ГАОУ ДПО «ТР Мәгарифне үстерү институты»
«Җәлилнефть» нефть һәм газ чыгару идарәсе
Сарман муниципаль районы башкарма комитетының
мәгариф бүлеге
МБББУ «Икенче санлы Җәлил урта гомуми белем бирү мәктәбе»

МУСА ҖӘЛИЛ – ИЖАТ ҺӘМ БАТЫРЛЫК ҮРНӘГЕ

ГЕРОЙ-ШАГЫЙРЬ МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ ТУУЫНА
110 ЕЛ ТУЛУГА БАГЫШЛАНГАН
УКУЧЫЛАРНЫҢ РЕСПУБЛИКАКҮЛӘМ
ФӘННИ-ГАМӘЛИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРЫ

Җәлил бистәсе – 2016

Т ө з ү ч е - р е д а к т о р л а р:

Трофимова Сиринә Миннегалим кызы –
филология фәннәре кандидаты
Шәйдуллина Ландыш Камил кызы –
Сарман муниципаль районы Җәлил бистәсе
№2 мәктәбенең югары категорияле
татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Муса Җәлил – иҗат һәм батырлык үрнәге (Герой-шагыйрь Муса Җәлилнең тууына 110 ел тулуга багышланган укучыларның республикакүләм фәнни-гамәли конференция материаллары). – Казан 2016. – 568 б.

Җыентыкта герой-шагыйрь Муса Җәлилнең тууына 110 ел тулуга багышланган укучыларның республикакүләм фәнни-гамәли конференция материаллары (*иҗат һәм батырлык үрнәге герой-шагыйрь Муса Җәлилнең тормыш юлы, иҗатын өйрәнү; Җәлил эзләре буйлап; мәктәптә һәм балалар бакчаларында күренекле патриот-шагыйрь иҗатына багышланган дәрес һәм дәрестән тыш чараларны үткәрү тәҗрибәсе белән уртаклашу) тупланган*.

Китап татар теле һәм әдәбияты укытучылары; татар халкының тарихы, әдәбияты, теле һәм культурология белән кызыксынучылар өчен.

БАШ СҮЗ

Хатыйп Миңнегулов,
филология фәннәре докторы, профессор,
Россиянең һәм Татарстанның атказанган
фән эшлеклесе, академик, Татарстанның
фән һәм техника өлкәсендә дәүләт
премиясе лауреаты...

Муса Җәлил – рухи яктан үлемне җиңеп үлгән, үзенең үлеме белән кешелеккә, шигърияткә, халкына үлемсезлек китергән олуг зат. Шагыйрьнең түбәндәге юллары чын мәгънәсендә пәйгамбәр сүзләре кебек яңгырый:

Туфрак күмәр тәнне, күмә алмас
Ялкынлы җыр тулы күңелне.
«Үлем» диеп әйтеп буламы соң
Җиңеп үлгән мондый үлемне?!

Кайвакыт М.Җәлилнең батырлыгын фашист тоткынлыгындагы көрәше, иҗатының бөеклеген сугыш елларындагы шигырьләре белән генә чикләп карыйлар. Чынлыкта аның бөтен гомере фидакарьлектән, шигърияткә фидаиларча хезмәт итүдән гыйбарәт. М. Җәлилнең әсирлектәге каһарманлыгы – моңа кадәрге бөтен яшәешенең мантыйкый дәвам ителеше, кульминациясе. Әдип сугышка кадәр үк идея-сәнгати яктан бөек әсәрләр тудырган. «Алтынчәч» үзе генә дә шагыйрь исемен үлемсез итәрлек! «Моабит дәфтәрләре» исә М.Җәлил иҗатының таҗы, чирек гасырлык әдәби эшчәнлегенең каймагы, сыгынты-резюмесы.

М.Җәлил – талантлы шәхес. Ул рәсем ясый, музыка коралларында уйный, җырлый, оста сөйли, кирәк вакытта актер да була. Әмма бу зат барыннан да элек шагыйрь. Бу сәләт аңа тумыштан бирелгән. Чичәнлеге, кечкенәдән үк шигырь-такмак әйтүе М.Җәлилнең табигатеннән килә. Әмма ул Ходай биргән талантына аркаланып ятмый, аны үстерә, камилләштерә. Шагыйрь күп укый. Аның татар әдәбиятын, фольк-

лорын тирәнтен үзләштерүе язганнарыннан ачык күренә. Шулай ук шагыйрь Шәрык сүз сәнгате, Аурупа һәм урыс әдәбиятлары белән дә яхшы таныш була. А.Пушкин, Н.Некрасов, Т.Шевченко, Ш.Руставели, В.Маяковский, С.Маршак, Э.Потье әсәрләрен, берничә классик опера («Евгений Онегин», «Фигароның туе» һ.б.) либреттоларын татарчага тәрҗемә итү дә М.Җәлилнең сәнгати осталыгы камилләшүгә ярдәм итә. Ул күптөрле жанрлар белән эш итә: поэма, дастан, либретто, газәл, багышлау, мәдхия, баллада, музыкаль драма, очерк, резенция, шигъри хат һ.б. Шагыйрь – юмор-сатира остасы да. Хәтта ул зинданда көлү-юмор хасиятен саклап кала. Балалар өчен дә матур-матур шигырьләр иҗат итә. Аның, Бабич традицияләрен дәвам итеп, хатын-кызларны, аларның исемнәрен мактап язган шигырьләре (шулай ук альбом парчалары да) бар. Боларның һәммәсендә әдипнең осталыгы, иҗади фикерләве күзгә ташлана.

Бервакыт бер очрашу кичәсендә А.Блоктан үз биографиясен сөйләвен сорыйлар. Шунда шагыйрь: «Бөтен тормыш юлым – шигырьләремдә», – дип җавап бирә. Шуның кебек, М.Җәлилнең дә тәрҗемәи хәле, рухи биографиясе аның иҗатында шактый тулы гәүдәләнеш тапкан. Әдип әсәрләре шагыйрь күңеленең елъязмасы кебек.

М.Җәлил – актив табигатьле, хезмәт сөючән, тереклекне, матурлыкны, тулы канлы томышны яратучы, оптимист шәхес. Бу сыйфатлар аның әсәрләрендә дә ачык күренә.

Күпчелек татар шагыйрьләренә Ходай Тәгалә кыска гомер биргән: Тукай – егерме җиде, Бабич – егерме дүрт, Шамун Фидаи унсигез яшьтә дөньядан китеп бара. М.Җәлил дә кырык яшькә дә җитми. Әмма хикмәт яшьтә түгел. Шагыйрь үзе әйтмешли:

Билгеләми гомер озынлыгын
Еллар саны, картлык җитүе.
Бәлки, менә шушы үлем безгә
Мәңге бетмәс яшәү китерер?!

М.Җәлил, никадәр генә хөр күңелле, оптимист кеше булса да, үз гомеренең фаҗигаи юнәлеш аласын эчке тоем белән алдан ук сизә. 1933 елда язган бер шигырендә болай ди: «Без анда да (ягъни фронтта да. – Х.М.) күмер каләм белән Тәмәкегә дигән кәгазьгә Шигырь яздык...». Бу юллар белән шагыйрьнең фашист тоткынлыгында «Кая языйм – Үзем белән бергә үләләр» дигән сүзләре арасында эчке бер бәйләнеш бар кебек. Әсирлеккә эләккәнче язган бер шигырендә М.Җәлил: «Бу сугыштан минем исән калу Булса булыр, бәлки, икеле...», – ди. «Кара

август төне» киләчәген автор «Кичер, илем» әсәрендә телгә ала. «Юраган юш килә» диләр. Шуның шикелле, М.Җәлилнең дә гомер юлы августта киселә.

Шагыйрь үзенең тезмә әсәрләрен еш кына җыр дип атый. Бу сүз аның бөтен барлыгына, иҗатына да туры килеп тора.

Гомрем минем моңлы бер җыр иде,
Үлемем дә яңгырар җыр булып.

М.Җәлил җисмани яктан китсә дә, рухы, исеме, бай иҗаты, ялкынлы сүзләре белән якты дөньяда яши, элек-электән адәм балалары идеал итеп куйган «камил инсан»ның бөек бер үрнәге булып тора.

М.Җәлил – татар улы, татар шагыйре, татар каһарманы. Татар телендә, нигездә, гарәп һәм латин графикаларында язып, ул газиз телебезнең бетмәс-төкәнмәс байлыгын, иҗади мөмкинлекләрен, көчен күрсәтте. Моның өчен генә дә телебез кадер-хөрмәтнең иң олысына лаек.

М.Җәлил үзенең инсани рухы белән башка халыкларга да кадерле. Юкка гына аның әсәрләре дөньяның бик күп телләрендә басылып чыкмаган! Шагыйрьнең тормышын һәм иҗатын башка халыкларның галимнәре тикшерү дә күп нәрсә хакында сөйли. Муса Җәлил татарны дөньяга танытучы, аның хокукларын яклаучы, теләк-омтылышларын халыкара мәйданда танытучы бер байрак, символ да булып тора. Без бу хакыйкатьне һәрчак хәтеребездә тотарга бурычлы.

МУСА ҖӘЛИЛ ШИГЫРЬЛӘРЕ – БАТЫРЛЫКҺӘМ НАМУС ҮРНӘГЕ

Җәләев Динар, 11 нче сыйныф,
Арча районы Иске Чүриле мәктәбе
Фәнни җитәкче: **Вәлиева Ләйсән Фоат кызы**

Һәркемгә мәгълүм булганча, бүгенге көндә җәмгыятьтә әхлаксызлык күренешләре белән еш очрашабыз. Әледән-әле «Заманалар чуалды, заман белән бергә кешеләрнең рухлары да ярлыланды, әхлак түбән төште», – дигән фикерләрне ишетергә туры килә. Әдәп, әхлак – тормышны чишмә суыдай сугарып, сафландырып торучы зур көч ул. Әхлак – иң әүвәл аерым бер кешегә, шәхескә кагылышлы төшенчә. Ләкин тамчыдан күл ясалган шикелле, һәрберебезнең әхлагыннан, әдәплелегеннән, яшәү рәвешеннән җәмгыятьнең тулаем әхлагы барлыкка килә.

Нәкъ менә шушы әхлаклылык үрнәге булган Муса Җәлил иҗатына мөрәҗәгать итүне кирәк санадык. Беренчедән, тууына 110 ел тулган юбилей көннәрендә тагын бер мәртәбә горурланып, зур хөрмәт белән махсус искә алуыбыз булсын. Икенчедән, аның әсәрләрендә без әхлаклылыкның мең төрле халыкчан нюансларын тоябыз. Аның тормышы ук – югары әхлак үрнәге.

Иң беренче, эшкә керешкәнче, без укытучым белән бергәләп шагыйрь турында булган язмаларны барлап чыктык. Алар белән вакытлы матбугат битләреннән, дәреслекләрдән таныштык. Шагыйрь турында материалларның бик күп булуы ачыкланды. Шулай булса да, мин эшемне дәвам итәргә уйладым. Муса Җәлил кебек бөек шагыйрьнең иҗатын күпме генә өйрәнсәң дә, үзең өчен бик күп яңалык ачасың икән ул. Дөнья әдәбияты тарихында иҗатлары белән исемнәрен мәңгелек данга күмгән күп шагыйрьләр бар. Ләкин шагыйрь һәм герой Муса Җәлил кебек, әсәрләре белән генә түгел, бәлки үлеме белән дә исемен мәңгеләштергән шагыйрьләр бик аз. Менә алар: инглиз шагыйре

Байрон, Венгриянең данлыклы шагыйре Юлиус Фучик һәм ниһаять Җәлил. Муса Җәлил! Бу ике сүздә поэзия һәм ирләрчә батырлык чагыла. Нәрсә соң ул батырлык? Батырлык– ул зур ихтыяр көче, кыюлык, түземлелек күрсәтеп, туган ил өчен, халык өчен, идеаллар өчен ясаган адым. Батырлык эшләгән кеше үзенең гомерен дә бирергә мөмкин. Ә батырларны халык онытамы? Юк, онытмый. Батырлык күрсәткән каһарман халык күңелендә мәңгегә кереп кала.

Мин бу хезмәтемдә шигырьләрне анализлауны максат итеп куймадым, ә аның әсәрләре аша үземдә уңай сыйфатлар тәрбияләп, Муса Җәлил иҗатының чыннан да батырлык һәм намуслылык үрнәге икәнлеген яшьтәшләремә төшендерәсем килде.

«Башым иям бу дәһшәтле чорда
Шундый уллар биргән халыкка.
Башым иям бу халыкның исемен
Мәңге үлмәс иткән шагыйрьгә».

Моңсуланган, борчылган вакытларда мин күңел тынычлыгын әдәби әсәрләр укуда табам. Әдәбият – җан җылысы, хисләр җыентыгы, тормыш фәлсәфәсе. Барыбыз өчен дә китап, әдәби әсәрләр – иң яхшы тәрбия бирү чарасы. Тормыш катлаулы, ул зур сынаулар әзерли. Ә шул зур тормышта югалып калмаска, үз урыныңны табарга, нинди генә очракта да Кеше булып калырга өйрәтүдә әдәбиятнең, китапның ролен патриот шагыйребез Муса Җәлил иҗатында бергәләп ачыклап карыйк.

Муса Җәлил – фаҗигале язмышлы, үзеннән тормаган иҗтимагый явызлык өчен газиз гомере белән түләгән, әмма нинди генә кыен шартларда яшәмәсен, сыкранмаган, өмет нурын сүндермәгән, изге теләкләрен, рухи-фәлсәфи эзләнүләрен нечкә тоемлы нәфис шигъри әсәрләрендә халкына, киләчәк буыннарга васыять итеп калдырган киләчәк һәм үткән гасырларның бөек шагыйре.

Үлем җәзасына хөкем ителгән Җәлилне бер генә низаг борчый: палач балтасы баш очында эленеп торганда бәгыреннән сулкылдап чыккан әсәрләре туган иленә кайтып җитәрме, дөнья аларның хәл-әхвәле, батырлыгы турында хәбәрдар булырмы? Аның исеменнән һәр әсиргә төшкән совет кешесенә ябыштырыла торган «сатлык җан» тамгасы алынырмы? Үзе нинди генә кыенлыклар кичермәсен, ул иҗатының язмышы турында уйлый, иң мөкатдәс хыяллары, нечкә хисләре, саф күңел тибрәлешләре шуның белән бәйле. Күңелне моң–сагыш тырнаганда, тән җәрәхәтләре сызлап, хәрәкәтсез ятканда да шагыйрь күңеле шигырь язарга көч тапкан.

Шуны да ассызыклап алырга кирәк: Муса Җәлилгә көрәшергә дә, талантлы шигырьләр иҗат итәргә дә, үзенә нык булырга да мөмкинлек биргән батырлык әсирлек шартларында гына тумый. Батырлык – Җәлилнең бала вакытыннан ук башланып, яшьлегендә, шәхсән яшәвендә дәвам итеп формалашкан сыйфаты, характерының төп сыйфаты. Үзе бала, авылындагы башка балалардан отряд оештырып, яхшы гамәлләргә ирешүен, рабфакта укыганда җәмгыяви активлыгын, Мәскәүдә укыганда балалар өчен журнал чыгаруын, анда эшче татарлар өчен клубта кичәләр оештыруын, Казанда мең төрле нәтиҗәле эшчәнлеген искә төшерик. Җаваплылык хисләре гаять көчле шагыйрь һәм гражданин Муса Җәлилнең характеры һәм таланты әнә шул яшь Советлар Россиясенең тынгысыз беренче бишьеллыклары борчу-казанышларында чыныга, Бөек Ватан сугышының гаять кырыс, чыдый алмаслык сынауларында бөтен тулылыгы белән ачыла. Кыска гына итеп әйткәндә, Муса Җәлил шигырьләре – поэтик үрнәкләр генә түгел, Кешенең сынмас рухы, бетмәс-төкәнмәс көче, аңлап һәм аңлатып бетерүгә кыен булган талантлылык, киеренке иҗади хезмәт үрнәкләре дә. Муса Җәлил әсәрләрен өйрәнүгә әнә шул күзлектән якын килгәндә, әдәбият дәресләренең әхлакый йогынтысы артуына ышаныч бар.

Табигый ки, вакытлар үтү белән без Ватан сугышы вакыйгаларына бүтәнчәрәк карый башлыйбыз. Әмма патриотизм, илгә тугрылык, батырлык һәм хыянәт төшенчәләре барыбер үзгәрми, үз көчендә кала. Муса Җәлил һәм аның көрәштәшләренең каһарманлыгы да яшь буын өчен мәңгелек үрнәк булып тора.

Муса Җәлил – безнең халкыбызның йөз аклыгы. «Җан» яки «Вөҗдан» дигәндә, Вөҗданын сатмаган шәхес. Чөнки ул үзенең исеменә карап, туган халкына бәя бирелү мөмкинлеген һәрчак тойган.

Шигыремдәге чынлык, ут һәм сөю
Яшәвемнең бөтен мәгънәсе...

Изге Китапта шундый юллар бар: Коръәндә язылганнарны инкяр итүчеләргә әйтегез, әгәр дә анда язылганнарны Хак Тәгалә сүзе түгел, дип санийсыз икән, үзегез шуңа тиңләшерлек берәр китап язып карагыз! Мин дә бу очракта: «Җәлил һәм җәлилчеләрнең Ватанга тугрылыгын шик астына аласыз икән, «Моабит дәфтәрләре»нә тиң дәрәҗәдә шигырьләр язып карагыз,» – дип әйтәсем килә. Яза алырсызмы икән?

Кулланылган әдәбият исемлеге

1. Гыйләҗев, Т. Муса Җәлил: иҗаты һәм батырлыгы / Т. Гыйләҗев // Мәдәни җомга.– 2006. –10 март (№ 9).

2. Кашшаф Г., Муса Җәлил (Тормышы һәм ижаты турында очерк), Казан, 1957;

3. Мостафин Р. Муса Җәлил эзләре буйлап (очерклар). – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1968. – 152 б.

4. Мусин, Ф. Җәлил һәм безнең заман: [Муса Җәлилнең тууына – 100 ел] / Ф. Мусин // Мәдәни җомга.-2006. –17 март (№ 10). – Б. 8–9.

5. Җәлил М. Әсәрләр / Муса Җәлил: кереш сүз язучы Т.Галиуллин – Казан: Мәгариф, 2004. – 271 б. (Милли әдәбият китапханәсе).

ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНДА СУ ОБРАЗЫ

Сафиуллин Дамир,
8 нче сыйныф укучысы,
Арчаның 7нче номерлы мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Файзуллина Алсу Мостафа кызы**

Дөньяда, тормышта иң кирәкле әйберләрнең берсе – су. Көндәлек тормышта судан башка хуҗалык итәргә мөмкин түгел. Су җир сугара, иген игүгә, җиләк-җимеш, терлек, кош-кортлар үстерүгә ярдәм итә. Җир йөзендә су булмаса, тереклек бөтенләй яшәмәс иде.

Су – табигать күрке. Үсемлекләргә, хайваннарга, кешеләргә тереклекне ул бирә... Димәк, су – яшәү чыганагы.

Милләтебез горурлыгы, каһарман шагыйребез Муса Җәлил челтерәп аккан чишмәләребездәге, шаулап аккан елгаларыбыздагы суны еш искәртеп, сокланып-данлап яза һәм ул анын иҗатының буеннан-буена туктаусыз агып, еллар, вакыйгалар, хис-тойгылар белән үрелеп, сәяси дулкыннарда чайкалып тора. «Су» сүзе шигырьләренең үзәген хасил итә, төп тасвирлау-сурәтләү чарасына әверелә. Аларның кулланылышыннан шагыйрьнең халык авыз иҗатын–әкият-табышмакларны, халык җырларын яхшы белүе күренә. Шагыйрьнең сугышка кадәрге чор иҗатында «су» сүзе аеруча киң – өч дистәдән артык әсәрендә кулланылган.

Ул сүз беренче тапкыр 1922 елның 30 маенда язган «Изге җанга» (Зөбәйдә апага ядкәр) дигән шигырендә очрый:

Чакырганда кунакка жан суына.
Эчер, апам, мина даял суыңны,– дип язган.

Шәхси мөнәсәбәтләрне белдергән шушы беренче шигырендә үк яшь шагыйрь суны гади генә итеп түгел, эчтәлеккә туры килердәй эпитет-сыйфатлаулар табып, «җан суы», «ял суы» дип тасвирлаган.

«Эш -илаһ!» шигырендә исә (1913) су шәхси мөнәсәбәтне чагылдырып кына калмый, ул эш, хезмәт белән бәйләнештә күрсәтелә:

Шулай ук суытмыйсызмы әле
Дәрт суын ул салган йөрәккә.

«Тукай каберендә» (1923) шигырендә – мәңгелек ямь суы; «Боз ага»(1923) – киң болынга җәелеп су ага; «Дулкыннар итәгендә» (1924) – анда сулар тавышы; «Үсегез» (1928) – завод егетләре, кызлары су буена килгән, су өстендә көймә белән куыша, узыша, тирән суга югарыдан сикерә һәм чума; «Комсомолларга» (1928) – «Су бөркелеп, яшьнәп үсегез!»; «Яз» (1934) «Сикереп-сикереп ага кар суы»; «Су буенда» (1935) – «Яр читендә, агымсуда, кызылармеец атын юа»; «Кырларда, суларда» (1936) – «Кылган үскән киң кырларда, шаулап аккан суларда. Без дошманны тар-мар итик мылтык алып кулларга».

«Кырымнан» (1937) шигырендә гади су белән бергә «йөзем суы» дигән икенче бер төшенчә килеп керә:

Ә мин бүген генә су коендым,
Менә монысы көчле йөзем суы.

«Су төбендә» (1940) – «Улым инде су төбендә, хәбәрен алдым бүген. Еламыйча нихәл итим, бигрәк үкенечле үлем!» – ди әнисе, хәрби хезмәттәге улыннан килгән хатны укыганда. Шунда шагыйрь юата: «Улын синең су төбендә, су асты көймәсендә. Дошманны якын китерми безнең чик тирәсенә. Су төбендә булса да ул, җирдәгедән тере ул. Туган суының хуҗасы, су төбе батыры ул!»

«Көз җитте», «Бакчада – өмәдә» (1929), «Маэмай» (1935), «Чишмә» (1936), «Гөлләрем» (1938), «Су кызы» (1935-1940) һәм шул елларда язылган башка шигырьләрендә, аеруча балалар өчен язылганнарында, «су» сүзе күбесенчә табигать күренешләрен яратып, үз итеп тасвирлау чарасы буларак кулланыла. Шуның белән бергә аларда шул чорда илне саклау темасы да чагыла:

Пионерлар чишмәсеннән колхозчылар су ала.
Кызыл сакчы аргамагын шул чишмәдән сугара.

(«Чишмә»)

1924 елда язылган «Үткән юллар»(«Авыру комсомолец») поэмасында су авыру комсомолецның эчке халәтен ачып бирә: «Мин аларны (йөрәге һәм үпкәсе) озак көрәшләрнең кара каны белән буядым. Алар каткан, кипкән... Шуңа, ахры, Су сорыйдыр минем йөрәгем...»

«Хат ташучы» (1938) поэмасының бер бүлегендә «су» сүзе кайнар мәхәббәт хисләре белән үрелгән: «Фәйрүзәкәй суга бара, җем-җем кара

чиләге. Су юлыннан озатып кала Фәйрүзәнең сөйгәне. Ах... бигрәк матур су юлы, Сагындырдың бу юлы. Фәйрүзәкәй суга бара, Агым судан су ала. Су юлында суырып үпкәч, алган сулары кала».

Су темасы шагыйрьнең «Алтынчәч», «Илдар» либреттоларына да килеп керә. «Алтынчәч» – Җәлилнең музыка сәнгате белән нык кызыксынган, озак еллар дәвамында иҗат иткән һәм аны иң күренекле шагыйрьләрнең берсе итеп таныткан әсәре. Либретто 20 нче елларда ук языла башлый һәм ул аны 30 нчы елларның урталарыннан ныклап, яратып язарга керешә. Шагыйрь Алтын Урда чорыннан башланган тарихыбызны өйрәнеп, кабат-кабат, өем-өем кулъязмаларын эшкәртеп, әсәренең уннарча яңа вариантларын эшли. Фронтта, хәтта әсирлеккә эләккәч тә, яңадан язу турында хыяллана.

Музыкасы композитор Б.Асафьев тарафыннан язылган либретто Татар дәүләт опера театрын ачып җибәрү өчен 1938 елда ук куелырга тиеш була, тик башкару авырлыгы аркасында кабул ителми. Икенче варианты Нәҗип Җиһанов тарафыннан языла һәм ул 1941 елның җәендә сәхнәгә куела.

Тугзак әбинең тугызынчы, иң кече улының хатыны Каракаш, баласын кочаклап, болай ди: «Яшел хәтфә яланың Янып көлгә әйләнгәч, Кая барсын бүз таең, Туган илем, хуш инде... Балдан татлы суларың кан силенә әйләнгәч, Нәрсә эчсен бүз таең, Туган илем, хуш инде...».

Тугзак әбинең уфтануларында Казан ханлыгының баскын дошманнар ут-кылычыннан кырылган,кол ителгән халкы да, аларнын каныннан кып-кызылга әйләнгән елга-күлләре, инеш-чишмәләре дә укучының хәтерен яңартып, күз алдына килә.

Җик-мәргән монологында су турында мондый юллар бар: «Кара урман! Мине кочагында җил-давылдан саклап үстердең, син су бирдең мина сусаганда, сәләт бирдең мина, көч бирдең».

Алтынчәч ариясендә су аның тирән эчке кичерешләрен тасвирлый: «Суга барсам, зифа ак тәнемә Тәңкә-тәңкә кояш сибүче син түгелме, Идел! Сусап янсам, көйгән үзәгемә салкын дәрья суы бирүче син түгелме, Идел!»

«Су» сүзе шагыйрьнең фронт лирикасына караган 38 шигыренең («Атака алдыннан», «Күпер», «Яз», «Хуш, акыллым», «Европада яз», «Бүләк», «Минзәлә истәлеге», «Кыз үлеме» һ.б.) һәр бишенчесендә төп тема буларак –сөйгән ярына, туган җиргә, туган илгә мәхәббәт, туган илне саклау, дошманга карата нәфрәт хисләрен белдерү чарасы буларак кулланыла.

«Сугыш үтәр... Артык бу җирләргә ерткыч фашист аяк басалмас... Елгабыздан артык су эчәлмәс, балабызны дарга асалмас» («Күпер»).

«Моабит дәфтәрләре»ендә «су» сүзе туган илгә мәхәббәт, дошманга карата нәфрәт хисләрен белдерү чарасы буларак шулай ук киң кулланылган. Беренче тапкыр ул сүз «Сандугач һәм чишмә» балладасында очрый: «Болганып каралган көмештәй саф суы; Уйлары таралган, йөрәге ярсулы. Үтте ил дошманы, яшеренеп, яр буйлап, Минем саф, шифалы суымны агулап.

Ул белә батырның инешне кичәсен, һәм, сусап, минем саф суымны эчәсен. Ул арган, алҗыган татып яшь ачысын, Ах, әгәр булсачы бер генә тамчы су!»

«Сонгы үпкә» шигырендә «су» сүзе әсирлектәге шагыйрьнең дошманга карата нәфрәтен дә, тирән эчке кичерешләрен дә белдерә: «һәр хәшәрәт җирдә теләгәнчә суда йөзде, суда җебенде. Ә мин менә соңгы сулышымда да чылаталмыйм кипкән иренемне!»

«Дуска», «Бер үгет» шигырьләрендә су шагыйрьнең антына турылыклы булуын, рухи ныклыгын сурәтли:

Кешеме мин илемүги иткәч,
Җирдә мина эчәрсу беткәч?!
(«Дуска»)

«Кем сокланмас көчкә, тимер сынса һәм су чыкса баскан эзеңнән. Тик ни файда, көчең филдәй булып, эшен булса чыпчык тезеннән» («Бер үгет»).

«Иркәм», «Тозлы балык». «Борча», «Упкын», «Сөеклемә» шигырьләрендәге бу сүздә шагыйрьнең сөю. мәхәббәт хисләре, кан-яшь аша шаян елмаюлары тасвирлана. «Иртән миңа иркәм килгән, бәйрәм күлмәге кигән. Су буена чакыра килгән, кичекми барсын дигән» («Иркәм»). «Ник чакырдың су буена үзең шунда килмәгәч? Ник әйттерден «сөям» диеп, үзе «мин дә!» димәгәч» («Тозлы балык»). «Уттан, судан исән алып кайтыр мәхәббәтең сөйгән егетеңне» («Сөеклемә»).

Шул рәвешчә, каһарман шагыйрь Муса Җәлил иҗатында су темасы үзәк урыннарның берсен алып тораһәм ул бик күп төрле уй-фикерләрне, хис-тойгыларны чагылдыра. Мин эшемне Муса Җәлил шигыреннән өзек белән тәмамларга телим:

Теләр идем мин дә...
Гомерем юлын
Чишмә төсле җырлап үтәргә.
Җырым белән җирне сугарырга,
Күңелләрне бакча итәргә.
(«Чишмә җыры»)

Әдәбият

1. Гатина Р. «Челтерәгез чишмәләр»: // Мәгариф.– №6.– 1998.– 74 бит
2. «Көч һәм рух тамырлары»: җыентык: //Казан, Мәгариф нәшр. – 2000. – 78-82 бит
3. Минһаҗева И.«Әдәбиятта кеше һәм табигать темасы»: // Фән һәм мәктәп. – №5. – 2008. – 22-25 бит.
4. Хөсәенова Р. «Онытылмас Җәлил исеме»: // Фән һәм мәктәп. – №2. – 2012. – 23 бит.
5. Мостафин Р. «Халык шагыйре, халык каһарманы»: // Мәйдан.– №4. – 2010. – 32-45 бит.

МУСА ҖӘЛИЛ ШИГЫРЬЛӘРЕНДӘ ФРАЗЕОЛОГИЗМНАРНЫҢ КУЛЛАНЫЛЫШЫ

Шиһапова Гөлназ, 11 нче сыйныф укучысы,
Казан шәһәре Авиатөзелеш районының
134 нче татар-рус мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Зәйнуллина Альмира Җиһангәрәй кызы**

Матур әдәбият әсәрләрендә язучылар һәм шагыйрьләр фразеологизмнарны шактый актив кулланалар. Алар сөйләмне сәнгатьле һәм көчле яңгырашлы, самими һәм ышандырырлык итүдә куәтле чара булып торалар.

Хәзер Муса Җәлил шигырьләрендә фразеологизмнарның кулланылышын карауга күчик. Алда әйткәнебезчә, тикшерү өчен Муса Җәлилнең «Әсәрләр» (II том) җыентыгыннан 1941-1942 елларда,ягъни шагыйрьнең әсирлеккә эләккәнчегә кадәр язылган 38 шигыре алынды. Алардан фразеологизмнарны табып,Г.Х.Әхәтов хезмәтендәге бүленеш буенча бүлдек, шулар нигезендә кайбер нәтиҗәләр ясадык.

Җөмләдә төрле сүз төркемнәре функциясендә килүләре буенча фразеологик әйтелмәләрне Г.Х.Әхәтов үз хезмәтендә 4 төркемгә бүлә:

1) исем функциясендә: җан көеге, тел төбе һ.б.
2) сыйфат функциясендә: чуар йөрәкле, сүз көрәштерерлек һ.б.
3) фигыль функциясендә:баш катыру, авыз суын агызып утыру һ.б.
4) рәвеш функциясендә: аяк терәп, пыр туздырып һ.б.

Алга таба М.Җәлил шигырьләреннән тапкан мисалларны шушы бүленешкә карап бүлдек. Мисалларда шигырьләрнең исемнәре күрсәтелде.

1) Исем функциясендә килгән фразеологизмнар:

Тел төбе, йөрәк ачуы

Мисез Гитлер белми башка телне,
Кан һәм сөрем – **теле төбендә**

(«Тупчы анты»)

Исем функциясендә килгән фразеологизмнар шигырьләрдә якынча 25 тапкыр очрады: асыл кош – «Очрашу»; бәхет бакчасы, баш очы – «Әйдә, җырым»; үлем төсле ачы (үлем ачысы), гомрем таңында, йөрәк каным белән (йөрәк ите) – «Чулпанга»; йөрәк ялкыны, соңгы минут, йөрәгемнең сүнмәс ялкыны, җылы караш – «Хуш, акыллым»; йөрәк уты, күзем карасы – «Госпитальдән»; йөрәк җылысы, татлы тел – «Окоптан хат» һ.б.

2. **Сыйфат функциясендә килгән фразеологизмнар** бик аз очрады. Менә кайбер мисалларны карап китик:

Тавык миле

Алда килә «мәшһүр» «СС» полыгы.
«Бөек Германия» дигәне.
Һәм генерал Гудериан дигән
Тавык миле адәм имгәге.

(«Мактанчыкка сабак»)

3. Фигыль функциясендә килгән фразеологизмнар шактый күп. Без тапкан мисалларда аларның саны 70 ләп: көл итү, канга баткан кулын (канга бату), шыкырдата безгә тешләрен (теш шыкырдату), таң аттырдык, түккән тиребез (тир түгү), эчкән канын (кан эчү) – «Дошманга каршы»; ут ачыйк, чабыйк тамырына (тамырына балта чабу), кулын сузмасын (кул сузу), авыз итсен (авыз итү) – «Соңгы көрәшкә»; койган кан, көл булсын (көл булу), тар-мар килсен, эреп күккә очар (күккә очу) – «Тупчы анты» һ.б.

Көл булсын (көл булу)

Тубым күзен сиңа туры төбәп
Атам, әйдә, оящ көл булсын!

(«Тупчы анты»)

4. Рәвеш функциясендә килгән фразеологизмнар азрак очрый. Без тикшергән шигырьләрдән шундый 10лап мисал таба алдык: киртә булып, нурын сибеп –»Чулпанга»; кара болыт булып (кара яу кебек) – «Нәрсә эшләдең?»; канга батып – «Европада яз»; көчле янгын булып, күңел серең булып – «Яшь»; юлын бүлеп – «Госпитальдән»; дошманның юлын бүлеп – «Бүләк»; ярты үлек булып – «Европада яз».

Юлын бүлеп

Яраландым..
Дошман танкларының
Юлын бүлеп окоп кырында.
(«Госпитальдән»)

Тикшеренү эшебездә без шуңа да игътибар иттек: Җәлил үзенең шигырьләрендә тирән мәгънәгә ирешү өчен фразеологизмнарны әзер килеш тә, шигъри бизәкләргә төреп, үзгәртеп тә кулланган. Бу фразеологизмнар аша шагыйрь Муса Җәлил илебез азатлыгы өчен бердәм күтәрелгән совет халкының батырлыгын, патриотик хисләрен, эчке кичерешләрен, физик ныклыгын, фашист-илбасарларның ерткычлыгын бик оста сурәтләгән.

Муса Җәлилнең шигырьләрендә фразеологизмнарның кулланылышын тикшереп, җөмләдә төрле сүз төркемнәре функциясендә килүләре буенча фразеологик әйтелмәләрне барлап, без түбәндәге нәтиҗәгә килдек :

1) исем функциясендә килгән фразеологизмнар чагыштырмача азрак очрый;

2) сыйфат функциясендә килгән фразеологизмнар бик аз;

3) фигыль функциясендә килгән фразеологизмнар иң күбе һәм һәрбер шигырьдә диярлек очрый;

4) рәвеш функциясендә килгән фразеологизмнар әллә ни күп очрамый.

Шагыйрь Муса Җәлил иҗаты белән якыннанрак танышып,ул үзенең шигырьләрендә фразеологизмнарны бик уңышлы кулланган дип әйтә алабыз. Үзенең үткен, ялкынлы фикерләрен, фашистларга каршы нәфрәтен, туган иленә, халкына булган чиксез мәхәббәтен шагыйрь татар теленең бай сүзлек хәзинәсеннән – фразеологизмнарны кулланып оста итеп әйтеп биргән. Шуңа күрә аның шигырьләре гаять халыкчан, йөгерек укыла, хәтергә тирән сеңеп кала, яңадан-яңа яклары белән ачыла бара.

Гомумән әйткәндә, фразеологизмнарның Муса Җәлил иҗатында кулланылышын тикшерү, өйрәнү авыр, ләкин кызыклы, мавыктыргыч булды һәм мин үзем өчен күп яңалыклар алдым.

Әдәбият

1. Әхәтов Г.Х. Татар теленең фразеологик әйтелмәләр сүзлеге. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1982.

2. Әхәтов Г.Х. Хәзерге татар теленең лексикасы (Югары уку йорт-

ларының татар теле һәм әдәбияты бүлекләрендә читтән торып укучы студентлар өчен кулланма). – Уфа, 1975,75-91 б.

3. Бадыйков К.Г. Фразеологизмнар ясалышы: //Мәгариф. – 1991.– №12.

4. Җәлил М. Әсәрләр (дүрт томда, шигырьләр). II том. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1976.–76 б.

МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ БАЛАЛАР ӘДӘБИЯТЫНДАГЫ ЭШЧӘНЛЕГЕ

Фаррахова Ләйсән, 8 нче сыйныф укучысы,
Әгерҗе районы Ләбиб Айтуганов исемендәге
Девятерня мәктәбе.
Фәнни җитәкчесе: **Даутова Әлфинур Фәйзулла кызы**

М.Җәлил балалар әдәбиятында эшчәнлеген берничә юнәлештә алып бара. Ул – балалар шагыйре, тәрҗемәче, балалар матбугатын оештыруда башлап йөрүче, мәктәп программасы һәм дәреслекләрнең торышын, балалар әдәбиятының үсеш перспективаларын билгеләүче рецензияләр һәм мәкаләләр авторы.

М.Җәлил 1927 елда Мәскәүгә чакырыла һәм биредә «Кечкенә иптәшләр» (1927-1928), бераздан «Октябрь баласы» (1929-1932) дип аталган балалар журналларын оештыруда башлап йөри, соңрак аларда редактор вазифасын башкара. Аерым мәгълүматларга караганда, шагыйрьнең бу юнәлештә куйган хезмәтләре дә аз булмый: яшьләрне һәм язучыларны балалар әдәбиятына тарту, төрле җанрда язылган әсәрләр (хикәя, очерк, скетч һ.б.) аша яшь буынны күпьяклы итеп тәрбияләргә омтылу, юмор-сатира почмагын оештыру, журналларның һәр санында балалар өчен яңа җырлар текстлары бастыру – журналларның балалар әдәбиятын баету юнәлешендәге эшчәнлеге шулардан гыйбарәт. Болардан тыш М.Җәлил үзенең аерым карашларын киң җәмәгатьчелеккә җиткереп, мәкаләләре белән дә чыгышлар ясый. «Совет балалар әдәбиятына иң нык игътибар!» мәкаләсендә ул, мәсәлән, түбәндәгечә яза: «Балалар әдәбиятын баету мәсьәләсен куйганда, аның тематикасы, жанры һәм теле ягына аеруча тукталырга туры килер. Балалар драматургиясен һәм балалар җыр-музыкасын үстерүне бөтен кискенлеге белән куярга кирәк булыр. Музыка-балет театрын төзү процессында балалар өчен музыкалы сәхнә әсәрләре һәм балетлар язуны да куярга кирәк.» Димәк, шагыйрь яшь буынны киң кырлы итеп тәрбияләүдә

әдәбиятның һәм сәнгатьнең роле гаять зур булуын таный һәм аларны киң файдаланырга омтыла.

Авылда яшәгән елларында ук (1925-1927) беренче балалар театрын оештырган, «Кызыл чәчәк» отряды төзеп, пионер эшләрен җанландырып җибәргән һәм беренче кулъяма балалар әдәби журналын чыгарырга омтылган М.Җәлил, соңрак бу эшкә тагын да җаваплырак килә: «Авылда пионер эшләре» дигән мәктәпләр өчен ярдәмлек һәм программасы дөнья күрә.

Шагыйрь иҗатында тормыш проблемалары

М. Җәлил балалар өчен 20-30 нчы елларда актив яза, хәтта иҗаты бу еллар балалар әдәбиятының үсеш юнәлешен билгели дияргә дә мөмкин. Әлбәттә, илдә барган үзгәрешләрнең асылы, иске белән яңа, яңа тормыш проблемалары шагыйрь иҗатында зур урын ала. Бу хәл беркадәр схематик характердагы әсәрләр язылуга сәбәп була. Социаль каршылыклар, атеистик тәрбия, пионер, комсомол эшләренең тырышы аларда киң планда яктыртыла: «Изге җимеш», «Чаңгы шуганда», «Чаңгы эзе» «Балыкчы әкияте» һәм башка шундыйлардан.

М.Җәлилнең иҗатында шулай ук иректле хезмәт, тырыш бала образы, күмәклек темалары зур пафос белән, бизәкләргә төреп яктыртыла: «Бакчачы», «Әйдәгез дуслар», «Болында» кебек шигырьләрендә хезмәтнең тормыштагы урыны, бала тәрбияләүдәге роле күрсәтелә. Хезмәт сөюче балага, ирекле күмәк хезмәткә дан җырлана.

30 нчы елларда ук шагыйрьнең «Йолдызлар», «Батыр егет турында җыр», «Беренче дәрес», «Маэмай» һәм башка шигырьләрендә уку, белем, тәрбия мәсьәләләре белән бердәй дәрәҗәдә кыю, батыр бала образы һәм фашизмга нәфрәт чагылыш таба.

М. Җәлилнең юмористик рухтагы шигырьләре – «Ишек төбендә», «Чаңгы шуганда», «Парашютсыз курчак» һ.б. баланың күңел дөньясын аңлап язылган. Нәни геройлар шаян, кыю, шул ук вакытта тәҗрибәсез, аларның садәлеге күңелдә матур хис калдыра. Шулай ук шагыйрь ялкау, иренчәк, алдашкан, урлашкан балаларны яратмый. Аларны тәнкыйтьләү өчен ул «уңмаган», «пычрак», «йокы чүлмәге» һ.б. шундый сүзләрне дә куллана. Мәсәлән, «Шакир белән Гали» шигырендә ул начарлык эшләргә теләгән малайның начарлыгы үзенә әйләнеп кайтканын әйтергә теләгән, минемчә. Бу шигырьдәге фикерләр бүгенге көн балаларына мөһим тәрбияви чара булып тора, чөнки хәзер дә Шакир белән Гали кебек балалар очрап тора. Бу шигырь шундыйларга сабак булып торсын иде дип әйтәсе килә.

Әйе, М.Җәлилнең балалар әдәбиятындагы эшчәнлеге зур һәм бай

эчтәлекле. Шагыйрь балаларны бик яраткан һәм аларга багышлап күп кенә шигырьләр язган, шигырьләре аша балаларны гел яхшылык эшләргә өндәгән. Аның шигырьләрендә гүя һәркемнең бала чагы яши. Шагыйрьнең йөрәк түреннән сузылган эздән килә-килә без һаман яңа мәгънәләргә очрыйбыз, яңа хисләр, бөек омтылышларның серләренә тирәнрәк төшенә барабыз. Муса Җәлил поэзиясе тау елгасы кебек көчле һәм ярсу да, кырыс һәм шаян да, дәртле һәм сагышлы да.

Кулланылган әдәбият

1. Җәлил М. Әсәрләр биш томда. Ітом. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2006.

2. Җәлил М. Парашютсыз курчак /М Җәлил. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2004.

3. Минһаҗева Л.И, Мияссарова И.Х. Татар балалар әдәбиятыннан хрестоматия.I том. – Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты(ТаРИХ), 2003.

4. Минһаҗева Л.И, Мияссарова И.Х. Татар балалар әдәбияты.– Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты(ТаРИХ), 2009.

5. Татар балалар әдәбияты. Шигырьләр һәм пьесалар. – Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты (ТаРИХ), 2003.

МУСА ҖӘЛИЛ ӘСӘРЛӘРЕНДӘ ТАТАР МИЛЛӘТЕ

Зарипов Рөстәм, 11нче сыйныф укучысы,
Арча районы Яңа Кырлай мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Зарипова Миләүшә Рафис кызы**

Утызынчы елларда М.Җәлилнең ил, халык, милләт тормышын тарихи күзаллавы киңәя бара. Аның иҗаты халыкчанлыкның яңа сыйфатлары белән байый. «Алтынчәч» драматик поэмасында шагыйрь халык, милләт тормышын масштаблырак итеп күрсәтергә омтыла. Шушы эпик-драматик әсәрләрдә ул халык батырлыгы темасын күтәреп чыга, милли аңны уятырга тырыша, тарихи вакыйгалар аша татар халкының бай рухи мирасын гәүдәләндерә.

Муса Җәлил бу әсәрен берничә ел язган. Язар алдыннан татар халкының тарихын ныклап өйрәнгән. Шагыйрьнең куен дәфтәрендәге язуларда «Алтынчәч»не язу өчен тарихны, көнчыгыш халыклары этнографиясен, авыз иҗатын, гореф-гадәтләрен, җыр, йолаларын, мәкальләрен, йорт төзелеше җиһазларын, коралларын өйрәнүе турында

бик күп материал язылган була. Татар халкы тарихы буенча гына да өйрәнгән хезмәтләре 20 гә җитә.

Бөек милләтебезне саклау мотивлары Муса Җәлилнең «Алтынчәч» либреттосында бик көчле бирелгән. Әсәргә автор әкият төсмере бирергә теләгән. Ләкин анда вакыйгалар тарихи чынбарлыктан ерак китмәгәннәр. Нинди тарих салынган соң бу либреттоның нигезенә?

Алтын Урдадан килеп, ханлык торгызган Казан ханы Мөхәммәт Идел буендагы җирле халыкларны көчләп үзенә буйсындыра, алардан көчләп ясак җыя, солдат ала, җирләрен талый, үзләрен кол итә. Халык бу җәберләргә түзә алмыйча баш күтәрә. Ләкин бу тема «Алтынчәч» либреттосында әкият алымнары белән эшләнгән. Тарихи вакыйгаларга нигезләнгән бу ядкяр, халык әкиятләре мотивлары белән сугарылып, халыкның җиңү һәм ирекле тормыш турындагы татлы хыялын сөйли.

«Алтынчәч» либреттосында халыкның читтән килгән хан кулыннан юкка чыгарыла язуы, әмма шул кыен хәлдән дә сакланып кала алуы тасвирланган.

Тугыз атаклы батырның анасы һәм тугыз турунның әбисе Тузгак ана, килмешәк ханның җәбереннән качып, Идел буена килеп утыра, шунда җәйләү кора. Тузгакның тугызынчы килене Каракаш ир бала таба. Балага Җик дип исем кушалар. Ир бала туу хөрмәтенә туй ясыйлар. Туй барган вакытта, хан гаскәрләре җәйләүгә һөҗүм итәләр.

Тузгак ана балаларын хан гаскәренә каршы яусыз көрәшкә чакыра. Җикнең атасы Янбулат ханның пәһлеваны Кулупай кулыннан һәлак була. Хан Тузгакның барлык улларын үтерә, киленнәрен әсир итә.

Тузгак, нәселен саклап калу өчен, килене Каракашны яшь баласы белән җилкәнле каекта Иделгә агыза. Әсәрдә Каракашның туган иле белән саубуллашуы бик тәэсирле итеп бирелгән. Ләкин хан укчылары Каракашны үтерәләр. Тузгакның күзләрен сукырайтып, аяк табаннарын яндырып, ялгызын гына далага чыгарып җибәрәләр. Тик Тузгак ана килмешәк ханга алдагы язмышы ничек булачагын әйтеп өлгерә.

Җик кошлар, җәнлекләр белән бергә табигать кочагында үсә. Ул бик көчле була. Аның турында «Мәргән батыр» дип сөйлиләр. Җик туган илен эзли. Урманда Алтынчәч исемле кыз белән очраша. Җик аны, ауга чыккан хан егетләре кулыннан коткарып, авылына алып кайта.

20 ел элек югалган оныгын эзләп, Тузгак ана да шушы авылга килеп чыга һәм Җик белән очраша. Тузгак ана Җиккә ханга каршы яу белән чыгарга куша. Хан тарханы Урмай Алтынчәчне сарайга урлап алып китә. Җик, хат язып, Кулупай пәһлеванны ялгыз көрәшкә чакыра.

Җик Кулупайны җиңә. Ләкин хан гаскәре Җикне чорнап ала. Бу вакытта Сихерле аккош ярдәме белән Алтынчәч сарайдан котыла. Күп кошлар белән килеп, хан гаскәрен куркуга сала. Уразмәт батыр, хан гаскәренә һөҗүм итеп, аны качарга мәҗбүр итә.

Татар халкының меңьеллык тарихына мөрәҗәгать итеп, шагыйрь халкының үлемсезлеген, батырлыгын, бай рухи мираска ия булуын күрсәтә. Татар халкы кайчандыр кичергән фаҗига бу әсәрдә аеруча калку итеп күрсәтелгән. Кискен конфликтлар, рәхимсез бәрелешләр аша Җәлил зур фәлсәфи идеяләрне гәүдәләндерә, истә калырлык образлар тудыра. Бу әсәр шагыйрьнең социалистик реализм кысаларыннан арына баруын раслый.

Әйтергә кирәк, автор әлеге әсәрендә үлемсезлек белән яшәүчәнлекнең чыганаклары турында да уйлана. Төп чыганакларның берсе дип халкыбызның борынгыдан азатлыкка табынып, иреккә омтылып яшәве карала. Шушы идеаллары аңа гасырлар дәвамында ачы тарихи язмышын җиңеп, үзен саклап калырга һәм яшәргә рухи көч биргән. Шагыйрьне сокландырган шушы көч аның үзенә дә ана сөте белән сеңдерелгән. Һәм ул көч, туган халкының киләчәгенә тирән ышаныч белән үрелеп, Җәлилгә үз гомерендәге иң авыр сынауны сугыш һәм әсирлек сынавын намус белән үтәргә булыша.

Хәзерге вакытта бу либретто нигезендә атаклы композиторыбыз Нәҗип Җиһанов язган операны халыкка җиткезү җитми. Югыйсә, бу тарихи дөреслекне торгызу, милләтебезне патриотик, музыкаль яктан тәрбияләү юлында бик зур бер алга китү булыр иде. Минем уйлавымча, бары тик үз милләтен яраткан, аның өчен җанын да бирергә әзер кеше генә башка милләтләрне үзенеке белән тигез күрә. Моны без аның «Алман илендә» шигырендә ачык күрәбез. Шагыйрьнең немец халкына булган мөнәсәбәте безне сокландыра. Бер яктан, ул вәхши фашистларны кырып бетерү, җир йөзеннән себереп ташлау турында хыяллана: «Үлем булсын... ана канын, бала канын эчкән вәхшигә!» («Вәхшәт»). Икенче яктан, ул Германиянең сәламәт көчләренә ышаныч белдерә, немец халкы тудырган бөек мәдәнияте алдында баш ия. («Алман илендә»).

Муса Җәлил – татар халкының аерым бер горурлыгы, какшамас милли рух символы ул. Һичшиксез, ул безнең йөрәкләребездә халкыбызның батыр улы булып мәңге яшәр!

Кулланылган әдәбият

1. Җәлил М. Сайланма әсәрләр. Шагыйрь турында хатирәләр.– Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты, 2004.

2. Җәлилов М.М. Әсәрләр: 1 т./Муса Җәлил.– Казан: Татарстан китап нәшрияты,2006.

МУСА ҖӘЛИЛ БАЛЛАДАЛАРЫ

Багаутдинова Илнара, 10 нчы сыйныф укучысы,
Яр Чаллы шәһәренең 53 нче мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Сиразиева Лениза Шакирҗан кызы**

Муса Җәлил иҗатында баллада жанры аеруча үзенчәлекле урын алып тора. Бу жанрга шагыйрь төрле чорларда мөрәҗәгать итә. Утызынчы елларда ук балладалар Җәлил иҗатында зур урын алып торалар. Сугышка кадәр иҗатында шагыйрьнең дөнья барышын, җәмгыять үсешен тирәнрәк аңлый баруы, шәхес буларак камилләшүе фәлсәфи һәм эстетик үзгәрешләргә китерә.

Утызынчы елларга кадәр татар әдәбиятында һәм, аеруча, шигърияттендә шәрыкъ мотивлары зур урын алып тора. Муса Җәлил ул гадәтләрдән баш тартырга омтыла.

Сугыш чорында язылган балладалардан безнең тарафтан «Сандугач һәм Чишмә», «Ана бәйрәме» кебекләре анализланды.

Муса Җәлилнең әсәрләренең нечкәлекләрен тирәнрәк аңлау максаты белән, без аларны аерым рус балладалары белән чагыштырып анализладык.

Әйтеп киткәнчә, лирик образлары арасында, беренче чиратта, ана образын билгеләргә кирәк. Әйтик, «Ана бәйрәме» балладасында бу сурәт аеруча тирән тасвирланган. Бу образда шулай ук фантастик элементлар бар. Монда ана образы Ватан образы белән тиңләшеп килә. Бу – Җәлил иҗатында гомуми образ. Бу балладада бу идея әсәрнең ахырында билгеләнгән.

Андрей Дементьевның «Баллада о матери» әсәрендә үзәк тема булып сугыш тора. Бу очракта ул Муса Җәлилнең «Ана бәйрәме» һәм Фатих Кәримнең «Гөлсем» балладаларына якын.

Анның сагынулары, балаларын көтү – бу әсәрләрдәге иң беренче хис. Монда автор Җәлил кебек үк гомумиләштерелгән ана образын тасвирлый. Сугышның куркыныч вакыйгаларын билгеләп үтү, ананың рәхимлеген сурәтләгәндә үзенчәлекле фон булып тора. Ул улын кинотеатрда экранда күреп ала һәм анның бөтен өметләре яңача туа. Әлбәттә, ул аңы белән улының кайтмавына төшенә, әмма шул ук чакта күңеле белән анның исәнлегенә дә ышана башлый. А. Дементьевның анасы –

бөтен аналарның да символы буларак карала, ә аның улы – бөтен солдатларның символы, аларның батырлыгының үрнәге:

Но сквозь годы мчался сын вперед.
– Алексей! – кричали земляки. –
– Алексей! – просили. – Добеги!..

Шагыйрь тарафыннан кулланылган метафоралар һәм чагыштырулар, куркыныч сугышның йогынтысын көчәйтеп киләләр. Шулар ярдәмендә автор ана сурәтен югары күтәрә, аны изге символга әверелдерә. Мәсәлән:

Все ждала, вот-вот сейчас в окно
Посреди тревожной тишины
Постучится сын ее с войны.

Шундый ук символлаштыру Муса Җәлил иҗатына да хас күренеш. Монда да ананың сагынулары чиксез һәм тирән:

Таң алдыннан ана уянды –
Җир тетрәткән тояк тавышына.
Тәрәзәгә килеп таянды,
Чик-чама юк аның сагышына.

Көтелмәгән кадр балладаның кульминациясе булып килә:

Мать узнала сына в тот же миг,
И зашелся материнский крик:
– Алексей, Алешенька! Сынок! –
Словно сын ее услышать мог.

Алеша – гомумиләштерелгән солдат образы – автор тарафыннан батыр буларак тасвирланган, ул һөҗүмгә бара. Ә һөҗүм ул – батырларга хас, дошманны туган иленнән куу образын ачыклап килә:

Кадр сменился. Сын остался жить.
Просит мать о сыне повторить.
И опять в атаку он бежит.

Алеша – бер яктан, реаль кеше. Әмма ул, Җәлилнең «Сандугач һәм Чишмә» балладасындагы егетне хәтерләтә. Чөнки без монда көчле гомумиләштерүне күзәтә алабыз.

Әнисе алдында Алеша образы яңача терелә:

Жив-здоров, не ранен, не убит –
Дома все ей чудилось кино...

Без монда гомумиләштерелгән ана образын күреп, аны тулаем Җәлилнең «Ана бәйрәме» балладасындагы образ белән тиң-

ләштерә алабыз. Чыннан да, без монда шул ук бер ананы күрәбез.

Балладаның кульминациясе аның соңгы юлларына туры килә. Сугыш тәмамлана, һәм әнисе тәрәзәдән улын көтеп кала. Әсәрнең төп идеясе шунда: сугышта һәлак булганнар тулысынча үлеп бетмәгәннәр, алар аналарының, туганнарының хәтерләрендә яшиләр.

Шулай итеп, Муса Җәлилнең «Ана бәйрәме» балладасына караганда А. Дементьев әсәре реаль тормышка якынрак. Монда без чынбарлыктагы күренешләрне күзәтә алабыз. Алар аша автор үзенең идеологик карашларын да, сугышка каршы булганхисләрен дә билгели. Аның сурәтләрне символлаштыруы Муса Җәлилнекенә карата йомшаграк.

С. Есенинның «Ус» һәм М. Җәлилнең «Сандугач һәм чишмә» балладаларына чагыштырма анализ.

Сергей Есенинның балладасы Җәлилнең сугышка кадәрге чорындагы балладаларына якын тора. Рус шагыйренең әсәрендә дә халык авыз иҗатына нигезләнү тоела. Җәлилнең «Сандугач һәм чишмә» балладасы белән чагыштырганда, монда да табигать тасвирлауда Есенин традицион җанландыру, метафоралар куллана. Мәсәлән:

Не белы снега по-над Доном
Заметали степь синим звоном.

Анализлаган әсәрләрнең шулай ук композицион якынлыгын билгеләп китәргә кирәктер. Икесендә дә, экиятләрдә кебек, нинди дә булса чорга бәйленешсез сюжет күзәтелә.

Идея-тематика ягыннан Җәлилнең балладасында үзәктә Ватан образы торса, Есенинның әсәрендә шәхси кешенең кичерешләре беренче урынга чыга. Алай да, икесендә дә кешенең матурлыгы, гуманлык идеяләре тора. «Ус» әсәренең моңсулы мотивына карамастан, әсәрнең ахыры якты:

Радостью светит она из угла.
Песню запела и гребень взяла.

Җәлил шигыренең соңгы юллары шулай ук оптимистик рухта яңгырый:

Яшәде ул сөеп
Һәм үләр беркөнне
Нәкъ мәгърур Сандугач
Һәм Чишмә шикелле.

Балладаларының аермалары итеп, аларның төрле ритмикасын, төрле традицияләргә нигезләнүен әйтеп китәргә кирәк. Җәлил баллаларында

татар халык авыз иҗатына хас образлар чагыла. Мәсәлән, Чишмә һәм Сандугач образлары татар халык җырларына хас күренеш.

Муса Җәлилнең исемен һәрбер халык тирән ихтирам белән искә ала, аның батырлыгы каршында баш ия, үлемсез шигырьләрен үзенеке итеп күңеленә сала.

Шагыйрьне мондый дәрәҗәдә зурлау еш кына аның аерым иҗат үзенчәлекләренә игътибар җитеп бетмәве турында да сөйли. Баллада жанрында башкарылган шигырьләре шундыйлардан. Шуңа күрә, Муса Җәлилнең аерым конкрет алган шигъри әсәрләрен, аларның сәнгатьчә эшләнешен анализлау әдипнең иҗатын да яхшырак һәм тирәнрәк аңларга ярдәм итә.

Шул ук вакытта баллада жанрының үсешен, аның яңача татар әдәбиятына кайтуын тикшерү зарури һәм мөһим проблемаларның берсе булып тора. Һәм хезмәтебез бу өйрәнүләргә кечкенә бер өлеш булыр дип ышанып калабыз.

Кулланылган әдәбият

1. Әхмәт Р. Димнең серле яры // Җәлил М. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004. – 262-267б.

2. Галиуллин Т. Керсез йөрәк монологы // Җәлил М. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004.Б. 8-9.

3. Җәлил М. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004. – 271 б.

4. Җәлил М. Әсәрләр. Дүрт томда. 1 нче том. – Казан: Татар. кит. нәшр.,– 1968. – 558 б.

5. Кашшаф Г. Муса Җәлил, тормыш һәм иҗаты турында очерклар. – Казан: Матур әдәбият редакциясе, 1957. –380 б.

МУСА ҖӘЛИЛ ӘСӘРЛӘРЕНДӘ СУГЫШ АФӘТЕНЕҢ БИРЕЛЕШЕ

Шамсов Айрат, 5 нче сыйныф укучысы,
Мөслим районы Әмәкәй мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Шамсова Резидә Дәниф кызы**

М.Җәлил поэзиясе иң олы һәм гадел хөкем саналган вакыт сынавын узды. Бу олы мирас хәзергәчә сугышчан рухын, сәнгатьчә матурлыгын саклый, XXI гасыр кешесен дә сокландыра һәм яшәүгә рухландыра, тынычлык, иминлек сагында тора.

Шагыйрь сугышка кадәр үк дөньяның сәяси картасында туган үзгәрешләрне күрә белде һәм хәвефләнүле шигырьләрен язды. Фа-

шизм белән көрәшкә алдан ук әзерләнеп, идея ягыннан чыныгу алып килде. Шуңа күрә сугыш башлану белән үк фашизм белән көрәшкә күтәрелде. «Әйдә, җырым!» шигырендә ул сугыш башлангач туган рухи халәтен түбәндәгечә бәяләде:

Вакыт җитте...
Хәзер ярты юлда
Куеп торып тыныч эшемне,
Багышларга Ватан сугышына
Үземне һәм каләм көчемне...

Җәлилнең хатлар рәвешендә язылган шигырьләрендә кичерешләр эчкерсез самимилекләре белән, тирән лирик тойгы булып ачылалар. «Хуш, акыллым» (Әминәгә истәлек) шигыре бу яктан аеруча үзенчәлекле.

«Окоптан хат» шигыре дә сугышчы шагыйрьнең тылдагы дустына җавап хаты рәвешендә язылган.

Муса Җәлилнең тоткынлыкта иҗат иткән «Моабит дәфтәрләре» циклына кергән шигырьләре 94 шигырь белән генә чикләнми, әлбәттә. Җәлилнең бу шигырьләре аның тоткынлыктагы батырлыгы турында сөйли.

Җәлил «Кошчык» шигырендә фашистлар кулына тоткын булып эләккән, «аяк-куллары чәнечкеле чыбык белән бәйләнгән», әмма богауланмаган шагыйрь образын сурәтләде.

Фашистлар үзләренең ерткычлыгы, кансызлыклары белән 20 нче гасыр вәхшиләре булып танылдылар. Сугыш кырында миллионнарча кешеләр һәлак булды, миллионнарча кешеләр концлагерьларда ачлыктан, авырулардан кырылды, бер сәбәпсез үтерелде, крематорийларда яндырылды.

«Бүреләр» исемле шигырьнең нигезендә, кешеләр үзләренең вәхшилекләре белән хәтта ерткыч хайваннардан да уздыралар дигән фикер ята.

М.Җәлил «Катыйльгә» шигырендә Ватанын сатмавы, сатмаячагы турында әйтә, фашизмга каршы көрәшкә чакыра.

Шагыйрь иҗатында фашистларның ерткычлыгын, явызлыгын ана һәм бала язмышында күрсәтү дә үзәк өзгеч юлларда бирелә («Яшь ана» шигыре). «Вәхшәт» шигырендә дә шул тема яктыртыла. Сугыш – афәт, фаҗига, һәлакәт ул. Әнә шул фаҗигане, үз шигырь-поэмаларында үтемле сүзләр белән әйтеп, ачып бирә алуы белән дә шагыйрь олы хөрмәткә, данга лаек.

Фронт тормышының хәтәр һәм авыр шартларына карамастан, шагыйрь һәр буш минутын әдәби иҗат өчен файдалана. Ул Ватан сугышының авыр фаҗигасен рухи яктан да, физик яктан да кичерә, ләкин кешелек сыйфатларын, дуслык һәм бигрәк тә бер-берсен сатмаган образлар тудыра.

Муса Җәлил – кешелексезлекнең, вәхшилекнең аяусыз дошманы. Ул илебезнең барлык солдатлары сафында фашизм белән, үлем китерүче белән бугазлаша. Чынлыкны аңлаган кеше буларак, Муса Җәлил тик бер теләк белән:

Үлгәндә дә йөрәк туры калыр
Шигъремдәге изге антына.
Бар җырымны илгә багышладым,
Гомеремне дә бирәм халкыма–

дигән теләк белән яна. Һәм, язып үткәнемчә, горур итеп, иле өчен үлүен: «Гомрем минем моңлы бер җыр иде, Үлемем дә яңрар җыр булып», – дип белдерә.

Безнең илебез зур сынаулар, авыр юллар, чиксез күп югалтулар белән җиңү таңын каршылады. Юк, җиңел генә бирелмәде безгә тынычлык, шуңа күрә, без аның кадерен беләбез. Без бәхетле яшәсен өчен егерме миллионнан да күбрәк кеше яу кырында ятып калган. Без аларга баш иябез, илебезнең киләчәге сезнең кебек үк ышанычлы кулларда, аның тынычлыгын һәрвакыт сакларбыз, изге туфрагыбызга вәхшиләрнең аягын да бастырмабыз, дип ант итәбез.

Әдәбият

1. 5 нче сыйныф өчен әдәбияттан дәреслек-хрестоматия.Төзүчеләр: М.Ш.Җәләлиева, Г.М.Әдһәмова, Д.Ш.Сибгатуллина.–Казан: Татарстан китап нәшрияты, 2011

2. Әдәбият дәреслеге. Төзүчеләре: Әхмәдуллин А.Г., Галимуллин Ф.Г., Галиуллин Т.Н., Ганиева Ф.Ә., Юзиев Н.Г.– Казан: «Мәгариф» нәшрияты, 2011

3. Әдипләребез: биобиблиографик белешмәлек: 2 томда: 2 том. Л-Я / төз. Р.Н.Даутов, Р.Ф.Рахмани. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. – 735 б.

4. Бөек Ватан сугышында катнашкан татар шагыйрьләре.Бөек Ватан сугышы чоры поэзиясе : шигырьләр һәм поэмалар. – Казан, 2005. – Б.444-452.

5. Бөек Ватан сугышы чоры поэзиясе: шигырьләр һәм поэмалар. – Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты, 2005.

МУСА ҖӘЛИЛ ШИГЫРЬЛӘРЕНДӘ ФРОНТ ЛИРИКАСЫ

Шәйхетдинова Лилия, 10 нчы сыйныф укучысы,
Нурлат районы Чулпан мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Мингалимова Фидалия Исхак кызы**

Батырлык темасы һәм үлем аша мәңгелек данга ирешү – М. Җәлил поэзиясендә төп мотивы булып әверелде. Дистәләрчә шигырьләрендә М. Җәлил чын поэтик тел белән үлемнең «җыр булып яңгыравын» сурәтләде («Кыз үлеме», «Җырларым» һ.б.)

М. Җәлил һәм башка шагыйрьләр өчен бу очраклы тема түгел иде. Шагыйрьләр халыкның патриотизм хисен тирәннән аңлап, шул хисне олылап халыкның күңел түрендә кайнаган нәфрәт тойгыларына сокланып яздылар. М. Җәлил Әминә ханымга язган хатында үзенең олы максат белән яшәгәнлеген әйтсә, фронт шартларында ул шундый ук изге максат белән яшәүче һәм үз язмышын ил язмышыннан аермыйча көрәшүче массаны – патриотларын күрә. Шагыйрь соры шинельле солдат массасының эчке кичерешләрен сурәтләү юлы белән аларның җиңүгә алып бара торган батырлык сыйфатларын ача. Шундыйларның берсе «Кыз үлеме» шигырендә бирелгән.

Гуманистик хисле, олы җанлы шәфкать туташы, чыннан да шәфкатьле булуы һәм батыр йөрәклелеге аркасында, үлемне җиңеп, үлемсезлеккә килә. Йөз кешене үлемнән коткарып, үзе сугыш кырында ятып калган санитарка кызның шагыйрь үлемен түгел, бәлки аның тормышы үзе коткарган көрәшчеләр биографиясендә дәвам итәчәген сүрәтли. Ул кыз йөз көрәшченең изге эшләрендә яшәячәк. Шул рәвешчә, М. Җәлил трагедик күренешнең оптимистик рухын бирә.

«Күпер» шигырендәге партизан совет патриотларының җыелма образы итеп алынган. Шагыйрь аның эмоциональ кичерешләрендәге матурлыкны, нечкә хисле–кеше булулыгын ачып салган. Партизанның үзе шартлатырга тиешле күпер янында сызланып уйлануы укучыга бик күп нәрсә турында сөйли. Партизан үз җирендә көрәшә: ул үзенең туган җиреннән дошманны бәреп чыгару өчен азатлык сугышына чыккан, илбасарларны тар-мар итү – аның изге омтылышы.

Әйе, бик аңлашыла. Бәлки, ул бу күперне үзе үк салышкандыр, ул аңа күпме халык көче кергәнен белә, ул хуҗа булып карый, борчыла, чөнки хәзер күперне юк итәргә кирәк! Шундый каршылыклы хисен шагыйрь бик оста итеп, кечкенә деталь аша биргән. Ләкин партизанның Ватан каршында изге бурычы бар. Ул шул чактагы шартларга бик

нык бәйле. Күперне шартлатып, немец танкларының юлын кисәргә кирәк. Шартлау була, әрәмәдән партизаннар чыгып, явыз дошманны, ярга кысып, тар-мар итәләр. Күперне шартлатучы егет күпер төбендә ятып кала.

Ләкин бу – аның җиңелүе түгел. Ул җиңү өчен, дошманны юк итү өчен корбан була. Бөек халкы, туган ил аның бу фидакарьлеген беркайчан да онытмаячак, аның үлеме җырларга күчеп, батырлык данын буыннан-буынга сөйләрләр, һәм шагыйрь моны поэтик тел белән әйтә.

Шигырьләрендә шагыйрь тормышының чагылышы

Муса Җәлилнең шигырьләренә игътибар белән караганда, шагыйрьнең үзен табуы, ягъни аның башыннан кичкән хәлләрне күз алдына бастыру читен түгел. Шагыйрь үзе кичергән хәлләрне, үзе күргән вакыйгаларны читләтеп узмаган, ул аларга карата үзенең поэтик мөнәсәбәтен билгеләп барган. Ул барлык уй-фикерләрен, үзе танып белгән дөньяны йөрәге аша кичерә, кайнар сулышы белән тоя. Шуңа күрә, кечкенә күләмле лирик парчалар да шагыйрь биографиясенең бер чагылышы булып әверелә.

Юк, мин сине тузан бөртегедәй
Сансыз гомерем өчен сатмадым
Волхов шәһит, изге сугыш антын
Соң чиккәчә керсез сакладым,–

дип язган «Кичер, илем» шигырендә М. Җәлил.

Шушы шигъри юлларда Муса Җәлил илен сатучыларны үтереп ташлый: тузан белән тиңләштерерлек бик вак гомере өчен Ватанга, халыкка хыянәт итүнең әйтеп бетерәсез, һич гафу ителмәслек җинаять икәнен күрсәтә. Ватан, халыкның гаять югары булуын һәм һични белән тиңләштереп булмый торган изге, кадерле икәнен әйтә. Шагыйрь үзен әнә шулай кешелек җәмгыятенең бик вак бер тузан бөртеге хәленә куя һәм шул кечкенә гомер өчен, бөек шагыйрь зур өмет белән яши! Яшәүнең олы максаты нәкъ шушы шигырьдә дә ачык чагыла.

Караңгы август төнендә ул көрәшчеләр сафына килеп кушылу, коллыктан качып, үч һәм илгә керсез мәхәббәте кушканча дошманга каршы көрәшу турында хыяллана. Яшәүнең, олы максатын шагыйрь хәзер изге антка турылыклы булып калып, ничек кенә булса да дошманга каршы көрәшүдә күрә! Шушы ышанычы, якты өмете оптимистик карашы авыр фаҗигане җиңеп чыгарга көч бирә. Солдат-шагыйрь, богауларын шалтыратып, хурлыклы коллык юлыннан концентрацион

лагерьга атлаганда, әнә шул изге рухлы, бөек җанлы кеше булуын, халкыбызның батыр йөрәкле, гадел һәм тугрылыклы улы икәнлеген күрсәтә.

Шагыйрьнең тагын бер шигыренә тукталып үтәсе килә. Давыллы хисләрен, фаҗигале тормышын һәм якты өметләрен романтик сагыш белән сурәтләгән әсәр «Шагыйрь» дип атала. Бары җиде строфалы бу лирик шигырь М. Җәлилнең көчле эмоцияләр белән яшәвен, җиңү таңы тудырырлык көрәш дәрте белән кайнавын сүрәтли. Анда шагыйрьнең төн утырып шигырь язуы турында гына сөйләнә кебек. Ләкин бу шигырьнең тышкы күренеше генә.

Шагыйрь контрастлар белән шигъри бизәкләр ясый. Тышта давыл, яшен, дәрья дулкыннары, ә шагыйрь бүлмәсендә көннән дә яктырак. Шагыйрь шигырь яза, ләкин ак кәгазь өстендә – күз яшьләре. Шушы газаплы иҗат тына һәм шигырь утка ташлана.

Билгеле, шагыйрь табигать стихиясен күрсәтергә һәм мәгънәсезгә төн уздыруын әйтергә теләми. Ул иҗат газабының ачылыгын, авырлыгын һәм серле матурлыгын да җырламый. Табигать стихиясе иҗат стихиясенә параллель куелып, яки капма-каршы куелып бирелүдә шагыйрьнең хисе, эмоциональ көченең мөмкинлекләре күрсәтелә.

Давыл, яшен, дәрья дулкыннары, балкыган ут, ак кәгазь. Күз яше һәм йөрәк хисләре болар барысы да иҗатчының уй-тойгыларыннан, зур омтылышыннан аерым түгел. Тоткын шагыйрь үз иҗатын ирекқә чыгару теләге белән ярсыган, ул аны җил-давыл иркенә тапшырырга әзер, димәк, ул бу давыллы хисләр белән коелган шигырьне халык арасына таратырга, халык йөрәгенә салырга омтыла. Бу әсәр шагыйрь иҗатының иҗтимагый-политик әһәмиятен чагылдыра.

Демблин крепостенда һәм концлагерьларда газап чиккәндә, яшерен оешма төзү, зур көрәш башлау, фашизмга каршы дәһшәтле сугыш ачу уе белән яшәгән шагыйрьнең күңелендә нинди генә тойгылар куермый! Аның инде өлгереп җиткән кыю планы бар, йөрәк каны белән язылган шигырьләре, халык күңелендә давыл кузгатып, көрәш давылына кушылачак.

Патриот-шагыйрь Муса Җәлил үзенең үлемсез поэзиясендә татар халкының Кол Гали, Мөхәммәдьяр, Тукай, Такташлардан килгән тиндәшсез бай әдәби мирасын алга таба дәвам итеп һәм үстереп, безгә, киләчәк буынга тапшырды.

Шагыйрьнең:

...Җырым белән дусны иркәләдем,
Җырым белән җиңдем дошманны,–

дигән юлларында үзеннән соң килгән буыннар кабатларлык һәм онытылмаслык дәреслек ята.

Әдәбият

1. Кашшаф Г. Муса Җәлил: Тормышы һәм иҗаты турында очерк. – Казан: Тат.кит.нәшр., 1957. –379 бит.

2. Мостафин Р. Җыр эзләре буйлап. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1968. – 150 бит.

3. Үлмәс җыр турында җыентык. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1971. – 246 бит.

4. Үлемсезлек таңында: Муса Җәлил турында истәлекләр. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1971. –100 бит.

5. Мөхәммәдиев Р. Тормыш дәвам итә: (Туфан Миңнуллин иҗатына бәяләмә). // Казан утлары. – 1983. –№ 1. – Б. 162-170

МУСА ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНДА АНА ОБРАЗЫ

Гыйләҗева Алинә, 6 нчысыйныф укучысы,
Бөгелмә районы Татар Димскәе мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Галләмова Сәрия Мөкатдис кызы**

Әйе, Ана – дөньяда иң бөек кеше. Бик күп күренекле шәхесләрне, галимнәрне, укытучылар, табибларны ана тудырган. Ана баланы тугыз ай буена үзенең карынында күтәреп йөртә, тудыра, бала тугач, үзенең күкрәк сөтен имезеп, төн йокыларын калдырып үстерә. Кичләрен баласына бишек җырлары җырлый, әкиятләр сөйли. Бала үсә, мәктәпкә йөри башлый. Ана аңа дәресләрен әзерләргә булыша, йорт эшләрен карарга, пешеренергә, чигәргә-бәйләргә, үз-үзен тотарга, кешеләр белән матур, ягымлы итеп сөйләшергә өйрәтә. Бала үсеп кеше була.

Мине әнием ялгыз үстерә. Авыр чакларда минем таянычым да, ярдәмчем дә, киңәшчем дә ул. Әниемне бик яратам һәм аңа Ходайдан озын гомер, нык сәламәтлек телим.

Муса әнисенең чыгышы гади крестьян гаиләсеннән. 14 яшендә ятим кала. Үги әнисе Рәхимәне (Мусаның әнисен) яратмый, бик нык җәберли һәм бик яшьли кияүгә бирә. Аның 11 баласы була. Шуларның 4 се генә исән-сау үсә: Ибраһим, Муса, Зәйнәп, Хәдичә. Рәхимә апа 4 баласын берүзе аякка бастыра, өчесенә югары белем бирә.

Мусаның әнисе бик күп авырлыклар кичерә. Авылда да, Оренбургка күчеп килгәч тә, эш табалмый интегүләр, ачлык, ялангачлык,

фатирсыз яшәүләре дисеңме... Кеше керен уып, идәннәрен юып көн күрәләр алар. Балалары ашарга сорап елаша башласалар, башка чара калмагач, яннарына утырып җыр җырлый, риваятьләр сөйли ул аларга, мескен балалар онытылып тыңлый-тыңлый йоклап китә торган булалар. Мусаның әнисе шигъри җанлы кеше була. Җырлар, бәетләр, шигырьләр чыгара. Язучылык таланты Мусага әнисеннән күчкән икән бит!

Балалары төрле якка укырга, эшкә таралып беткәч, 1928 елда, үләр алдыннан балаларына атап язган шигырь-мөнәҗәте әле дә Мостафа авылы халкында саклана. Бу мөнәҗәтне Оренбург өлкәсенең Сакмар районы Татар Каргалысы авылында яшәгән Фатыйма апа Абдрахманова 1992 елда тапшырган. Аның сөйләве: «Соль-Илецкига барган җылны бер әби алып килде. Шушы гарәпчә язуны укыды. Мин гарәпчә белмим. Теге әбигә әйтәм, язып алыйм әле, дим. Балам, вакытым юк, ди. Ул арабскийны әйтеп торды, мин үзебезчә язып тордым. Шуны төнлә булса да барып язып алдым квартирында. Муса Җәлилләрнең авыллары кайда булгандыр, шул авылда, сарайларын бозганда, бүрәнәләре арасына кыстырылып куйган җирдән килеп чыккан. Теге әбигә гарәпчә дога дип биргәннәр. Ә ул мөнәҗәт Муса Җәлилнең әнисенеке булып чыкты».

Бик нык авырдым, балам, үлсәм – күрәлми калам.
Зарланып бер хат салам, уйлап карагыз, балам!..
Чит илдә сез үзегез, хатта килә сүзегез,
Үзәгемне өздегез, уйлап карагыз, балам.
....
Ибраһим, Муса, Хәдичә, Зәйнәп,
Хуш исән сау булыгыз,
Исән вакытта дөньяда
Тату матур торыгыз.

Мусаның әнисендә артистлык сәләте – теләсә кем булып кылана белү сәләте – бик көчле булган. Аның мимикага бай булуын соклапып сөйли авылдашлары. Рәхимә апа яшь вакытта бик матур, сабыр холыклы, шук була, биергә, җырларга ярата. Ул бик пөхтә йөргән, башында һәрвакытта ак яулык, өстендә бала итәкле аклы ситса күлмәк, колагында үзенә килешеп тора торган арзанлы алкалар, ә чәч толымнарында үргән тәңкәләр зыңгылдап чылтырап торганнар. Ул бик эшчән, тыйнак, түземле, гадел булган. Балаларында да шушы сыйфатларны тәрбияләргә тырышкан. 1928 елда 51 яшендә Мусаның әнисе Рәхимә апа Җәлилова вафат булган.

Ана образы Җәлил иҗатының буеннан-буена үтә. «Батрак ана», «Ана» (бу исемдә аның ике шигыре бар), «Су төбендә», «Ана бәйрәме», «Соңгы үпкә», «Үлем турында», «Яшь ана», «Вәхшәт» һәм шигырь-поэмаларында бу образ бөтен тулылыгы, эчке матурлыгы, мөлаемлыгы белән ачыла. Ул әсәрләрдә Җәлилнең иң изге хисләре, йөрәктән кайнап чыккан кичерешләре, уй-хыяллары чагылган. Шуңа күрә мондый әсәрләр укучылар күңеленә дә юл таба. Алар безне рухи яктан баета, күңелләрне сафландыра, яшәргә яңа көч бирә.

Гомеренең соңгы һәм авыр көннәрендә, үлем җәзасын көткәндә дә газиз әнисен искә төшерә. Шагыйрь хәлен күз алдыгызга китереп карагыз. Кулларын дуслары түгел – богаулар кыскан. Яткан урыны үз каны белән юылган, төрмә камерасы салкын кабергә әверелгән. Әмма шундый шартларда да Җәлил үз җанын саклап калу турында түгел – туган туфрагына кайтып, әнисе каберенә йөзен куеп үлү турында хыяллана:

Үләм, дидем, ярый, тик кайгырдым,
Күреп үлсәмче, дип кызымны!
Анам кабере – туган туфрагыма
Куеп үлсәмче, дип, башымны!

Бу урында шагыйрьнең 1918 елны язылган «Ятим бала» исемле шигыре искә төшә. Шигырьдә күрсәтелгән ятим бала, башка сыеныр урын тапмагач, зиратка бара, әнисе каберенә башын куеп, барлык моңзарларын сөйли. Яшь түгеп аргач, шунда ук мәңгелек йокыга китә.

Кечкенә Мусаның шуңа охшаш эчтәлекле «Анам кабере» исемле пьесасы да бар. Ул авылның мәктәп сәхнәсендә куелган. Төп рольне кечкенә Муса үзе башкарган. Яшь артист кәс, куаклар һәм чын ташлар ярдәмендә ясалган кабер өстенә ятып, әрнеп, дулкынланып әнисенә эндәшкәндә, тамашачылар – авылның бала-чагасы, агай-энеләре – балавыз сыгып утырганнар, дип язган галим һәм язучы Рафаэль Мостафин.

Иҗатының башы һәм ахыры... икесендә дә бер үк фикер: дөньяда ана кабере булган туган туфрактан изге җир юк, анадан да изге кеше юк. Муса әнисе турында күп яза һәм күпләр бу образда үз аналарына хас сыйфатлар күрәләр. Ана образы Җәлил иҗатында Ватан-анага, Туган ил образларына барып тоташа.

Мин оныттым күптән үксезлекне,
Югалтсам да туган әнине.
Бар нәрсәдән якын һәм сөекле
Туган илем – хәзер әнием, –

дигән юллары бар аның «Ана» шигырендә.

«Ана бәйрәме» балладасында сугыш афәте, фаҗигасе өч йөрәк парәсен сугышка озаткан ана кичерешләре аша ачыла.

«Вәхшәт» әсәрендә ул тетрәндергеч вакыйганы сурәтли:

Ана, иелеп, ике кулы белән
Күтәрде дә җирдән баласын,
Күкрәгенә кысты һәм мылтыкка
Каршы тотты йөрәк парәсен...

Ана үз баласына үлемнең җиңелен сайлый, баласын кызгана. Аналар үз баласын яклый, саклый белә. «Яшь ана» шигырендә алты айлык ятим баланы кочагына алган Сәрвәр образы сокланырлык.

Бу әсәрләр сугышка каршы нәфрәт уята, аналарга ихтирам хисләре тәрбияли. Батыр яуда беленсә, ана кемнәрне үстергән, дөньяны кемнәр белән бизәгән – ул шуның белән таныла. Язучы М.Горький: «Кешедә булган барлык гүзәллек кояш нурыннан һәм ана сөтеннән килә... Анасыз шагыйрь дә, батыр да юк», – ди яза. Димәк, Муса абыйның анасы – илебезгә халкыбыз горурлыгы булган каһарманны тәрбияләп биргән изге Ана. Мусаларны тудырган Әниләр халкыбыз күңелендә мәңге яшәр!

Кулланылган әдәбият

1. «Ватаным Татарстан» газетасы. 29 нчы август, 2009 ел. «Онытмабыз Сезне».
2. «Мәгариф» журналы, №2, 2001 ел. Р.Мостафин, М.Җәлил иҗаты.
3. «Муса Җәлил». Сайланма әсәрләр. ТаРИХ-2004.
4. Татар әдәбияты тарихы. Казан. Татарстан китап нәшрияты. 1989. 78-79 нчы битләр.

«МОАБИТ ДӘФТӘРЛӘР»ЕНДӘ ЮМОР

Трофимова Сафия, 9 нчы сыйныф,
Алабуга шәһәренең 9 нчы мәктәбе
Фәнни җитәкче: **Мәхмүтова Гөлшат Рәзин кызы**

Муса Җәлилнең ике «Моабит дәфтәре» туган илгә кайта. Ул дәфтәрләргә шагыйрь әсирлектә, фашист тоткынлыгында язган шигырьләрен теркәгән. «Моабит дәфтәрләре» илебезгә кайтып җиткәнче, шагыйрьнең үз язмышы кебек, катлаулы һәм авыр юллар үтә.

Дәфтәрләргә Җәлилнең төрле вакытта һәм төрле халәттә иҗат ителгән әсәрләре кертелгән. Шуңа карап аларның темалары да, идеяләре дә, язу алымнары да төрлечә. Монда без ялкынлы шигъри публицистиканы да, нечкә интим лириканы да, җыр, хат ысулын да, баллада жанрында язылган эпик әсәрләрне дә, нәни шаяру рухындагы юмористик, сатирик шигырьләрне дә очратабыз. Палач балтасы астында Туган илне чиксез ярату һәм фашистларга нәфрәт хисе белән сугарылган шигырьләр иҗат итә алуы аның корычтай нык ихтыярлы, сәләтле, сабыр, кайнар йөрәкле булуын күрсәтсәләр, юмористик, сатирик шигырьләре шагыйрьнең үлем көтеп ятканда да, палач күзенә карап көлә алуын күрсәтәләр. Димәк, явыз дошман аның көчле рухын сындыра алмаган.

Муса Җәлилнең «Моабит дәфтәрләре»ндә барлыгы туксан өч шигырь, шуларның унбере юмористик, сатирик темага язылган. Алар: «Ишек төбендә», «Сыра залында», «Хәдичә», «Гашыйк һәм сыер», «Томаулы гыйшык», «Сәгать», «Иркәм», «Бәла», «Борча», «Күршеләр», «Табут».

«Ишек төбендә»

«Ишек төбендә» – Муса Җәлилнең «Моабит дәфтәре»ндәге юмористик шигырьләре арасында балалар тормышыннан алып язылган бердәнбер шигырь. Монда табигый-реаль характердагы вакыйга сурәтләнгән. Ишек янындагы звонок төймәсенә басарга теләп тә буе җитмичә аптыраган малайга бер абзый ярдәмгә килә. Малай теләгәнчә биш тапкыр төймәгә баса һәм вакыйга кискен борылыш ала. Малай: «Абзый, сез бик батыр кеше икәнсез, әйдә, хуҗа чыгып кирәкне биргәнче качыйк»,– ди.

Шагыйрь шигырьнең беренче юлында сөйләмнең тәртибен үзгәртү (инверсия) ярдәмендә вакыйгага яңа эмоциональ төсмер өстәп кенә калмый, тыңлаучының төп игътибарын үзенә җәлеп итә. Ул гомумкулланылышта йөри торган сүзләр ярдәмендә дә көлкеле ситуация тудыра: күз алдына дөньядан үзенчә кызык эзләп, зурларның игътибары җитмәүдән шукланып йөрүче малай килеп баса. Әлеге шигырь ярдәмендә Муса Җәлилнең балалар дөньясын, аларның психологиясен яхшы белеп язуын ачык күрәбез. Шигырьнең рус теленә тәрҗемәсе дә бик уңышлы. Берничә кат уку белән хәтердә кала һәм онытылмый. Балалар бүген дә бу шигырьне бик яратып өйрәнәләр, кичәләрдә сөйлиләр.

Фашистлар үзләренең котылгысыз үлемнәрен сизеп, Көнчыгыш фронтында җиңелеп барган чакта, тагын бер җинаять эшлиләр. Алар,

кешелек законнарын таптап, совет әсирләрен Совет Армиясенә каршы сугышка алып барырга уйлыйлар. Шул максат белән совет әсирләрен куып китереп, легионнар оештыралар. Муса Җәлил һ.б. көрәшчеләр фашистларның бу кабахәт ниятләрен җимерү өчен, легионерларны Ватанга турылыклы булып калып, фашистларга каршы көрәшкә күтәрү уе белән яшерен оешма төзиләр. Шул максат белән шагыйрь легионнар арасында үзешчән сәнгать коллективлары оештыра. Аларның берсе Радом (Польша) лагеренда оешкан. Аны музыкаль капелла дип йөрткәннәр, һәм ул легионерларга культура хезмәте күрсәтергә тиеш булган. Муса Җәлил капеллага күбесенчә үзенең яшерен оешмасында эшләүче әсирләрне тарткан. Аның художество җитәкчесе Г.Курмашов, җитәкчесе Рушат Хисаметдинов, Мусаның кушуы буенча, патриотизм идеяләре белән сугарылган әсәрләрдән репертуар төзегәннәр. Арада Җәлилнең шаян шигырьләре дә булган. Капелла декламаторлары башкарган шигырьләр әсирләр арасында бик популяр булган. Шушы шаян шигырьләр белән бергә башкарылган «Бүреләр», «Кол», «Кылыч», «Сандугач һәм Чишмә» һ.б. әсирләрне көрәш турында, ирек һәм намус турында, Ватан һам халыкка тугрылыклы булып яшәү хакында тирәннән уйландырганнар. Ул вакытта бу шигырьләрнең чын авторы Муса Җәлил икәнен бик аз кеше белгән. «Сыра залында»– капелла репертуарына кергән шигырьләрнең берсе. Җәлил бу шигырьләрен махсус немец шымчыларының игътибарын киметү өчен дә язган.

«Сыра залында»

«Сыра залында» шигырендә сыра кибетендә эшләүче егетнең күзәтүләре тасвирлана. Монда килеп сыра эчүче һәр кеше уңайсыз хәлгә тарый, бәлагә юлыга. Директорның сыра эчә-эчә эче күбә, кесәсендә акчасы бетә, артист «Ревизор» спектаклендә чалма киеп чыгып хур була, шагыйрь барлык гонорарын монда калдырырга мәҗбүр була, кассир Гыймай милициягә эләгә, пекарь трубкасын икмәккә кушып пешерә, монда йөрүче ирнең гаиләсе таркала һ.б. Беркөн сыра сатучы егет үзе дә эчә торгач, мичкәнең эченә төшеп китә һәм аны эшеннән куалар. Монда нәтиҗә ясарга авыр түгел: исерткеч эчемлекләр белән мавыгуның ахыры күңелсез тәмамлана. Мине шигырьнең соңгы строфасы уйландырды. Муса Җәлил монда әйтәсе килгән башка фикерен яшермиме?

Мин мичкәнең хәзер өстен ачмам,
Кадак белән төбен тишәрмен.

Һәм авызыма нечкә салам кабып,
Артка гына посып эчәрмен.

Муса Җәлилнең иҗатын, тормыш юлын тирәнтен өйрәнгән язучы Рафаэль Мостафин да: «М.Җәлил легионда чагында үзен бик сак тотарга, фикерен яшерергә мәҗбүр була», – дип яза.

Шигырьләрнең язылу даталарына күз салсак, «Табут» шигыренең язылу вакыты билгесез, «Ишек төбендә», «Сыра залында» шигырьләре 1942 ел ахырында, ә калганнары 1943 елның февраль – ноябрь айларында иҗат ителгән.

Шигырьнең исеме	Язылу вакыты
«Табут»	билгесез
«Сыра залында»	1942 елның сентябрендә
«Ишек төбендә»	1942 елның декабрендә
«Хәдичә»	1943 елның 12 февралендә
«Томаулы гыйшык»	1943 елның мартында
«Гашыйк һәм сыер»	1943 елның маеннан соң
«Сәгать»	1943 елның сентябрендә
«Иркәм»	1943 елның сентябрендә
«Бәла»	1943 елның сентябрендә
«Борча»	1943 елның октябрендә
«Күршеләр»	1943 елның 4 ноябрендә

«Күршеләр» шигыре – безгә кайтып җиткән «Моабит дәфтәрләре»ндәге юмористик шигырьләре арасындагыларның соңгысы. Шагыйрь ике күрше арасындагы хәйләкәр дошманлыкны көлкеле ситуациядә бирә. М.Җәлил күршеләрне дуслаштыра. Аларның бер-берсен кунак итеп тату яшәүләрен күреп, укучы да канәгать кала. Хатыны Әминә Җәлил дә иренең шаян кеше булуын, шуның аркасында тормышта туган авырлыкларны да җиңел чишә алуы турында яза. Ул тагын: «Безнең күңелле, шат яшәвебез, бәлки Мусаның күңелле булуыннан да килгәндер. Һаман да кәефе яхшы булганга, ул гел көләргә, шаяртырга ярата, дуслары белән очрашып, кичләрен озак-озак сөйләшеп утыралар иде», – дип искә ала.

Шигырьләренең күбесендә егет белән кыз арасындагы мәхәббәт аркасында килеп туган көлкеле, шул ук вакытта уйландыргыч хәлләрне тасвирлый.

«Табут»

«Табут»шигырендә матурлык белән очрашуны көлкеле бер ситуациядә сурәтли: туксан яше тулган Фарук карт табут ясатырга дип барган җирендә көтмәгәндә чибәр кызга тап була, кинәт аның туңган йөрәге кабынып китә, ул табут ясатасы урында сакалын төзәттерү өчен әлеге ак халатлы чибәр кыз янына юл тота.

«Табут» шигырендәге юмор үзенең асылы белән Көнчыгыш әдәбиятларындагы картлыкны да яшәртүче яшь матур кыз турындагы мотивларга бик якын һәм аның шуларга нигезләнеп иҗат ителүе мөмкин.

«Гашыйк һәм сыер»

«Гашыйк һәм сыер»шигырендә тасвирланган сөю хисе яшьлекнең матур һәм кадерле истәлеге буларак ачыла.

«Томаулы гыйшык»

«Томаулы гыйшык»шигыренең эчтәлеге түбәндәгечә: бер бабай яшь чагын искә төшерә. Ул егет вакытында, кышкы салкын көндә гашыйк булган кызы янына очрашуга бара. Борынына томау төшү сәбәпле, кызына мәхәббәтен аңлатканда уңайсыз хәлгә кала. Аны кызы калдырып китә. Егет, хурлыктан ярсый-ярсый, аптекага барып дару ала һәм дәвалана. Даруның тәэсире бик көчле була: аның томавы да бетә, гыйшкы да онытыла.

«Моабит циклы»ның күпчелек шигырьләренә сюжетлылык хас. Юмористик шигырьләрендә дә бу үзенчәлек саклана. Аларны өйрәнгәндә тагы бер нәрсәгә игътибар иттем: шигырьләрнең күпчелегендә диалог формасы кулланылган.

Бу шигырьләрнең тагын бер вазыйфасы булган. Җәлил аларны көрәштәш дусларының рухын күтәрер өчен, күңелләрен күрер өчен дә язган. Истәлекләрдән укып белүебезчә, аның шигырьләре камерадан камерага йөргән, татар тоткыннары аларны үзләренә бер рухи азык итеп кабул иткән.

Мин хәзерге вакытта 8 нче сыйныфта укыйм. Киләчәктә Муса Җәлилнең иҗатын тагы да тирәнрәк өйрәнергә һәм тулырак анализларга телим. Бу эшкә сыйныфташларымны да, дусларымны да тартырмын. Без татар әдәбиятын, шул исәптән, Муса Җәлил иҗатын яратып укучылар, өйрәнүчеләр һәм башкаларга да таратучылар булырбыз.

Файдаланылган әдәбият:

1. Муса Җәлилгә багышланган фото альбом.–Казан:Татарстан китап нәшрияты, 1976

2. Әсәрләр: 5 т./ Муса Җәлил. – Казан: Татар.кит.нәшр., 2006.

3. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004. – 271 б.

4. Заһидуллина Д.Ф. Әдәби әсәргә анализ ясау. – Казан: Мәгариф, 2005. – 111б.

5. Татар әдәбияты тарихы. – Казан Татарстан китап нәшрияты, 1989.

МУСА ҖӘЛИЛ ИЖАТЫНДА ХАТЫН-КЫЗ ОБРАЗЫНЫҢ БИРЕЛЕШЕ

Бахтина Елизавета, 7 нче сыйныф укучысы,
Бөгелмә шәһәренең 9нчы мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Мәҗитова Лилия Рамил кызы**

Муса Җәлил әсәрләрендә хатын-кыз образы мактаулы урын били. Шагыйрь бу образны сөеп,хатын-кызның эчке матурлыкларына, олы җанлы булуларына сокланып тасвирлый. Шәфкатьлелек, зирәклелек, эчкерсезлек, шаянлык, кайгыртучанлык һәм сафлык – шагыйрьнең яраткан сыйфатлары. Шул сыйфатларны ул үзенең геройлары аша калку итеп сурәтли. Җәлил татар хатын-кызларының яңа тормышка омтылышларын белә. Аның лирикасы тормышның үзеннән бәреп чыга. Кайсы гына шигырен алып карама, аның нигезендә ниндидер реаль кеше, булган вакыйга яки берәр тормышчан деталь ята. Чын шагыйрьләр халыкларның сөекле уллары булып танылалар, халык күңелендә мәңге яшиләр. Тормышның иң авыр вакытларында да хак сүзне, иң кирәкле сүзне шагыйрьләр әйтә. Муса Җәлил дә шундый шагыйрьләрнең берсе. Моны исбат итү өчен, Муса Җәлил поэзиясендә аеруча калку итеп күрсәтелгән хатын-кыз, ана образына мөрәҗәгать итү бик кызыклы. Ана образы шагыйрь иҗатының буеннан-буена үтә. «Батрак ана», «Ана», «Ана бәйрәме», «Соңгы үпкә», «Үлем турында» һәм башка бик күп шигырь-поэмаларында бу образ бөтен тулылыгы, эчке матурлыгы белән ачыла. Ул әсәрләрдә Җәлилнең иң изге хисләре, йөрәктән кайнап чыккан кичерешләре чагылган. Шуңа күрә мондый әсәрләр укучылар күңеленә дә юл таба. Алар безне рухи яктан баета, күңелләрне сафландыра, яшәргә яңа көч бирә. Гомеренең соңгы

көннәрендә, үлем җәзасын көткәндә Муса Җәлил газиз әнисен искә төшерә.

Шагыйрь хәлен күз алдыгызга китереп карагыз. Кулларын дуслары түгел – богаулар кыскан. Яткан урыны үз каны белән юылган, төрмә камерасы салкын кабергә әверелгән... Әмма шундый шартларда да Җәлил үз җанын саклап калу турында түгел – туган туфрагына кайтып, әнисе каберенә йөзен куеп үлү турында хыяллана.

«Ятим бала» исемле шигыре искә төшә. Шигырьдә күрсәтелгән ятим бала зиратка бара, әнисе каберенә йөзен куеп, барлык моң-зарларын сөйли. Яшь түгеп аргач, шунда ук мәңгелек йокыга китә...

Муса Җәлил үзенең шигырьләрендә тырыш, уңган хатын-кыз тәрбиячеләрне, табибларны, укытучыларны зурлый: «Яследә» – тәрбияче кызны, табибны олылап – «Доктор» шигырендә, «Буксирга» – хатын-кыз укытучыга багышлап пьеса яза.

Шулай итеп, Ана, хатын-кыз образы – конкрет бер кеше образы булып кына калмый, барлык халыклар өчен дә уртак булган Ватан-ананың символы. Шуңа күрә шагыйрь Бөек Ватан сугышы елларында хатын-кыз кичергән авырлыкларны, сынауларны Ана образы аша сурәтли.

Муса Җәлил иҗатында мәхәббәт темасының чагылышы

Шагыйрь иң җылы хисләрен сөйгәненә багышлый. Аның иң матур шигырьләре хатыны Әминәгә багышланган («Ышанма», «Син онытырсың», «Сөеклемә» һ. б). Җәлилнең герое чын күнелдән ярата белә, аерылу газабын да бөтен табигате белән тоя. Мәхәббәт турында язганда, ул халыкның рухи байлыгына таяна. Саф мәхәббәт үлемнән саклап кала торган көч итеп тасвирлана.

Муса Җәлил кызы турында да зур кайгыртучанлык күрсәткән, аны чиксез яраткан. Аңа атап язылган хатларда күпме күңел җылысы салынганлыгы күренә. «Чулпанымны мин шул кадәр көчле яратам, бу ярату барлык үлемнәрдән көчлерәк», – дип яза ул көндәлегендә.

Чулпан һәм Әминә образлары Җәлилнең иҗатында Ватан язмышы белән бик тыгыз бәйләнгән. Шагыйрь Бөек Ватан сугышы елларында ил, халык, Ватан кичергән авырлыкларны Ана образы аша сурәтли.

Сөйгәненең, мәхәббәтнең олы көченә ышанып, еллар буе хаты килмәсә дә, өметен өзмичә кайтуына ышана. «Күлмәк» дигән шигырендә Дилбәр исемле кызның батырлыгы сурәтләнә. Ул фронттагы егетенә күлмәк чигә. Аңа егетенең батырларча үлүен хәбәр итәләр. Кыз үзе

чиккән зәңгәр күлмәкне егетенә киертүләрен сорап үтенә. Аның үтенечен кабул итәләр һәм егет терелә.

Димәк, мәхәббәт үлемсезлек бирә ала – әгәр дә ул чын мәхәббәт, саф күңелдән кабынган ялкын булса.

Муса Җәлил иҗаты – киңлеге, күтәрелгән проблемаларның тирәнлеге белән кабатланмас иҗат. Язучы иҗатында башка күп төрле проблемалар белән янәшә татар хатынының үткәне, бүгенгесе һәм киләчәгенә бәйле күп кенә мәсьәләләр сәнгатьчә югарылыкта күтәрелә. Шулай ук шагыйрь хатын-кызларны тыныч тормышта гына түгел, ә илгә авырлык килгәч тә күрсәтә. «Батрак ана», «Ана», «Ана бәйрәме» «Яшь ана», шигырьләре моңа ачык мисал.

Муса Җәлил шигырьләрендә хатын-кыз язмышы мәсьәләсен барлап чыккач, түбәндәгеләрне әйтеп була: хатын-кыз – илнең тоткасы, җирдәге тормышның дәвамчыларын тудыручы. Батыр нәфис хатын-кызларыбызны сакларга, аларны хөрмәт итәргә кирәк. Язучыларыбызның әсәрләре безне шуңа өнди!

Әдәбият

1. Гариф Ахунов. Җәлил архивы белән танышканда // Азат хатын.- 1996.– №2.-Б.78.

2. Лирон Хәмидуллин. Шагыйрьнең туган төбәге// Мәдәни җомга 2006. -№25.-Б.8

3. Муса Җәлил. Моабит дәфтәрләре.– Казан: Татарстан китап нәшрияте, 2000

4. Муса Җәлил. Әсәрләр: дүрт томда.– Казан: Татарстан китап нәшрияте, 1975

5. Муса Җәлил. Сайланма әсәрләр: өч томда.– Казан: Матур әдәбият редакциясе, 1955.

МУСА ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНДА МИФОНИМНАР

Исхакова Резедә, 9 нчы сыйныф укучысы,
Әлмәт районыКичүчат мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Исхакова Роза Шамил кызы**

Татар халкының тарихының батыр, олуг тарихын иңләгән, борынгы, изге күзәнәкләреннән гөлләр бәйләме үрләткән «Алтынчәч» либреттосының хатын-кыз исеме белән аталуы тормыш юлыбызда

тормыш бизәкләренең әһәмиятен ассызыклау өчен бирелгән дип фараз кылырга җитди нигез бар. Истәлек-ядкәрләр буенча Болгар бабаларыбыз кавемендә зәңгәр күзле, ак, алтын чәчле кешеләр дә яшәгән.

«Алтынчәч» либреттосының нигезендә татар халык эпосы «Җилмәргән» алынган. Либреттога «Җил-мәргән» экияте белән берлектә, аңар нык бәйләнгән хәлдә, татар халык экияте «Алтынчәч»нең сюжеты файдаланылган. Әсәрдәге кайбер темалар һәм мотивлар шулай ук татар халык экиятләрендәге мотивларны әсәрнең төп сюжетына бәйләп файдалану нигезендә эшләгәннәр. Мәсәлән: алтын каурый, аккош темалары. Либретто үзенең бөтен образлары һәм сюжеты белән экият планында эшләнгән. Шуңа күрә Тугзак әби, Шабай, Янбулат, Каракош, Җик, Мәмәт, Урмай, Бураш, Алтынчәч, Таңсылу, Уразмәт, Акъегет кебек персонажларның барысын да мифоантропонимнарга кертә алабыз. Аждаһа персонажы – дошман мәгънәсен белдерә. Татар мифологиясендә Дию. Дию пәрие – Аждаһа – Елан бер-берсенә бик якын торган явыз затлар. Мишәр-татар мифологиясендә Аждаһа башкача – Аздака дип атала. Аждаһа – экиятләрдә бары тик дошман персонаж, берничә башлы итеп сурәтләнә. Дию персонимы да шундый ук характерлы. Юха елан йөзгә кадәр яшәсә аждаһа, меңгә кадәр яшәсә юха була.

Мифларда, дастаннарда, экиятләрдә һәм башка төр әсәрләрдә киң сурәтләнгән, үзенең хуҗасыннан акыллырак, көчлерәк, тапкыррак күрсәтелә торган Акбүзат та телгә алына либреттода. Ул батыр Җиккә хезмәт итә.

Алты кутар авылы топонимы елан белән сугышучы батыр бабай исеменнән алынган. Шулай ук юхалар яши торган – Елан тавы да мифотопонимга керә. Җик Кулупай белән көрәшү урыны итеп шушы тауны сайлый.

Әсәрдә тагын җир атамасы мәгънәсенә туры килә торган мифотопоним бар – Зәйтүн кырлары. Алтынчәч ариясендә телгә алынган топоним гөлләр үсә торган урынны белдерә.

Күгәрчен элек-электән тынычлык символы саналган. Ак күгәрченнәр – хат ташучы кошлар булганнар. 1922 елда язылган «Пар күгәрчен» шигырендә Ак күгәрчен – мифозоонимы белән очрашабыз.

Матур кошлар дуслыгы – илдәге тынычлык, татулыкны пропагандалау.

1923 елда язылган «Килсәнә» шигырендә дә Былбыл, Күгәрчен, Сандугач образлары белән очрашабыз. Әкиятләрдәге сихри тәэсирләренә карап бу образларны шулай ук мифозоонимнарга кертәбез.

Татар халкы элек-электән ат яраткан. Аты булган кеше – иң бай кеше саналган. Бу җан иясе әкиятләргә дә сихри образ буларак килеп кергән. Ул әкият героеның якын дусты, коткаручысы. Муса Җәлилнең «Җирән кашка» дип аталган 1937-1938 елларда язылган «Беренче яз» исемле опера либреттосыннан алынган бер ариясендә Җирән кашка мифозоонимы белән очрашабыз.

1936 елда язылган «Карак песи» шигырендә песи зоонимы белән танышабыз. Әкият геройлары песиләр һәрвакыт бик матур, йомшак, ягымлы булалар, ләкин күпчелек астыртын эшләре, караклыклары белән тискәре герой буларак тасвирланалар.

Татар халкының боры-борыннан килгән ышануларының берсе – ул су иясе, су анасы. Муса Җәлилнең бу мифоперсонимны сурәтләгән «Су кызы» исемле шигыре 1935-1940 еллар арасында язылган дип исәпләнә.

Мифонимнар – мифларда, легендаларда, әкиятләрдә урын алган, ономастиканың төрле өлкәләренә караган барлык ялгызлык исемнәр. Ономастика өлкәләре кебек аның да төрләре бар: мифоантропонимнар, мифозоонимнар, мифоперсонимнар, мифотопонимнар, мифофитонимнар. Мифонимнарның язучы һәм шагыйрьләр иҗатында да урын алуын М.Җәлил иҗаты мисалында расладык. Муса Җәлилнең сугышка кадәрге иҗатында мифонимнарны тикшерү нәтиҗәсендә, шагыйрь иҗатында мифоантропонимнар, мифоперсонимнар, мифозоонимнар, мифотопонимнар очравын ачыкладык һәм тикшерелгән кадәр әсәрләрдән мисаллар китердек.

Әдәбият

1. Г.Ф.Саттаров. Татар антропонимикасы. Казан университеты нәшрияты. 1999. – 278б.

2. З.Р.Садыкова. Зоонимическая лексика татарского языка. Казан – 1994. -128стр.

3. Р.Шаһиев. Атамалар – тарих ачкычы. Казан. 2004. – 219б.

4. Татар мифлары I китап. Казан: Тат. кит. нәшрияты, 1996.– 384 б.

5. М.Җәлил. Әсәрләр IV томда. I том. Казан: Тат.кит.нәшр., 1975. – 491б.

МУСА ҖӘЛИЛ ҺӘМ ФАТИХ КӘРИМНЕҢ ФРОНТ ЛИРИКАСЫН ЧАГЫШТЫРЫП ӨЙРӘНҮ

Зайцева Валерия, 6 нчы сыйныф укучысы,
Алексеевск районы Кр. Баран мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Фомина Любовь Николаевна**

Фронтовик шагыйрьләр иҗатында уртак моментлар, охшашлыклар аеруча зур. Чөнки бу әдипләр шәхес буларак та, тормыш тәҗрибәләре буенча да бер-берсенә якын торалар. М. Җәлил дә, Ф. Кәрим дә яшәүнең максаты – Ватан бәйсезлеге, халык бәхете өчен үз-үзеңне аямыйча көрәшүдә, дип билгелиләр. Гомерне җырга тиң итү – һәр ике шагыйрьнең характерындагы теләк омтылышы. М.Җәлилнең «Җырларым» шигырендәге бу поэтик фикерне үзенчә кызулык, кискенлек белән «Теләк»әсәрендә Ф.Кәрим болай бирә:

Дошманга ялкын сибүче
Җил булып барсам иде,
Тәвәккәллек, батырлыкта
Җыр булып калсам иде, – ди.

Ләкин аның өчен җыр – данлы гомергә һәйкәл генә түгел, ә иң элек көрәш чарасы. Гомер – җыр икән, димәк, ул вакыт чикләреннән азат, ул яши, ул көрәшә. Шулай фикерләү М.Җәлилдә дә, Ф.Кәримдә дә көтелмәгәнчә кыю, оптимистик рух белән дөреслекне раслауга китерә.

Ватанга турылык хисе авыр көрәш юлларында әлеге ике шагыйрьгә бетмәс-төкәнмәс көч-куәт бирә:

Күңел ятлый изге мәхәббәтне,
Ал чәчәкләр сирпи талган җил.
Авыр чорда халкың «Улым!»– дисен,
«Таянычым!» – дисен Туган ил.
... Авыр чорда сугыш, ут эчендә
Улларының көче сынала, –

ди Ф.Кәрим «Кичке җыр»шигырендә. Ф.Кәримдәгегә охшаш фикерләүне без М.Җәлилнең түбәндәге шигъри юлларында да ачык күрәбез:

Син бастыңмы сафка кыенлык,
Кайгы йөген илең тартканда?
Кыенлыкта күренә кыюлык,
Ил батырны сыный батканда...

(«Батырлык турында»)

Ф.Кәрим ил алдында үзенең йөзе аклыгын «Ватан өчен сугыш мәйданында минем түккән кайнар каным бар» дип белдерсә, тоткынлыктагы шагыйрь М. Җәлилллнең яуланачак үз батырлыгы бар:

Мин тез чүкмәм, катель, синең алда,
Кол итсәң дә, тоткын итсәң дә.
(«Катыйльгә»)

Беренче карашка, М.Җәлилнең батырлыгын Ф.Кәримнеке белән тиңләп булмый кебек. Әмма батырлыкның тегесе дә, монысы да еш кына гомер бәрабәренә эшләнә. Шунлыктан М.Җәлил кичергән кискен, хәтәр тойгылар Ф.Кәрим өчен дә һич чит-ят нәрсә түгел. М.Җәлил үзенең яшәү һәм үлем хакындагы уйларын «Дуска» шигырендә ачык бирә. Ф.Кәримнең «Совет солдаты» шигырендәге лирик геройны, ягъни иректә, көрәштәшләре арасында, тулы кораллы килеш поход юлыннан атлаучы совет солдатын дошманга баш имичә үлем юлын сайлаган тоткын образы белән янәшә куеп карау, беренче карашка, бик үк урынлы да кебек түгел. Шлай да алар арасында охшашлык бар:

Гранаталар билдә, капчык иңдә
Анда патрон, анда запаллар;
Иңбашларын кисә капчык бавы.
Тирле аркалардан калка пар.

Әмма болар барысы да образларның тышкы сыйфатлары гына. Эчтән солдат та үз алдындагы катлаулы, драматик ситуацияне тирәнтен тоя. Ул да, М.Җәлилнең лирик герое кебек, Ватан хакына үзенең гомерен бирергә әзер:

Кызганмый көчне...Яшь гомерне
Кызганмыйбыз кирәк урында.
Ут давылын ерып үтәрбез без
Илне азат итү юлында.

«Җырла кояшка карап «шигырендәге әлеге фикер тагын да ныграк гомумиләштерелә:

Батыр егет корбан итә үзен
Халкы яшәсен өчен...

Ф.Кәримдә:

Үлем турында уйлама,
Илең турында уйла!
Илең турында уйласаң,
Гомерең озын була,–

дигән юллары да «Дуска» шигырендә поэтик фикер белән аваздаш. Аларда без гомер һәм үлемгә карата, бу ике шагыйрьнең иң эчке уйларын да тоябыз. Һәрчак Ватан турында уйлану, аның хакына батырлык эшләү, гомереңне дә бирергә әзер тору – ике шагыйрь өчен дә уртак уй, уртак күренеш. Бу исә аларны, көрәш формалары, эшләгән батырлыклары үзгә булуга карамастан, бер-берсенә якынайта.

М.Җәлил дә, Ф.Кәрим дә Ватан, халык каршындагы изге антка тугрылыклы булдылар. Алар моны солдат буларак кына түгел, үзләренең иҗатлары белән дә раслыдылар. «Кереш җыр»шигырендә Ф.Кәрим «рядовойлар төнен йоклаганда» шатлык, кайгыдан керфек какмаучы фронтовик шагыйрь образын гәүдәләндереп:

Бер минут та башка тынгы бирми,
Окоп почмагында утырам,
Аламын да куен дәфтәремне,
Янып җыр язарга тотынам, –

дигән булса, М.Җәлилнең иҗатка булган ихтыяҗы исә бернинди чик, киртәләрне дә белми:

Үтерсәгез, әйдә, үтерегез.
Котырыгыз, аннан биегез!
Тик шагыйрьгә кара китерегез
Һәм кулына каләм бирегез!
(«Була кайчак»)

Бу шагыйрьләрнең икесе дә туган җирне, якыннарын өзелеп сагына. М.Җәлил, мәсәлән, «Төрмәдә төш» шигырендә болай ди:

...Чыгып киттек шуннан без болынга,
Гизеп йөрдек чәчәк диңгезен.
Нинди татлы яшәү, көчле сөю!
Нинди якты, иркен җир йөзе!..

М.Җәлилнең лирик героена туган табигать белән хозурлану бары тик төштә генә мөмкин булса, Ф.Кәримнең «Сагындым» әсәрендә дә әлегә татлы хыял гына булып кала.

М.Җәлил дә, Ф.Кәрим дә – үзенчәлекле шагыйрьләр, поэзиябезнең кабатланмас күренешләре. Аларның иҗатларын бер-берсенә бер үк тарихи шартларда, бердәм максат, теләк белән яшәү, бер үк уйлар кичерү, катлаулы чынбарлыкка карата актив, сугышчан мөнәсәбәттә булу факты якынайтты.

Әдәбият

1. Мәгърифәт газетасы, 2006, 2008, 2009

2. Сөембикә, 1999,№3

3. М.Җәлил Сайланма әсәрләр.– Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1975

4. М.Җәлил Сайланма әсәрләр. «Шагыйрь турында истәлекләр» ТаРИХ – 2004

5. Ф.Кәрим. Илең турында уйла. Шигырьләр, поэмалар, баллада-лар.– Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1989.

БАТЫРЛЫККА ӘВЕРЕЛГӘН ГОМЕР

Зиннәтуллин Рәмис, 7 нче сыйныф укучысы,
Казан шәһәре Киров районының 3нче гимназиясе
Фәнни җитәкчеләре: **Исмәгыйлева Минзирә Рәсим кызы,**
Садыйкова Гөлсинә Солтан кызы

Уза еллар, ага сулар.... Әмма Муса Җәлил гомере һаман да якты йолдыз булып балкый, иҗаты, кыйммәтле асылташ сыман, үз төсен саклый.

Җәлил һәм аның белән әсирлеккә төшкән дистәләгән татар егетләре иңгә-иң куеп, фашистларга каршы батырларча көрәштеләр һәм һәлак булдылар. Аларның батырлыклары турында белү, башкаларга сөйләү, өйрәнү, горурлану – безнең бурычыбыз. Без шулай дип уйлыйбыз.

Сугышта булу, әсирлеккә төшү – кеше өчен иң зур сынауларның берсе. Безнең халкыбыз шундый сынаулар аша узарга тиеш булган. Мондый гадәттән тыш һәм кырыс шартларда Җәлил урынында башка берәр совет шагыйре дә үзен лаеклы тотар иде, дип күз алдына китерергә мөмкин. Алай да кабатланмас гражданлык һәм шагыйрь батырлыгының нәкъ менә Муса Җәлил өлешенә туры килүендә тирән бер закончалык бар. Ул моңа үзенең бөтен тормыш юлы һәм иҗади үсеше, бөтен гомере белән әзерләнгән. Җәлил биографиясе – көрәшче һәм гражданин, актив җәмәгать эшлеклесе, яңа тормыш өчен көрәшнең гел алгы сызыгында булырга омтылган кеше, турылыклы сугышчы биографиясе ул. Аның комсомолдагы актив эше, кайнап торган редакторлык эшчәнлеге, милли опера сәнгатен оештырудагы, республиканың язучылар оешмасының җитәкчелегендәге киеренке хезмәте – моның ачык дәлиле. Җәлил гражданлык хисе, көрәш пафосы белән сугарылган

төрле әсәрләр – шигырь, поэма, либреттолар язган. Пушкин, Некрасов, Маяковский әсәрләрен татар теленә тәрҗемә иткән. Аның сугышка кадәрле поэзиясе совет кешеләре башкарган героик эшләрнең, зур уйлар һәм омтылышларның шигъри елъязмасы буларак күз алдына килеп баса. Сугыш алды елларында ук инде Җәлил күренекле язучы булып әверелгән. Аның исеме татар совет әдәбиятында ныклы урын алган. Ләкин шагыйрьнең таланты Бөек Ватан сугышы елларында аеруча зур көч белән ачылган. Яшь чагыннан ук тормыш ташкынында кайнаган, үз куллары белән яңа дөньяны төзүчеләрнең алгы сафларында барган шагыйрь сугышның беренче көннәрендә үк үз урынының фронтта, алгы ут сызыгында икәнлеген аңлый. Һәм шагыйрь үзен фронтка җибәрүләрен таләп итә башлый. Тиздән аның теләге канәгатьләндерелә, ләкин аңа кулына корал тотып явыз дошманга каршы озак сугышырга туры килми. 1942 елның җәендә ул аңын җуйган хәлдә әсирлеккә эләгә. Аның ныклыгына, коммунист исеменә тугрылыгына каты сынау көннәре башлана. Җәлил бу сынауны намус белән үтеп кенә калмады, бәлки фашист тоткынлыгының коточкыч авыр шартларында нацизмга каршы үлем куркынычы белән тулы көрәш башларга үзендә көч тапкан. Җәлил һәм аның көрәштәшләренең бу легендар батырлыгы хәзер бик яхшы билгеле инде. Алар үз гомерләре бәрабәренә төрле милләттән булган йөзләрчә һәм меңнәрчә хәрби әсирләргә гитлерчылар тәмугында да халкыбызга, Ватаныбызга турылыклы булып калырга һәм фашизмга каршы көрәшкә күтәрелергә ярдәм итә алганнар. Подпольеда алып барган чиктән тыш кыен көрәш еллары һәм җәлилчеләрнең сугышчан оешмасын гитлерчылар ачканнан соң башланган коточкыч физик һәм рухи газап көннәре бер үк вакытта Җәлилнең шигъри таланты чәчәк аткан чор да булган. «Моабит дәфтәрләре» дигән исем белән танылган тирән мәгънәле һәм чиктән тыш нәфис шигырьләр күп милләтле совет әдәбияты хәзинәсенә генә кереп калмады, алар Совет халкының фашизмга каршы тарихына да кешенең тиңдәшсез батырлыгы, сынмас ихтыяр документы, заманыбызның әдәби һәйкәле буларак керде. Безгә килеп ирешкән соңгы шигырьләренең берсендә шагыйрь:

Әкияттәге серле йомгак булып
Җырым калды сүтелеп юлымда.
Сез табарсыз килеп шушы эздән
Мине соңгы йөрәк җырымда, – дип яза.

Моабит циклы шигырьләрендә батырлык нуры балкый. Үлем җәзасын көткән вакытта язылган булуга карамастан, ул шигырьләрдә

күңел төшенкелегенең эсәре дә юк, шагыйрь үзен элеккечә үк көрәшче, фашизмга каршы сугышта катнашучы итеп саный. Палачларга горур рәвештә каршы баса.

Әсәрләренең һәр юлы Ватанга кайнар мәхәббәт, туган җир, совет халкының бәхете өчен гомерен дә бирергә әзер тору белән сугарылган. Ике дөньяның, ике идеологиянең үлем бәрелешендә халкыбызның хак эше тантана итәчәгенә ул бер генә минут та шикләнми, шуңа да бик күп шигырьләрендә сугыштан соңгы тыныч көннәр күренешен сурәтли.

Безнең бу эшебез шагыйрьнең гомере, иҗади мирасы батырлыкка әверелгән гомер, иҗат булуын ачыклауга багышланды һәм ул әлеге хезмәтнең төп максаты булып торды. Куйган сорауларыбызга җавап шул: Җәлил иҗатыннан, батырлыгыннан, гаҗәеп бай сурәтле, аһәңле теленнән һәрчак үрнәк алып яшәргә тиешбез. Бу батырлыкның, иҗатның нигезендә безнең халкыбызның данлы да, фаҗигале дә тарихы, милли рухи мирасыбыз, искиткеч бай телебез – татар теле ята.

Мусаның киләчәге – бездә ич. Күңел күзләребез сукыраймасын, хәтерләребез саекмасын иде. Шагыйрь үзе дә, шигырьләре дә үлемсез. Аны күп милләтле Ватаныбызның барлык халыклары белә, шагыйрь мирасы чын мәгънәсендә күп милләтле күренешкә әверелгән.

Кулланылган әдәбият

1. И.Минһаҗева. Казанда Муса Җәлил музее. Казан: Татар китап нәшр., 1985. – 31бит.

2. Муса Җәлил. Әсәрләр: 3 томда – Муса Җәлил.– Казан: Татар китап нәшр., 2006

3. Муса Җәлил. Сайланма әсәрләр: «Хәтер нәшрияты», ТаРИХ-2004. – 575 б.

4. Сәлам сиңа, тормыш: Татар совет әдәбияты: 20-30 нчы еллар поэзиясе.– Казан: Мәгариф, 2004. – 383 б.

5.»Социлистик Татарстан» газетасы, 13 февраль, 1976 ел.

МУСА ҖӘЛИЛ ҺӘМ ХАЛЫК АВЫЗ ИҖАТЫ

Фатхуллина Динара, 8 нче сыйныф укучысы,
Чаллы шәһәренең 53нче мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Миннешәехова Фирүзә Дөлкафил кызы**

Муса кечкенәдән үк Тукай шигырьләрен ятлаган, әкиятләр, җырлар яраткан, җыр дәресләрендә беренче булып җыр башлаган. Агач

караватка утырып, озын кичләр буе Гыйльми әбинең әкиятләрен тыңлаган. Нинди генә дәһшәтле, шомлы вакыйгаларны башыннан кичермәгән, нинди генә зирәклек, тапкырлык, батырлык турында ишетеп дәртләнмәгән ул.

Булачак шагыйрь Беренче бөтендөнья сугышы елларында солдат хатыннары исеменнән фронтка хатлар язган. Ул хатлар, гадәттә, Мусаның үзе уйлап чыгарган җырлары белән бизәлгән. Шул рәвешле, Муса Җәлил балачактан ук халык иҗатына якыная. Бу хәл аның киләчәк поэзиясенә зур йогынты ясамыйча калмый.

30 нчы елларның икенче яртысыннан шагыйрь буларак өлгереп җиткән Җәлил хакыйкый матурлыкны халык авыз иҗатында таба. Җыр дөньясына, мифология галәменә, әкияти маҗарага чумып, аларны шагыйрьлек хыялы белән баетып, гүзәл яңгырашлы, хәзергәчә кыйммәтләрен югалтмаган әсәрләр тудыра.

Шагыйрь иҗатын өйрәнүгә зур көч куйган Г. Кашшаф, Н. Юзиев, Р. Мостафин, Р. Бикмөхәммәт, В. Воздвиженский кебек галимнәр Җәлилнең халык иҗаты белән бәйләнеше тирән һәм күпкырлы булуга басым ясыйлар.

Муса Җәлил шигырьләрендә халык җырлары мотивлары

М.Җәлилнең 20-30 нчы елларда язган күп кенә шигырь һәм поэмаларында фольклор йогынтысын ачык сиземләргә мөмкин. Аның шигырьләренең байтагы халык җырларының теге яки бу элементларын үз эченә ала. Яки шул җырлар стилендә языла.

«Тик булса иде ирек» – җыр итеп язылган шигырь. Җыр әсирлектә газап чигүче, ләкин рухы сынмаган кешенең иң зур теләген чагылдыра. Тоткын һәр көн, һәр сәгать ирек турында хыяллана. Шигырь халык җырлары рухында язылган. Автор бу әсәрендә татар халык авыз иҗатында киң кулланыла торган образларга (Карлыгач, Җидегән йолдыз, Чулпан йолдыз, алтын балык, җитез аргамакка) иркен мөрәҗәгать итә.

«Хат ташучы» поэмасында халык җырларыннан алынган табигать матурлыгы, төсләр символикасы Булат белән Фәйрүзә арасындагы мәхәббәтнең гүзәллеген ачуга юнәлтелә.

Муса Җәлилнең шигъри осталыгы шунда: ул халык җырларын поэманың динамикасына, эчке хәрәкәтенә ярашлы итеп, иҗади үстереп, эшкәртеп бирә белә.

Муса Җәлил әсәрләрендә халык әкиятләре алымнары

Шагыйрьнең «Алтынчәч» либреттосы – әдәбиятыбыз җәүһәрләреннән берсе. Ул җәүһәр үзенә иң саф һәм якты нурларны халык авыз иҗаты балкышыннан алган. Әсәргә язган сүз башында автор үзе дә әйтә: «Алтынчәч» либреттосының нигезенә татар халык эпосы «Җикмәргән» алынды... Либреттога «Җик-мәргән» әкияте белән берлектә, аңа нык бәйләнгән хәлдә, татар халык әкияте «Алтынчәч»нең сюжеты файдаланылды... »

Халык әдәбиятына җитди караш Җәлилнең Бөек Ватан сугышы чоры иҗатында тагын да көчлерәк уңай чагылыш таба. «Моабит дәфтәре»ндәге байтак шигырьләрнең җирлеге – татар фольклоры. Аларны Җәлил «палач балтасына башны тоткан килеш» язган. Шагыйрьнең Ватанга мәхәббәте, җылы хисләре, дошманына булган үч-нәфрәте күп төрле формаларда, күп төрле поэтик алымнар белән бирелгән. Арада әкияткә хас гади, аңлаешлы телдә язылган әсәрләр бик күп.

Күп кенә татар халык әкиятләрендә шуны очратасың: өч туган була. Алар я бәхет эзләргә, я дошманнарга каршы сугышка чыгып китәләр. Ике өлкән бала максатларына ирешә алмыйлар, я үлеп калалар. Ә кечесе җиңеп чыга, кешеләргә бәхет алып бирә. Әкият күпчелек очракта батыр егетнең өйләнүе һәм 40 көн гөрләгән туй белән тәмамлана.

«Ана бәйрәме» әсәре дә шундыйрак эчтәлеккә корылган. Ил һәм шәхес язмышын хәл иткән дәһшәтле чынлыкны, фашистлар китергән фаҗигане автор әкият алымнары аша сурәтләп бирә. Ананың кайгыхәсрәтләре, сөенеч-көенечләре әкият алымнары белән бик тирән мәгънәдә бирелгән. Ике улын югалткан хәсрәтле Ана соңгы юанычы, өмете – кече улының язмышы өчен борчыла. Ил азатлыгы өчен көрәштән өченче улы җиңүче сыйфатында кайта. Ананың шатлыгына чик-чама юк, алсу байракка күзләрен сөртә – күзе ачыла. Ил шатлыгы белән аның йөрәк ярасы да төзәлә.

Җәлил иҗатында мәкаль-әйтемнәр

«Моабит дәфтәре»нең теле мәкальләр, әйтемнәр, халык юморы, канатлы сүзләр белән бизәлгән.

Муса халык әдәбияты традицияләренең бөтен мөмкинлекләрен үзенең иҗат лабораториясендә куллана. Ул аларны үзенчә эшкәртә, әйтергә теләгән фикерен шулар ярдәмендә укучыга сынландырып, күз алдына бастырып бирә. Шуңа күрә дә без Муса Җәлил шигырьләрен укыганда бөтен бер тулаем картинаны күрәбез. Муса Җәлил халык авыз иҗаты белән тыгыз бәйләнештә яши. Шигъри осталык серләренә,

фикерне кыска, тапкыр әйтүгә, кичереш образын ачуга, халыктан өйрәнә.

Муса Җәлил поэзиясе тау елгасы кебек көчле һәм ярсу да, кырыс һәм шаян да, дәртле һәм сагышлы да. Аның иҗаты мине бик кызыксындыра. Шушы юнәлештә эшемне алга таба дәвам итәргә уйлыйм.

Кулланылган әдәбият

1. Җәлил М. Сайланма әсәрләр. – Казан: ТР «Хәтер» нәшрияты, 2004.
2. Кашшаф М. Муса Җәлил // Җәлил М. Әсәрләр. Дүрт томда. 1 нче том. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1968. – Б. 7-26.
3. Кашшаф Г.С. По завещанию Мусы Джалиля. Перевод с татарского Р. Хакимова. – Казань: Татарское книжное издательство, 1984. – 224 с.
4. Мостафин Р. Муса Җәлил эзләре буйлап (очерклар). – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1968. – 152 б.
5. Мостафин Р. «Чәнечкеле тимерчыбык белән» // Җәлил М. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004. – Б. 258-260.

ШИГЫРЬЛӘРДӘ ШАГЫЙРЬ ШӘХЕСЕ

Галиева Илүзә, 7 нче сыйныф укучысы,
Сарман районы Петровказавод мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Нотфуллина Илира Рәшит кызы**

Еллар бер-бер артлы үтә дә үтә. Вакыт җилләре алга исә. Дәһшәтле Ватан сугышы елларыннан, шагыйрь яшәгән чордан ерагайганнан-ерагая барабыз. Ә әдәбиятыбыз күгендә Җәлилнең якты йолдызы мәңге яна, яктыра гына бара. Халык күңелендә сүрелмәс яшәүнең сере нәрсәдә соң? Бәлки Җәлилнең җир кешеләрендә күзәтелмәгән, үзенә генә хас сыйфатлары булгандыр? Әллә дөньяга карашы ук башкачамы? Шигырьләрендә шагыйрьнең шәхесе ни дәрәҗәдә ачыла, ничегрәк чагыла соң?

Муса Җәлил турындагы истәлекләрдән күренгәнчә, ул шигъри образларны тиз һәм җиңел тотып ала торган булган. Ләкин Җәлил профессиональ язучы гына булмый. Язучылык эшеннән тыш, ул гомер буе кайда да булса хезмәт итә, еш кына берьюлы ике-өч урында эшли. Шулар өстенә, бик җаваплы җәмәгать эшләре дә башкара. Утызынчы еллар ахырында Муса Җәлил Татарстан Язучылар союзы идарәсенең

җитәкчесе итеп сайлана. Шул ук вакытта ул Татар дәүләт опера һәм балет театрында әдәби бүлек мөдире булып та эшли. Шәһәр Советы депутаты буларак, күп төрле җәмәгать эшләре башкара. Аның бу еллардагы тормышы турында Гази Кашшаф болай яза: «...Ул тормышны ярата иде, һәм кайда яңалык өчен киеренке көрәш барса, ул шунда ашкынды. Муса ашкыну һәм кайнарлык белән көрәшкә ыргылып яши, үзенең көчле, эмоциональ шигырьләрендә зур ләззәт белән шул көрәш турында сөйли».

1941 елның февраль аенда шагыйрь Васильево санаториенда ял итә. Аның шул чакта төшкән бер рәсеме саклаңган. Тирә-юнь ап-ак кар белән капланган. Җәлил яланбаш, майкадан гына чаңгы шуарга чыккан. Аның өчен бу бер дә гаҗәп эш түгел. Бил тиңентен чишенеп яки майкачан килеш чаңгы шуу, иртә яздан алып кара көзгә кадәр салкын суда коену Муса өчен гадәти хәл саналган. «Кышкы шигырь», «Чаңгы шуу», «Чаңгы эзе» шигырьләрендә шаян, күтәренке кәеф белән язып, Җәлил, әйтерсең, үзенең чаңгы шуганда күргәннәре, кызыклы ачышлары белән укучыны да таныштыра. Аның шигырьләре нык ихтыяр көче, ашкынулы дәрт белән сугарылган. Аларда бәхеткә омтылу, яшәүгә мәхәббәт ярылып ята.

Шагыйрьнең Мәскәүдәге иң якын дусларыннан берсе Әхмәт Фәйзи була. Муса турындагы истәлекләрендә: «Ул күп укый, спорт белән шөгыльләнә, кояшны бик ярата. Кояш белән дуслыгы күп кенә шигырьләрендә дә күренә. Ул аңа «Исәнме, Кояш» яки «Кояш дус» дип дәшә иде», – дип яза. Җәлил «Кояшлы көнгә», «Яз шатлыгы», «Май», «Кар кызы», «Туган ил» һәм башка шигырьләрендә Кояш образын тынычлыкның, якты көннең бер символы буларак куллана.

Тормыш иптәше Әминә Җәлилованың истәлекләрендә аларның гаилә тормышына караган түбәндәге юллар бар: «Сугышка кадәрге җиде ел эчендә, бу Мусаның иң күп иҗат иткән еллары иде, – без бик матур, тату, бәхетле яшәдек. Чулпан безнең икебез өчен дә үзе бер зур куаныч иде. Муса аны бик ярата, аның белән бергә булуны күңелле бер шөгыль итеп саный иде. Җәлил бик игътибарлы, сизгер күңелле кеше иде. Андый-мондый аңлашылмаучылыклар килеп чыкса, бик ансат җайлый идек.»

Мусаның тормыш юлдашына багышланган шигырьләре әлеге сүзләрнең чын булуын раслый. Җәлил аңа һәрчак яратып, «акыллым» дип дәшә, ике арадагы шик-шөбһәләрне таратырлык җылы сүзләр таба:

Куй, акыллым, юк-бар шикләреңне,
Керсез тойгыларны таплама!

Үзең белән бергә юлга чыккан
Иптәшеңә корал саклама!

Бу юллар алар яңа гаилә корып, бергә яши башлаган көннәрдә язылган. Шактый еллар узып, фронтка киткәндә дә, Җәлил тормыш иптәшенә шундый ягымлы сүзләр белән эндәшә. Күңел түрендәге кайнар хисләре көчәя генә бара:

...Хуш, акыллым!
Соңгы минутта да
Мин уйлармын синең турыңда;
Уйлар минем туңган күкрәгемне
Җылытырлар синең куеныңда.

Моабит төрмәсенең салкын камераларында ятканда да, сөеклесе турында уйлый. Үзе турында дөресен белүне тели, ялган хәбәр китерсәләр дә, ышанмаска куша. Байракка каны белән язылган анты алга чакыруын әйтә. Сөйгәненә мәхәббәт әдип йөрәгендә Ватанына, халкына мәхәббәт белән бергә кушылып яши.

Шагыйрьнең олы җанлы, кешелекле булуы кызы Чулпанга багышланган шигырьләрендә аеруча көчле чагыла. Җәлилнең «Бишек җыры» шигыре язылуының үзенчәлекле тарихы бар. Әлеге җыр иҗатташ дуслары җырчы Фәхри Насретдинов һәм композитор Җәүдәт Фәйзи белән берлектә барлыкка килә. Алар бер үк вакыт тирәсендә өйләнеп, өчесенең дә кызлары туа. Сабыйларына багышланган шушы җыр дөнья күрә. Ул Ф.Насретдинов башкаруында тыңлаучыларга җиткерелә. Һәм, ни гаҗәп, бу җыр тагын бик күп әти-әниләрнең үз балаларына булган бишек җырына әверелә. Күпме нәниләр аны тыңлап үсә, үскәч, үзләре дә балаларына шул җырны көйлиләр.

Муса Җәлил иҗатында Чулпан образы, Әминә образы белән янәшә, Бөек Ватан сугышы башлангач, аеруча изге, кадерле булып сурәтләнәләр.

Шагыйрьнең йөрәк җырыннан сузылган эздән килә-килә, без һаман яңа хисләр кичерәбез, бөек омтылышларның серләренә тирәнрәк төшенә барабыз. Җыр утын корыч сөңге итеп күтәргән Муса Җәлилнең тиңсез батырлыгы алдагы буыннарның да күңелен кузгатыр, дөнья халкының теленнән төшмәслек үлемсез җырлары күпләрне янә тетрәндерер. Аның әсәрләре – дөньялыкта шактый аз яшәп киткән шагыйрьнең рухи һәйкәле бит! Кайсы гына әсәрен укысаң да, Җәлилнең кабатланмас шәхесе күз алдына килеп баса. Ул– тыңгысыз, ул – эш кешесе, ул һәрвакыт хәрәкәттә, ул – оптимист, ул үз эшенә нык инанган...

Ялкынлы шагыйрь һаман безнең белән, ул – күңелләрдә, йөрәкләрдә, рухы һаман исән!

Кулланылган әдәбият исемлеге:

1. Мостафин Р.Ә. Җәлилчеләр: Очерклар, җәлилчеләр иҗаты. – Казан, Татар.кит. нәшр., 1988.

2. Муса Җәлил. Моабит дәфтәре. – Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1986.

3. Муса Җәлил. Сайланма әсәрләр. Шагыйрь турында истәлекләр.– Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты, 2004.

4. Р.Фәйзуллин. Ә горурлык хисе һаман шул. «Казан утлары» журналы. 1996, №2.

МУСА ҖӘЛИЛ ВОЛХОВ ФРОНТЫНДА

Гаффарова Гөлназ, 7 нче сыйныф укучысы,
Азнакай районы Чалпы мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Исламова Айсылу Сәхибҗан кызы**

Бөек Ватан сугышы башлану белән Муса Җәлил үзен фронтка җибәрүләрен сорап хәрби комиссариатка бара.Ул үзенең урынын сугыш кырында дип исәпли. 1941 елның декабрендә Минзәләдә хәрби курслар тәмамлый. Анның тизрәк сугыш кырына китеп, татар телендә чыгучы армия газетасында эшлисе килә. 1942 елның февралендә Муса Җәлилне Волхов фронтының иң куркыныч,иң җаваплы урынына, Икенче удар армиягә җибәрәләр.

Волхов операциясе 1942 елның 7 нче гыйнварында армиябез һәм халкыбыз, бөтен көчләрен туплап, немецларны Мәскәү тирәсеннән куып җибәргәннән соң башлана.Икенче удар армия, Волхов һәм Ленинград фронтларының башка армияләре белән берлектә, дошман оборонасының эченә үтеп керергә һәм Ленинградны блокададан коткарырга тиеш була.

Җәлил Волхов фронтыннан хәрәкәттәге армиядән рәсми оешмаларга, дусларына, редакцияләргә унбиштән артык хат, егермедән күбрәк шигырь язып җибәрә. «Ниһаять, мин фашист каһәрләрне тукмарга фронтка киттем... Без ул каһәр суккан фашистларны Ленинград өлкәсеннән куып чыгарырбыз, аннан барлык совет җирләреннән», – дип яза ул 1942 елның февраль ахырында кызы Чулпанга язган хатында.

Фронтта Муса үзенең шагыйрь икәнлеген бер генә минутка да онытмаган. Буш вакытларында язган шигырьләрен хатлары белән бергә дусларына җибәрә торган. Һәрбер шигыренең язмышы өчен борчылган. Чөнки шигырьләрендә үзенең һәм совет сугышчыларыныңдошманга чиксез нәфрәтен, илгә тугрылыгын, җиңүгә ышанычын чагылдырган.

Тоткынлыкта булган шагыйрь турындагы чын дөреслекне аның дусларына, якыннарына җибәргән хатлары һәм шигырьләре сөйли. Шуңа күрә һәрбер хат – әһәмиятле документ булып тора. 1976 елда Татарстан китап нәшриятында чыккан җыентыгының 3нче томында 11 хаты урнаштырылган.

Менә аның дусты Гази Кашшафка Волхов фронтыннан язган беренче хаты: «Кадерле дустым минем, Кашшаф! Сиңа кайнар сәламемне юллыйм.Шушы хат белән бергә сугыш шартларында язылган үземнең яңа хәрби шигырьләремне җибәрәм. Барлыгы 11 шигырь. Аларны матбугатта бастыру турында кайгыртуыңны сорыйм. Күп өлешен мин «Кызыл Татарстан» газетасына бирүеңне телим. Ниһаять, 26 нчы февральдә мин назначение алдым һәм приказ буенча Төньяк-Көнбатыш фронтка (Ленинград астына) батальон комиссары сыйфатында китеп бардым. Турыдан-туры фронтка барам, хәлиткеч иң җаваплы участокка. Миңа да үз көчемне сынап карарга вакыт житте. Фашист-еланнарын тукмарбыз!.. Мин элеккечә сугышчы хезмәтен шагыйрь хезмәте белән бергә алып барырга телим һәм уңайлы буш вакыт булганда үземнең поэтик иҗатымны дәвам итәргә уйлыйм.» (3апрель, 1942ел. М.Вишера)

Шушы хатында Муса дустына үзенең гаиләсен кайгыртуы өчен рәхмәт белдерә, һәлак була калса, үзенең барлык иҗатын барлауны һәм яклауны ышанып тапшыруын әйтә. Соңыннан официаль васыятнамә җибәрә.

Газета хезмәткәре Н.И.Радионов та Җәлилне хөрмәт белән искә ала: «Джалиль был среди нас самым большим жизнелюбом и деятельным оптимистом. В это голодное время он собирал клюкву, научил всех добывать березовый сок. Потом, когда удалось раздобыть немного пшена, мы варили превосходную, сладкую кашу. Он был куда практичнее всех журналистов и легче переносил трудности». Рухи һәм физик ныклыгы аңа тоткынлык газапларын да кичереп чыгарга ярдәм иткәндер инде.

Волхов фронтында Муса татарлар белән дә очрашкан. Совет җирен һавадан саклаган Волхов фронты авиаторлары арасында татар халкының батыр улы очучы-штурман Гали Борһанов та була. Муса аның

белән берничә тапкыр очраша, очучы хакында очерк язарга җыена. «Отвага» газетасы редакторы белән сөйләшеп, махсус задание белән самолетта ерак пунктта урнашкан авиаполкка оча. Очучы белән очрашу Волхов фронтының Икенче армиясенең каты сугышлар алып барган көннәренә, ярым боҗра эчендә калып, фашистлар белән якалашкан чорга туры килә. Җәлил максатына ирешә: «Отвага» газетасында ике тапкыр орден алган,118 тапкыр очыш ясаган, өч тапкыр Берлинны бомбага тотуда катнашкан капитан Гали Борһанов турында очеркын бастыра. 1985 елның октябренда Новгород шәһәренең Колмово микрорайонында Волхов фронты авиаторлары хөрмәтенә һәйкәл ачыла. Гомумән, новгородлылар Бөек Ватан сугышында һәлак булганнарның истәлегенә, сугыш ветераннарына ихтирам белән карыйлар. Новгородның тарих-архитектура музей-заповеднигында Икенче удар армиягә багышланган махсус экспозиция бар икән. Анда Муса Җәлилнең дә иҗаты һәм сугышчан юлы чагылдырылган.

Муса Җәлил «Отвага» газетасында рус телендә иҗат иткән шигырьләрен дә бастырган. Газетаның җаваплы секретаре В.И.Кузнецов шагыйрьнең «Гитлерның язгы резервлары» дигән шигыренең кызыклы гына тарихын сөйләгән: «Берчакны Җәлил бәреп төшерелгән немец очучысыннан сорау алуда катнашты. Немец телен яхшы белүче редакция хезмәткәре Л.Перльмуттер әсирдән немец классикларын беләсеңме, дип сорый. М.Җәлил: «Гейне? Гете? Шиллер?»– дип куя. Ләкин әсир бернәрсә дә белми, җилкә сикертеп куя. Гитлер солдатының рухи ярлылыгы, кеше үтерергә генә җайлашуы шагыйрьгә сатирик әсәр тудырырга сәбәпче була. Бу шигырь турыдан туры тәрҗемәсе белән шагыйрьнең 5томлыгына кертелгән.

Армия чолганышта булса да, «Отвага» газетасының соңгы, 1942 елның 24 нче июнь саны әзерләнгән. Газетаның бу санына М.Җәлил «Батыр элемтәчеләр» дигән мәкаләсен әзерләгән. Мәкаләдә Мясной Бор районында, аяусыз сугыш барган «Үлем үзәнлегендә» элемтәчеләрнең тормышларын куркыныч астына куеп, өзлексез элемтәне оста тәэмин итеп торулары тасвирлана. Анда күп кенә сугышчыларның исемнәре атала. Аларның күбесе соңыннан командование тарафыннан хөкүмәт бүләкләренә тәкъдим ителә. Менә шулай Муса Җәлил соңгы сәгатьләренә кадәр фронтташларын данлаган, журналистлык бурычын намус белән үтәгән.

Соңгы штурм алдыннан, башка яшерен документлар белән бергә, сейфка салып, «Отвага»ның барлык саннары теркәлгән подшивканы да кайдадыр урманга күмеп калдыралар. Сугыштан соң махсус ко-

миссия килеп эзләп караса да, ул сейфны таба алмый. Шулай итеп, Муса Җәлилнең ил улларын данлап язган күп мәкаләләре, газетада рус телендә язган шигырьләре юкка чыга. Күп гасырлар үткәннән соң да тарих тузаны каплаган истәлекләр табыла. Бәлки, Муса Җәлилнең дә тимер сейфка бикләнгән иҗат җимешләрен, Волхов серләрен табу безнең буынга насыйп булыр.

1942 елның 22 нче июнендә чолганыштагылар дошман оборонасын штурмлый башлыйлар. Штурм шундый каты һәм кискен була – дошман каушап кала. Шуннан файдаланып, безнекеләр бер урыннан бożраны өзүгә ирешәләр. Шул ачыклыктан беренче чиратта авыру һәм яралыларны чыгаралар, аннары частьлар чыга башлый. «Отвага» газетасының 24 хезмәткәреннән өчесе чолганыштан чыгып кала. Ләкин алар арасында Муса Җәлил булмый. Ә кичкә немецлар боҗраны яңадан йомалар. Муса һәм аның иптәшләре үлемгә дучар ителгән боҗра эчендә калалар. Соңгы чиккә кадәр фашистларга каршы торган Муса Җәлил яраланган, аңсыз хәлдә дошман кулына эләгә. Менә шуннан соң 1944 елның 25 нче августына кадәр шагыйрьнең әкият итеп сөйләрлек тоткынлык чоры башлана.

Волхов фронтында солдат, шагыйрь, журналист үлемсезлеккә сынау үткән. Ләкин әсирлеккә төшкән шагыйрьнең намуслы исемен халыкка кайтару өчен шактый вакыт һәм тырышлык кирәк булган. Исән калган Волхов фронты сугышчыларының истәлекләрен, булган мәгълүматларны вакытында бөртекләп җыеп, халыкка җиткерүдә искиткеч хезмәт куйган шәхесләр сокландыра.

Кулланылган әдәбият.

1. Р.Мостафин. Муса Җәлил эзләре буйлап.ТКИ,1968

2. Р.Бикмухаметов.Муса Джалиль. Личность. Творчество. Жизнь. Москва. Художественная литература,1989.

3. Кашшаф, Р.Мустафин. Воспоминания. О Мусе Джалиле.ТКИ, 1966.

4.Җәлил.Әсәрләр. 3 том. ТКИ,1976

ПЕДАГОГИКА ФӘНЕ АЛДЫНА КУЕЛГАН БҮГЕНГЕ ТАЛӘПЛӘРНЕҢ МУСА ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНДА ЧАГЫЛЫШЫ

Әминов Идрис, 11 нче сыйныф укучысы,
Алабуга шәһәренең РФ Герое А.Н.Епанешников
исемендәге 3 нче мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Шафикова Гүзәлия Рәхимша кызы**

Тәрбия һәм белем бирү мәсьәләләре күп кенә фикер ияләре, язучылар, галимнәрнең игътибарын – гәрчә аларның кайберләре тәрбия эшчәнлеге белән турыдан-туры шөгыльләнмәсәләр дә – үзенә даими җәлеп итеп килгән. Муса Җәлил дә бу эштән читтә калмаган. М.Җәлилнең хезмәтләрендә аның педагогик карашлары, эстетик зәвыгы һәм тоткан мәсләге дә аермачык чагылыш таба: ул яшь авторларга юнәлеш күрсәтә, тәрбия өлкәсендә киңәшләрен бирә, дәреслекләргә, программаларга рецензияләр эшли. Атаклы мәгърифәтчеләребез – Р.Фәхреддин, К. Насыйри, Г.Ибраһимов, Г.Тукай һәм А.С.Макаренко, Н.К.Крупская һ.б. педагогик карашларын өйрәнә. Мәктәп программасын һәм дәреслекләрен төзүдә төзүдә катнаша. 1929 елда аның мәктәпләр өчен ярдәмлек һәм программасы – «Авылда пионер эшләре» дөнья күрә. Тәрбия бирү – бала туган минуттан башлана торган процесс. Ә баланы тәрбияләүдә безгә матур әдәбият беренче ярдәмче. Муса Җәлил балалар әдәбиятын үстерүгә зур игътибар бирә. Ул үзенең аерым карашларын киң җәмәгатьчелеккә мәкаләләре белән җиткерә: «Балалар әдәбиятын баету мәсьәләсен куйганда, аның тематикасы, жанры һәм теле ягына аеруча тукталырга туры килер. Балалар драматургиясен һәм балалар җыр-музыкасын үстерүне бөтен кискенлеге белән куярга кирәк булыр. Музыка-балет театрын төзү процессындабалалар өчен музыкаль сәхнә әсәрләре һәм балетлар язуны да куярга кирәк». Димәк, шагыйрь яшь буынны тәрбияләүдә әдәбиятның һәм сәнгатьнең роле гаять зур булуын таный һәм аларны киң файдаланырга омтыла.

Педагогика фәне алдына куелган таләпләр Муса Җәлилнең иҗатында киң чагылыш тапкан. Аның иҗатында да ирекле хезмәт, тырыш бала образы, күмәклек темалары мактаулы яктан яктыртыла: «Болында», «Бакчачы», «Әйдәгез, дуслар!», «Бакчада – өмәдә», «Лагерьда» кебек шигырьләрендә хезмәтнең тормыштагы урыны, бала тәрбияләүдәге роле күрсәтелә. Хезмәт сөюче балага, ирекле күмәк хезмәткә дан җырлана.

Муса Җәлил иҗатында яшь буынга экологик тәрбия бирү проблемасы бүгенге көндә үзенә аеруча зур игътибар сорый. Аның туган як табигате, аны саклау, кош-кортка һәм хайваннарга мәхәббәт темалары чор рухы һәм патриотизм хисе белән үрелеп бара. «Көз җитте», «Кечкенә дуслар», «Бакчада – өмәдә»,»Күңелле яшьләр», «Чишмә», «Бакчачы»,»Куян» шигырьләрендә табигатькә, елга-күлләребез, урманнарыбызны саклау проблемасы күтәрелә. Әдип шулай ук бала күңелендә барлык тереклек ияләренә карата мәрхәмәтлелек хисләре тәрбияли.

Куян салкыннан
Туңган, куырылган, –

дип ул баланың күңелендә кызгану хисләрен уята. Табигатебезне, тереклек ияләрен сакларга, якларга кирәклеген төшендерүне ул түбәндәге шигырь юллары белән ачыклап куя:

Әйдәгез, дуслар,
Кырны, урманны,
Чүлне актарып
Табыйк куянны.

Бу юлларны укыган баланың күңелендә кышкы салкыннарда ышыкланыр урыннары, ашар ризыклары булмаган кош-кортларга, җанварларга, мәрхәмәтсез кешеләр тарафыннан язмыш кочагына ташланган иясез песи-этләргә карата мәрхәмәтлелек хисе уяна.

Бүгенге педагогикада да экология тәрбиясенә бик зур урын бирелә. Табигатькә мөнәсәбәт кешеләргә мөнәсәбәт кебек үк, гуманлы, шәфкатьле булырга тиеш диелә анда.

Физик тәрбия бирү бүгенге көндә иң актуаль проблемага әверелде. «Физик тәрбия аңлы тәрбиянең иң мөһим өлеше булып тора. Физик тәрбия, бала тәнендәге барлык органнарның сәламәт үсешенә омтылып, яшьләрне хезмәткә, тормышка әзерләүне күздә тота», – дип бирелә педагогика китабында. Мин Муса Җәлилнең физик тәрбияне пропагандалаган шигырьләрен өйрәндем. Аның «Чаңгы эзе», «Парашютчы җыры», «Чаңгы шуганда» шигырьләрендә физик тәрбия мәсьәләләре чагылыш таба.

Шагыйрьнең махсус балалар уены өчен язылган шигырьләре («Күрсәт әле», «Куян») сүз уйнату, диалог формасына корылган. Фольклор элементлары белән кушылып китү шигырьләрне җанландыра, бала психологиясенә тәэсир итә һәм аны үзенә тарта.

Эшемне чуваш халык шагыйре Педер Хузангайның шигри юллары белән йомгаклыйм:

Башым иям бу дәһшәтле чорда
Шундый уллар биргән халыкка.
Башым иям бу халыкның исемен
Мәңге үлмәс иткән шагыйрьгә.

Әдәбият

1. Җәлил М. Сайланма әсәрләр. Шагыйрь турында истәлекләр. – Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты (ТаРИХ), 2004. – 575 б.
2. Габдуллин Г.Г. һ.б. Мәктәп педагогикасы: Педагогия институтлары һәм училищелары студентлары өчен уку ярдәмлеге/Г.Г.Габдуллин, Җ.Г.Нигъмәтов, Ә.Н.Хуҗиәхмәтов; Г.Г.Габдуллин редакциясендә. – Казан: Мәгариф, 1993. – 479 б.
3. Хуҗиәхмәтов Ә.Н. Педагогика: Югары һәм махсус урта уку йортлары өчен дәреслек/ Ә.Н.Хуҗиәхмәтов. – Казан: Мәгариф, 2004. – 543 б.
4. Хуҗиәхмәтов Ә.Н.Тәрбия – мәңгелек фәлсәфә: Югары һәм махсус урта уку йортлары өчен педагогикадан уку ярдәмлеге. – Казан: Мәгариф, 2001. – 223 б.
5. Минһаҗева Л.И., Мияссарова И.Х. Татар балалар әдәбияты: гомуми белем бирү мәктәпләре, урта һәм югары уку йортлары өчен уку әсбабы /Л.И.Минһаҗева, И.Х.Мияссарова. – Тулыл. 2 нче басма. – Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты (ТаРИХ), 2009. – 383 б.

ЕЛЛАР АША ДӘШӘ БЕЗГӘ МУСА АБЫЙ

Афзалова Резедә, 9 нчы сыйныф укучысы,
Сарман районы, икенче санлы Җәлил мәктәбе
Фәнни җитәкчеләре: **Шәйдуллина Чулпан Камил кызы,**
Шәйдуллина Ландыш Камил кызы

Муса Җәлил безнең тормышыбызга сабый вакытыбыздан ук килеп керә. Без аның белән әниләребезнең «Бишек җыры», «Бишек янында», «Кызыма» җырлары аша танышабыз. Бу әсәрләрендә үк ул безне илнең матурлыгын күрергә дәшә кебек. Тыныч илдә алда киңлекләр зур, йолдыз булып янып та булуга ышандыра ул.

«Күрсәт әле» шигыре безне хезмәткә өйрәтә. Камалигә, Кәримәгә, Сираҗига, Гөлчирәгә карап утын ярырга,чаңгы шуарга, сугыш һөнәрлә-

ренә өйрәнеп була. Муса Җәлилнең хезмәтне сөяргә, эшләп үсәргә чакырган шигырьләре бик күп. («Әйдәгез, дуслар!», Эш дуслары»). Эшкә чакырып кына калмый шагыйрь абый, эшнең җимешләренең татлы, нәтиҗәсенең әйбәт булуын да күрсәтә («Әйдәгез, дуслар!, «Бакчада – өмәдә!», Уңыш бәйрәме»).

Ул һәр эшнең үз вакыты булуын да күрсәтә. Башта эшләргә, аннан инде иркенләп ял итәргә чакыра. Муса Җәлил дә, башка каләм осталары шикелле, эш сөйгән кеше белән горурлануын, аңа соклануын яшерми.

Шагыйрьнең шигырьләре арасында һөнәр ияләре турында язылганнары да бар. Шундыйларга «Куык» шигырен кертеп була. Очучы һөнәре турында кызыктырып яза шагыйрь.

«Маэмай» шигыре 1935 елда язылган. Аның эчтәлегенә туган илне саклау, ил чигендә торырга әзерлек булдырырга кирәклек идеясе салынган. «Сәгать», «Әтәч» шигырьләрендә ул безгә вакытның кадерен белергә чакыра кебек.

Тик сугыш бар җиһанны үзгәртә. Шигырьләр үзгәрә, образлар да үзгәрә. Сандугач, яшь егетне агулы чишмә суын эчүдән саклап, үзе һәлак була, бүреләрнең кешеләрдән мәрхәмәтлерәк икәнен аңлыйсың, Чулпан йолдыз читтә кала, кеше сулган гөлгә әверелә, җир тешләрен кысып елый («Сандугач һәм Чишмә»). Тоткынлыктагы ярсу йөрәге табигатьтәге дусларына шундый ышана, иленә ашкына, хыяллана.

Муса Җәлил – патриот шагыйрь. Шуңа да аның барлык шигырьләре безне туган җирне күз карасы кебек сакларга, аның өчен алар кебек үк көрәшергә чакыра. Ул безне яшәү мәгънәсе турында уйландыра.

Шагыйрь үз иҗатында гомумиләштерелгән Йолдыз, Корыч, Сандугач, Чишмә, Чәчәк образларына еш мөрәҗәгать итә. Чагыштыру, гипербола, эпитет һәм күчерелмә мәгънәдәге сүзләр куллана. Боларның барысы да акыл, тәрбия бирү, күпне күргән шәхеснең фикерләрен безгә үтемлерәк итеп җиткерү өчен яңа кызыклы формалар табарга тырышуы белән бәйле. Шагыйрь безнең колак салуыбызны теләгән бит. Эшебездә аның әйтәсе килгән киңәшләренең бер өлешен генә күрсәтә алсак та, без бик шат булыр идек.

Әдәбият

1. Галиуллин Т. Керсез йөрәк монологы //Җәлил М. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004.– 7-8 б.

2. Җәлил М. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004. – 271 б.

3. Җәлил М. Әсәрләр. Дүрт томда. 1 нче том. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. – 558 б.

4. Муса Җәлил. Моабит дәфтәре. Шигырьләр,поэмалар,җырлар.– Казан: Татар. кит. нәшр.,1969.

5. Муса Җәлил. Кызыл ромашка. Балалар өчен шигырьләр, җырлар.– Казан: Татар. кит. нәшр., 2013.

ЖУРНАЛИСТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ

Моторина Анастасия, ученица 8 класса,
Сармановский район,
Джалильская средняя общеобразовательная школа №2
Научные руководители: **Гарифуллина Альфинур Флеровна,**
Талипова Сария Амировна

Огромна заслуга писателя как редактора журнала «Кечкенә иптәшләр» («Юные товарищи»), который выходил с 1924 года в Москве на татарском языке. До прихода Джалиля издание не имело своего педагогического лица: на его полосах слабо освещались актуальные проблемы образования и воспитания подрастающего поколения. Так, в нем недостаточное внимание уделялось деятельности юных пионеров, редко помещались материалы по вопросам воспитания, слабо освещалась жизнь татарских школ.

Муса Джалиль давно подружился с журналом «Юные товарищи». Ещё будучи слушателем рабфака при Восточном педагогическом институте, он не только выписывал его, но часто опубликовывал в нем свои материалы. Так, первая статья начинающего писателя появилась во втором номере журнала за 1924 год, т.е. сразу же после его организации. В августе 1927 года М.Джалиля вводят в состав редколлегии журнала, а потом назначают его редактором. Тщательно проанализировав материалы изданных номеров, Джалиль – редактор приходит к выводу о том, что «журнал, несмотря на своё долгое существование, все еще не может удовлетворить запросы широкого круга детей».

Одним из недостатков редактор считал отставание журнала от требований современной жизни, слабую связь со школами. «Журнал может быть массовым и удовлетворять все интересы детей только в том случае, – говорил М. Джалиль, – если его приблизить к учителям, к прославленным детским писателям». Он с первых же дней своей редакторской работы начинает устанавливать тесную связь со школьниками. Джалиль изучает интересы юных читателей, организует с ними

встречи. В журнале появляются новые рубрики: «Учись ремеслам», «Машина – техника». Нелегко давалась эта работа: он просиживал за рукописями целые ночи. Сотрудничавший в журнале поэт-педагог Т. Ченакай вспоминает, что М. Джалиль работал «часов до трёх ночи, готовил материалы для журнала «Юные товарищи». Писал, черкал, переписывал заново…».

Журнал остро нуждался в корреспонденциях на местные темы. Хочу привести воспоминания Л. Хамиди, который сотрудничал в то время в журнале: «Мы с Мусой решили на страницах журнала «Дитя Октября» дать детям элементарные знания по музыке. Чтобы сделать это интересно, решили написать цикл в виде переписки двух ребят. Я сочинил предполагаемые письма и отдал Мусе. Через несколько дней он мне сказал: «Вот твои письма, прочти-ка!» От моих «писем» ничего не осталось, он обработал их, заново переписал, а подпись сохранил мою. Прочитав, я возразил: «В твоей обработке письма получились замечательными, почему же ты не поставил и свою подпись?» Тогда Муса показал мне ряд статей и рассказов, подписанных псевдонимами «Апуш», «МЖ», «М» и пояснил: «Как ты думаешь, кто написал все это? Мал пока авторский коллектив, мне приходится многое делать самому. В наших «письмах» лучше обойтись без моей подписи». Так он оставил их за мной, хотя его труда было больше. Кстати, псевдоним «Апуш» возник так: мы рассматривали юношеские снимки Мусы, на одном он был похож на молодого Тукая, которого в детстве называли Апушем. Мы глубоко чтили великого поэта, и мне было приятно так обращаться к Мусе, а он не возражал. «Апушем» назывался он лишь между нами. Муса был очень скромен, не хотел, чтобы подчеркивали его известность».

С 1927 года на страницах журнала М. Джалиль начинает помещать уроки по изучению нового алфавита (яңалифа).

В 1929 году ЦК на январском пленуме Татаро-башкирского бюро ЦК комсомола Джалиль ставит вопрос о необходимости издания нового детского журнала на татарском языке. 13 марта 1929 г. ЦК ВЛКСМ постановляет выпускать татарский детский журнал на новом алфавите.

Рождение нового журнала «Пионер», переименованного впоследствии в «Дитя Октября», целиком и полностью связано с именем М.Джалиля. Так как Джалиль назначается его редактором.

Первый номер журнала вышел в августе 1929 года на 16 листах ¼ формата газеты «Правда» в цветной обложке, тиражом 3 тыс. экземпляров. За 4 года своего существования всего вышел 41 номер.

В 1932 году М. Джалиль был главным редактором детского журнала на татарском языке «Октябрь баласы» («Октябренок»), который издавался в Москве. Джалиль много ездит по стране, довольно часто бывает в Казани.Джалиль организует работу журнала, пишет передовицы и публицистические статьи. Старается привлечь к работе татарских писателей и поэтов. «Я по-прежнему в «Октябрь баласы», – пишет он А. Еники в письме от 20 ноября 1932 года, – хотя в целом у журнала дела неплохи, литературные силы, к сожалению, участия не принимают. Амир! Давай-ка, напиши рассказ! Я серьезно, очень прошу тебя. Напиши для детворы! Большое дело бы сделал».

В январе 1933 года журнал переводят в Казань, где он начал выходить под названием «Пионер каляме» («Пионерское перо»). В письме от 16 февраля 1933 г. об этом говорит и Джалиль: «Начиная с 1 января рассматривался вопрос, быть или не быть нашим журналам «Октябрь баласы» и «Ударниклар». Я не смог бросить журнал и уехать, пока вопрос не решился… Теперь вопрос решен. Оба издания прекращены (объединяются с журналами Казани). Я хочу съездить в Казань на собственные деньги. Но до отъезда мне надо решить, где я буду работать».

Журнал печатался в Москве до 1933года. В связи с окончанием МГУ и переходом на другую работу Джалиль ходатайствует о переводе журнала в город Казань. с 1933 года журнал начинает выходить в Казани под названием «Пионер калəме» («Пионерское перо»), впоследствии переименованного в «Ялкын» («Пламя»). Он стал детским журналом республиканского значения, который издается и по сей день тиражом свыше 50 тыс. экземпляров.

Первый номер журнала открывается «Обращением» к молодым писателям, юнкорам, пионерам, учителям и руководителям школ встать ближе к журналу «Дитя Октября», присылать свои корреспонденции.

Заслуги М.Джалиля в области татарской детской журналистики огромны: возглавив выпуск изданий «Юные товарищи», затем «Дитя Октября», он принес на их страницы новые актуальные темы, методы и формы работы с детьми. Они помогали воспитывать в детях любовь и преданность Родине.

Литература

1. Воспоминания о Мусе Джалиле. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1966. – 235с. (Ченакай Т. Первые шаги. – В кн: Воспоминания о Мусе

Джалиле, с.43.2.).
2. Воспоминания о Мусе Джалиле. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1966. – 235 с. (Хамиди Л. Годы, проведенные с Мусой. – В кн.: Воспоминания о Мусе Джалиле, с. 55.).
3. Атнабаев А. Муса Джалиль – друг детей. Советская Татария. 1960.
4. Мустафин Ф.И. Муса Джалиль – педагог.–Казань: Татарское кн. изд-во, 1986. –200с.

МУСА ҖӘЛИЛ – ПАТРИОТ ШАГЫЙРЬ

Сәетова Резедә, 7 нче сыйныф укучысы,
Сарман районы Җәлил гимназиясе
Фәнни җитәкчесе: **Исрафилова Ильмира Мөдәрис кызы**

Җәлилнең шигырьләрендә туган як табигате, аны саклау, кошкортка, хайваннарга мәхәббәт темалары белән бергә патриотизм үрелеп китә. Җәлилнең юмористик рухтагы шигырьләре – «Карак песи», «Ишек төбендә», «Чаңгы шуганда» шигырьләре балаларның күңел дөньясын аңлап язылган. Монда балалар шаяннар, кыюлар, шул ук вакытта – тәҗрибәсезләр. Муса Җәлилнең иҗаты безне куандыра, шатландыра, тормышны яратырга өйрәтә, безне уйланырга мәҗбүр итә. Шагыйрь безгә шигырьләре аша яхшылыкны исбат итә, яманлыкны инкарь итә, дөньяның матурлыгын күрсәтә.

Әйе! Без Җәлилебез белән бәхетле. Ул әсәрләре белән генә түгел, үлеме белән дә безне сокландыра... Ул үзе теләп сугышка китә, каты яраланып әсирлеккә эләгә. Әсирлектә дә иҗатын дәвам итә ул. Ул мылтык тотып сугыша алмагач, дошманнарга каршы сүзе белән, шигырьләре белән көрәшә. Аның иң зур теләге – иреккә чыгып, кулына корал алып дошманга каршы бару. Ул туган җире, кызы Чулпан өчен, халкы өчен үләргә әзер. Муса Җәлилнең гомере җырга әверелде. Яшәү, көрәш, батырлык турындагы мәңгелек җыр ул хәзер:

Гомерем минем моңлы бер җыр иде,
Үлемем дә яңгырар җыр булып...

Бу җыр безгә тыныч кына яшәргә, битараф булырга ирек бирми; безне янарга, гөрләргә өйрәтә, халыклар бәхете өчен көрәшкә өнди. Аның ут эчендә язылган шигъри авазы вакытлар узган саен тагын да көчлерәк яңгырый.

Муса Җәлил – бәя биреп бетермәслек рухи байлык калдырган шагыйрь. Аның иҗаты белән кызыксынмаган кеше юктыр. Аның шигырьләрен яратып укыйлар, ятлыйлар. Шигырьләре буенча рәсемнәр ясыйлар.

М. Җәлил – беренче пионер җырларын иҗат итүче дә. Кечкенәләр өчен күтәренке шат җырлар аз булуын истә тотып, 30 нчы елларда ул зур дәрт белән җырлар язуга алына. Мәктәпкәчә яшьтәге балаларга багышланган шигырьләрнең күбесен халык җырлары стиленә яраклаштыра. Композиторлардан Л. Хәмиди, Җ. Фәйзи белән иҗади дуслыкка керә, «Октябрь баласы» журналында музыка бүлеге ача. 1940 елда ул «Балалар өчен беренче альбом» дигән ноталы китап чыгара. Китапка «Күке», «Карак песи», «Чишмә», «Шмидт бабай», «Беренче дәрес», «Кызыл йолдыз», «Май», «Сәгать», «Парашютсыз курчак» җырлары тупланган. Көйләрен Җәүдәт Фәйзи язган.

Фашист расачыларының ерткычлыгы, эшчеләр хәрәкәте күренешләре, немец эшче кызы Эмманың аянычлы кичерешләре, ягъни лирик һәм эпик хикәяләр бергә оста үрелеп барган «Джим» поэмасын 1935 елда иҗат итә. Бу поэмада шагыйрь милләтләрне кара тәнлеләргә, сортларга аеруны, милләтара каршылыкны күрсәткән. Ул вакытта Германиядә негр курчаклар белән уйнау тыелган була. Эшче халыклар ач, ялангач подвалларда яшәгәннәр. Эмма дигән бәләкәй кыз әтисе, авыру әбисе белән подвалда яши. Ул тышка да чыга алмый, чөнки аның кияргә киеме юк. Әтисенең көрәштәшләре Эммага негр курчагы бүләк итәләр. Ләкин фашист Германиясе солдатлары ул курчакны Эммадан тартып алалар. Муса Җәлил шул вакытта ук рацизмның киң таралганын, куркыныч икәнен аңлаткан. «Джим» – реалистик тасвирлаудан үсеп чыккан поэмаларның берсе. Поэма бүген дә гаять популяр. Ул берничә мәртәбә рус теленә тәрҗемә ителеп басылып чыкты. М. Җәлилнең балаларга багышланган башка шигырьләре дә Казан, Мәскәү нәшриятләрендә чыгып килә. «Джим» поэмасының сәхнәләштерелгән варианты (авторы Ю. Адашев) Республика курчак театрында куелды.

Негр курчагын күз алдына китереп мин дә негр курчагын тектем. Әгәр мөмкин булса, мин бу курчакны бәләкәй Эммага бүләк итәр идем.

Муса Җәлил шигырьләрен укып, китабын ябып куйгач та бик озак уйланып утырасың. Муса Җәлил, аның шигырьләрендәге геройлары Ватан өчен, халкы өчен гомерләрен биргәннәр. Алар –XX гасыр батырлары. Без яңа гасырда да сезнең белән горурланып яшибез, сезнең кебек Ватаныбызны, илебезне яратабыз. «Җәлил чаткылары» оешмасының әгъзасы Әнисә апа Минһаҗева шигыре белән эшемне тәмамлыйм:

Син булдың бит татар халкы өчен
Батырлык һәм яшәү өлгесе.
Туган илеңдә син тугры калдың,
Булдың аның йөзе, көзгесе.

Әдәбият

1. Г.Кашшаф. Муса турында истәлекләр. Казан: Татар. кит. нәшр.,– 1964.–310б.
2. Үлемсезлек таңында. Муса Җәлил турында истәлекләр.– Казан: Татар. кит. нәшр., 1971. –102 б.
3. Мостафин Р. Муса Җәлил эзләре буйлап. (Ред. Р. Гәрәй).–Казан: Татар. кит. нәшр., 1968.– 150 б.
4. Мостафин Р. Өзелгән җыр эзеннән: Докум. повестьлар.– Казан: Татар. кит.нәшр., 1982.–464 б.
5. Миңнуллин Т. Муса – горурлыгыбыз.// Татарстан яшьләре газетасы. –1996 ел.

МУСА ҖӘЛИЛ ӘСӘРЛӘРЕНДӘ ТЕЛ–СУРӘТЛӘҮ ЧАРАЛАРЫ

Хәмидуллина Чулпан, 11 нче сыйныф укучысы,
Сарман районы Иске Кәшер мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Курмашева Дамира Дамир кызы**

Муса Җәлил халык авыз иҗатына тирән хөрмәт белән карый. Халык авыз иҗаты – «халык даһилыгының күренеше, – дип яза Муса Җәлил, – халыкның гасырлар буенча хис иткән, хыялланган, газап чиккән, яшәгән һәм көрәшкән бөтен теләк һәм тойгыларының даһи рәвештә гәүдәләнүенең күренеше булып тора. Бу – үз уңаенда, чын халык тарихын образлар аша хис итү һәм гәүдәләндерүнең бер төре булып тора».

Шагыйрь, халык авыз иҗаты образларын файдаланып, «халыкның тарихын образлар аша хис итә» белә. «Сандугач һәм Чишмә» балладасы, «Ана бәйрәме» баллада-поэмасы – нәкъ менә халыкның Ватан сугышы елларындагы тарихи вакыйгаларын образлар аша хис итү үрнәге.

Шуның белән бергә шагыйрь *поэтик синтаксистан* бик оста файдалана:

Иркәли таң кошын
Зөбәрҗәт тамчылар.
Әйтче, бу күренешкә
Сокланмый кем чыдар?

Сандугачның суда коенуын тамчыларның иркәләве дип *метафора* белән күрсәтә. Ә тамчылар гади түгел, зөбәрҗәт дигән *эпитет* аша сурәтләнә, таң – шулай ук *эпитет*. Ә соңгы ике юл – *эмоциональ сорау*. Балладада *эмоциональ өндәү* дә, *инверсия* дә бик күп. Мәсәлән:

Ул сөйли сөюнең
Җиңгәнен үлемне. *(Инверсия*)
Ах, әгәр булсачы
Бер генә тамчы су! *(Өндәү)*

Поэтик көчәйтүне балладаның түбәндәге юлларыннан күреп була:

Чишмә тын, ул көлми,
Тибрәнми, селкенми;
Акбүз таш өстендә
Тамчылар сикерми.

Балладада *кабатлаулар* бик характерлы, бер строфа эчендә дә *кабатлау* бар. Мәсәлән:

Бәйләде аларны
Ялкынлы саф сөю;
Саф сөю алдында
Нечкәреп баш ию.

Кабатлаулар бер строфа эчендә генә түгел, башка строфаларда да күренә. Өченче бүлектә «ул сайрый» дигән сүзләр бер строфа эчендә дә, башкаларында да кабатлана. Соңга таба «ул сайрый» – «ул мактый» сүзләре белән алышынып төрләнә, үз чиратында, ул сүзләр шулай ук кабатланалар. Шагыйрь *монологлар* формасын да кулланган һәм Чишмә *монологы*, Сандугач *монологы* бирелгән. Шул *монологлардан* без Чишмәнең һәм төшүләрен күрәбез.

Бөтен баллада өч образның үзара сөйләшүләре яки монологларыннан гына торса, бертөрлелек килеп чыгар һәм әсәрнең сәнгать көче кимер иде. Шулай булмасын өчен, шагыйрь Сандугач җырын аның монологы итеп бирмәгән, бәлки җырның эчтәлеген үз сүзләре белән сурәтләп күрсәткән.

Әсәрдә табигать тасвиры – *пейзаж* да юк түгел. Ул матур таң күренешен сурәтләгән юллар белән башланып китә, ләкин алдагы ва-

кыйгалар барышы табигать матурлыгына паралелль рәвештә күңелле түгел. Чишмә янына килгәч, Сандугач бөтенләй күңелсез, кайгылы күренешкә очрый. Табигатьтәге шушы контраст вакыйгаларның драматик, фаҗигале характерын искәртә.

«Ана бәйрәме» – шулай ук халык авыз иҗаты хәзинәсеннән иҗади файдаланып язылган әсәр. Әсәр бер озын *монолог* төсендә язылган. Арада Күгәрчен, Җил, Ананың кече улының сүзләре сагышлы *монологка* аерым бер төс, эмоциональ бизәк өстиләр. Монолог эчендә автордан әйтелгән строфалар бар. Алар *шигъри ремарка* хезмәтен үти.

Ана өч улын да, очар кош итеп, сугышка озаткан. Очар кош – халык авыз иҗатында еш очрый торган әдәби образ – *метафора.* Һавадагы кошларның кайлардан очуын белмәгән кебек, сугышка киткән улларының да кайларда йөрүен Ана белми. Шуңа күрә ул үз кайгы-сагышын да берәүгә генә төбәп сөйләми, ул һәркемгә эндәшә, табигатькә, кошларга мөрәҗәгать итә. Бу да – халык иҗаты алымы.

Әйтегезче, зинһар, үз итеп,
Сагыш белән кипкән Анага, –

ди ул һәм шушы эмоциональ эндәш белән үзенең өч улының язмышын сөйләргә чакыра. Ананың кайгысы зур, кичерешләре тирән, моны шагыйрь үз сүзләре аша, *шигъри ремарка* төсендә бирә:

Катып калды Ана, дәшмәде,
Ярсып чыкты кайнар яшьләре,
Кайгысыннан өлкән улының
Көмеш төсле булды чәчләре.

Әнә шундый *метафора* (катып калды), *эпитет* (ярсып чыкты кайнар яшьләре), *чагыштырулар* (көмеш төсле) аша автор Ананың кайгылы хәбәрне ничек кичерүен сурәтли.

Гомумән, поэма *ритм, рифма, эчке рифмаларга* да бик бай. Ул *эпитет, метафора, чагыштырулар* белән тулы:

Күкрәгендә медаль алтынлы,
Кулларында җиңү байрагы.
Каршы ала, котлап батырны,
Таң нурлары, кошлар сайравы.

Рифмалары бер-берсенә үрелгәннәр, шуның өстенә «к» авазларының билгеле бер урында кабатланып килүләре музыкальлекне көчәйтә.

Әнә шундый *поэтик синтаксис* байлыкларыннан файдаланып, Муса Җәлил сәнгатьчә эшләнеш ягыннан көчле, эмоциональ әсәрләр тудырган. Мондый синтаксик чаралар белән шагыйрь геройларының

хис-кичерешләрен бирүгә ирешкән, әсәрләренең укучы күңеленә тәэсир итү көчен арттырган.

Әдәбият

1. Әдәбият белеме сүзлеге. (Төз.-ред. А.Г.Әхмәдуллин). – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1990. – 238 б.

2. Әдәби әсәргә анализ ясау. Заһидуллина Д.Ф., Ибраһимов М.И., Әминева В.Р. Казан: «Мәгариф» нәшрияты, 2005. – 111 б.

3. Муса Җәлил «Моабит дәфтәре». Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1986. – 311 б.

4. Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. – Казан: «Матбугат йорты» нәшрияты, 2005. – 848б.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА (ТРОПЫ) В ТВОРЧЕСТВЕ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ

Фролов Александр, ученик 5 класса,
Джалильской средней общеобразовательной школы №2
Сармановского района.
Научный руководитель: **Садыкова Ильмира Зуфаровна**

Выразительные средства языка (тропы) в сборнике Мусы Джалиля «Красная ромашка».

Сборник является одним из наиболее полных изданий на русском языке произведений выдающегося татарского поэта Героя Советского Союза, лауреата Ленинской премии Мусы Джалиля. В книге широко представлен творческий путь поэта, начиная с юношеских произведений и до стихотворений, вошедших во всемирно известную «Моабитскую тетрадь».

Для стихов поэта характерны и наивный дидактизм, и нравоучительность, и романтическая окрыленность, и масштабность образов, и революционность, эмоциональная и психологическая конкретность. В своей работе мы попробуем раскрыть мысли, вложенные в некоторые выразительные средства.

ГИПЕРБОЛА (греч. hyperbole – преувеличение)

Сто жизней молодая жизнь зажгла
И вдруг сама погасла в час кровавый…

Но сто сердец на славные дела
Её посмертной вдохновятся славой.
(«Смерть девушки»)

Пускай моя одежда в ста заплатах,
Но нет в душе прорех и нет заплат.
А ты в нарядах щеголя богатых, –
Душа твоя залатана стократ.
(«Двуличному»)

МЕТАФОРА (греч. metaphora – перенесение)

Тем сердца и живут –
Не смолкает в них зов
Драгоценных минут
И счастливых часов.
(«Былые невзгоды»)

Но ты и в плену воевала,
И гнев твой горел все сильней.
(«Братство»)

ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ (персонификация) – вид метафоры; перенесение свойств одушевленных предметов на неодушевленные.

Вот на носилках девушка лежит,
Играет ветер прядкой золотистой.
Как облачко, что солнце скрыть спешит,
Ресницы затенили взор лучистый.
(«Смерть девушки»)

Смотри – на дворе наступила весна!
Смотри – пробудился и лес ото сна!
(«Юные друзья»)

Ночью теплый дождик пролился на город
И унес последний снег и зимний холод.
Вся земля покрылась яркими коврами –
Молодой травою, первыми цветами.
(«Май»)

СРАВНЕНИЕ – слово или выражение, содержащее уподобление одного предмета другому, одной ситуации – другой.

Погасла, не успев расцвесть, весна.
Но, как заря рождает день, сгорая,
Врагу погибель принесла, она
Бессмертною осталась, умирая.
(«Смерть девушки»)

Ветер ворот мне распахнул.
И, как белой сметаной, снег
По груди моей вдруг мазнул,
Чтобы сердца замедлить бег.
(«Снега»)

В приведенных отрывках с помощью развернутых сравнительных оборотов Муса Джалиль передает целую гамму лирических переживаний и размышлений.

ЭПИТЕТ(греч.epitheton-приложение)

Ветер, ветер, холодным днем
Ты на сердце вершишь набег,
Но под жарким его огнем
Обречен ты растаять, снег.
(«Снега»)

Драгоценных минут
И счастливых часов.
(«Былые невзгоды»)

Сто раненых она спасла одна
И вынесла из огневого шквала,..
(«Смерть девушки»)

РИТОРИЧЕСКИЙ ВОПРОС(от греч. rhetor–оратор) – одна из стилистических фигур, такое построение речи, главным образом поэтической, при котором утверждение высказывается в форме вопроса.

Кто посмеет сказать, что я тебя предал?
Кто хоть в чем-нибудь бросит упрек?
(«Прости, Родина!»)

Взяла б меня с собою, улетая,
Зачем я сразу не погиб тогда?
(«Воля»)

РИТОРИЧЕСКОЕ ВОСКЛИЦАНИЕ(от греч.rhetor–оратор) – одна из стилистических фигур, такое построение речи, при котором в форме восклицания утверждается то или иное понятие.

Я разве знал на воле цену воле!
Узнал в неволе цену воли я!
(«Воля»)

Ах, как рад соловей!
Ах, как счастлив родник!
(«Соловей и родник»)

РИТОРИЧЕСКОЕ ОБРАЩЕНИЕ (отгреч.rhetor–оратор) – одна из стилистических фигур.

О лес, свободный лес, как для меня тяжел
Позор неволи, гнет мертвящий!
(«Лес»)

Ветер, ветер, холодным днем
Ты на сердце вершишь набег...
(«Снега»)

В заключение хочется отметить, что выразительные средства, делающие нашу речь эмоциональной, разнообразны, и знать их полезно.

Литература

1. Головин И.Б. Основы культуры речи. Санкт – Петербург: Слово, 1983.

2. Розенталь Д.Э. Практическая стилистика. М.: Знание, 1987.

3. Розенталь Д.Э., Голуб И.Б. Секреты стилистики: правила хорошей речи. М.: Знание, 1991.

4. Фармина Л.Г. Учимся говорить правильно. М.: Мир, 1992.

5. Муса Джалиль: биография и творчество кратко для детей Публикации и написание статей Поэзия. Галина Малюгина –http://fb.ru/article/213411/musa-djalil-biografiya-i-tvorchestvo-kratko-dlya-detey

ТЕМА ВОЙНЫ В ПОЭЗИИ М.ДЖАЛИЛЯ, К.СИМОНОВА

Тукманова Гульназ, ученица 8 класса,
Агрызский район,
Терсинская средняя общеобразовательная школа
Руководитель: **Тукманова Гульнур Файзиевна**

Изучив биографии Мусы Джалиля и Константина Симонова, прочитав их замечательные поэтические творения, я пришла к выводу, что Великая Отечественная война стала общей страницей в их творческой биографии. Как можно не волноваться, читая стихи, написанные в окопах, в траншеях, под огнём противника, стихи, пробитые пулей? Да, в них есть огонь, и, по словам Л.Н.Толстого, «огонь этот жжёт, греет, освещает».

В военной поэзии М.Джалиля и К.Симонова, на мой взгляд, основными темами творчества являются следующие:

- тема Родины;

- тема борьбы с фашистскими захватчиками, ненависть и презрение к ним;

- тема любви;

- тема солдатской жизни.

Оба поэта уже с первых дней войны встали в ряды защитников Отечества.23 июня 1941 года, на второй день войны, Джалиль отнёс в военкомат заявление с просьбой направить его на фронт, а 13 июля надел военную форму. Окончив краткосрочные курсы политработников, он прибыл на Волховский фронт корреспондентом армейской газеты «Отвага».

Началась жизнь политработника и военкора, полная трудностей, лишений, риска.

Пусть над моим окопом всё грозней
Смерть распускает крылья, тем сильней
Люблю свободу, тем ярче жизнь
Кипит в крови пылающей моей,–

писал Джалиль в стихотворении «Письмо из окопа» в грозном 1941 году.

С началом войны К.Симонов стал военным корреспондентом газеты «Красная звезда». Его корреспонденции печатались в нескольких газетах («Красная звезда», «Известия», «Правда»), позже они составили 4 книги. То, что произошло с его стихами, написанными в годы Великой Отечественной войны,– редкий случай в мировой поэзии. Их знали все – на фронте и в тылу. Их печатали на листовках и в газетах, фронтовых и армейских, солдаты переписывали их друг у друга и пересылали в письмах с фронта на фронт. В те годы не было человека, который не знал бы стихотворений «Жди меня», «Если дорог тебе твой дом…», «Майор привёз мальчишку на лафете…», «Ты помнишь, Алёша, дороги Смоленщины»…

Родина, война, смерть и бессмертие, ненависть к врагу, боевое братство и товарищество, любовь и верность, мечта о победе, раздумья о судьбах народа – вот основные мотивы поэзии Джалиля и Симонова, что делает их творчество всенародным.

В дни войны особенно обострилось чувство отчизны. Поэты пристально вглядывались в лицо родной земли, писали о деревенских просёлках, о зябком осиннике, о простеньких крестах русских могил, о трёх берёзках, что стоят на родном, до боли знакомом клочке земли, где ты родился и рос…

Ты знаешь, наверное, всё-таки Родина –
Не дом городской, где я празднично жил,
А эти просёлки, что дедами пройдены,
С простыми крестами их русских могил,–

читаю грустные, очень правдивые строки о родной земле в стихотворении К.Симонова «Ты помнишь, Алёша, дороги Смоленщины…».

С чувством гордости, любви написано поэтом стихотворение «Родина»:

Касаясь трёх великих океанов,
Она лежит, раскинув города,
Покрыта сеткою меридианов,
Непобедима, широка, горда.

Тогда Родина нуждалась в защите от врагов, её святую землю топтали грязные фашистские сапоги…

Труднейшие испытания выпали на долю мужественного сына татарского народа Мусы Джалиля – на Волховском фронте тяжелораненый поэт был взят в плен:

…Я вижу зарю над колючим забором.
Я жив, и поэзия не умерла:
Пламенем ненависти исходит
Раненое сердце орла.

По многим стихам моабитского цикла видно, как нелегко приходилось Джалилю в неволе. Тоска и отчаяние тяжёлым комом застревали в горле. Нет, не физические страдания, даже не близость смерти угнетали поэта, а разлука с Родиной.

Прости меня, твоего рядового,
Самую малую часть твою.
Прости за то, что я не умер
Смертью солдата в жарком бою,–

звучат горькие строки в стихотворении «Прости, Родина!» Джалиля.

Муса, встретившись с фашизмом лицом к лицу, с особенной остротой и наглядностью выразил об античеловеческой сущности гитлеризма. В таких стихах, как «Волшебный клубок», «Варварство», «Перед судом» разоблачается не просто жестокость и бездушие палачей. Всей логикой художественных образов поэт подводит к мысли, что фашизм органически враждебен живому. Фашизм и смерть – синонимы для поэта:

Здесь всюду стоят капканы,
Чтоб ты убежать не мог,
Тень смерти на всех переулках,
На каждой двери замок.

Стихотворения такого же содержания можно найти и в поэзии Константина Симонова»:

Что-то очень большое и страшное,
На штыках принесённое временем,
Не даёт нам увидеть вчерашнего
Нашим гневным сегодняшним зрением.

Особое место занимают в творчестве обоих поэтов стихи задушевного, лирического склада. В стихотворениях на тему любви господствует элегический строй. Тут и грусть, и раздумья о войне, и скорбь о невосполнимых утратах, горечь разлуки, тоска по мирной, счастливой жизни и мечта о победе. Интимные чувства лирического героя, его личные страдания, описанные поэтами, очень близки и понятны всем воинам».

Сколько тепла, любви двух родных душ можно почувствовать в этом стихотворении Симонова! И в творчестве Джалиля много стихов интимного характера. Поэт верит в животворную силу любви, это чувство обогащает его, придаёт стойкость и мужество в минуты самых тяжёлых жизненных испытаний. Вот строки, посвящённые жене Амине:

Прощай, моя умница. Этот привет
Я с ветром тебе посылаю.
Я сердце своё посылаю своё,
Где пламя не меркнет, пылая…

Также в военной поэзии Джалиля и Симонова широко представлен фронтовой быт: боевые походы, короткий солдатский отдых с шутками, товарищескими беседами, грустными лирическими раздумьями о далёком доме. Ярким примером является стихотворение Симонова «Дом в Вязьме». Образ «этого дома» воспринимается как место больших испытаний на стойкость, на твёрдость духа, на боевое товарищество, где в двух шагах от каждого– смерть…. Боевым братством проникнуто стихотворение Джалиля «На память другу».

Обобщая изученное по творчествам М. Джалиля и К.Симонова, можно сказать, что их военная поэзия созвучна общностью тем, поднятых проблем, жанровыми группами. В годы Великой Отечественной войны

оба поэта создали лирические, сатирические, лирико– эпические жанры. Конечно, имена Мусы Джалиля и Константина Симонова известны всему народу нашей необъятной Родины.

Литература

1. А.Гиниятуллина. Писатели Советского Татарстана. Казань. Татарское книжное издательство,1970.

2. М.Джалиль. «Красная ромашка». Казань. Татарское книжное издательство,1981.

3. М.Джалиль. Избранное. Москва. «Художественная литература», 1990.

4. Лирика военных лет (1941-1945). Издательство Московского университета,1985.

5. Литература. Учебник-хрестоматия для 11 класса. Санкт-Петербург. «Просвещение»,1997.

«МОАБИТСКАЯ ТЕТРАДЬ» – ГИМН БЕССТРАШИЮ, СТОЙКОСТИ И СИЛЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ДУХА

Малышев Дмитрий, ученик 8 класса,
Заинский район,
Александро-Слободская основная
общеобразовательная школа
Руководитель: **Хадиуллина Рузалия Хасановна**

«Моабитская тетрадь» – подлинный документ кровавой трагедии. Ни судьи, ни подсудимые, ни палачи даже не предполагали, что через каких-то 30 с небольшим лет в том самом зале, где состоялся суд над героями-джалиловцами, громовым раскатом будут звучать стихи Мусы Джалиля, переведённые на немецкий язык. Поэт остался жить в памяти советского народа – своим подвигом, своей поэзией. Посмертно в 1956 году Муса Мустафович Джалилов был удостоен звания Героя Советского Союза. За цикл стихов «Моабитская тетрадь» в 1957 году – Джалиль стал лауреатом Ленинской премии.

Когда пройдёт, как песня жизнь моя,
Когда замолкну, близких покидая,
Не думайте, что умер я, друзья,-
В сердцах миллионов буду жить всегда я.

Никто не расскажет об ужасах фашистской неволи так, как это сделали сами узники концентрационных лагерей и тюрем, свидетели и жертвы кровавой трагедии. В их свидетельствах – большая человеческая правда, за которую заплачено ценой собственной жизни.

Одним из таких неповторимых, обжигающих своей подлинностью документов являются и «Моабитские тетради» Джалиля. В них мало бытовых деталей, почти нет описаний тюремных камер, мытарств и жестоких унижений, которым подвергались узники. В этих стихах иного рода конкретность – эмоциональная, психологическая.

Все, о чем рассказано в «Моабитских тетрадях»,– глубоко личное, сокровенное. Но от этого оно не перестает быть общественно значимым. «Моабитские тетради – тот чудесный сплав личного и общенародного, к которому поэт стремился всю жизнь. Со страниц «Моабитских тетрадей» перед нами встает не просто талант, принадлежащий одному народу, а поэт, по праву принадлежащий к лучшим сынам человечества.

Одно из главных достоинств моабитского цикла – это ощущение подлинности. Мы верим каждому слову, ощущаем ледяное дыхание смерти, стоявшей за спиной поэта. И острая боль разлуки, и тоска по воле, и горечь, и сомнения, и гордое презрение к смерти, и ненависть к врагу – все это воссоздано с потрясающей силой.

По многим стихам моабитского цикла видно, как нелегко приходилось Джалилю. Тоска и отчаяние тяжелым комом застревали в горле. Надо знать жизнелюбие Мусы, его общительность, привязанность к друзьям, жене, дочурке Чулпан, его любовь к людям, чтобы понять всю тяжесть вынужденного одиночества. Нет, не физические страдания, даже не близость смерти угнетали Джалиля, а разлука с Родиной. Он не был уверен, что Родина узнает правду, не знал, вырвутся ли на волю его стихи. Вдруг фашистам удастся оболгать его, и на Родине будут думать о нем как о предателе?

В родину вернулись две маленькие записные книжечки, густо исписанные мелким почерком. Самодельные картонные обложки, пройдя через сорок смертей, помялись, надписи кое-где стёрлись. Бывший заключённый Михаил Иконников рассказал, что стихи Джалиля ходили из камеры в камеру, их заучивали наизусть, переводились с татарского на русский.

Ненависть к фашизму как к социальному явлению нигде не оборачивается у Джалиля ненавистью к немецкому народу. Поэт с большим уважением относится к Германии Маркса и Тельмана, Гете и Гейне, Баха и Бетховена. Брошенный в каменный мешок Моабитской тюрь-

мы, со дня на день ожидая смертной казни, он не верит в то, что весь немецкий народ отравлен ядом нацизма. Глубоко символично, что, задыхаясь во мраке фашистской ночи, поэт тоскует о солнце – солнце знания, передовой культуры, животворных идей марксизма,– верит в то, что оно засияет над обновленной Германией («В стране Алман»). Стихи, написанные накануне казни, озарены спокойной улыбкой и уверенностью в победу и орошены оптимизмом.

К стихам о любви можно отнести и стихи о детях. В стихах, посвященных детям и светлому детству звучит вера в торжество добра и света над тёмными силами. Муса уверен, что пролитая кровь отцов не пропадет зря на этой земле, час справедливой расправы настанет и жизнь восторжествует на земле «Чәчәкләр»(«Цветы»). Силу поэту придавала его непреодолимая любовь к дочери Чулпан.

Самые сокровенные, самые «неотвязные» мысли о чести, о верности, о силе человеческого духа поверяет поэт своим друзьям-соратникам по подполью. Так возникают стихи о дружбе. А стихотворение «Утешение», ходило из камеры в камеру. «Мы должны быть сильнее смерти», – говорил он своим друзьям.

Шестьдесят семь стихотворений написаны после вынесения ему смертного приговора, в которых поэт раскрывает свое видение мира после войны, где люди восстанавливают страну и землю после разрухи. Все стихи этого цикла устремлены в будущее.

В его стихах независимо, гордо звучит каждое слово! Это настроение любого стихотворения. Джалиль спешил, надо было сказать многое: о жизни, о фронтовых друзьях, о родине, о близких.

Судьба стихов цикла «Моабитские тетради»

В последние дни войны, а именно 23 апреля 1945 года, воины 79-го стрелкового корпуса, наступавшие на рейхстаг, увидели большое серое здание за высокой кирпичной оградой – тюрьму. Когда бойцы ворвались во двор тюрьмы, там уже никого не было: ни охраны, ни заключенных. Ветер носил по двору мусор, обрывки бумаг, сваленные в кучу какие-то папки. И тут один из солдат заметил клочок бумаги. На нем по-русски было написано: «Я, поэт Муса Джалиль, заключен в Моабитскую тюрьму, которому предъявлены политические обвинения и, наверное, скоро буду расстрелян. Если кому-нибудь из русских попадет эта запись, пусть передадут привет от меня товарищам – писателям в Москве, сообщат семье». Так вместе с известием о Победе на Родину пришла трагическая весть о М. Джалиле.

Потребовалось много лет, чтобы шаг за шагом проследить путь Джалиля в лагерях смерти, выяснить все обстоятельства его подвига, сердцем прочитать «Моабитскую тетрадь».

Перед казнью Джалиль беспокоился о судьбе своих стихов: «В плену, в заточении – 1942. IX-1943. XI– написал 125 стихотворений и одну поэму. Но куда писать? Умирают вместе со мной». Умереть его стихам не дали его товарищи по борьбе. Он писал, аккуратно занося стихи в самодельный блокнот. Получилась небольшая тетрадь, которую легко было прятать, т.к. она помещалась в человеческой ладони. В тюрьме поэт создал 115 поэтических произведений. Его записные книжки со стихами были сохранены товарищем по заключению бельгийским антифашистом Андре Тиммермансом. После войны Тиммерманс передал их советскому консулу. Стихи были возвращены на Родину. Сборник моабитских стихов впервые был издан на татарском языке в Казани в 1953 году. В 1955 году сборник стихов Мусы Джалиля был выпущен издательством «Молодая гвардия» под названием «Героическая песня». Первая моабитская самодельная записная книжка размером 9,5х7,5 см содержит 60 стихотворений. Второй моабитский блокнот – тоже самодельная записная книжка размером 10,7х5 см. В ней содержится 50 стихотворений. Эти тетради хранятся в Государственном объединенном музее Республики Татарстан. До сих пор неизвестно, сколько же было всего тетрадей.

Один раз в году, 15 февраля, в день рождения поэта-героя, подлинник «Моабитских тетрадей» на красных подушечках в сопровождении воинского эскорта выносят из фондов для всеобщего обозрения. В эти дни в музее особенно многолюдно: все приходят, чтобы выразить свою любовь и уважение к М. Джалилю, чтобы увидеть свидетельство гражданского и поэтического подвига «Моабитской тетради».

Основная мысль стихов Моабитского цикла Джалиля – верность клятве, Родине, желание вернуться в родные края, обнять близких, главной темой стала честь, достоинство, красота жизни и готовность проститься с нею. Раскаяния, сожаления в стихах нет. И эти стихи передавали настроение татарского антифашистского сопротивления. Стихи Джалиля – это пример человеческого подвига. Без постоянной готовности к подвигу, достоинства, умения всегда жить по правде и говорить правду, отстаивать правду и верить в неё – без этих качеств не бывает и исключительных подвигов: «Когда жизнь и песня едины, нет фальши ни в стихах, ни в жизни».

Вот что говорит один из руководителей лиги «Берлинские друзья

народов России» Хорст Херманн: «Я много раз бывал в России, приобрел сборники стихов Джалиля, знакомился с ними не только на немецком, но и на русском языке. Есть в моей личной библиотеке и ваша книга «По следам оборванной песни». Я лично никогда не сомневался в величии подвига Мусы Джалиля и его товарищей, восхищался их беспримерным мужеством и стойкостью. Думаю, настанет день, когда в Берлине будет открыта не только мемориальная доска, но и скульптурная группа, рассказывающая о подвиге джалильцев»

Свое жизненное кредо Муса Джалиль сформулировал в стихотворении «Мои песни» (1943), находясь в застенках фашистского концлагеря. 75-килограммовая гильотина тюрьмы Плетцензее, оборвавшая жизнь поэта-антифашиста, не смогла оборвать жизнь его стихов.

Литература

1. Цит. по кн.: Муса Джалиль. Сочинения. – Казань, 1962. С. 3.
2. Муса Джалиль. Красная ромашка. Избранное. Перевод с татарского. – Казань: Татарское книжное издательство, 1981. С. 38.
3. Муса Джалиль. Сочинения. – Казань, 1962. С. 481.
4. Рафаэль Мустафин. По следам поэта-героя. Книга-поиск. – Казань: Татарское книжное издательство, 1973. С. 6.
5. Хабутдинова М.М. Навстречу бессмертию…К 100-летию со дня рождения татарского поэта-антифашиста Мусы Джалиля / М. М. Хабутдинова. – Н. Новгород, 2006. – С. 35–36.

МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ «АНА БӘЙРӘМЕ» ПОЭМАСЫНЫҢ СӘНГАТЬЧӘ ЭШЛӘНЕШЕ

Суфьянова Фәридә, 11 нче сыйныф укучысы,
Казан шәһәре, Яңа Савин районының
113 нче татар-рус мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Вәлиева Гөлназ Хәбибрахман кызы**

«Ана бәйрәме» поэмасында сугыш афәте, фаҗигасе өч йөрәк парәсен сугышка озаткан ана кичерешләре аша ачыла. Шагыйрь ана образының эчке дөньясын, уй-хисләрен сурәтләгәндә халык җырларына, Күгәрчен, Җил кебек традицион образларга таяна. Анага беренче кайгылы хәбәрне Күгәрчен алып килсә, икенче улының үлеме турында Җил хәбәр итә. Кече улы алып кайткан җиңү байрагы ананың сукыр күзен ачып җибәрә, тирән сагышын җиңеләйтә. Әсәрдә Ана образы –

гомумиләштерүче образ. Ул балалары, туган ил шатлыгы-кайгысы белән яшәгән барлык әниләрнең иң якты сыйфатларын үзенә җыеп алган.

Ил һәм кеше язмышын хәл иткән дәһшәтле чынлыкны, фашистлар китергән фаҗигане автор әкият алымнары аша сурәтләп бирә. Әсәр татар халык әкиятенең матур бер өлгесе булып тора. Ананың кайгы-хәсрәтләре әкият алымнары белән бирелгән. Ана дошманга каршы көрәшкә киткән уллары, аларның билгесез язмышлары өчен борчыла.

Күгәрчен һәм Җил кебек табигать образлары Анага кайгылы хәбәр җиткерәләр. Өлкән улының хәсрәтеннән Ананың чәчләре агара. Уртанчы улының ачы язмышы тагын да газаплырак булып чыга:

Елый-елый улы сагышыннан
Сукырайды аның күзләре.

Ана өчен бала хәсрәтеннән дә авыррак хәсрәт юк. Ике улын югалткан хәсрәтле Ана соңгы юанычы, өмете – кече улының язмышы өчен борчыла. Ил азатлыгы өчен көрәштән өченче улы җиңүче булып кайта. Ананың шатлыгына чик-чама юк, алсу байракка күзләрен сөртә – күзләре ачыла. Ил шатлыгы белән аның йөрәк ярасы да төзәлә.

Ана үзенең батыр уллары белән чын күңелдән горурлана:

Илдә мәңге үлмәс ат белән
Үлә белгән уллар үстердем.

«Ана бәйрәме» халык әкиятләренә ияреп язылган. Ана – җыелма образ. Аны, хәтта, Ватан, Туган ил төшенчәләренең берлеге итеп карап була. «Өч баламны очар кош итеп «дигән юлларның әсәрдә берничә урында кабатлануы да Ананың сагышын, фаҗигасен, хис-кичерешләрен тирәнрәк аңларга ярдәм итә.

М.Җәлилнең «Ана бәйрәме» әсәре жанры буенча поэма, ләкин әсәрне баллада жанрына кертеп карарга да булыр иде. Беренчедән, әсәрдә сюжет бар, икенчедән, әкияти образлар: күгәрчен, җил кайгылы хәбәр китерә, алсу байракка күзен сөртә – күзе ачыла. Әсәрдә өч саны еш кабатлана: өч улы, өч хәбәр.

Әсәрнең исеме – «Ана бәйрәме». Әни түгел, ана. Ә ана – көчле, бөек шәхес. Әдәбиятта «Ана – бөек исем... (Һ.Такташ). Ана бәйрәме – сугыш вакытындагы кайгыдан, үлемнән соң күтелгән көн. Әсәр 1943 нче елның сентябрендә язылган булуга карамастан, шагыйрьнең җиңүгә ышанычын, өметен яктырта.

Поэма күтәренке (тантаналы) рухта язылган, чөнки әсәр төп образ – анага соклану, аны олылау, мактауга корылган. Әсәр илгә көрәшче,

сугышчы өч ул үстереп биргәне өчен ана бөеклегенә баш ию рәвешендә язылган.

Һәр сүзнең теге яки бу стилистик үзенчәлеге була. Ана образын тудыру өчен нинди лексика кулланыла соң?

Ананың сөйләм теле чагыштыруларга бай: өч баламны очар кош итеп очырдым. Сөйләмдә антонимнар да кулланыла:

Кая илтә язмыш юлларын,
<u>Җиңүгәме</u>, әллә <u>үлемгә</u>?

Ананың сөйләмендә улларына булган искиткеч зур мәхәббәт ярылып ята. Ул улларына балам, бәгърем, күз нурым, актыгым, батыр лачыным, кошларым, дип эндәшә.

Әсәрнең беренче өлешендә кайгы-хәсрәт булса, икенче өлеше өмет, шатлык белән сугарылган.

«Сагыш уты», «көмеш чәчләр», «кайнар яшьләр», «сулган ана», «парчаланган йөрәк» – метафоралары «җир тетрәткән тояк тавышы», «батырның алтын яшьләре», «алмаз кылычында», «җиңү таңын җиргә кабызып», «ил шатлыгы» белән төзәлгән йөрәк ярасы белән алышына.

Метафораның ничек, нинди сүзләрдән ясалуы әсәрнең эчтәлегенә зур үзгәреш кертә: ил кайгысын, ана сагышын – шатлык, бәхет, бәйрәмгә китерә. Сугыш темасының идея-эчтәлеген:

Ил түрендә, гөлләр эчендә
Өч батырның туган анасы, –

дигән сүзләр тагын да төгәлрәк ача.

Муса Җәлил билгеле бер тойгы яки тәэсир уяту максаты белән грамматик стилистиканы бик төгәл куллана: берлек санда ешрак кулланыла торган исемнәрне күплек санда куллану: күз яше – «ярсып чыкты кайнар яшьләре», чәче агарды – «көмеш төсле булды чәчләре», урман буе – «яңгыратып урман буйларын», күзе сукырайды – «сукырайды аның күзләре».

Әсәрдә сыйфат, исем сүзтезмәләре белән бергә сыйфат фигыль, исем фигыль, хәл фигыль күп кулланыла. Мәсәлән: «очар кош», «сагыш белән кипкән ана», «парчаланган йөрәк», «мәңге үлмәс дан», «ярсып чыкты», «уйнаклап кыланды», «ауды ана таеп һушыннан», «өзелеп сөйгәне», «җиңү юлын сызып үлделәр», «кешнәп йөри кырда атлары», «Ватан өчен агызып». Әсәрдә стилистик фигуралар да бик урынлы кулланылган.

Хезмәтебездә М.Җәлилнең «Ана бәйрәме» әсәренең үзенчәлекләрен анализладык һәм түбәндәге нәтиҗәләргә килдек:

М.Җәлилнең «Ана бәйрәме» әсәрендә төп тема булып Ана, Ватан темасы өстенлек итә. Әсәрдә без гади сөйләмнән алган ритмиканы да, тел-сурәтләү чараларына мисаллар да таба алабыз. Тел өлкәсендә Муса Җәлил еш гади сөйләм сүзләре куллана. Әсәр тел-сурәтләү чараларына бай. Алар әсәрнең теленә үзенчәлекле образлык кертәләр.

Әдәбият:

1. Җәлил М. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004. – 271 б.
2. Мостафин Р. «Чәнечкеле тимерчыбык белән» // Җәлил М. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004. – Б. 258-260.
3. Татар әдәбият тарихы. Алты томда. VI том. – Казан: Раннур, 2000. – 540 б.
4. Татар әдәбияты тарихы. Алты томда. V том. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1989. – 544 б.
5. Татар халык иҗаты. Дастаннар. – Казан: Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институты, 1984. – 383 б.

МУСА ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНДА КЫЗЫ ЧУЛПАН ОБРАЗЫ

Хамзина Алсу, 9 нчы сыйныф укучысы,
Түбән Кама шәһәренең 10 нчы мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Гыйльметдинова Гүзәлия Мисбах кызы**

Муса Җәлилнең кызы Чулпан образы кергән шигырьләре бик күп түгел. Мин аның төрле җыентыклардан 11 шигырен таптым. Алар түбәндәгеләр:

«Бишек җыры», «Кызыма», «Ул үскәндә», «Бер шигырь», «Чулпанга», «Тик булса иде ирек», «Дару», «Төрмәдә төш», «Бала йокысы», «Мәхкүм», «Соңгы үпкә».

Бу шигырьләрнең саны төрле җыентыкларда төрлечә. Шагыйрьнең кызы Чулпан образы кергән шигырьләрен 3 төркемгә бүлеп карап була. 1 нче төркем – 1937– 1940 елларда язылган шигырьләр, 2 нче төркем – 1941– 1942 елларда язылган шигырьләр, 3 нче төркем – тоткынлыкта–1942-1944 елларда язылган шигырьләр. Мин бу 11 шигырьнең 4 есен – беренче, 1 шигырен – 2 нче төркемгә һәм 6 шигырен 3 нче төркемгә керттем.

Истәлекләрдән күренгәнчә, Муса Җәлил кызын бик яраткан. Гази Кашшаф истәлекләрендә мондый юллар бар: «Мусаның аталык мәхәббәте башкаларныкына охшамый иде. Аның балага булган мә-

хәббәте тыелгысыз һәм башка барлык хисләреннән көчлерәк иде. Мусаның ниндидер тылсымлы көче бар иде шикелле. Чулпанның кәефсез, аз-маз сырхаулы вакытында да кызын шул кадәр тиз тынычландыра, тиз йоклата ала, безнең исебез китә иде. Кызы өчен ул утка да, суга да керергә әзер иде. Чулпан өчен җанын ярып бирергә дә риза иде»[«Азат хатын» журналы, 1966 ел, №2].

Шагыйрьнең олы җанлы, кешелекле ата булуы иҗатында да сизелә. Чулпан дөньяга килүгә, 1937 елның апрелендә Муса Җәлил «Бишек җыры» шигырен яза, ә композитор Заһит Хәбибуллин аны музыкага сала.1938 елның февралендә «Кызыма» исемле икенче бишек җыры иҗат ителә. Рафаэль Мостафин мәкаләсеннән күренгәнчә, аның язылу тарихы мондый: «Муса Җәлил, композитор Җәүдәт Фәйзи һәм артист Фәхри Насретдинов аерылмас өч дус булалар. Өчесе дә бер үк вакытта өйләнә, өчесенең дә кызлары туа.

Бервакыт өчесе бергә җыелгач: «Әйдәгез, кызларыбыз хөрмәтенә җыр язабыз. Мин сүзләрен язам, син, Җәүдәт, музыкасын, ә син, Фәхри, аны башкарырсың»,– ди Муса. Бу тәкъдимне бертавыштан яклыйлар. Шулай итеп күпләргә таныш «Кызыма» җыры»туа.

«Ул үскәндә» шигыре – шулай ук Чулпанга багышланган һәм шагыйрьнең бөек хисләрен чагылдыра торган, якты нурлары белән күңелне иркәли торган көчле әсәр. Беренче тапкыр «Совет әдәбияты» журналында 1938 елның 3 нче номерында басылган.

Чулпанга җиде ай тулгач, ул инде үзе утырып тора башлагач, Муса кызы белән рәсемгә төшә. Рәсем артында «Чулпан язган» дигән сүзләр латин хәрефләре белән язып куелган. Бу шигырь беренче тапкыр «Азат хатын» журналында 1966 елда басылган.

Беренче төркемгә кергән бу 4 шигырьдә Җәлил баласын ярату хисләрен әнә шулай күрсәткән. Ул бу шигырьләрдә якты киләчәккә ышана, кызының бәхетле тормышта яшәячәге турында хыяллана, кызын таң йолдызы белән тиңли, аның үзенең давамы булуы белән горурлана.

Сугыш башлангач, Муса үз язмышыннан бигрәк, бөтен ил язмышы һәм шул ил эчендә үз баласының язмышы турында уйлана. Муса Җәлил 1941 елда «Кызым Чулпанга» дип аталган шигырь язган була. Ул аны хат белән Гази Кашшафка җибәрә, ләкин эшләнеп бетмәгәнлеген искәртә. Шигырь бер җирдә дә басылмаган.

1941 елда язылган «Чулпанга» шигырендә шагыйрь борчулы уйларын, бала язмышын Ватан, аның якты киләчәге белән бербөтен итеп күрсәтә.

Мин саклармын йөрәк каным белән
Илемне һәм сезне аппагым!
Шатланырмын күреп һәр таң саен
Үз илемдә Чулпанга калыкканын,–

дип язып, шагыйрь Ватан, бала төшенчәләренең үзе өчен никадәр якын, никадәр кадерле икәнен аңлата.

«Чулпанга» шигырендә шагыйрь үзенең кызы белән сөйләшә. Бала белән сөйләшү сугыш алып килгән явызлыкларның никадәр фаҗигале булуын тагын да ачыграк итеп күрсәтергә ярдәм итә. Шигырь лирик геройның «Постта торып бүген таң аттырдым, Чулпан йолдыз калыкты нурланып» дигән хәбәр итүче сүзләре белән башлана. Чулпан йолдыз һәм кечкенә кыз Чулпан параллель итеп алыналар. Шагыйрь, уйларында җанландырып, шушы кечкенә кызы белән сөйләшә.

Сизденмени сүзенең кабатлануы кадерле баласыннан аерылып сугышка киткән кешенең сагыну тойгысын, аерылуның авырлыгын күрсәтә. Дошман атаны сөйгән баласыннан, сөекле хатыныннан, туган йортыннан аерылырга мәҗбүр итте. Шигырьдә әнә шушы хис, шушы фикер бирелә. Патриотик тойгы һәм атаның балага булган тирән ярату хисе бергә үрелә. Шагыйрь үзенең кечкенә кызына булган зур мәхәббәте белән газиз Ватанына булган тирән хисләрен янәшә куя һәм бу тойгылар аның иҗатын тагын да баеталар, тирәнәйтәләр.

Чираттагы һөҗүм вакытында каты яраланган, аңын югалткан шагыйрь әсирлеккә эләгә. Муса Җәлил фашистлар әсирлегендә 791 көн була. Фашист тоткынлыгында тилмергәндә дә кызы образы туган ил образы белән үрелеп Мусаның үлемсез шигырьләрендә көчле яңгыраш таба. Муса Җәлилнең «Моабит дәфтәрләре» дип йөртелә торган циклында 93 шигыре туплаган. Шуларның 6сында шагыйрь Чулпан образына мөрәҗәгать итә.

«Тик булса иде ирек» шигыре шагыйрьнең ике дәфтәрендә дә кабатлана. Беренче дәфтәрдә шигырь «Җыр» дип исемләнгән. Икенче дәфтәрдә «Җыр» исеменә өстәмә рәвештә, җәяләр эченә «Тик булса иде ирек» дип язылган. Шигырьнең язылу вакыты куелмаган, ләкин Муса Җәлилнең әсирлеккә төшкәч тә кабынган тойгыларын чагылдыра.

Гомеренең үлем җәзасы көтеп яткан соңгы көннәрендә Җәлил «Соңгы үпкә» дигән шигырендә дә кызын искә төшерә. Шагыйрьнең хәлен күз алдына китерик: кулларында богау, яткан урыны – канлы төрмәнең кабер кебек салкын камерасы. Әмма, шуңа да карамастан, ул кызын күрү турында хыяллана.

«Моабит цикл»ына кергән, кызы Чулпан образы булган 6 шигырен Муса Җәлил кырык үлем кырык яктан янап торганда иҗат иткән. Шушындый шартларда язылуларына да карамастан, бу шигырьләрдә Ватанга бирелгәнлек, Туган илгә мәхәббәт, кызын ярату, сагыну хисе белән бергә үрелеп, бербөтен булып бара. Туган илдән, иректән, ә ата булган кеше өчен шулай ук баласыннан да кадерле бернәрсә юк икәнлеге ачык күренә. Мусаның Туган илгә, Ватанга, атаның балага булган мәхәббәте нинди көчле! Бу – үлемне җиңгән мәхәббәт. Бу – төрмәләрне җимереп, иреккә чыккан һәм кешелек дөньясын сокландырган, таң калдырган мәхәббәт. Ул Чулпанны гына ярату хисе булып калмады, ул бик күп буыннарны үстерде, аларның күңелләрен сафландырды.

Тикшеренүләрдән күренгәнчә, Муса Җәлил кызы Чулпан образына бик еш мөрәҗәгать итмәгән. Бары 11 шигырь. Ләкин һәр шигырьдә Җәлилнең кызын яратуы, аны сагынуы, аның өчен барысына да әзер булуы үсә, тирәнәя баруы күренә. Беренче төркемгә кергән 4 шигырьдә Муса кызын таңда калкучы Чулпан йолдызы белән тиңли, аның якты, матур киләчәге турында хыяллана, кызында үзенең дәвамын күрә, ә икенче төркемгә кергән шигырьдә сугышның фаҗигасе, кызыннан аерылуның авырлыгы сурәтләнү белән бергә шагыйрьнең җиңүгә, бәхет таңы атачагына һәм кызы белән күрешүгә ышанычы күренә. Ә тоткынлыкта язган 6 шигырендә Туган илен һәм кызын яратуы бербөтен итеп бирелә. Кызына булган мәхәббәте аңа илһам бирә, бетмәс шатлык-куаныч бирә, фашист тоткынлыгында да җиңелмәс Җәлил буып калырлык көч бирә.

Әдәбият

1. «Азат хатын», журнал, 1966, №2.
2. Муса Җәлил. Моабит дәфтәре,Татарстан китап нәшрияты, Казан, 1963.
3. Муса Җәлил. Моабит дәфтәре,Татарстан китап нәшрияты, Казан, 1986.
4. Муса Җәлил. Әсәрләр, 4 томда, Татарстан китап нәшрияты, Казан, 1976.
5. Муса Җәлил. Сайланма әсәрләр, ТаРИХ, 2004.

ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНДА ЙОЛДЫЗ ОБРАЗЫ

Асадова Әдилә, Кәримова Гөлназ,
10 нчы сыйныф укучылары,
Сарман районы Зур Нөркәй мәктәбе
Фәнни җитәкчеләре: **Вәлиуллина Фәния Әзһәр кызы**

Муса Җәлил әсәрләренең нигезендә хисне куерту максатына буйсындырылган Чулпан йолдыз, таң, гөл, җил, яз кебек романтик төсмерле образлар ята. М. Җәлилнең иҗатында Йолдыз, Корыч, Сандугач, Чишмә, Чәчәк образлары белән дә еш очрашырга мөмкин. Шигъриятендә ул шулай ук чагыштыру, гипербола, эпитет, һәм күчерелмә мәгънәдәге сүзләргә дә еш мөрәҗәгать итә, тәрбия бирүнең яңа кызыклы формаларын табарга омтыла. Без исә, «Муса Җәлил иҗатында йолдыз образы» дигән теманы алырга булдык. Бу образ безгә бик күп әсәрләрдә очрый. Җәлил өчен ул ирек, тынычлык, ярату, киләчәккә юл күрсәтү билгесе булып торган.

Йолдыз образы Җәлил иҗатының буеннан-буена үтә: «Йолдызлар»,»Җил», «Сөю җыры», «Кызыма», «Чулпанга», «Бишек җыры», «Ил чәчәгенә», «Парча» һәм башка әсәрләрендә очрый.

Муса Җәлил поэзиясе тау елгасы кебек көчле һәм ярсу да, дәртле һәмсагышлы да, һәрбер шигырендә булмаса да, йолдыз образы төрледән-төрле яктан ачыла. Иҗатының башлангыч чорында «Йолдызлар» шигыре танылып китә. Үзенең матур язылуы, тирән сәнгать әсәре булуы белән дә таң калдыра, сокландыра

«Йолдызлар» шигырендә без җәйге төнге аяз күкне күрәбез. Лирик героебыз үзенең уйларына чумып, йолдызларны санап ята. Аның уйланулары табигать белән бәйләнгән, ул аның матурлыгына соклана, ә табигать, үз чиратында, вакыт агышында матурланганнан матурлана бара. Көндез эшләп арыган кешеләр белән елга, урман, хәтта чокыр да татлы йокыга тала. Нәкъ менә шушы вакытта төнге сафка меңләгән якты йолдыз чыга. Алар безнең җир шарын күзәтеп торалар, безнең йокыны татландыралар төсле. Йолдызлар назлы ана елмаюы белән җиребезне юаталар, тынычсызлыклардан саклаган кебек.

Җиребездә дә сакчылар – солдатлар бар. Алар шулай ук безнең татлы йокының сагында торалар; илебезне явыз, кансыз дошманнардан саклап, дөньяның гүзәл затлары – хатын-кызлар, дөньяның кечкенә чәчкәләре – балалар, дөньяның зур акыл ияләре – өлкәннәр өчен, күкләр аяз булсын, дөньялар тыныч булсын дип саклыйлар. Лирик

герой безнең солдатларыбызның көчләренә ышана, шуңа күрә безне дә тынычландыра:

Дошман үтә алмас
Дуслар, тыныч булыгыз!

Лирик герой шундый матур кичтә, аяз күккә карап, йолдызларны санап ята алганына беренче чиратта илебезне саклаучыларга чиксез рәхмәтле. Ватан сагында алар кебек көчле, мәрхәмәтле кешеләр булган өчен генә без бу якты таң атуларны, матур кичләрне, җирдәге яшел болыннарны, саф һаваны тоябыз, күрәбез, сулыйбыз. Йолдыз күктә генә түгел, сакчының күкрәгенә дә тагылган.

Муса Җәлил иҗатында йолдыз образы байтак шигырьләрендә чагыла. Без аның «Кызыма» дигән шигырен укыдык. Менә шул шигырендә дә без йолдыз образын ачыктан-ачык күзәтә алабыз.

Муса Җәлилнең кызының исеме дә – Чулпан. Ул кызының исемен дә йолдыз белән бәйләгән: Чулпан. Кызының киләчәген таң йолдызыдай якты булуын теләгән. Шигырь, күңелендәге иң нечкә хисләрен күрсәтеп, матур итеп назлап кызына багышланганга, ул безне ныграк җәлеп итә. Бу шигыре белән Муса безгә ата-ананың балага булган мәхәббәте Чулпан йолдыз сыман сүнми дә, сүрелми дә дип әйтергә тели. Бу мәхәббәт йолдыз сыман гомер буена балкып, баланың юлын яктыртып, аңа дөрес юл күрсәтеп торыр.

Чулпан-йолдызның да бәхете ил язмышы белән бәйләнгән. Фашизмны тар-мар итүдә аның якты йөзе, җылы карашы көч һәм илһам биреп тора. Соңыннан дошман коллыгына төшкәч тә, күңелгә сеңгән бу образ Мусаның газаплы, фаҗигале тормышында якты йолдыз булып балкый. Аның иң изге хисләре, иң тирән кичерешләре, батырлык адымнары шушы образ белән нык үрелеп бара. Аның «Чулпанга» шигырендә сөю хисенең үлемнән көчлерәк икәнен, аталык мәхәббәтенә тиң шифалы хиснең беркайчан да булмавын аерым көч белән җырлый.

Муса Җәлилнең язганнарын күңел биреп укысаң, аның шигырьләрендә тирән мәгънә, төпле фикер, киңәшләр ята. Мәсәлән, бу шигырендә аның төп фикере – йолдызлар сыман гади матурлыкны күңел күзе белән күрә белү. Җәлил йолдыз образын күп куллана, хәтта 1923 елда язган дүрт юллы «Парча»шигырендә дә күреп була.

Сүз уйнату, иҗек яңгырашына әһәмият бирү, төрле әйбер тавышына ошатып рифма төзүләрне Җәлил фикерне җанландыру чарасы буларак күп куллана. Бу шигырендә дә без аларны очратабыз. Шагыйрь йолдыз образын аның һәр сыйфатында ачып бирергә тели,шуны үтемле итеп

гәүдәләндерү өчен,ритмиканы көчле, тыгыз һәм уйнап тора торган итеп төзи, оста сурәтләү чараларыннан бик күп файдалана.

Бөек Ватаныбызның чиксез кырлары тудырган уй, хисләр моңы, хезмәт поэзиясе уяткан дәртле «Җил»шигырендә дә автор бу образны кулланмый калмаган. Аның лирик герое матурлыкны хезмәттәге уңыш аша күрә. «Була кайчак авыр, озын төннәр...» шигырендә автор Чулпан йолдыз калкып, таң атканнан соң, яшәү тагын да ямьләнәчәк, яшәү күңеллеләнәчәк дип әйтергә тели.

Әдәбият

1. Мостафин Р. Өзелгән җыр эзеннән: Докум. повестьлар.– Казан: Тат.кит.нәшр., 1982.–464 б

2. Минһаҗева Л.И. Татар балалар әдәбиятыннан хрестоматия: 2томда. I том. – ТР «Хәтер»(ТаРИХ) нәшрияты. 2010.

3. Муса Җәлил. Сайланма әсәрләр: Шагыйрь турында истәлекләр. – ТР «Хәтер»(ТаРИХ)»нәшрияты. 2004.

4. Муса Җәлил.Әсәрләр: – Мәгариф нәшрияты. 2004.

5. Сугыш чоры балалар поэзиясе: IV том. – ТР «Хәтер»(ТаРИХ) нәшрияты. 2010.

КОЛЬ САМ УМРУ, ТАК ПЕСНЯ НЕ УМРЕТ

Маталыгина Кристина, ученица 9 класса,
Сармановский район, Джалильская гимназия
Научный руководитель: **Хуснутдинова Ильмира Наиловна**

Есть города большие, знаменитые своей историей. О них написано много книг. Наш поселок назван в честь великого поэта Мусы Джалиля и был основан в 1964 году. Навсегда вошел в историю Великой Отечественной войны подвиг Мусы Джалиля, поэта и воина. Повторяя строки стихотворений, вспоминая жизненный и творческий путь поэта, понимаешь, насколько важным было для него единство слова и поступка. Наш долг рассказать всем о его подвиге в застенках концлагеря Моабит. В нашем поселке одними из достопримечательностей являются музей и памятник Мусы Джалиля. Памятник был возведен в 1968 году. На стендах музейного зала широко представлены материалы о Мусе Джалиле и его товарищах. В музее хранятся личные вещи сестры поэта, реквизит театральных пьес. Сохраняются прочные связи с семьей и родственниками Мусы Джалиля. Его именем

названы улицы и школы, наш поселок, океанский лайнер, одна из скал Антарктиды и труднодоступная вершина Памира. Мы гордимся этим именем. Каждый из нас хорошо знает биографию поэта. Его мы уважаем и с удовольствием читаем его произведения. Но больше всего меня заинтересовали его известные «Моабитские тетради».

Шли бои на берлинских улицах. Об ужасах фашистской неволи написано немало. Но никто не расскажет об этом так, как сами узники концентрационных лагерей и тюрем, свидетели и жертвы кровавой трагедии. В них большая человеческая правда, за которую заплачено самой дорогой ценой – ценой собственной жизни. 23 апреля 1945 года 79-й стрелковый корпус Советской Армии, наступавшей в направлении рейхстага, вышел на рубеж берлинских улиц Ратеноверштрассе и Турмштрассе. Впереди сквозь дым разрывов показалось мрачное серое здание за высокой кирпичной стеной – тюрьма Моабит. Когда бойцы ворвались во двор тюрьмы, там уже никого не было: ни охраны, ни заключенных. В этом крыле располагалась тюремная библиотека, потому что повсюду были разбросаны растрепанные полуобгоревшие книги. Одно из подразделений корпуса расположилось на отдых во дворе тюрьмы. И вот тут-то, рассматривая старинные фолианты в тисненых переплётах, один из бойцовобратил внимание на запись, сделанную на чистой странице: «Я, татарский поэт Муса Джалиль, заключён в Моабитскую тюрьму как пленный, наверное, буду скоро расстрелян. Если кому-нибудь из русских попадет эта запись, пусть передадут привет от меня товарищам-писателям в Москве, сообщат семье». Солдат вырвал страницу из книги и, сложив вчетверо, сунул в карман. Бои продолжались и заниматься этой запиской у солдата не было времени. Она прошла через многие руки, потому что на ее полях сохранилось несколько записей, сделанных разным почерком. Но нашлись люди, которые знали Джалиля при жизни и отправили эту записку в Москву, в Союз писателей. Вот так на Родину пришла первая весть о подвиге поэта.Сама по себе эта записка уже служила свидетельством того, что поэт и в плену не сложил оружия, остался верен своему воинскому долгу.

Каждый год 15 февраля, в День рождения Мусы Джалиля, в Государственном музее Республики Татарстан выставляются подлинники «Моабитских тетрадей». С каким волнением и сердечным трепетом рассматривают посетители эти крохотные, размером с детскую ладошку, блокнотики с пожелтевшими от времени страницами! Ведь они хранят тепло рук поэта, жар его сердца. Им Джалиль поверил

«свое вдохновение, жаркие чувства и слез чистоту». Их прятал от гитлеровцев во время повальных обысков…

В марте 1946 года бывший военнопленный Нигмат Терегулов принёс в Союз писателей Татарии маленький блокнотик, в котором убористым почерком было записано шестьдесят стихотворений Мусы Джалиля. В следующем году бельгийский патриот Андре Тиммермане, сидевший в одной камере с поэтом, переслал в Казань ещё одну тетрадь со стихами Джалиля. Стихи из этих блокнотов получили ныне широчайшую известность под названием «Моабитские тетради». На одном из блокнотов со стихами Джалиля была обнаружена надпись, сделанная его рукой: «Другу, который умеет читать по-татарски и прочтёт эту тетрадку. Это написал известный татарскому народу поэт Муса Джалиль. Испытав все ужасы фашистского концлагеря, не покорившись страху сорока смертей, был привезён в Берлин. Здесь он был обвинён в участии в подпольной организации, в распространении советской пропаганды и заключён в тюрьму. Его присудили к смертной казни. Он умрёт. Но у него останется 115 стихов, написанных в заточении. Он беспокоится за них. Если эта книжка попадёт в твои руки, аккуратно, внимательно перепиши их набело, сбереги их и после войны сообщи в Казань, выпусти в свет, как стихи погибшего поэта татарского народа. Это моё завещание. Муса Джалиль. 1943. Декабрь». Это чудо, что тетрадки эти, пройдя черездесяти рук, фронты и воины, дошли до нас. Миллионы людей пропали без вести, как в воду канули. А стихи сохранились…

Эстетические основы «Моабитских тетрадей»

В героическом моабитском цикле эстетический идеал Мусы Джалиля в основном выражается через образ лирического героя. В нем воплощены величие духа человека, чувство великого гуманизма, пламенного патриотизма и глубокого интернационализма. Здесь мы сталкиваемся с двумя видами трагического. С одной стороны, это трагическая судьба самого Джалиля, поэта, великого своим духовным обликом, несокрушимой силой воли. Он заранее знал, что его жизнь оборвется под фашистской гильотиной, но, несмотря на это, продолжал писать стихи, совершил подвиг поэта.

Читая мужественные строки, трудно поверить, что их написал человек, ежечасно ожидающий смерти… В одном из таких стихотворений-исповедей «Мои песни» проявилась неукротимая духовная связь Джалиля.

Отважное сердце поэта-патриота Мусы Джалиля перестало биться 25 августа 1944 года.…

Прошли годы. Но и сейчас Муса Джалиль с нами. Бессмертие поэта-героя – в его книгах. Да, всё дальше уходит от нас Великая Отечественная война. Но не становится историей! Не становится, благодаря таким ярким свидетельствам, как «Моабитская тетрадь» Джалиля, потому что произведения такой поразительной и потрясающей силы останавливают время, заставляют ещё и ещё раз переживать и мучиться вместе с теми, кто сумел принять страдание «за Россию, за народ и за все на свете».

«Пускай ты умер, но в песне смелых и сильных духом всегда ты будешь живым примером, призывом гордым к свободе, к свету»! Эти слова Горького по праву можно отнести и к Мусе Джалилю.

Литература:

1. Из Моабитской тетради: Стихи. Пер. с татар. Под ред. С. Щипачева. [Вступит. статья Э.Давыдова].-М.: Сов. писатель, 1954.-116 с, портр.10 000
2. Моабитская тетрадь. [Предисл. Ю. Королькова].-М: Гослитиздат, 1957.-210с, портр.25 000
3. Моабитская тетрадь: Стихи. Пер. с татар.-М.: Худож. лит., 1969.– 183с. 100 000 – (Б-ка произведений, удостоенных Ленинской премии).
4. Из моабитской тетради.– М.: Правда, 1995
5. Моабитская тетрадь/Пер. и вступ. Ст. И. Абигасанова. -1958.

МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ «ХАТ ТАШУЧЫ» ПОЭМАСЫНДА ОБРАЗЛЫ, ПРЕДМЕТЛЫ СУРӘТЛӘҮ ЧАРАЛАРЫ

Әшрәпова Инзилә, 11 нче сыйныф укучысы,
Чирмешән районы Чирмешән лицее.
Фәнни җитәкчесе: **Шәрифуллина Рәзилә Ильяс кызы**

Сүзнең лексик мәгънәләре тормыш үзгәрү белән бергә үзгәрәләр. Сүздә яңа мәгънәләр барлыкка килеп тора. Безне чолгап алган дөнья искиткеч бай. Аны танып белү мөмкинлеге дә чиксез. Әгәр һәр яңа сүз белән атый башласаң, сүзләр шулкадәр күбәеп китәр иде, хәтта кеше барлык кирәкле сүзләрне дә хәтерендә саклап бетерә алмас иде. Шуңа күрә кеше акылы иң экономияле юлны – бер үк сүзне яңа мәгънәләрдә

куллану алымын сайлаган. Бу күренеш, ягъни лексик мәгънәләрнең үсеше күпмәгънәлелеккә китерә. Сүзләрнең күчерелмә мәгънәләре барлыкка килә.

«Әдәби әсәр теленең иң зур, иң күп өлешен төгәл, туры мәгънәле сүзләр алып тора. Олы художник тасвирында үтә гади сүз дә яңа нурлары белән балкып китә, музыкаль аһәнле яңгырый. Тел бизәк чаралары, бигрәк тә драмада һәм прозада чагыштырмача сирәк очрыйлар. Шуның белән бергә матур әдәбият стиле өчен, әлбәттә, образлы фикерләү дә чит түгел. Аеруча поэзия образлылыкка бай. Шагыйрь сурәтлелек тудыру максатыннан сүзләрне төрле бәйләнешкә кертә, күп мәгьнәле сүзләр куллана, чагыштырулар ясый.

М. Җәлил «Хат ташучы» поэмасында синоним, антоним, эпитет, чагыштыру кебек образлы, предметлы сурәтләү чараларына еш мөрәҗәгать итә. Хәзер аларга киңрәк тукталып китәбез.

Синонимнар

М. Җәлил мәгънәләре белән бер-берләренә якын булган сүзләрнең сурәтләү өчен иң уңышлысын сайлап алып, фикерне, эчтәлекне төгәл ачуга хезмәт иттерә.

1) «Кыска гына саубуллашып,
Булат китте капкага,
Ә Фәйрүзә һаман көлә,
Белмим,нигә шатлана?»
2) «Үтсә дә гомре заяга,
Ул да көлә, шаяра.
Ул да кояш нурларына
Иркәләнеп елмая.»

(«Хат ташучы» поэмасы, 183 нче бит)

Синонимнар язучыга әсәрнең телен баетырга, аны төрлеләндерергә, сурәтләүгә төгәллек бирергә булыша. Кайвакыт алар кабатлаулардан качу, рифма-ритмны төгәлләү, сурәтлелекне көчәйтү һәм башкалар өчен кирәк була.

Антонимнар

Шагыйрь антонимнар кулланып, күренешләрне контраст фонда сурәтли, кабул итүне үткенәйтә:

1) «Язлар чәчәкле булсалар,
Көзләр җимешле була...
Язлар күп эшле булсалар,
Көзләр җимешле була.»

2)»Бер кайнар су,бер бозлы су
Өстән койган шикелле.
Баш әйләнә; Баскан җире
Урыннан күчә төсле.»
(«Хат ташучы» поэмасы, 184 нче бит)

Антонимнарның нәкъ менә янәшә килүләре шигырьнең сәнгатьчә тәэсирен арттыра. Әгәр шул антонимнар шигырьнең төрле урыннарында урнашсалар, без аларга игътибар итмәс идек. Алар бергә килеп күренешне, халәт-кичерешләрне, уй-фикерне контраст фонда игътибарны җәлеп иттерерлек итеп бирәләр.

Эпитет

1) «Сез белмисез,
Нинди тәмле,
Көчле бу яшрен яну!
Йөз кояшны алмаштыра
Бер ялкынлы елмаю.»
2) «Күлне бүген әллә нинди
Серле тирән моң баскан.»
(«Хат ташучы» поэмасы, 181 нче бит)

Троп төрләре – чагыштыру

1) «Буе зифа, тал кебек,
Йөзе алсу, таң кебек,
Күз карашы чулпан кебек,
Сүзе татлы,бал кебек.»
2) «Велосипед җил шикелле
Җитез оча киң юлдан.
Кичәгедәй бер кочак хат
Күн сумкада,куйнында.»
3) «Ясмин чәчәк аткан төсле,
Чәчәк ата йөрәге.»
(«Хат ташучы» поэмасы, 175 нче бит)

М. Җәлил иҗатында иң актив чаралар булып кебек, шикелле, сыман, бәйлекләре килә. Чагыштырулар сөйләмгә җанлылык, эмоциональлек бирә, автор хикәяләвенә төрле сурәтле төсмерләр өсти.

Метафора

М. Җәлил иҗаты метафораларга тагын да бай:

1) «Велосипед йөртүченең
Талмый микән беләге?-
Талуын талмый да беләге,
Бик яна шул йөрәге!..»
2) «Тимербулар уйга бата,
Кырык төрле баш вата.
«Бәлки гади танышыдыр...»–дип
Кайчак үзен юата.»

(«Хат ташучы» поэмасы, 175 нче бит)

Сынландыру

Сынландыру – җансыз предметны, күренешне җанлы итеп күрсәтү. Муса Җәлил иҗатында сынландырулар белән әйтерсең җан өрә.

1) «Уң ягында каен урман,
Сул ягында куаклар.
Болын өсте зәңгәр томан,
Җәелеп ята еракта.»
2) «Иртәнге җил куакларны
Җилбер-җилбер селкетә,
Маңгай чәчен сыйпап үтә,
Ак күлмәген күпертә.»

(«Хат ташучы» поэмасы, 173 нче бит)

Сынландырулар әсәр теленең тәэсир көчен арттыралар. Алар шагыйрьнең образ тудыручы төп чаралары. Сынландырулар метафораларга якын торалар, димәк аларда да күчерелмә мәгънәлелек өстенлек итә.

Фразеологизмнар

Автор аларны әсәрнең телен тагын да баетыр өчен кертеп җибәргән.

1) «Тимербулат – хат ташучы,
Бригадир кыз – Фәйрүзә.
Тимербулатның үзәген
Шушы Фәйрүзә өзә.»
2) «Эх...Фәйрүзәм,җан кисәгем,
Нигә болай итәсең?
Ник егетнең яшь йөрәген
Телем-телем кисәсең?»
3) «Күз ачкысыз бураннарда
Кышкы салкын җилләрдә,

Район – колхоз арасында
Почта ташып йөргәндә,
Тимербулатның йөрәге
Ут булып яна иде. «

Муса Җәлил «Хат ташучы» поэмасында төрле синтаксик фигураларга мөрәҗәгать итә. Ул инверсия, риторик эндәш, риторик сорау, анафора, эпифора, ялгау кебек поэтик синтаксик алымнарга өстенлек бирә.

Шулай итеп, китерелгән синтаксик фигуралар шигырь теленә аһәңлелек өстиләр, тагын да образлырак, тәэсирлерәк итәләр. Автор аларны билгеле бер предметка, күренешкә, билгеле бер хис-кичерешкә игътибарны юнәлдерү максатыннан кулланган.

Әдәбият

1) Әдәбият белеме сүзлеге. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1990.

2) Шигырьләр һәм поэмалар – Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты, 2005.

3) Х.Р. Курбатов. Сүз сәнгате. Казан: «Мәгариф» нәшрияты, 2002.

ҮЛЕМСЕЗЛЕККӘ ЮЛ

Әхмәдишина Алия, 6 нчы сыйныф укучысы,
Азнакай шәһәренең 7 нче мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Фазлыева Гөлфинә Нәшат кызы**

Муса Җәлилнең язмышы – серле йомгакны сүтеп карыйк әле.

1942 елның 20 нче марты. Хәрәкәттәге армия.

Язучы Гази Кашшафка хат.*»Ниһаять, 26 нчы февральдә мин назначение алдым һәм приказ буенча Төньяк-көнбатыш фронтка (Ленинград янында) батальон комиссары сыйфатында китеп бардым. Турыдан-туры фронтка барам, хәлиткеч, иң җаваплы участокка... Миңа да үз көчемне сынап карарга вакыт җитте. Фашист-еланнарны тукмарбыз!»*

Муса Җәлил өлкән политрук итеп Волхов фронтына, 2 нче Удар Армиягә җибәрелә. «Отвага» дигән армия газетасында хәрби хәбәрче булып эшли. Еш кына фронт сызыгында була. 1942 ел, 26 нчы июнь. Муса Җәлил, авыр яраланып, гитлерчыларга әсирлеккә эләгә.

Үлемсезлекнең юлы, фаҗигале Волхов вакыйгасыннан алып, гильотинага кадәр санасаң, 791 көн! Авыр, газаплы, әсирлектә үткәргән 791 көн...

Гитлерчылар әсирләрдән милли легионнар формалаштыра башлый. Муса бу вакытта Гомәров фамилиясе астында яшеренеп йөри. Ул әсирләр арасында фашистларга каршы яшерен төркемнәр оештыра.

Муса Җәлилнең көрәштәше Фәрит Солтанбәков истәлекләреннән:

«... Апрель аеның ахырында Муса Җәлил Едлинога килде. Шул көнне берәм-берәм чишмә буена җыелдык. Муса Җәлил алдында ант итәбез. Беренче – Кормаш, икенче – Хәсән, өченче – мин. Дүртенче булып Баттал ант итте. Бу антның мәгънәсе болайрак иде: «Командирның боерыгын берсүзсез үтәргә. Ил өчен, кирәк икән, җанны да корбан итәргә. Дошман кулына эләккән очракта –яшерен оешманың эше турында сөйләмәскә. Нинди авырлыклар булса да – түзәргә! Кем антны боза, шуны Ватанны сатучы, фашистлар ялчысы дип исәпләргә». Җәлилне без «Бөркет» дип йөри идек. Абдулла Алишны «Бөркетнең уң канаты», Гайнан Кормашны «Бөркетнең сул канаты» дип йөрттек. «Яшерен оешма әгъзаларын исә «Бөркет балалары» дип атый идек».

Җәлилчеләрнең яшерен оешмасы эше бушка китми. Көнчыгышка җибәрелгән татар-башкорт легионының беренче батольоны (меңгә якын сугышчы), немец офицерларын һәм сакчыларын кырып бетереп, Белоруссия партизаннары ягына чыга. Ләкин 1943 елның августында гестапо яшерен оешма әгъзаларының эзенә төшә. Газаплы төрмә тормышы башлана...

Үлеме белән җиңде үлемне

Моабит төрмәсенең таш капчыгына ташланган, ләкин рухы сынмаган Муса көрәшне туктатмый. Хәзер аның кулында бердәнбер корал – сүз кала.

Мусаның әсирлектәге елдан артык гомере, төгәлрәк итеп әйткәндә, 380 көне төрмәләрдә кыйналып, җәзаланып, котылгысыз үлем көтеп уза. Аны төрле җәзалауларга дучар итәләр. Вустрау лагеренда С. Ганиев дигән кеше Муса белән очрашкач, Җәлил аңа үзенең нинди газаплар кичерүен сөйли. Анда (карцерда) утыру түгел, селкенергә дә мөмкин булмаган. Муса багана кебек катып торган. Биш көн дәвамында ашарга-эчәргә берни бирмәгәннәр. «Хәлдән тайдым, ләкин егылмадым», – дигән Муса.

Муса Җәлилне һәм аның арслан йөрәкле көрәштәшләрен фашистлар

суды үлем җәзасына хөкем итә, ләкин аны җиренә җиткерергә ашыкмыйлар. Мөгаен, аларның тез чүгүләрен көткәннәрдер. Карар чыгарылганнан соң җәлилчеләрне кем генә күрмәсен, һәммәсе дә аларның бик тыныч, хәтта шаян булулары турында сөйлиләр. Бер камерада утырган Бельгия кешесе Андре Тиммерманс та, камераларга кереп йөри торган төрмә пасторы Юрытко атакай да, Италия патриоты Ланфредини да шул турыда таң калып сөйлиләр. «Муса искиткеч чыдам, көчле рухлы кеше иде. Көн саен сорау алуларга һәм кыйнауларга карамастан, ул көн саен шигырь язды», – дип яза Андре Тиммерманс. Шундый шартларда да ул үзенең иҗатын дәвам итеп, ялкынлы шигырьләрен яза.

«Моабит дәфтәрләре»

«Моабит дәфтәрләре» – шартлы исем. Ул исемне Җәлил үзе куймаган. Туган илгә Җәлилнең 2 дәфтәре кайткан. Бу дәфтәрләрнең язмышы гыйбрәтле.

Беренче дәфтәре катлаулы юллар аша Казанга 1946 елда кайтып җитә. Дәфтәрне җәлилләр утырган төрмәдән 1944 елның февралендә алып чыгалар, Франциягә аны Габбас Шәрипов алып килә, ул шигырьләр югалмый. Аларны әсир Нигъмәт Терегулов каршылык хәрәкәтендә катнашкан француз партизанкасы Мария Дубизога сакларга тапшыра. 1946 елда Нигъмәт Терегулов Җәлил шигырьләрен Татарстан язучылар союзына тапшыра.

Икенче дәфтәре дә катлаулы һәм авыр юл үтә. Анысын Бельгиялеләр саклап кала. Җәлил бу дәфтәрен бер камерада утырган бельгияле Андре Тиммерманска Берлиндагы Моабит төрмәсендә судка җибәргәнче ярты ай элек тапшыра. Тиммерманс аны саклый, әйберләре белән әнисенә Бельгиягә җибәрә, һәм ул Совет илчелеге аша дәфтәрне Язучылар союзына җибәрә.

Дәфтәр ике блокнотта теркәлгән 93 шигырьдән гыйбарәт. Дәфтәрләр төрле кәгазь битләреннән тегелгән. Беренчесе яңалиф белән язылган, аның тышына карандаш белән алманча: «Немец, төрек, рус сүзләре һәм сүзтезмәләре сүзлеге» дип язылган. Икенче блокнот гарәп графикасы белән язылган. Аның тышлыгында Муса 1942 елның сентябреннән 1943 елның ноябренә кадәр әсирлектә 125 шигырь һәм 1 поэма иҗат итүен хәбәр итә. Димәк, өченче дәфтәрнең булуы турында да сүзләр йөри. Кызганыч, әлегә ул табылмаган.

Җәлил «сәяси гаепләнеп утыручы» татар егетләренең исемлеген дә язган. Алар 12 кеше (шагыйрь үзе дә шул санга керә). «Болар татар легионын таркатуда, совет фикерен таратуда, күмәк качу оештыруда

гаепләнәләр», -диелгән. Шунда ук хыянәтче кешенең фамилиясе дә атала.

Хатлар, хатлар...

Муса Җәлил иҗаты буенча белгеч Исхак Зәбиров (Ташкент) берничә ел Андре Тиммерманс белән хатлар алышкан. Бельгия антифашисты хатларының берничәсенә күзәтү ясыйк.

«Хөрмәтле Зәбиров әфәнде!

.. Без зур кыенлык белән сөйләшә идек. Бәхеткә каршы, камерада мин чит ил тоткыннары белән беренче тапкыр гына утырмаганлыктан, бу эштә бераз тәҗрибәм бар иде. Җәлил беренче совет гражданины булган өчен дә (төрмә камерасында утыручылардан – И.З.) аралашуы ифрат авыр иде. Безнең әңгәмә немец телен аз-маз сукалау нәтиҗәсендә төрле ымнардан -ишарәләрдән гыйбарәт иде...

Мин беркайчан да сөйләшүне үз гаиләләребез турында сөйләшүгә борырга тырышмый идем. Әмма Җәлил үзенең тормыш иптәшен һәм кызы Чулпанны бик еш телгә ала иде.

Җәлил иртәдән алып кичкә кадәр яза иде. Аның миңа да багышлап шигырь язуын белдем мин...»

«Хөрмәтле Исхак дус!

Мин һәрвакыт да СССРдан килгән хатларны зур кызыксыну белән, хозурланып укыйм. Алар күренекле кешеләрдән яки гади укучы балалардан килгәнме – минем хисләрем бер үк. Минем шәхесемне Җәлил исеме белән янәшә куюыгыз өчен Сезгә рәхмәтем аеруча зур. Мондый ихтирам асылда миңа түгел,чөнки мин нибары «почта әрҗәсе» генә идем бит.

Шуны әйтәсем килә, СССРда бөек эш хакына корбан булганнарның, батыр ил уллары һәм аларның көрәштәшләренең истәлеге ихтирам ителә...»

«Хөрмәтле Исхак дус!

... Без тиз арада дуслашып киттек, шартлы билгеләр белән, серле языщулар белән аралаша торган идек. Соңгы кабым икмәкне дә бүлешә идек. Ул үзенең шигырльләрен газетага яза һәм аларга күчерә иде. Җәлилне Дрезденга күчергәннән соң, без аның белән соңгы тапкыр Шпандау төрмәсе душында очраштык. Ул үзен киләчәктә көтә торган күңелсез язмышка карамастан, бик кыю кеше иде...»

Андре һәм Мария Тиммерманслар.

Кеше гомере бер генә. Тик гомер озынлыгы еллар саны, картлык җитү белән генә билгеләнми. Ул кешенең иленә, милләтенә хезмәт итүнең зурлыгы белән билгеләнә.

Әдәбият:

1. «Батырлыкка әверелгән гомер» // Социалистик Татарстан. 1976, № 36 (16725), 1 б.

2. Бельгиядән хатлар // Социалистик Татарстан. 1976, № 36 (16725), 3 б.

3. Җәлил үрнәгендә тәрбияләү // Мәгариф. 2013, №8, 9-10 б.

4. Муса Җәлил турында // Сабантуй газетасы. 1996, №13-14 (4429-4430), 3 б.

5. Үлемне җиңгән шагыйрь // Мәгариф. 2006, №2, 14-16 б.

МУСА ҖӘЛИЛ ШИГЫРЬЛӘРЕНДӘ ЧАГЫШТЫРУЛАР

Хөсәенова Инзилә, 7 нче сыйныф укучысы,
Азнакай шәһәре гимназиясе
Фәнни җитәкчесе: **Хөсәенова Фәйрүзә Васил кызы**

Муса Җәлилнең 20-30 нчы елларда язылган шигырьләренә күз салыйк. «Батрак ана» шигырендә (1928 ел) ана күңеле аяз көнге яңгыр белән чагыштырыла:

Ана күңеле йомшак,
Ана күңеле
Аяз көнге яңгыр шикелле.

Ләкин шул «йомшак күңелле» ана «Үгез төсле уллар үстерә». Шагыйрь ананың улларын үгез белән чагыштыра.

Шагыйрьне ул чордагы авыл темасы да читләтеп үтми. «Безнең авыл» шигыре (1927). Әлеге шигырен укыгач, авыл һәм көздә корыган каен агачы күз алдына килә. Ә безнең бүгенге авыллар шушы каенны хәтерләтмимени? Көзен яфрагын койган каен әле ул язын яфрак яра, ә безнең авылларның киләчәге нинди соң? Алар язын яшәрерме?

Сугыш чоры поэзиясен ачып карасак, чагыштыруларны бик күп табарга була. «Бер үгет» шигыре (1943):

Мин күп күрдем филдәй кешеләрне:
Киң күкрәкле, тимер бәдәнле.
(Кешеләр фил белән чагыштырыла)

«Буран» шигыре (1943):

Кул-аяклар катты, без суыктан
Җилек кипкән төсле суырылдык.
Озак йөргәч билдән көртне ерып,
Бер капкага килеп сугылдык...
Мин сурәтли алмам зифалыгын,
Нечкәлеген сезгә биленең:
Болыт төсле куе керфекләрен,
Чәчәк төсле юка иренен.

Хатын-кызның матурлыгын сурәтләүдә әлеге чагыштыруларның роле зур. Әгәр алар булмаса, сурәтләү бик коры булыр иде.

Сугышның куркыныч икәнен, беркемне дә, хәтта балаларны да аямавын күңелгә үткәреп сурәтләүдә дә Муса Җәлил чагыштырулардан оста файдалана:

Бер кечкенә бала, яфрак төсле
Калтыранып, төелеп яшенә,
Анасының итәк арасына
Бөдрә чәчле башын яшерә.
(«Вәхшәт»,1943)

«Кошчык» шигыре:
Ук шикелле үткен канатыңнан,
Таң шикелле якты җырыңнан
Таныр сине халкым,
«Бу, дип, аның
Соңгы җыры көрәш кырыннан».

Ук – җитезлекне, үткенлекне, таң – киләчәккә өметне күрсәтә, шуңа күрә дә шагыйрь әлеге чагыштыруларны куллана.

Яратып укый торган «Кызыл ромашка» шигыренә тукталыйк:

Ерак түгел моңаеп,
Утыра ромашка кызы,
Тик чуклары ак түгел,
Кан шикелле кып-кызыл.

Чәчәк кан шикелле кып-кызыл, сугышта ак төс була алмый. Ләкин кызыл төс шәфәкъ белән дә, башка нәрсә белән дә чагыштырылмый.

«Серле йомгак» шигыре:

Әкияттәге дию патшасыдай,
Йорт хуҗасы чыкты каршыма.

Балта аскан, бөркет үләксәсен
Бүрек итеп кигән башына.

Шигырьдә күп кенә әйберләр әкияттәге белән чагыштырыла: капка да, йомгак та.

Ана образы Җәлилнең сугыш чоры поэзиясендә дә зур урын тота. «Ана бәйрәме» (1943) әсәрен күзәтик:

Өч баламны, очар кош итеп,
Мин очырдым иркен далага.
Әйтсәгезче, зинһар, үз итеп,
Сагыш белән кипкән анага.
Катып калды ана, дәшмәде,
Ярсып чыкты кайнар яшьләре.
Кайгысыннан өлкән улының
Көмеш төсле булды чәчләре.

Көмеш төсле чәч сүзтезмәсен гади генә «чәчләре агарды» дип тә әйтеп булыр иде, ул очракта әсәрнең тәэсир итү көче башка булыр иде.

«Күлмәк»(1943) шигыре:

Кояш калка, Дилбәр тәрәзәдә,
Ул ашкынып көтә сөйгәнен.
Егет кайта, йөзе кояш төсле,
Ә өстендә зәңгәр күлмәге.

Бер строфада кояш сүзе кабатланып килсә дә, ул – яктылык, җиңү билгесе булып тора.

Гомумән алганда, Муса Җәлил шигырьләрендә чагыштыруларны гына түгел, башка сурәтләү чараларын да бик күпләп китерергә була.

Бу эзләнү эше минем өчен кызыклы булды. Чагыштыруларны бик теләп өйрәндем. Муса Җәлил шигырьләрендә әдәби сурәтләү чараларын тикшергәннән соң, мин түбәндәге нәтиҗәләргә килдем:

1) Чагыштырулар поэзиянең сәнгатьлелек дәрәҗәсен үстерәләр, шигырьләрне образлы итәләр. Коры сүз, коры фикер укучыларда бернинди хисләр дә уятмый, ә образлы чаралар шигъри строфаларны бизиләр,төсле буяуларга буйыйлар.

2) Хатын-кыз образын сурәтләгәндә автор чагыштыруларны бигрәк тә еш куллана. Аларның керфекләрен болыт төсле куе, иреннәрен чәчәк төсле юка итеп сурәтли.

3) Күп кенә чагыштыруларда табигать күренешләрен куллана.

Бу эзләнү эшем миндә Муса Җәлил иҗаты белән кызыксыну уятты.

Алга таба да, әдәби тропларның башка төрләрен дә өйрәнеп, аның әсәрләрен өйрәнүне дәвам итәргә уйлыйм.

Әдәбият:

1. http://shigriyat.ru сайты, Муса Җәлил шигырьләре

2. Әхмәдуллин А.Г., Әдәбият белеме сүзлеге. – Казан. Татарстан китап нәшрияты, 1990.

3. Сәфәрова Р. Сурәтләү чаралары. «Мәгариф» журналы. №8, 2003.

БӨЕК ВАТАН СУГЫШЫ ЕЛЛАРЫНДА МУСА ҖӘЛИЛ, КОНСТАНТИН СИМОНОВ, ПЁТР ХУЗАНГАЙ ШИГЫРЬЛӘРЕНДӘ ПАТРИОТИЗМ

Сәләхетдинова Карина, 9нчы сыйныф укучысы,
Түбән Кама шәһәренең 9 нчы мәктәбе.
Фәнни җитәкчесе: **Әхмәтова Хәния Имамагзам кызы**

Фәнни-эзләнү эше барышында үзләренең иҗатлары һәм сугышчан батырлыклары белән халык күңелендә тирән эз калдырган фронтовик шагыйрьләр – татар шагыйре Муса Җәлил, рус шагыйре Константин Симонов, чуваш шагыйре Пётр Хузангайның тормыш юлын һәм иҗатын өйрәндем.

Язмышның ачы җилләре аларны сугышның төрле фронтларына (Муса Җәлил – Волхов фронтына, Константин Симонов – Хәрәкәттәге армиягә, Пётр Хузангай – Сталинград фронтына корреспондент итеп җибәрелә) ташласа да, аларның сугышчан юлы фронт газеталарында эшләүдән башланып китә. 1941 елның декабрендә хәрби курсны тәмамланганнан соң, Муса Җәлил өлкән политрук исеме ала һәм Волхов фронтына җибәрелә, анда «Отвага» газетасында эшли башлый. Рус халкының күренекле шагыйре, прозаик Константин Симонов сугышның беренче көненнән алып, ахырына кадәр «Кызыл йолдыз» газетасы корреспонденты була. Татарстанның хәзерге Әлки районы Сиктермә авылында туган, чуваш халкының танылган шагыйре Пётер Хузангай дивизия газетасы хезмәткәре була.

Нинди милләт вәкилләре булуларына карамастан аларның максаты бер була – Туган илне фашист илбасарларыннан азат итү. Ил азатлыгы өчен солдат-шагыйрьләр кулына корал тотып та, каләм тотып та көрәшә. Аларның иҗатында бу ачык чагыла.

Мин шуны ачык аңладым: Муса Җәлил, Константин Симонов, Пётр Хузангай сугышны зур фаҗига буларак кабул итәләр һәм шул хисләрне иҗатларында чагылдыралар. Үзләренең ялкынлы шигъри сүзләре белән солдатларның йөрәгенә үтеп кереп, аларны дошманга каршы көрәшкә рухландыру, бердәмлеккә өндәү – сугыш чоры иҗатларының төп максаты була. Солдат-шагыйрь-лирик герой илне саклап калу өчен үзен корбан итәргә дә әзер тора:

Үлгәндә дә йөрәк туры калыр
Шигъремдәге изге антыма
Бар җырымны илгә багышладым,
Гомеремне дә бирәм халкыма.
(М.Җәлил «Җырларым»)
Нас пули с тобой пока ещё милуют,
Но, трижды поверив, что жизнь уже вся,
Я все-таки горд был за самую милую,
За горькую землю, где я родился.
За то, что на ней умереть мне завещано,
Что русская мать нас на свет родила.
Что в бой, провожая нас, русская женщина
По-русски три раза меня обняла.
(К. Симонов «Ты помнишь, Алёша, дороги Смоленщины…»)
Знаю: чтобы не случилось –
Мне не испугаться.
Буду я с врагом проклятым
Без пощады драться.
(П.Хузангай «Дума моя, дума…»)

Туган җир, табигать образларына мөрәҗәгать итү

Туган ил, Ана һәм бала шагыйрь – солдан йөрәгендә иң якын, иң кадерле образлар булып урнаша. Туган илне сагыну, юксыну хисләре яңа образлар тудыра:

...Туган илем, якты өем,
Очып сиңа кайтыр идем,
Сызылып таңнар атканда
(М. Җәлил «Тик булса иде ирек»)

Но в час, когда последняя граната,
Уже занесена в твоей руке.

И в краткий миг припомнить разом надо
Да, что у нас осталось вдалеке...
(К. Симонов «Родина»)

Гусей протяжный крик поодаль различаю...
Солдат ушедших песнь, тревожась вспоминаю.
Во мгле седых небес над сердцем пролетайте,
Земле моей поклон, скитальцы передайте.
(П. Хузангай «Гусей протяжный
крик поодаль различаю»)

Ватанга мәхәббәт һәм сөйгәнеңә мәхәббәт – мондый изге хисләрне шигъри сүз читләтеп китә алмый. Ватанга тугрылык – мәхәббәткә дә тугрылык дигән сүз. Ватан язмышы өчен көрәш чорында мәхәббәт, дуслык, туганлык хисләре зур сынау кичерә. Фронтовик шагыйрьләр иҗатында бу тема аеруча әһәмиятле урын ала:

Син үзең үк рәхмәт әйтмәссең бит,
Илгә җиңү алып кайтмасам.
Көрәш озак, юлы урау булыр,
Син көт, бәгърем, өзмә өметеңне!
Уттан, судан исән алып кайтыр
Мәхәббәтең сөйгән егетеңне.
(М.Җәлил «Сөеклемә»)

Жди меня, и я вернусь
Только очень жди.
Жди, когда наводят грусть
Желтые дожди.
Жди, когда снега метут,
Жди, когда жара.
Жди, когда из дальних мест
Писем не придёт.
Жди, когда уж надоест
Всем, кто вместе ждёт.
(К. Симонов «Жди меня»)

Помни, что землянка фронтовая
Светом глаз твоих озарена.
Поцелуй меня, моя родная,–
Даже смерть мне будет не страшна.
Не до сказок на войне, родная,
Но, идущий сквозь огонь и дым,

Раз ты есть на свете – твёрдо знаю:
Возвращаться должен я живым.

(П.Хузангай «Саламби»)

Бар җырымны илгә багышладым, гомеремне дә бирәм халкыма...

«Сез көтегез генә, без кайтырбыз!», дип китсәләр дә, күпләр Туган илләренә әйләнеп кайта алмый. Константин Симонов, Пётр Хузангай сугыштан исән-имин әйләнеп кайта һәм тыныч тормышта иҗатларын дәвам итә. Алар халкыбызның сугышта күрсәткән батырлыклары, героик көрәше турында әле күп еллар дәвамында әсәрләр иҗат итәләр.

Ә Муса Җәлилнең язмышы фаҗигале була. Бөек Ватан сугышының иң авыр елларында – 1942 елның июнендә Волхов юнәлешендә барган канлы сугышларда Муса Җәлил хезмәт иткән часть, чолганышта калып, шагыйрь каты яраланган хәлендә дошман кулына эләгә. Шул көннән патриот шагыйрьнең фашист тоткынлыгындагы газаплы һәм героик тормыш этабы башлана.

«Әсирлектә һәм тоткынлыкта -1942.IX-1943.XI арасында язганнарым -125 шигырь һәм поэма. Ләкин кая язйым? – үзем белән бергә үләләр. М.Җәлил» –икенче «Моабит дәфтәрләре» тышлыгына үз кулы белән шушы сүзләр язылган. 1942 елның сентябреннән 1944 елның февраленә кадәр шагыйрь каләмен ташламый.

Муса Җәлилнең Туган илгә 2 дәфтәре кайта, әсирлектә язган шигырьләре «Моабит дәфтәре» исеме белән бөтен дөньяга мәгълүм булды. Шагыйрьнең фашист тоткынлыгындагы батырлыгы турында иң элек шушы шигырьләре сөйләде. Аның исеме дөньяда үз Ватанына, үз халкына тугрылыклы булуның гүзәл символына әйләнде.

Әдәбият:

1. Әминев А.И, Галиева Һ.Н. Муса Җәлил мәктәптә: Шагыйрьнең тормыш һәм иҗат юлын өйрәнү мәсьәләләренә карата. Укытучылар өчен ярдәмлек.– Казан: Тат.кит.нәшр., 1967.– 108 б.

2. Гайнуллин М. М. Муса Җәлил.Татар совет әдәбиятытарихы: Очерклар. Казан: Тат.кит.нәшр., 1960.–491-530 б.

3. Җәлилова Х. Абыем турында.– Казан: Тат.кит.нәшр., 1973.– 77 б.

4. Мостафин Р. А. Муса Җәлил эзләре буйлап. – Казан: Тат.кит. нәшр., 1968.– 150 б.

5. Маннурова М. Батырлар җыры: М. Җәлилнең сугыш елларындагы поэзиясе.– Казан: Тат.кит.нәшр., 1980.– 119 б.

ОБРАЗ ВРЕМЕНИ В ПОЭЗИИ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ

Зайнуллина Алия, 9 В класс, **Зарипова Сабина** 9А класс,
Сармановский район, Джалильская СОШ № 1.
Научные руководители: **Валиева Эльвира Дамировна,**
Мухамадиева Гульнара Дамировна

Специфика художественного образа времени

Категория времени занимает в лирике Мусы Джалиля особое место. Различные формы воплощения: чередование времени суток или смена времен года, обращение к разным периодам человеческой жизни, к символам – будильникам времени, философия о вечности времени – позволяет решить стоящие перед поэтом художественные задачи, наполняет стихотворения особым смыслом, придает им настроение радости, счастья или, наоборот, трагизма.

Особая роль образа времени в стихотворениях о Великой Отечественной войне, о революции. Человек живет на рубеже изжитой и новой жизни. Способно ли время сопутствовать ему в начинаниях строительства счастливой жизни?

Категория времени наполняет поэзию Джалиля особым содержанием. Оно связано с пространством, Родиной, любовью, чувствами поэта. Разнообразие форм образа времени позволяет поэту наполнить мир поэзии новыми смыслами, передающими фон окружающего и внутреннего мира. Время – образ, отражающий личность поэта и отношение его к жизни.

Смысловое построение художественного образа времени в поэзии Мусы Джалиля

Категория времени поэта неразрывно связана с пространством, которое охватывает и Украину, и Крым, и Северный полюс, и Татарию, и все живое, способное любить.

Условно мы обозначили следующую семантику времени:

Время – сподвижник.
Мечта о будущем.
Порядок.
Быстротечность времени.
Борьба добра и зла.
Тленность, изжитость.
Вечность.

Уже в период ранней лирики, который совпал с послереволюционным периодом страны, в годы участия его в организации первых пионерских отрядов, секций комсомола, во время учебы на филологическом факультете МГУ поэт полностью отдается творческой и общественной деятельности. Время сопутствует человеку в дороге, продвигает его к светлому будущему. Конец стихотворения звучит еще оптимистичнее:

Время перейти на многополье,
Время взяться всем за труд сейчас!

Действительно, время движется и дает толчок в будущее, для осуществления задач, поставленных революцией. Уже в стихотворении «Ориес» 1926г. Джалиль описывает жизнь заводских работников, используя заводской гудок в качестве символа порядка режима работы. Гудок – своеобразный будильник времени, которое неразрывно связан с мотивом «музыки», не покидающей стихотворение поэта в продолжение всего произведения.

«Грохот», «гул», «ночная тишина», «кашель орудий» «залп», «речь пулемета» – вся мелодия передает движение, действие, а заводской гудок, сравниваемый в начале стихотворения с петушиным пением, распределяет действия работника, направляя его на правильную, размеренную и справедливую жизнь. «Гудок» сопровождает рабочего до конца дня. Напротив, в стихотворении «Часы» 1943г. девушка во время свидания следит за временем на часах, спеша домой, потому что переживают дома. Но поэт просит её не считать время, чтобы быть счастливой. Тема правильного распределения времени раскрывается и в стихотворении «На весенней дороге» 1933г., в котором поэт упрекает работника в том, что к посеву готовятся уже в зимнее время, когда дороги проходимы. Поэт мечтает о победе, которая подарит жизнь, но не в пустом существовании, а для того, чтобы построить новую жизнь в мире.

Муса Джалиль жил своими песнями, до сих пор он живёт в сердце народа через стихотворения. Читатель знает его мысли, переживания, любовь. Столь различные по форме и содержанию, структуре и тематике, стихотворения Джалиля отражают неоспоримо его любовь к жизни.

Время непостоянно, оно меняется: происходит чередование времени суток, времен года, радости и печали, тления и жизни. Поэтому время вечно.

Даже смерть не способна уничтожить свободу и надежду на счастливое будущее. Вечные в своем существовании, они делают бесконечным время. Поэт даже в смерти не видит конец жизни. Ведь останется память о нем, его песни будут жить среди народа.

Литература:

1. Муса Джалиль. Избранное. Перевод с татарского. Составитель В. Ганиев. Издательство: Художественная литература. Москва, 1966 г.

2. Муса Джалиль. Стихотворения. Издательство: Художественная литература. Москва, 1986 г.

МУСА ҖӘЛИЛ ШИГЫРЬЛӘРЕНЕҢ ТӘРБИЯВИ ӘҺӘМИЯТЕ

Баширяк Нурия, 8 нче сыйныф укучысы,
Азнакай районы Азнакай гимназиясе
Фәнни җитәкчесе: **Семенова Рәмилә Хәсән кызы**

Бөек Ватан сугышы башлану халыклар тормышын, әдәбият һәм сәнгатьне дә төбе-тамырыннан үзгәртә. Әдәби хәрәкәттәге эмоциональ яктан тулып ташыган азатлык, сугыш тематикасы, әлбәттә, гомуми әдәбиятның аерылгысыз өлеше булган татар балалар әдәбиятына да күчә. Сугыш башлануга, «Пионер каләме», «Яшь ленинчы» кебек балалар өчен чыгып килгән махсус матбугат нәшер ителүдән тукталса да, «Совет әдәбияты» журналы һәм «Кызыл Татарстан» газетасының аерым саннарында балалар өчен мондый шигырьләрне, хикәя һәм тәрҗемә әсәрләрен күпләп очратырга мөмкин. Сугыш ил өстенә авыр йөк булып төшсә дә, бу еллар да да дәүләт балалар әдәбиятын кайгыртуны дәвам итә, яшь буынны әдәби әсәрләр белән тәэмин итү мөмкинлекләрен эзли.

...Иксез-чиксез Оренбур кырларында бәләкәй генә Мостафа авылында Мостафа һәм Рәхимә апа гаиләсендә абыйсы Ибраһим, апасы Хәдичә, сеңелесе Зәйнәп белән бергә Муса акыллы, шаян, тәртипле бала булып үсә. Аның дуслары күп була. Җәй көннәрендә Муса дуслары белән елгада йөзеп, балык тотарга ярата, кышын чанада, тимераякта шуа. Мусаның әнисе Рәхимә апа йомшак холыклы хатын була. Җырларга ярата. Муса әнисенең җырларын тыңлый. Муса мәктәпкә бик иртә, алты яшендә үк китә. Ул гел бишле билгеләренә генә укый,

күп укырга, рәсем ясарга ярата. Каләм тотып язарга өйрәнүгә үк ул шигырьләр яза башлый. Үзенең иптәшләренә «Мин Тукай кебек шагыйрь булам», – дип әйтә торган була. Һәм шулай була да. Муса мәктәпне тәмамлап Казанда, соңрак Мәскәүдә укып белем ала, чынчынлап шигырьләр яза башлый. Халык Җәлилнең шигырьләрен яратып кабул итә.

Җәлил беренче татар совет балалар журналларын («Кечкенә иптәшләр» һәм «Октябрь баласы») оештыруда актив катнаша һәм 1932 елның ахырына кадәр («Октябрь баласы» Казанга күчеп, «Пионер каләме» исеме белән чыга башлаганчы) шул журналларның җаваплы редакторы булып эшли. М. Җәлил бу елларда балалар өчен бик актив яза, хәтта иҗаты бу еллар балалар әдәбиятының үсеш юнәлешен билгели дияргә дә мөмкин.

Бала – кешелекнең киләчәге, өмете, ышанычы... «Ни чәчсәң, шуны урырсың», ди халык мәкале. Һәрбер язучының максаты: үзенең әсәре белән укучыны тәрбияләү, аны тормышка әзерләү, яхшы белән яманны аера белергә өйрәтү, тормыш авырлыкларыннан җиңүче булып чыгу юлларын күрсәтү булып тора.

Муса Җәлилнең шигырьләре дә уку һәм аңлау өчен җиңел, гади һәм матур итеп язылганнар. Шигырь юллары бик озын түгел, көчле рифмага һәм ритмга салынган, бераз көйләп тә укыла шикелле. Шуңа күрә дә инде Җәлил шигырьләренең күбесенә көй язылган һәм алар җыр булып киткәннәр.

Муса Җәлилнең юмор белән сугарылган шигырьләренең берсе «Карак песи». Шигырь гади һәм шул ук вакытта бик үтемле итеп язылган. Лирик герой үзенең яраткан песиенә бик зур бурыч йөкли. Ул аңа өметләнә, ышана һәм каравылдан соң аны сөт белән сыйларга уйлый. Ләкин песи хуҗасының ышанычын акламый, күселәрдән саклап калган майны ул үзе үк ашап куя.

Кызык та, кызганыч та.... Шигырьне укыгач, ирексездән башыбызда төрле уйлар туа: «Хуҗа үзенең яраткан песиен мондый хәлләрдән соң да шулай ук яратыр микән, әллә яңадан ул эш кушканда бөтен ягын да уйлап эш итәрме, песигә хуҗасының ышанычын яулар өчен бик нык тырышырга туры килер инде». Күргәнебезчә, шигырьнең тәрбияви әһәмияте бик көчле. Ул уйланырга мәҗбүр итә. Үзеңне песи урынына да, хуҗа урынына да куеп карыйсың. Ә син нишләр идең бу очракта?

Муса Җәлилнең «Ишек төбендә» дип исемләнгән шигыре дә бик кызыклы.

Шуклыкның да төрлесе була икән бит. Малайның шуклыгы гади шуклык кына да түгел шикелле. Олылар белән болай шаяру, бәлки, егетлек тә түгелдер... Уйлап карасаң, хуҗа чыкканчы таныш түгел абзый да «кирәкне бирер» төсле... Бу шигыре белән М.Җәлил безне самими, беркатлы, шаян һәм шук малайлыкка алып кайта бит... Ирексездән елмаясың.

«Бакчачы» шигырендә М. Җәлил хезмәт сөюче бабайга дан җырлый. Хезмәт кешене бизи, аны яшәртә һәм яшәтә, кешеләр арасында синең урыныңны билгели. Матурлык тудыру, кешеләргә кирәк икәнлегеңне тоеп яшәү – үзе бер бәхет.

М.Җәлилнең шигырьләре яшь буында күзәтүчәнлек, игътибарлылык белән беррәттән, туганлык, матурлык, кайгыртучанлык, тырышлык кебек матур сыйфатлар да тәрбиялиләр.

Әдәбият:

1. Әхмәдуллин А.Г., Ганиева Ф.Ә. Унберьеллык урта мәктәпнең 8нче сыйныфы өчен дәреслек-хрестоматия.– Казан: Мәгариф,1993

2. Ганиева Ф.Ә., Гыйләҗев И.Г., Ф.Ф. Исламов. Татар урта гомуми белем мәкт. 6нчы сыйныф өчен дәреслек-хрестоматия.

3. Даутов Р., Нуруллина Н. Совет Татарстаны язучылары: библиографик белешмә.– Казан: Татар. кит.нәшр.,1986.

М.ҖӘЛИЛНЕҢ «АНА БӘЙРӘМЕ» ӘСӘРЕНӘ ЛИНГВО-СТИЛИСТИК АНАЛИЗ

Нәбиуллина Лилия, 10 нчы сыйныф укучысы,
Яр Чаллы шәһәренең 60 нчы мәктәбе
Фәнни җитәкче: **Попова Гөлниса Гаян кызы**

М. Җәлилнең «Ана бәйрәме» поэманың темасы – сугыш, ләкин әсәрне баллада жанрына кертеп карарга да булыр иде. Беренчедән, әсәрдә сюжет бар, икенчедән, әкияти образлар: күгәрчен, җил кайгылы хәбәр китерә. Алсу байракка күзен сөртә – күзе ачыла. Өч саны еш кабатлана: өч улы, өч хәбәр. Әсәрнең исеме – «Ана бәйрәме». Әни түгел, ана – көчле, үз принциплары булган, бөек шәхес. Әдәбиятта «Ана – бөек исем...»(Һ. Такташ). Ананың бәйрәме – сугыш чорындагы кайгы, үлемнән соң көтелгән көн. Әсәр 1943 елның сентябрендә язылган булуга карамастан, шагыйрьнең җиңүгә ышанычын, өметен яктырта.

Поэма күтәренке (тантаналы) стильдә язылган, чөнки төп образ – анага соклану, аны олылау, мактауга корылган. Әсәр илгә көрәшче, сугышчы өч ул үстереп биргәне өчен ана бөеклегенә баш ию рәвешендә язылган. Һәр сүзнең теге яки бу стилистик үзенчәлеге була. Ана образын тудыру өчен нинди лексика кулланыла соң? Ана – укымышлы, чөнки «бар өмитем» – өметем дип әйтелми, димәк, Тукайның «Өзелгән өмит», «Авыл хатының бала тибрәткәндәге өмитләре» әсәрендәге әйтелеш кулланыла дип фараз кылабыз. Ананың сөйләм теле чагыштыруларга бай: өч баламны очар кош итеп очырдым. Сөйләмдә антоним кулланыла:

«Кая илтә язмыш юллары,
Җиңүгәме, әллә үлемгә?»,
дала – иркен, шомлы, ерак.

Ана сөйләмендә үз улларына булган искиткеч зур мәхәббәт ярылып ята: балам, бәгърем, күз нурым, актыгым, батыр лачыным, кошларым.

Авыр кайгылы, мәрхәмәтсез сугышның озак елларга сузылганын күрсәтү өчен: «Сагыш белән кипкән анага», «Кайгы белән сулган анага», «Хәсрәтеннән көйгән анага» шигъри юллар бар. Улын җуйган ананың: «Кайгысыннан өлкән улының», «Елый-елый улы сагышыннан көмеш төсле булды чәчләре», «Сукырайды аның күзләре» – шигъри юллары укучының йөрәгенә үтеп керерлек итеп язылган.

Әсәрнең беренче өлешендә кайгы-хәсрәт булса, икенче өлеше – өмет, шатлык белән сугарылган, «Күгәрчен очмый», «Җил дә тынган» – тынлыкны бозып быргы уйнавы яңгырый.

«Сагыш уты», «көмеш чәчләр», «кайнар яшьләр», «сулган ана», «парчаланган йөрәк» – метафоралары «җир тетрәткән тояк тавышы», «батырның алтын яшьләре», «алмаз кылычында», җиңү таңын җиргә кабызып», «ил шатлыгы» белән төзәлгән йөрәк ярасы белән алышына.

Метафораның ничек, нинди сүзләрдән ясалуы әсәрнең эчтәлегенә зур үзгәреш кертә: ил кайгысын, ана сагышын шатлык, бәхет, бәйрәмгә китерә. Сугыш темасының идея-эчтәлеген: «Ил түрендә, гөлләр эчендә өч батырның туган анасы», – дигән сүзләр тагын да төгәлрәк ача. Ана – илгә батыр уллар тәрбияләп тапшырган: «Илдә мәңге үлмәс ат белән Үлә белгән уллар үстердем».

2. Сөйләм типларын барлыкка китергән лексик, грамматик, фонетик чараларны күрсәтеп үтү.

Муса Җәлил билгеле бер тойгы яки тәэсир уяту максаты белән грамматик стилистиканы бик төгәл куллана: 1.Чынбарлыкта берлек

санда ешрак кулланыла торган исемнәрне күплек санда китерү, хисне көчәйтә: күз яше – «ярсып чыкты кайнар яшьләре», чәче агарды – «көмеш төсле булды чәчләре», урман буе – «яңгратып урман буйларын», күзе сукырайды – «сукырайды аның күзләре». 2. Әсәрдә сыйфат исем сүзтезмәләре белән бергә сыйфат фигыль исем һәм хәл фигыль күп кулланыла. Эшнең, вакыйганың эшләнү рәвешен хистойгыга баетып, укучының күзалдына ана образын, аның кайгысын һәм шатлыгын автор гына түгел, укучы йөрәге аша үткәрә. Мәсәлән: «очар кош», «сагыш белән кипкән ана», «парчаланган йөрәк», «мәңге үлмәс данга», «ярсып чыкты», «уйнаклап кыланды», «ауды ана таеп һушыннан», «шыңгырдатып тавышын даланың», «өзелеп сөйгәне», «җиңү юлын сызып үлделәр», «кешнәп йөри кырда атлары», «Ватан өчен агызып», «җиргә кабызып» һ.б. Әсәрдә стилистик фигуралар да бик урынлы кулланылган.

Кабатлау алымы: ананың өч улы, өч тапкыр улларының (олысы, уртасынчы, кечесе) кайда икәнлеген сорый. «Өч баламны очар кош итеп»... – дип ананың соравы укучының йөрәгенә үтеп керә, һәм ана кичерешләрен көчәйтә.

Шигырь яшәү – үлем, кайгы – шатлык билгеле бер эш яки хәл арасындагы каршылыкны белдерүче антитеза булып тора.

Шигырь – ритмга салынган тойгылы әсәр, тугыз да тугыз үлчәме белән, аб, аб, рифмасында язылган. Цезура дүртенче һәм алтынчы иҗектән соң 4+2+3 үлчәмле.

Иренләшкән сузыкларның еш очравы ананың баланы тирбәткәндәге бишек җырларына охшап яңгырый дип фараз кылабыз (үчти-үчти, үсәр һ.б.)

Шулай итеп, Муса Җәлилнең «Ана бәйрәме» поэмасын сәнгатьчә эшләнеше ягыннан классик әсәрләр рәтенә кертергә була. Йомгаклап, әсәрне анализлаганда, без укучыларга: хис-тойгылар дәрәҗәсен ачар өчен әсәрнең темасына, күтәрелгән проблемаларына гына түгел, һәр сүзнең лексик мәгънәсенә һәм бигрәк тә стилистик берәмлекләргә, стилистик фигураларга, сүзнең морфологиясенә (кушымчалар) һәм фонетикасына игътибар итәргә киңәш итәбез.

Әдәбият

1. Х. Р. Курбатов. Хәзерге татар әдәби телененә стилистик системасы. ТКН. Казан. 1971.

2. Д. Ф. Заһидуллина, А. М. Закирҗанов, Т. Ш. Гыйләҗев. Татар әдәбияты. ТКН. Казан. 2002.

3. М. Җәлил. Моабит дәфтәре. ТКН. 1986. 128-134 б.

МУСА ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНДА МӘХӘББӘТ ҺӘМ НӘФРӘТ МОТИВЛАРЫ

Шәрәфиева Азалия, 8нче сыйныф укучысы,
Казан шәһәре Яңа Савин районының
179 нчы мәктәбе.
Фәнни җитәкче: **Хәйруллина Альбина Алмас кызы**

Шагыйрьнең көрәш һәм иҗат батырлыгы тиңдәшсез. Бөек Ватан сугышында күрсәткән батырлыгы өчен СССР Югары Советының 1956 ел, 2 нче февраль карары белән шагыйрь Муса Җәлил Советлар Союзы Герое исеменә, ә 1957 елның 22 нче апрелендә фашизм тоткынлыгында иҗат ителгән, укучыларга «Моабит дәфтәрләре» исеме белән билгеле булган әсәрләре өчен ул Ленин премиясенә лаек була.

Бөек Ватан сугышы Җәлил иҗатында яңа дәвер ачып җибәрә. Шушы дәвердә ул зур шагыйрьбуларак үзенең халык, милләт һәм ил язмышы белән бик тыгыз бәйләнештә булуын тагын бер мәртәбә раслый. Бу шомлы чор аның иҗатында бөтен тарихи мәгънәлеге һәм сәнгатьчә камиллеге белән чагыла.

Муса Җәлилнең Бөек Ватан сугышы чоры иҗаты икегә бүленеп өйрәнелә. Берсе сугыш башланганнан алып 1942 елның июненә кадәр, ягъни дошманга әсир төшкәнче язган шигырьләре. Икенче – фашизм тоткынлыгында иҗат ителгән атаклы «Моабит дәфтәрләре». Сугыш чоры шигырьләре публистик, көрәшкә өндәү рухында язылулары, халык нәфрәтенең чагылдырулары белән үзенчәлекле. «Дошманга каршы», «Соңгы көрәш», «Очрашу», «Әйдә, җаным», «Окоптан хат» кебек шигырьләрендә халыкның көчен, җиңелмәс рухын тирәнтен аңлау хисе һәм булачак җиңүгә ныклы ышаныч чагыла, халыкны изге көрәшкә өндәү рухы алгы планга куела:

Котырган эт безнең корыч сафка
Таш маңгаен бәреп ярачак.
Безнең өскә аткан утларның
Ялкынында үзе яначак! –

дип яза ул. «Дошманга каршы» шигырендә Муса Җәлил тойгыга тәэсир итә торган, укучыда фашистларга карата нәфрәт хисе кабыза торган эпитетлар һәм метафоралар куллана («котырган эт», «канга туймас Гитлер», «фашист этләр»). Шагыйрь халык күңелендәге әйтеп бирү белән бергә, үзе дә халык улы буларак аның белән бер уйда, бер фикердә, бер үк хисләр кичереп яши. Халыкның үз илен фашист

илбасарларыннан саклап калу өчен тиңдәшсез батырлыклар эшләячәген, аның үз иленә булган кайнар мәхәббәтен, дошманнарга карата аяусыз нәфрәтен М.Җәлил сугыш башында иҗат ителгән әсәрләрендә шактый калку итеп, үстереп чагылдыра. Ул халыкны изге көрәшкә чакыра, бөтен көчне дошманны җиңүгә өнди. Шагыйрь иле һәм халкы алдында дошманнарга каршы соңгы тамчы канынача, соңгы сулышынча көрәшергә шигъри ант бирә.

Муса Җәлил иҗатының иң югары ноктасы – аның үлемсез «Моабит дәфтәрләре». Бу җыентыкта аның әсирлектә вакытта язган ялкынлы шигырьләре тупланган. Аларда – шагыйрьнең изге тойгылары, керсез күз яшьләре. Бу чорда язылган бик күп әсәрләре кулдан-кулга күчеп йөри. Алар фашистларга карата көчле нәфрәт хисе тәрбияли, көрәшкә дәрт уята. «Кичер илем», «Ирек», «Кошчык» кебек шигырьләре шундыйлардан.

Моабит шигырьләре төрле жанрларда һәм төрле алымнар кулланып язылган. Муса Җәлил шартлы сурәтләү чараларын, символик һәи аллегорик образларны да киң куллана. «Имән», «Упкын», «Вәхшәт», «Кандала», «Юл» һ.б. шигырьләрендә бик күп юллар хикмәтле сүз, афоризм булып яңгырый.

«Бүреләр» исемле шигырендә кешеләр үзләренең вәхшилекләре белән хәтта ерткыч хайваннардан да уздыралар дигән фикер ята. Ул сугыш кырында бүреләрне һәм кешеләрне очраштырып, аларны яраларга мөнәсәбәте аша күрсәтә. Бүреләр яралыга тимиләр, ә таң аткач, кешеләр китә. Алар яшь егетне газаплап, каенга асып китәләр.

М. Җәлил иҗатында мәхәббәт темасы аеруча зур урын алып тора. Шагыйрь өчен мәхәббәт – кешене тулы канлы итеп яшәргә, явыз дошманны җиңүгә омтылдыручы хис. Ватанга мәхәббәт һәм сөйгәненә мәхәббәт аның йөрәгендә бергә яши.

Илемне һәм сине алмаштыргач,
Җирдә тагын миңа ни кала?!

(«Ышанма»)

Аның иң җылы, матур шигырьләре сөйгәне Әминәгә багышланган. Сөйгәненә көчле ышаныч, аның тугрылыгы шагыйрьгә авыр сугыш газапларын кичерергә көч, дәрман бирә яшәүгә өмет уята.

М. Җәлилнең лирик герое чын күңелдән ярата белә, аерылу газабын да бөтен табигате белән тоя. Автор аерылган вакытта «ярты җаның кала өзелеп» дип яза. Бу теманы яктыртканда шагыйрь фольклорга еш мөрәҗәгать итә. Нечкә бил, кара каш һәм башка халык җырларында киң кулланыла торган образларны еш очратып була.

Мәхәббәт турында язганда, шагыйрь хискә игътибар итә, халыкның рухи байлыгына таяна. Саф мәхәббәт аның тылсымлы каләме белән яшәү көче бирә торган, үлемнән саклап кала торган көч итеп тасвирлана. «Күлмәк» шигырендә Дилбәр исемле кыз егетенә күлмәк тегә. Бу күлмәкне һәлак булган сугышчыга кидергәч, ул терелеп илгә кайта. Автор чынбарлынкы әкияти итеп сурәтләп, шуны дәлилли: чын мәхәббәт кенә яшәргә дәрт бирә, үлемсезлек бүләк итә.

М. Җәлилнең «Ана бәйрәме» балладасы да зур игътибарга лаек. Монда ул ана образына, ана хисләренә дан җырлый. Ананың улларына чиксез мәхәббәте тирән лирик җылылык белән сурәтләнә.

М. Җәлил шигырьләре халкыбызның рухи дөньясына яңа байлыклар өстәде, әдәбиятыбыз мирасына кыйммәтле хәзинә булып керде һәм шагыйрьгә үлемсезлек китерде. Әзербайҗан халык шагыйре Сәмәд Вургун да шушы фикерне ассызыклый: «Исемнәрен сулмас иҗат гөлләре белән мәңгеләштереп киткән кешеләрне дөнья һәм дөнья әдәбияты күп белә. Әмма герой-шагыйрь Муса Җәлил кебек, исемнәрен сулмас иҗат һәм героик үлем белән мәңгеләштереп киткән шагыйрьләр алай күп түгел. Бөек Байрон, Венгрия шагыйре Петефи, герой Юлиус Фучик һәм Муса Җәлил – менә алар кемнәр!»

Әдәбият

1. Кашшаф Г. Муса Җәлил.– Казан: Татар. кит. нәшр., 1957.
2. Муса Җәлил.– Сайланма әсәрләр. –Казан: тат.кит.нәшр., 2006, т. 1
3. Муса Җәлил.– Сайланма әсәрләр. –Казан: тат.кит.нәшр., 2006, т. 2
4. Муса Җәлил. «Моабит дәфтәрләре» җыентыгы.
5. Мустафин Р. Поэзия мужества. – М.: Знание, 1966. 176 с.

МОТИВ СЧАСТЬЯ В ЛИРИКЕ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ

Хайруллина Айгуль, ученица IX класса,
Сармановский район Большенуркеевская СОШ
Научный руководитель: **Хузина Милауша Рафисовна**

Творчество Мусы Джалиля можно разделить на несколько периодов, и мотив счастья в каждом из этапов меняется: другие образы, другие методы использует автор, чтобы донести свои мысли до читателя, да и содержание произведений тоже различается.

Первый период – это время его становления. До наших дней дошло несколько общих тетрадей со стихами, рассказами, пьесами юного

поэта. Сам поэт писал: «В 1922-23 годы я был далек от реального воплощения социалистической действительности. Мои творческие принципы были таковы, что я был не в силах отобразить современную жизнь. Тематика стихов была далека от жизни. В годы рабфака в моем творчестве наметился переворот. В 1924 году я стал писать совсем иначе». Следующие за этим периодом этапы: 1924-1932 годы, когда Муса Джалиль проявился как комсомольский поэт, автор десятков стихотворений и таких поэм, как «Сарвар», «Пройденные дороги»; 1932-1941 годы, примечательные тем, что основное внимание поэта было уделено новому человеку, строителю социализма, его светлым мыслям, его исключительному характеру;1941-1944 годы – очень короткий период, пожалуй, самый изученный, самый известный, так как это фронтовая лирика Мусы Джалиля, включающая бессмертные «Моабитские тетради».

Поэт не раз подчеркивал, что новый этап в его творчестве начинается с 1924 года: «В годы рабфака в моем творчестве наметился переворот. В 1924 году я стал писать совсем иначе». Джалиль решительно отказывается как от романтической условности, так и от восточной метафоричности, ищет новые, реалистические краски. 1924-1932 годы – это пора становления Мусы Джалиля как комсомольского поэта. Этому способствует и его активная общественная деятельность. В годы работы инструктором Орского учкома комсомола (1925-1926) Джалиль ездит по казахским и татарским аулам, организует комсомольские ячейки, ведет активную политико-массовую работу. В 1926 году он становится членом Оренбургского губкома комсомола. В следующем году его посылают делегатом на Всесоюзную конференцию ВЛКСМ, где он избирается членом татаро-башкирской секции ЦК ВЛКСМ. После переезда в Москву Джалиль совмещает учебу в МГУ с большой общественной работой в ЦК комсомола. Он становится членом бюро секции и впоследствии заместителем ответственного секретаря. «Комсомольская работа обогатила мой жизненный опыт, закалила меня, воспитала во мне новый взгляд на жизнь»,– отмечал позднее поэт («Мой жизненный путь»). И в эти же годы занимается журналистской деятельностью. В этот период он славит новую жизнь, счастливое будущее, тех, для кого труд – это возможность внести свой вклад в строительство этой новой жизни. Настоящее счастье – жить в стране советов – такова основная идея многих стихотворений тех лет. Мы видим в них счастье матери, которая материнское счастье связывает со счастьем труженицы завода(«Мать», 1927-1929); молодых ударни-

ков, коммунаров, призывающих к борьбе за коммунизм, считая, что именно в этом счастье советского человека («Юнгштурм»).

Следующая ступень творчества Мусы Джалиля – 1932-1941 годы. Поэзия Джалиля становится глубже, многообразнее. Обогащается внутренний мир лирического героя. Его чувства становятся психологически достовернее, а восприятие жизни – философски значительнее, мудрее. От резкого ораторского жеста поэт переходит к доверительной лирической исповеди. От размашисто-энергичной поступи стиха – к песенной напевности. Герой его всегда воинственно активен. Ему чужды праздная созерцательность, душевная пассивность.

Я проанализировала стихотворения «Наша любовь»(1932) и «Зимние стихи» (1935 год) и заметила, что в них появляется любовный мотив.

Лирический герой вспоминает былые годы борьбы, «одну шубу на двоих», «ветер из всех щелей»; он так же уверен в торжестве «ленинской идеи», в величии коммунизма, но тут уже слышны другие мотивы. Появляются какие-то тёплые чувства, новые эмоции, которые меняют общий тон произведения. Создаётся впечатление, что Джалиль в этих стихах как никогда раньше близок к реальности, в его творчестве отчетливее проявляются краски и образы реальной жизни. Он понимает, что счастье – многогранное понятие: герой пытается быть счастливым и в личной жизни, в любви, и в своей борьбе за будущее.

Так критик В.Воздвиженский говорил об особенностях этого периода: «Эмоционально-образное восприятие жизни освободило поэзию Джалиля от прямолинейности, но ничуть не лишило ее обычной целеустремленности, высокого общественно-политического тонуса».

К этому же периоду относится стихотворение «Ветер», где мы видим молодого труженика полей. Такие же мотивы мы слышим в стихотворениях «Песня молодости», «Молодёжь», и очень часто, используя местоимение «мы», Джалиль говорит от имени всего молодого поколения и утверждает всё те же ценности.

Особняком стоят произведения, написанные Мусой Джалилем на фронте, а позже в плену. «Иной характер носят стихи, написанные на фронте. На смену патетическому монологу и открытой публицистичности приходит фронтовая лирика, просто и достоверно раскрывающая чувства и мысли человека на войне», – писал о них Рафаэль Мустафин. Пожалуй, это самые зрелые стихи поэта, и в них мы видим уже философское отношение к понятию счастья. Возьмём стихотворение «Счастье», написанное в 1942 году. В нём автор рассуждает о минутах невзгоды и счастья.

В стихотворении «Мои песни» вы не найдёте слово «счастье». Но оно угадывается. В песнях отразилась вся жизнь поэта, его ненависть к врагу, любовь к другу, его верность Родине, правдивость и искренность; стихи помогали ему жить, поддерживали в минуты радости и печали, поэтому он с такой теплотой и любовью обращается к ним. Бессмертие свое поэт видит в них. Поэт сумел передать чувства и стремления советских людей – любовь к Родине, готовность отдать за нее жизнь, ненависть к врагу, чувства дружбы и братства. Изобразительно-выразительные средства, раскрывающие идейное содержание стихотворения, интересны и смелы: жизнь свою поэт сравнивает со звонкой песней, смерть – с песней борьбы, чувства у него жаркие, клятва твердая. Он отвергает «низкие радости, мелкое счастье», и тем самым передаёт свои мысли и чувства: счастье – в умении быть свободным и в неволе, жить жизнью страны, бороться за свободу Родины и за её счастье.

Литература

1. Муса Джалиль. Сочинения в четырёх томах. Казань. Татарское книжное издательство. 1976.
2. М.Джалиль. Мой жизненный путь. http://www.sormovich.nnov.ru/archive-old/2006/09/19.html
3. Кашшаф Г.С. Муса Джалиль (Очерк о жизненном и творческом пути поэта-героя). К.: Тат. книж. изд., 1961.
4. Рафаэль Мустафин. Живые нити. http://kitaphane.tatarstan.ru/jal_1.htm
5. Воздвиженский В. История татарской советской литературы. – М., 1965.

6 http://musa-jalil.narod.ru/bio.html

МАТЕМАТИКА И ЖУРНАЛИСТИКА

Альмеева Резеда, ученица 8 А класса,
Сармановсий район, Джалильская СОШ № 2
Руководитель: **Зямилова Гульнур Раисовна**

Здравствуйте, дорогие читатели этой исследовательской темы, которую я продолжаю после исследовательской работы «Математика и журналистика»! Недавно я побывала на финальном этапе республиканского фестиваля детской, юношеской и молодежной прессы «Алтын Каләм» – «Золотое перо», где обучалась основам журналистики,

проходила различные мастер-классы, писала статьи в газету. Живу в прекрасном поселке, который носит имя Джалиля – поэта-героя, редактора татарских детских журналов, издававшихся при ЦК ВЛКСМ (1931-32), военного корреспондента.

Это и привело меня к теме этой работы: я решила разобрать, что общего у этих широкоформатных областей, что их сближает, как можно использовать эти области в жизни. Обозначая цели и задачи, конструируя план работы, увидела плюсы и минусы каждой из сторон.

Актуальность тем. *И журналисты, и математики делают невозможное – добиваются правды, могут изменить путь решения задачи (проблемы), разрушают мифы и стереотипы!*

1. Миф – вымысел, выдумка

2. Стереотип – стандартное, сложившееся мнение у большинства в обществе.

Обзор литературы

Журнали́стика – практика сбора, интерпретация информации о событиях, темах и тенденциях современной жизни, её представления в различных жанрах и формах, и последующего распространения на массовую аудиторию.

На данный момент можно распределить журналистику на виды: печатная журналистика, фото-, теле-, радиожурналистика, блоггерство; фэшн-журналистика.

Современная журналистика появилась благодаря компьютерным технологиям. А как мы знаем, без математики компьютера бы не существовало!

Цитаты великих. *Истинный журналист не тот, кто собирает чужие идеи, а тот, кто щедро одаривает собственными.* (*Аграновский)*

Математика – наука о структурах, порядке и отношениях, которая исторически сложилась на основе операций подсчёта, измерения и описания форм реальных объектов.

О её красоте мы узнали уже в той презентации, она кроется даже в самых мельчайших уголках земной планеты: различных сфер наук, культуры, искусства.

Цитаты великих.Математика – гимнастика ума! (*Суворов)*

Из биографии – Джалиль (Джалилов) Муса Мустафович -татарский поэт. Родился 2(15).02.1906 в деревне Мустафино Оренбургской области в семье бедного крестьянина. Член КПСС с 1929года.

В 1931 окончил литературный факультет МГУ.

Был редактором татарских детских журналов, издававшихся при ЦК ВЛКСМ (1931-32).

В 1939–41 ответственный секретарь СП Татарской АССР.

Практическая часть.

И журналисты, и представители математики привлекают. Но как?

Репортер интересными фактами, а математик – восхитительным поворотом событий и прекрасным её решением.

Если задача состоит из чисел, и их скорее можно вычислить, то ты идешь на правильном пути: главное внимательно читать саму задачу.

Общие черты. В математике, как и в журналистике, есть своя свобода.

Журналистика = свобода слова (основа демократического общества)

Математика = свобода знаков, цифр (основа верного пути: среди самых разных поворотов, ты находишь истинную дорогу)

У этих отраслей есть свой язык. Но какой?

Математика имеет язык цифр, чисел, символов. Это международный язык – язык, на котором говорили Пифагоровцы, те, кто передавали древнюю науку; те, кто знал (благодаря математике) как устроен мир (!).

Математика – это язык, на котором написана книга природы. (Г. Галилей)

У журналистики тоже есть свой язык. Во-первых, они говорят на языке современного общества.

***Плюсы**:*

активный образ жизни;

встречи и общение со многими известными, талантливыми и просто хорошими людьми;

возможность путешествовать по разным городам и странам, бывать там, куда не пускают большинство;

статус «свободного художника»: не нужно работать «от звонка до звонка».

***Минусы**:*

ненормированный рабочий день для журналиста – обычное дело: чтобы успешно конкурировать с коллегами на медийном роле, нужно много работать, например, в ежедневных газетах практически постоянно приходится трудиться в авральном режиме;

невозможность «отключиться от работы», так как все происходящее вокруг воспринимается как информационный повод для очередной статьи или репортажа;

журналистика входит в список опасных профессий.

Журналист, работник профессии, где так много стандартизированных приёмов, но так мало абсолютных правил, имеет целый спектр возможных решений, выбирая между этичным и неэтичным поступком.

Математик, хотя работает с понятными известными приёмами, должен опереться на логику и решать. Тут, можно сказать, такая же свобода мыслей, свобода приёмов.

В ходе проведения работы я изучила литературу, средства массовой информации, поэтапно собирала, обрабатывала и анализировала информацию по данной теме. Сравнивала творчество и жизнь Мусы Джалиля с современностью.

Журналист – поэт во все времена должен оставаться Гражданином, нести правду для своих читателей. Ведь и в наши дни журналисты отдают свои жизни.

Практические рекомендации.

Совет юным журналистом, которые станут взрослыми:

Как помочь ребёнку решить задачу?

Очень часто школьники не могут решить задачу по математике из-за того, что не понимают смысл. Можно посоветовать следующее: прочитайте задачу два раза и обязательно представьте ее себе (если, например, задача о катере, то и представляйте себе этот катер); проанализируйте условие задачи, набросайте рисунок по возможности, найдите известное в задаче и то, что нужно найти; составьте план решения.

При составлении плана решения задавайте себе такие вопросы:

1. Что надо найти в задаче? Что мне неизвестно?
2. Что мне необходимо знать, чтобы найти неизвестное

После составления плана решения задачи «вытекает» и ее решение.

В конце обязательно следует сравнить полученный ответ с реальной жизнью

Вывод: Разбираться с задачами. Это учит их рассуждать, логически выстраивать свои умозаключения, критически мыслить, задавать вопросы и отвечать на них, выделять в тексте ценную информацию, способствующую найти решение на поставленную задачу.

Хочу свою работу закончить словами М. Джалиля: «**Цель-то в жизни в этом и заключается: жить так, чтобы и после смерти не умирать....**

Список литературы.

http://www.my-works.org/text_57875.html

http://freeedu.ru/modx/piter-grej-detyam-legko-uchit-matematiku-kogda-oni-sami-upravlyayut-proczessom-obucheniya

http://yojo.ru/

Муса Джалиль. Красная ромашка. –Казань, 1981

Литература. Библиотека электронных наглядных пособий. ООО Дрофа,2004, ООО «Физикон»,2004.

ӘДӘБИЯТТА, МУЗЫКАДА, СЫНЛЫ СӘНГАТЬТӘ МУСА ҖӘЛИЛ ОБРАЗЫ

Сабанова Любовь, 10нчы а сыйныф укучысы,
Яр Чаллы шәһәренең 60 нчы мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Садикова Дамира Хәбибулла кызы**

Язучыларның төп бурычлары – яхшылыкны исбат итеп, яманлыкны инкарь итеп, дөньяның матурлыгын җырлау.

Дөнья поэзиясе күгендә якты йолдызлардай балкыган шагыйрьләр аз түгел. Әмма алар арасында азатлык көрәшенең ялкынлы җырчылары, шул көрәштә батырларча һәлак булган легендар геройлар – инглиз шагыйре Джордж Байрон, венгр шагыйре Шандор Петефи, испан шагыйре Гарсиа Лорка, болгар шагыйре Никола Вапсаров, чех язучысы, публицист Юлиус Фучик һәм татар шагыйре Муса Җәлил исемнәре бар.

Мин үлемнән курыкмыйм....

Ә менә үлгәннән соң халык күңелендә, халык аңында яши торган тормыш бар. Әгәр дә мин исән чакта нинди дә булса әһәмиятле, үлми торган эш эшләп калдыра алсам, моның белән мин икенче кабат яшәргә – үлгәннән соң да яшәргә хокук алам. Чөнки минем турында сөйләячәкләр, язачаклар, ихтимал, рәсемнәремне дә басып чыгарырлар. Әгәр мин шуңа ирешә алам икән, ни дип үлемнән куркырга? Дөньяда шундый итеп яшәргә кирәк, үлгәннән соң да үлмәслек булсын – яшәүнең бөтен максаты шунда түгелмени? – дигән тирән мәгънәле сүзләрне Советлар Союзы каһарманы, Ленин премиясе лауреаты, татар халкының яраткан шагыйре Муса Җәлил 1942 елның гыйнварында хатында хатыны Әминәгә язган иде.

Язучылар иҗатында – Муса образы

Легендар, бөек шәхеснең тулы образын әдәбиятта иҗат итүдә Р. Ишморат «Үлмәс җыр» 1955; Г. Хужиев «Безнең Муса» Казан, 1957; Р. Бикмухаметов «Муса Джалиль» Мәскәү, 1957; Ж. Молдагалиев

«Жыр турында жыр» Казан, 1959; Юр. Корольков «Через сорок смертей» Москва, 1960; Н. Исәнбәт «Муса Җәлил» Казан, 1963; А. Рошка «Безнең Муса» Казан, 1968; Ш. Маннур «Муса» Казан, 1975, 2005; Г. Әпсәләмов «Агыла да болыт агыла» һәм башка язучыларның роле зур булды.

Минем аеруча берничә язучыны билгеләп үтәсем килә. Муса Җәлилгә багышланган зур күләмле әсәрләр иҗат итү өлкәсендә Ш.Маннур, Г.Әпсәләмовлар аеруча матур үрнәк күрсәттеләр. Илленче еллар башында Ш.Маннур үзенең яшьлек дусты Муса Җәлил турында роман язарга уйлый һәм бик күп материаллар тупларга ирешә. Ул герой-шагыйрь эзләреннән Минзәлә, Оренбург якларында булып кайта. Волхов фронтында Муса сугышкан җирләрдә йөри, Германиягә барып, аны күреп белгән кешеләр белән аралаша. Шулай җитди өйрәнү-тикшеренүләренең нәтиҗәсе буларак аның беренче зур проза әсәре: «Муса» романы туа.

Г.Әпсәләмов та М.Җәлилнең якты истәлегенә багышлап фашизмга каршы көрәшнең интернациональ сыйфатын ачыклаган, сугышның дөньядагы барлык кешеләргә бәла-каза гына китерүен раслаган «Агыла болыт» романын иҗат итә.

Рафаэль Мостафин (1931-2011) – күренекле әдип, тәнкыйтьче. 1971 елда «Муса Җәлилнең Моабит чоры тормышы һәм иҗаты» дигән темага диссертация яклый. Шул мәсьәләгә карата аның рус һәм татар телләрендә «Эзләнү дәвам итә» (Г.Кашшаф белән бергә), «Муса Җәлил эзләре буйлап», «Кечкенә Муса турында хикәяләр», «Өзелгән җыр эзеннән» кебек китаплары басылып чыга.

Юрий (Георгий) Михайлович Королько́в (1906-1981) – рус совет язучысы, журналист. «Жизнь – песня. Жизнь и борьба поэта Мусы Джалиля», «Через сорок смертей» китапларының авторы.

Гази Кашшаф (1907-1975) – татар әдәбият галиме, тәнкыйтьче.

Илленче еллардан башлап Гази Кашшаф үзенең калган бөтен гомерен, бай тәҗрибәсен һәм сәләтен татар халкының горурлыгы – герой-шагыйрь Муса Җәлилнең легендар тормышын һәм иҗатын тикшерүгә багышлый. Нәтиҗәдә, «Муса Җәлил» исемле күләмле монографиясе языла. Хәзердә бу әсәрләр халык тарафыннан яратып укыла.

Язучылар, галимнәр М.Җәлилнең тормышын һәм иҗатын төрле аспекттан өйрәнеп, монографик китаплар, кулланмалар иҗат иттеләр, истәлек җыентыклары төзеделәр һәм аларны бастырып чыгардылар. Алар – Җәлилнең исемен халкыбыз күңелендә мәңгеләштерделәр. Хәзердә бу әсәрләр халык тарафыннан яратып укыла.

Җәлил һәм аның көрәштәшләренә багышланган һәйкәл

Муса Җәлилнең батырлыгы сынлы сәнгать осталарын да сокландырды, аңа багышлап төрле жанр әсәрләре иҗат итәргә рухландырды. 1966 елда Казан Кремле янында атаклы сынчы – СССРның халык рәссамы, СССР Художество академиясенең әгъза-корреспонденты, скульптор В.Е.Цигаль белән архитектор Л.Голубовский иҗат иткән мәһабәт һәйкәл барлыкка килде. 1994 елда шул ук сынчы В.Е.Цигаль тарафыннан август аенда җәлилчеләрнең көрәштәшләре истәлегенә барельефлары эшләнде, тулы бер мемориаль комплекс барлыкка килде. Менә алар: Абдулла Алиш, Фуат Булатов, Гайнаш Кормаш, Гариф Шабаев, Әхмәт Симаев, Габдулла Батталов, Зиннәт Хәсәнов, Фоат Сәйфелмөлеков, Әхәт Атнашев, Сәлим Бохаров. 1944 елның 25 августында аларны үлем җәзасына хөкем итәләр. Ләкин үлүне дә алар батырларча, нык рухлылык белән каршылыйлар. Шул хәлләргә шаһит булган чит ил кешесе «Татарлар елмаеп үлделәр», – дип яза.

Үлем һәм елмаю. Шушы коточкыч җәза алдыннан елмая алучы батырлар безне гаҗәпләндерә дә, сокландыра һәм тетрәндерә дә.

Казан Кремле каршында торган һәйкәл. Аның турында бик аз шагыйрь генә язмыйча калгандыр. Бөек шәхесләр аркасында әдәбият һәм сәнгать тә үзара якыная ала икән. Бу һәйкәл салыну тарихы чагылган шигырьне халык шагыйре Сибгат Хәким иҗат итә. «Һәйкәл турында уйланулар»да ул Җәлил янында аның иптәшләре дә торырга тиеш дигән фикерне әйтә.

Муса Җәлил һәм аның көрәштәшләре! Нинди генә телләрдә кемнәр генә кабатламый бүген бу исемнәрне. Җәлил көрәштәшләреннән аерылгысыз. Шуңа күрә күпләр аны көрәштәшләре белән тасвирлый. Г. Афзалның «Ышаныгыз» әсәрендә дә шулай. «Муса Җәлил һәйкәле» шигырендә ул шагыйрьгә куелган монументны сурәтли, ул тудырган кичерешләрне бирә. Татар шагыйрьләреннән Җәлил һәйкәле турында бик күп мисаллар китерергә мөмкинлекне әйтеп китәргә була. Димәк, сәнгать осталары иҗат иткән әсәрләр дә әдәбиятны баетуга сәләтле.

Муса образын чагылдырган рәссамнар һәм сынчылар иҗаты

Шагыйрь турында әле тагын да язарлар, аның сыннарын тагын да уерлар, коерлар, чөнки Җәлил – милләтнең йөзек кашы. Әйтеп киткәнемчә, Муса образы сынлы сәнгатьтә киң чагылыш тапты. Аның якты истәлегенә багышлап Казанда, Минзәләдә, туган авылы Мостафада, Җәлил эшчеләр бистәсендә, Карадуган авылында һәм башка

урыннарда һәйкәлләре калкып чыкты, музейлары оештырылды. Шагыйрьнең беренче сыны(бюсты) скульптор Г.Тимергалиев тарафыннан 1935 елда эшләнгән иде. Шагыйрьнең сыннарын, скульптура портретларын эшләүдә С.Ахун, Н.Тузов, И. Макаров, Н.Колесников, Н.Адылов, башкорт скульпторы Зилфәт Басыйров һ.б. затлар зур өлеш керттеләр. Төрле милләт рәссамнары герой – шагыйрьнең иллегә якын портретын иҗат иттеләр. Алар арасында кемнәр генә юк: Б.Урманче, Х.Якупов, Е.Симбирин, каракалпак рәссамы Ф.Мидгазин, В.Маликов, испан рәссамы Луис Ортега, литва рәссамы Тояр, башкорт рәсссамы З.Басыйров һ.б.

Мәшһүр шәхескә багышланган шактый рәсемнәр иҗат ителде. СССР халык рәссамы Х.Якуповның 1954 елда дөнья күргән «Хөкем алдыннан» дигән рәсеме сәнгатьтә шагыйрь – герой темасын зур осталык белән аеруча гаҗәеп уңышлы әсәрләрнең берсе булды.

И.Рафиковның «Җәлилчеләр» дигән полотносы Җәлил һәм аның көрәштәшләренең фашист төрмәсендә күрсәткән ныклыгын, батырлыгын сурәтләү ягыннан әһәмиятле.

М.Җәлилнең татар музыка сәнгатен үстерүдәге роле бик зур була. 1956 елда Җәлилнең 50 еллыгы уңаеннан опера һәм балет театрына Муса Җәлил исеме бирелә. Чөнки М. Җәлил 1938-1941 елларда Татар дәүләт опера театрында редактор-консультант булып эшли һәм татар опера сәнгатенең чишмә башында тора. Ул – бу театрны оештыручыларның берсе.

Кулланылган әдәбият

1. Фән һәм тел. Фәнни – хәбәри журнал.
2. Милли мәгариф. Ф.Ф.Исламов «Муса Җәлил образы әдәбиятта һәм сәнгатьтә» 47– 50 бит. №2, 2006ел.
3. Фән һәм тел. Фәнни – хәбәри журнал.Муса Җәлил һәм музыка, №2,2006 ел,60 б.
4. Мәгариф. Муса Җәлил.Муса Җәлил. №2, 2006 ел, 22 бит.
5. Муса Җәлил: иҗаты һәм батырлыгы. XXI гасырдан караш. Казан: Казан дәүләт университеты, 2006.

МУСА ҖӘЛИЛ ТОРМЫШЫНДА МУЗЫКА

Ягудина Динә, 8 нче сыйныф укучысы,
Сарман районы икенче санлы Җәлил мәктәбе
Фәнни җитәкчеләр: **Шәйдуллина Ильмира Салих кызы,**
Гарифуллина Әлфинур Флер кызы

Муса Җәлилнең күп кырлы эшчәнлеге өзлексез татар музыка сәнгате белән бәйле. Муса Җәлил төрле яктан булган, талантлы шагыйрь – ул шигырьләр генә язып калмаган, рәсем ясарга, кечкенәдән җырларга яраткан, мандолинада уйнарга өйрәнгән, музыкаль спектакльләр кую белән шөгыльләнгән. Муса Җәлил бик көчле пропагандист һәм критик та була. Ул Эжен Потье һәм виртуоз – гармонист Файзулла Туишевның юбилее, Мәскәүдә булып узган татар артистларының концертлары, һәм булачак опера театрының репертуары турында язып чыга. Муса Җәлилнең архивында республиканың 20 еллыгына багышлап татар әдәбияты һәм сәнгатенең Декадасын үткәрү турындагы Мәскәүгә хаты ята. Муса Җәлил татар матбугат битләрендә беренчеләрдән булып Татарстанда композиторлар берлеге оештыру һәм татар дәүләт китап нәшриятында музыкаль әсәрләр тупланмасын булдыру буенча махсус бүлек төзү тәкъдиме белән чыккан. Шулай ук Муса Җәлил беренчеләрдән булып татар музыка үсешенең тарихи анализына мөрәҗәгать итә. 30 елларда Муса Җәлил газета битләрендәге бастырылып чыккан статьяларында газета укучыларны композиторларның биографияләре һәм тормыш юллары белән даими таныштырып тора. Бу чорда әле татар музыка сәнгатендә махсус бернинди тикшеренү эшләре дә алып барылмый. Шуңа күрә Муса Җәлилнең хезмәтләре бу бушлыкны тутыручы бердәнбер материал булып тора. Татар композиторларының җыр – романс иҗаты өлкәсендә язучылардан беренчеләрдән булып Муса Җәлилнең шигырьләре күренекле урын алып тора. Аның шигырьләренә 90 нан артык романс һәм җыр язылган. Аларның аерылып торган сыйфаты – интернационализм. Төрле милләт композиторлары аның шигырьләренә җырлар язалар: Ю.С.Мейтус («Песня девушки», «Красная ромашка», «Избранник», Я.С. Солодухо («Палачу», «Последняя песнь»,»Сон в тюрьме»), В.О.Энке («Моя клятва», «Ты жди»), башкорт композиторлары – Х.Ахметов һәм Н.Сабитов, чуваш композиторы – Т.Фандеев һәм башкалар. 1928 елда Муса Җәлилнең яшь композитор Латыйф Хәмиди белән иҗади дуслыгы башлана. Ә инде 1929 елның 13 нче апрелендә латин графикасында һәм яңа

исем – «Октябрь баласы» дигән исем астында журнал чыгарырга дигән карар кабул ителә. Баш редакторы итеп Муса Җәлил куела. Яңа журналда яңа рубрикалар да ачыла. «Музыка дәресләре» дигән рубрикада балаларны мондолинада уйнарга, оркестр төзергә, нота танырга өйрәтәләр. М. Җәлил – беренче пионер җырларын иҗат итүче дә. Кечкенәләр өчен күтәренке шат җырлар аз булуын истә тотып, 30 нчы елларда ул зур дәрт белән җырлар язуга алына. Мәктәпкәчә яшьтәге балаларга багышланган шигырьләрнең күбесен халык җырлары стиленә яраклаштыра. Композиторлардан Латыйф Хәмиди, Җәүдәт Фәйзи белән иҗади дуслыкка керә, «Октябрь баласы» журналында музыка бүлеге ача. Бу эшне татар композиторы Латыйф Хәмиди алып бара.

30 нчы еллар – шагыйрьнең иҗади күтәрелеш еллары. Бу чорда ул «Джим», «Җиһан», «Хат ташучы» поэмаларын һәм башка бик күп шигъри әсәрләрен, шулай ук «Алтынчәч» драматик поэмасын яза.

1940 елда ул «Балалар өчен беренче альбом» дигән ноталы китап чыгара. Китапка «Күке», «Карак песи», «Чишмә», «Шмидт бабай», «Беренче дәрес», «Кызыл йолдыз», «Май», «Сәгать», «Парашютсыз курчак» җырлары тупланган. Көйләрен Җәүдәт Фәйзи язган. 1938-1941 елларда Муса Җәлил Казан опера һәм балет тетрында эшли. Татарстан язучылар иҗатына җитәкчелек итә. Муса Җәлил балаларны табигатьне сакларга, аның байлыгын арттырырга, агачлар һәм чәчәкләр үстерергә, чиста, пөхтә йөрергә өнди, ул балалар өчен шигырьләр, җырлар яза.

Җыр шагыйрьнең иҗатында гаять зур урын алып тора. Аның җырларында без үз халкы турындагы сүзне ишетәбез. Аның милли сыйфатлары – хезмәт сөючәнлеге, батырлыгы, кунакчыллыгы, дуслыкка әзерлеге – озын татар көйләре, үзенчәлекле лирик халык җырлары рухында язылган җырларында чагылыш таба. Көйгә салынган, халык көйләреннән алынган җырлары шагыйрь иҗатына хас күренешкә әйләнә. Алар хис – тойгыларга байлыгы белән аерылып тора. Шагыйрьнең иң яхшы әсәрләреннән берсе – гаҗәеп халык легендасыннан һәм кырыс тарихтан үрелгән «Алтынчәч» поэмасы операга әйләнде.

Кулланылган әдәбият:

1. Муса турында истәлекләр.Төз һәм әдәби эшкәртүче Г.Кашшаф– Казан: Тат.кит.нәш. 1964.–310б.

2. Үлемсезлек таңында. М. Җәлил турында истәлекләр.– Казан: Тат.кит.нәшр., 1971.–102б.

3. Мостафин Р. М. Җәлил эзләре буйлап. (Ред. Р. Гәрәй).–Казан: Тат.кит.нәшр., 1968.– 150 б.

4. Мостафин Р. Өзелгән җыр эзеннән: Док. повестьлар.– Казан: Тат.кит.нәшр., 1982.–464 б

5. Миңнуллин Т. Муса – горурлыгыбыз. Татарстан яшьләре газетасы. 1996 ел.

МУСА ДЖАЛИЛЬ – ОБРАЗЕЦ ТВОРЧЕСТВА И ГЕРОИЗМА (памятник Мусе Джалилю скульптора Н. Адылова)

Гарифуллина Миляуша, ученица 5 класса,
МБУДО «Джалильская художественная школа»
Научный руководитель: **Илюхина Татьяна Владимировна**

Памятник поэту-герою Мусе Джалилю скульптора Республики Татарстан Науфаля Исмагиловича Адылова почти полвека (48 лет) является органической частью не только архитектурного облика посёлка. Он – символ нашего посёлка, гордо носящего имя поэта-патриота Мусы Джалиля.

Скульптура – вид изобразительного искусства, произведения которого из твёрдых или пластических материалов имеют объёмную, трёхмерную форму.

Истоки искусства скульптуры в Татарстане восходят к произведениям в мелкой пластике из камня, металла и кости (8-10 вв.), орнаменту, декору монументов, сооружений, надгробных камней (13-14 вв.). Становление татарской скульптуры связано с творчеством скульпторов М.Х. Байкеева, С.С. Ахуна. Ведущие мастера татарской станковой и монументальной скульптуры: Б.И.Урманче, В.М.Маликов, РХ. Нигматуллина, Н.И.Адылов, Ф.Н. Фасхутдинов, К.З. Замитов.

Монуме́нт (лат. *monumentum* «воспоминание;памятник», от *monere* «внушать, напоминать, воодушевлять») – значительный по размерам памятник.

Па́мятник – (в узком смысле слова) сооружение, предназначенное для увековечения людей, событий, объектов.

В архитектурном плане памятники нередко выполняют роль визуального центра площади или другого общественного пространства.

Все разнообразие памятников изучает общее памятниковедение, уделяющее особое внимание памятникам–символам.

Памятники Мусе Джалилю отечественных ваятелей

Памятник в нашем поселке – это не единственный памятник, воздвигнутый и посвященный поэту-патриоту Мусе Джалилю.

1) Памятник Мусе Джалилюв селе Мустафино Шарлыкского района Оренбургской области. Установлен к 70-летию со дня рождения поэта 15 февраля 1976 года. На открытии памятника присутствовала делегация из Казани, племянница поэта Елена Авдеева. Автор памятника Надежда Петина.

2) Памятник М.Джалилю в городе Оренбурге. Установлен в 1996 году по ул. Постникова к 90-летию со дня рождения поэта. Автор – казанский скульптор Кадым Залитов.

3) Памятник Мусе Джалилюв Нижневартовске. Открыт в год 35-летия города 25 сентября 2007 года. Инициатором возведения бюста из бронзы стала общественная организация Центр «Мирас», автором монумента – член Союза художников России Махмуд Гасимов.

4) Памятник Мусе Джалилю в Казани. Установлен к 60-летию со дня рождения поэта, в 1966 году. У белокаменных стен Кремля – бронзовая скульптура. Авторы памятника – скульптор В. Цигаль, архитектор Л. Голубовский.

5) Памятник Мусе Джалилюв Москве. Открыт 25 октября 2008 года. Местом установки монумента выбрана площадка рядом со школой номер 1186, носящей имя поэта.

Скульптором памятника стал член Союза художников России и Международного союза художников Евгений Шишков.

6) Памятник Мусе Джалилюв городе Набережные Челны. Установлен в 1985 году в сквере, носящем имя поэта. Авторы – Лидия Зимина и Георгий Иванов.

Памятник – достояние жителей посёлка Джалиль

Добрая традиция джалильцев, принятая с момента установки памятника – проводить митинги, посвящённые знаменательным и торжественным датам: Дню Победы, Дню рождения поэта-героя, Дню афганцев возле памятника Мусе Джалилю. Не одно поколение молодожёнов возлагали и продолжают возлагать цветы к подножию памятника в день бракосочетания. В дань памяти о творчестве поэта и уважения к подвигу героя-патриота Мусы Джалиля они останавливаются возле памятника, обещая навсегда сохранить любовь и верность в супружестве.

Муса Джалиль стоит гордо на пьедестале на центральной площади посёлка Джалиль возле здания НГДУ «Джалильнефть». На одно плечо накинута шинель. Уверенный и целеустремлённый взгляд. Это одновременно и светлый и трагический образ. Строгая и лаконичная моделировка объёмов, классически отточенная и завершённая, представляет образ поэта-героя. Нас покоряют пластическая ясность и монументальное звучание памятника Памятник Мусе Джалилю скульптора Н. Адылова всем нам нравственный урок патриотизма, он является носителем нравственных ценностей и традиций. Он создан не для выполнения объективно-исторической функции, не несёт открытую политическую нагрузку и не является объектом фундаментальной пропаганды. Создавая его, скульптор Н.Адылов стремился выявить главное и характерное, что отличает Мусу Джалиля от других, что присуще именно ему: силу воли, патриотизм, целеустремлённость и творческое вдохновение. В памятнике нет величия и пафоса, в нём есть задушевность и человечность. Жители нашего посёлка, останавливаясь у монумента, не перестают удивляться его предельной простоте и строгости, его необычайной выразительности и динамичности.

Список литературы

1. Абеляшева Г.В.,Аристова В.В. Искусство :Энциклопедия /Науч.-поп. изд. для детей./Г.В. Абеляшева, В.ВАристова -М.:РОСМЭН-ы ПРЕСС,2008.-304 с.

2. Адылов Науфаль. Скульптура. Каталог выставки произведений к 70-летию со дня рождения. Автор вступительной статьи – Д.Д. Хисамова; составители – Д.Д. Хисамова и Г.Г. Захарова. – Казань, 2003. – 32стр.

3. Евстратова Е.Н. Скульптура: Науч.-поп.издание для детей./ Е.Н.Евстратова.– М.:Искусство. – 2002. –127стр.

4. Имени Джалиля. Коллективный сборник. – Казань. Татарское книжное издательство. -1981. – стр. 130.

5. Пенкин М.С. Искусство и наука. Проблемы, парадоксы, поиски. М.С.Пенкин-М.: Современник. – 1978. – 325стр.

ИЛЛЮСТРАЦИИ АЛСУ ТИМЕРГАЛИНОЙ К СБОРНИКУ СТИХОВ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ «КЫЗЫЛ РОМАШКА»

Салимгараева Азалия, ученица 4 класса,
МБУДО «Джалильская детская художественная школа»
Научный руководитель: **Илюхина Татьяна Владимировна**

У каждого художника, настоящего мастера – свой путь. Своё видение мира и себя в нём. Своя манера письма, техника исполнения, свои способы и приёмы выражения мыслей и чувств.

В 2013 году в Татарском книжном издательстве вышел новый сборник стихотворений для детей Мусы Джалиля на татарском языке «Кызыл ромашка». Сборник составлен таким образом, что он интересен и детям, и взрослым. На презентацию нового издания были приглашены заведующий отделом детской книги Татарского книжного издательства Талия Шакирова, составитель книги Эльвира Калимуллина и художник Алсу Тимергалина.

3 апреля 2015года в Джалильской детской художественной школе была открыта художественная выставка Алсу Тимергалиной и Рината Каримова. Она посвящалась юбилею татарского писателя-фантаста Адлера Тимергалина – отцу художницы и нашему земляку (он родом из с.Мензелябаш). Дети и взрослые нашего посёлка Джалиль в течение месяца посещали выставку, открывая для себя новые грани искусства этих художников.

На художественной выставке была представлена и книжная графика Алсу Тимергалиной. Особенный интерес вызвали у нас иллюстрации к сборнику стихов для детей Мусы Джалиля «Кызыл ромашка». Они и стали предметом нашего исследования.

Для более полного эмоционального и образного восприятия детьми стихов Мусы Джалиля служат иллюстрации художников-графиков. Стихи Мусы Джалиля для детей иллюстрировали такие художники: Юрий Лысогорский («Храбрый заяц»1984,1988); Зуфар Хакимов («Кукла без парашюта»,2004); Тавиль Хазиахметов («Соловей и родник»1985); Григорий Эйдинов («Татарская поэзия и фольклор в детском саду»1982).

Иллюстрируя стихи Мусы Джалиля, художник-график Алсу Тимергалина неторопливо, обстоятельно перенесла на бумагу во всех подробностях облик милых её сердцу деревенских ребят. Художник

добилась в своих рисунках соответствия стилю и характеру текста «Кызыл ромашка» Мусы Джалиля. Иллюстрации подкупают своим счастливо найденным созвучием со стихами поэта-героя. Рисункам присущи цельность и высокие пластические качества. Обнаруживая богатство и разнообразие графических приемов художника, они несут в себе общее, свойственное её творчеству начало: глубокую человечность и неослабевающее внимание к поискам средств выразительности.

Палитра иллюстраций, построенная на сдержанных тонах, отличается тонкой декоративной выразительностью. Основу гаммы задает тот или иной цветовой фон листа. Художник при этом искусно использует и белый цвет бумаги, который почти на каждой странице образует поле для набора. Здесь, в сборнике стихотворений «Кызыл ромашка», текст чаще всего краток, поэтому белые поля остаются в своей основной части чистыми. Исключая несколько случаев, художник сохраняет основной цвет бумажного листа и между соединениями страниц у корешка. Все это придает книгам графическое единство. Белые поля не только уравновешивают разворот, но являются и смысловыми компонентами рисунка. Чрезвычайно важной стороной иллюстраций художника, роднящей её с классическими традициями, является стремление к пластической выразительности, которое ясно видно в её рисунках.

Таким образом, иллюстрируя детскую литературу, художник-график Алсу Тимергалина вносит в нее глубокое и индивидуализированное изображение ребенка. Её рисунки увлекают читателей жизненностью и выразительностью. Иллюстрациям свойственны классическая ясность и лаконизм изобразительных средств. Изображение маленького Человека – главнейшая цель Алсу Тимергалиной. Благодаря талантливым иллюстрациям замечательного художника Алсу Тимергалиной, юные читатели XXI века получают от стихов Мусы Джалиля первые поэтические впечатления и первые наглядные представления о прошлом нашего народа.

Вклад Алсу Тимергалиной в современную графику огромен. Её книжные работы, посвященные детям, относятся к выдающимся успехам в этой области. Талантливые иллюстрации художницы обогащают книгу «Кызыл ромашка», помогают читателю-ребёнку постичь глубину содержания детской поэзии Мусы Джалиля. Иллюстрации и стихи обаятельны и озорны. Удачное сочетание психологической глубины рисунков и цветовой декоративности восхищают нас. Простота, выразительность и убедительность иллюстраций удивительны и неповторимы.

Алсу Тимергалина – достойный и талантливый художник-иллюстратор XXI века, мастер книжной графики, своими рисунками говорит с маленькими читателями, как и поэт Муса Джалиль своими стихами, на понятном им детском языке. В сборнике стихотворений Мусы Джалиля для детей «Кызыл ромашка» есть та нравственная высота, которая удерживает маленьких читателей от зла, жестокости и равнодушия. Эта высота всенародна и всечеловечна. Она проверена временем, всем строем жизни людей.

Список литературы

1. Абеляшева Г.В., Аристова В.В. Искусство: Энциклопедия /Науч.-поп. изд. для детей./Г.В. Абеляшева, В.В.Аристова -М.:РОСМЭН-ы ПРЕСС. – 2008.-304 с.
2. Джалиль Муса. Красная ромашка. /М.Джалиль – Казань: Татарское книжное издательство. – 2013. -143с.
3. Кузьмин Н.В. Художник и книга: Заметки об искусстве иллюстрирования/Н.В.Кузьмин.-М.:Детская литература.-1985.-191с.
4. Пенкин М.С. Искусство и наука. Проблемы,парадоксы, поиски. М.С.Пенкин-М.: Современник.– 1978. – 325с.
5. Полунина В.Н. Искусство и дети./В.Н.Полунина.-М.:Просвещение. – 1982. -191с.

МУСА ДЖАЛИЛЬ И ТЕАТР

Яруллин Ришат, ученик 6 в класса,
г. Нижнекамск МБОУ «СОШ № 19»
Научный руководитель: **Яруллина Лилия Флюровна**

В 1935 году при Московской консерватории открылась татарская оперная студия. Студии требовался квалифицированный заведующий литературной частью. Писатели единодушно рекомендовали на эту должность Мусу Джалиля. Ему приходилось составлять репертуар для студии, создавать новые песни и либретто, присутствовать на репетициях.

Студия при Московской консерватории готовила кадры для будущего татарского театра оперы и балета и одновременно заботилась о репертуаре. Как заведующий литературной частью этой студии М.Джалиль не жалел ни сил, ни времени для создания песен, оперных и балетных либретто, переводил арии из русских и европейских

опер, увлек этой работой известных татарских писателей и поэтов. М.Джалилем был написан перевод оперы «Свадьба Фигаро».

Для оказания действенной помощи развитию татарской национальной музыкальной культуры, Муса сам усиленно занимался музыкой. В консерватории посещал лекции профессоров, ходил на практические занятия, участвовал на экзаменах, репетициях, академических концертах. Ректор консерватории профессор А.В.Свешников с гордостью заявлял, что Герой Советского Союза Муса Джалиль музыкальное образование получил в Московской консерватории.

Оперная студия завершила свою работу в конце 1938 года и возвратилась в Казань. Муса любил свою работу в студии, полюбил коллектив будущего театра и вместе с другими возвратился в Казань. В здании Татарского государственного Академического театра имени Г.Камала началась напряженная работа по подготовке к открытию театра оперы и балета.

Муса Джалиль стоял у колыбели создания оперного театра, внес огромный вклад в развитие татарского оперного искусства, стал душой Татарского театра оперы и балета, носящее его имя с 1956 года.

Произведения М.Джалиля для оперного театра

По словам сестры поэта Зайнаб Залиловой, Муса с детства любил театр. Идея новой пьесы родилась еще в 1922 году. В ней говорилось о батыре на белом коне, который крушит врагов, но и погибает сам; о верном коне, который возвращается домой без седока; о девушке, которая узнав о гибели любимого, клянется отомстить врагу и, оседлав коня, едет на войну. Но когда «Алтынчеч» выйдет на сцену? Муса Джалиль об этом не предполагал.

Драматическая поэма «Алтынчеч» была написана М.Джалилем еще в 1936 году. Тема взята из народных сказок. Но в них не было материала, достаточного для создания драматического произведения. Используя некоторые сказочные темы, поэту пришлось вводить свои образы, прибегнуть к творческой фантазии. Получилось оригинальное произведение, в котором использованы мотивы сказок.

Муса Джалиль упорно работал над «Алтынчеч», прочел десятки книг из истории татар, монголов, Средней Азии, Золотой Орды, изучил легенды, песни, этнографию народов Востока. Он, вновь и вновь отшлифовывал, переделывал, дорабатывал свое произведение. В архиве поэта сохранилось около десятка вариантов «Алтынчеч». Он искал не только образы, но добивался их гармонического сочетания с музыкой.

Молодой талантливый композитор Н.Жиганов, написав на либретто М.Джалиля «Алтынчеч» музыку, вывел оперу на жизненную дорогу. В 1939 году Назиб Жиганов закончил оперу и театр приступил к ее постановке.

«Алтынчеч» вышла книгой перед самой войной, а премьера оперы состоялась 20 июля, на которой Муса участвовать не мог: он был уже в армии. Начавшаяся война выдвинула «Алтынчеч» в ряд исключительно актуальных произведений. Это произведение отвечало духу, настроениям советских людей, поднявшихся на борьбу с фашистами. Первой исполнительницей партии Алтынчеч на сцене оперы и балета была Галия Кайбицкая. Опера «Алтынчеч» была поставлена на многих сценах оперных театров народов СССР. Например, в Башкирском театре оперы и балета, в Государственном Академическом театре оперы и балета имени Абая в городе Алма-Аты. В сентябре 2011 года опера была поставлена в Казанском Кремле.

В 1935 году М.Джалиль работает над рукописями с вариантами либретто оперы «Рыбачка».

После советско-финской войны Муса Джалиль написал либретто «Ильдар». Позже с фронта поэт писал, что хотел бы переписать произведение и сожалел о том, что не смог написать заключительную песню оперы. В 1941 году Татгосиздат выпустил либретто и ноты оперы «Ильдар» (музыка Н.Жиганова).

Творческий соратник М.Джалиля Н.Жиганов посвятил другу оперу «Джалиль». Либретту написал А. Файзи с использованием фрагментов стихотворений М. Джалиля. Опера впервые была поставлена на сцене Казанского театра оперы и балета 15 мая 1957 года, под управлением К. Тихонова.

Новая постановка оперы была осуществлена в Казани в 2011 году режиссером Михаилом Панджавидзе. Спектакль получил восторженный прием публики и был удостоен ряда общественных наград.

Образ Мусы в опере Н.Жиганова «Джалиль» на сцене Татарского театра оперы и балета воплотил И.Ишбуляков. В драме Н.Исанбета «Муса» на сцене Татарского Академического театра героя-поэта исполнил Ф.Халитов. В драме Р.Ишмуратова «Бессмертная песнь» на сцене Казанского драматического театра М.Джалиля сыграл Н.Проворотов.

По опере Н.Жиганова «Джалиль» на Ленинградской телестудии была снята телевизионная постановка. Так же эта опера была поставлена в Большом театре СССР в году.

В 1960 году опера «Джалиль» вышла на сцене Пражского оперного театра. Н.Жиганов встречался с артистами и исполнителями оперы. Роль поэта исполнил актер С.Олдржик.

9 мая 2015 года, в День Победы, на главном европейском телеканале классической музыки Mezzo (вещание на 38 стран Европы и мира, аудитория около 40 млн чел.) был показан спектакль «Джалиль» – опера о подвиге татарского поэта Мусы Джалиля, погибшего в фашистских застенках в августе 1944 года, а в целом – о беспрецедентном мужестве советского народа в годы Великой Отечественной войны.

В ГДР на студии ДЕФА по сценарию Эриха Мильштата был снят телефильм «Красная ромашка». Роль М.Джалиля исполнил артист Гильмер Татэ.

Литература

1. Джалиль М. Красная ромашка. Казань, Татарское книжное издательство, 1984.
2. Кашшаф Г.С. По завещанию Мусы Джалиля. Казань, Татарское книжное издательство, 1984.
3. Муса Джалиль. Фотоальбом. Казань, Татарское книжное издательство, 1966.
4. Хамматов Ш.Х. Муса Джалиль. Казань, Татарское книжное издательство, 1988.

ШАГЫЙРЬ ОБРАЗЫНЫҢ КАРТИНАДА ЧАГЫЛЫШЫ

Вильданова Динара, 6 нчы сыйныф укучысы,
Сарман районы, икенче санлы Җәлил мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Нуртдинова Гөлнар Салихҗан кызы**

Без татар халкының ике бөек улы – шагыйрь һәм рәссам иҗатына күз салырбыз. Алар татарның йөз аклыгы, намус пакълеге символына әверелгән герой шагыйрь һәм аның каһарманлыгын бөеклеген мәңгеләштергән халык рәссамы Харис Якупов – икесе дә фронтта булганнар; икесе дә солдат, икесе дә – Бөек Җиңүне якынайтуда көрәшнең алгы сызыгында булган батырлар. Шагыйрь дә, рәссам да сугыш тынган арада иҗади хезмәтләрен дәвам итә, берсе окопта ялкынлы шигырьләрен яза, икенчесе фронтташ дусларының батырлыгын кылкаләм белән сурәтли. Харис Якупов «Хөкем алдыннан» картинасы язылу тарихын бик мавыктыргыч итеп сөйли: «...Фронтовик рәссамнар, Бөек Ватан

сугышы турында хәтердә калганнарга мөрәҗәгать итәләр. «Хөкем алдыннан» картинасы герой-шагыйрь Муса Җәлилгә багышланган.»

Муса Җәлилне Харис Якупов якыннан белми. Дөрес, ул сугышка кадәр сәнгать кешеләре белән алар укый торган 13 нче мәктәпкә килгән була. Әмма аның образы рәссам хәтерендә сакланмаган.

Рәссам шагыйрьне мәһабәт сынлы, фашистлардан өстен итеп, зур планда бирә. Җәлилнең йөзе Әминә ханымнан алган фотолар буенча язылган. Аны сакал-мыек үскән каратут йөзле, сызылып киткән озын кашлы, очкын чәчеп торган күзле, яндырып ала торган карашлы итеп ясаган. Өстенә гимнастерка һәм окопларда таушалган фронтовиклар телогрейкасы кигән. Муенына әсир икәнен күрсәткән билге эленгән. Җәлилне хәрби әсир түгел, ә сәяси әсир буларак хөкем иткәннәр. Ихтимал, ул төрмә халатында яки гади киемдә булгандыр. Ә рәссам тоткынны хәрби киемдә биргән, чөнки ул сугышчы һәм фашистлар тоткынлыгына да хәрби әсир буларак килеп эләккән. Безнең сугышчының фашистлардан әхлакый өстенлеген һәм аның характер ныклыгын күрсәтәсе килгән рәссамның… Картинадагы образ шагыйрьнең:

Мин тез чүкмәм, катыйль, синең алда,
Кол итсәң дә, тоткын итсәң дә;
Кирәк икән, үләм аягүрә,
Балта белән башым киссәң дә, -

дигән шигъри юллары белән аваздаш булырга тиеш.

Ике елдан «Хөкем алдыннан» картинасы эшләнеп бетә.1954 елда ул Бөтенсоюз күргәзмәсенең Третьяков галереясенә куела һәм халык тарафыннан бик җылы кабул ителә.

Ул вакытта Муса Җәлилгә Советлар Союзы Герое исеме бирелмәгән һәм «Моабит дәфтәрләре» Ленин премиясенә тәкъдим ителмәгән була әле. Рәссамның Ватан сугышы чорында фашистларга каршы көрәштә үлемсез батырлыклар эшләгән, кыю, милли каһарман образын сүрәтлисе килгән һәм ул максатына ирешә дә.

Хәзер «Хөкем алдыннан» картинасы Татарстан Сынлы Сәнгать музеена куелган.

Икенче каритина – Валерий Скобеевнең «Җәлилнең лирик портреты». Картина 1980 елда язылa. Картинада Мусаның яшь чагы сурәтләнгән. Муса кызы Чулпан белән йөрергә дә вакыт тапкан. Аның өстендә ак күлмәк. Кызы әтисе белән булганга бик сөенәдер кебек. Бу картина өчен рәссамга Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклесе дигән мактаулы исем бирелә.

«Дөньяда шулай итеп яшәргә кирәк: үлгәннән соң да үлмәслек булсын – яшәүнең бөтен максаты шунда тугелмени?! Без үлемнән курыкмыйбыз дип әйтәбез икән, бу без яшәргә теләмибез, безгә һәммәсе барыбер дигән сүз түгел әле. Без тормышны бик яратабыз, яшәргә телибез һәм шуңа күрә дә үлемгә җирәнеп карыйбыз, әгәр дә синең үлемең кирәк икән (Ватан өчен сугышта) һәм Ватан өчен үзең теләп кабул иткән бу үлем картлык көннәренә кадәр 30-40 еллык тыныч хезмәттә үткән гомереңне каплый ала икән, мин иртә һәлак булдым дип кайгырырга һичбер сәбәп юк...»

Кулланылган әдәбият

1. Муса Җәлил. Моабит дәфтәрләре.-Казан:Татарстан китап нәшрияте. – 2000.
2. Муса Җәлил. Сайланма әсәрләр: өч томда.-Казан:Матур әдәбият редакциясе. – 2006.
3. Х. Якупов, «Хөкем алдынан» картинасын язу турында истәлекләр. Фронтовые зарисовки. Казань.-1981; Червонная. Золотой фонд, «Сов. Татария». –1980. – 8 май; Файенберг. Халык художнигы. «Соц. Татарстан». –1980. – 21 март; «Азат хатын». – 1979. №2.
4. «Мәгариф»журналы №2. – 2011 ел.
5. «Мәгариф»журналы №2. – 2005 ел.

ТҮБӘН КАМА ШӘҺӘРЕНДӘ М.ҖӘЛИЛ ҺӘЙКӘЛЕ ТАРИХЫ

Вәлиева Лилия, 8 нче сыйныф укучысы,
Түбән Кама шәһәренең 9 нчы мәктәбе
Фәнни җитәкчеләре: **Вәлеева Ләйсән Мидхәт кызы,**
Хәйруллина Гөлназ Мансур кызы

Түбән Кама шәһәрендә куелган М.Җәлил һәйкәленең еллар буена сузылган тарихы бар. Бу һәйкәлне булдыру өчен бик күпләр тырышты. Һәйкәл салу турындагы карар 70 нче елларда ук кабул ителә. 1976 елда М.Җәлилнең 70 еллык юбилеена матур һәйкәл булыр дигән изге ният туа. Ул чакта Түбән Кама шәһәр идарәсе каршындагы бакчага бу проектны нигезләүче истәлек-таш та салалар. Әмма еллар үтү белән, таш та, карар да онытыла. Шәһәребезнең милли тормышын сүндермәскә тырышып йөрүче мөхтәрәм кешеләр әлеге мәсьәләне кат-кат күтәрәләр. Әмма эреле-ваклы түрәләр бу мәсьәләгә битараф булып кала баралар.

Һәйкәл төзелү эшенең икенче этабы 90 нчы еллар ахырында башлана. 1996-2006 елларда мәсьәлә кабат күтәрелә. Ул чакта безнең шәһәребездә эшләүче галим Азат Зыятдиновның сүзенә колак салып, хакимият вәкилләре әлеге идеяне яңадан күтәреп чыкты. Ике төрле вариант тәкъдим ителә. Беренче проектта җәлилчеләрне күмәк гәүдәләндергән гомуми образ тәкъдим ителә. Икенче вариантта гимнастерка кигән якты йөзле сугышчан-шагыйрь образы сынландырыла. Икенче вариант раслана. Яңа һәйкәлнең проекты да эшләнә. Аның авторы фикеренчә, ул Түбән Камада яшәүчеләргә Муса Җәлилнең фашистлар төрмәсендә үткәргән еллары һәм шагыйрьнең батырларча һәлак булуы хакында искәртеп торачак. Һәйкәл Тынычлык проспектында урнашыр дип көтелә. Тынычлык проспекты да һәйкәлле булуны озак көтә. Әмма бу эш чынга ашмый кала.

Шәһәрдәге җәмгыять оешмалары башлаган изге эшнең тәмамланмавына бик борчылалар. Инде саргая төшкән газета битләрендәге язмалар Җәлил һәйкәлен булдыру өчен көрәш сәхифәләренең бер мизгелен тасвирлаучы юлларга әйләнгәннәр. «Без – Түбән Кама аксакаллары уку йортларында уздырыла торган төрле чараларда катнашабыз, җәлилчеләрнең батырлыгы хакында да сөйлибез. Узган ел барлык уку йортларында аңа багышлап төрле чаралар уздырылды. Аерым алганда, 3нче, 8нче, 14нче мәктәпләрдә булган очрашулар вакытында укучылар еш кына: «Ни өчен шәһәребездә герой шагыйрьгә һәйкәл юк? – дигән сорау бирделәр. Без, билгеле, Җәлилгә инде бронза һәйкәл дә эшләнгән булуы, тиздән һәйкәлне куярга җыенулары, аның урыны да билгеле икәнлеге, хәтта җитәкчеләребезнең бу һәйкәлне шагыйрьнең 105 еллыгына куярга вәгъдә бирүләрен әйтеп, балаларны тынычландырдык. Тик әле 106 еллыгына да һәйкәл куя алганыбыз юк, – дип борчыла С.Минһаҗев. – Соңгы вакытта матбугатта кайберәүләр, үзләренә дан казануны күздә тотып, каһарман җәлилчеләрнең данын юкка чыгарырга, кара тап ягып, ялган дәлилләр табып, аларның батырлыгын шик астына куярга тырышалар. Җитәкчеләребез дә, шулар шикелле, Җәлилнең батырлыгына шикләнмиләрдер бит? Ә без – аксакаллар шурасы әгъзалары һич тә алай уйламыйбыз. Шагыйрьнең тормыш юлын һәм иҗатын өйрәнүнең, аның исемен мәңгеләштерү йөзеннән һәйкәл куюның балаларга патриотик тәрбия бирүдә роле бик зур. Шуңа күрә, җитәкчеләребез бу сүзләрне ишетерләр һәм ниһаять, һәйкәл булыр, дигән өметтә калабыз», – дигән сүзләрне җиткерә ул.

2006 елдагы вакыйгалар, алда телгә алынган А.Зыятдинов йогынтысында нык алга китә. Шәһәребезнең «Нефтехим» җәмгыяте белән

килешеп, берләшмә акчасына Җәлил сынын койдырталар. Инде сын әзер булгач та, куярга рөхсәт бирелми, еллар үтә. Бу хакта «Идел» журналы битләрендә язылa: «Муса Җәлил һәйкәленең биш ел элек үк эшләнүен, әмма әлегәчә төрле сәбәпләр аркасында куела алмавын әйтте. Дәүләттән бер тиен акча сорамыйча булдырылган (бөтен чыгымнарны Түбән Кама «Нефтехим» ачык акционерлар җәмгыяте күтәрә) әзер һәйкәлнең (!) шулкадәр вакыт остаханәдә тузан җыеп ятуы чиксез гаҗәпләндергән иде. Ләкин Азат ага әңгәмәнең ахырына таба мине, шул исәптән, «Идел» укучыларын, гомумән, милли гаме исән һәр адәмне юаткандай итте: «Алла боерса, һәйкәлне ачу тантанасы быел, 25 августта – Җәлилчеләр көнендә булыр дип көтелә».

Әмма, ни кызганыч, 2011 елның 25 августы башка елдагы бу көннән һичнинди аермасыз узып та китте...

– Юк, быел да куймадылар, – телефоннан сөйләшкәндә Азат аганың тавышы моңсу иде...

Мин исә, шундый зур урыннарда утырган һәм шундый күп исем-атлар иясе дә милли баганаларны ныгыту мәсьәләсендә көчсез икән, без фәкыйрьләргә – гади халыкка ни кала, дип уйга баттым...

Бер ел узды...» Бу көннәргә бер ел узгач, 2012 елның 25 августында Түбән Кама шәһәрендә Муса Җәлилгә һәйкәл куела. Вакыйга зур бәйрәм булып үтә. Милләтпәрвәр шәһәрдәшләребез ярдәме белән халык теләге җиңеп чыга. Һәйкәл Техниклар йорты янәшәсендә, Ял паркының матур бер җирендә урын алган. М.Җәлил һәйкәле шәһәребезнең затлы, эчтәлекле һәм кадерле бизәгенә әйләнде.

Сүзне йомгаклап әйткәндә, түбәнкамалылар өчен М.Җәлил һәйкәле – шәһәрнең затлы, эчтәлекле һәм кадерле бизәге һәм тирән эчтәлекле рухи мирасы.

Әдәбият

1. Әдипләребез: библиографик белешмәлек: 2 томда: 1 том / төз. Р.Н.Даутов, Р. Ф.Рахмани. – Казан: Тат.кит.нәшр. – 2009. – 511-515 б.

2. Интернет-чыганак материаллары.

3. Минһаҗев С. Җәлилгә кайчан һәйкәл булыр? / С.Минһаҗев. – «Туган як», 14 февраль, 2012.

4. Мостафин Р.Ә. Тарихларда укып ятларлык. // Әсәрләр: 5т. / М.Җәлил. 1Т. Шигырьләр; кереш сүз авт.Р.Ә.Мостафин. – Казан: Тат. кит.нәшр., 2006. – 10-42 б.

5. Муса Җәлил турында истәлекләр. /төз. авт. Мостафин Р.Ә. – Казан: Тат.кит.нәшр., 2006. – 319 б.

МУСА ҖӘЛИЛ ҺӘМ ТЕАТР

Мифтахова Индира, 8 нче сыйныф,
Мөслим районы Симәк мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Хазеева Резидә Сәлимхан кызы**

Муса Җәлил татар опера театрын үстерүгә зур өлеш керткән. Мин аның бу өлкәдә эшчәнлеге турында сөйләргә телим. Халкыбызның намусына әверелгән фидакяр көрәшче шагыйрьнең кыска гомерендә никадәр күп, олы эшләр башкарырга өлгергәнлеген уйласаң, хәйран каласың. Татар опера һәм балет театрының нигезен салышуы, сәнгатебезнең шушы аеруча катлаулы төрен тудырудагы хезмәтләре үзе генә дә хөрмәт белән яд кылынырлык эшчәнлек иде.

Мәгълүм булганча, Муса Җәлил Мәскәүгә 1927 елда «Кечкенә иптәшләр» исемле балалар журналына мөхәррирлек итәргә чакырыла. Аннан соң бу журнал исемен «Октябрь баласы» дип үзгәртә. Муса Җәлил үзәк татар газетасы «Коммунист» та да эшләп ала. 1935 елда бу газета ябыла һәм Муса эшсез кала. Әмма аның бәхетенә (дөресрәге татар милләте бәхетенә) 1934 елда Петр Чайковский исемендәге консерватория каршында Татар опера студиясе ачыла. Укулар русча бара, бу хәл студия укучыларында һәм татар сәнгате эшлеклеләрендә борчу тудыра. Ник дигәндә, бары тик русча гына тәрбияләнү һәм укытылу милли опера эшлеклеләре булырга җыенучы яшьләр өчен берьяклы гына хәзерләнү булганлыгы ачык күренә башлый. Менә ни өчен җырчыларны, музыкантларны бер үк вакытта татарча репертуарга керттерү өчен көн тәртибенә килеп баса. Муса Җәлил үзенең бөтен дәртен биреп әлеге эшкә керешә.

Алда ике бурыч тора: классик опера әсәрләреннән ария һәм романсларны тәрҗемә итеп, уку-өйрәнү процессын татар теле белән тәэмин итү һәм әкренләп булачак театрның репертуарын тудыру гамәленә керешү. Кыска гына вакыт эчендә шундый йөзләрчә арияләрнең тәрҗемәләре эшләнә, аларның зур өлеше Муса Җәлил җилкәсенә төшә. Әкренләп опера либреттоларын тулысынча тәрҗемә итү эшенә керешәләр. Муса үзе Моцартның ««Фигроның туе», Россинининың «Севилья чәчтарашы», М.Максуд исә Пуччининның «Чио-Чио-Сан», Ш.Гуноның «Фауст» әсәрләрен татарчалаштыралар. Шунысы кызык, П.Чайковскийның «Евгений Онегин» операсының либреттосын бер үк вакытта мөстәкыйль рәвештә Х.Туфан белән Мәхмүт Максуд татарчага тәрҗемә итәләр.

Менә боларның һәммәсенең үзәгендә Муса Җәлил тора. Ул үзе дә эшли белә, башкаларны да әлеге юнәлештә каләм тибрәтергә кызык-

сындыра. Нәкъ менә кызыксындыра... Нәтиҗәдә, бер-берсе белән ярыша-ярыша, шагыйрьләребез татар операсы өчен либреттолар иҗат итәләр. Муса Җәлил үзе «Алтынчәч», «Илдар», «Беренче яз», Әхмәт Фәйзи «Качкын», «Сафа», Мәхмүт Максуд «Кара йөзләр», Ә.Ерикәй «Галиябану», З.Сафин «Ирек», Ә. Камал «Туй» һәм башка либреттолар язган. Либретто язар өчен, шагыйрь булу гына җитми, классик опера-балет музыкасыннан яхшы хәбәрдар булырга кирәк.

Театр оештырылганда ук аның эшчәнлек юнәлеше ачык билгеләнгән – ул татар милли опера театры булырга тиеш. Муса Җәлил үзе дә бу турыда ике төрле уйларга урын калдырмаслык итеп кистереп әйтә: «Татар дәүләт театрының профиле милли татар операсын тудыру һәм үстерүдә аның төп бурычы белән билгеләнә. Шул ук вакытта репертуарга классик һәм Союзның барлык милләтләренең иң яхшы операларын татарча тәрҗемәдә катгый мәҗбүри...»

Шулай итеп, бу татар дәүләт театры 1941 елның 10 февраленнән Татар опера һәм балет театры тик милли телдәге театр буларак яши башлаган.Театр бүгенге көндә «Муса Җәлил исемендәге Татар опера һәм балет академия театры» дип атала, анда репертуар рус телендәге әсәрләрдән төзелгән, «Алтынчәч», ара-тирә «Җәлил», «Ерактагы кәккүк авазы», «Наемщик» әсәрләре күренгәли. Бары шул гына.

Бүгенге көндә бу Муса Җәлил исемендәге Татар опера һәм балет академия театрында татар телендә куярлык әсәрләр юк, диләр. Инде Муса Җәлилгә килгәндә, ул милли репертуар өчен ничек кайгырткан! Каләмдәшләрен шушы эшкә өндәгән, язганнарын укыган, аларны кабат-кабат эшләткән, үзе булышкан. Әйе, тора-тора Муса Җәлилне сагынабыз, Туган халкым өчен, көнем өчен түгел, денем өчен, дип эшләгән бөек шәхесләр башлаган дөрес юлыбызны тиешенчә дәвам иттерү – бу көн таләбе.

Муса Җәлил – фаҗигале язмышлы, үзеннән тормаган иҗтимагый явызлык өчен газиз гомере белән түләгән, әмма нинди генә кыен шартларда яшәмәсен, сыкранмаган, өмет нурын сүндермәгән, изге теләкләрен, рухи-фәлсәфи эзләнүләрен нечкә тоемлы нәфис шигъри әсәрләрендә халкына, киләчәк буыннарга васыять итеп калдырган, үткән һәм киләчәк гасырларның бөек шагыйре.

Кулланылган әдәбият.

1. Ә.Мәхмүдов. Муса Җәлил иҗатында эстетик идеал. Казан. Татар китап нәшрияты.1998 ел, 109 бит

2. Ватаным Татарстан. 14 февраль, 1992 ел.

3. Ватаным Татарстан. 6 февраль, 2006 ел.

МУСА ДЖАЛИЛЬ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАРИСА ЯКУПОВА

Якимова Анастасия, 11 б класс
Сармановский район МБОУ «Джалильская СОШ №2»
Научный руководитель: **Гордюшина Лилия Зульфаровна**

Историческая тема издавна занимает в изобразительном искусстве одно из ведущих мест. Пожалуй, нет ни одного значительного художника, который не отдал бы дань этому жанру. Это утверждение представляется справедливым еще и потому, что работы мастеров любого жанра (портретного, бытового, пейзажного) неизбежно несут на себе отпечаток своего времени. Ярким примером того является творчество народного художника СССР и России, члена Академии художеств Российской Федерации, лауреата Государственных премий СССР, РСФСР и Республики Татарстан – Хариса Абдрахмановича Якупова.

Художник рассказывает, что он тщательно придумывал и подбирал действия и обстановку, в которой должен действовать герой его картины: «Как создать образ Мусы Джалиля? Тем более я его никогда не видел. Правда, он с группой писателей приходил к нам в школу. Но я Мусу не помнил.

Как создать образ человека, которого не знаешь…Вот холст, как говорится, четыре угла, и на плоскости ты должен передать то, что должно взволновать зрителей… И каким же он должен быть, герой моей картины Муса? Он должен быть гордым, непоколебимым, он должен как бы возвышаться над врагами. Он пламенный поэт. Он же замученный пытками, голодом, узник камеры смерти. Он же – непокоренный боец Родины… Я решил изобразить Мусу Джалиля среди фашистов. Остановился на моменте допроса поэта, потому что мне показалось, что именно эта ситуация дает возможность изобразить противостояние противоположностей. Мне хотелось показать морально-нравственное превосходство поэта-героя над его палачами, твердость его характера».

И вправду, главный персонаж картины, центр всей композиции – Муса Джалиль. Художник пытается обратить внимание зрителей на него с помощью светлых, теплых тонов, выделяющихся на фоне всей картины – это охра, желтые и зеленые цвета. Свет освещает все лицо и фигуру М.Джалиля. Одежда, рваный, старый тулуп солдата Красной армии, номерок на шее, руки, стиснутые за спиной – все это помогает Х.Якупову создать образ военнопленного, заложника немецких

фашистов, бессильного перед врагами физически, но стойкого и несокрушимого душой. По усталому, измученному бессонницей и пытками, взгляду и выражению лица, можно увидеть то, какие трудности пришлось испытать М.Джалилю в плену. Гордая осанка, бесстрашный взгляд в лицо врагу передают всю решительность, мужество и бесконечную силу, величие поэта.

«Очень важно взаимоотношение главного героя полотна с окружением. Очень часто художники, решая произведения с участием наших идейных противников или фашистов, идут по пути некоторой карикатурности, гротеска. Я выбрал новый подход. Допрашивающие Мусу Джалиля фашисты – это сильные, умные люди. Мне показалось, что это было очень верным решением, ибо М.Джалиль, сумевший противостоять им, при такой трактовке становится выше по своим моральным качествам, по убеждениям, чем допрашивающий его генерал или офицер СС…», – говорит о замысле картины Х.Якупов.

Казалось бы, всего четыре героя, четко замеченные автором, однако, если внимательно рассмотреть картину, то можно увидеть еще одного фашиста, сливающегося с тенью, за спиной Мусы Джалиля. На нем автор не акцентирует большое внимание. Такой композицией Х.Якупов показывает, в какой безвыходной ситуации находится пленник, он окружен врагами, беспомощен перед ними, перед могущественными захватчиками. Это помогает художнику раскрыть характер Мусы Джалиля, весь его героизм и бесстрашие, веру в себя и свою Родину.

Да, на первый взгляд допрашивающие выглядят непобедимыми, сильными, властными людьми, перед одним беспомощным солдатом. Они уверены в своей несокрушимости, чувствуют свое превосходство над ним, однако, все эти характеристики приходят в голову только по первому взгляду на картину. Если же внимательно разглядеть позу, выражение лица, мимику каждого из фашистов, можно прийти к иным выводам. Всепоглощающая злость, безумие, напряженность, напущенное спокойствие, страх поражения, отсутствие моральных и нравственных качеств – все это скрывается под маской, пугающей многих маской уверенных в себе и в своей силе людей. Таким хитрым приемом, не прибегая к карикатурам, как делали многие авторы того времени, Х.Якупов раскрывает всю суть фашистов. Здесь скорее они беспомощны перед Мусой Джалилем, так как не способны доказать ни себе, ни ему, ни народу свое величие. Они доказывают всем, что могут только убивать, не добиваясь этим ничего ни для себя, ни для своей страны, когда Муса Джалиль, настоящий герой, в одиночку

противостоящий врагам, доказал свое честное имя своими подвигами, доказал то, насколько важна для него Родина и его народ.

Таким образом, художнику удалось точно создать конфликтную ситуацию, столкновение двух миров, раскрыв всю сущность каждого из них.

Эта картина была показана в 1954 году в Москве на выставке российских художников, затем на всесоюзной художественной выставке в Третьяковской галерее, Русском музее, в Ташкенте и других городах. Это была первая картина, отразившая подвиг Джалиля. Ее невозможно забыть; она, подобно набату, призывает к борьбе, к уничтожению врага.

Список использованной литературы

1. «Вспоминая о Мусе». – Казань. Татарское книжное издательство, 1964 г.
2. Герои Советского Союза – наши земляки. – Казань, 1984
3. Джалиль М. Мой жизненный путь. – Казань, 1962
4. Мустафин Р. По следам поэта-героя. – М., 1969.

ВЛИЯНИЕ ПЕСЕН НА СТИХИ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ НА ЖИВЫЕ ОРГАНИЗМЫ

Салихова Айсылу, 7б класс
Сармановский район МБОУ «Джалильская СОШ № 2»
Фәнни җитәкчеләре: **Ахметгалеева Ландыш Зиннуровна,**
Шайдуллина Ильмира Салиховна

Песня и Муса Джалиль. Песня в биографии поэта явление чрезмерно приятное и волнующее. Песня сопровождает все его творчество. Поэт впоследствии скажет: «Вся моя жизнь была одой грустной песней».

Я люблю слушать музыку разного характера: классическую, современную, народную. Очень люблю петь песни, написанные на слова М.Джалиля. Это такие песни как «Карак песи», «Колыбельная дочери», «Сагыну».

Многолетние наблюдения за своими эмоциями во время прослушивания музыкальных произведений, показали, что музыка разного характера по-разному влияет на настроение человека. В связи с этим я захотела узнать, как влияет музыка разного жанра на организм чело-

века и на комнатные растения. Я решила использовать для своей исследовательской работы песни, написанные на стихи М. Джалиля и авторские песни учителя музыки нашей школы И.С. Шайдуллиной.

Растения – главный первичный источник пищи и энергии для всех других форм жизни на Земле. У некоторых растений питание гетеротрофное (сапрофиты и паразиты). Известно около 350 тыс. видов ныне живущих растений, которые делятся на низшие и высшие растения. Чтобы лучше понять механизм влияния музыки на различные виды растений, необходимо знание строения растений, разбираться в явлении фотосинтеза. В нашей работе я буду исследовать только высшие растения, имеющие корень, стебель, лист и цветок.

Растения – неотъемлемая часть окружающей среды. Растения очень чувствительны к музыке. Я бы выделила понятие о так называемых плохих, резких и хороших, чистых звуках. Первые отравляют окружающую среду. Именно на них очень остро реагируют растения. Наиболее угнетающе действует на растения дисгармоническая музыка, например, тяжелый рок.

Как показали эксперименты, проведенные во многих странах, эти звуки оказывали на растения столь губительное воздействие, что некоторые из них теряли листья и засыхали. Не выдерживали звуки рока даже корни растений. Они начинали расти в противоположную от источника звука сторону. По-иному реагировали растения на гармоническую музыку. Когда из репродуктора звучала музыка Бетховена, Гайдна, Шуберта или Брамса, растения вытягивали свои побеги в сторону динамика. Пришлась им по душе и индийская классическая музыка. Стоило включить динамик, как растения склонялись к нему чуть ли не горизонтально. А одно из них, как описывают эксперимент индийские исследователи, стоящее ближе других к динамику, буквально обвило его своей листвой.

Проведенные исследования и вся практика использования музыки в растениеводстве и цветоводстве служат развитию науки. Они помогают лучшему пониманию того, что представляет собой сознание, в чем отличие живой материи от неживой, каковы формы и виды сознания. Они расширяют наше познание мира, раскрывают новые глубины в понимании единства и многообразии черт и свойств живой материи, обогащают наше знание и снимают покровы с еще одной тайны природы.

Реакция растений на воспроизводимую музыку разных жанров удивительно сходна с влиянием музыки на человека. И это несмотря

на то, что воздействие музыки на психику человека происходит по довольно сложной цепи, т.к. воздействие ведется на органы слуха человека и его нервную систему, которая воспринимает и анализирует звуковые сигналы любой сложной формы и вида, в свою очередь, изменяя деятельность полушарий головного мозга через эмоции.

Итак, музыка пронизывает весь Космос и все живое на Земле. Не является исключением всё живое (человек, животные и растения). Исследования показали, что пронзительный звук большой громкости способствует свертыванию белков в жидкой среде. Иными словами, сырое яйцо, если положить его напротив громкоговорителя на рок-концерте, может неожиданно превратиться в готовое, крутое яйцо.

Практическая часть работы состояла из наблюдения за следующими видами комнатных растений: бегония, хлорофитум, шлюмбергера (декабрист).

Давно замечено, что когда за цветами ухаживают с любовью, разговаривают с ними, то они хорошо растут и цветут. Если же подходить формально к уходу за ними, то они не будут такими яркими и красивыми. Хорошим примером правильного ухода за растениями является декабрист. При изменении условий произрастания комнатное растение может начать чахнуть и болеть, а несоблюдение температурного и влажностного режима приводит к тому, что цветок перестает цвести. Я хочу привести данные, подтверждающие описываемые выше исследования на примере наблюдения за комнатными растениями. Мною были взяты песни, написанные на стихи Мусы Джалиля – это «Колыбельная песня», «Варварство», и авторская песня «Кайту» И.Шайдуллиной -мелодия, харатер этих песен разные, и различные по своему содержанию.Я решила проверить реакции растений на эту музыку и сравнить, влияние музыки разного характера на комнатных растений. Характерные примеры действия мелодий на растения приведены в таблице 1.

Наблюдений за комнатными растениями
Время наблюдения: ноябрь-январь

Место наблюдения: школьные кабинеты (использовала три кабинета). Растения находились в обычных для комнатных растений условиях, рядом с окном. Я старалась не изменять условия произрастания комнатных растений, чтобы исключить побочные факторы, могущие повлиять на чистоту эксперимента.

Таблица 1.

Название растения	М.Джалиль «Варварство»	М.Джалиль «Колыбельная песня»	Авторская песня «Кайту» И.Шайдуллиной
Бегония	Два листочка завяли, а в некоторых листочках появились пятна	Растения так же реагирует, как и на классическую музыку.	Влияет на рост. Появился новый росток листа.
Хлорофитум	Без реакции	Чувствуется рост растения	Изменение цвета растения
Шлюмбергера (Декабрист)	Без реакции	Тянется в ту сторону, откуда доносится звук	Без реакции

Во время данных исследований давление колебалось от 742-750 мм рт. столба, измеряла с помощью комнатного барометра, температура воздуха была 18-22 градуса, дни были пасмурными, полив растений проводился комбинированным методом: опрыскивание и корневой полив. Таким образом, влияние изменения влажности воздуха, температуры и освещенности на комнатные растения во время исследования было незначительно. Подкормка растений не производилась, потому что растения в зимний период находятся в состоянии покоя, и подкормка их не приведет к желаемым результатам, даже может нанести вред растениям. Включала музыку каждый день на два часа.

Вывод: «Колыбельная» М.Джалиля, и авторская песня учителя музыки, положительно (благоприятно) влияют на человека и на растения. Они успокаивают и лечат, влияют на рост растений. Песня на стихи М.Джалиля «Варварство» – наоборот – заставляет переживать, проснуться, но не оказывает благоприятное воздействие. Она может заставить грустить или злиться.

Для проверки гипотезы мы провели исследование, в результате которого узнали, что растение, уход за которым сопровождался – музыкой на слова М.Джалиля «Бишек жыры», авторской песни И.С.Шайдуллиной «Кайту»:

1. Увеличивает рост растения и цветения.
2. Усиливает выделение нектара.

3. Растение наклоняется в сторону источника звука.

Таким образом, в завершение работы, хочется сказать, что как видно из вышесказанного, все живое на Земле взаимосвязано. Изучая влияние музыки на растения, мы можем судить о таком же влиянии на человека. Это влияние может быть более сильно, так как человек является высшей формой жизни на планете, и он должен жить в гармонии с природой.

Литература

1. Анастасова Л.П. Растения и окружающая среда: Учебное пособие. – М., 1999.
2. Воробьева Р. Комнатные растения: Мини – энциклопедия. – М., 2001.
3. Исмаилова С. Энциклопедия для детей «Биология». – М., 1994.
4. Дубров А.П. Сознание у растений и связь их с человеком. – М.: Наука и знание, 1990.

МУСА ДЖАЛИЛЬ И ИСКУССТВО

Гимазетдинов Наиль, 7 класс, Сармановская СОШ
Научный руководитель: **Нургалиева Диляра Аухатовна**

Искусство дает крылья и уносит далеко – далеко!
Чехов А.П.

Муса Джалиль – Герой Советского Союза, бесстрашный сын татарского народа, и еще не одно поколение будет гордиться им. Вся многогранная деятельность поэта была неразрывно связана с татарским искусством.

Огромное влияние на формирование внутреннего мира будущего поэта оказала его мать Рахима-апа. Спокойная, тихая, уравновешенная женщина. Она обладала бесконечным терпением и стойкостью.

Любовь к народным песням, сказкам, легендам – это также заслуга матери, которая являлась хранительницей и исполнительницей замечательных образцов народного творчества в семье Залиловых. В юности она считалась первой певуньей на селе, не только знала множество песен, сказок, баитов, но и сама сочиняла их.

Благодаря воспитанию, Муса уже в ранних своих произведениях нередко использовал фольклорные сюжеты, образы, стихотворные размеры народных песен и частушек.

Муса Джалиль был одаренным разносторонне – он не только писал стихи, но и рисовал, с юных лет любил петь, занимался постановками музыкальных спектаклей. Именно от Мусы многие в родной деревне услышали такие слова, как «театр», «концерт».

Великий поэт был и музыкантом, правда самоучкой. Играл на фортепиано и мандолине. Любовь к музыке Муса Джалиль мечтал передать своей дочери. И даже с фронта писал жене, что «присмотрел Чулпаночке пианино». Однако этим планам помешала война, а после и гибель поэта.

Как рассказывала Амина-ханым, великий Бетховен, любимый композитор Джалиля, всегда поражал его отважной мощью, храброй беспредельностью мыслей и чувств. Джалиль знал не только симфонии Бетховена, но и вокальные произведения композитора. В личной библиотеке поэта хранились книги о Рихарде Вангере, Арнольде Шенберге. Кроме того, Джалиль был прилежным слушателем Генделя, Баха, Брамса.

В 1934 году при Московской государственной консерватории открылась Татарская оперная студия. В 1935 году при студии организуется литературный сектор; во главе его становится Муса Джалиль.

Трудно было сделать лучший выбор. Джалиль хорошо разбирался в музыке. Он был человеком высокой культуры, хорошим организатором. Энергичной деятельности поэта в основном и была обязана студия тем, что 17 июня 1939 года в Казани открылся оперный театр с богатым репертуаром.

В первые годы работы студии литературный сектор занимался переводом на татарский язык арии, романсов, песен. Так, в 1937 году Джалиль переводит около десяти песен и романсов на слова Пушкина, а за апрель – май 1939 года – девятнадцать песен и романсов. В содружестве с композиторами Дж. Файзи, М. Музаффаровым поэт пишет десятки песен.

М.Джалиль собирает вокруг себя талантливых поэтов, которые занимались переводами произведений великих композиторов.

Переводы были лишь частью большой работы, проводившейся под руководством Джалиля. Он стремился к созданию оригинальных произведений на татарском языке. Казанский театр открылся постановкой оперы «Беглец» (либретто А.Файзи, музыка Н.Жиганова).

Джалиль и сам создает несколько либретто: «Алтынчеч», «Девушка-рыбачка», «Первая песня», «Дружба». На сцене появились оперы лишь по двум либретто – «Алтынчеч», «Ильдар».

Либретто «Ильдар» написано по свежим следам финской войны 1939-1940 годов. Произведение во многом уступало другим, так как у Мусы Джалиля не было личных впечатлений от войны. Сумев показать, занятый мирным трудом, автор не смог рассказать о народе на войне.

Большой творческой удачей Джалиля явилось создание драматической поэмы «Алтынчеч»(«Золотоволосая», 1936, музыка татарского композитора Н.Жиганова). Это одна из серьёзных попыток рассказать об истории татарского народа. Премьера оперы состоялась через месяц после начала войны. Присутствовавший на премьере А.Кутуй писал тогда: «Хорошее произведение никогда не теряет своей ценности… «Алтынчеч» входит в ряд таких произведений».

Муса Джалиль был страстным пропагандистом и чутким критиком. Он писал о поэте-коммунаре Эжен Потье и юбилее виртуоза-гармониста Файзуллы Туишеве, о концертах татарских артистов в Москве и о создании репертуара для будущего оперного театра. В его архиве находятся и письма в Москву – с предложением провести Декаду татарского искусства и литературы в честь 20-летия республики. Именно он выступил в печати с предложением создать в Татарии Союз композиторов и призывал организовать в Татгосиздате спецсектор по изданию музыкальных произведений.

Муса Джалиль – один из первых татарских писателей, чья поэзия заняла видное место в песенно-романсовом творчестве татарских композиторов. На его стихи написано более 90 романсов и песен. Отличительной чертой творчества Джалиля был интернационализм. Композиторы разных национальностей дают им новую жизнь в музыке: Ю.С.Мейтус («Песня девушки», «Красная ромашка», «Избранник», Я.С. Солодухо («Палачу», «Последняя песнь», «Сон в тюрьме»), В.О.Энке («Моя клятва», «Ты жди»), башкирских композиторов Х.Ахметова и Н.Сабитова, чувашского Т.Фандеева и др.

Объектом искусства стала сама жизнь М.Джалиля. Его героический подвиг воспевают в стихах и песнях, поэмах и кантатах, операх и драмах, его образ оживает в романах и симфониях, в картинах и скульптурах. Опера Н.Жиганова «Джалиль»(либретто А.Файзи), симфоническая поэма «Джалиль» А.Монасыпова, вокально-симфоническая поэма «Последняя ночь»(сл. Р.Кутуя) А.Луппова, симфоническая поэма «Красная ромашка» И.Пустыльника, музыка В.Успенского к к/ф «Моабитская тетрадь», песни татарских композиторов.

Опера «Джалиль» – самое значительное произведение Н.Г.Жиганова. В 1947 году Н.Г.Жиганов написал оперу «Шагыйрь» («Поэт») на либретто А.Файзи. Однако в это время сведений о жизни и героической борьбе поэта было еще мало, не дошли до Казани его «Моабитские тетради».

Снова к этой теме Жиганов обратился через 10 лет. В центре оперы образ поэта-героя. В либретто широко использованы стихи М.Джалиля: все арии поэта, народные хоры, песня татарской девушки Хаят. В данной работе освещены основные произведения Мусы Джалиля, которые являются золотым фондом культуры татарского народа.

Искусство играет важнейшую роль в нашей жизни, помогая морально расти будущим поколениям. Благодаря вкладу поэта в развитие искусства молодое поколение впитывает в себя богатства устного творчества татарского народа, значительнее представляет исторический подвиг народа.

Литература

1. Кашшаф Г.З. По завещанию Мусы Джалиля. – Казань, 1984.
2. Р.Бикмухаметов. Муса Джалиль. Личность. Творчество. Жизнь. – Москва, 1989.
3. Р.Мустафин. По следам оборванной песни. – Казань, 2004.

ВКЛАД МУСЫ ДЖАЛИЛЯ В ТАТАРСКОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО

Шайхутдинова Альмира, 8 класс,
Лицей-интернат им. М.Онджеля г. Бугульмы
Научные руководители: **Доган Диляра Ильдаровна,**
Шайхутдинова Флюза Фаворисовна

Еще до начала войны, Муса Джалиль был известным татарским писателем, активным общественным деятелем, выдающейся личностью в мире культуры и музыкального искусства.

Джалиль хорошо знал не только татарскую народную музыку и фольклор, а также произведения классической музыки. Он интересовался разными её направлениями, писал рецензии на спектакли и либретто оперного театра, давал характеристику на музыку спектакля, указывал на положительные и отрицательные стороны.

Деятельность Мусы Джалиля в Татарской оперной студии при Московской консерватории

В 1934 году при Московской государственной консерватории им. П.И.Чайковского была открыта Татарская оперная студия для подготовки кадров по всем видам музыкальных и оперных специальностей: композиторов, либреттистов, певцов, оркестрантов. Муса Джалиль принимает активное участие в её работе. Ему доверяют руководство литературный отделом оперной студии с поэтами и композиторами.

Работа Мусы Джалиля в Казанском оперном театре

Летом 1939 года в Казани открылся оперный театр, выросший на основе студии. Вместе со студией Джалиль переезжает в Казань и продолжает работу в театре в качестве заведующего литературной частью, который теперь носит его, дорогое всем, имя.

В эти годы достигает рассвета и творчество поэта. Джалиль пробует свои силы в разных жанрах – пишет пьесы, эпические поэмы, песни, критические статьи.

24 июня 1941 года в театре состоялась громкая премьера национальной оперы «Алтынчеч». После этого, Джалиль начал работу над либретто новой оперы «Рыбачка», о рыбаках Каспия.

В августе 1941 года в Москве должна была проводиться декада татарской литературы и искусства. И опера «Алтынчэч», и опера «Ильдар» написанная Назипом Жигановым на либретто Мусы Джалиля вошли в программу декады, но война рушит все планы. Трагедия, которую принесла война, прервала путь его творчества. Джалилю не было суждено вернуться в родные края.

Творчество Мусы Джалиля посвященное детям

Муса Джалиль очень любил детей и всегда оставался для них другом. Дети-продолжатели жизни на земле, её вечность, цвет и краса. Он понимал всю ответственность за воспитание подрастающего поколения. С появлением дочери Чулпан, распустилось сильное и нежное отцовское чувство, которое новыми красками обогатило его творчество. Сегодня мы можем наслаждаться песнями «Кызыма», «Бишек җыры» музыку к которым написал Дж. Файзи.

В 1940 году вышла книга с нотными текстами под названием «Первый альбом для детей» на стихи М.Джалиля и музыку Дж.Файзи. Поэт хорошо разбирался в детской психологии и через песни старался дать подрастающему поколению воспитательные уроки. («Сэгать»,

«Этэч, «Карак песни» и тд.). Через песни старался привить любовь к родному краю, к животным, уважение к старшим.

Детские песни на стихи Мусы Джалиля

Название	Музыка
Кызыма	Дж. Файзи
Карак песи	Дж. Файзи
Минем этэчем	Дж. Файзи
Беренче вальс	Л. Хэмиди
Сэгать	Дж. Файзи

Песни и романсы на стихи Мусы Джалиля

Чишмә	Дж. Файзи
Сагыну	З. Хабибуллин
Гөлләрем	З. Хабибуллин
Дулкыннар	Р. Яхин
Җиләк җыйганда	М. Музаффаров
Соңгы көрәшкә	Ф. Яруллин
Күңелле яшьләр	Л. Хэмиди
Туган ил	М. Юзлебаев
Җырларым	С.Сайдашев
Дулкыннар	Р.Яхин
Чишмә җыры	А.Бакиров

Песни на стихи Мусы Джалиля в переводе на русский язык

Название песни	Автор перевода	Композитор
Звезды	Ю. Кушак	А. Хачатурян
Песня о храбром джигите	Ю. Кушак	Л. Афанасьев
Песня юных моряков	Ю. Кушак	Л. Афанасьев
Юные друзья	Ю. Кушак	А. Монасыпов
Вольные ветры	Ю. Кушак	Ю. Чичков
Девочке из Мензелинска	Ю. Кушак	Ю. Чичков
Колыбельная дочери	Ю. Кушак	Ю. Чичков
Дуб	Ю. Кушак	Р. Габичвадзе
Осень пришла	Ю. Кушак	Т. Корганова
Мой пес	И. Мазин	Р. Габичвадзе

Родник	И. Мазин	В. Рубин
Майские денечки	В. Звягинцева	А. Фаттах
Клятва джигита	Ю. Кушак	Т. Корганов
Чулпан	Ю. Кушак	З. Левина

Песни написанные о Мусе Джалиле

Жанр и название	Слова	Композитор
песня «Муса Җәлил– халкым улы»	Р. Валиева	И. Гыйләҗетдин
песня «Яшь җәлилчеләр җыры»	М. Хөсәен	Р. Яхин
песня «Җәлилчеләр җыры»	Ә. Рәшитов	Р. Бакиров
Опера «Джалиль»	А.Файзи	Н.Жиганов
Симфоническая поэма «Муса Джалиль»	А.Файзи	А.Монасыпов

В ходе данного исследования был проведен анализ биографических данных, взятых из книг о Мусе Джалиле, прослушанных аудиозаписей с воспоминаниями людей близко знавших поэта, стихов М.Джалиля, песен на его тексты; изучены книги об истории создания Татарской студии в Москве и Казанского государственного оперного театра.

Литература:

1. Р. Бикмухаметов. Муса Джалиль. Личность. Творчество. Жизнь. Казань: Татарское кн.изд-во, 1986

2. В.Воздвиженский. Поэзия Мусы Джалиля. Казань: Татарское кн. изд-во. 1981г.

3. Рафаэль Мустафин. Муса Джалиль. Казань: Татарское кн. изд-во, 1986г.

4. Муса Җәлил турында истәлекләр. Казань:Татарское книжное изд-во, 2006 г.

5. Сайланма әсәрләр. Шагыйрь турында истәлекләр. Казан:Татарстан Республикасы. «Хәтер» нәшрияты. 2004 год.

МУСА ҖӘЛИЛ МАНДОЛИНАСЫ

Галиуллина Илгизә, 6 нчы сыйныф,
Зәй районы Югары Налим мәктәбе
Фәнни җитәкче: **Галиуллина Нурзилә Ярулла кызы**

Бүгенге көндә М.Җәлил сүзләренә язылган 30дан артык җыр исемлеген туплауга ирештем. Бу Җәлил язган шигырьләр мәгънәле, җыр язу өчен яңгырашлы булуын аңлата. Шулай булуга карамастан, бүгенге көн композиторларының Җәлил сүзләренә язылган җырлары юк. Мин туплаган җырлар исемлеге:

1. «Әтәч» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
2. «Бишек җыры» Муса Җәлил сүзләре, З. Хәбибуллин көе.
3. «Беренче дәрес» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
4. «Бөрлегән» Муса Җәлил сүзләре, М. Яруллин көе.
5. «Гөлләрем» Муса Җәлил сүзләре, З. Хәбибуллин көе.
6. «Дулкыннар» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
7. «Дулкыннар» Муса Җәлил сүзләре, Рөстәм Яхин көе.)
8. «Җиләк җыйганда» Муса Җәлил сүзләре, М. Мозаффаров көе.
9. «Җырларым» М.Җәлил сүзләре, Рөстәм Яхин көе.
10. «Җырларым» М.Җәлил сүзләре, Салих Сайдашев көе.
11. «Карак песи» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
12. «Кичер илем» Муса Җәлил сүзләре, Л. Хәмәди көе.
13. «Көз җитте» Муса Җәлил сүзләре, Л. Хәмәди көе.
14. «Куян» Муса Җәлил сүздәре, Л. Хәмәди көе.
15. «Күке» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
16. «Күңелле яшьләр» Муса Җәлил сүзләре, Л. Хәмәди көе.
17. «Күрсәт әле» Муса Җәлил сүзләре, Л. Хәмәди көе.
18. «Кызыл йолдыз» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
19. «Кызыма» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
20.. «Ленин бабай турында җырлар» Муса Җәлил сүзләре, Л. Хәмәди көе.
21. «Май» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
22. «Маэмай» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
23. «Маэмай» Муса Җәлил сүзләре, Ф. Яруллин көе.
24. «Октябрь җырлары» Муса Җәлил сүзләре, Л. Хәмәди көе.
25. «Парашютсыз курчак» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.
26. «Сагыну» Муса Җәлил сүзләре, З. Хәбибуллин көе.
27. «Сәгать» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.

28. «Соңгы көрәшкә» Муса Җәлил сүзләре, Ф. Яруллин көе.
29. «Суык бабай» Муса Җәлил сүзләре, Л. Хәмәди көе.
30. «Уңыш бәйрәме» Муса Җәлил сүзләре, Л. Хәмәди көе.
31. «Хат ташучы җыры» Муса Җәлил сүзләре, М. Мозаффаров көе.
32. «Чишмә» Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе.

Алдан әйтеп кителгәнчә, Муса Җәлил татар халык көйләрен яратып тыңлаган һәм хәтта уйнаган да. Аның тугры дусты, яраткан уен коралы – мандолина. Кызганычка каршы, мин Муса Җәлилнең үз мандолинасын күрү бәхетенә ирешмәдем. Әмма Советлар Советы Герое, шагыйрь Муса Җәлил үз кулларына тотып уйнаган мондалина безнең музыка мәктәбендә саклана. Әлеге борынгы музыка уен коралын татарның зыялы, акыллы тарихчысы, язучы, табиб Таҗетдин Ялчыголның нәсел дәвамчысы Нәкыя Сәфәрова ясаган.

Нәкыя апа үзе – Татарстанның атказанган укытучысы һәм Татарстан Республикасы Президент аппараты җитәкчесе Әсгат Сәфәровның әнисе. Нәкыя Сафарова 91 яшендә дә искиткеч итеп мандолинада уйный. Бу уен коралына мәхәббәт аңа әнисе Мәсрүрәдән күчкән. Аның сүзләре буенча, Таҗедин ага Ялчыгол да мандолина көйләрен яраткан. Нәкыя апа мандолинада уйнау сәләтен Минзәлә балалар йортында ныгыта, ул анда музыка түгәрәгенә йөргән. Бу мандолинаның хуҗасы – Минзәлә педучилищесы укытучысы Нурмөхәммәт Гарифуллин. Нәкыя апа, аның сеңлесе Кәшифә белән дуслар булган. Нурмөхәммәт аганың үлеменнән соң мандолина Нәкыя апаның кулына күчә һәм гомере буе Нәкыя апаның юлдашы була. Ул Татарстан, Бурятия, Монголия мәктәпләрендә укыта. Аның бик күп укучылары шушы мандолинадан уйнау дәресләре ала. Күпмедер вакыттан соң Нәкыя апа Сәфәрова татар халык көйләре җыентыгы чыгара. Аларның һәрберсен ул үзе мандолинада башкара. Алар арасында: «Тәфтиләү», «Шахта», «Рамай», «Сарман», «Минзәлә» көйләре бар.

Нәкъ менә бу мандолина Җәлил кулына ничек эләгә соң? Муса 1941 елда Минзәләдә армия командирлары өчен политкурсларда укый башлый. Кичләренул бик еш Нурмөхәммәт Гарифуллин гаиләсендә үткәрә торган булган. Анда ул үзенең шигырьләрен укыган, җырларын башкарган. Шул очрашу вакытларында Нурмөхәммәт аганың мандолинасын күрә, аны кулына алып: «Минем мандолинама бик тә ошаган»,– ди, һәм анда берничә көй уйный. Кызганычка каршы, Нәкыя апа шагыйрь белән очрашу бәхетенә ирешә алмый. Бу вакытта ул башка районда укыткан була. Аңа бу хакта иптәш кызы Кәшифә сөйли, уен коралын истәлек итеп Нәкыя апага бүләк итә.

Зәйдә инде өченче ел рәттән «Ялчыгол укулары» уза. Нәкыя апа анда көтеп алынган кунак. 2013 елның көзендә дә ул Таҗетдин Ялчогылның 250 еллыгына багышланган чараларда катнашты. Зәй музыка мәктәбендә татар халык уен коралларыннан нәкъ менә мандолина җитмәвен белгәч, үзендә сакланган мандолинаны бирергә вәгъдә итте. 2014 елның март башында ул бу бүләкне үзенең туганнары Рәзилә Җиһаншина һәм Алсу Талипова аша Зәйнең музыка мәктәбенә тапшыртты.

Мандолинаны тапшыру тантаналы рәвештә узды. Музыка мәктәбенең актлар залына әлеге мәктәпнең укучылары, аларның әти-әниләре, Таҗетдин Ялчголның туганнары, Зәй мәчетенең имам-мөхтәсибе Сәгыйт хәзрәт Камалов та килгән иде. Бүләккә бирелгән бу уен коралы, күп еллар кулдан-кулга йөреп, бик күп тарихи вакыйгалар күргән. Музыка мәктәбе укытучылары әйтүе буенча, мандолина искиткеч сакланган. Аның кулдан ясалган уен кораллы икәнлеге күренеп тора.

Менә шундый уникаль музыка коралы хәзерге көндә безнең музыка мәктәбендә саклана.

Файдаланыдган әдәбият

1. Муса Җәлил, аның каләмдәшләре.– Казан: Тат. кит. нәшр., 1986, 207 бит.

2. Муса Җәлил, әсәрләр, VI том.– Казан: Тат. кит. нәшр., 1976, 559 бит, рәс. белән.

3. Муса турында истәлекләр. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1964, 312 бит.

4. Җәлил Муса// Кечкенә дусларга: Шигырьләр, поэма /Төзүчесе Ф. Ибраһимова.– Казан: Татар. кит. нәшр., 1989.– 159 бит.

5. Мандолина, на которой играл Муса Джалиль, подарена Заинской музыкальной школе: [Электронный ресурс]// Новый зай. Заинск.

ОБРАЗ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ НА КАРТИНЕ ВИКТОРА КУДЕЛЬКИНА «СТИХИ ПОЛИТРУКА»

Ибрагимова Гузель, 7класс,
МБУДО «Джалильская художественная школа»
Научный руководитель: **Илюхина Татьяна Владимировна**

Великая Отечественная война стала общей страницей в жизни и творчестве поэта Мусы Джалиля и художника Виктора Куделькина. Оба уже с первых дней войны встали в ряды защитников Отечества. 23 июня 1941 года, на второй день войны, Джалиль отнёс в военко-

мат заявление с просьбой направить его на фронт, а 13 июля надел военную форму. Окончив краткосрочные курсы политработников, он прибыл на Волховский фронт корреспондентом армейской газеты «Отвага». Началась жизнь политработника и военкора, полная трудностей, лишений, риска.

С первых дней Великой Отечественной войны Куделькин ушел на фронт и закончил войну под Берлином. Войну он встретил 30-летним, воевал в составе второго Белорусского фронта, был ранен, контужен. Участвовал в обороне Москвы, взятии Кенигсберга. В боях получил ордена Красной звезды и Отечественной войны. Военную службу окончил в марте 1946 года в Германии командиром взвода связи бригады правительственной связи СССР.

Особое место занимают в творчестве обоих авторов произведения задушевного, лирического склада. Тут и грусть, и раздумья о войне, и скорбь.

Фронтовой быт: боевые походы, короткий солдатский отдых с шутками, товарищескими беседами, грустными лирическими раздумьями о далёком доме. Ярким примером является фронтовой графики – самодельный альбом Виктора Куделькина.

Созданная художником в послевоенное время портретная галерея современников включает образы многих знатных людей Татарстана – писателей, художников, ученых, ветеранов войны, строителей, нефтяников, рабочих и колхозников. В полотнах художника отражены воля и оптимизм, сильный созидательный характер человека

Анализ картины Виктора Куделькина «Стихи политрука»

На картине изображено затишье после боя. В том бою солдаты нанесли поражение врагу, враг отступил, но они знают, что затишье это временное. Все бойцы стоят с оружием. Часть бойцов отдыхают, сидя на краю окопа, пулемет направлен в сторону врага. Среди воинов есть раненые, медсестра перевязывает голову солдату, но они не ушли с поля боя и готовы вновь вступить в схватку с врагом.

В центре композиции картины политрук, в облике которого Куделькин изобразил Мусу Джалиля, вдохновенночитающим стихи однополчанам из блокнота, да так, что бойцы слушают его, затаив дыхание.

Центральный герой композиции привлекает зрителя своей непосредственностью, искренностью, человеческим обаянием, поэтической теплотой. Выразителен пейзаж с окопом на переднем плане,небом в грозовых тучах и дымом дальних пожарищ.Букетик васильков в руках

политрука – очень выразительная и важная художественная деталь, создающая лирическое настроение картины батального жанра. Мягкость, доброта, романтичность и поэтичность души политрука Мусы Джалиля – вот что привлекает автора и зрителей.

Таким образом, в изобразительном искусстве и культуре Республики Татарстан поэт-герой Муса Джалиль остается символом добра, патриотизма и героизма. Образ поэта – сочетание чистого сердца и ясного ума, твердой воли и веры в светлое будущее.

Родина, война, смерть и бессмертие, ненависть к врагу, боевое братство и товарищество, любовь и верность, мечта о победе, раздумья о судьбах народа – вот основные мотивы творчества поэта Мусы Джалиля и художника Виктора Куделькина, что делает их творчество близким, понятным, всенародным.

Особое место занимают в их творчестве произведения задушевного, лирического склада. Тут и грусть, и раздумья о войне, и скорбь о невосполнимых утратах, горечь разлуки, тоска по мирной, счастливой жизни и мечта о победе.

Образ Мусы Джалиля, воплощённый в картине «Стихи политрука», глубоко человечный, вдохновенный и незабываемый.

Муса Джалиль остается идеалом, воплощенным и увековеченным в искусстве не только Татарстана, но и всей России.

Список литературы.

1. Абдулхан Ахтамзям. Муса Джалиль и его соратники в Сопротивлении фашизму. – Казань: «Идел-Пресс», 2006-160 с.2.Афонькин С.Ю.Цветы/С.Ю.Афонькин.-СПб.:2007.-96с.

2. Забиров И.Х. Джалиль и джалильцы. Документальные очерки и этюды. Казань, Татарское кн. изд-во,1983

3. Кашшаф Г. С. По завещанию Мусы Джалиля. Вступительная статья Н. Юзеева. Казань, 1984-224 с.

4. Муса Джалиль: творчество и подвиг. Взгляд из XXI века. Сост. Х. Ю. Миннегулов, Н. М. Юсупова. – Казань: КГУ им.Ленина,2006-150 с.

5.Мустафин Р.А. Жизнь как песня: Повесть. Джалиль. Стихи /перевод с тат.: /Р.А. Мустафин. Художник Ю. Жиганов.1987-240 с.

ТАТАР ӘДӘБИЯТЫНДА ҺӘМ СӘНГАТЕНДӘ ҖӘЛИЛ ОБРАЗЫ

Ибраһимова Гөлзада, 8 нче сыйныф,
Актаныш районы Иске Кормаш мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Ибрагимова Роза Рифкать кызы**

Үлемсез данга күмелгән халык геройлары образларын әдәби әсәрләрдә сурәтләү, сәхнәдә күрсәтү – мактаулы һәм бик җаваплы бурыч.

1956 елда В.И.Качалов исемендәге Казан Зур драма театры коллективы Риза Ишморатның «Үлмәс җыр» пьесасын беренче тапкыр профессиональ театр сәхнәсенә куя. Риза Ишморат һәм театр коллективы бу бурычны үтәү юлында беренче төпле, җитди адым ясыйлар.

М. Җәлил акланганнан соң, Илдар Юзеев «Соңгы төн» трагедиясен иҗат итә. Бу поэма шагыйрьне үлеменә 6 сәгать калган вакыт аралыгында сурәтли. Анда Тиран сынмас рухлы Шагыйрь акылы белән сугыша. Кешенең табигый Акылы, Намусы, Вөҗданы, нинди генә сынаулар килсә дә, хәтта Тиран тарафыннан изелсә дә, саф калырга, ул үзе туган җиренә, газиз анасына тугры булырга тиеш. Җир өстендә Тираннар идарә иткән вакытта, әлбәттә, бу мөмкин түгелдер кебек, әмма шагыйрьнең үлемсез җаны шуларга тугры калган халәттә, әүлия бөеклегендә дөньялыктан үзенең тәнен аера. Шагыйрь алдында Тираннар, Мефистофельләр, коллык сакчылары барысы да җиңеләләр. Шагыйрь үлә, ләкин аның гомере җырларында дәвам итә.

Сибгат Хәким иҗатында герой-шагыйрь Җәлилчеләр белән чиксез горурлану, туган илгә мәхәббәт, дошманга нәфрәт хисләре уятучы «Торыгыз, Мусалар!» циклы, «Эзлиләр Европа буйлап» поэмасы, Җәлил һәм аның көрәштәшләренең җәзаланып үтерелү турында хәбәр итүче җил образы белән «Татарлар елмаеп үлделәр» һәм башка шигырьләрдән психологик нечкәлеге һәм эчкерсез яңгырашы белән аерылып торган «Төштә нәрсә күргәнлеген беләм» шигыре безне уйландыра, моңландыра. Җәлил җәза алдыннан, соңгы төндә төшендәниләр күргән? Һичшиксез, Оренбург далалары куенында утырган туган авылын, ак оннан пешерелгән кайнар кабартмалар белән тулы өстәлне, әнкәсенең чәчәкле күлмәген, кулларын, кыскасы, туган ил дигән гомумирәк сүз үз эченә алган бик күп нәрсәләр исенә төшә, хыялында гәүдәләнә. Балачакның матур зәңгәр күге коллыкның котылгысыз чынбарлыгы белән контраста туа.

1963 елда Нәкый Исәнбәт пьесасы буенча Празат Исәнбәт «Муса

Җәлил» спектаклен куя. Төп рольдә − Муса ролендә Ф. Халиков, соңрак Р. Таҗетдинов уйный. 28 яшьлек Р. Таҗетдиновка 39 яшьлек Муса образын тудыру бик авыр була. Мусаны күреп, аралашып йөргән кешеләр барысы да аны йөз-кыяфәте белән аңа охшаталар. Йөз-кыяфәт туры килү әле ул бер уңышлы очрак кына. Ә геройның характерын, эчке халәтен ачып бирә алу халыкка күбрәк тәэсир итә. Җәлилне исә ул җаны-тәне, бөтен рухы белән бирелеп уйный. Н. Исәнбәтнең Муса Җәлиле – символ. Бу символлыкны билгеләү өчен, безнең фикеребезчә, драматург үз әсәренә Җәлилнең шигырьләрен кертә. Чөнки Җыр − (Җәлилнең иҗатында бу аеруча билгеләнгән) үзе мәңгелек символы. Моның турында үз монографиясендә танылган артистыбыз Г. Шамуков та болай ди: «Җырның гомере кеше гомере белән чагыштырганда берничә тапкыр озын булуы һәркемгә билгеле, җыр адәм баласының азатлыгын буып торган төрле киртәләр аша да үтеп, ерак дәверләргә барып тоташа һәм шуның белән үзенең яшәешен билгели».

Татар әдәбиятында Шәйхи Маннурның «Муса» романы да Җәлил образын әдәби герой, батыр солдат итеп күрсәтүдә зур урын алып тора. Роман ахырында да каһарман егетләрнең искиткеч буйсынмас рухы, чамадан тыш түземлелеге күрсәтелә. Бу роман аркылы герой-шагыйрь М. Җәлилнең исеме мәңгеләштерелде.

Туфан Миңнуллинның «Моңлы бер җыр» әсәре аркылы һәр милләт вәкиле Җәлил образын үзенең батыр улы кебек кабул итә.

1968 елда «Ленфильм» студиясе Муса Җәлил иҗаты буенча «Моабит дәфтәре» дип исемләнгән фильм төшерә. Немец язучысы Эрих Мюллер пьеса, Рудольф Бем телевидение өчен сценарий, режисер Лотар Беллаг Муса Җәлилнең тормышына багышланган «Кызыл ромашка» телефильмын төшерәләр.

Васил Маликовның «Муса Җәлил» скульптурасы, Харис Якуповның «Хөкем алдыннан» картинасы, Мусаның туган һәм яшәгән урыннарында куелган бюстлар һәм һәйкәлләр, Муса Җәлил исемендәге Дәүләт премиясе – һәммәсе дә Муса Җәлилнең Туган иленең чын татар улы икәнлеген дәлилләүче иҗат нәтиҗәләре.

Кулланылган әдәбият

1. Закирова Э. Тормыш дәвам итә.// Ялкын – 2007, №2 – 33 б.

2. Забиров И. Джалиль и джалиловцы: Докум. очерки и этюды. – Казань: Тат.книгоиздат, 1983.– 144 с.

3. Маннур Ш. Муса. Роман.// Кыскартулар белән – Казан. Татарстан Республикасы. «Хәтер» нәшрияты, 2005 – 479 б.

4. Маннурова М. Батырлар җыры: [М. Җәлилнең сугыш елларындагы поэзиясе]. Очерклар.–Казан: Тат.кит.нәшр., 1980.–119 б.
5. Мостафин Р. Муса Җәлил эзләре буйлап. (Ред. Р. Гәрәй).–Казан: Тат.кит.нәшр., 1968.– 150 б.

МУСА ҖӘЛИЛ ҺӘМ ТАТАР ОПЕРА ТЕАТРЫ

Муллина Лиана, 7 нче сыйныф укучысы,
Мөслим районы Мөслим лицее
Фәнни җитәкчесе: **Ситдикова Эльвира Дамир кызы**

Муса Җәлил музыкаль культура үсешенә гаять зур хезмәт куя. Аның хезмәтләре искиткеч күп. Ул музыка өчен бик күп гүзәл җырлар яза. Классик операларның текстларын тәрҗемә итүдә дә беренче тәҗрибәне ясый. Муса Җәлил үзенең тырыш редакторлык иҗади эше белән беренче либреттистлар үстерә. Опера репертуары тулысынча аның тырышлыгы белән барлыкка килә.Казандагы Татар дәүләт опера һәм балет театры хәзер хаклы рәвештә Муса Җәлил исемен йөртә.

Муса Җәлил исемендәге Татар академия дәүләт опера һәм балет театры – Россиянең иң эре музыкаль театрларының берсе, ул дөнья һәм Россия күләмендәге, шулай ук, татар милли музыкаль мәдәнияте традицияләрен саклаучы булып тора.

Җыр Муса Җәлилне опера сәнгатенә алып килә. Шагыйрь музыка теориясен, рус һәм Европа музыка культурасы казанышларын, опера сәнгате үзенчәлекләрен, музыка байлыгын зур тырышлык белән өйрәнә.

Шагыйрьнең архивында опера һәм балет театрын тудыру юлындагы эшчәнлекне күрсәтә торган документлар бик күп. Бу, иң элек, шагыйрьнең үз эшчәнлегенә бәйле материаллар: либреттолар әзерләү буенча язучылар-шагыйрьләр белән, композиторлар белән аралашу кәгазьләре, рецензияләр.Үзе яшәгән чордагы күренекле шагыйрьләрне, драматургларны, танылган һәм яшь композиторларны Муса Җәлил опера сәнгате тудыру эше белән мавыктыра алган.Ул аларга темалар тәкъдим иткән, консультацияләр оештырган, билгеле, эшнең иң авырын һәм иң күбен үзе башкарып чыккан.

1938 елның 10 нчы октябрендә Казанда беренче опера театры ачыла. Мәскәүдән булачак татар опера театрының артистлары, композиторлары Казанга эшкә кайталар. Әдәби бүлек җитәкчесе итеп Муса Җәлил билгеләнә. Ул театрның эш планнарын төзи, репертуарын сайлый,

оештыру эшләрен дә башкара, иҗат эше белән дә шөгыльләнә. Бу елларда М.Җәлил борынгы Болгар тарихы, фольклоры, ул замандагы кабиләләр арасындагы көрәшләр белән кызыксына. Шул чор турындагы китапларны укый, материалларны туплый, «Алтынчәч» либреттосын яза. Ул аны үзе драматик поэма дип атый. «Әгәр музыкасы эчтәлегенә туры килеп яңгыраса, либретто хокукын алыр», – дип әйтә торган була ул үзенең иҗатташ дусларына. Шагыйрьнең архивында «Алтынчәч» либреттосының уннан артык варианты саклана.

«Алтынчәч» әсәренә музыканы башта музыка белгече, композитор Борис Владимирович Асафьев яза башлый, ләкин аның музыкасын җәмәгатьчелек кабул итми. М.Җәлилнең операсын Салих Сәйдәшевтән яздырасы килә. Ләкин ул: «Мин опера музыкасы язучы композитор түгел, җырлар гына язам», – дип, аның теләгенә шаяртып кына каршы килә. Әсәргә музыканы танылган композитор Нәҗип Җиһанов яза. «Алтынчәч», «Илдар» либреттолары нигезендә композитор Нәҗип Җиһановның опералары мәйданга килә. «Операның премьерасы сугыш башлангач, 1941 елның 20 нче июлендә куела. Бу вакытта Муса Җәлил хәрби лагерьда була. Ул үзе дә премьераны карарга чакырыла, сәхнәгә берничә мәртәбә чакырып аны алкышлыйлар. Опера бүгенге көнгә кадәр сәхнәдән төшми, бу әсәр – опера сәнгатенең гүзәл үрнәге. Опера сәнгатен үстерү буенча шагыйрьнең иҗат планнары зур була. «Беренче яз», «Акбузат», «Балыкчы кыз» исемендәге либреттолар Муса Җәлилнең опера сәнгатен үстерүдәге тырышлыгы турында сөйлиләр.

М.Җәлилнең татар музыка сәнгатен үстерүдәге роле бик зур була. Аның тырышлыгы белән татар теленә «Фауст», «Кармен», «Евгений Онегин», «Русалка» әсәрләре тәрҗемә ителеп уйнала. Татар опера театры репертуарында 1935-1941 елларда никадәр оригиналь әсәрләр туа, опера театры өчен 2 либретто әзерләнә. 1941 елның 10 нчы февраленнән театр «Татар дәүләт опера һәм балет театры» дип исемләнә. Ә 1957 елда театрга М.Җәлил исеме бирелә.

Татарстанның халык артисткасы Халидә Зәбирова М.Җәлил турында: «Ул Татар Дәүләт опера театрына нигез салучы. Муса безнең кеше иде. Ул тулысынча үзен сәнгатькә багышлады», – дип яза. Бу театр хәзерге көндә дә илебезнең күпсанлы сәнгать коллективлары арасында лаеклы урында тора.

Кулланылган әдәбият

1. Лирон Хәмидуллин. Шагыйрнең туган төбәге. // Мәдәни җомга 2006. -№25.-Б.8

2. Фоат Мостафин. Ялкынлы сөя беләм. //Азат хатын.– 1996.-№2 Б.6-7

3. Гариф Ахунов. Җәлил архивы белән танышканда. // Азат хатын.- 1996.– №2.-Б.7-8.

5. Муса Җәлил. Моабит дәфтәрләре.-Казан: Татарстан китап нәшрияты, 2000

МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ ТАТАР МУЗЫКА СӘНГАТЕНДӘГЕ ЭШЧӘНЛЕГЕ

Солтанов Илназ, 10 нчы сыйныф,
Яр Чаллы шәһәренең 26 нчы гимназиясе
Фәнни җитәкчесе: **Афзалова Сәрия Мулланур кызы**

М.Җәлил иҗатын өйрәнгәндә, күп кенә шигырьләрендә кабатланган образга игътибар иттем. Ул – **жыр** образы. «Җырларым, сез шытып йөрәгемдә...» («Җырларым»), «соңгы көрәш җырын өйрәтеп...» («Урман»), «нәфрәт һәм мәхәббәт җыры булып, соңгы җыры, көчле җырым булып...» («Кошчык»), «бу җырым – соңгысы!..» («Соңгы җыр»), «җырлый-җырлый Дилбәр күлмәк тегә, җырлар түгел, җилләр җитәлмәс -...» («Күлмәк»), һ б. Моның сәбәбе нидә? Муса Җәлилнең тормышында һәм иҗатында җыр, музыка нинди роль уйнаган? Шагыйрьнең татар милли музыкасына керткән өлеше нидә?

Муса кечкенәдән бик сәләтле булган. Тугыз яшендә шигырьләр язуы билгеле. 1920 елларда ук ул үз авылларында спектакльләр, концертлар оештырган. Мандолинада уйнап, башкаларны җырлата, үзе дә халык җырларын бик оста башкара торган булган. Җәлил һәрвакыт музыка буенча белемен арттыру өстендә эшли. Рус һәм чит ил композиторларының классик әсәрләре белән таныша, үзлегеннән фортепианода уйнарга өйрәнүе дә билгеле. «Муса мандолинада бик яхшы уйный иде. Бервакыт дусларында фортепианода бик җиңел генә уйнап китүен күргәч, бик гаҗәпләндем. Кайчан уйнарга өйрәнгән, бу вакытта өендә фортепианода юк иде», – дип искә ала сеңлесе Хәдичә Җәлилова.

Муса Бетховен, Рихарде Вагнер, Арнольде Шенберге кебек күренекле немец композиторларының әсәрләрен белгән, аларны яратып тыңлаган. Музыканы чиксез яратуы, өйрәнү теләгенең зур булуы, тырышлыгы Җәлилгә тиз арада татар музыка сәнгатенең бөтен нечкәлекләрен тоярга ярдәм итә.

1934 елда Мәскәү консерваториясе каршында Татар опера студиясе ачыла. Булачак татар опера театры өчен репертуар язу – студиянең мөһим мәсьәләләренең берсе була. Студиягә әдәби бүлек җитәкчесе итеп Муса Җәлил билгеләнә. Әдәби бүлек 1935 елдан эшли башлый. М.Җәлил бик таләпчән, тырыш җитәкче була.

Бүлектә рус һәм чит ил классик әсәрләрен татар тыңлаучыларына җиткерү өчен, аерым җыр текстлары, романслар, ариялар тәрҗемә ителә.»Евгений Онегин», «Фауст», «Борис Годунов», «Кар кызы» (Снегурочка»), «Фигароның туе» һ.б. опералардан өзекләр татар телендә яңгырый.Тәрҗемә эшендә М Җәлил җитәкчелегендә бик күп атаклы татар шагыйрьләре эшли: С.Баттал, Ә.Ерикәй, М.Максуд, Х.Туфан, Ә.Фәйзи.

Төрле жанрдагы музыкаль әсәрләр тәрҗемә итеп, татар әдипләре җырлар, либреттолар язу өчен шактый тәҗрибә туплыйлар. Бу вакытта кыска, бер актлы либреттолар языла башлый. М.Җәлил «Балыкчы кыз»либреттосын язу эшенә керешә. Бу опера сәнгатендә беренче адымнар була. 1937 еллар ахырында бер-бер артлы яңа либреттолар языла: М.Җәлилнең «Алтынчәч», Ә.Фәйзинең «Зөлхәбирә»һәм «Сафа», Ф.Бурнашның «Таһир һәм Зөһрә», М Максудның «Ирек», «Кара йөзләр» һ.б.

Әдәби бүлек Казанга күчкәч тә, либреттолар язу дәвам итә. 1939-1941 елларда Т.Гыйззәтнең «Наемщик», Х.Вахитның «Туганнар», Н.Исәнбәтнең»Түләк», «Канлы көннәрдә», М. Җәлилнең «Илдар» либреттолары языла.

Җәлил − рецензияләр авторы

Җәлил утыздан артык музыкаль әсәргә, шул исәптән опера либреттоларына рецензияләр яза. Һәр хезмәтне җентекләп өйрәнеп, аның уңай якларын да, кимчелекләрен дә күрсәтә. Җәлил опера либреттоларына югары таләпләр куя. Аларның идея эчтәлеге ягыннан, драматургик сыйфаты һәм теле ягыннан югары баскычта торырга тиеш икәнлеген искәртә.

Куелган көч, тырышлык юкка чыкмый.1935-1941 еллар эчендә опера студиясендә егерме сигез либретто әзерләнә. («Алтынчәч», «Айсылу», «Балыкчы кыз», «Беренче яз», «Бибисара», «Галиябану», «Илдар», «Качкын», «Наемщик» һ.б.)

Җәлил – публицист, тәнкыйтьче

Утызынчы елларда төрле матбугат басмаларында М.Җәлилнең татар музыка сәнгате турында мәкаләләре басыла. Шулардан «Татар

совет музыкасы һәм А. Ключарев», гармунчы Фәйзулла Туишев турында мәкалә һәм татар халык җырлары текстларына рецензияләре чыга.

1939 елда Җәлилнең «Совет әдәбияты» журналында татар операсы тууга бәйле күп сорауларны яктырткан «Татар опера театры» исемле мәкаләсе дөнья күрә. Һәм 1941 елда «Алтынчәч»операсы премьерасы уңаеннан ике мәкаләсе чыга.

Җәлил – либретто авторы.

1940 елда Мәскәүдә татар әдәбияты һәм сәнгате декадасы алдыннан опера кую бурычы куела. Либреттосын язу өчен Җәлил, ә музыкасын язуга Н.Җиһанов билгеләнә. 1941 елның 1 нче февраленә либретто язылып бетәргә тиеш була. Җәлил бөтен җаны-тәне белән иҗат эшенә чума.

«Алтынчәч»либреттосы.

«Алтынчәч»либреттосы М.Җәлил иҗатында аерым урын тота. Шагыйрь аны берничә тапкыр үзгәртә. Ул берничә вариантта язылды. Либреттоның нигезендә»Җик-Мәргән» легендасы һәм «Алтынчәч»әкияте ята. Җәлил аны яңа вакыйгалар, образлар белән баета.»Алтынчәч» операсына музыканы Н.Җиһанов яза. Бу вакытлар турында Н.Җиһанов бик җылы хисләр белән искә ала.»Муса белән эшләве рәхәт тә, җиңел дә иде. Ул музыканы тоя һәм татар мәдәнияте үсешендә музыканың никадәр зур роль уйнаганын аңлый иде»,– дип яза Н. Җиһанов үзенең истәлекләрендә.

Халкыбыз өчен иң авыр көннәрдә куелган «Алтынчәч»операсы халыкны яңа җиңүләргә рухландыра.

«Илдар»либреттосы

Җәлил либреттоның берничә вариантын яза. Исеме дә берничә тапкыр үзгәртелә. Либретто соңыннан әсәрнең төп герое исеме белән атала. Либреттода Җәлил совет кешеләренең үзара мөнәсәбәтләрендәге югары кешелек сыйфатларын, фронтта һәм тылдагы дуслык темаларын күтәрә.»Илдар» җыры татар фронт газеталарында басылып чыга. Халык тарафыннан бик җылы кабул ителә. Бу җыр халыкка патриотик тәрбия бирүдә зур роль уйный.

Җәлил – җыр текстлары авторы

Җәлил иҗатында җыр текстлары төзү аерым урын алып тора.

Егерменче елларда ук Муса шигырьләрен халык көйләренә салып җырлый торган булган. Әдәби-музыкаль кичәләрдә шигырьләрен укыганда, җыр куплетлары өстәп укуы белән аерылып торган. 1929 елдан башлап ул җыр текстлары өстендә эшли. Беренче җырларын ул Латыйф Хәмиди белән берлектә яза. Балалар өчен дистәләгән җыр иҗат ителә. Алар «Октябрь баласы», «Ударниклар» исемле журналларда басыла. «Күрсәт әле», «Куян», «Күз җитте» кече яшьтәге балалар өчен язылса, «Син дулкыннар тавышын тыңладыңмы?», Кызыл очкыч җыры», Беренче вальс», «Уңыш бәйрәме», «Күңелле яшьләр» җырлары яшьләргә адреслана.

Опера студиясендә эшләгәндә дә Муса җыр жанры буенча эшләвен дәвам итә. 1934-1938 елларда М.Җәлилнең егерме җиде шигыренә көй языла. Ул З.Хәбибуллин, М.Мозаффаров, Ф.Яруллин, Н.Җиһанов, Җ.Фәйзи белән иҗади дуслыкта яши. Кызы Чулпан тугач, композитор З Хәбибуллин белән берлектә «Кызыма» җырын яза. Бу елларда Җәлил балалар өчен аеруча күп иҗат итә.

М.Җәлилнең «Сагыну», (З.Хәбибуллин көе), һәм»Җиләк җыйганда» (М.Мозаффаров көе) татар җыр сәнгатендә югары урын тоталар, профессиональ югарылыкта язылган.

Татар музыка сәнгатенә Җәлил исеме кабат 1954 елда гына кайта. «Моабит дәфтәрләре» китабы чыкканнан соң, беренчеләрдән булып композиторлар Р.Яхин, С.Сәйдәшев аның әсәрләренә көй яза. Җәлилнең сугыш чоры иҗаты буенча утыздан артык җыр, романслар язылды.

Кулланылган әдәбият

1. Әдипләр.ru/ (татар язучылары порталы).
2. Җәлил Муса. Кечкенә дусларга /Шигырьләр, поэма/ төз: Ф.Ибраһимова. – Казан: Татар. кит. нәшр.,1989. -158б.
3. Җәлил Муса. Әдәбият-сәнгать тәнкыйте. Дүрт томда. II том / Томның фәнни редакторы Әхмәт Исхак.– Казан: Татар.кит.нәшр.,1976.-558б.
4. Җәлил Муса. Моабит дәфтәрләре/төз:Равил Рахман.– Казан Татар.кит.нәшр.,2000.-215б.
5. Исанбет Ю. Муса Джалиль и татарская музыка. – Казань: Татар. книжное издательство. – 1977.-158стр.

ҮЛЕМСЕЗ ҖЫРЛАР ЧИШМӘСЕ

Гыйльметдинова Аида, 7нче сыйныф
Сарман районы беренче санлы Җәлил мәктәбе
Фәнни җитәкче: **Шакирова Эльмира Шәрифулла кызы**

Муса Җәлил иҗатының җыр-музыка сәнгате белән үрелеп үсүе очраклы хәл түгел, әлбәттә. Замандашларының искә алуына караганда, Җәлил кече яшьтән үк такмак әйтергә, шигырь язарга гына түгел, рәсем ясарга да, җырларга да яраткан, мандолинада уйный белгән, балалар белән спектакльләр оештырып, шунда үзе дә катнашкан, сәхнәдә уйнау өчен «Бибкәй кыз», «Каз канаты» исемле пьесалар да язган. Шуларны дәлилләү өчен мин Җәлил белән аралашкан, аны якыннан белгән берничә кешенең истәлекләреннән өзекләр китерәм.

Мостафа авылындагы укытучысы Габдулла Усманов истәлекләреннән:

«Муса һәр дәресне игътибар биреп, тагын да рухланып тыңлый иде. Җыр дәресләрендә һич тә тартынусыз беренче булып җыр башлый, аерым гына җырларга кушылса, үзе телән бик рәхәтләнеп җырлап күрсәтә иде. Ул халык җырларын бик күп белә иде.»

Габдрахман Әбүзәров истәлекләреннән:

«Муса кечкенәдән үк үткер, зирәк бала булды. Җырга, музыкага, уен-көлкегә бик сәләтле иде. Революциядән соң Мостафада куелган беренче спектакльләргә катнашты. Аның нәрсә эшли алуын кечкенәдән үк сизеп була иде. Бераздан ул бию-җырлар белән катнаш опера сыман спектакльләр куя башлады. Халык аларны бик яратты.»

Халык җырларын, халык әкиятләрен һәм бәетләрен ул кечкенәдән аерым-аерым дәфтәрләргә язып барган, алардан үзенчә язма китаплар ясаган. Бу юлда аның беренче укытучысы Гыйльми әби үзенең сөекле онытгы Мусага халык күңелендә өлгергән җәүһәрләрдән өзлексез дәрес биреп барган. Алар яшь Мусаның фантазиясенә азык булганнар, аны язарга канатландырганнннар.

Яшьлек елларында язылган «Бибкәй кыз», «Каз канаты» пьесалары яшь шагыйрьнең әбисеннән алган фольклор дәресләрен уңышлы үзләштерүен күрсәтәләр. Ул әсәрләрнең нигезендә халык җырлары ята.

1928 елда шагыйрьнең яшь композитор Латыйф Хәмиди белән иҗади дуслыгы башлана. Бу дуслыкның нәтиҗәсе уңышлы була. «Октябрь баласы», «Кечкенә иптәшләр», «Ударниклар» журналларында

Муса Җәлил җырлары Л.Хәмиди музыкасы белән басылалар. Беренче маршлар, романс, соналар, массовый җырларны совет яшьләренә алар тәкъдим итәләр.

Бу уңайдан Латыйф Хәмиди мондый истәлекләр яза:»Мин Мәскәүдәге татар мәктәпләрендә җыр-музыка укытучысы булып эшләдем. Шунда миңа мәктәп балалары һәм пионерлар өчен яңа көйләр кирәк була башлады. Мин Муса Җәлилне бу эштә ярдәмгә чакыра башладым. Аның шигырьләре музыкага салырга бик уңай булалар, һәм мин аларны шатланып кабул итә идем. Иң элек Муса белән без бер картинада музыкаль күренеш язарга уйладык. Картинаның лейтмотивы итеп билгеле халык көе «Көзге ачы җилләрдә»не алырга булдык. Муса булачак музыкаль картинага берничә шигырь язып карады. Ул «Көзге ачы җилләрдә» көен кечкенәдән бирле белә икән. Мәктәптә укыганда, Тукай шигыре белән җырлаган да икән. Беркөнне Муса эштән кайткач, мин пианинода, ул үзенең мандолинасында уйнап, шул шигырьләрне «Көзге ачы җилләрдә» көе белән җырлап та карадык. (Шуны да әйтергә кирәк: Муса баритон сыман тавышы белән мандолинага кушылып, җырлап та җибәрә иде. Кайбер шигырьләрне нинди дә булса бер яраткан көйгә җырлап язганын да сөйли иде.)»

Үзенең истәлекләрендә музыка белгече Зәйнәп Хәйруллина болай яза: «Балаларны бик яраткан, аларны коммунистик рухлы кешеләр итеп тәрбияләргә омтылган олы җанлы шагыйрь иде ул. Муса Җәлил беренче пионер җырларының авторы да булды. Без, егерменче еллар пионерлары, Мусаны Л.Хәмиди белән иҗат иткән җырлары, ул эшләгән балалар журналлары аша үз иттек, ераттык. Ә 1929 елда мин шагыйрьнең үзе белән очрашу бәхетенә ирештем.

Муса Җәлил белән соңыннан да бик күп тапкырлар очраштык. Соңгы тапкыр мин аны 1940 елның май аенда тыңладым. Бу юлы шагыйрь Татар дәүләт академия театры бинасында оештырылган концертны алып бара иде. Ифрат матур тегелгән аксыл костюмы гәүдәсенә ятып, килешеп тора. Сәхнәгә сөенеп, ашкынып чыга. Бик куанычлы хәбәр белдергәндәй, һәр чыгышны дәртле, күтәренке тавыш белән игълан итә. Әллә шуңа күрә дә инде, халык һәр артистны, һәр җырны алкышлап каршылый. Ул көнне композиторларыбызның яңа җырларын Мәрьям Рахманкулова, Фәхри Насретдинов, Усман Әлмиев, Халидә Зәбирова башкардылар. Олылар өчен концерт алып барганда да Муса Җәлилнең балаларга булган мәхәббәте чагыла. Ул аларны онытмый иде. Бу кичне дә үзенең балалар өчен язган шигырен укып, тамашачыларны көлдереп алды.

Әнә шундый шат күңелле, дәртле йөрәкле кеше иде Муса Җәлил. Ул җыр-музыканы ярата, композиторларның, җырчыларның якын дусты иде. Җәлил татар музыкасын, опера һәм балет сәнгатен үстерүгә дә зур көч куйды. Чыннан да, гомерен матур җыр итеп яшәде Муса Җәлил.

30 елларда Муса Җәлил шигырьләренә музыка язмаган татар композиторлары юк дияргә була. Композитор Җәүдәт Фәйзи Җәлилнең балалар өчен язылган бер дистә тирәсе шигыренә көй иҗат итә, һәм алар шул елларда еш яңгырый. Шундыйлардан аның «Маэмай», «Күке», «Әтәч», «Чишмә», «Карак песи», «Беренче вальс», «Шмидт бабай», «Кызыма», «Сәгать», «Парашютчы курчак» исемле җырларын күрсәтергә була.

Салих Сәйдәшев, Фәирт Яруллин, Нәҗип Җиһанов, Мансур Мозаффаров, Александр Ключарев, Заһид Хәбибуллин һ.б. композиторлар М.Җәлил белән иҗади багланышта булалар.

Муса Җәлилнең аерым шигырьләренә хәтта берничә композитор көй иҗат иткән. Мәсәлән, «Октябрь җырлары»на Латыйф Хәмиди, Аллаһияр Вәлиуллин; «Сәгать» шигыренә – Җәүдәт Фәйзи, Ф.Әхмәтов; «Маэмай» шигыренә – Фәрит Яруллин, Җәүдәт Фәйзи; «Карак песи»-гә – Җ.Фәйзи, Илдус Якупов һ.б. бу мисаллар М.Җәлилнең ул елларда бик популяр шагыйрь булуын күрсәтә.

М.Җәлилнең балаларга гына түгел, өлкәннәргә атап язган шигырьләренә дә Ф.Яруллин («Колхоз кызына»), Нәҗип Җиһанов («Колхоз иртәсе», «Җырым булсын бүләгем»), Җ.Фәйзи («Дулкыннар», «Кырларда, суларда», «Күк юрга», «Диңгезче җыры»), Мансур Мозаффаров («Җиләк җыйганда», «Хат ташучы җыры», «Парашютчы җыры», «Син дулкыннар тавышын тыңладыңмы?»), Э.Бичурин («Карашларың») һ.б. композиторлар ике дистәдән артык (кайберләре берничәшәр) көй иҗат итә.

Җыр Муса Җәлилне опера сәнгатенә алып килә. Шагыйрь музыка теориясен, рус һәм Европа музыка культурасы казанышларын, опера сәнгате үзенчәлекләрен, Россия халыкларының музыка байлыгын зур тырышлык белән өйрәнә. Музыка өлкәсендәге зур авторитет – академик Б.Асафьев М.Җәлилнең музыка турындагы фикерләре белән санашкан икән, димәк, музыка культурасына Муса Җәлил бик җитди килгән.

Кулланылган әдәбият

1. Муса Җәлил. Әсәрләр дүрт томда. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1975.

2. «Казан утлары» журналы. №2. 2016.
3. «Ялкын» журналы. Январь, 1986.
4. Муса Җәлил турында истәлекләр / Төз. Мостафин Р.Ә. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2006.

МУСА ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНДА ОПЕРА СӘНГАТЕ

Нәбиева Зөлфия, 10 нчы сыйныф
Сарман районы Петровказавод мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Хәбибулхакова Иркә Мөхәмәтнаил кызы**

М. Җәлил-опера һәм балет театрына нигез ташларын салучыларның күренеклесе. Тәнкыйтьче Г.Кашшаф язганча, М. Җәлил «татар опера театрының җаны булып әверелә». Шуңа күрә дә театр хаклы рәвештә аның исемен йөртә. Билгеле инде,татар опера театрының ачылуы аның өчен зур шатлык һәм вакыйга була. «Театр бу елгы сезонны, – дип язды ул, – яшь композитор Н. Җиһановның «Качкын» операсы (Ә. Фәйзи либреттосы) белән башлап җибәрәчәк...»Качкын» белән бер үк вакытта,театр тамашачыларга Гетеның классик операсы «Фауст»ны татар телендә күрсәтәчәк. Операның либреттосы М. Максуд тарафыннан татар теленә тәрҗемә ителгән...»

Советлар Союзы Герое Ленин премиясе лауреаты патриот-шагыйрь Муса Җәлил исемен йөртүче театр үзенә нигез салышкан олы шәхеснең алдан күреп әйткәннәрен инде тормышка ашырды, илебезнең күпсанлы сәнгать коллективлары арасында лаеклы урын алды.

Татар милли музыкаль культурасын күтәрүгә ярдәм итү өчен, М. Җәлил үзлегеннән тырышып укый, консерваториядә профессорларның лекцияләрен тыңлый, практик занятиеләргә йөри, имтиханнарда, репетицияләрдә, академик концертларда катнаша. Социалистик Хезмәт Герое, Мәскәү дәүләт консерватория ректоры профессор А. В. Свешников горурлык белән бик урынлы рәвештә болай дип яза: «Безнең консерваториядә Советлар Союзы Герое Муса Җәлил дә музыкаль белем алды.»

Архивта М.Җәлилнең «Татар опера студиясе артистлары эшчеләр арасында» исемле 1936 елда язган мәкаләсе саклана.»Мәскәүдә төрле предприятие һәм төзелешләрдә меңнәрчә татар эшчеләре эшлиләр, – дип яза ул,– Мәскәүнең үзендә татар театры булмау аларның сәхнә сәнгатенә булган сорауларын канәгатьләндерүгә шактый нык уңай-

сызлый. Ләкин Мәскәүдә драма театры булмаса да, татар җыр-музыка сәнгатенең билгеле көчләрен үзенә җыйган татар опреа студиясе бар. Менә шул студиягә еш кына татар эшчеләре күп булган төрле предприятие, төзелеш һәм оешмалардан үзләре өчен концерт оештыруны сорап тәкъдимнәр килеп тора». Бу – татар опера студиясенең ике ел эчендә Мәскәүдәге татар эшчеләре арасында нинди мәхәббәт казанганын күрсәтә.

1938 елның ахырында Татар опера студиясен тәмамлаучыларның кичәләре башлана. Шундый чыгышларның берсе Мәскәү дәүләт консерваториясенең кече залында үтә. М.Җәлилнең шул кичә турында «Татар опера студиясенең йомгак кичәләре» дигән мәкаләсенең кульязмасы сакланган. Ул матбугатта басылмаган. «...31 нче октябрьдә һәм 1 нче ноябрьдә оештырылган кичәләр, – дип яза автор,– башлыча студиянең опера өзекләре өстендә эшләгән эш йомгакларын күрсәтүдән гыйбәрәт булды...» М.Җәлил студиягә тәҗрибәле дирижер һәм Мәскәүнең күренекле театрларында эшләүче зур режиссер көчләр тартылуын билгеләп үтә. «Һәр ике кичәдә,– ди ул,– Мәскәү консерваториясенең җитәкчеләре, билгеле профессорлар, педагоглар,атаклы җыр һәм музыка көчләре, Мәскәү театрлары һәм матбугат эшчеләре, Мәскәүдәге татар партия– совет җитәкчеләре чакырылган иде. Зал һәр ике кичәдә шыгрым тулы булды».

М. Җәлил Татар дәүләт опера студиясендә эшләгән чорда да, әйткәнебезчә, композиторлар, музыка белгечләре, шагыйрьләр белән еш аралашып, хатлашып тора. Бу җәһәттән аның танылган музыка белгече, композитор, академик Борис Владимирович Асафьев белән бергә иҗат итүе, аннан күп нәрсәгә өйрәнүе, хат алышуы игътибарга лаек. Мәгълүм ки,»Алтынчәч «операсын башта Б. Асафьев язарга алына. Ул М. Җәлил белән иҗади хезмәттәшлек урнаштыра. Мәскәүдәге СССР Әдәбият һәм сәнгать үзәк дәүләт архивында аларның бер-берсенә язган хатлар саклана.

Татарстан АССР Халык Комиссарлары Советы 1938 елның 28 октябрендә «Казанда Татар дәүләт опера театры оештыру турында» карар кабул итә. Карарда болай диелә: «Татар опера студиясенең Мәскәү дәүләт консерваториясендә уку занятиеләренең срогы тәмам булганлыктан, Казанда 1938 елның 10 октябреннән татар милли опера театры оештырырга, аны «Татар дәүләт опера театры» дип исемләргә». Соңрак,1941 елның 10 февралендә, аны «Татар дәүләт опера һәм балет театры» дип исемен алмаштыру турында карар кабул ителә.

Татар дәүләт опера театрын төзү турындагы хөкүмәт карарын Муса

Җәлил хуплап каршы алды. Опера театрының әдәби бүлеге мөдире сыйфатында Казанга күчкәч, Муса Җәлил яңа көч, яңа планнар белән илһамланып эшли башлый.

М. Җәлил татар әдәбиятында яңа жанр-музыкаль драматургияне тудырды. Ул оста либреттист, белемле музыка тәнкыйтьчесе дә иде. Аның җитәкчелегендә 1935-1941 елларны опера театры өчен 28 оригиналь либреттолар әзерләнә.

Әдәбият исемлеге

1. Җәлил М. «Алтынчәч» һәм «Илдар» опералары. Иҗат дуслыгы. Әсәрләр: 4 томда. Казан, 1976;

2. Гиршман Я. Назиб Жиганов. М., 1975;

3. Салитова Ф. Начало пути (1939-1950) // Татарский академический театр оперы и балета им. М. Джалиля. Казань, 1994;

4. Минуллина Л. Литературное творчество Назиба Жиганова. М., 1996.

5. Кашшаф Г.С. Муса Җәлил. – Казан: Тат.кит.нәшр., 1961. – 542 бит.

ТАТАР СӘХНӘ ӘСӘРЛӘРЕНДӘ МУСА ҖӘЛИЛ ОБРАЗЫ

Субботина Екатерина, 7 нче сыйныф
Әлмәт шәһәренең 23 нче «Менеджер»мәктәбе
Фәнни җитәкче: **Хәйруллина Әлфия Камил кызы**

Сугыш елларында әдәбият дөньясы зур югалтуларга дучар була һәм мондый шагыйрьләрнең тормышы да, иҗаты да батырлыкка әверелгән легендага әйләнә. Шуңа күрә әдәбиятта бердән, әлеге шәхесләрнең батырлыгын күрсәтергә булса, икенчедән, аларны шундый сыйфатлары белән киләчәк буыннарга шагыйрь һәм гражданлык үрнәге итеп мәңгеләштерү бурычы килеп баса. М.Җәлилгә багышланган әсәрләр шулар рәтеннән була.

Мондый әсәрләр арасында М.Җәлилгә багышланган беренче әсәрләрдән булып Н.Исәнбәтнең «Муса Җәлил» (1956) исемле трагедиясе һәм Р.Ишморатның «Үлмәс җыр» (1955-56) дип аталган героик драмасы тора. Боларда М.Җәлилнең дошман тылында күрсәткән батырлыгы һәм төрмәдә уздырган соңгы көннәре тасвирлана.

«Соңгы төн» (И.Юзеев), «Моңлы бер җыр» (Т.Миңнуллин) әсәрләре – М.Җәлилнең яшьлек чорын, сугыш кырында күрсәткән

каһарманлыгын сурәтләү ягыннан кыйммәтле сәхнә әсәрләре. Шулай ук, «Кызыл ромашка» телевизион фильмы, «Кызыл ромашка» һәм «Ана бәйрәме» мультипликацион фильмы, «Моабит дәфтәре» кинофильмы, «Муса» исемле дүрт серияле телевизион спектакль, Муса Җәлил турында документаль фильм шагыйрьнең исемен мәңгеләштерү максатыннан чыгып эшләнгән чаралар булып торалар.

«Моабит дәфтәре» кинофильмы 1967 елда «Ленфильм» киностудиясендә төшерелә. Режиссёры – Леонид Квинихидзе, төп рольләрне Пётр Чернов (Муса Җәлил), Әзһәр Шакиров (Абдулла Алишев), Рифкать Бикчәнтәев (Шәфи Алмаз) уйный.

Абдулла Алиш ролен уйнаган, Г.Камал театры артисты Әзһәр Шакиров: «Моабит дәфтәре» дигән кино төшерәбез, дигәч, аптырап калдык, чөнки режиссёры яшь иде. Картинаның бик озак төшерелгәнен хәтерлим. Фильмда бик күп солдатлар катнашты. Фильмның соңгы кадрлары бик ошады. Кешеләрне душта юалар, башларын чабарга алып барганда да йөзләре нурлы. Бу кадрлар миңа нык тәэсир итте, тетрәндерде...»

2006 елның 15 нче февралендә танылган герой-шагыйрь Муса Җәлилнең 100 еллык юбилее уңаеннан Казанда «Ана бәйрәме» дигән анимацион фильмның презентациясе була. 17 минутлык фильмның нигезенә Муса Җәлилнең 3 шигыреннән алынган сюжет урнаштырылган. Бу – «Ана бәйрәме», «Кызыл ромашка», «Сандугач һәм чишмә». Бу сюжетларны сугыш, мәхәббәт һәм табигать темалары берләштерә.

Фильм өстендә Г.Камал исемендәге Татар дәүләт академия театры артистлары һәм Казан дәүләт техник университетының студентлары эшли.

Фильм Татарстанда һәм Россиядә генә түгел, ә чит илләрдә дә DVD язмасында таралыш таба. Без дә бу фильм белән таныштык. Минемчә, «Ана бәйрәме» фильмы патриотик яктан көчле әсәр.

Нәҗип Җиһановның «Җәлил» операсы беренче тапкыр 1957 елны Татар опера театрында куела, шул ук елны ул Мәскәүдә, Ленинградта тәкъдим ителә. Соңрак исә Советлар Берлегенең Зур театрында, ә 1960 елда Праганың милли опера сәхнәсендә башкарыла.

Нәҗип Җиһанов операны «Моабит» дәфтәре кайтканнан соң яза, спектакль күренешләре дә шагыйрьнең «Моабит» дәфтәрендәге шигырьләренә нигезләнгән.

Фәнәвил Галиевнең «Җырларым» музыкаль спектакле

«Җырларым» («Песни мои») музыкаль спектакль М. Җәлилнең тууына 100 ел тулуга багышлана. Казан Татар дәүләт яшь тамаша-

чы театрында үзе язган сценарий буенча Татарстанның атказанган артисты Фәнәвил Галиев куйган «Җырларым» музыкаль спектакле каһарман шагыйрь Муса Җәлил батырлыгына мәдхия булып яңгырый. Анда Җәлилнең шигырьләре, аның кызы Чулпан һәм хатыны Әминәгә язган хатлары, көндәлек. Сәхнәдә яңгыраган татар халык җырлары спектакльне бизәп кенә калмыйча, туган иленнән еракта тоткынлыкта тилмереп яшәгән шагыйрьнең хисләрен күрсәтәләр.

Шулай итеп, шагыйрьнең исемен мәңгеләштерү ягыннан эшләнгән әлеге сәхнә әсәрләре Муса Җәлил образын ачуда мөһим урын алып торалар.

Әдәбият исемлеге

1. Гасырларда калыр батырлык. Интерактив методик әсбап. ООО «Мастер» 2006 ел.

2. «Мәгърифәт» гәзите. 18 февраль, 2006 ел.

3.»Мәгариф» журналының 2 саны, 2006 ел.

4. Мостафин Р. Муса Җәлил эзләре буйлап.– Казан: Татар. кит. нәшр., 1968ел.

5. Мостафин Р. Җәлилчеләр.–Казан: Татар. кит. нәшр., 1988 ел.

МУСА ҖӘЛИЛ ҺӘМ ТАТАР ТЕАТРЫ

Бакирова Эльмира, 8 б сыйныфы,
Сарман районы икенче санлы Җәлил мәктәбе
Фәнни җитәкчеләре: **Шәйдуллина Чулпан Камил кызы,**
Зарипова Нурия Гөлүс кызы

Туганнарының, замандаларының язуына караганда, Җәлилнең театр сәнгатенә мәхәббәте чиксез була. Ул кечкенәдән үк бу төр сәнгать белән тирәннән кызыксына. Революциягә кадәр татар мәдәни үзәкләренең берсе булган Оренбург шәһәрендә эшләп килгән «Ширкәт» труппасының спектакльләрен даими карап бара. Ә бу чорда әлеге коллективта Мохтар Мутин, Фатыйма Ильская кебек тәҗрибәле режиссерлар спектакльләр куя. «Ширкәт» труппасында Мирхәйдәр Фәйзинең «Галиябану», Шәриф Камалның «Хаҗи әфәнде өйләнә» кебек танылган әсәрләре беренче тапкыр сәхнәгә күтәрелә. Оренбург якларында туып-үскән кечкенә Җәлилнең эстетик зәвыгы формалашу өчен җирлек туган шәһәрендә шактый уңдырышлы була. Шуңа күрәдер ул малай чактан ук пьесалар яза, үз тирәсенә иптәшләрен туплый.

Шушы иптәшләре белән алар спектакльләр куялар. Муса Җәлил һәрчак төп рольләрдә уйный. Интернет материалларыннан без аның белән 1917 елдан «Хөсәения» мәдрәсәсендә бергә укыган башкорт шагыйре Сәгыйть Агиш истәлекләрен таптык. Рус телендә булган бу истәлекләр мондый: «Он писал стихи и одноактные пьесы для детей. Помню пьесу под название «Варенье». У нее был довольно занимательный сюжет, острый язык. Ставили ее много раз. В пьесе три действующих лица: два мальчика и сестренка олного из них. Мальчик обещает угостить своего товарища вареньем. Они ищут его на полке, один забирается другому на плечи,достают банку, но в это время входит сестренка. Дальнейшего уже не помню,но пьеса шла с большим успехом. Для одинадцатилетнего автора,впервые пробующего перо, это право же, было неплохо».

Муса Җәлил җәй көннәрендә туган авылы Мостафага кайта торган булган. Ул анда балалар коллективы туплаган. Шул төркем белән спектакльләр әзерләгән. Аннары шул спектакльләр белән күрше авылларга барганнар. Истәлекләр арасында Фатыйх Искаковның истәлекләре дә бар. Ул аның белән 1922 елдан Оренбург Татар халык мәгариф институтында укыган. Истәлекләр буенча, М.Җәлилнең инде 1918 – 1919 елларда ике дәфтәр шигыре һәм бер пәрдәлек пьесалары булган. Аннан Муса Җәлил Казанда Рабфакта укый. Бу елларда да Җәлил пьесалар язуын ташламый. Алар укыган төркем 1925 елда уку йортын тәмамлый. Шул вакыттагы чыгарылыш кичәсе М.Җәлилнең «Эшфак» дип аталган сценарие буенча бара. Шулай булгач, мин каһарман шагыйрь театр сәнгате, драматургия белән даими кызыксынган дип әйтә алабыз. Еллар үткән саен, ул остарган, тагын да матур әсәрләр язган.

Чыганакларда Муса Җәлилнең «Ятим бала», «Кабил – Һабил», «Каз канаты», «Бибкәй кыз» дип аталган пьесалары бар дип язылган. Алар шагыйрьнең башлангыч чор иҗатына карыйлар. Тик без аларны табып укый алмадык. Күрәсең, алар безнең көннәргә кадәр сакланмаганнардыр. Тик ни генә булса да, алар театр тарихыннан бөтенләй ук эзсез югалганнар дип әйтеп булмый. Мәсәлән, 1925 елның 11 гыйнварында Казанның Кызыл Октябрь исемендәге Татар дәүләт театрында (хәзерге бу Г.Камал исемендәге театр) танылган җырчылар һәм драма артистлары Фәттах Латыйпов Һәм Зәйнәп Хөсәеноваларның сәхнә бәйрәмнәре уздырыла. Бенефис кичәсе өчен Муса Җәлилнең «Бибкәй кыз» музыкаль драмасы сәхнәгә куела. Ул режиссер Шакир Шамильский тарафыннан сәхнәләштерелгән була. Бу вакытта Муса

Җәлилгә әле 25 яшь кенә булган бит! Димәк, драматургия өлкәсендә аңа уңыш бик иртә елмайган.

Аннан ул Мәскәү дәүләт университетының филология бүлегенә укырга керә. Анда укыган елларында да бик матур әсәрләр иҗат итә.

Драматургия өлкәсендә ясаган тәҗрибәләре аңа беренче татар опе-раларына либреттолар язганда ярдәм итә. Без аның «Алтынчәч», «Илдар» опералары барлыгын беләбез. Ул бу операларга либреттолар язган.

Шушы фактлар да Муса Җәлилнең милли театр сәнгатен баетырлык зур сәхнә әсәрләре язганлыгы турында сөйли. Язган либреттолары аның эрудицияле, тирән белемле, халкыбызның тарихын яхшы белүе турында сөйли.

Муса Җәлил ул бит әле тәнкыйтьче дә булган. Аның театр тәнкыйте өлкәсендәге хезмәтләре дә бар. Аның бу юнәлештәге эшчәнлеге Мәскәүдә яшәгәндә, 1931 елдан башлана. Бу вакытта Мәскәүдә татар үзәк эшче театры эшләгән була. Ул аларның спектакльләренә бара. Чыгышлар, тамашалар турында Мәскәүдә чыга торган «Ударниклар» журналы, «Коммунист» газетасында мәкаләләрен бастыра.

Аның бу хезмәтләре бик әһәмиятле була. Бу елларда илдә зур үзгәрешләр бара. Театр сәнгатен үстерергә кирәк була. Муса Җәлил театр үсешенә мөһим урын билгели, аның алдына җитди бурычлар куя. Ул, нәкъ Тукай кебек, театрның бары уңга илтәчәгенә ышана. Тукай кебек әйтә алмый. Бу чорда аны социализм, пролетариат кебек сүзләр белән бәйләргә кирәк була. Менә шундый сүзләрдән башка, Г.Тукай әйткән сүзләр килеп чыга. Җәлил һәм аның каләмдәшләре куйган таләпләр әле бүген дә искермәгән.

Әдәбият исемлеге

1. Воспоминания о Мусе Джалиле. – К.: Тат.кн.изд-во, 1981.
2. Джалилова Х. О моем брате / Х.Джалилова. – Казань. 1987.
3. Журнал «Сәхнә». – №9, №10 2010 ел.
4. Юсупова З. Детская организация /Воспоминая о Джалиле... 1998.

ОН В ПАМЯТИ НАРОДНОЙ...

Купаева Алина, 2 а класс,
Сармановский район Сармановская СОШ
Научный руководитель: **Салихова Нурия Миргасимовна**

Все народы воспевают своих героев. О них слагают стихи, поют песни, их именами называют улицы, площади, им ставят памятники…

В бронзе, граните и мраморе монументов, обелисков, скульптурных композиций, мемориальных комплексов страна увековечила память о славных воинах, ставших гордостью нашего народа.

В разных городах нашей страны установлены памятники в честь Героя Советского Союза, лауреата Ленинской премии татарского поэта Мусы Джалиля. Сегодня я приглашаю Вас совершить со мной виртуальную экскурсию по местам, где есть памятники Мусе Джалилю. Мы будем посещать памятники поэта в той последовательности, как они возводились.

Город Казань, 3 ноября 1966 год.

Установлен к 60-летию со дня рождения поэта. У белокаменных стен Кремля – бронзовая скульптура.

Авторы памятника – скульптор Владимир Ефимович Цигаль, архитектор Лев Григорьевич Голубовский.

Посёлок Джалиль, 7 мая 1968 год.

Памятник Мусе Джалилю окружен высокими стройными елями. Они как стражи, охраняют и оберегают его спокойствие. М. Джалиль во весь рост, на постаменте высотой 5м.Автор – Адылов Науфаль Исмагилович, народный художник РТ, заслуженный деятель искусств ТАССР.

Село Мустафино, Шарлыкский район Оренбургская область, 15 февраля 1976 год.

Установлен к 70-летию со дня рождения поэта. На открытии памятника присутствовала делегация из Казани, племянница поэта Елена Авдеева. Автор памятника Петина Надежда Гавриловна – скульптор, заслуженный художник РФ.

Город Альметьевск, 1978 год

Памятник на одноименной улице в Альметьевске был сооружен и установлен решением горисполкома. Ежегодно в день рождения Джалиля творческая интеллигенция Альметьевска собирается у памятника-

стеллы, на которой увековечено имя Джалиля. Выполнен он из бетона и металла. Автор памятника Аршинов Виктор Петрович –художник, заслуженный деятель искусств Татарстана.

Город Мензелинск, 1978 год

Жители Мензелинска до сих пор хранят память о поэте-герое. Именно здесь, в здании педагогического училища, Муса Джалиль в 1941 году учился на военно-политических курсах. Его именем названа улица города, парк, Мензелинский педагогический колледж, в стенах которого расположен мемориальный музей поэта, установлен памятник.Автор работы Зимина Лидия Андреевна – скульптор.

Город Набережные Челны, 1985 год

Мемориальный комплекс имени Мусы Джалиля установлен в 1985 году в сквере, носящем имя поэта. Авторы – Лидия Андреевна Зимина и Георгий Иванов.

Город Оренбург, 1996 год

Установлен по улице Постникова к 90-летию со дня рождения поэта. Автор – казанский скульптор Кадым Залитов.

Город Нижневартовск, 25 сентября 2007 год.

Одну из первых улиц в Нижневартовске приехавшие в будущий город татарские нефтяники и строители назвали именем своего поэта-героя. В год 35-летия города увековечили память Мусы Залилова-Джалиля.

Инициатором возведения бюста из бронзы известному татарскому поэту стала общественная организация Центр «Мирас», а автором монумента – член Союза художников России Махмуд Гасимов.

Город Москва, 25 октября 2008 год.

Местом установки монумента выбрана площадка рядом со школой номер 1186, носящей имя поэта. Скульптором памятника стал член Союза художников России и Международного союза художников Евгений Шишков.

Город Санкт-Петербург, 19 мая 2011 год.

Памятник установлен на Васильевском острове по улице Гаванской, дом 18. Автором памятника выступил скульптор Ахнаф Зиякаев и Ян Нейман.

Нижнекамск, 30 августа, 2012 год

Величественный бронзовый памятник имеет высоту порядка трех с половиной метров. В качестве автора выступил Раис Сафин, который является высококвалифицированным резчиком по дереву.

Город Тосно, Ленинградская область, 9 ноября 2012 года

В сквере перед Домом детского творчества, состоялось торжественное открытие памятника-бюста Герою Советского Союза Мусе Джалилю.

Его автор – член Союза художников России, заслуженный деятель искусств Республики Татарстан Винер Абдуллин.

Город Челябинск, 16 октября 2015 год

Памятник установлен в центре города, в сквере у театра «Манекен». Скульптура известного мастера Баки Урманче из серии «Портреты в камне» стала подарком Челябинску от Татарстана.

Интернет – ресурсы

1. http://ru.rfwiki.org/wiki/Памятники Набережных Челнов

2.Памятник Мусе Джалилю (Санкт-Петербург)ttps://ru.wikipedia.org/wiki/Памятник Мусе Джалилю (Санкт-Петербург)

3. Памятник Мусе Джалилю – http://www.rutraveller.ru/place/54847#map

4. Что названо именем М. Джалиль и информацию об этом месте – ttps://otvet.mail.ru/question/183979994

ОБРАЗ М.ДЖАЛИЛЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИСКУССТВА

Гатауллина Гульфия, 7а класс
Лаишевский район Габишевская СОШ
Научный руководитель: **Кочкина Ирина Витальевна**

Память о Мусе Джалиле – прежде всего в бессмертных строках его стихотворений. Со страниц «Моабитских тетрадей» перед нами встает поэт, по праву принадлежащий к лучшим сынам человечества.

Обогатив свои познания о Мусе Джалиле, мне захотелось поделиться ими со своими одноклассниками, другими учениками нашей школы. Для получения более достоверной информации, о том, что они знают о Джалиле, нами было проведено исследование среди учеников младших, средних и старших классов, результаты которого представлены в таблице:

Вопросы	Младшие классы	Средние классы	Старшие классы
Кому посвящен памятник? (В Казани у Кремля показ репродукции)	18%	55%	73%

Какой театр в Казани носит его имя?	5%	20%	31%
Почему он поэт – герой?	10%	47%	59%
Как называется его главный сборник стихов?	8%	15%	27%

Джалиль в музыке

В результате исследования мы пришли к выводу о том, что благодарные потомки бережно хранят память о Мусе Джалиле.

Во многих городах существуют улицы, названные его именем, скульптурные памятники, посвященные поэту, картины художников, литературные, музыкальные и кинематографические произведения. А Татарский Государственный Академический театр оперы и балета по праву носит имя Мусы Джалиля. Кроме того, известный татарский композитор, один из основоположников профессионального татарского музыкального искусства Назиб Жиганов, написал оперу «Джалиль». Свою оперу «Джалиль» композитор посвятил мужественным борцам за мир. Её центральная фигура – татарский поэт Муса Джалиль. Заветной мечтой Жиганова стало воссоздать прекрасный облик верного сына народа, замечательного поэта, друга.

Так, в арии Джалиля **«Прощай, Казань»**, поэт предстает как человек, глубоко любящий свою Родину, свой город. Он вспоминает любимые края, берега Волги, силуэты берез, выражает уверенность в том, что даже в самый трудный час не забудет и не предаст Родину. Мелодия арии исполнена спокойствия, напевности, и вместе с тем, гордости и торжественности.

В арии **«Встречал я песней каждую весну»** он поет о борьбе с врагом, о том, что его стихи, песни будут звучать призывом к борьбе с ненавистным фашизмом. Мелодия арии исполнена торжественности, а широта и распевность главной мелодии подчеркивают спокойную решимость поэта бороться до конца.

Пожалуй, самым ярким выражением характера главного героя оперы является ария Джалиля **«Не верь»**. Здесь Джалиль обращается к любимой жене Амине и дочери Чулпан. Мелодия арии звучит удивительно проникновенно, эмоционально, чутко и тонко следуя за текстом стихов поэта. Его мысли обращаются к Родине, в памяти всплывает прощание с женой и спящей дочуркой, мирные народные напевы Татарии.

Джалиль в скульптуре

Каждый раз, бывая в Казани, стараюсь побывать в одном из любимых моих мест – на Площади Первого Мая. Ведь именно здесь расположенмонументальный комплекс, установленный в память о Герое Советского Союза, лауреате Ленинской премии – поэте-патриоте Мусе Джалиле. Открыт он был 3 ноября1966 года (в год празднования 60-летия со дня рождения Мусы Мустафаевича Залилова) Авторы композиции: скульпторВ. Е. Цигаль и архитекторЛ. Г. Голубовский.

Джалиль в живописи

Важное место занимает образ героя – поэта М. Джалиля в изобразительном искусстве. Хотелось бы отметить созвучность скульптурных изображений поэта и образ Мусы Джалиля в картине «Перед приговором» Харриса Якупова, народного художника Татарстана и СССР, действительного члена Академии художеств РФ.

Джалиль в кинематографе

Кинематограф СССР и ГДР оставил в памяти героический образ Мусы Джалиля. Это фильмы «Моабитская тетрадь» и «Красная ромашка». Хотелось бы особо выделить фильм «Моабитская тетрадь» режиссера Л.Квинихидзе.

Таким образом, познакомившись подробнее с биографией поэта, с его творчеством, проанализировав многие произведения разных видов искусства о Мусе Джалиле, приходишь к выводу о том, что память о великом сыне татарского народа жива. И это главное. В стихах поэта – всегда чистота чувств, искренность, страстное стремление служить народу.

Использованная литература

1. Воздвиженский В. История татарской советской литературы. – М., 1965.

2. Гиршман Я. «Назиб Жиганов». – М., 1975.

3. Джалиль М. Красная ромашка. – Казань. Татарское книжное изд., 1984.

4. Корольков Ю.М. Через сорок смертей. – М.: Молодая Гвардия, 1960.

5. Мустафин Р.А. По следам поэта-героя. Книга-поиск. – М.: Советский писатель, 1976.

ҖЫР ҺӘМ МУСА ҖӘЛИЛ

Мирсәетова Илүзә, 10 сыйныф,
Нурлат районы Биләр-Күле мәктәбе
Фәнни җитәкче: **Хәйдәрҗанова Рузалия Вәгыйзь кызы**

Җыр һәм Муса Җәлил. Җыр шагыйрьнең биографиясендә гаять күңелле, дулкынландыргыч бер күренеш. Җыр аның бөтен иҗат юлына сибелеп бара. «Гомерем минем моңлы бер җыр иде», – ди шагыйрь соңыннан.

1928 елда шагыйрьнең яшь композитор Латыйф Хәмиди белән иҗади дуслыгы башлана. Бу дуслыкның нәтиҗәсе уңышлы була. «Октябрь баласы», «Ударниклар» журналларында Муса Җәлил җырлары Л.Хәмиди музыкасы белән басылалар. Беренче маршлар, романс, сонаталар,массовый җырларны яшьләргә алар тәкъдим итәләр. 30 елларда Муса Җәлил шигырьләренә музыка язмаган татар композиторлары юк дияргә була. С.Сәйдәш, Ф.Яруллин, Н.Җиһанов, М.Мозаффаров, А.Ключарев, Җ.Фәйзи, З.Хәбибуллин һ.б. композиторлар М.Җәлил белән иҗади багланышта булалар.

Муса Җәлил һәм опера сәнгате

Җыр Муса Җәлилне опера сәнгатенә алып килә. Шагыйрь музыка теориясен, рус һәм Европа музыка культурасы казанышларын, опера сәнгате үзенчәлекләрен зур тырышлык белән өйрәнә. Димәк, музыка культурасына Муса Җәлил бик җитди килгән.

Шагыйрьнең архивында татар опера һәм балет театрын тудыру юлындагы эшчәнлекне күрсәтә торган документлар бик күп. Бу, иң элек, шагыйрьнең үз эшчәнлегенә бәйле материаллар: либреттолар әзерләү буенча язучылар-шагыйрьләр белән, композиторлар белән аралашу кәгазьләре, рецензияләр, шагыйрьнең үз либреттолары һәм либретто планнары.

1934 елны Мәскәү консерваториясендә Татар опера студиясе ачыла һәм 1935 елдан башлап Җәлил әдәбият бүлеге җитәкчесе булып эшли башлый. Муса студиядәге үз эшен ярата, булачак театр коллективы аңа ошый һәм шул коллективтан ул аерылмый да.

1938 елның декабрендә Казанда татар культурасы тарихында беренче Опера һәм Балет Театры ачыла. Муса Җәлил опера труппасы белән бергә Казанга күчә.

Г.Камал исемендәге татар дәүләт Академия театры бинасында

опера һәм балет театрын ачу өчен киеренке эш башлана. Муса студия эше белән кабынып китә, ул булачак театрның репертуарын кайгырта башлый.

Опера сәнгате өлкәсендә М.Җәлил искиткеч эшчәнлек күрсәтә һәм үзен әдәбиятны гына түгел, музыканы да нечкә аңлаучы теоретик итеп танылa. «Алтынчәч» поэмасын Җәлил татар һәм башкорт экиятләренә, легендаларына нигезләнеп яза. Нигезгә «Җик-Мәргән» эпосын һәм «Алтынчәч» экиятен сала.

Муса Җәлилнең шигырьләрен, поэмаларын, либреттоларын хәзер дөньяның төрле почмакларында укыйлар, ул төрле телләрдә яңгырый. Шуның белән бергә аның тормышы, иҗаты, көрәш юлы белән кызыксыну да көннән-көн үсә бара. Ул үзенең бөтен гомерен, яшьлек дәртен, бөтен катлаулы иҗатын халык өчен башлады, соңгы тамчы канына кадәр азатлык һәм якты тормыш өчен көрәште.

Муса Җәлилнең көрәше халыкара әһәмият тота, ләкин ул, көрәшче булу өстенә үлемсез әсәрләр калдырган шагыйрь дә. Димәк, ул калдырган әдәби мирасның әһәмияте гаять зур, дөнья халыкларының бу мирастан файдаланырга теләүләре очраклы түгел.

Кулланылган әдәбият:

1. «Муса Җәлил». Әсәрләр дүрт томда. Авторы Гази Кашшаф. Казан Татар. кит.нәшр. 1975 ел.
2. Муса Җәлил. Кызыл ромашка. Казань. Казан Татар. кит. нәшр. 1981, 545б
3. «Өзелгән җыр эзеннән». Рафаэль Мостафин. Казан Татар. кит. нәшр. 1982.
4. Муса Җәлил. Рафаэль Мостафин. Казан Татар. кит. нәшр. 1986 ел.
5. Муса Җәлил.Сайланма әсәрләр. Шагыйрь турында истәлекләр. Төзүчесе Ф.Г.Галимуллин. ТаРИХ – 2004

МУСА ҖӘЛИЛ ИСЕМЕ ҺӘРБЕР ЙӨРӘКТӘ

Әмиров Фәрхәт, 11 нче сыйныф укучысы,
Яшел Үзән шәһәренең 10 нчы гимназиясе
Укытучысы: **Нәҗметдинова Миләүшә Лотфулла кызы**

Батырлык беркайчан да үзеннән-үзе генә барлыкка килми икән. Мусаның батырлыгы дә шуны раслый. Батырлык иң элек аның харак-

терына бәйләнгән. Көрәшче буларак Муса иртә өлгергән. Бик иртә көрәш юлына баскан. Инде 13 яшендә ул мылтык тотып дошманга каршы сугыша. 1919 елда Оренбургта чыга торган «Кызыл йолдыз» газетасында «Кечкенә Җәлил» имзасы белән басылган «Бәхет шигыре» ак гвардиячеләргә нәфрәт һәм үч тойгысы белән сугарылган.

Шигырь эшче-крестьян яшьләрне Кызыл Армия сафларына чакыру булып яңгырый, аның җиңүенә өмет уята. Шигырендәге сүзләр Җәлилнең бөтен тормышы буена кызыл җеп булып сузыла, еллар үтеп, фашист төрмәсендә тоткынлыкта ятканда да ул шушы сүзләренә тугры булып кала...

Муса 14 яшендә «Кызыл чәчәк» исемле балалар оешмасы төзи. Искелек белән көрәшә. Яшьтәшләре белән спектакльләр куя. Кечкенәдән үк көчле ихтыярлы, көчле характерлы була. Ул үзен рухи яктан гына түгел, физик яктан да чыныктыра. Көн саен иртән физик күнегүләр ясый, салкын су белән коена. Фашистлар төрмәсендә дә бу гадәтен ташламый.

Башлангыч мәктәпне бер елда тәмамлаган Муса гомере буе күп белергә омтыла да. Мандолинада уйнарга өйрәнә, рәсемне дә яхшы ясый. Барысын да белергә тырыша. Башта мәдрәсәдә белем ала, аннары Казанда – рабфакта, соңрак Мәскәү университетында укый. Чит телләрне дә өйрәнә. Кайда гына эшләмәсен, Муса Җәлил бетмәс энергия, иҗат ялкыны белән аерылып тора.

Теләр идем мин дә...
Гомерем юлын
Чишмә төсле җырлап үтәргә.
Җырым белән җирне сугарырга,
Күңелләрне бакча итәргә.

дип яза ул үзенең «Чишмә җыры» дигән шигырендә.

Ләкин илебезгә фашистлар Германиясенең хыянәтчел һөҗүме шагыйьнең иҗат планнарын җимерә. Башка шагыйрьләр белән беррәттән Муса Җәлил дә сугышның беренче көннәреннән үк армиядә.

Әйдә, җырым,
Батыр җиңү дәртен
Алып керик ялкын эченә.
Мин калмасам җирдә, син калырсың,
Һәйкәл булып үлмәс эшемә.

(«Әйдә, җырым», 1941)

Башта политработниклар курсын тәмамлап, Волхов фронтының «Отвага» газетасында эшләгән Муса Җәлилнең чолганышта калуын,

әсирлеккә төшүен, чәнечкеле тимер чыбык белән уратып алынган лагерьда нәрсәләр кичергәнен аның шигырьләре сөйли. Әсирлеккә төшүен шагыйрь бик авыр кичерә, ләкин көрәшүен дәвам итә... Яшерен оешма эше фаш ителгәч, аның кулында бердәнбер корал – сүз кала:

Мин тез чүкмәм, катыйль, синең алда,
Кол итсәң дә, тоткын итсәң дә;
Кирәк икән, үләм аягүрә,
Балта белән башым киссәң дә.

(«Катыйльгә»)

«Моабит дәфтәрләре»ндәге әсәрләрне тагын бер кабат хәтеребездә яңартыйк. Бармы анда мескенләнү, тормышны каргау, төшенкелек баткагына бата-бата язмышка кул селтәү, чарасызлыктан акыл аеклыгын югалту?.. Юк! Шул горурлык һәм ватандарлык Муса Җәлилгә гильотина пычагы астына кергәндә дә елмаерга мөмкинлек биргән. Күзенә үлем карап торганда, йөзенә акыллы елмаю чыгара алу – йөрәгендә гүзәллек һәм каһарманлык йөрткән шәхескә генә хас сыйфат. Ул елмаюга шагыйрь гомере буе әзерләнгән...

Әсирлектә язылган шигырьләре «Моабит дәфтәрләре» булып туган илгә кайта. Аларда – тормыш матурлыгы, яшәү яме, халкына, Ватанына мәхәббәт, дошманга нәфрәт...Тоткынлыкта язылган шигырьләре М Җәлилнең иленә, милләтенә тугры батыр көрәшче булуы турында сөйлиләр. Шагыйрь үзе дә шигырьләренең халкына кирәк икәнлеген белгән, аларның Туган илгә кайтып җитәсенә ышанган.

Муса Җәлилнең тормыш юлы, героик көрәше һәм үлемсез иҗаты, легендага әйләнеп, төрле телләрдә җыр булып яңгырады. Аның көрәше һәм эшләгәне – күпләр өчен кыюлык үрнәге. Җәлил исемен илебез халкы горурлык белән искә ала. Муса үзе исән булмаса да, ул үзенең исеме, шигърияте белән бүген дә безнең арада яши. Ул исән, ул мәңгелек! Без аның иҗаты алдында баш иябез. Җәлил белән бер милләттән булуыбызга чиксез горурланабыз.

Кулланылган әдәбият

1. М. Җәлил. Кечкенә дусларга – К, Татарстан китап нәшрияты, 1989

2. М.Җәлил. Моабит дәфтәрләре

3. Т. Миңнуллин. Муса – горурлыгыбыз //Социалистик Татарстан – 1986,№38

4. Р. Мостафин Кечкенә Муса турында хикәяләр – К., 1976

5. Р. Мостафин Өзелгән җыр эзеннән. – К., 1982

МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ ОПЕРА ҺӘМ МУЗЫКА СӘНГАТЕНӘ КЕРТКӘН ХЕЗМӘТЕ

Әхмәтҗанова Алсу, 9 нчы сыйныф
Бөгелмә шәһәренең 3нче мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Шәкүрова Рәмилә Рәис кызы**

1933 елның 4 ноябрендә Мәскәү консерваториясе каршында Татар опера студиясен ачарга булалар. Ул композитор, җырчылар һәм опера репертуарын әзерләүне үзенең төп бурычы итеп куя. 1934 елның 2 февралендә студия эшли башлый. 1936 елның апрелендә студиянең әдәби секторы төзелә. Муса Җәлил, студиянең ачылу көненнән алып, әдәби бүлектә эшли башлый.

Муса Җәлил студиядә һәм опера театрында әдәби бүлек җитәкчесе булып эшләгәндә, 20 дән артык либреттога рецензия яза.

Муса Җәлил белән бергә Сара Садыйкова, композитор Нәҗип Җиһанов барлык белемнәрен, көчләрен кулланып, татар халкы тарихында беренче тапкыр опера һәм балет театры оештыралар. Бу чорда Муса Җәлил «Алтынчәч»операсына либретто яза, ә Нәҗип Җиһанов аңа музыка иҗат итә. Операның авторлары яшь булугакарамастан, театр киң популярлыкка ирешә. Бу эштә Муса Җәлилнең бик зур өлеше була. Аны театр коллективы бик нык ярата. Мәскәүдәге студиягә укырга иң яхшы дип табылган иҗат көчләре җибәрелә. 4 ел дәвамында анда җырчылар, дирижерлар, композиторлар укып чыга. Мин шулар арасыннан Муса Җәлилнең Сара Садыйкова, Мөнирә Булатова, Галия Кайбицкая белән аралашуы турындагы мәгълүматларга, аларның истәлекләренә таянып, тикшерү эшемнең максатына ирешергә булдым.

Сара Садыйкова истәлекләреннән...

Муса Җәлилнең Мәскәүдәге яшь театрга күрсәткән ярдәме.

Сара Садыйкова Муса Җәлил белән Мәскәүдә Югары уку йортында укыганда таныша. Сара апа Мәскәү дәүләт консерваториясендә, ә Муса Җәлил Мәскәү университетының журналистика факультетында белем ала. Муса Җәлил ул вакытта «Коммунист»газетасы редакциясендә әдәбият һәм сәнгать бүлеген җитәкли, ә Сара апа татар дәүләт эшчеләр театрында артистка булып эшли. Аларның театрлары «Коммунист» газетасы белән тыгыз бәйләнештә була, чөнки театр турындагы бөтен мәкаләләр, рецензияләр әлеге газета битләрендә бастырыла. Ул рус һәм чит ил классик әсәрләрен дә тәрҗемә итә, театрның әдәби советында актив катнаша.

Шулай итеп, Муса Җәлил һәрвакыт артистлар арасында була,үзенең тирән эчтәлекле әсәрләре белән генә түгел, ә студияне оештыру эшләрендә дә зур ярдәмен күрсәтә. Ул студиянең мәдәни тормышында да актив катнашып килә. Студентлар оештырган кичәләрдә үзенең шигырьләрен укый. Шагыйрь татар теленә бик күп арияләр, романслар тәрҗемә итә һәм композиторлар аның сүзләренә җырлар, романслар язалар. Мәсәлән, аның «Сагыш» шигыренә композитор Заһид Хәбибуллин көй иҗат итә. Җәүдәт Фәйзи «Кызыма»шигыренә романс, Рөстәм Яхин «Дулкыннар»шигыренә җыр иҗат итә.

1939 елда студиянең студентлары Казанга кайткач, Муса Җәлил, Нәҗип Җиһанов, Сара Садыйковалар барлык белемнәрен, көчләрен туплап, татар халык тарихында беренче тапкыр опера һәм балет театрын оештыралар. Муса Җәлил «Алтынчәч» операсына либретто яза, ә музыкасын Нәҗип Җиһанов иҗат итә.Тарихи тематикасы һәм матурлыгы, музыкасы белән әлеге опера беренче көннәрдән үк тамашачылар тарафыннан бик зур популярлык казана. Бу зур гына эштә, әлбәттә, Муса Җәлилнең хезмәте бик зур була.

М.Булатова истәлекләреннән...

Муса Җәлилнең Татар музыка мәдәниятенә керткән хезмәте

Татар музыка мәдәниятен Муса Җәлилдән башка күз алдына да китереп булмый. Нәкъ менә Муса Җәлил барлык сәнгать кешеләренә бертуктаусыз «тынгы» бирми. Ул музыка, поэзия кичәләре, иҗади очрашулар радиотапшырулар оештыра. Мөнирә Булатова иң беренче тапкыр бөтенроссия радиосыннан чыгыш ясый. Ул Заһид Хәбибуллин һәм Муса Җәлил иҗат иткән «Сагыну» җырын башкара:

Гөл чәчәкләрен өзәм мин,
Юлларыңа тезәм мин.
Бик сагындым, бәгърем,
Бик сагындым сине,
Әле дә ничек түзәм мин!

Авторның җиңел кулы белән, бер елдан соң,1938 елда М.Булатованың беренче пластинкасы дөнья күрә. Бу җыр аның гомерлек юлдашы була.

Мөнирә Булатова сөйләвенчә, Муса Җәлил үзенең җырларын ишеткәч, балалар кебек шатлана.Ул җырларын тыңлап, белән горурлана,үзен иң бәхетле кеше итеп тоя.

Шагыйрь дусларының чыгышларын чын күңелдән шатланып, дулкынланып тыңлый, алар өчен борчыла. 1940 елда Мөнирә Була-

тованың беренче иҗади кичәсендә дә нәкъ шулай була да инде. Җәлил бу кичәнең оештыручысы һәм алып баручысы, хәтта инциаторы була. Аның беренче кереш сүзен Мөнирә Булатова үзенең иҗат юлына юл салу дип кабул итә.Ул Муса Җәлилнең «Алтынчәч» әсәрендә Тугзак образын тудыра. Бу башкару М.Булатованың татар операсы сәнгатендәге иң зур уңышы була.

Бөек Ватан сугышы елларында фронттагылар өчен Муса Җәлилнең «Сагыну»җыры иң кадерле җырлардан санала. Мөнирә Булатованың пластинкасы сугыш юлларында» сәяхәт итә».

Кулланылган әдәбият

1. Садыкова С. «Наш любимый Муса»-Казан, 2006, 83,84с.
2. Сайфуллина Г. «Счастье сцены» -Казань, №9,10,1994, 35-57с.
3. Хамматов Ш.Х. Муса Җәлил, аның каләмдәшләре. – Казан:Тат. китап нәшрияты,1986.
4. Юзиев Н. Муса Җәлил поэмалары.-Казан университеты нәшрияты,1960.

ЯЗМЫШЫМ МИНЕМ ҖЫР...

Закирова Гөлназ, 1нче курс,
Түбән Кама шәһәре С.Сәйдәшев
исемендәге музыкаль колледж
Фәнни җитәкчесе: **Нуруллина Рәсимә Фәретдин кызы**

Татар халкының каһарман улы, герой-шагыйрь Муса Җәлил шигырьләренә әнә шулай эндәшә. Әйе, аның иҗаты сәнгатьнең гүзәл бер төре музыка белән аваздаш. Галиҗәнап Поэзия һәм Музыка, гомумән, бер – берсеннән аерылгысыз затлар. Аларны бер-берсеннән аерып карау мөмкин дә түгел. Бик күп шагыйрьләр үз әсәрләрен «йөрәк җыры» дип атыйлар. Ләкин татар әдәбиятында гына түгел, дөнья халыклары әдәбиятында да Муса Җәлил кебек үз шигырьләрен йөрәк каны белән язган шәхесләр юк диярлек.

Бөек Тукай, Дәрдмәнд, С. Рәмиев иҗатлары тәэсирендә 9 яшеннән шигырьләр язган Муса үз иҗатында поэзия һәм музыканың аһәңдәшлегенә игътибарын юнәлтә: классик әдәбиятта гына түгел, халык авыз иҗатында да поэзияне баетуның чикләнмәгән мөмкинлеге бар икәнен күрә. Фольклорны халык йөрәгенә якынайтучы юл итеп саный. Шуңа да ул зур кызыксыну белән халык тарихын, аның күп

гасырлар түреннән килгән иҗатын ныклап өйрәнә, аны үз әсәрләрендә мул итеп файдалана. Халык иҗаты белән тыгыз бәйләнеш шагыйрь талантының яңа үзенчәлекләре ачылуга, иҗатын тематик һәм поэтик яктан баетуга ярдәм итә. Күп кенә җыр-романсларның тиз арада халыклашып китүләрендә, композиторларның осталыгыннан тыш, шагыйрьнең халык җырларын өйрәнүе дә зур роль уйный. Шигырьләрендә күңел җылылыгы, нәфислек, музыкальлек бөркелеп торуда да халык җырларының тәэсире шөбһәсез.

«Хат ташучы» һәм «Алтынчәч» поэмалары нәкъ Җәлил яклаган сәнгать алымы белән – халык җыры стилен үзләштереп, халык теле һәм сурәтләү чаралары байлыгыннан файдаланып язылган әсәрләр. М.Җәлилнең 1934-1941 еллар арасында язган лирик шигырьләре, җырлары, «Хат ташучы»(1938), «Алтынчәч» кебек поэмалары сугышка кадәрге татар совет поэзиясенең үзенчәлекле бер казанышы.

Дөнья әдәбияты һәм сәнгате хәзинәләре белән иҗатын баетуы өстендә туктаусыз эшләве шагыйрьнең үз шәхесен дә камиләштерергә, культурасын үстерергә, интеллектуальлеген тирәнәйтүгә булыша. Ә бу исә аңа иҗатында күтәрелергә, композитор, артист, галимнәр белән мөнәсәбәтендә тигез хокуклы булып сөйләшергә, сәнгать дөньясы турында белгеч буларак фикер йөртергә ярдәм итә. Рус һәм татар композиторлары белән якыннан аралашу, музыка дөньясы белән тыгыз бәйләнеш тоту М.Җәлил иҗатында шигырь һәм музыка тагын да тыгызрак керешеп, «туганлашып» китә. Җыр һәм романслар иҗат итү дә активлаша. «Сагыну», «Җир җиләгем», «Җырым булсын бүләгем», «Карашларың» кебек хисләрнең сафлыгы һәм тирәнлеге белән аерылып торган җырлары халык арасында тарала.

Җәлил халык җыры поэтикасын күп якларыннан өйрәнә. Бу иҗади өйрәнүне шигырь аһәңендә һәм строфа төзелешендә дә, тел бизәкләрен файдалануында да күрергә мөмкин. Халык иҗатын файдалануны ул: «Чын халык тарихын образлар аша хис итү һәм гәүдәләндерүнең бер төре»,– дип атый. М.Җәлилнең «Алтынчәч» драматик поэмасы чын халык тарихын гәүдәләндерүдә халыкның үз иҗатына мөрәҗәгать итүнең уңышлы үрнәге. – дип язды күренекле тәнкыйтьче Нил Юзеев. Шагыйрь иҗатында музыка һәм театр белән бәйләнешнең ныгуы да Җәлилнең дөнья культурасы байлыкларын үзләштерүгә туган тынгысыз омтылышының ачык чагылышы булып тора.

Муса Җәлил татар опера иҗат итәр өчен либретталар язуны оештыра, аларга рецензияләр яза, бу эшкә Нәҗип Җиһанов, Мансур Мозаффаров, Җәүдәт Фәйзи кебек композиторларны тарта. Җәлилдә

«Алтынчәч» поэмасын язу уе 1922 елда ук туган була... «Алтынчәч» партиясен беренче башкаручы татар халкының күренекле җырчысы Галия Кайбицкая.

Хатирәләр, хатирәләр... 1934 елда П.И.Чайковский исемендәге Мәскәү консерваториясе каршында татар опера студиясе оеша. Шул ук елны Г.Кайбицкая, С.Сәйдәшев, С.Айдаров, М. Рахманкулова, Х. Зәбирова, У.Әлмиев, М.Булатова, М. Мозаффаров, Җ.Фәйзи Мәскәүгә укырга китәләр. Галия Кайбицкая анда шагыйрь Муса Җәлилов һәм рус опера мәктәбе педагоглары белән таныша.

Мәскәү. 1935 ел. Галия Кайбицкаяның Чайковский исемендәге дәүләт консерваториясе каршында оештырылган татар опера студиясендә дәртләнеп укып йөргән чаклары. Шул чакта Галия Муса Җәлил белән таныша. Ул болай була:

Кайбицкая студиядә опера партияләрен өйрәнеп утырганда, бүлмәгә ишекне акрын гына ачып кемдер килеп керә. Галия, күзләрен ноталардан тиз генә күтәреп, керүчегә карый. Ул күзләрне Галия апа гомере буе онытa алмый...

Кеше аңа: «Гафу итегез, Галия ханым! Тавышыгызны ишетү белән сезне танып кердем, бер генә минутка мөмкинме?» – ди. Галия: «Исәнмесез! Сез кем буласыз?»– дип сорый. «Мин Муса Җәлил, студия директоры Хәмид Төхватуллин мине студиягә эшләргә чакырды һәм әдәбият бүлеге җитәкчесе итүне миңа тапшырды», – дип керүче үзе белән таныштыра. Сәнгать сөючәнлеге белән Муса Җәлил беренче очрашкан көннән үк Галия апада җылы мәхәббәт уята.

Истәлекләргә күз салыйк: 1941 елның май айларында «Алтынчәч» операсына хәзерлекне күреп, Җәлил чиксез сөенә, ул Кайбицкаяның операда икенче пәрдәдәге беренче арияне җырлавын түземсезләнеп тыңлый һәм Галияне кочаклап: «И, Галия! Канат бирдең минем уйларыма», – дип, кергән минуты белән, аңа шигырь язып бүләк итә. Ул «Үлмәс җыр»дип атала.

Бәхет...һәм өзелгән җыр...Җәлил музыканың илаһи көчкә ия булуын яхшы аңлый. Иң авыр минутларда җыр аңа яшәргә, иҗат итәргә рухи көч бирә, шундый минутларда шагыйрь көрәштәшләрен дә җыр – моң белән юата...

Иң авыр минутларда да шагыйрьгә кыйбласына туры калырга, үзенең көрәшкә чакырган ялкынлы йөрәк җырларын иҗат итәргә кайдан көч алды икән?!. Мөгаен, Туган иленә, сөйгән ярына, яраткан кызына, сәнгатькә булган чиксез мәхәббәттеннәндер. Муса Җәлил язмышын Җыр белән аваздаш иткән шагыйрь. Ә Җыр – үлемсез!

Әдәбият исемлеге

1. Амир Махмудов.Эстетический идеал в творчестве Мусы Джалиля. – Казан, 1980, 145с.

2. «Тоска по Родине». Песни на стихи Мусы Джалиля – Казань: Таткнигоиздат, 1975.

3. Гиршман. Нәҗип Җиһанов. – Казан, 1986, 152 б.

4. Сайланма әсәрләр. 3 томда.Т.1 – 3.Казан: Таткнигоиздат, 1955-1956, 640 б.

5. Татар әдәбияты тарихы. 6 томда. 5 том – Казан: Татар. кит. нәшр., 1989, 642 б.

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ ИДЕАЛ В ТВОРЧЕСТВЕ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ

Шайхрамов Ленар, 8б класс, Сармановский район, Джалильская СОШ №2

Научные руководители: **Зарипова Нурия Гулюсовна, Гарифуллина Альфинур Флеровна**

Творчество Мусы Джалиля можно разделить на два больших этапа – довоенный и военный. В свою очередь эти большие этапы делятся на определенные периоды. Мы считаем уместным анализировать довоенные творчество М. Джалиля, подразделяя его на три периода, в которые входят 1918-1922, 1922-1927, 1927-1941 годы, ибо именно в эти годы формируются существенные качества эстетического идеала поэта.

Рождению в Джалиле поэта, его начальных эстетических взглядов и идеалов способствовали прежде всего жизнь родного города, его богатое поэтическое наследие, богатый многовековой фольклор. С ранних лет истинное наслаждение доставляли Мусе народные песни, в его памяти остались легенды и сказания. Любовь к народному творчеству перешла в любовь другого рода – маленький Джалиль с большим интересом знакомился со стихами восточных поэтов, знал наизусть произведения классиков татарской литературы – Габдуллы Тукая, Маджита Гафури и других.

Большую роль в жизни поэта сыграл переезд родителей Джалиля в Оренбург, в один из видных дореволюционных культурных центров русского, татарского и башкирского народов.

Культурные традиции не могли не повлиять на жизнь и творчество Мусы Джалиля. В Оренбург Муса посещал медресе «Хусания». Тогда же он стал самым активным читателем библиотеки «Белем» («Знание»), находившейся рядом с этим учебным заведением. Кажется, к девятидесяти годам Муса прочитал все произведения тогдашней татарской литературы.

В татарской поэзии этих лет, как и во всей советской поэзии, появляется новый герой – борец за счастье людей. В частности, в поэзии М. Джалиля новый герой предстает в образе молодого человека, полного решимости бороться за свободу народа. Смерть во имя свободы он ставит выше мещанской жизни. Высокий гражданский пафос присущ поэзии Джалиля тех лет.

Качественный рост эстетического идеала Джалиля особенно заметен во второй период его творчества. С одной стороны, в этот период Джалиль приобрел определенные поэтические навыки, обогатил свои знания, стал более свободно ориентироваться в культурном наследии народов мира и нашей страны. Любовь к поэзии, к культуре родного народа одухотворяли молодого Джалиля. В 1922 году он переезжает в Казань и устраивается на работу переписчиком в газету «Татарстан», а в 1923 году поступает в Тюрко-татарский рабочий факультет и успешно заканчивает его.

В Казани творчество М. Джалиля поднимается на новую высоту. Здесь его поэзия приобретает зрелый характер, становится более совершенной. Поэт глубоко изучает богатую историю и культуру своего народа, тесно общается с видными писателями, художниками и артистами. В 1925 году в Казани выходит его первый сборник стихов «Барабыз», убедительно говорящий о рождении нового, интересного поэта в татарской литературе.

В 1924-1925 в творчестве Джалиля на смену стихам романтического характера приходят стихи реалистические, а порой романтические и реалистические мотивы в его творчестве тесно переплетаются. Какую бы область ни изображал писатель, в его произведениях, естественно, найдут отражение основные черты того общественного строя, эпохи, в которой он живет. С приобретением определенного жизненного опыта и углублением знаний об окружающей действительности совершенствуется и развивается эстетический идеал художника, умение познать смысл жизни, смысл красоты. Об этом отчетливо говорит последующий рост творчества писателя, третий и четвертый периоды развития его поэтического таланта.

В Москве Джалиль прожил более десяти лет. Эти годя являются самыми плодотворными в его жизни. За этот период им были созданы такие многоплановые поэмы, как «Хулиган», «Сарвар», «Зайнап», «Письмо с Идели», «Джим», «Директор и солнце», «Джихан», «Письмоносец», «Ильдар», «Алтынчеч» и многие другие произведения. Было написано также более ста литературно-критических статей, рецензий и художественных очерков.

Рост М. Джалиля как художника нельзя представить в отрыве от событий, происходящих в стране и за рубежом. Поэт вторгается в глубокие пласты жизни, создает образы представителей разных народов и разных социальных слоев. Его герою не чужды судьбы других народов, всего человечества. Еще в тридцатые годы М. Джалиль, чувствуя опасность фашизма, написал поэму «Джам». В ней рассказывается о тяжелой судьбе немецкой девочки Эммы. Отец ее – борец с фашизмом. Эмме, когда ей было шесть лет, друзья отца подарили куклу – «смешного резинового негритенка». В доме начался обыск. Один из гитлеровцев заметил в руках у девочки куклу.

Эстетический идеал в этой поэме соотносится с такими категориями эстетики, как безобразное и низменное, являющимися противоположностью прекрасного.

Бурной революционной эпохой были рождены масштабные произведения М. Джалиля «Перед зарей», «Сарвар», «Хулиган», «Зайнап», «Алтынчеч», «Письмо с Идели», «Джим», «Директор и солнце», «Джихан», «Молодость», «Ильдар» и другие.

Во многих довоенных произведениях поэта мы видим борьбу нового со старым, передового с отсталым. В своих поэмах Муса Джалиль говорит и новом отношении людей к жизни, к труду, подчеркивая их характерную особенность, выражающуюся в стремлении достичь поставленной цели.

Создавая образы положительных героев, поэт утверждает эстетический идеал, звучащий как призыв к борьбе против антиэстетических поступков определенных людей.

Истоки эстетического идеала – в героизме народа. Ярким примером этого является драматическая поэма «Алтынчеч». Опера композитора Назиба Жиганова «Алтынчеч», написанная на ее основе, в 1948 году была удостоена государственной премии СССР.

Драматическая поэма «Алтынчеч» написана Джалилем на основе устного поэтического творчества народа, в частности, народных легенд и сказок татарского героического эпоса «Джик-мерген» и татарской

сказки «Алтынчеч». В героической поэме «Алтынчеч» широко использованы мотивы и других татарских народных сказок, таких как «Золотое перо», «Одиннадцатый сын Ахмет», «Золотой перстень», «Три голубя», «Алпамша и Сандугач», «Сказка о жене падишаха и Алтынчеч» и других.

Сказочные элементы, образы, сюжеты, воплощенные в эстетическом идеале поэта, дают возможность глубже раскрыть главную идею произведения, показать борьбу народных масс против угнетателей, захватчиков. Идея борьбы за счастье народа, за претворение в жизнь высших идеалов лежит и в основе многих татарских легенд и сказаний, сказок. Драматическая поэма «Алтынчеч» посвящена национально-освободительному движению народа. В образе народа мы видим грозную силу, способную противостоять ханскому войску.

Вершиной довоенного творчества Мусы Джалиля является драматическая поэма «Алтынчеч», раскрывающая героизм народа, его высшие стремления и идеалы. В этой поэме Джалиль сумел правдиво раскрыть свободолюбивый характер свободных масс, их борьбу против иноземных захватчиков, против деспотизма царской власти. Злободневность и актуальность этого произведения были в том, что автор окончательно завершил его перед Великой Отечественной войной и что оно по своему художественно-эстетическому значению близко к «Моабитским тетрадям», является отправной точкой к этому своеобразному поэтическому циклу. Самой высшей формой проявления эстетического идеала М. Джалиля явились стихи фронтовых лет и моабитского цикла.

Литература

1. Махмудов А. Эстетический идеал в творчестве Мусы Джалиля. Казань, Тат. кн. из-во, 1980.

2. Воздвиженский В.Г. Поэзия Мусы Джалиля – Казань: Тат. кн. из-во, 1981.

3. Барская К. Муса Джалиль.– Л. Прсвещение 1968.

4. Джалиль М. Соч. в 4-х томах. – Казань, 1976.

5. Братские писатели и ученые о татарских писателях. – Казань, 1967.

АВЫЛДАШЫБЫЗ ҖӘЛИЛЧЕ-ГЕРОЙ АБДУЛЛА БАТТАЛ ТОРМЫШЫННАН МИЗГЕЛЛӘР

(С. Баттал исемендәге авылыбыз музее белән хезмәттәшлек турында)

Замалиев Илназ, 9 нчы сыйныф укучысы,
Алексеевск районы, Зур Тигәнәле мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Әхмәтҗанова Илсөя Ринат кызы**

Батырлык ул – рухи матурлык... Батырларның кылган изге гамәлләре, данлы исемнәре әкиятләргә күчкән, җыр-дастаннарга кергән. Каһарманлык, чорлар аша кичеп, бүгенге көннәргәчә килеп җиткән. Халкыбыз улларының һәм кызларының Бөек Ватан сугышы чорында күрсәткән тиңдәшсез фидакарьлеге дә күңелдән мәңге җуелмас.

Эзтабар язучы Шаһинур Мостафин үз язмаларында «... Әсирлеккә эләккән татарларның саны нибары 2,2 процент булган икән бит. Әсир булган башка милләт вәкилләре турында да уйланырлык саннар бар... », дип яза һәм 48, 28, 7 процент кебек саннар китерә.

«Шушы фактлар үзләре үк безнең милләттәшләребезнең яу кырында, чыннан да, арысланнар кебек сугышуларын» ышандырырлык итеп раслыйлар. Әсирлеккә дә алар үз теләкләре белән төшмәгәннәр.

«Тәмуг оясы » нда да сынатмаганнар». Нәкъ менә шуңа күрә дә патриот шагыйрь, Советлар Союзы Герое, Ленин премиясе лауреаты Муса Җәлил үзе генә дә татар халкының намусы һәм батырлык символына әверелгән. Аның исеме бөтен планетабызга мәгълүм. Ә бит ул берьялгызы булмаган – үлем җәзасын ун сугышчан дусты белән иңгә-иң торып каршылаган. Аларның берсе дә дошман алдында баш имәгән, палач балтасы алдында каушап калмаган...

Ул каһарман җәлилчеләрнең берсе – Абдулла Батталның безнең авылдашыбыз булуы зур горурлык. Чөнки алар «сугышның иң мәкерле кануннарына тап булып та, сынмаганнар, Иманнарына тугры калганнар».

Без дә бу сүзләр белән килешәбез. Туган авылыбызның С.Баттал исемендәге Зур Тигәнәле туган якны өйрәнү музее каршында эшләүче «Туган якны өйрәнү» түгәрәгендә төрле эзләнү эшләре алып барабыз, данлыклы кешеләрнең гаиләләре белән элемтәләр оештырабыз, чаралар уздырабыз. Күптән түгел мәктәбебездәге очрашуда Абдулла Батталның туганы Фәрит абый Баттал Алманиягә барып, Берлиндагы Каршылык күрсәтү музеенда булуы турында хәбәр итте. Әлеге музейда җәлилчеләр турында бер мәгълүмат булмаганга, музей хезмәткәрләре аңардан Җәлил көрәштәшләре турында мәгълүмат җибәрүен үтенеп калуларын безгә сөйләде. Фәрит абый Баттал Гайнан Кормаш, Зиннәт Хәсәнов, Абдулла Баттал турында мәгълүмат җибәрүен әйтте. Абдулла Батталның үлеме турындагы белешмәне Фәрит Баттал Германиянең Шарлоттенбург ЗАГСыннан алып кайтканын күрсәтеп, күчермәсен музей хезмәткәрләренә тапшырды.

«Язучыларыбыз җәлилчеләрнең биографияләрен туплап, Берлиндагы шушы музейга җибәрсәләр, мин..., без шат булыр идек, – дип сөйләде ул безгә.

– Туганнарыбыз, Абдулла абыйны иң яхшы белүче кеше – әтием Фоат, дигән фикербелән килешә иде, чөнки ул аның белән башкаларына караганда озаграк яшәгән. Ун бала арасыннан алтысы исән калган, ул аларның бишенчесе булган. Җиде сыйныфлы авыл мәктәбеннән соң, Чистайда урта мәктәпне тәмамлый, Донбасс шахталарында эшләп ала. Абыебыз уен-көлке яратучы, җор телле, шаян кеше булган.Тирәсендә гел бала-чага булып, ул аларны ияртеп урманга бара, шигырь юлларына салып, агачлар,үләннәр, чәчәкләр турында кызыклы экиятләр сөйли. Бик юмарт, ярдәмчел, аралашучан була», – дип, әтисе сөйләп калдырган истәлекләр белән уртаклашты Фәрит абый Баттал.

Чынлап та каян килгән гади авыл егете Абдулла Батталга шундый көч, ныклык һәм кыюлык? Ничек тәрбияләделәр икән аны әти-әнисе? Туган авылымның кайсы чишмәсендә ага андый шифалы су? Әллә урманындагы йөзьяшәр нарат-имәннәр шавында ишетте микән батыр булу серләрен? Бәлки бу, аны корыч ихтыярлы, какшамас нык рухлы дуслар белән очраштырган язмыш бүләгедер?

Һәрбер олы шәхеснең башлангычы туган туфрагында. Ә безнең туган ягыбыз Республикабызның нәкъ үзәгендә, данлы Биләр төбәгендә урнашкан авылларның берсе – олуг тарихлы Зур Тигәнәле. Ерак бабаларыбыз дәүләтенең башкаласы – шөһрәтле Биләргә сыенып утырган бу сала күп кенә тарихи вакыйгаларның шаһите булган. Шулар турында уйлаганда, күз алдына шәп атларда дала ярып чапкан һун

бабайларның, һәрдаим күченеп йөргән һәм нәкъ шул төбәктә тирән эз калдырган венгр-мадьярларның, бу якларга килеп төпләнеп калган болгар-савирларның сурәтләре килеп баса. Шуңа күрә бу төбәктә ирләрнең элек-электән нык бәдәнле, кыю, батыр, куркусыз булуына күнеккәннәр. Туган авылыбызның, бу як халкының тарихы, гореф-гадәтләре. Абдулланың холкына да тәэсир итмичә калмагандыр.

Ләкин кешенең үсешендә, шәхес булып формалашуында төп урынны нәсел җебе, эти-әнисе, туганнары алып тора.

Алты бала тәрбияләп үстереп, олы тормышка әзерләгән гаилә башы Вазыйх абзый белән Нурдидә апаны авылда һәркем белгән. Вазыйх абый, гади авыл агае, бернинди дә белеме булмаган килеш, үзлегеннән музыка уен кораллары ясап, үзе үк шуларда уйнаган. Төрле үләннәрдән төнәтмәләр ясап авылдашларын дәвалаган, авырткан тешләрне алган, янә бер һөнәре – сәгатьләр төзәткән. Моны бары тик күпкырлы талант иясе генә башкара аладыр.

Югарыда әйтелгәннәр бу гаиләдә үскән балаларның да тырыш, хезмәт сөючән, алдынгы карашлы, зиһенле, яңалыкка омтылучан, кайгыртучан, иҗади, туган иленә һәм халкына бирелгән булып үсәчәгенә шик калдырмый.

Чынлап та Батталларның алты баласы да тормышта үзләренә бәяле урын таба. Алар арасында укытучы, хисапчы, очучы, артист, культура хезмәткәре һәм инженер да була. Ә Абдулла әлеге гаиләдән чыккан биш куркусыз егетнең дүртенчесе. «Абдулла ул 1916 елның 1 маенда туды. Ул тугач та, әниебезнең күкрәге шеште, баланы имезә алмады. Өй борынча йөреп, кемнең имчәк баласы бар шуңардан имезде. Шуңа карамастан, Абдулла туп кебек түгәрәк, төп шикелле нык булып үсте. Семьябыз ишле иде: биш малай, бер кыз бала. Абдулла иң төпчеге булмаса да, иркә үсте. Барыбыз да аны ярата идек, ни кыланса да көлеп кенә карый идек. Кайвакыт чаялыгы чиктән ашып китсә, әни, әллә чынлап, әллә шаярып, «Син минем баламмыни, син бит бөтен авыл сөтен имеп, ил малае булып үстең! – дип әйтә иде», – дип искә ала Салих ага Баттал энесенең балачагы турында.

«Ил малае» – ана кеше алдан ук улының иле өчен гомерен дә кызганмаячагын сизгән диярсең. Бәлки шулай үзен туендырып үстергән «халкына» рәхмәтле булып үскәндер Абдулла? Ил әниләре сөте белән күчкәндер халкына көчле мәхәббәт?

Авыл баласы буларак, төрле эшләрдә чыныгып, 7 сыйныфны тәмамлаганнан соң, 1937 елда аны армия сафларына алалар. Абдулла бик теләп бара, чөнки кече яшьтән үк, абыйсының очучы фуражкасын

киеп йөргән вакытлардан бирле, хәрби кеше булырга хыяллана. Димәк, абыйсы Салихның үрнәге дә Абдулланың чыныгуында зур роль уйнаган булып чыга. Алай гына да түгел, Муса Җәлил белән беренче очраштырып таныштыручы да абыйсы була бит. Бу танышлык барысының тормышында да мөһим роль уйнаячагын ул вакытта белмәсәләр дә, Салих Баттал соңрак:

«Стенамда – рәсем, каләмдәшләр.
Анда, Муса, синең белән мин.
Ә маркада нигә бергә түгел
Һич булмаса энем белән син?
Үзе булмаса да, бу рәсемдә
рухы гәүдәләнгән аның да.
Заданиеңне Салих Баттал булып
үтәп йөргән бит ул лагерьда.
Безнең шигырьләрне бергә укыган...
Димәк, бергә булган анда без...
Көрәштәшләр, Совет маркасында
Һәммәбез дә бергә чагылабыз!»– дип

Бу юллар Муса һәм Батталларның турыдан-туры тыгыз бәйләнештә булуын, бер үк язмыш юлы үтүләрен аңлата. Легендар очучы, поэзия һәм проза өлкәсендә үзенә генә хас алым белән иҗат итеп, үз йөзен ачкан әдип, авылдашыбыз Салих ага Муса Җәлилнең иҗатташ дусты һәм киңәшчесе булган булса, энесе Абдулла Баттал аның каһарман көрәштәше Димәк, Муса белән Батталлар тормышта һәм көрәштә берберләренә алыштыргысыз үрнәк юлдаш.

Абдулланың хәрби тормышы Казанда башлана. Ул Кремльдә хезмәт итә. Үз теләген искә алып, аны кече командирлар курсына укырга билгелиләр. Ләкин көтмәгәндә бәхетсезлеккә очрап, аягын имгәтә һәм госпитальдә аяк бармакларын кисәргә мәҗбүр булалар. Шуннан хәрби хезмәткә яраксыз диеп өйгә кайтарып җибәрәлә.Тик егетебез боекмый.

Кайту белән Абдулланы авылның клуб мөдире итеп билгелиләр. Бу хезмәт аның холкына бик тә килешә. Сәхнәдә ул артист та, гармунчы да, конферансье да, юморист та була белә. Хәтта үзе дә шигырьләр яза. Озакламый аны район газетасы редакциясенә эшкә алалар. «Аңа Татарстан радиосына барып, декломатор буларак чыгышлар ясарга да туры килә. Абдулла микрофонны беренче күрүенә дә карамастан, кәгазьсез чатлатып укый, ник бер тотлыксын. Алай гына да түгел,

колхоз җитәкчеләренә карата шактый усал, тәнкыйтъ сүзләрен дә кыстырып җибәрә. Абдулла яшьтән үк кыю булып үсте. Тартынып, уңайсызланып торуның ни икәнен дә белми иде», – дип искә ала Салих Баттал энесе турында. Тумыштан булган кыюлыгын менә шулай хезмәт эшчәнлеге барышында чыныктырган, күрәсең.

Бөек Ватан сугышы башлангач, аның аягы зәгыйфь булу сәбәпле тылда калырга мөмкинлеге була. Тик ул үз теләге белән фронтка китә һәм яраланып пленга эләгә. Демблин лагерында Муса Җәлилгә очраган иң беренче таныш кеше дә Абдулла Баттал була.

Таза гәүдәле, киң җилкәле булганга, күпләр аны кадровый офицер дип уйлый. Әсирләр лагеренда булуына да карамастан, ул хәрбиләрчә, чиста-пөхтә киенеп, сакал-мыегын кырып, гәүдәсен төз тотып йөри. Шунлыктан аның үлем карточкасына да «дер руссише оберлейтенант», ягъни рус армиясенең өлкән лейтенанты, дип язылган була. Чынлыкта исә ул гади колхозчы, рядовой солдат була.

Лагерьда берара Абдулланы абыйсы Салих дип уйлыйлар. Бераздан Берлиннан булачак «Идел-Урал» дәүләтенең булмаган «президенты» Шәфи Алмас килә. Ул Абдулланың атаклы шагыйрь булмавын аңласа да, барыбер аны үз якларына аударырга тырышкан, «Идел-Урал» редакциясенә эшкә чакырган. Озакка сузылган сөйләшү вакытында Абдулланың көчле ихтыярлы, максатчан, кыю кеше икәнен аңлап, «үз ярдәмчесе» итәргә теләгәндер, мөгаен. Ләкин ул «Һич нәрсәдән курыкмыйча, фашистларны атасы-анасы белән сүгә». Бервакыт Абдулланы кулга да алалар. Атарга җыеналар, дигән сүз дә чыга. Әмма шымчының сүзен беркем дә расламый. Үзе җитез, һәркөн бер мәртәбә баракларны әйләнеп чыга, төрле яңа хәбәрләр ишетеп кайта. Аның шундый көчле рухлы булуы әсирләргә бик ошый. Шуңа Абдулланың танышлары күп, һәрберсе хөрмәт итә, аңа кулдан килгән кадәр ярдәмне кыла».

Шул ук вакытта Абдулла Баттал оешмада элемтәче вазифасын үти, иң хәтәр заданиеләрне башкара.«Гайнан Кормаш кебек, Муса Җәлилнең иң ышанычлы дусларыннан берсе иде Абдулла Баттал», – дип искә ала җәлилче Фәрит Солтанбеков.

Тик шигырьдә әйтелгәнчә, туган илгә кайтып «Үлгән Үлемсезгә» әверелү дә җиңел генә бирелми җәлилчеләргә. Абдулла Батталны саксызлыгы аркасында фашистларга яшерен оешма эзенә төшәргә ярдәм итүдә гаеплиләр. Әмма Батталлар эзтабар язучы Р. Мостафин әйткәнчә: «Көрәшчеләргә хас сынмас рухлы һәм хаксызлык каршында бил бөгә белмәс холыклы шәхесләр. Шуңа күрә бу авырлыкны да лаеклы җиңеп

чыгалар. Көрәштәше Ф.Солтанбәков һәм башкалар ярдәме белән «аның намуслы пакъ исеме»халкына кайтарыла.

Кулланылган әдәбият

1. С. Баттал. Сайланма әсәрләр. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1974.

2. С.Баттал. Тылсымлы балдак. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1980.

3. Р.Батулла. Тузга язмаган хәлләр. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1997.

4. Ш.Бәдертдин. Олы юлда – Олы Тигәнәле. – Казан: «Сүз» нәшрияты, 2006.

5. Г.Кашшаф. Муса турында истәлекләр. – Казан: ТАССР Министр-лар Советы каршындагы Матбугат идарәсенең К.Якуб исемендәге матбугат комбинаты, 1964.

БЕР СӘЯХӘТ ЯЗМАСЫ

(Бөек шагыйребез, язучы – тәрҗемәчебез Шәйхи Маннурның мемориал музей – китапханәсендә алган кичерешләр тупланмасы, «Муса» романының контроль экземпляры)

Файзрахманова Лилия, 9 нчы в сыйныфы укучысы,
Яр Чаллы шәһәренең31 нче мәктәбе
Җитәкчесе: **Сөнгатова Зилә Габдразак кызы**

Татар әдәбияты дәресендә укытучым Муса Җәлилнең исемен мәңгеләштерү турында мәгълүмат бирә иде. Саналып киткән истәлекләр арасында, минем игътибарымны җәлеп иткәне – Шәйхи Маннур турындагы хәбәр булды. Муса Җәлилне якыннан белгән, аралашкан, хәтта үлеменнән соң, Германиягә кадәр барган, кирәкле кешеләр белән очрашкан икән Ш.Маннур. Һәм бөтен көчен, осталыгын җигеп, бөек «Муса» романын язган. Тик әсәре ахырында Җәлил һәм җәлилчеләрнең үлемен башлары киселү түгел, ә ату вакыйгасы белән тәмамлаган. Бу мине бик кызыксындырды, минем башымда төрле сораулар туды. Шуларга җавапны мин, һичшиксез, табарга тиеш идем. Менә шушы юлда мин шәхес турында бик нык күп эзләндем, үземне кызыксындырган сорауларга җавап таптым. Ә иң сөендергәне – шәхеснең музеенда булу, андагы экспонатлар белән танышу булды. Алдагы язмам минем

мин үзем күргән, үзем Тулбай авылыннан алып кайткан мәгълүматлар, «Муса» романының контроль экземпляры хакында булыр. Тик туры-дан-туры бу эшкә керешкәнче, мин шәхеснең тормыш юлын барлау мәгълүматларын урнаштырдым. Бу бик урынлы булыр диган фикергә килдем. Чөнки бу укучыларны ялыктырмаячак, киресенчә, мәктәп программасыннан төшеп калган шәхесебезнең тормыш юлын өйрәнүдә аларга рухи азык кына бирәчәк дип уйлыйм мин.

М.Җәлил турында роман язу нияте белән Ш.Маннур шагыйрь эзләреннән сәяхәткә чыга. Романының герое якын дусты, фикердәше булуы авторның эшен шактый җиңеләйтә.

«Мусаны мин яхшы белә идем. Яшьлек елларыбызның шактый вакыты бер иҗат мәйданында узды, янәшә бүлмәләрдә һәм бергә эш-ләгән чакларыбыз да аз булмады. Шигъри бәхәсләр дә, фикердәшлек тә, бергәләп поэмалар язу да, икебез бер кызга кызыгып йөрүләр дә, бер бүлмә идәненә рәттән тезелеп ятып йоклаулар да, бергә су коену, чаңгы шуу, күңел ачулар да булды... Шулай итеп, Муса белән шактый аралашып кичергән ундүрт ел эчендә миңа аның холкы-фигыле, гореф-гадәтләре, сөйләшү-фикер йөртү үзенчәлеге, ялкынлы табигате, мораль сафлыгы, зур оештыру сәләте, кыскасы, аңа хас булган бөтен сыйфатлары уч төбендәгедәй ачык иде,»– дип яза автор әсәрне язу тарихы турында. Шулай булуга да карамастан, Ш.Маннур газета-журналларда басылган мәкаләләрне, шагыйрьнең тормыш юлын, истә-лекләрне өйрәнә, Мусаның үз кулы белән язылган Моабит циклында урын алган шигырьләрне кат-кат укып, алардагы бозылган сүзләрне, даталарны кабат өйрәнеп чыга. Аның тормыш юлын, иҗади эшчәнле-ген материал итеп туплау максаты белән ул Минзәләгә бара, Оренбург якларына юл тота, Мусаны белгән кешеләр белән очраша, Волхов фронты үткән җирләрдә йөри. Ул гына да түгел Германиягә бара. Анда ул Вустрау лагеренда, Моабит, Тегель, Шпандау төрмәләрендә була, хәтта Мусаны күреп-белгән дин әһеле Г.Юрытко һәм Мусаның каһарманлыгының шаһиты булган башка шәхесләр белән сөйләшә. Бу мәгълүматларның барысы да диярлек әсәрдә тиешле урын ала. «Муса» романында Ш.Маннур шагыйрьнең халык арасында танылган 1930 еллар ахырыннан алып 1944 елның августына, ягъни җәзаланып үтерелгәнчегә кадәр булган вакыйгаларны тирән психологик җепләр белән үреп, бөтен тулылыгында тасвирлый. Тик әсәр ахырында Ш.Маннур героеның гомерен атылу белән «өзә».

Шулай итеп, «Муса» романы башка (Н.Җиһанов һәм Ә.Фәйзинең «Җәлил» операсы, Т.Миңнуллинның «Моңлы бер жыр» драмасы,

С.Хәкимнең «Татарлар елмаеп үлделәр», «Моабит дәфтәре» нәфис фильмы, картина, һәйкәлләр) әсәрләр белән беррәттән, шәхеснең исемен мәңгеләштерүдә бүгенге көндә дә бәяләп бетермәслек урынны алып тора.»Муса «романына без әле янәдән әйләнеп кайтырбыз.

Шәйхи Маннур мемориал музей-китапханәсе.

Табигатьнең гүзәл урынында утырган Мамадыш шәһәреннән 50 чакрымнар ераклыкта урнашкан Тулбай авылында шәхеснең тормыш юлын чагылдырган, иҗат җылысын һәм рухын саклап торган Шәйхи Маннур музей-китапханәсе бар. Шәйхи Маннурның исеме Туган җирендә, туган авылында, табигатьнең иң матур җире – авыл кырындагы калкулыкта мәңгеләштерелгән. Авыл кешесенең иң зур бәхете – аның халкына, тамырлырына, табигатькә якын булуындадыр. Чөнки бу авылда аның ата-анасы яшәгән, туганнары, күршеләре яши.

Узган елның 17 нче гыйнварында, без, бер төркем 31 нче мәктәп укучылары, үзебезнең җитәкчебез белән Тулбай авылына кайтып төштек. Каты салкыннар, бураннар булуга да карамастан, юллар чистартылган, киң итеп ачылган иде. Авыл безне колачын җәеп көтеп торган диярсең.

Шәхесләр күп, төрле булган шикелле, музейлар да төрле була. Минем зур калалардагы музейларда булганым бар. Кечкенә генә авылларда, үзәктән еракта урнашкан музейларда да булырга туры килде. Аларның һәркайсы халык хәтерен яңарту, милләтебезнең җанын-рухын сафландыру өчен кирәк. Милләтне хәтерле итәм дисәң, булганнарын баету һәм кадерләп саклау кирәк.

Онытмыйлар Тулбайлылар үзләренең якташларын, бер генә мизгелгә дә исләреннән чыгармыйлар. Герой якташларының исеме белән бәйле булган һәрнәрсәне сакларга тырышалар. Андый якташың булу – үзе бер горурлык. Горурланалар тулбайлылар аның белән!

Тулбай халкы тырыш, «булсын» дип яши торган халык. Йортлары саллы, кирпеч яки нараттан. Шул авыл йортларыннан музей бер дә аерылмый. Ул зур түгел. Җыйнак. Тимер койма белән әйләндереп алынган. Ерактан ук сине Бакый ага Урманче тарафыннан гипстан ясалган сыны сәламли. Тик кечкенә генә күренгән шушы музейдан ниндидер җан җылылыгы, үзенә тарту көче сизелеп тора кебек. Безне музей ишек алдында ук китапханәче Гөлфия Хамитовна һәм музей мөдире Римма Петровна каршы алды. Ачык, көләч йөзле, шул ук вакытта бик тыйнак бу ханымнар бөтен килешләре белән безнең килүгә шат булуларын, бик теләп безнең белән аралашырга риза булуларын белдерделәр. Берсен-берсе бүлә-бүлә музей-китапханә тарихы белән таныштырдылар.

Бу бинага нигез Шәйхи Маннур үзе исән чакта, 1957 елда ук салына. Шәйхи ага хәләл акчасына авылның калкурак җирендә китапханә бинасы төзетә. Хәтта бина эчендә, җәй көннәрендә авылына кайткач яшәү өчен, кечкенә генә 2 бүлмә дә каралган. Нәкъ менә шушы бүлмәләр Шәйхи Маннур үлгәннән соң, музей булып әверелә дә инде.1980 елда бу китапханәгә Шәйхи Маннур исеме бирелә, шуңа күрә ул хәзер музей-китапханә дип йөртелә.

Килгән кунакларны китапханәнең уку залы каршы ала. Анда Шәйхи Маннурның зур портреты, рәхмәтле укучылар кулы белән ясалган бүләкләр, китаплар, грамота, дипломнар куелган. Бер сүз белән әйткәндә, укучыны җәлеп итү, кызыксындыру өчен барысы да эшләнгән. Янәшә бүлмәдә китап фонды урнашкан. Гөлфия апаның сүзенә караганда, анда 10 мең 500 китап исәпләнә. Ләкин һәр җирдә тәртип, оста кулы сизелә. Аерым урында Шәйхи Маннурның 100 еллыгына Татарстан Казан нәшрияты бүләк иткән 338 китап куелган. Янәшәдә «Сайланма әсәрләр «бүлеге. Китаплар күп, ләкин шулар арасында Ш.Маннурның «Сайланма әсәрләре» булмау гына безне борчыды, уйланырга мәҗбүр итте. Тик китапларның тема буенча куелу тәртибе, төрле журналларның күптәнге тупланмасы, зәвык белән бизәлеше безне бик сөендерде.

Янәшәдәге бүлмә – музей өлеше. Ул үзе 4 бүлмәдән тора. Килеп керүгә, сине авыл тарихы, шәхесебез яшәгән чор әйберләре, яшәү рәвеше әйберләре каршы ала. Авыл тарихын, милләт язмышын өйрәнүчеләр өчен биниһая күп материал тупланган. Бу әйберләрне җыюны, Ш.Маннурны шәхсән күргән, аны белгән, аның белән аралашкан, шушы эшкә 37 ел гомерен биргән Зәйнетдинова Васига Шайхиевна башлый. Монда барысы да бар: тормыш-көнкүреш кирәк – ераклары, чиккән сөлгеләр, туку, эрләү станогы, чабаталар, көрәк, чиләк, савыт– саба ише әйберләр, урак, керосин лампаларының берничә төрле фасондагысы куелган. Һәр нәрсәдән тарих, истәлек бөркелә. Экспонатлар җыю, туплау бүгенге көндә дә туктамый. Безгә музей мөдире Римма ханым үзе белән булган бер вакыйганы сөйләп китте.»... Авыл җирендә соңгы вакытта хуҗасыз калган, тирән туганлык җепләрен югалткан йорт – ихаталар күбәя. Менә шундый ихата урынына яңа, зәвыклы, зур йорт салу теләге барлыкка килгәч, авылдашлардан берәү тирәлекне чистарта, иске бүрәнәләрне чүплеккә ташлый. Урамнан узып баручы Римма ханымның игътибарын, борынгы исеме белән әйтсәк, «ух-алла арбасы»җәлеп итә. Бу арбалар авыл җирлегендә һәр хуҗалыкта кирәкле әйбер. Кулы яткан, оста һәр ир заты аны бик тиз ясарга мөмкин. Тик мондый арбаның авылда гына түгел, ә саллы гына эшләп килүче тарихи музейларда да булуы бәхәсле.

Римма ханым йөгереп килеп арбага ябыша. Моны ишеткәннән соң, миндә шундый фикер туды: музей хезмәткәре эшенә җанын салмаса, андагы экспонатларны алтынга төрсәң дә, аннан яктылык һәм ялкын бөркелеп тормаячак бит.

Шушы бүлмәнең ишек янында, стенада, Шәйхи ага Маннурның үз кулы белән язган балаларга мөрәҗәгате эленеп тора. Минем аны сезнең игътибарга тулысы белән китерәсем килә. «**Кеше иң элек үз ана телендә рәхәтләнеп сөйләшә, укый, яза белсә – бу беренче байлык. Аннары ул рус телен, немец, француз телен һәм үзе теләгән башка телләрне дә белсә – бу икенче байлык.**

Телләр белү – кешенең иң зур бәхете, ул кайда да югалмаячак. Сез киләчәк кешеләре, яшь дусларым, тормыш юлыгыз киң булсын, матур булсын, төрле телләр белән бай булсын. Сезгә бәхет теләп Маннур бабагыз».

Музейның икенче бүлмәсендә Шәйхи Маннур тормышының төрле чорларын сурәтләгән экспонатлар җыйналган. Беренче өлеше – Бөек Ватан сугышы белән бәйле өлеш. Билгеле булганча, Ш.Маннур сугышның беренче көннәреннән үк, үзе теләп, фронтка китә. Монда шушы чор фотосурәтләре, шәхсән әйберләре куелган. Бүгенге көндә музейның эш программасында төп максат булып, Шәйхи ага Маннурның сугыш чоры белән бәйле героик язмышын пропагандалау, аның үрнәгендә патриотик хисләр тәрбияләү, милли үзаң үстерергә омтылу тора. Музейда булган һәр укучы Ш.Маннур үрнәгендә батырлык чаткысы алып чыгадыр, дип ышанып каласы килә.

Тагын игътибарны җәлеп иткән әйберләрнең берсе – Шәйхи аганың язу машинкасы. Ул аны Германиягә барган җиреннән алып кайта. Казанда ул аның немец хәрефләрен рус хәрефләренә көйләтә, гомеренең ахырына кадәр шушы машинкада яза. Бүгенге көндә дә әле бу язу машинасы эшли.

Бүгенге көн баласын таң калдырган әйберләрнең берсе – өстәл өстендә ята торган «Муса» романының контроль экземпляры булды. «Муса»романының беренче басмасы 1мең 200 битле булган. Ул цензура вакытында сызылган, киселгән, бит кырыйларында төрле язмалар, тамгалар куелган. Ә цензурадан соң ул бары 800 битле булып калган. Менә шул экземпляр саклланган, иң кадерле әйберләрнең берсенә әверелгән.

Болар белән генә канәгать булмыйча, без әле шәхес белән бәйле шәҗәрәсе, гаиләсе турында да сораштык. Хатыны Тәгъзимә һәм кызы Миләүшә, апасы Хөршитбану, энесе Шамил һәм аның балалары, алар-

ның авыл, музей белән бәйләнешләре, элемтәләре турында әле беркайда да басылмаган мәълүматлар алдык. Безне таң калдырырлык әйберләр бик күп булды.

Кулланылган әдәбият исемлеге.

1. Маннур Ш. Муса / Ш.Маннур. – Казан: Хәтер – 2005.
2. Казан утлары /1995-№1.
3. Казан утлары /1997 – №№5-6.
4. Маннур Ш. Чынлап сөясеңме?/Ш.Маннур.– Казан:татар кит. нәшр., 1960.

ИҢ КАДЕРЛЕ ВӘ ИҢ БӘҺАЛЕ КЕШЕ

Абдразакова Камилә, 5 нче в сыйныф укучысы,
Казан шәһәрендәге 26 нчы лицей
Җитәкчесе: **Тимергалеев Нияз Бәдертдин улы**

Патриот шагыйрь, Советлар Союзы Герое, Ленин премиясе лауреаты Муса Җәлилнең исемен бөтен дөнья белә. Әйе, тарих битләренә алтын хәрефләр белән мәңге җуелмаслык итеп язылган исемнәр була. Вакытлар, еллар, гасырлар үтү булән дә, ул исемнәр онытылмый. Онытылмый гына түгел, асылташтай балкып тора, кешелекне алга, яктылыкка өнди. Халык шул изге исемнәрне үзенә байрак итеп күтәрә. Муса Җәлил дә әнә шундый кешеләр плеядасыннан. Аның исеме дә, эше дә үлемсез.

Илебездә Муса Җәлил исемен йөрткән әллә никадәр колхоз-совхозлар, мәктәпләр, театрлар бар. Миллионарча балалар Җәлил үрнәгендә тәрбияләнәләр, аның кебек кыю булырга, ботен гомерләрен Ватан-анага багышларга хәзерләнәләр. Күп мәктәпләрдә яшь буынны революция, Ватан батырлары традициясендә тәрбияләү эшенең билгеле бер системасы барлыкка килгән. Шундыйларның берсе – Казан шәһәренең Авиатөзелеш районындагы 26 нчы лицей.

Тәҗрибә укучыларны өлкән буынның революцион, сугышчан, хезмәт традицияләрендә тәрбияләүнең гаҗәеп нәтиҗәле булуын күрсәтә. Ә инде 26нчы лицейның укытучылар коллективы балаларга үрнәк итеп Муса Җәлил образын сайлаган икән, бу – һәрьяктан отышлы. Муса Җәлил гомер буе хезмәт сөйгән, төрле жанрларда бик күп әсәрләр иҗат иткән, җәмәгать эшләренең эчендә йөзгән. Сугышчан батырлыгы турында әйтеп торасы да юк – Советлар Союзы Герое.

Билгеле булганча, һәр мәктәп коллективының эше еллык план нигезендә оештырыла. Ә инде 26нчы лицейның эш планына игътибар итсәң, лицей күләмендә үткәрелә торган гомуми чаралар, класста башкарыла торган эшләр, дәресләр, класстан тыш эшләр патриот-шагыйрь рухы белән сугарылганын күрәсең. Болар барысы бергә бөтен укыту-тәрбия эшенең канвасына патриот шагыйрьнең образын калку итеп чигүне хәтерләтә. Укучылар, кайсы класста булуларына карамастан, дәрес материалларына бәйләп, яисә класстан тыш эшләрдә Муса Җәлилнең тормыш юлы, иҗаты белән танышалар.Бу эш, әлбәттә, дәвамлы рәвештә алып барыла.

Муса Җәлил турында истәлекләр, документлар туплау хатлар алышу формасында, шагыйрьне якыннан белүчеләр белән күрешеп, аларның сөйләгәннәрен язып алу формасында барды.Мисал өчен Муса Җәлилнең көрәштәше Рушад Хисаметдиновның 26 нчы мәктәп кызыл эзтабарларына язган хатын китерергә мөмкин.

«Фашистларның лагерларында камчы ашап, рухи һәм физик кыйналып, ачтан, салкыннан тилмереп җик күп йөргәннән соң, мине дә Висла буена китереп ташладылар. Муса Җәлилне беренче мәртәбә мин Дemблин крепостенда, 1942 ел азагында очраттым. Беркөнне Гайнан Курмашев мине ымлап үзенә чакырып алды. Янына килгәч, бездән 10-15 адым ераклыкта торган бер кешене күрсәтте. Ул кеше ниндидер тирән уйга чумып басып тора иде. Гайнан Курмашев, тирә-ягына каранып, безне берәү дә ишетмәслеген белгәч, горурлык белән колагыма пышылдады:

– Бу безнең Совет шагыйре Муса Җәлил. Без сәлам биргәч, Муса безгә борылды. Кул кысышканда мин үземнең ветеренар врач икәнемне әйтеп, Хисаметдинов дидем.

– Гумеров,– диде ул, хәйләле елмаеп.

Шуннан соң без очраша башладык. Мусаны әсирләр бик хөрмәт итәләр, аның шигырьләрен яраталар.

Мин Муса рухландырган меңнәрчә иптәшләрнең ягымлы йөзләрен, өмет нуры белән янып торган күз карашларын һич онытасым юк. Аларның намусы саф калды, совет солдаты, совет гражданины дигән бөек исемгә алар кер кундырмадылар!

Сезнең, яшь җәлилчеләр, герой булуыгызны телим.

Сәлам белән, җәлилче Рушад Хисаметдинов.»

Муса Җәлилнең тормыш, иҗат көрәш юлын күрсәткән материаллар җитәрлек күләмдә тuплангач, көн тәртибенә шагыйрьгә багышланган музей ачу мәсьәләсе килеп басты. Моның өчен махсус комиссия

төзелде, музей советы сайланды. Лицей директоры Низамов Әлфис Әнәс улы, уку-укыту эшләре буенча директор урынбасары Тимергалеев Нияз Бәдертдин улы һәм Ситдикова Тамара Геннадий кызы, музей җитәкчесе Камалеева Зөлфия Миннур кызының тырышлыклары белән музейның экспозициясе эшләнде.

Кайберәүләрдә музейга материалларны ничек тупларга, аларны нинди тәртиптә урнаштырырга була дигән сорау туар. Әлбәттә, музейга экспонатлар туплауның шаблон бер формасы юк. Иң беренче шарт – туплана торган материаллар документаль яктан дөрес бул-сын һәм шул кешенең, бу очракта Муса Җәлилнең, тормыш юлын, эшчәнлеген дөрес яктыртсын. Икенчедән, экспонатлар да, стендлар да идея-политик таләпләргә җавап бирсен. Муса Җәлил музеен төзү өчен сайланган совет членнары укучылардан актив тупладылар. Ә актив исә экспонатлар җыю буенча совет кушкан заданиеләрне үтәде.

Музейга материаллар туплауның юллары күп булды. Берәүләр Муса Җәлилгә багышлап чыгарылган альбомнарны эзләделәр, икенчеләр шагыйрьнең әсәрләрен, аның турындагы китапларны җыйдылар, өченчеләр – герой-шагыйрьне белүчеләргә хатлар яздылар. Музейга материаллар әнә шулай тупланды. Ләкин аларны тәртипкә китерәсе, системага саласы бар, күп санлы әйберләрнең иң кирәкле дип табылганнарын сайлыйсы бар иде. Моны музей советы хәл итте. Принцип итеп, югарыда әйтелгәннәр – идея-политик яктан тотнаклы, фактик яктан дөрес һәм язучының тормыш, иҗат, көрәш юлын яхшы тасвирлый торган документлар, экспонатлар сайлау куелды.

– Ә шул экспонатларны ничек урнаштырырга соң?

Экспонатлар хронологиклогик тәртиптә урнаштырылды:

Муса Җәлилнең балачагы һәм мәктәп еллары.

Бөек Ватан сугышына кадәрге тормышы, иҗаты.

Бөек Ватан сугышы чоры эшчәнлеге. «Моабит дәфтәре».

Ниһаять, барлык хәзерлек эшләре тәмамлангач, *2006 елның 6нчы маенда 26 нчы лицейда Муса Җәлилнең музей бүлмәсе* ачылды.

МУСА ҖӘЛИЛ МУЗЕЕ ЭКСПОНАТЛАРЫ ТАРИХЫ һӘМ ЭШЧӘНЛЕГЕ

Москова Регина, 10 нчы а сыйныфы,
Яр Чаллы шәһәренең 34 нче мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Бохараева Венера Фарук кызы**

Яр Чаллы шәһәренең 34 нче мәктәбендә Муса Җәлил исемендәге әдәби музей 1983 елдан бирле эшләп килә. Музейны оештыручы – татар теле һәм әдәбияты укытучысы – Мамлеева Заһирә Хикмәтулловна. Хәзергесе көндә Заһирә Хикмәтулловна Уфа шәһәрендә яши, аңа 80 яшь. Мәктәп директоры Муса Җәлилнең бюстын алып кайта да Заһирә апага музей оештырырга куша. З.Хикмәтулловна, музей советы оештырып, эзләнүләргә керешә. М.Җәлилнең дусларын, көрәштәшләрен эзләп, илнең төрле почмакларына хатлар җибәрелә.

Элек музеебыз мәктәп коридорында урнашкан була. 1990 елдан ул сыйныф бүлмәсенә кертелә. Музей бүлмәсен бизәү эшен мәктәпнең технология һәм рәсем сәнгате укытучысы Әнәс Кәлимуллин башкара.

Иң беренче музейга М.Җәлилнең яшьлек дусты Ф.Исхаковтан хатлар килеп төшә. Алар1984 елның гыйнварыннан алып 1985 елның октябренә кадәр дәвам иткәннәр.Фатих Исхаков чыгышы белән Самара якларыннан Иске Кутлембаттан була. Ул М.Җәлил белән Оренбургта Татар мәгариф институтына укырга килгәч таныша. Комсомол эшләрендә бергә эшлиләр, аерылмас дуслар булалар. Бу истәлекләрне укыгач, М.Җәлилнең җанлы образы күз алдына килеп баса, аның кешелеклелек сыйфатына таң каласың. Фатих Исхаков М.Җәлил бергә квартирада да торалар. Муса үзенең ярдәмчел, күңелле, тынгысыз булуы белән аерылып торган. Ф.Исхаков гомерен укытучы хезмәтенә багышлаган. Лаеш районы Атабай авылында яшәгән. Казанда рабфакта бергә укыган Гайшә Байчурова истәлекләре дә бик кызыклы. Бу истәлекләрдән Мусаның бик акыллы булуы һәм үткен теле белән аерылып торганлыгын беләбез. 1980 елларда музей советы М.Җәлилнең фронттагы тормыш юлы буенча эзләнүләр алып бара.

Иң зур игътибарга лаек эшләре – музей советы әгъзаларының шагыйрьнең әсирлеккә төшкән урынында казу эшләрендә катнашу. Бу экспедеция 1988 елның 29 нчы апреленнән 10нчы майга кадәр бара. Алар анда 5 көн эчендә 100 гә100 метрлы җирдән 168 солдат гәүдәсен табалар һәм аларны җиргә иңдерүдә катнашалар. Экспедециядә катнашкан укучылар музейга экспонатлар алып кайталар: танк минасы,

кружка, каска, котелок, мылтык штыгы, кара савыты, солдат ремене өзеге. Бу экспонатлар хәзер дә музеебыз түрендә, экскурсиягә килгән укучыларга сугыш афәтен искә төшереп торалар.

Бу чорлардан калган кадерле экспонатлардан тагы шагыйрь көрәштәше М.Иконников, Ф.Солтанбековның хатлары. М.Иконников 1988 елны безнең мәктәптә булган, мәҗлесләр залында чыгыш ясаган. Бу очрашудан калган фотографияләрдән стенд әзерләнгән. Аның хатлары да музейда саклана. 1987 елның 14 октябрендә Фәрит Солтанбековтан алынган хат та безнең өчен бәясе булмаган кыйммәтле экспонат. Бу хатта ул үзенең ничек итеп әсирлеккә эләгүен һәм җәлилчеләр белән фашистларга каршы яшерен эш алып баруы турында бик аңлаешлы итеп яза. Фәрит Солтанбеков гомеренең соңгы өлешен Казанда үткәрә, 2002 елның 27 нче октябрендә бу дөнья белән хушлаша. Фәрит Солтанбеков – М.Җәлилгә тагылган нахак бәладән арындыручыларның берсе. Шуңа да без Фәрит Солтанбеков тормыш юлын белергә тиеш. Игътибарны җәлеп итә торган экспонатларның тагы берсе – ул Витебск партизаннарының фотографияләре. Бу фотографияләрдә хатын-кызларның окоп казу вакыты, партизаннарның фашистларга каршы чыгу күренеше төшерелгән. Шулар арасында 825 нче батальонны кабул иткән партизан командиры Бирюлин һәм связистка Нина Федоровна Буйнеченко һәм сугыштан соң үзләренең землянкалары янында очрашу вакытында төшкән партизаннар рәсемнәре дә музеебызда кыйммәтле рәсемнәр булып тора. «Витебский рабочий» газеталарында М.Җәлил турында язылган мәкаләләр, В.Ф.Бирюлин турында мәгълүматлар бар.

Бу экспонатлар тагы бер кат М.Җәлилнең үлемсез батырлыгына бөтен ил халкы соклануын раслыйлар.

Музеебызда М.Җәлилнең төрле елларда чыккан китаплары саклана. Бер китабы 1956 елга карый. Күп китаплары Белоруссия партизаннары белән фашистларга каршы сугышкан татар шагыйре Зәки Нури китапханәсеннән. Зәки Нуриның «Дөрләсен ялкын» дип аталган шигырьләр циклы Муса Җәлил тормышы һәм иҗатына багышланган.

Шагыйрь Зәки Нури вафатыннан соң, тормыш иптәше, Нуретдинова Валентина Дмитриевна, безнең музейга М.Җәлилнең һәм М.Җәлил турында язылган китапларны тапшыра. Шулар арасында Гази Кашшафның Зәки Нурига автограф белән биргән китабы һәм авторефератлар бар. И.Х.Зәбировның «М.Җәлил һәм татар шагыйрьләренең Моабит төркеме» дигән авторефераты бик эчтәлекле. Муса Җәлил иҗатын җентекләп тикшергән тәнкыйтьче, язучы Рафаэль Мостафин да безнең кунагыбыз булып, музеебызда булганы бар иде. Музей со-

веты Р.Мостафин белән хатлар да алышкан. Р.Мостафинның хатлары да безнең өчен бик кадерле истәлек. Аның автографлы китаплары да музеебызны баета.

Соңгы елларда музей советы эш программасында төп максат булып, М.Җәлил иҗатын, аның героик тормышын пропагандалау, аның үрнәгендә патриотик хисләр тәрбияләү. Шундый максат белән музей советы ел буена 50 дән артык экскурсияләр үткәрә һәм тирә-як мәктәп укучыларын да, балалар бакчасының әзерлек группаларын да кабул итә.

Музей – танылган кешеләр, язучылар, ветераннар белән очрашу урыны. Биредә шәһәребезнең язучылары, шагыйрьләре Мәхмүт Газизов, Галиәхмәт Шахи, Зөлфия Нигманова, Факил Сафин белән очрашулар булып үтте. Безнең комплексның хәрби хезмәт ветераны, отставкадагы подполковник Рубис Зарипов белән һәрдаим очрашулар булып тора. Аның яшь буынга әйтер сүзләре күп. Ул һәвәскәр җырчы да, китаплар автора да. Рубис ага Ижевск шәһәрендә колониядә хезмәт иткән. Аның «Гыйбрәтле хезмәт язмалары»китабында колониядәге тормыш турында язылган. Ул китап буенча без конференция дә үткәрдек. Бу китапны укыган баланың тәртип бозып, колониягә эләгәсе килмәс, мөгаен. Рубис Зарипов безгә удмурд шагыйре А.Н.Каблуковның «Муса Җәлил үзенә тартып тора иде» дигән истәлеген тапшырды. Рубис ага А.Н.Каблуков белән Ижевскида танышкан булганнар, ә Муса Җәлил А.Н.Каблуков белән Мәскәүдә укыганнар.

Кызыклы очрашуларыбызның тагы берсе – Казан дәүләт университетында укыганда, «Карлы десант»экспедециясендә катнашкан Галявиева Альфира Вагиз кызы. Аның чыгышы бер укучыны да ваемсыз калдыра алмый. Музейда ветераннар белән очрашу безнең традициягә кереп киткән. Ветераннар арасында Муллахметова Ләлә Тагировна шагыйрьнең үзен күргән кеше. Ул 7 яшендә чакта, Муса Җәлил Саратов өлкәсендә командировкада була һәм ул Ләлә Тагировналарда яши. Ләлә Тагировнаның туганнан-туган абыйсы колхозга кермичә йөргән һәм төрле корткычлык эшләре эшләгән. Муса Җәлил аңа багышлап шигырь чыгарган. Ләлә Тагировна ул шигырьне «Мотыйга» дип атый. Ләкин без шагыйрьнең андый шигырен тапмадык. Шул чорда язган шигырьләрен укып чыктык. Без Ләлә Тагировна сөйләгән вакыйгага туры килгән «Язгы чәчү» шигырен таптык. Муса Җәлил бу шигырендә Ләлә Тагировна сөйләгән вакыйга турында яза һәм Мотыйга исемле кешене дә искә ала. Соңрак тагын без Муса Җәлилнең Хәсән Туфанга язган хатларына тап булдык. Ул бу хатларын Саратов

өлкәсеннән язган. Шулай булгач, бу хатлар Ләлә Тагировна сөйләгән вакыйгаларны раслый.

Ветеран А.Комаров М.Җәлил белән бергә «Октябрь баласы» журналында эшләгән Д.Красильников турында мәгълүмат калдырган. Аның әйтүенчә, Д.Красильников Муса Җәлилне беркайчан да сатлык җан дип санамаган, ул, Җәлилнең акланганын белмичә, 1954 елда дөньядан китә.

Февральдә сөекле шагыйребезнең туган көне. Бу көннәрдә музейда экскурсияләр, шигырь конкурсы, М.Җәлил иҗатына багышланган әдәби-музыкаль кичәләр, рефератлар, иншалар, рәсем бәйгеләре, «Җәлилчеләр турниры» дигән уен үткәрелә.Укучылар фәнни эшләр, проектлар өстендә эшлиләр. Шулар арасында «Муса Җәлил исеме Яр Чаллы тарихында», «Яр Чаллыда Муса Җәлил премиясе лауреатлары яши» дигән фәнни эшләребез мәктәбебездә үткән «Язгы ачыш» конференциясендә җиңүчеләр булдылар. Башлангыч сыйныф укучылары М.Җәлилнең иҗаты буенча тематик альбомнар төзиләр. Мәсәлән, «М.Җәлил иҗатында табигать», «М.Җәлил иҗатында Туган ил», «М.Җәлил иҗатында хайваннар», «М.Җәлил һәм балалар». Музей советының бизәү өчен җаваплы укучыларыбыз стенгазета чыгара.

Музей эшли башлаганга утыз елдан артык вакыт узган. Илебездәге барган үзгәрешләр, идеалларның юкка чыгуы музейның эшен туктатмады. Мәктәпнең патриотик тәрбия бирү үзәге булып кала бирде.

Муса Җәлилнең якты образы безне дөрес яшәргә, илебезгә тугрылыклы булырга чакырып тора. Бөек каһарманыбызның кадерен белеп яшәсәк иде.

Кулланылган әдәбият

1. Альбом «Яр Чаллы – Ленинград – Мясной Бор».
2. Альбом «Безнең комплекс ветераннары».
3. Байчурова Г. истәлекләре.
4. Исхаков Ф.хатлары.
5. Материалы Республиканской научно-практической конференции «Родной край: история и современность» Набережные Челны 2010.

ДӘРЕСЛЕКЛӘР БУЙЛАП СӘЯХӘТ

Бәдретдинов Илһам, 7 нче сыйныф,
Сарман районы, Александровка мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Хафизова Айсылу Дамир кызы**

Мин укыган Александровка мәктәптәбендә 4 төрле милләт вәкиле белем ала. Белем һәм тәрбия бирү ике дәүләт телендә алып барыла. Мин үзем рус сыйныфының татар төркемендә татар телен өйрәнәм. Ә башка милләттән булган укучылар һәм татар телен начар белүчеләр – рус төркемендә.

Беркөнне: «Кайсыгызның М.Җәлилгә багышланга конференциядә катнашасы килә?» – дип, бездән сорадылар. Күптәннән рус төркемендә укучылар татар әдәбияты дәресендә нәрсә өйрәнәләр, нинди темалар үтәләр икән дип кызыксына идем. Шул форсаттан файдаланып, үземә кечкенә ачыш ясарга булдым. Шуннан соң миндә сораулар туды: чыннан да, безнең мәктәптә нинди сыйныфта, кайсы төркемдә Җ.Җәлил шигырьләре күбрәк өйрәнелә? Укучылар әдипнең тормыш юлын һәм иҗатын ни дәрәҗәдә беләләр икән? Һәм шул сорауларга җавабымны сезгә тәкъдим итәм.

Иң элек рус төркемендә укучылардан, китапханәдән әдәби уку, татар әдәбияты дәреслекләрен җыеп алдым. 1, 4, 7, 8 һәм 9 нчы сыйныфларда М.Җәлилнең бер шигыре дә дәреслеккә кермәгән икән. 2 нче сыйныфта – «Өтәч», 3 нчедә – «Сәгать», «Маэмай», 5 нчедә – «Сагыну», «Соңгы җыр», «Алтынчәч» либреттосы, 6 нчыда – «Суык бабай» әсәрләре дәреслеккә кертелгән. Аннан соң татар төркемендә укучылардан әдәби уку һәм татар әдәбияты дәреслекләрен җыеп алдым. 1, 7 һәм 9 нчы сыйныфларда Җәлил иҗаты бөтенләй кертелмәгән. 2 нче сыйныфта – «Көз җитте», «Күке», 3 тә – «Дуслар», «Маэмай», 4 тә – «Кечкенә дуслар», «Бакчачы», «Бер үгет», «Урман», 5 нчедә – «Алтынчәч» либреттосы, «Кызыл ромашка», «Җырларым», «Бүреләр», 6 нчыда – «Чәчәкләр», «Кызыл ромашка», 8 нчедә – «Җырларым», «Бер үгет», «Имән», «Катыйльгә» әсәрләре кергән.

Җәлилнең тоткынлыкта язган 125 әсәренең безгә 93 шигыре һәм ике өзеге килеп ирешге. Шуңа карамастан, мәктәптә барлыгы 19 шигыре һәм бер либреттосы гына өйрәнелә.

Диаграммада күренгәнчә, рус төркемендә 6 шигырь һәм 1 либреттосы, ә татар төркемендә 13 шигырь һәм бер либреттосы өйрәнелә.

Күзәтәләрдән күренгәнчә, «Маэмай», «Җырларым», «Бер үгет»,

«Кызыл ромашка» шигырьләре һәм «Алтынчәч» либреттосы икешәр тапкыр очрый.

Тикшеренүдән күренгәнчә, Муса Җәлил әсәрләре һәр сыйныфта да өйрәнелми.

Җәлил безнең күңелдә

Тикшеренүләргә таянып, шундый фараз туды: татар төркемендәге укучылар М.Җәлил шигырьләрен күбрәк өйрәнгәч, рус төркемендәге укчыларга карый әдипнең иҗаты белән күбрәк хәбәрдардыр. Чыннан да шулай микән дип, фаразлавым ялгыш түгел микән дип, анкета үткәрдем. Сорауларны башлангыч сыйныф укучылары да җавап бирерлек итеп төзедем. Сораштыруда 3 – 9 нчы сыйныфлар теләп катнашты. Һәркайсы кем дә кем җиңүче титулын алыр дип, кызыксынып торды. Минем максат кайсы төркем җиңәчәген ачыклау иде. Нәтиҗә түбәндәгечә:татар төркемендәге укучылар әдип иҗатыннан күбрәк хәбәрдар. Ни өчен руслар аз белә соң? Бәлки әдәбият дәреслегенә М.Җәлил шигырьләрен күбрәк кертергә кирәктер? Бу сорау ачык кала.

М. Җәлил поэзиясе иң олы һәм гадел хөкем саналган вакыт сынавын узды. Бу олы мирас хәзергәчә сугышчан рухын, сәнгатьчә матурлыгын саклый, XXI гасыр кешесен дә сокландыра һәм яшәүгә рухландыра, тынычлык, иминлек сагында тора.

«Дөньяда шулай итеп яшәргә кирәк: үлгәннән соң да үлмәслек булсын – яшәүнең бөтен максаты шунда түгелмени?!...»

Бу сүзләрдә шагыйрьнең яшәеш фәлсәфәсе, тормыш позициясе, үлем-үлемсезлеккә, Ватанына мөнәсәбәте чагыла. Мин Җәлил иҗатын өйрәнү барышында моңа тагын бер кат инандым.

Файдаланылган әдәбият

1. Татар әдәбияты: рус телендә төп гомуми белем бирү оешмалары өчен д-лек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен). 5 нче с-ф. Ике кисәктә. / Ф.Ф.Хәсәнова, Г.М.Сафиуллина, М.Я.Гарифуллина. – Казан: «Мәгариф – Вакыт» нәшр., 2014.

2. Татар әдәбияы : рус телендә төп гомуми белем бирү мәкт. 6 нчы с-фы өчен дәреслек-хрестоматия (татар балалары өчен) / Ф.Г.Галимуллин, Ф.К.Мифтиева, И.Г.Гыйләҗев. – Казан : Мәгариф, 2010.

3. Татар әдәбияты : рус телендә төп гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен өйрәнүче укучылар өчен). 5 нче с-ф. Ике кисәктә. / Ә.Р.Мотыйгуллина, Р.Г.Ханнанов, Л.К.Хисмәтова. – Казан: «Мәгариф-Вакыт» нәшр., 2014.

4. Татар әдәбияты: рус телендә төп гомуми белем бирү мәкт. 8 нче с-фы өчен д-лек (татар балалары өчен) / З.Н.Хәбиббуллина, Х.Г.Фәрдиева, Ә.Н.Хуҗиәхмәтов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011.

ҖӘЛИЛЧЕ ГАРИФ ШАБАЕВ ЭЗЛӘРЕ БУЙЛАП...

Ситдикова Лилия, 8 нче сыйныф,
Бөгелмә шәһәренең 7 нче гимназиясе
Җитәкчесе : **Әхмәтшина Г.Р.**

Гариф Хафиз улы Шабаев 1907 елның 15 нче декабрендә Башкортостанның Ярмәкәй районы Иске Турай авылында дөньяга килә. Башлангыч белемне үз авылында ала.Тугызынчы сыйныфны Казанда тәмамлый. Әти-әнисе илдә ачлык башлангач, Урта Азиягә күчеп китә, ә Гариф Казан шәһәрендәге финанс хезмәткәрләре курсына укырга керә. Укуы беткәч, ул да Фиргәнә шәһәренә китә.1932 елда ул культура агарту оешмаларында эшләүче Мөнәвәрә Госман кызына өйләнә, алар Ташкентка күчеп китәләр. Сугыш башланыр алдыннан гына Лилия исемле кызлары туа.

Исәнлеге начар булу сәбәпле, аны армиягә алмыйлар. Ләкин сугыш башлангач, ул фронтка җибәрүләрен үтенеп, Ташкент шәһәренең Куйбышев исемендәге хәрби комиссариатына килә. Бу юлы төпченеп тормыйлар – сугышның бишенче көнендә аның иңендә инде солдат шинеле була. Кыска вакытлы хәрби әзерлек курслары үткәннән соң, ул фронтка җибәрелә. Аңардан нибары бер генә хат килә, анысы да сугышка китеп барышлый юлда язылган хат. Шулай да хатыны Мөнәвәрә белән кызы Лилия өметләрен өзмиләр: сугыш беткәнгә кадәр аңардан хәбәр көтеп яшиләр.

Сугышта аның часте чолганышта кала, совет гаскәрләре ягына үтеп чыга алмыйлар. Г.Шабаев Польшадагы Седльце концлагеренә эләгә. Бу махсус лагерь була. Ул 366 нчы номерлы әсир булып санала. Бу лагерьда фашистлар төрле милләт вәкилләреннән булган әсирләрне аерым туплыйлар һәм легион өчен әзерләү эшен алып баралар. Гариф анда Ф.Булатов һәм А.Алиш белән очраша, алар бергәләп лагерьдан качу турында уйлыйлар. Ләкин бу ниятләре тормышка ашмый кала. 1942 елның 15 августыннан булган приказда болай диелә:

1. Татарлардан, башкортлардан һәм татарча сөйләшүче башка Идел буе халыкларыннан гыйбәрәт булган легион төзергә.

2. Төркестан легионына язылган татарларны Идел-татар легионына күчерергә.

3. Татар хәрби тоткыннарын ашыгыч рәвештә башкалардан аерырга һәм Седльце лагеренә озатырга.

4. Төзелгән легионны, иң беренче чиратта, партизаннарга каршы көрәштә кулланырга. Идел-татар легионының командиры итеп майор Оскар фон Зеккендорф билгеләнә.«Идел-Урал» легионында берничә батальон була, тик иң билгелесе – 825 нче.

«Идел-Урал» легионында хәрби яктан алманнар җитәкчелек итсә, идеологик эш Көнчыгыш министрлык каршындагы татар комитеты кулында була. Бу комитетның җитәкчеләре булып татар мөһаҗирләре Әхмәт Тимер һәм Шәфи Алмаз хезмәт итә. Алар икесе дә Төркия ватандашлары булалар. Шәфи Алмазның чын исеме – Габдрахман Галиуллин, ул 1885 елда хәзерге Татарстанның Дөбъяз районында туа, эшмәкәрлек белән шөгыльләнә, башта Төркиядә, ә инде 1928 елдан Берлинда яши, капитал туплый. Сугыш башлангач исә алар Әхмәт Тимер белән әсирләр лагерьларында йөреп, татарларны туплый башлыйлар. Әсирләр арасыннан югары белемле булган ун кешене сайлап алалар. Ун кеше арасында Гариф Шабаев, Фоат Булатов, Абдулла Алиш та була. Шулай итеп, 1942 елның 6 нчы сентябрендә татар легионы «Идел-Урал» төзелә. Шунысын да әйтергә кирәк, легионның байрагында да, төрки-татар легиончыларының җиңнәренә таккан тамгаларында да «Идел-Урал» эмблемасы була, ул яшел һәм күк җирлектә кисешкән ук һәм хәнҗәр, ә өстә карага ак белән латин әлифбасында «Идел-Урал» дип язылган. Легионның төп базасы Польшадагы Седльце лагеренда була. Легиончылар махсус сүзләргә марш та язалар. «Легионерлар маршы» ның музыкасын Аллагулов, сүзләрен А. Алиш язган.

Гариф Шабаев та шул оешмага керә. 1942 елның 13 декабрендә аларны Вустрау төрмәсенә алып киләләр, аннан соң Берлиндагы Моабит төрмәсенә күчерәләр. Анда ул Муса Җәлил белән очраша.»Идел-Урал «легионында татар телендә газета чыга башлый. «Идел-Урал» газетасы кече форматта, 6 битле итеп (сирәк очракта гына 8 битле, яки ике саны бергә) латин хәрефләре белән атнага бер тапкыр нәшер ителә.

Гариф Шабаевны хәреф җыючы итеп тәкъдим итәләр. Ә яшерен оешма шул вакытта листовкалар бастыра башлый. Гариф, фашистлар листовкаларны тапмасын өчен, башка юл эзли. Ул Муса Җәлилгә аларны стеклографта бастырырга тәкъдим итә. Һәм Муса аны хуплый.Тик бер көнне яшерен оешмага гестапо үз кешесен җибәрә. Аларның эшләре ачыклана. Җәлилчеләрне (алар барлыгы 11 кеше була) кулга алалар.

Башта Дрезденда суд була,аннан соң Тегель, Шпандау төрмәләре.

25 нче августта сәгать 8 дә аларның барысын да Плетцензее төрмәсенең «үлем йорты» дип аталган аерым барагына урнаштыралар. Мулла белән очраштырганнан соң, хөкем карарын укыйлар. Җәзалап үтерү барагына алып киләләр һәм гильотинада башларын кисәләр. Гариф Шабаев Муса Җәлилдән соң алтынчы кеше итеп үтерелә.

Плетцензее төрмәсенең архивында 2 кешенең – Әхмәт Симаев белән Гариф Шабаевның үлем карточкалары табыла. Бу карточкалар икесе дә бик ашыгыч рәвештә, җәлилчеләрне җәзалау урынында язылган:

Фамилиясе, исеме: Шабаев.

Туган вакыты: 15 дек.,1907 ел

Һөнәре: легионер

Әсир кенәгесенең номеры: 828/44. Плетцензее төрмәсенең 4 нче блогына Империя хәрби судының РКА-11-2-343-43 карары нигезендә урнаштырылды.

Сугыш бетеп, берничә ай үткәннән соң, Гариф Шабаевның хатыны Мөнәвәрәгә Совет Армиясе офицеры Василий Иванович Чебоннан хат килеп төшә: «Мин сезгә шуны хәбәр итәргә телим: Шабаев Гариф Хафизович 1944 нче елның июлендә минем белән бергә Берлин төрмәсендә утырды. Алар унбер кеше – немецларга каршы яшерен эш алып барган өчен атарга хөкем ителгәннәр иде. Гариф белән атнага бер тапкыр прогулка вакытында очраша идек...» Мөнәвәрә ханым биргән адрес буенча В.И.Чебонны эзләп, хат язып карый, әмма таба алмый. Ул я башка шәһәргә күчеп киткән, я сугыштан соң озак яши алмагандыр,» дип уйлый.

Кат-кат яза торгач, 1946 елның июнь аенда Ташкентның Куйбышев хәрби комиссариатыннан Мөнәвәрә апага шундый хәбәр килә: «Сезнең ирегез, кызылармеец Шабаев Гариф Хафизович, 1944 елда герман концлагеренда әсирлектә үлгән. Бу кәгазь пенсия юллау өчен рәсми документ була ала».

МУСА ҖӘЛИЛ ТОРМЫШЫ – ХАТЛАРДА

Павлова Вероника, 8 нче сыйныф,
Сарман районы Ләке мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Ильина Дилүзә Рафак кызы**

Муса Җәлил талантлы шагыйрь генә түгел, аның язмышы бер яктан фаҗигале булса, икенче яктан ул каһарманлык үрнәге. Ул әдәби

яктан, хәрби, әхлакый мөнәсәбәттә батырлык, рухи ныклык күрсәтте. Иҗаты шактый киң өйрәнелгән булса да, аның турындагы истәлекләрне укып, мин үземә бик күп яңалыклар ачтым. Бигрәк тә минем игътибарымны аның хатлары җәлеп итте. М. Җәлил хат язарга бик яраткан, дип уйлыйм, чөнки ул бердәнбер аралашу чарасы булган. Әдип ерак командировкаларга йөргән, озак вакытлар Мәскәү шәһәрендә яшәп иҗат иткән. Бу чорларда ул сагыну һәм ярату тулы хатлар язган. Үзе дә хатлар укырга ярата, аларны җавапсыз калдырмый. Хатлары исә бик әдәпле язылган, һәрберсе Мусаның тәрбияле, әхлаклы, намуслы, эшчән икәнлеген күрсәтеп торалар. Хатлар арасында зур урынны Әминә ханымга һәм Чулпанга атап язылганнары алып тора.

Муса Җәлил тарафыннан язылган хатларны шартлы рәвештә 3 төркемгә бүлеп карарга мөмкин: 1. Сугыш еллары алды хатлары; 2.Мәхәббәт хатлары; 3.Сугыш чоры хатлары.

Белгәнебезчә, М. Җәлил шагыйрь генә түгел, ул күренекле җәмәгать эшлеклесе дә була.15-16 яшендә инде ул үз тамагын үзе туйдыру нияте белән Оренбургка китә.1923 елда аның әсәрләре басыла башлый.1927 елда комсомолның өяз комитеты Мусаны Мәскәү университетына укырга җибәрә. Уку белән беррәттән «Кечкенә иптәшләр» журналында эшли. Үз шигырьләрен бастыра. М.Җәлил Х.Туфан белән тыгыз элемтәдә тора, хатлар алыша. Менә аның хатлары.

«24 декабрь, 1931 ел, Мәскәү.

Туфан!

Бүген сәгать 5 тә кайтып җиттем. Исән-сау. Мәскәүдә ниләр булганын әле белгәнем юк. Чөнки әле өйдә генә утырам. Сәгать 8-9 булып, мин көнгә чыккалаганчы, ТАПП җыелышында Такташ турында сөйләгәннәремне язып алдым. Менә җибәрәм. Бу сүзләр, бары менә шул көенчә, бер хәрефе үзгәртелми басылганда гына, мин әйтергә теләгән мәгънәне бирә алалар. Бу язу килгәнче, минем сүз итеп нәрсә дә булса язсалар, аны төшертеп калдыр. Мин менә нәкъ шулай сөйләдем һәм шул фикерләрне әйтергә теләдем... Һәрхәлдә, бик тулы һәм эч серле булып хатлар алышыйк. Хат көтәм. Сәлам белән Муса.»

Тагын бер хаты.

«28 июль, 1933 ел. Астрахань. Туфан!

Мин 20 мартта Мәскәүдән Түбән Идел краена язгы чәчүгә чыгып киткән идем. Шуннанбирле кайтканым юк әле. Түбән Иделдә Дергач дигән бер район бар. Мин шунда күчмә газет чыгарып яттым. Язгы чәчү белән бергә утау, пар күтәрү, печән, уборкага әзерлек кампанияләрен үткәрүгә дә хезмәт иттем. Шул ук вакытта район-

да даими татар газеты чыгару шартларын тудырдым: ул мәсьәлә районда чишелде һәм наборщик хәреф, типография, смета, кәгазь төсле кирәкле шартлар әзерләнде...»

М.Җәлил 19-20 яшьләрендә Рауза исемле бик гүзәл кыз белән очраша, аны бик ярата. Рауза Хисмәтуллина Татар дәүләт академия театры актрисасы була Ләкин алар Муса белән озак яшәмиләр. 1934 ел да мәхәббәт җимешләре Альберт дөньяга килә.Ул үзенең архивында этисенең хатларын, истәлекләрен, китапларын саклый. Арадан М. Җәлилнең беренче хатынына язган 2 хатны күрсәтәсем килә.

«Раузам!

... Син минем бу хатны акламассың. Мин бу хатымда иң өметсез, иң кызганыч, пессимист сүзләрен сөйлим. Элек пессимизмның бу дәрәҗәсенә җиткән кешеләр я үзләрен-үзләре атып үтерәләр, я булмаса бөтен тормышка кул селтәп эчәргә сабышалар иде. Миндә аларның берсе дә юк. Чөнки мин үземә һәм киләчәгемә нык ышанып яшәдем. Ә хәзер миндә ул ышаныч калмый башлады. Ә бу бит бик куркыныч. Әгәр,чынлап та, бу ышанычны югалтсам, шул икенең берсе булмасмы?1934 ел».

Яки икенче бер хат:

«Сөеклем! Минем соңгы хатны алдыгызмы? Нигә җавап язмыйсың?!

Мин сиңа яңа квартирага күчкәнемне язган идем... Бу квартираның хуҗасы бер-ике елга политотделга китте. Ул үзе бәлки бөтенләйгә кайтмам дип әйтте... Хәзер мин шул бүлмәдә торам. Шәһәрнең нәкъ уртасында. Бик матур җирдә. Тик кышын бераз юеш һәм салкын була.. Шуңа хәзер чарасын күрергә кирәк булыр. Бүлмәсен обойлаттым. Торып ятам. Бергә-бергә торырбыз. Син быел Мәскәүгә килеп чык инде. Каникуллар бер ай бит. Хәзер туры үземә килеп төшәрсең. Үземнең дә Казанга барасым бик килә. Барып булмый. Хәзер вакыт та юк бит. Сәбәпсез җибәрмиләр. Син миңа ачулы, беләм. Яныңда булсам бер дә ачуланмас идең. Мин синең яныңда чакта бер дә ачуланмый торган идең. Һәрвакыт елмаеп күзеңә карый идем.»

1941 елны, сугышка китәр алдыннан, этисе үзенең гаиләсе белән хушлашырга керә. Әле 7 яше дә туларга өлгермәгән улын күкрәгенә кысып, бит очыннан үбеп ала. Альберт әфәнде этисе белән соңгы тапкыр һәм мәңгегә аерылышуын томанлы гына хәтерли. Нигә соң Муса белән Рауза бергә калмаганнар? Бу сорауга Альберт, һич тарсынмыйча, әнисенең гаҗәп дәрәҗәдә горур булуын, малаена этисе турында сөйләргә яратмавын әйтә.

Муса Җәлил бик күп йөри, Казанда, Уфада, Чебоксарда һ.б. шәһәрләрдә командировкаларда була. Аның оныгы Лилиан Наврозашвилиның истәлекләрендә болай дип язылa :»Зәкия әбием Садыйкова Донбасста үсә. Шигырьләр язарга ярата. Аларны, берәр төрле киңәш бирмәсме дип, Казанга М.Җәлил исеменә җибәрә. Күп тә үтми, Җәлилдән җавап килеп төшә. Озакламый Зәкия әбием гаиләсе белән Казанга кайтып төпләнә. Менә шунда әбием бабам белән очраша, бабам аңа гашыйк була. Кияүгә чыгуын сорый. «Әйдә миңа кияүгә чык,» – дип бер көнне 9 тапкыр килә. Әбием качып кала. Шул кичне әбиемнең әнисе аларга никах укыта. Тик аларга бергә озак яшәргә туры килми, бабамны Мәскәүгә чакыртып алалар, ул, әлбәттә, әбине үзе белән китәргә кыстый. Ләкин әбием аңа бара торырга куша, мин соңрак барырмын, дип кала. Кызганычка каршы, аңа Казанда озаграк тоткарланырга туры килә. Ул арада Мәскәүдән кайтучылар аңа: «Муса анда берәү белән очраша», – диләр. Әбием бик горур була шул.»Шушы сынауга да түзмәгәч, киләчәктә моннан ни көтәсең?», – дип, араны өзәргә карар кыла. Озакламый әнием Люция туа. Муса Зәкияне онытмый, аңа хатлар язып тора. «Зәкия! Люцияне бик күрәсем килә. Син Люцияне миңа бир.Мин аны синнән ким тәрбияләмәм», – ди.

Соңрак Зәкия бер тол калган иргә кияүгә чыга, ул бик көнчел кеше була, шигырь язуын да ташлата. Муса, гаиләләре бозылмасын дип, кызын күрергә дә бармый. «Син – Җәлил оныгы. Шундый бабаң булуы белән горурланырга кирәк, Лилиан!» – диләр иде миңа үскәндә. Һәм мин чынлап та бабам белән горурлана идем!» – дип искә ала ул бабасын!

1936 елда М.Җәлил БАССРның Йоматау санаториенда ял итә. Шул вакытта ул Зәйтүнә Илбаева белән тагын бер тапкыр очраша. Аңа кадәр инде алар таныш булалар, чөнки Җәлил аларның гаиләсе белән аралашып тора. Алар чын дусларга әвереләләр, төрле темаларга әңгәмәләр коралар. Зәйтүнә инде кияүдә була, баласы үсеп килә. Аерылышкач та хатлар язышалар.

Бөек Ватан сугышы башлану белән, Җәлил фронтка китә. Минзәләдә политруклар әзерли торган курсларда нибары 2 айга якын була. Аннан –туры фронтка. Бу 1942 елның кышы була, январь ае, суык. Аның гаиләсен бик күрәсе килә, кызын аеруча сагына. Сагынуын хатларында язып җибәрә.

«Мәскәү, 12.01.42. Кадерле Әминәм!

Без Мәскәүгә ике тәүлек буе бардык. 10 сында кич соң гына килеп җиттек. Бу көнне Маннур белән Ә. Фәйзи фатирында кундык (Мон-

да сүз татар язучысы Шәйхи Маннур турында бара.– Р.М.). Пендә икебезгә дә хәрәкәттәге армиягә направление бирделәр. (Бу очракта Ш.Маннур түгел,шагыйрь белән бергә Минзәләдә хәрби-сәяси курсларда укыган һәм фронтка да бергә чыгып киткән Б. Зязиков күздә тотыла. – Р.М). Без шул ук көнне чыгып китәргә тиеш идек. Зязиков, мөгаен, инде киткәндер. Аңа направление Калинин фронтына биргәннәр иде. Ә мин тиз арада Көньяк-Көнбатыш фронтка китү турында күрсәтмә алдым. Шулай итеп, миңа ни Мәскәүне, ни этиәниләрне күрмичә китәргә туры килер иде. (Монда Әминәнең эти-әнисе күздә тотыла. Ул чакта алар Мәскәү янындагы Загорянка бистәсендә яшәгән. – Р.М.). Әмма минем вазыйфам белән аңлашылмаучанлык килеп чыкты. Эш шунда, мин бит – татар язучысы, ә алар мине рус язучысы дип уйлаган (мин фронт язучысы вазыйфасына билгеләнгән булганмын). Билгеле инде, мин тәрҗемәсез генә русча шигырь, хикәя, повестьлар яза алмыйм, бу хакта ачыктан-ачык әйттем. Шуңа күрә минем мәсьәләне әлегә ачык калдырдылар. Мөгаен, мин башка вазыйфаларга барырмындыр (политхезмәткәр). Бу бик тиз арада, хәтта бүген үк (хәзер) хәл ителәчәк. Фронтта язучылык эше, әлбәттә, куркынычсызрак, җиңелрәк һәм иркенрәк (кая телим, шунда барам)... Политхезмәт күп тапкыр катлаулырак һәм, әлбәттә, алгы сызыкта булачак. Мин бу хатны Загорянкада язам.» «Әминә! Бу барлык авырлыклардан да иң яхшы дәва (Җәлил фронтка киткәндә, Чулпан авырып кала, температурасы югары була, этисен озатырга вокзалга да бара алмый. – Р. М.). Ул шаярырга, көләргә ярата. Син аны бик җитдиләндермә. Күбрәк шаярыгыз, күбрәк көлегез! Әниеңә әйт, ул сине циркка, Дуровның хайваннар, маймыллар, этләр белән чыгышларын карарга алып барсын. (Җәлил монда кабат Чулпанга мөрәҗәгать итә. – Р. М.). Ул сине театрга, кинога йөртсен. Терелгәч, күбрәк һавада йөр, балалар белән уйна. Ярыймы? Хәзер бу иң мөһиме һәм иң кирәге.

Әминә! Чулпанга күңелсезләнергә ирек бирмә. Минем турыда күп сөйләмә. Гомумән, күңелсез нәсәләр сөйләмә, авыр нәрсәләр әйтмә. Ул бик сизгер күңелле кыз, күбрәк күңелен ачарга тырыш. Әлегә сау булыгыз. Хуш, сөекле Чулпаным! Миңа хатлар яз. Киләсе хатымда мин әле сиңа кызыклы әкиятләр сөйләрмен.» Моннан соң кәгазь битенең икенче ягына Муса кызына яза:

«Күбрәк көл, күбрәк күңел ач, Чулпаным минем»

Хушыгыз! Сезне күкрәгемә кысып үбәм. Мусагыз.»

1942 елның 26 февралендә хатынына язган хатында менә ниләр

бар: *«...миндә бер идея туды: Чулпаныма бүләк алырга (туган көненә). Монда Военторгта 850 сумга балалар пианиносы бар. Чын пианино үзе, тик күләме генә кечкенә. Бик матур! Хәзергә, минемчә, шул пианинода уйнап торырга мөмкин. Мин, моны сезгә әйтмичә генә, сюрприз ясамакчы булган идем. Ләкин синең киңәштән башка алырга батырчылык итмәдем, серне ачарга булдым. Алырга кирәк, минемчә. Чын пианино бит ул... Үзеңнең фикереңне яз!..»*

Менә тагын бер открытка.

«Кадерле Чулпаным! Күрәсеңме, сиңа ничек еш язам. Чөнки мин сине яратам, һәм сагынам, мин сиңа Мәскәүдән шушындый берничә открытка җибәрдем, юлдан да шундыйны җибәрдем, менә тагын язам. Мин инде фронтка, фашистлар белән сугышырга барам. Фронтка барып җитәргә бик аз калды. Без бу кабәхәт фашистларны Ленинград өлкәсеннән, ә аннары совет җиреннән бөтенләй куып җибәрербез...»

Бусы шулай ук 1942 елның мартында язылган: *«Кадерле Чулпаным! Хатың өчен зур рәхмәт. Син андый хатларны күбрәк яз. Миңа аларны уку бик тә рәхәт. Мин үзем дә язармын. Менә походтан гына кайтыйм, озын хат һәм әкият язармын. Мин һәр төн сине төшемдә күрәм һәм синең белән Ялтада ял иткән чакларыбызны, тауларга менгәнебезне, диңгездә коенганыбызны искә төшерәм. Аннан соң шигырьләр язганыбызны һәм Казансуда көймәдә йөргәнебезне. Тиздән фашистларны бөтенләйгә тар-мар итеп өйгә кайтырмын һәм без тагын бергә-бергә йөрербез...», «Сөеклем минем,Чулпаным! Кадерле Чулпаным! Мин яңа гына сугыш сызыгыннан кайттым. Анда ун көнләп булдым. Без фашистларны кыйнадык. Алар артларына да әйләнеп карый алмыйча качтылар. Сугыштан соң мин дуслар белән әтәч шулпасы ашадым. Ә менә сиңа ышандырган әтәч турындагы хикәяне язарга һич вакыт таба алмыйм. Мин аны язармын. Ул сугыш һәм әтәч турында бик кызыклы хикәя. Ярый, хәзергә. Каты итеп кочам. Әтиең.»(24 нче март,1942 нче ел.)*

Муса Җәлилнең кызы Чулпанга килеп җитмәгән хаты. *«Сөеклем минем Чулпаным! Ниһаять, мин фашист каһәрләрне тукмарга фронтка киттем. Аларны куып чыгаргач һәм җиңгәч, мин өйгә кайтырмын. Синең туган көнеңне бәйрәм итәрбез.Мин сиңа бик яхшы бүләк бирергә җыенган идем, кайткач бирермен. Ярый, хәзергә, минем кадерлем, күрешкәнчегә! Мин инде вагонга утырам. Кысып үбәм.Әтиең. Мин Ленинград янындагы фронтка киттем.1942 ел, 9 март»*

1945 елның апрель азагында Берлинны штурмлаучы совет солдат-

лары Моабит төрмәсе ишегалдында Җәлилнең үлем алдыннан язып калдырган язмасын табып ала һәм Мәскәүгә, СССР Язучылар берлеге җитәкчесе А.Фадеевка җибәрә. Ул хатның эчтәлеге болай була: *«Татарча язу танучы һәм бу дәфтәрне укучы дуска! Моны татарның билгеле шагыйре Муса Җәлил язды. Аның тарихы болай: ул 1906 елда туган. Квартиры Казанда һәм Мәскәүдә. Илдә зур шагыйрьләрдән санала. 1942 елны сугышка китте һәм әсир төште. Әсирлектә күп газаплар чигеп, кырык үлемнән калып, ахырында Берлинга китерелде. Берлинда сәяси яшерен оешмада катнашуда, совет пропагандасын таратуда гаепләнеп, кулга алынды, төрмәгә ябылды. Бәлки аны үлем җәзасына хөкем итәрләр. Ул үләр. Ә аның әсирлектә һәм тоткынлыкта язган115 шигыре бар. Ул шулар өчен кайгыра. Шуның өчен 115нең 60ын гына булса да күчереп калдырырга тырышты. Әгәр бу китап кулыңа төшсә, шигырьләрне яхшылап, дикъкать белән акка күчер, сакла һәм сугыштан соң, Казанга хәбәр итеп, үлгән татар халык шагыйренең шигырьләре итеп дөньяга чыгар. Минем васыятем шул.*

Муса Җәлил. 1943. Декабрь.»

Түбәндәге хат урнаштырылган дәфтәрне 1946 елда Нигъмәт Терегулов алып кайта. Бер елдан соң Бельгиядәге Брюссель шәһәрендә урнашкан Совет илчелеге Казанга Мусаның тагын бер дәфтәрен җибәрә. Бу дәфтәр латин хәрефләре белән язылган, соры катыргы белән тышланган. Катыргыда мондый юллар бар: *«Бу төптә – 33 шигырь. Әсирлектә һәм тоткынлыкта – 1942.IX-1943.XI арасында язганнарым – 125 шигырь һәм поэма. Ләкин кая языйм? Үзем белән бергә үләләр. М.Җәлил».*

Шулай итеп, М.Җәлилнең хатларын барлаганнан соң, аның бөтен тормышы күз алдыма килеп басты. Мин аның барлык шигырьләрен диярлек укып чыктым, алар миңа бик ошады. Бигрәк тә тоткынлыкта иҗат ителгән, Туган илен сагыну, ярату; хатыны һәм кызына тугрылык хисләре белән язылган шигырьләре тетрәндерде. Чыннан да, булган бит, яшәгән бит шундый ялкынлы, патриот татар шагыйре!

Библиография

1. Аймәт Рәмис. Альберт Җәлилов: «Әтием данына күмелеп яшәү миңа хас түгел».» Татарстан» журналы, 2/2006, 36-37 б.

2. Галиев Шәүкәт. Муса Җәлилнең кызы Чулпанга килеп җитмәгән хаты.»Сабантуй» газетасы. 14 февраль,7/ 2004, 5 бит.

3. Ильбаева З. Аның хаты. Муса турында истәлекләр. Татарстан китап нәшрияты.1964.ел. 74-76 б.

4. Малышева Татьяна. Чәчәкләр китерәм бабама. «Ялкын» журналы,17 бит.

5. Маннан Хәлил.Дим буенда. Муса турында истәлекләр. Татарстан китап гәшрияты.1964 ел.77-81 б.

ДЖАЛИЛЬ В МОЕЙ ДЕРЕВНЕ

Хусаинова Динара, 9 класс,
Алькеевский район, Чувашско-Бродская СОШ
Руководитель: **Зайдуллина Ф.М.,**
учитель русского языка и литературы

«У нас в селе бывал сам Муса…»

В 1932-1934 годы Муса Джалиль побывал во многих предприятиях, в колхозах, совхозах Ленинграда, Подмосковья, Урала и в районах Татарии в качестве собственного корреспондента редакции газеты «Коммунист». Он встречался с передовиками, производственниками, представителями интеллигенции. «…Находясь в длительной командировке в колхозах, совхозах, на новостройках в качестве ответственного редактора выездных газет, писал Джалиль, – я накопил огромный материал для новых произведений…»

Я думаю, когда Муса говорил о своей длительной командировке, то имел в виду и Алькеевский район, т.к. он побывал и в этих краях. А самое главное, он посетил моё родное село и некоторое время здесь жил.

Будучи учащимися младших классов, мы часто расспрашивали уже пожилую Камалия апа, про её известного постояльца. Потом записывали её рассказы, а также воспоминания других односельчан в альбомы, оформляли в рефераты.К сожалению, сегодня уже её нет с нами рядом. Но все воспоминания, фотографии, говорящие об это легендарном человеке, которые оставила для нас Камалия апа Нуретдинова, учительница начальных классов Сарвари ханым Хатыповна, старожилы села Чувашский Брод, хранятся в школьном музее.

Старожилы Чув.Брода прекрасно помнят того 28-летнего Мусу Джалиля, который на короткое время приезжал в село. Он был очень активным, целеустремлённым и общительным не просто в силу своих обязанностей и официального статуса, с которым его направили из Казани в Алькеевский район, но и в меру своего открытого характе-

ра, душевной искренности.«…Я готовлю целую страницу о совхозе и передовицу для «Коммуниста» о нём же. 17– го октября выйдет номер, посвящённый Черемшанскому совхозу. Читайте этот номер». Это письмо Муса Джалиль написал 15 октября 1934 года из Москвы начальнику политотдела совхоза «Черемшан» Алькеевского района ТАССР Г.В.Ломоносову. Поэта беспокоили недостатки в работе выездной редакции. Мало было выпущено номеров. Типография находилась в двадцати пяти верстах от совхоза, чрезвычайно ререгружена, не было транспорта, не было массового работника.

Письмо Джалиля, написанное на русском языке на бланке газеты «Коммунист», было найдено в начале 1981 года в архиве Татарского обкома КПСС. Этот документ сохранился среди деловых бумаг политотдела совхоза «Черемшан» (позднее «Энергетик») Алькеевского района. Вот выдержки из этого письма: «…Я по приезду в Москву взялся за то, чтобы довести дело до конца по организации редакции в совхозе. Ты, наверное, помнишь: я однажды из Матак телеграфировал Агишеву, чтобы прислали наборщика шрифта. Ему удалось заказать шрифт в Татполиграфе. Значит, редакция – ваша собственная – будет».

Как видно, Муса Джалиль стал у нас в районе своим человеком. Он начинает жить заботами политотдела.«…У нас в селе бывал сам Муса»,– с гордостью говорят жители села Чувашский Брод. А дом, где он жил, называют Домом Мусы. В музее школы, где он часто выступал, создан стенд, посвященный поэту. Сохранились документальные материалы, где запечатлены воспоминания тех людей, которые были лично знакомы с ним.

… Село Чувашский Брод. Оно расположено на левом берегу реки Малый Черемшан. После организации совхоза здесь ждут четвёртой уборки. Муса Джалиль приехал сюда из Москвы в дни, когда уже рожь налилась. Какого же тогда было богатство этого совхоза?! Но не хватало рабочей силы.

Хозяйка дома Камалия апа Нуретдинова, на постой, к которой определили казанского командированного, извиняясь, говорила,что в многодетной семье ему будет тесновато. Но человек, с обаятельным лицом, назвавший себя Мусой, замечает, что это его не пугает.

– Мне с первого взгляда ваше село понравилось, так бы и ночевал в зелёной долине у берега реки, да неудобно, – шутил Муса. А дети, что тут особенного, я люблю их, думаю, поместимся.

– Из дома уходил ранним утром, а возвращался уже ночью, сильно усталым, – вспоминает Камалия апа. – Он был среднего телосложения,

очень подвижный, громко и выразительно смеялся, слова произносил скороговоркой. Его возвращения в нашем доме всегда с нетерпением ждали. Тогда моему старшему сыну Магсуму было шесть лет, а младший Фагман только ползал по полу. Каким бы уставшим не приходил Муса, непременно играл с малышами.

Как то раз, вернувшись с работы, поэт сказал:

– Сегодня вот осмотрел вашу улицу и заметил, что только напротив двух домов не растут берёзы. А село у вас очень красивое. Наверное, я не ошибусь, если скажу, что строчки из стихотворения «Песни волны», которые были написаны в 1936 году, отражают природу именно моего села.

Прошлое и настоящее моей малой родины

Здесь когда-то было ядро древнего Булгарского государства. Прошла пугачевская рать. Крестьяне Спасского уезда деревни Бездна восстали против самодержавия. Как молния сверкнул Октябрь, озарив все вокруг светом революции. Выстояли и в годы гражданской войны, дав отпор Колчаку, защитив Советскую власть от врагов. Героизм людей труда вдохновил поэта на творчество. Думается, что эти впечатления получили свой отзвук в либретто «Алтынчэч» и в поэме «Солнце и директор».

Таким образом, в творчестве Мусы Джалиля моё село сыграло огромную роль. А жители села, в свою очередь, с чувством гордости и признательности вспоминают ныне имя поэта-героя. Почти восемьдесят лет прошло с тех пор, как он побывал у нас. Но улицы села, кажется, всё ещё хранят следы Джалиля. Часто бывает, я прохожу по улице где жил поэт (сегодня она называется улицей Мусы Джалиля), и непроизвольно останавливаюсь... Возникает такое ощущение, что вот-вот появится Муса, полный энергией, воодушевленный своими впечатлениями, с приподнятым настроением и направится то ли в школу, то ли к берегу Черемшан, то ли ещё куда. Несмотря на коренные изменения села в последние годы, мне кажется, будь он жив, узнал бы полюбившуюся ему землю Алькеевскую и порадовался бы её нови.

Литература:

1. Залилов Х.Д Наш Муса, Казан. – 1962 г.

2. Забиров И.Х. Джалиль и джалильцы. Документальные очерки и этюды. Казань, Татарское книжное издательство, 1968 г.

3. Мустафин Р.Г. Муса Джалиль. Избранное. Казань, Татарское книжное издательство, 1968 г.

4. Хамматов Ш.Х. Муса Джалиль – солдат партии. Казань, Татарское книжное издательство, 1984 г.

5. Кашшаф Г.К. Муса Джалиль. Поэт и борец. Казань, Татарское книжное издательство, 1968 г.

БЕССМЕРТНЫЙ ПОДВИГ

Гарифуллина Аделя, Филюта Виктория, 10 класс,
Сармановский район Джалильская СОШ №2
Руководители: **Валиахметова З. А., Закирова А. Р., Нуретдинова А. Г.,**
учителя английского языка

Свою работу мы решили посвятить музею татарского поэта-героя М. Джалиль, который находится в нашем поселке в здании Дома Культуры. Почему именно этот музей? Во– первых, у нас было желание узнать больше об этом музее, изучить основные этапы развития музея, узнать об истории разных экспонатов и музейных экспозициях. Во-вторых, знать как историю своего поселка, так и историю создания музея, это наша обязанность, а мы живем в поселке, который носит имя этого татарского поэта– героя.

Каждому человеку там, где он живет, есть чем гордиться, есть что-то свое особенное. Для нас – это музей истории нашего поселка, название которого связано с именем татарского поэта Мусы Джалиля. В этом музее собраны и хранятся материалы о поселке, с первых дней его существования и по настоящий день, а также о М. Джалиле.

Слово «музей» происходит от греческого «тизе'юп» и латинского «тизеит» – «храм». Музей – учреждение, которое занимается собиранием, изучением, хранением и показом предметов и документов, характеризующихразвитие природы и человеческого общества и представляющих историческую, научную или художественную ценность. Воспитание патриотического сознания является одной из основных задач музея. Как известно, музей осуществляет связь времен. Прошлое не исчезает бесследно, оно пробивается в настоящее, оставляя тысячи свидетельств своего существования в виде памятников материальной и духовной культуры, которые хранят и пропагандируют музеи.

Стержнем любого музея является история. Это может быть история семьи, школы, отдельного выпускника или известного писателя. В каждом из таких свидетельств отражается какая – то частица истории. Из таких фрагментов в конечном итоге складывается история человеческого общества.

Мы живем в поселке Джалиль. Этот поселок назван в честь татарского поэта – героя Мусы Джалиля. По инициативе Азата Исхаковича Исмагилова,первого директора школы №1, в 1964 году был создан музей Мусы Джалиля. Первые экспонаты были собраны членами клуба «Алая гвоздика». Руководителями были Раида Сабировна Исмагилова и Валентина Ивановна Козырева. Они вели активную переписку с родственниками поэта, посетили родную землю, село Мустафино Оренбургской области, съездили в город Мензелинск, где во время войны Джалиль учился на курсах политработников, в Уфе, Казани. В Казани они посетили Татгосиздат, где им предоставили только-только отпечатанные материалы о М. Джалиле. В тот же год в республике, стране повсеместно готовились широко отметить 60-летний юбилей поэта. Джалильцы встретились с первой исполнительницей роли Алтынчеч Галией Кайбицкой, которая поделилась своими впечатлениями о Джалиле – авторе либретто к одноименной опере.

Мы встретились с первым руководителем этого музея Исмагиловой Р. С. В ее памяти осталась поездка в город Мензелинск, где Джалиль учился на курсах политработников. В эту поездку входили члены «Алой гвоздики». Они побывали в гостях у супругов Гарифуллиных, которые дали им кровать, на которой спал поэт и табуретку. Естественно, эти вещи они приняли с восторгом. В Мензелинске М. Джалиль написал два стихотворения «Буляк» и «Иншэр сенлемэ», которое посвятил маленькой девочке Иншэр. Видимо, поэт, глядя на нее, вспоминал свою дочь Чулпан. Они очень обрадовались, когда выяснилось, что эта самая Иншэр работает в близлежащей деревне учительницей русского языка и литературы. Недолго думая, они направились туда. Иншэр и ребята ее класса, узнав, что они приехали из нового поселка имени Джалиля, были приятно удивлены. Иншэр Инкарамовна очень волновалась, вспоминая свои встречи с Джалилем. И вот как-то само собой получилось, что джалильские ребята и сельские ученики начали читать его стихи, как-будто соревнуясь: кто их больше знает. Получился экспромтом настоящий литературный праздник.

Члены «Алой гвоздики» очень много ездили, вели переписку и встречались с родными и близкими поэта.

В 1976 школьный музей был переведен в здание Дом Техники. Его руководителем стала Раиса Ахметова.В 1982 году музей Мусы Джалиля был объединен с учебно – курсовым центром под общим названием «Музей рабочей славы».

Беседуя с первым руководителем музея Исмагиловой Раидой Сабировной, мы узнали, что в разные годы музей посещали супруга М. Джалиля Амина Залилова, писатель Рафаэль Мустафин, двоюродный брат поэта Тагир Курбанов. С экспозициями знакомились отечественные и зарубежные делегации.

В ходе нашего исследования, мы узнали, что музей много лет поддерживает связь с семьей поэта, сотрудничает с музеями Джалиля в других городах и в этом зале есть отдельная экспозиция, которая рассказывает о поездке в Москву представителями открытого акционерного общества «Татнефть» и НГДУ «Джалильнефть».Нам хотелось узнать больше об этой экспозиции и мы встретились с этими людьми. Вот, что они рассказывают: «В 2005 году мы побывали в гостях у вдовы поэта Амина-ханум и его дочери Чулпан. Мы передали книги, сувениры, а так же вручили материальную помощь. Залиловы были искренне тронуты той заботой и вниманием, которые им оказывают нефтяники, и обрадованы, что в Татарстане, в акционерном обществе, в нашем управлении так много делается для увековечивания памяти великого сына татарского народа. Дочь Чулпан от имени своей матери и себя лично выразила благодарность в письменном виде за поддержку и помощь.

Об этом событии после их приезда была напечатана статья в газете «Нефтяник Джалиля» Фании Шарифуллиной. Вот, что она написала: «Удивительно, но факт: это посещение для Амины-ханум, которой исполнилось 92 года, стало подобно глотку свежего воздуха. До этого практически прикованная к постели, она смогла встать и даже пообщалась с нами, передать слова искренней благодарности всем тем, кто организовал эту встречу. Мы увидели много архивных фотографий: вот Муса с маленькой Чулпан на коленях, а вот он с членами литературного кружка; познакомились с письмами, теплыми и проникновенными, которые он писал жене и дочери с фронта; с личными книгами и рукописями поэта. Дочь Чулпан охотно делилась с нами своими детскими воспоминаниями об отце, о тяжелых временах, когда его считали предателем – в те годы семья ощущала изоляцию даже со стороны самых близких друзей, о поездке в Германию в тюрьму

Плетцензее, о чувствах, которые она испытывала, увидев место казни Джалиля».

Московский период великого поэта занимает особое место в его жизни. И тем более было приятно узнать, что его помнят и чтят не только родные ему люди, но и Москва и москвичи. Представители открытого акционерного общества «Татнефть» и НГДУ «Джалильнефть» были на улице имени Джалиля, которая была названа в его честь в 1976 году и на доме №11 по Столешникову переулку, где жил до войны поэт. Там была установлена памятная плита с барельефом поэта-героя, а в настоящее время установлен памятник великому поэту-патриоту Это решение было принято согласно Распоряжению Правительства Москвы, а 24 августа 2012 годасостоялось торжественное открытие памятника татарскому поэту. Они узнали, что готовится к изданию книга «Джалиль в Москве»; регулярно проводятся джалиловские чтения, музыкальные вечера.

Беседуя с руководителями музея Исмагиловой Р. С., Галиахметовой А. А. и представителями открытого акционерного общества «Татнефть» и НГДУ «Джалильнефть» и изучая весь материал, который находится в музее, мы узнали много нового и интересного по экспозиции «Поездка в Москву».

Музей востребован, популярен среди учеников нашей школы и старшего поколения. Многочисленные отзывы посетителей музея доказывают это.

Использованная литература

1. Залилова А. М. – Письмо Амины – ханум и Чулпан Залиловых начальнику НГДУ «Джалильнефть».– 2005 (Из архива музея Трудовой славы)

2. Исмагилов А. И. Второе рождение музея.//Нефтяник Джалиля.-2002.-08.02.-2 с.

3. Исмагилова Р. С. Мы перед ними преклоняемся.//Нефтяник Джалиля.-2005.-26.12.-7 с.

4. Козырева В. И. Жизнь моя песней звенела в народе/Нефтяник Джалиля.– 2006.-24.01.-13с

5. Музей трудовой славы:100-летию со дня рождения поэта-героя М. Джалиля посвящается. ОАО «Татнефть» НГДУ «Джалильнефть», РТ поселок Джалиль, 2006. – 6-28 с.

МИНЗӘЛӘДӘ ҖӘЛИЛ ЭЗЛӘРЕ

Салихова Алия, 7 нче сыйныф,
Минзәлә районы, Габделхәй Сабитов исемендәге
Югары Тәкермән мәктәбе
Укытучысы: **Кәшбиева Нәсиха Нуретдин кызы**

Әйе, шагыйрьнең исеме дә, эше дә, эзләре дә тарих битләрендә уелып калган. Мәктәбебезнең татар теле һәм әдәбияты кабинетында гына да Муса Җәлилгә багышланган никадәр бай материал тупланган! Стендлар, төрле елларда чыккан газета–журналлар, китаплар, истәлекләр, фотолар, альбомнар.... Татарстан китап нәшрияты тарафыннан 1963 елда басылып чыккан «Моабит дәфтәрләре» җыентыгы. Мәктәпнең 1 нче катында шагыйрьнең бюсте. Гүя ул безне күзәтә. Гүя ул безне яхшы укырга, начарлыктан качарга, куркусыз, батыр, гадел булырга өнди. Мәктәбебезнең пионер дружинасы М.Җәлил исемен йөрткән, хәзер варислар оешмасы шагыйрь исемен данлыклы дәвам итә. Колхозыбыз да шагыйрь исемендә, авылыбызның үзәгендә дә М.Җәлил бюсте тора. Шагыйрьне күреп белгән Иншәр апа Әлкәрәмова безнең авыл мәктәбендә (ул мәктәп юк инде,аның урынында яңасы төзелде) укыта, күчеп киткәч тә, укучылар белән хатлар алыша, очрашуларга кайта. Мәктәптә Иншәр апаның да хатлары, истәлекләре саклана. Муса Җәлил белән бәйләнешле истәлекләр күп булганга, шагыйрь үзе дә безнең якларда булган кебек. Ә Минзәләдә аның эзләре саклана. Ул минзәләлеләр өчен аеруча кадерле, чөнки шагыйрь истәлекләрен кадерләп саклыйлар. Аның исемен мәңгеләштерү буенча байтак эшләнгән һәм эшләнелә. Күп игелекле чаралар күрелгән. Шәһәрдә Муса Җәлил урамы бар. 1970 елның мартыннан бирле педагогия көллиятендә М.Җәлилнең музее эшли. Ул Дәүләт музееның бер филиалы булып тора. Мин шагыйрьнең Минзәләдә булуы, шул кыска гына вакыт эчендә киң җәмәгать һәм әдәби эшчәнлек алып барып, үзеннән соң олы эз, матур истәлек калдыруы белән чын күңелдән горурланам. Шуңа күрә мин язмамда Муса Җәлилнең Минзәләдәге эшчәнлегенә, аның турындагы истәлекләргә тукталырга булдым.

Бөек Ватан сугышы башланып озак та тормастан,1941 елның 13 нче июлендә Муса Җәлил Ватанны саклаучылар сафына баса. Бераздан аны хәрби-политик курсларга җибәрәләр. Ул курслар Курск өлкәсенең Рыльск районы Марьино сараенда урнашкан була. М.Җәлил курсантлар исемлегенә 1941 елның 19 нчы июленнән теркәлгән.

Фронт Курск өлкәсенә якынлашкач, курслар яңа урынга – шул ук өлкәдәге Щигры шәһәренә, бер айдан соң Минзәләгә күчерелә. Бу – ноябрь ае була.

Минзәлә. Матур ул безнең Минзәлә яклары. Аның Минзәлә, Ык, Кама буйлары, күлләре, болыннары ни тора! Максим Горький, бу якларның матурлыгын күргәч: «Исең китәр, йөз тапкыр исең китәр,»– дип язган.

М.Җәлил 1942 елның 20 нче гыйнваренда А.Фадеевка язган хатында бу хакта болай хәбәр итә: *«Мин сугышның беренче көннәреннән үк Кызыл Армия сафларына мобилизацияләндем. Соңгы алты ай дәвамында Ватан сугышы шартларында хәрби хезмәт мәктәбен үттем. Башта артеллериядә рядовой булдым, аннары Марьинода кыска сроклы урта политсостав курсларында укыдым. Немецлар безнең армияне чигенергә мәҗбүр иткәнлектән һәм алар без булган Колонтаевка, Рыльск, Курск, Орелны алгач, безгә беркадәр оборонада катнашырга туры килде. Шуннан соң без Минзәләгә эвакуациядәндек. Мин анда курсларны бик яхшы билгеләренә тәмамладым һәм НКО (Оборона Халык Комиссариаты) приказы буенча өлкән политрук званиесе алдым».*

Минзәләдәге бик мәһабәт бер бинада педагогия көллияте урнашкан. Аннан кайсы якка таба гына атласаң да, Муса Җәлилнең кайнар эзләрен тоясың кебек. Бина тирәсендә үскән зифа ак каеннар да һаман аны юксынып, моңаеп утыра сыман. Курсант шагыйрь Минзәләдә озак яшәмәгән. Әмма бик бай, бик нәтиҗәле, тулы канлы тормыш белән яшәгән ул анда. Авыр сынау чорында ае елга, көне айга, сәгате көнгә тиң була, диләр. Җәлил Минзәләдә политик чыныгу үткән. Ул анда дәһшәтле давылларда баш имәскә, кыенлыклар, хәтта үлем алдында да тез чүкмәскә өйрәнгән. Ул чыныгу аны хөр яшәргә рухландырган, иң фаҗигале көннәрдә дә ышанычын какшатмаган. Ул чыныгу аңа үлемсезлеккә күчәргә нигез биргән. Әнә ул, авыр сугыш юллары үтеп, җиңүче булып, Минзәләгә әйләнеп кайткан, мәңгегә кайткан. Үлемсезлегенә мәгърур һәйкәл булып.

Курсант Җәлил актив, ярдәмчел, гади, игътибарлы, эчкерсез, җор... булган. Шушы урында мин шагыйрьнең Минзәлә чорын да өйрәнгән Шәмси Хамматовның «Муса Җәлил – партия солдаты» дигән китабыннан шагыйрь белән бергә укыган курсантларның истәлекләреннән кайбер өзекләрне китерәм. Шуларның берсе – Әхмәт Ишморатов:»Дөресен әйтергә кирәк, курста уку җиңел булмады. Таң белән, чатнап торган

салкында, кырга тактик өйрәнүләргә чыгасың, кичен бүлмәләрдә дәвам итәсең. Ләкин шундый авыр шартларда да курсантлар сынатмадылар. Полководец Суворовның «Укуда авыр булса, сугышта җиңел булыр» дигән сүзләрен һәркем истә тотты. Бу сүзләрне еш кабатлаучыларның берсе Муса Җәлил булды.

Курсантлар арасында Мусаны белмәгән, аның белән сөйләшмәгән, фикерен уртаклашмаган кеше булмагандыр. Без тәнәфес вакытларында, кечке бушрак араларда, бергә җыйналып,төрле темага сөйләшә,фикер алыша,җор сүзләр әйтешә идек. Ул вакытларда да Муса үзенең активлыгын, илебез язмышы хәл ителә торган бу чорда партия һәм хөкүмәтебез дөрес аңлаучы булуын күрсәтә иде».

Элекке курсант Х.Х.Әхмәтов болай дип яза*: «...Бу беренче очрашуда Муса Җәлил үзенең гадилеге, әңгәмәдәшенә игътибарлы булуы белән минем хәтеремдә тирән эз калдырды...*

Мин Муса Җәлил белән икенче мәртәбә шул ук коридорда 1941 нче елның декабрендә очраштым. Муса Җәлил безне күптәнге танышлар кебек каршылады. Күңеле бик күтәренке иде, күп сөйләште, шаяртты...

Соңгы мәртәбә М.Җәлил белән 1941 елның декабрь ахырында курсларның партия активы җыелышында очраштык. Мин ротаның партбюро секретаре идем. Ул вакытта Муса Җәлил безне Мәскәү янындагы җиңү белән котлады. «М.Җәлилнең курсташы Ә.Гаязов: «Мине Курск өлкәсе Марьино политработниклар курсына җибәрделәр. Шунда укыганда 800 кеше арасында үзебезнең Муса Җәлил белән очрашып сөйләшергә туры килде. Муса белән бергә политработниклар курсында укыдык, бергә палаткаларда һәм баракларда яшәдек. Минем өчен уку бик авыр иде, миңа бер рус егете белән (исем-фамилиясен хәтерләмим) Муса Җәлил төннәр буена дәрес хәзерләргә ярдәм иттеләр. Ул бик кече күңелле, ифрат ярдәмчел кеше булып чыкты. Ләкин Марьинода озак укырга туры килмәде, немецлар тирә –юньне бомбага тотуны ешайта башлагач, урын алыштыра-алыштыра, Марьинодан Минзәләгә күчтек.

Мин, Марьинода очрашканнан бирле, Муса Җәлил белән даими аралаштым. Хәтта Бөгелмәдән Минзәләгә юлны бергәләп уздык. Мин М.Җәлилне шат күңелле, бик тә гади, шаян сүзле, теләсәң-теләмәсәң дә игътибарны үзенә җәлеп итә торган курсант буларак беләм».

М.Җәлилне минзәләлеләр яхшы белә,чөнки аның шигырьләре халык арасында ул вакытта ук инде бик популяр була.

Шагыйрь Минзәләдә укыган чорда халык белән еш очрашып тора, якын–тирә авылларга чыгып, халык алдында лекцияләр сөйли,үзенең шигырьләрен дә укый.

Шагыйрь-курсант Минзәләдә партия, совет, культура работниклары, укытучылар, мәктәп укучылары,»Ленин байрагы» газетасы журналистлары, колхозчылар, Казан рабфагында бергә укыган иптәшләре, танышлары белән очрашып тора. Ул һәркайда, кем белән генә очрашса да,үзенең шагыйрь, партия работнигы икәнен онытмый. Кемнәрнеңдер күңелен шигырь укып, кемнәргәдер партия сүзен үз йөрәге аша үткәреп ирештерә, кемнәргәдер культура-агарту эшен җанландыру максатында ярдәм кулын суза.

Фронтка, халыктан җыеп, киез итек, бияләй, бүрек, җылы оекбаш,тире, йон һәм зур гына суммада акча тапшырыла. Бу эштә Муса Җәлил һәм аның курсташларының ялкынлы сүзенең дә күпмедер өлеше була.

Менә «Кызыл Кичү» (хәзер Мәлкән хуҗалыгы) колхозының элекке председателе Н.Ханнанов истәлегеннән:»Бу колхоз дәүләткә ашлык тапшыру планын үти, ләкин, артельдә эшче көч аз булганлыктан, үстерелгән мул уңыш сугып бетерелми. Кышка кала. М.Җәлил шушы эшләрне оештыруда безгә нык ярдәм итте. Ул вакытта партиянең район комитеты фронтка җибәрү өчен җылы кием һәм продукция хәзерләүгә бик зур игътибар бирә иде. Без бу эшләрне, Җәлил белән берлектә, башка колхозлардан алдарак үтәп чыктык.»

М.Җәлил Минзәләдән 18 километрда урнашкан Дусай-Кичү авылында була. Хәзерге вакытта Минзәләдә яшәүче Фаина Мирзаһитовна Ганиеваның әти-әнисе өендә туктала.

Сабира апа белән Мирзаһит абыйлар укытучы булалар. Сабира апа истәлегендә болай дип яза: «Ирем Мирзаһит, ни йомыш беләндер, колхоз идарәсенә кергән һәм шунда ул районнан килгән шинелле кешене күрә.Ул кеше үзен Муса Җәлил дип таныштыра һәм партия райкомы тарафыннан бирегә фронт өчен җылы киемнәр җыю эшен оештыру максаты белән җибәрелүен әйтә. Мирзаһит М.Җәлилне үзебезгә алып кайтты.

Бүгенгедәй хәтердә: ул чакта без сыер, сарыклар, тавык-казлар асрый идек. Шуңа күрә шагыйрьне кунак итәрлек рәтебез бар иде. Кичен мунча яктым. Муса, мунчадан бик канәгать булып: «Яңа тугандай булдым», – дип чыккан иде. Безнең як авыллары Мусага бик ошады. «Сезнең монда ничек тыныч, кайдадыр сугыш бара икәненә ышанасы килми. Матур як! Җәй көне тагын да матуррактыр әле биредә», – ди.

Сабира апа М.Җәлилнең мандолинада «Ком бураны» көен уйнавын, кичләрен аның уйнавын тыңларга күрше-күләннәр дә керүен искә ала. Мирзаһит абыйларның кызы Фаина апа ул вакытта Минзәлә педучилищесында (ә педучилище 1 нче мәктәп бинасына күчерелә) II курста укый. Ул түбәндәгеләрне хәтерли: «Без берничә мәртәбә училищебыз бинасын барып карап йөрдек; тәрәзәләрдән училищеның кайбер бүлмәләрендә тимер кроватьлар күренә, капка төбендә часовойлар тора. Училище бинасы сагындыра.Миңа ул чакта 16 яшь иде. Беркөн татар теле һәм әдәбияты укытучыбыз Мөхәммәт абый Гарифуллин безнең белән очрашуга шагыйрь М.Җәлилне чакырмакчы булуын әйтте. М.Җәлил, эше бик тыгыз булса да,безнең белән очрашуга килде. Шушы очрашу алдыннан гына ул Тупач авылында да булып катйкан иде. Шагыйрь белән очрашу иң зур классларның берсендә кич белән булды. Шәһәрдә электр уты сәгать кичке 9 га кадәр генә бирелгәнлектән, очрашу озакка сузылмагае дип, керосин лампалары да әзерләгән идек...

Ул безне башта татар совет әдәбиятының үсеше белән таныштырды. Аннары үзенең шигырьләрен укыды. Кемдер аның кулына тоткан блокнотындагы язуларның гарәпчә булуына игътибар итеп:

Сез, Муса абый, гарәпчә генә язасызмы әллә? – дип сорап куйды. М.Җәлил:

Беренче башлап мәдрәсәдә гарәп язулары белән укырга-язарга өйрәндем, миңа шулай уңайрак, бик кирәк булса, латин һәм рус алфавитлары белән дә язам, – диде. Гомумән, ул безнең күпсанлы сорауларга ачык һәм тулы җавап бирде. Очрашу соң гына тәмамланды».

Дусай-Кичүдән Минзәләгә китәр алдыннан М.Җәлилгә Сабира апа өч бармаклы бияләй, колхоз председателе Н.Ханнапов киез итекләр бүләк итә. Зур рәхмәтләр әйтеп, бу бүләкләрне кабул итеп алгач, М.Җәлил:

– Бигрәк тә әйбәт кешеләр инде сез, моннан китәсе дә килми, ләкин китәргә кирәк...Җылы киемнәрегез өчен тагын бер тапкыр рәхмәт. Дошманны тар-мар итүдә без дә катнашабыз дип санагыз, – ди.

М.Җәлилне «Кызыл Кичү» колхозының барлык кешеләре хөрмәтләп озаталар. Берничә көннән соң Муса Җәлил Мәскәүдән, «Кызыл Кичү» колхозында булуын искә алып,район җитәкчеләренә үзенә зур игътибар күрсәткән өчен рәхмәт әйтеп хат яза.

Педучилище укытучысы Мөхәммәт ага Гарифуллин истәлегеннән: *«Дәресемнең азагында класска өч укучы килеп керә. Дәрескә ни өчен вакытында кермәүләренең сәбәбен сорыйм. Аларның берсе:*

Шәһәр почтасында Муса Җәлине күрдек. Аны күзәтеп йөри торгач, соңга калдык,– ди.

Мин дә, кызыксынып, элемтә бүлегенә юл тоттым. Муса почтага Казан белән сөйләшергә кергән булып чыкты. Сөйләшеп киттек. Ул безнең педучилищега килергә сүз бирде, озак та үтмәде, шагыйрь белән очрашу кичәсе уздырдык. Без аның белән якын танышлар булып киттек.

М.Җәлилнең Минзәләдәге вакыты бик эшлекле узды. Ул хәрби политик училищеда отличнога укый. Очрашулар уздыра. Хәрби өйрәнүләр вакытында һәм җәмәгать эшләрендә үзен иң актив кеше итеп таныта. Шул вакытта Муса әдәби әсәрләр яза. Ул иҗат иткән «Бүләк», «Иншәр сеңелгә», «Чыршы җыры»,»Суык бабай», «Нәрсә эшләдең», «Мактанчыкка сабак», «Минзәлә истәлеге» һ.б. шигырьләр Минзәләдә чыга торган «Ленин байрагы» газетасында басылалар.

Минзәләдә яшәгән чорда Муса Җәлил барлыгы 35ләп шигырь яза һәм аларны «Каска» дигән исем белән кечкенә җыентыкка хәзерли. Бу җыентык өчен Минзәлә театры художнигы Халитов (ул сугышта һәлак булды) Муса Җәлилнең каска дигән рәсемен хәзерли, бу рәсемне Муса бик яратып кабул итә. Җыентыкка керәчәк кулъязмаларын шагыйрь безнең өйдә хәзерләде, рәсем дә бездә ясалды. Ләкин, ни сәбәптәндер, ул рәсем матбугатта күренмәде.

Минзәләдә иҗат ителгән шигырьләре ил өстенә килгән дәһшәтле көннәрдә һәркемне изге көрәшкә чакыра. Муса Җәлил, иксез-чиксез Ватаныбызны бирелеп сөйгән шикелле үк, аның бер кисәге булган Минзәләне дә ихлас күңелдән яратты. Бездән киткәндә шәһәр театрында уздырылган әдәби кичәдә ул:

Хуш, Минзәлә,
Синдә кунак булдым
Бераз гына, үтеп барышлый!-

дип хушлашты, көрәштә җиңеп кайтып, кабат күрешү хисе белән янды. Муса Җәлил Минзәләдә вакытында ялкынлы пропагандист булды. Минзәлә театры бинасында соңгы очрашу-саубуллашу кичәсендә ул берничә шигырен укыды да:

Сау булыгыз, Ватан сугышында
Җиңеп кайтып, исән күрешик,-

дип хушлашты. Гаҗәп җылы, өметле, көрәшләргә дәрт бирүче хушлашу булды бу».

«Минем йөрәктә Муса абый образы онытылмаслык бер хатирә бу-

лып урнашып калды. Аны бервакытта да онытa алмыйм һәм онытмам да», – ди язмамның башында телгә алынган Иншәр апа Әлкәрәмова. Ул Муса Җәлилне күреп белгән, Минзәләдә чагында Муса аларга килгәләп йөргән. Иншәр апаның әнисе Мәхмүдә апа белән Муса Җәлил Казанда рабфакта бергә укыганнар. Классташлар очрашалар. Мәхмүдә апа ул вакытта М.Вахитов исемендәге урта мәктәп директоры. Мусаны өенә чакыра, гаиләсе белән таныштыра. Буш вакытларында килгәләп йөри. Иншәр апа (ул вакытта укучы кыз, пионерка) Муса Җәлилнең «Хат ташучы» поэмасын яттан җилкенеп-җилкенеп укуын сокланып та, гаҗәпләнеп тә тыңлый. «Аның укуы миндә моңарчы булмаган шигъри хис уятты. «Хат ташучы» поэмасы тагын да матуррак сыман тоела башлады, үземнең дә ятлыйсы һәм аның кебек итеп сөйли беләсем килде», – ди. Муса Җәлил Иншәргә багышлап «Бүләк», «Иншәр сеңелгә» шигырьләрен яза. Бу шигырьләр М.Җәлилнең шигырь җыентыкларына кертелгән.

Исән кайтсам, тагын күрешербез,
Ә кайтмасам,...
Җырым сагынсын!
Сине сөйгән шагыйрь абыеңны
Җыры белән искә алырсың, -

дип яза шагыйрь Иншәргә 1941 елның 25 нче ноябрендә.

Иншәр апада Муса Җәлил турында ике дәфтәр кульязма истәлекләре саклана. Берсендә – чәчмә, икенчесендә – шигъри телдә.Шагыйрьгә багышланган «Саубуллашу» һәм «Шинель» шигырләре дә бар. Иншәр апаның да истәлекләрен кадерләп, горурлык хисе белән (Муса Җәлилне күреп белгән кеше истәлекләре бит!) саклыйбыз, укыйбыз.

Муса Җәлил Минзәләдән 1942 елның 1 нче гыйварында китә. Ул анда озак булмый (барысы 56 көн). Әмма һәр көне бик киеренке, файдалы хезмәт белән үтә.

Шулай итеп, минзәләлеләр патриот-шагыйрьнең истәлеген изге саклыйлар. Республикада фәкать 3 музей Советлар Союзы Герое Муса Җәлил истәлекләрен саклап тора. Берсе – Казанда, икенчесе – Балтач районы Карадуган авылында, өченчесе – Минзәләдә.

Язмамны «Минзәлә истәлеге» шигыренең соңгы юллары белән тәгәллисем килә:

...Сау булыгыз Ватан сугышында
Җиңеп кайтып, исән күрешик!

Муса Җәлил сугыштан әйләнеп кайта алмады, әмма аның үлемсез җырлары безнең йөрәкләрдә яши.

Кулланылган әдәбият:

1. Әлкәрәмова Иншәр. Истәлек хатлары.
2. Кашшаф Гази. Муса турында истәлекләр. – Татарстан китап нәшрияты.-1964
3. Мостафин Рафаэль.Җаваплылык тойгысы. – Казан.Татарстан китап нәшрияты. – 1979
4. Хамматов Шәмси. Муса Җәлил – партия солдаты. – Казан.Татарстан китап нәшрияты. – 1982
5. Хуҗиәхмәтов Ә.Н. Муса Җәлил. Шагыйрь турында истәлекләр. Тарих.-2014

МЫ ПОМНИМ ПОДВИГ ПОЭТА-ГЕРОЯ

Идиятуллина Айгуль, Кулёмина Анна,
8 класс, Нижнекамск, СОШ №31
Руководители: **Бадгиева Эльза Даниязовна,**
учитель татарского языка и литературы;
Нафикова Зульфия Накиповна,
руководитель школьного музея

Муса Джалиль никогда не был в Нижнекамске, ведь нашему городу всего 50 лет. Несмотря на этоего именем назван кинотеатр. Имя героя присвоено татарской гимназии №1. А 30 августа 2012 года в Нижнекамске открыт памятник поэту-герою.

В нашей школе есть музей «Прошлое, настоящее и будущее моего народа». Музей состоит из трёх залов, один из которых посвящён войнам и локальным вооружённым конфликтам. Здесь, в этом зале, хранятся экспонаты, причастные к жизни татарского поэта-героя Мусы Джалиля.

В школьном музее хранятся экспонаты, которые помогли мне прикоснуться к истории.

Первый экспонат – это воспоминания жительницы города Агрыз Сании Мазитовой (Приложение 1). В её доме в 1941 году Муса Джалиль после окончания двухмесячных курсов военных политруков прожил 3 дня. Он ожидал отправления на фронт. В Агрызе находилась железнодорожная станция, с которой военный эшелон увёз татарского

поэта на Волховский фронт. В своих воспоминаниях Сания Мазитова пишет, что после этой встречи до самого пленения поэта вела с ним переписку.

Мы решили убедиться в подлинности воспоминаний Сании Мазитовой. Для этого мы изучили сборники сочинений Мусы Джалиля и в книге «Красная ромашка» нашли подтверждение этих воспоминаний. В книге опубликовано одно из писем, которое поэт прислал Сание (Приложение 2). Муса Джалиль, действительно, присылал ей с фронта стихи. Мои исследования подтвердили подлинность слов Сании Мазитовой.

Как эти воспоминания попали в наш школьный музей? В 1998 году активисты музея привезли их из экспедиции в Агрызский район.

В 1942 году их переписка Сании Мазитовой и Мусы Джалиля была прервана. Весной вторая ударная армия попадает в окружение. Вокруг везде болота, снарядов и мин не хватает. Техника вязнет в талых весенних водах. Питаться приходится по 250 граммов сухарей в сутки. На Волховском фронте были страшные бои. С обеих сторон страшные потери. Сейчас это место близ Мясного бора называют Долиной смерти. На каждом квадратном метре тело солдата. Именно здесь раненный Муса Джалиль попадает в руки фашистов.

Активисты школьного музея Степанова Катя, Садыков Артур, Чикишова Елена, Якубов Алимджан, Галиахметов Альберт участвовали в экспедиции «Поиск», проводившей раскопки в тех местах. Учитель уроков ОБЖ, старший лейтенант запаса Сагдеев Рафкат Гарифуллович подарил школьному музею карту с изображением тех мест, где защищал Родину Муса Джалиль.

Находки, привезённые из Долины смерти стали экспонатами школьного музея: гильзы от снарядов, ящики для мин, патроны, каски советских и фашистких солдат, котелки, маслёнки, ложки, ножи, вилки, остатки штыков, лопатки сапёров и многое другое. Они напоминают нам о тех местах, где воевал, писал свои героические стихи поэт-герой. Ведь эти предметы принадлежали тем, кто бок о бок, плечём к плечу воевал вместе с Мусой.

Непосредственно с военными дорогами поэта связаны экспонаты школьного музея «Прошлое, настоящее и будущее моего народа». Это предметы, привезённые поисковой группой из Долины смерти: гильзы от снарядов, ящики для мин, патроны, каски советских и фашистких солдат, котелки, маслёнки, ложки, ножи, вилки, остатки штыков, лопатки сапёров. Долина смерти – это место, где в 1942 году шли

ожесточённые бои. Место где Волховский фронт попал в окружение. Место, где раненный Муса Джалиль попал в плен к фашистам. А значит экспонаты музея являются молчаливыми свидетелями тех кровавых событий.

Наше исследование мы тоже посвятили памяти героя. Для всех нас он настоящий герой: даже в плену, в шаге от смерти, в самом логове врага он имел силы и желание бороться. Своим подвигом он приблизил нашу Победу, а значит причастен к нашему светлому и мирному настоящему.

Список литературы:

1. Биография, история жизни М.Джалиля//http://www.mega-stars.ru/ writers /musa _dzhalil.

2. Джалиль М. Красная ромашка / М.Джалиль. – Казань: Татарское книжное издательство, 1984. – 543 с.

3. Джалиль М. Моабитские тетради / М.Джалиль.– Факс. изд.– Казань: Татар. кн. изд-во, 2000. – 216 с.– на татар. и рус. яз

4. Архивные материалы школьного музея «Прошлое, настоящее и будущее моего народа»

IN THE FOOTSTEPS OF MUSA DZHALIL

Туктарова Айя, 4 В класс,
Сармановский район Джалильская СОШ №2
Научный руководитель:
учитель английского языка **Нуртдинова Л.М.**

Introduction

The song which freedom taught first, tells me to die like a man.

My life is like a song you sounded! Death like the song must sing!

Dzhalil did not sing his songs until the end; the Nazis cut his life in prosperity. Death did not break him – he has gained immortality. His heroic deed for the Motherland, its people, we remember, honor and glorify until now, from generation to generation, passing admiration for the steadfast courage of the Poet, the Citizen, the Personality.The settlement in which we live, is named after the poet-hero Musa Dzhalil. We are proud of this name. And this fact imposes a special responsibility for the actions and deeds on us. We just must live, study, work like he –

motivated, selfless, not afraid of difficulties. We must be brave, responsible, hardworking, love our Homeland, our republic, our country.

The problem is that the younger generation is not interested in the works of classical poets, does not have Patriotic education.

The theme of the work is «In the footsteps of Musa Dzhalil».

Object of research – biography of M. Dzhalil, and our settlement.

Subject of research – the Labor Glory Museum of M. Dzhalil.

The aim of this work is to determine treatment of our citizens of the settlement towards the poet hero, to show that people are worthy of glory of the hero. And that Dzhalil lives with us, in our hearts and we try to follow him.

Objectives – to show the significance of the Museum of Labor glory of our settlement in the study and promotion of the life and work of Musa Dzhalil, in the Patriotic education of the younger generation, to read the literature and do experiment.

Hypothesis – poems by Musa Dzhalil and the Museum of Labour Glory of our place are the only source of Patriotic education of the younger generation in Dzhalil.

Methods – a population-based survey.

The main

1. Theoretical part

Dying, the hero will not die –
Courage will remain for centuries.
Glorify your name struggling,
Always saying it loudly!

A hundred years ago in an ordinary family, Musa Dzhalil was born, the man who glorified Tatar people with his bright poetic creativity and heroism.

He was the sixth child in the family…

«If you want to understand the poet, visit the birthplace» – it is told in one of the statements. Visiting that land gives you understanding the atmosphere, the nature which inspired the son of the Tatar people for great poetic lines... it's a dream. This possibility was given to sixty inhabitants of our settlement in 2005.

The practical part

A lot of people are surveyed to get to know how much they read such classical poets as: Musa Dzhalil, Gabdulla Tukay, Robert Minnulin and Fanis Yarullin. The most readable writers are Musa Dzhalil and Fanis

Yarullin. The least ones are Gabdulla Tukay and Robert Minnulin.

So, the most favourite poet is Musa Dzhalil among the rezidents of Dzhalil. People were asked at schools, in some clubs for adults, in libraries. 37% of seniors read Musa's poetry. Then juniors comes – 29%. And adults – 27%. At last 4% of people are the rest of the residents. They are students, some go to kindergartens and pensioners.

Residents remember and are proud of Musa Dzhalil. The results of the survey proves that the poetry of Musa Dzhalil are very popular among people. So, we can definitely say that we deserve to have the immortal name of the Great poet!

Literature

1. Ахматзян А.А. Муса Джалиль и его соратники в Сопротивлении фашизму.– Казань: «Идел-Пресс», 2006. -160с.
2. Бикмухаметов Р. Муса Джалиль.– М:Советский писатель, 1957.– 102-130с.
3. Джалиль Муса. Моабитские тетради: Стихи. – Казань: Тат. кн. изд-во, 2005.– 256с.
4. Джалиль Муса. Стихотворения. – Казань: Тат.кн. изд-во, 1976.
5. Джалильский характер: 50-летию НГДУ «Джалильнефть» посвящается. TATNEFT НГДУ «Джалильнефть», 2009г. – 182-204с.
6. Мустафин Р.А. Жизнь как песня.– М.: Дет. лит., 1987, 240 с.

ПОЭЗИЯ, ЛЮБОВЬ, ВОЙНА

Астафьев Александр, VII класс.
Алькеевский район, Старо-Матакская школа
Руководитель: **Астафьева Нина Васильевна,**
педагог-организатор детского коллектива

В истории каждого народа есть имена, о которых говорят все поколения. Они олицетворяют целую эпоху или какую-нибудь область культуры. У татарского народа это такие фигуры, как Габдулла Тукай, Карим Тинчурин, Салих Сайдашев и, конечно же Муса Джалиль.

С Казанью у Джалиля связано всего лишь около пяти лет жизни, но в ней есть много мест, которые хранят память о поэте. Музей-квартира выдающегося татарского поэта, Героя Советского Союза, литературного и общественного деятеля Мусы Джалиля, посвященный его жизни, творчеству и подвигу, основан в 1982 году. Располагается

он на четвертом этаже дома № 17 по улице Горького, где поэт жил с октября 1940 по июль 1941 года – до ухода на фронт.

Здесь он жил, а теперь это две трехкомнатные квартиры: восстановлены мемориальные комнаты, работает интерактивная выставка «В гостях у Мусы», экспозиция «Поэзия, любовь, война». Она находится в литературно-музыкальном салоне, служа одновременно экспозиционным залом и литературно-музыкальным салоном. Новые материалы в экспозиции позволяют проводить экскурсии по темам: «Джалиль и татарская оперная студия» «Опера «Алтынчеч», «Легион «Идель-Урал», «Джалиль и его соратники», «История Моабитских тетрадей», «Опера «Джалиль». Их кульминационным моментом станет показ знаменитых тетрадей.

Как известно в 1933 году было принято постановление Совета Народных Комиссаров ТАССР об организации татарского музыкального государственного театра-студии в Москве. Она открылась в следующем году, а в 1935 году Муса Джалиль стал заведовать ее литературной частью. «…Студии требовался квалифицированны заведующий литературной частью, писатели единодушно рекомендовали на эту должность Мусу Джалиля»,-писал композитор Джаудат Файзи. Поэт целиком окунулся в эту интересную,трудоемкую работу. Вдова Мусы Джалиля Амина-ханум вспоминала: «Джалилю приходилось делать все: составлять репертуар для студии, и создавать новые песни и либретто, и присутствовать на репетициях. Летели дни, месяцы, годы напряженной работы. Все труды окупились с лихвой, когда в 1939 году в Казани открылся оперный театр, выросший на основе студии».

В экспозиции Музея-квартиры об этом рассказывают афиши оперы «Качкын» (музыка Н.Г.Жиганова, либретто А. Файзи), фотографии сцен и исполнителей, программы, пригласительные билеты.

Триумфальная постановка «Алтынчеч» найдет достойное место в новой экспозиции. У этой оперы долгая сценическая жизнь: она шла не только на сцене казанского театра, но и Уфе, Алма-Ате, Москве. Каждая постановка была по-своему премьерной. Материалы об этих постановках вошли в мультимедийный диск.

Судьба Джалиля была неразрывно связана с Казанью. Здесь он учился на рабфаке, выпустил первую книгу стихов («Барабыз», 1925). В 1939-1940 годах возглавлял Союз писателей Татарии, работал в Татарском государственном театре оперы и балета, был депутатом Казанского городского совета. Сюда были устремлены душа и помыслы поэта, отсюда он ушел на войну защищать Родину.

Экспозиция музея на основе подлинных экспонатов рассказывает о казанском периоде жизни Мусы Джалиля, трагических страницах военного времени и нелегкой судьбе военнопленного. Мемориальная часть экспозиции воссоздана по воспоминаниям вдовы поэта Амины Залиловой и его современников – поэта С. Хакима, композитора Н. Жиганова, писателя Г. Кашшафа. Здесь представлены личные вещи поэта и его семьи, предметы эпохи. Самые ценные экспонаты были получены в 1960-70-е годы. Вдова поэта передала в Государственный музей бесценные реликвии – подлинные Моабитские тетради – две рукописные книги стихов, написанные Джалилем во время заточения в фашистской тюрьме Моабит (Берлин).

Ежегодно 15 февраля в День подлинника знаменитые Моабитские тетради выставляются в музее. За цикл стихов Моабитская тетрадь в 1957 году поэту посмертно присуждена Ленинская премия. Муса Джалиль был казнен в 1944 г. в Берлине за участие в подпольной антифашистской деятельности в легионе Идель-Урал. В фондах музея имеется уникальный документ – тюремные карточки о казни М. Джалиля и его десяти товарищей.

… В Казани Мусе Джалилю поставлен памятник и открыт дом-музей. Вот что говорит сестра поэта Х.Джалилова об этом памятнике: «…стоит Муса, подняв голову, гордый, величественный в своей непокорности, всем своим существом стремящийся к свободе. Горящие глаза его устремлены вдаль…»

25 октября 2008 года на юго-востоке Москвы установлен памятник советскому поэту Мусе Джалилю. Двухметровая фигура Мусы Джалиля изображает его в форме капитана Красной Армии с самым знаменитым сборником его стихов в руке – «Моабитской тетрадью».

Всегда ты будешь живым примером, призывом гордым к свободе, к свету!

БАТЫРЛЫК КҮРСӘТ БИРГӘН АНТЫҢА

Исламова Гүзәл, 9 нчы сыйныф,
Сарман районы, Саклау-Баш мәктәбе
Фәнни җитәкче: **Рәхимова Г.Ә.,**
татар теле һәм әдәбияты укытучысы

1953 елның 25 апрелендә «Литературная газета»да «Моабитта язылган шигырьләр» дигән гомуми баш астында шагыйрь М.Җәлилнең

тоткынлыкта иҗат иткән шигырьләре рус телендә беренче тапкыр дөнья күрә. Ә аңа кадәр ничә еллар буена М. Җәлил һәм аның көрәштәшләре хыянәтче исемлегендә йөри.

М.Җәлилнең Берлинның Моабит төрмәсендә утырганда язган шигырьләрен бельгияле партизан Брюссельдагы Совет консуллыгына тапшыра. Төрмәдә ул Җәлил белән бер камерада утырган була.

Бу шигырьләр татар әдәбиятына, тулаем татар халкына йөз аклыгы китерә. «Моабит дәфтәрләре» белән Бельгия партизаны Андре Тиммерманс үзе дә дөньяга танылa. Бу партизанны Берлинны алганда Моабит төрмәсеннән безнең гаскәрләр коткарып калган була. Белгәнебезчә, шигырь дәфтәрләре икәү була. Беренчесен илебезгә алып кайтып җиткерүдә 1946 елда әсирлектән кайткан иптәшләренең берсе Нигъмәт Терегулов булырга тиеш дип фаразларга була. (Д.Гарифуллин «Татар егетләре – француз макизарлары» 13б.). Ләкин Н.Терегулов 1947 елда вафат була һәм беренче «Моабит дәфтәре» ничек сакланып калуы, аның нинди юллар белән Ватанга кайтуын белергә инде мөмкин булмый..

Әмир Галимҗан улы Үтәшев «Идел – Урал» легионында

Сугышка кадәр Әмир Үтәшев Уфа кооперация техникумын тәмамлап, Татарстанның Арча район үзәгендә баш бухгалтер булып эшләгән. Фронтка да шуннан киткән. Алабугада политруклар хәзерләүче кыска сроклы курсларны тәмамлап, лейтенант Үтәшев (рота политругы) сугышчан беренче чыныгуны 1942 елда Курск өлкәсендә ала. Дәһшәтле көрәшләрнең берсендә ике аягы да авыр яраланып, аңсыз хәлдә дошман тырнагына килеп эләгә. Һәм шул хәлдә 1942 елның 6 июленнән газаплы әсирлек тормышы башлана.

Биредә Әмир Үтәшевнең тоткынкта булган шәһәрләр күрсәтелде:

Киев → Дарница → Владимир → Волынск → Польшаның Ченстохов шәһәре

Нәкъ менә шул Ченстоховта ул тиф чире белән авырый башлый. Немецлар аның терелүенә өметләрен җуеп, мәетләр барагына чыгарып ташлыйлар, ләкин аны бер таныш әсир-санитар авырулар барагына күчереп саклап кала. Үтәшевның документлары үлгән Александр Николаевнныкы белән алмаштырып куела (саклап калу максатында).

1941 елның кышында Мәскәү янында бик зур җиңелүгә дучар булганнан соң, немец командованиесе әсиргә төшкән совет солдатларын ярдәмче эшләрдә (башлыча җир казу эшләрендә) генә файдаланып калмыйча, алардан кораллы отрядлар оештырырга дигән карарга килә. Шушы максаттан чыгып, иң элек отрядка кергән башка милләттән

булган әсирләрне руслардан аерып алалар һәм аларны басып алынган өлкәләр министрлыгы карамагына тапшыралар. 1942 елның көзендә, немец гаскәрләренең Сталинградка һөҗүме башлангач, басып алынган Польша территориясендә, Едлино янында «Идел–Урал» легионын оештыруга хәзерлек эшләре башлана. Татар легионерларыннан аерым батальоннар төзеп сугышка җибәрү планлаштырыла.

1943 елда Әмир Үтәшевне Польшаның Едлинодагы хәрби әсирләр лагерена – «Идел-Урал» легионына китерәләр. Биредә ул Рәхим Саттар, Әкрәм Мамлиев ярдәмендә, М.Җәлил белән якыннан таныша. Һәм яшерен оешманың ныклы хәзерлекле бер әгъзасы булып китә.

Бу оешманың төп максаты – үзебезнең ватандашларны, ничек кенә булса да, партизаннар ягына алып чыгып, дошманга каршы бергәләп көрәшү була. Муса Әмиргә ышанычын белдереп, үзләренең башлаган эшләрен тәмам җиңгәнчегә кадәр, ахыргача дәвам итәргә кирәклеген, үзләрен алда нәрсә көтәчәге билгесезлеген әйтә.

1943елның 10 августында фашистлар М.Җәлилне һәм яшерен оешма әгъзаларының бер өлешен кулга алып, зинданга ябалар. «Идел-Урал» легионының Көнчыгыш фронтка җибәрү өчен әзерләнгән 3нче (штаб) батальонын, ашыгыч рәвештә 2 эшелонга төяп Франциянең Луара департаментындагы Ле-Пюи шәһәренә озаталар. Чөнки 1-2 нче батальондагы легионерлар немец офицерларын юк итеп, Көнбатыш Украина ягына чыгалар. Әмир Үтәшев җәлилчеләрнең Франциядәге яшерен оешмасы җитәкчесе була. Ул тиз арада француз партизаннары-макизарлар белән элемтәгә керә. Һәм легионерларның, немецларны коралсызландырып, французларның каршылык күрсәтү хәрәкәтенә бердәм рәвештә кушылуын тәэмин итә.

Мәгълүм булганча, «Идел-Урал» легионында булган егетләр, фашистлар ничек кенә тырышмасын, үз илләренә каршы корал күтәрмиләр, фронтка озатылганнары совет ягына – партизаннарга чыгалар. Шулай ук аларның бер өлешен Франция җиренә, партизаннарга каршы көрәшкә җибәрәләр. Биредә алар Франция партизаннары ягына качалар.

Качып чыгучыларның саны 118 кешегә җитә. Бу «Руслар төркеме» немецларга каршы төрле операцияләрдә катнаша, төрле торак пунктларны алуда алгы сызыкта була. 1944 ел ахырына Франция каршылык хәрәкәте ягына чыгучылар саны 1500 гә җитә.

1945 елның 1 сентябрендә Әмир Галимҗан улы Үтәшев Франциядәге ватандашларын Туган илгә алып кайтучы эшелон җитәкчесен – совет-герман чигендә армия контрразведкасы кулга ала.Хәрби трибунал аны «Ватанга хыянәт иткән өчен» атарга хөкем итә, бераздан бу карар

25 елга иректән мәхрүм итү– каторга белән алыштырыла.

Гаделсезлек, чын дөреслек өчен бик озак көрәшергә туры килә аңа. Үзеннән бигрәк, бер гаепсезгә төрмәләргә ябылган, лагерьга озатылган сугышчан дуслары аның күңеленә тынгылык бирми.

Фашизимга каршы иңгә-иң көрәшкән иптәшләренең намуслы исемнәрен кире кайтарырга булышу, инде вафат ветераннарның якыннарына легионер – макизарлар турында чын хакыйкатьне ачу өчен борчыла, газаплана Әмир Үтәшев. Һәм ниһаять, 1990 елның августында, француз теле белгече Надежда Татаренко белән бергә, махсус рәвештә Франциягә, Ле-Пюи шәһәренә барып, якташларыбызның каһарманлыкларын раслаучы үтә мөһим документлар алып кайта.

«Казанские ведомости» газетасы, 1992 ел, 15 февраль санында язылганнарга күз салыйк. Серж Запальский (сугыш чорында Югары Луара департаментындагы Француз партизан отрядлары берләшмәсе командующие– отставкадагы подполковник) Әмир Үтәшев артыннан күренекле язучы – җәлилче Рафаэль Мустафинга хат юллый: «Идел–Урал» татар легионында антифашистик оешма бар иде, – дип яза ул. – Аңа капитан Александр Үтәшев җитәкчелек итте. Без аны Александр Николас буларак беләбез. 1944елның мартыннан башлап, Үтәшев әфәнде безнең белән Александр Николас буларак хезмәттәшлек итте, дошман турында мөһим мәгълүматлар биреп торды. Август башында, ягъни партизан отрядына күчкәч, ул шушы исемгә паспорт алды. (Немецлар туктаткан очракта күрсәтү өчен). Паспортны аңа мин үзем тапшырдым. Александр Франция гражданины булып санала башлады. (Моны раслаучы документ хәзер дә Югары Луара департаменты архивларында саклана. Александр, эз яшерү өчен, «милләте буенча – алжирлы» булып теркәлде, чөнки ул төс-бите белән шул халыкка тартым иде...).

Франциядән кайткач, Әмир ага Үтәшев Идел–Урал төбәгендәге хәрби комиссариатлар, дәүләт куркынычсызлыгы комитеты вәкилләре белән элемтәгә кереп, үзенең сугышчан дусларын легионер-макизарларны эзерләүгә керешә.

1993 елның 21-24 апрель көннәрендә Үтәшев Франциядә фашистларга каршы көрәшкән легионер-макизарларның Беренче халыкара конференциясендә катнашып, эзләнүләрен тагын да киңрәк җәелдереп җибәрү өчен зур мөмкинлекләргә ия була. Нәтиҗәдә, байтак кешегә намуслы исемнәре кире кайтарыла. Әмир ага элек исемнәрен әйтергә дә ярамаган йөзләгән легиончыларның исемнәрен белә. Шулар арасында Гокәшә Хәйрулла улы Хәйруллин (Дамир Гарифуллинның бер туган абыйсы) да була.

Дамир Гарифуллин Әмир ага Үтәшев белән очраша

Дамир Гарифуллин Әмир ага Үтәшевне исән чагында күрү бәхетенә ирешкән икән. Аны күреп аралашу байтак табышмакка чишелеш бирә. Татарстанның КГБсының җәмгыять бәйләнешенең үзәк башлыгы Равил Кашаповка хат җибәрә ул. Аның үтенечен канәгатьләндереп, документлар тупланган 3191нче санлы эшне төшерәләр.

Беренче кәгазь ТАССР Дәүләт куркынычсызлыгы министрлыгының дүртенче бүлегенең икенче бүлекчәсе оперуполномоченные өлкән лейтенант Мусин карарының күчермәсе. Бу карарны шул ук бүлек начальнигы подполковник Вервес раслаган. Анда сүз Хәйруллин Гокәшәгә аерым эш ачу турында бара. Аңа «немец агенты, пропагандисты» дигән мөһер сугыла. Янәсе, кулга алынган Гыйләҗев К.һәм Снегадов Л.А. күрсәтмәләре әнә шул хакта сөйли.

Сугыш тәмамлануга КГБ биналары эчендә әсирлектән кайтучыларны эзәрлекләү башлана. Казанда аларны эзәрлекләү өчен махсус исемлекләр төзелгән. 42нче санлы исемлектә 23 нче кеше булып Хәйруллин Гокәшә язылган була. «25 яшьтә, Тат. АССР дан, татар, аерым билгеләре: уртача буйлы, тулы, озынчарак йөзле, коңгырт чәчле, шадра. Ватанын саткан. Идел – Татар легионнары өчен ачылган пропагандистлар курсында укыган, аннан соң Ле–Пюи (Франция) шәһәрендәге легионда пропагандист булып эшләгән» диелә анда.

Райондашыбыз Гокәшә Хәйруллин язмышы

Автобиографиясенә күз салсак, ул 1918 елның 9(22)нчы ноябрендә туган Сарман егете. Иске Кәшер ТБУМының 7сыйныфын тәмамлагач, Алабуга педагогия техникумына укырга керә һәм аны 1936 елда тәмамлый. Аннан соң Красный Бор районының Салагыш мәктәбендә укыта. 1938 елдан ул Әлмәт районының Бигәш мәктәбенә укытучы итеп билгеләнә һәм шунда 1940 елның февраль аена кадәр, ягъни армия сафларына – фин сугышына киткәнче эшли. Әмма хәрби хезмәткә алынып, карантин вакытлары үтеп, ант кабул итү чорына фин сугышы тәгәлләнә. Шулай итеп, Гокәшә Хәйруллин фин сугышына катнашмый. 1941нче елда Бөек Ватан сугышына керә.

1941 елның өченче сентябрендә Полтава янында тигезсез сугышларда әсир төшә. Аннан соң төрле лагерьларда йөри. «Идел–Урал» легионында үлемнән котылып кала.

Аның эш кәгазьләрендә Франциядәге Кастресш офицерлар курсын, Потсдам шәһәрендә пропагандистлар курсын тәмамлавы, легионда

пропагандист һәм китапханәче булып эшләве легионерлар алдында лекцияләр, докладлар укуы, алар арасында татар комитетыннан алынган әдәбият һәм газеталар таратуы, «Идел–Урал» дигән мөстәкыйль татар дәүләте төзүне чагылдырган «Утлар» дигән пьеса язуы әйтелгән.

Суд Гокәшә Хәйруллинны 25 елга хөкем итә. Ул гомеренең өрлектәй 10 елын Казахстанның Җизказган шәһәрендә бакыр шахталарында үткәрә.

1957 елдан Казанда төзелеш эшләрендә эшли. Яхшы эшләгәнен күреп, аның турында газеталарга да язып торалар, рәсемнәрен бастырып чыгаралар. Хәтта шәһәр Советына да, район Советына да депутат итәләр. Тормыш иптәше Зәйтүнә белән 3 кыз үстерәләр.

Г. Хәйруллин да шигъри җанлы кеше була, туйларга, юбилейларга шигырьләр яза. Казандагы әдәби кичәләрнең берсен дә калдырмый. Әдибебез Нәкый ага Исәнбәт белән дустанә мөнәсәбәттә булалар.

Шулай итеп, Гокәшә Хәйруллин Сарман егете дә «Капитан Александр»ның (Әмир Үтәшевнең) отрядында булган дигән нәтиҗәгә килдек. Дамир Гарифуллинның сүзләре белән килешми мөмкин түгел: «Абыемның сугышка кадәр латин хәрефләре белән язган шигырьләр тулы ике калын дәфтәре сакланган. Алардагы шигырьләрне укыйсың да, уфтанып, сугышка тагын бер мәртәбә ләгънәт укыйсың. Бөреләнгән, әмма чәчәк атарга өлгермәгән нинди матур гөлне корыткан бу каһәр төшкере сугыш...».

Әмир Үтәшев үз отрядындагы 188 сугышчыны исән – имин туган илгә алып кайта. 1990 еллардан соң исем – фамилияләрен ачыклап, аларны эзләү белән шөгыльләнә. Исән калганнары белән хат алышып, аралашып тора. Гомеренең соңгы елларын ил алдында бер гаебе булмаган легионерларның исемен халыкка кайтаруда күп көч куя.

1995 ел азагында Әмир аганың тормышында тагын бер истәлекле вакыйга була: ул Франция хөкүмәте билгеләгән махсус пенсияне ала башлый! Әнә шулай, нечкә күңелле, олы җанлы французлар үз Ватаннарының азатлыгы һәм бәйсезлеге өчен көрәшкән «комбатан волонтер»ны – инде сугыштан соң күп еллар үтсә дә! – онытмыйлар. Әмир ага Үтәшев турында кайгыртып, 1995 елның апрелендә Казанга Франциянең Россиядәге Гадәттән тыш һәм тулы вәкаләтле илчесе Пьер Морель әфәнде махсус килеп китә. Пенсия өчен кирәкле документларны да шул чорда хәзерләтеп ала.

Франциядәге Каршылык күрсәтү хәрәкәте ветераннарының «Комбатан Волонтер» ассоциациясе Әмир Галимҗан улы Үтәшевне, сугыш

елларында фашистларга каршы көрәштә күрсәткән зур батырлыклары һәм макизарларны аклаудагы тынгысыз эшчәнлеге өчен, 1995 елда үзләренең «Почет билгесе» белән бүләкли.

Каһарман шәхесләр, фани дөньяны калдырып, бакый дөньга – Мәңгелеккә китә тора. Әмир ага Үтәшевне рәхимсез авыру 1996 елның 21 гыйнварында, башка кузгала алмаслык итеп, урынга ега. Бөтен гомере тоташ батырлыктан, ялкынланып янудан торган олпат ир-атның – Әмир Галимҗан улы Үтәшевнең күпне кичергән тынгысыз йөрәге туктый. 77 яшен дә тутырырга өлгермәгән олуг милләттәшебезне, зур кадер-хөрмәт күрсәтеп, Казан каласының Яңа бистәдәге мөселман зиратына җирлиләр.

Бүгенге көндә без, 9 нчы класс укучылары, үзебезнең эзләнү эшчәнлегебез нәтиҗәсе итеп, чын күңелебездән горурланып шуны әйтә алабыз: Әмир Галимҗан улы Үтәшевның Муса Җәлилнең атаклы «Моабит дәфтәрләре» н саклап калуда һәм аны Ватанга ирештерүдә дә хөрмәт белән искә алырлык өлеше бар! Һәм өстәп тагын шуны да әйтергә кирәк: әсирлектән кайтканнарның язмышын ачыклауда райондашыбыз Дамир Гарифуллин шулай ук бик зур эшчәнлек алып барган.

Файдаланылган әдәбият

1. «Сөембикә» журналы №2 2005. «Муса Җәлил белән очрашулар»
2. Өстәл календаре 1994. (25август– 9сентябрь) «Җәлилчеләр»
3. «Татарстан яшьләре» №23. 1996. «Үтәлгән Васыять»
4. «Сабантуй» №13 – 12. 1996. «Без сиңа ышанабыз, Әмир!»
5. Дамир Гарифуллин «Татар егетләре – француз макизарлары» 2004

ЗИННӘТ ХӘСӘНОВ – МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ КӨРӘШТӘШЕ

Харисова Эльвина, 9 нчы сыйныф,
Сарман районы, Иске Кәшер мәктәбе
Җитәкче: **Набиуллина Фәридә Әнвәр кызы**

Сарман ягы бик күп батырлар белән дан тота. Ә без, Иске Кәшер авылы кешеләре, шушы төбәктә туып-үскән Зиннәт Хәсәнов белән горурланабыз. Исеме 1950 елларда гына дөньяга яңгыраган З. Хәсәнов мирас итеп туган авылына үзенең үлемсез исемен калдырды. Ләкин З. Хәсәновның тормыш юлы җирле матбугат битләрендә генә яктыр-

тылган. Бу инде аның тормышын алга таба да өйрәнергә кирәклекне күрсәтә.

Безнең бүгенге көнебез, кояшлы иртәләребез меңнәрчә каһарманнар каны белән яулап алынган. Без аларның үлемсез батырлыгы алдында баш иябез, яшәүнең кадерен белергә өйрәнәбез. Авылдашыбыз, патриот шагыйрь Муса Җәлилнең көрәштәше, Зиннәт Хәсәнов исемен батырлык символы итеп кабатлыйбыз. Зиннәт, Җәлил, Гайнан, Алиш һәм башка көрәштәшләре белән палач балтасы каршысына елмаеп атлаган. Чәнечкеле чыбык белән әйләндереп алынган фашист төрмәсеннән очып чыккан кош кебек аның исеме илебезгә әйләнеп кайтты. Әйе, үзенең Ватанга бирелгәнлеге, батырлыгы белән Зиннәт Хәсәнов җәлилчеләр гвардиясенең Бер солдаты буларак үлемсезлек хокукы яулады.

Әйе, Сарман районында бар андый авыл. Кешеләре мактап туялмый үзен. Данлыклы Ябалактавы, уйсу җирләре, сазлыклары белән горурланалар. Иске Кәшер тарихы белән кызыксынып, без тарих укытучысына мөрәҗәгать иттек һәм мәктәп музеендагы язулар белән таныштык. Безнең авылга иң беренче булып Кәшер исемле кеше гаиләсе белән килеп утырган. Авылыбызның исеме менә шушы кешегә бәйләнгән дә инде.

Хикмәт исемдәмени, диләр. Авыл халкы әйтсә, хак әйтә. Авыл тарихы аның кешеләре һәм шул кешеләрнең эшләре белән языла.Бу яктан караганда, Кәшер авылы бик бәхетле. Ахмадуллиннар, Маликовлар кебек эшмәкәрләр авыл халкына матди яктан ярдәм итсәләр, Гыйззатуллин Рафис Әхәт улы кебек асыл затлар якташларын рухи яктан баеталар.

Сарман районы Иске Кәшер авылында, чылтырап аккан инеш буенда, тау тезмәсе башлана. Халык аны Ябалак тау дип йөртә. Шушы Ябалак тауның авылга таба карап торган мангаенда, көрән-сары төстәге кыя ташлар, кояшта балкып әллә кайлардан ук күренеп тора...

Ул кыялы, ташлы тау. Анда ташлар арасында бик күп ябалаклар яшәгән. Шунлыктан ул Ябалак тавы дип йөртелә башлаган. Үзенең күренеше белән дә канатлы җәелгән ябалакка ошый. Борын-борыннан килгән йоланы үтәп, авылның ир-егетләре яуга яки чит-ят җирләргә эш эзләп китәр алдыннан, тау башына менеп (монда менәр өчен дә егетлек кирәк!) шул кыя-ташка исемнәрен уеп калдырганнар. Исемен ташка язган кеше, туган авылына исән-имин әйләнеп кайта икән, дигән, риваять бүген дә яшәп килә авылда...

Ә инде илебез азатлыгы өчен сугышта һәлак булган, батырлыклары белән якташларының ихтирамын казанган кешеләрнең исемнәрен

авыл халкы үзе ташка уеп куя. Иске Кәшердән чыккан күп егетләрнең исемнәре бар ул кыяда. Монда безнең авылдашыбыз, туганыбыз Зиннәт Хәсәнов исемен дә укыйбыз... Шул уңайдан, без Кәшер авыл халкы арасында сораштыру үткәрдек. Бу сораштыруда 20 кеше катнашты. Без аларга түбәндәге сорауларны бирдек.

1. Безнең авылдан чыккан кешеләр арасында батырлар бар дип уйлыйсызмы?

2. З.Хәсәнов турында беләсезме?

3. Аның батырлыгы нәрсәдә?

4. Илең өчен үзеңне корбан итү кирәк дип саныйсызмы?

Сораштырудан чыгып нәтиҗә ясадык. Өлкән буын кешеләре З. Хәсәновны бик әйбәт белә булып чыктылар, ләкин тормыш юлы белән күпләр таныш түгел. Яшьрәкләр батыр турында хәбәрд,ар түгел икән.

Шушы сораштырулардан нәтиҗә ясап үземнең фәнни эш җитәкчем белән авылдашыбыз турында материаллар, мәкаләләр эзли башладык. Без З. Хәсәновның туган нигезендә кунакта булдык, туганы, хәзерге вакытта Кәшер авылында ветеринар булып эшләүче Зиннәт абый белән очраштык (Зиннәт абый Хәсәновка исемен батыр Зиннәт абыйсы хөрмәтенә кушалар) истәлекләрен тыңладык. Китапханәләрдә, мәктәп музеенда булган китапларны алып, тормыш юлын һәм иҗатын өйрәндек.

Ул 1916 елның 19 нчы ноябрендә Уфа губернасы, Минзәлә өязе, Иске Кәшер авылында туган. Иске Кәшер бик матур авыл. Тирә ягында калын-калын урманнар, биек– биек таулар булмаса да, авылыбыз бик матур җиргә урнашкан. Авылыбыздан ерак түгел Ябалак тавы бар. Зиннәт абый бу тауда уйнап үскән. Аның бөтен яшьлеге шушы тау белән бәйләнгән.

1941 елда сугыш башлана. Авылларда, шәһәрләрдә күз яше. Ябалактау бөркете Зиннәт абый да Бөек Ватан сугышына китә.1942 нче елда Брянск юнәлешендә дошман кулына әсирлеккә төшә. Әсирлектә ул Муса Җәлил белән таныша. Солдатлар арасында җәлилчеләрнең листовкаларын тарата һәм кораллы восстание әзерләгәндә актив катнаша. Бу оешма «сатлыкҗан» күрсәтүе буенча кулга алына.1944 нче елның 25 нче августында көндезге сәгать 12 дә Муса Җәлилне һәм аның курку белмәс 11 иптәшен, шул исәптән, Зиннәт абыйның 9 нчы кеше булып, башын гильотинада кискәннәр. Үлем сәгате суккач та, фаҗиганең чишелүен искиткеч түземлек белән карап торганда, палач балтасы астына башны тоткан чакта, Муса һәм аның үзенә тиң батыр көрәштәшләре елмайганнар икән (бу фактны Шпандау төрмәсе

рухание Георги Юрытко раслый) – алар дошманнан үзләрен өстен тотканнар, чөнки көлү – җиңү билгесе. Шул елмаюлары белән алар дошманнарны тетрәткәннәр.

Иске Кәшер авылы мәдәният йортында урнашкан музейда батыр Зиннәт һәм җәлилчеләр турында төрле елларда язылган истәлекләр һәм аның үз куллары белән ясаган тормыш-көнкүреш предметлары саклана. Музейлар бит алар үткәнне киләчәк белән тоташтыручы күпер сыман. Монда төрле елларда музейга килгән кунакларның язмалары да саклана.

Авылдашы Кәримов Гәрәй истәлегеннән:

– 1942 елның җәй айлары иде булса кирәк. Польша тирәсендәге әсирләр лагерында ачтан шешенеп, аякларны көчкә сөйрәп йөри идем. Лагерьга яңа китерелгән әсирләр арасындагы бер кеше таныш сыман тоелды. Өстендә ертык шинель, башында төсе уңган пилотка, аягында агач ботинкалар. Текәлебрәк карасам – үз күзләремә үзем ышанмадым. Зиннәт ич бу! Бераздан безне атаклы Демблин лагерына күчерделәр. Бу юлы төрле блокларга эләктек, очрашу кыенлашты. Эшкә йөргәндә генә күрешә идек...

Бервакыт Зиннәт таш казырга йөрми башлады. Соңыннан гына белдем, яшерен оешма аны кухняга эшкә урнаштырган икән. Ә минем хәл көннән-көн начарланды. Аяктан калдым. Эшкә чыкмадыңмы – баланда эләкми, аяк сузып үләсе кала. Шулчак Зиннәт килде. Берничә пешкән бәрәңге алып килгән. Ризыкның тәмен дә белмичә диярлек, йотып җибәрдем. Шулай итеп һәр көнне килгән саен берәр шалкан, я берәр чөгендер, я башка берәр төрле ризык алып килә иде. Шулай итеп мине Зиннәт үлемнән коткарып калды. Ул мин аякка басып йөри башлагач, мине үзенең яңа дуслары Гайнан Кормаш, Абдулла Баттал белән таныштырды. Күреп торам, алар гади дуслар гына түгел. Мәгънәле карашларыннан, бер-берсенә ярдәмләшеп, ниндидер планнар корып йөрүләреннән нәрсәдер сизенә идем. Тик мин сорамадым. Зиннәт үзе әйтмәде. Ә инде аннан юлларыбыз бөтенләй аерылды. Зиннәтне бүтән күрмәдем».

Муса Җәлил һәм аның көрәштәшләре турындагы язмалардагы Зиннәт Хәсәновның фашистлар тоткынлыгындагы эшләре турында шактый җылы итеп телгә алына. Шунысы характерлы, җәлилчеләрдән исән-сау илгә әйләнеп кайткан Рушат Хисаметдинов һәм Фәрит Солтанбековларның истәлекләрендә Зиннәт яшерен оешмада иң хәтәр порученияләрне үтәүче булып гәүдәләнә.

Мәсәлән, аңа Гайнан Кормашев белән тоткыннарны үлемнән саклап

калу максатыннан ашамлыклар тапшыру йөкләтелә. Берлиннан газеталар алып кайту да аларга йөкләтелә. Зиннәт иң ышанычлы кешеләр рәтендә Берлин-Едлино яшерен оешмасына тартыла. 1943 елның май ахырында оешма членнары Муса Җәлил алдында илгә тугрылыклы булырга, фашистларга каршы бергәләп көрәшергә ант бирәләр. Шушында ук Кормашевның тәкъдиме буенча, Зиннәт Хәсәнов белән Фәрит Солтанбековка Абдулла Алиштан листовкалар алып кайту һәм аларны тарату заданиясе тапшырыла.

Мусаның дәфтәре, пьесалары баракта З.Хәсәновның мендәрендә була. Листовкалар да аңарда була. Немецлар аларны шуннан алганнар» – дип яза Фәрит Солтанбеков, легион членнарының 1943 елның 11 августында кулга алынуларын искә төшереп.

Рушат Хисаметдинов истәлегеннән:

– Күп сөйләргә яратмый, холкы сабыр, бик мөлаем кеше иде. Фашистлар «Идел-Урал» легионын төзи башлагач, яшерен оешма үзәге дә Едлинодагы хор-бию капелласына күчте. Зиннәт капеллага теләмичә генә керде, чөнки аның өчен немец формасын кияргә кирәк иде. Ләкин башкача легионерлар арасында яшерен эшне җәелдереп булмый иде. Заданиелләрне аңа Гайнан Кормаш бирә иде. Барлык нечкәлекләрен белмәсәм дә Зиннәтнең аеруча куркыныч һәм җаваплы эшләр башкаруын белә идем.

Әйе, үзенең Ватанга бирелгәнлеге, батырлыгы белән Зиннәт Хәсәнов җәлилчеләр гвардиясенең бер солдаты буларак үлемсезлек хокукы яулады. Мин аны, бер дә шикләнмичә, туган ягын өзелеп яратучы батыр дип әйтә алам.

Муса Җәлилнең көрәштәшләре хәзер үзләре дә легендага әверелделәр. Бу көрәш турында дистәләрчә китаплар, җырлар язылды. Чөнки Муса, Алиш, Зиннәт һәм аларның көрәштәшләрендә чорыбызга тиң бөек гражданлык хисе көчле булды, аларның рухын гестапо палачлары, бозлы төрмә подваллары да сындыра алмады. Әкиятләрне артта калдыра торган батырлык һәм фидакарьлек күрсәткән бу корыч нервлы ир– егетләр, совет халыкларнының һәм Европа илләренең азатлыгы һәм тыныч яшәүләре өчен, бәхетле тормыш өчен җаннарын да аямадылар һәм яшь гомерләрен корбан иттеләр.

Зиннәт Хәсәновны, Муса Җәлилне, Абдулла Алишны һәм аларның көрәштәшләрен халкыбыз һәм планетабызның барлык яхшы күңелле кешеләре хөрмәт һәм ихтирам белән искә алалар. Юк, Җәлилчеләр бездән аерылмадылар. Алар халык күңелендә, халык йөрәгендә яшиләр.

Без, Сарман районы кешеләре, Зиннәт абый Хәсәнов белән чиксез горурланабыз. Ул безгә батырлык рухы бирә. Бу сүзләрдә күпме хаклык бар!

Без, 21 нче гасыр балалары, туган ил өчен, халык бәхете өчен һәлак булган көрәшчеләребезне мәңге онытмабыз!

Кулланылган әдәбият

1. Р.А.Мостафин «Өзелгән җыр эзеннән» китабы. Казан. 1981 ел
2. И.Зәбиров «Җәлил һәм җәлилчеләр». Документаль очерк. 2 чыгарылыш. Казан, 1990 ел.
3. Р.А. Мостафин «Герой-шагыйрҗ эзеннән». М-1971.
4. Ә. Маликов «Бергә яккан учаклар». Казан, Татарстан китап нәшрияте.– 1991 ел.

БАТЫРЛАР ЭЗЕ БУЙЛАП

Җиһаншина Азалия, 9 нчы а сыйныфы,
Яр Чаллы шәһәренең 78 нче лицее
Фәнни җитәкчесе: **Мәгъдәнова Әлфия Сәрвәр кызы,**
татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Шагыйрь Муса Җәлил күрсәткән батырлыклар, аның көрәштәшләре турында һәркемгә мәгълүм. Унбер Җәлилченең гомере өзелүе турында да күпләр белә. Җәлил турында күп нәрсәләр билгеле, ә аның көрәштәшләре турында мәгълүмат бик аз. Шуның өчен, мин бу хезмәтемне Муса Җәлилнең көрәштәшләренә, бигрәк тә унбер җәлилченең берсе булган Зиннәт Хәсәновка багышларга булдым.

Зиннәт Хәсәнов – безнең гаиләнең нәсел шәҗәрәсендә зур урынны алып тора. Әниемнең нәсел ботаклары Зиннәт Хәсәновка барып тоташа. Минем әниемнең әнисе Мөнҗия әбием Сарман районы Иске Кәшер авылыннан. Ә әбиемнең әнисе Сара әбием Зиннәт абый Хәсәнов белән ике туган балалары. Аның турында күбрәк белгән саен, миндә бу батыр туганыбызга карата кызыксыну, зур горурлык хисләре арта барды. Безнең нәселдән булган Зиннәт Хәсәнов турында тулырак мәгълүмат бирү, әле моңа кадәр билгеле булмаган якларын ачып салу хезмәтебезнең **төп максаты** булып тора һәм Бөек Җиңүнең 70 еллык юбилее алдыннан шушы фәнни хезмәтебезне язу – аның актуальлеген билгели. Югарыдагы бурычларны тормышка ашыру өчен, Зиннәт абыебыз турында

мин әбием белән күп мәртәбәләр сөйләшеп, аның тормыш юлы, аеруча балачагы турында шактый гына истәлекләр җыйдым. Шулай ук шушы өлкәдә күп эзләнүләр үткәргән Рафаэль Мостафинның «Герой-шагыйрь эзләре буйлап»(1976), «Муса Җәлил турында истәлекләр»(2006), Исхак Зәбировның «Җәлил һәм Җәлилчеләр» (1983) һәм башка күп кенә материалларга таянып эш алып барылды, җәлилчеләргә (аеруча Зиннәт Хәсәновка) хас булган сыйфатлар ачыкланды, шулар аша халкыбыз яшәешенең төп кануннары билгеләнде.

Зиннәт Хәсәнов – безнең нәселдән

Иске Кәшер авылында халык Ябалак тау дип атап йөрткән калкулык бар. Аның авылга таба карап торган өлеше көрән-сары төстәге ташлар белән чуарланган. Элек-электән үк чит җирләргә бәхет эзләп китәр алдыннан ир-егетләр тау башына менеп, шул кыя ташка исемнәрен язып калдырганнар. Авылда яшәп килгән риваять буенча, исеме ташка язылган кеше туган авылына исән-имин әйләнеп кайта, имеш...Ә инде илебез азатлыгы өчен сугышта һәлак булган батырларның исемнәрен авыл халкы ташка үзе теркәп куя. Иске Кәшердән чыккан танылган кешеләрнең исемнәре дә кыядагы ташта урын алган. Монда латин хәрефләре белән язылган Зиннәт Хәсәнов исемен дә күрергә була.

Зиннәт Хәсәнов – безнең гаиләнең нәсел шәҗәрәсендә зур урынны алып тора. Әниемнең нәсел ботаклары Зиннәт Хәсәновка барып тоташа. Минем әниемнең әнисе Мөнҗия әбием Сарман районы Иске Кәшер авылыннан. Ә әбиемнең әнисе Сара әбием Зиннәт абый Хәсәнов белән ике туган балалары. Безнең гаиләбездә иң кыйммәтле истәлекләрнең берсе – Дамир абый Гарифуллин төзегән шәҗәрә саклана. Бу шәҗәрәгә карап, нәселебезнең берничә гасырлык тарихын өйрәнеп була.

Зиннәт Хәсәнов 1916 елның 16нчы ноябрендә Татарстанның Сарман районы Иске Кәшер авылында туа. Иске Кәшер урта мәктәбен тәмамлый. Беркадәр колхозда эшли, аннары Казанда төзелештә эшләп ала.Зиннәтнең әтисе Хөснулла һәм әтисенең бертуган абыйсы Хөсәен (бу минем Сара әбиемнең әтисе) бик тә эш сөючән булганнар. Шуның өчен дә авылда хәлле генә крестьяннар булып яшәгәннәр. Аларның үзләренең яшелчә бакчалары булган, шул бакчаны сугару өчен алар инештән сыерлар, үгезләрен җигеп, су ташый торган булганнар. Авылда авырып киткән кешеләр дә ярдәм сорап, аларга килә торган булганнар.

Әйбер ясарга да бик оста булганнар. Чана, тәрәзә рамнары һәм башка әйберләрне үз куллары белән ясый торган булганнар. Кечкенә

Зиннәт тә алтын куллы булып үсә. Үсә төшкәч, үзе дә балта остасы булып киткән. 20 нче елларда Хәсәновларның бар малларын тартып алып, өйләреннән куып чыгарып, авылдан куганнар. Берникадәр вакыттан соң алар кире авылга кайтканнар һәм барысын да яңадан башлаганнар. Алар яшәгән келәт әле бүгенге көндә дә исән, ди әбием.

1921 елның ачлык афәтен Хәсәновлар гаиләсе ил белән бергә уздыра. Имән чикләвеге җыялар, алабута орлыгын тартып, ипи салалар, юкә кайрысы ашыйлар. Тәмам хәлдән таеп, шешенә башлагач, Совет власте кырып-себереп, соңгы запаслардан ярдәм җибәрә: ак он, йомырка порошогы, какао... Какао турында кемнәндер ишетеп булса кирәк, Зиннәт: «Кеше каны ул... Үлсәм-үләм, авызыма да алмыйм», – дип сөйләнеп йөрсә дә, тәмен белеп алгач, авызын чәпелдәтә-чәпелдәтә эчә. Ул, башка малайлар кебек үк биш-алты яшеннән кул арасына керә башлый: җир тырмалый, печән җыя, мал карый. Иске Кәшер мәктәбенең ул чаклардагы директоры Гайсә ага Габбасовның әйтүенә караганда, Зиннәт бик тырыш, сәләтле, тәртипле укучы була. Еш кына аңа артта калучыларны беркетәләр. Җәмәгать эшләрендә дә актив катнаша ул. Җәй көне укучылар ярдәмче хуҗалыкта эшли. 1935 елның җәендә 18 яшьлек Зиннәт авылдан бәхет эзләргә чыгып китә. Казанга килгәч, ул бер ел чамасы химия заводында җир казучы булып эшли. Бераз хәл җыйгач, Казан сәүдә техникумына укырга керә. Техникумның комсомол комитеты члены, Кызыл Хаҗ җәмгыятьләренең актив члены була. Чыгарылыш имтиханнарын уңышлы биргәннән соң, аны Киров шәһәренә сәүдә үзәк конторасына товар белгече итеп җибәрәләр. Бу эштә Зиннәт бер-ике ай гына эшләп кала, 1939 елның көзендә армия сафларына чакырыла. Берничә ай хезмәт иткәннән соң, егетне кече командирлар курсларына укырга җибәрәләр. Физик яктан чыныккан, техникумда укыган чакта ук «Ворошилов укчысы» исемен яулаган Зиннәт хәрби тормышка тиз ияләшә. Курсларда да ул гел «отлично»га гына укыйһәмлейтенант званиесен ала. 1940 елның җәендә Зиннәт туган авылына отпускка кайта. Авыл яшьләре белән кичәләр, спорт уеннары, ату ярышлары оештырып йөри. Бу аның авылга соңгы кайтуы була. Аннан соң фронтка китә.

Зиннәт Хәсәновның Берлинда табылган үлем таныклыгында «Кауфман (сәүдәгәр) Зиннәт Хәсәнов, мөселман, торган урыны Едлино (Польша)... Мәрхүм 1916 елның 19 декабрендә Казанда (Россия) туган. Атасы – Хөснулла Хәсәнов. Анасы – Хәнифә Хәсәнова, кыз чактагы фамилиясе Дәүләтшина. Икесе дә Казанда яшиләр: Сарман, Иске Кәшер. Мәрхүм өйләнмәгән булган», – дип әйтелгән. Зиннәтнең

батырлыгы турында бу документ табылганчы ук Җәлилнең исән калган көрәштәшләре күп сөйләделәр. Шуңа күрә бу таныклык, кайбер төгәлсезлекләре булуга карамастан, шик-шөбһә тудырмады. Таныклыкта фамилиясе дөрес язылмаган. Дөрес, Зиннәтнең ата-бабадан килгән фамилиясе Хәсәнов. әсирлектә дә ул үзен шулай яздырган, барлык көрәштәшләре аны шулай белә. Әмма рәсми документлар буенча ул – Хөснуллин (Сугышка кадәр бу якларда фамилияне әтисе исеме буенча бирә торган булганнар). Шуңа карамастан, тарихка ул Хәсәнов булып кереп калды. Туган көне дә Иске Кәшер авылының мәхәллә мәчетендә алып барылган һәм бүгенгәчә сакланган метрика китабында «1916 елның 16 ноябрендә туган, атасы Хөснулла Хәсән улы, анасы Хәнифә Дәүләтша кызы» дип язылган.

1941 елның октябрендә фашистлар Мәскәү янына җитеп, фронт хәлләре кискенләшкәч, Зиннәтне башкала янындагы оборона участогына җибәрәләр. Алгы сызыкка килеп җитүе була, аңа яңа гына ут эченнән чыккан, ярты составын һәм командирын югалткан рота тапшыралар. Ярты сәгатьтән ул ротаны чираттагы контрһөҗүмгә күтәрә... «Әти, әни. Мәскәү янында «күңелле генә» сугышып ятабыз, – дип яза Зиннәт үзенең сугыш кырыннан килгән бердәнбер хатында. – Дошман пулялары баш түбәсеннән ач кигәвеннәрдәй безелдәшеп очалар. Хәзер атакага күтәрелергә торабыз». Шул ук көздә өлкән уллары Мөхлисулладан да хатлар өзелә.

Кышның иң салкын көннәрендә аның геройларча һәлак булуы турында кара печатьле кәгазь килә. Зиннәттән исә сугыш беткәнче хәбәр-хәтер булмый.

Төрле җирләргә язып, эзләтеп караганнан соң гына Оборона министрлыгыннан Зиннәт Хөснуллинның Брянск юнәлешендәге каты бәрелешләр вакытында хәбәрсез югалуы турында хәбәр килә. Зиннәтнең полкташы Б.Лотфуллин истәлегеннән: «Брянск юнәлешенең Спас авылы янында булды бу хәл. Кыска вакытлы артподготовкадан соң, безнекеләр һөҗүмгә күтәрелделәр. Дошманны беренче, аннан икенче траншеясыннан бәреп чыгардык. Өченчесенә якынлашканда, немецлар контрһөҗүмгә күтәрелделәр. Уң яктан урман артына яшеренгән танклары килеп чыкты. Алар артыннан өере белән автоматчылар килә иде. Ә безнең сафлар инде шактый сирәгәйгән. Икенче яктан да дошман күренгәч һәм чолганышта калу куркынычы тугач, чигенергә приказ булды. Атыша-атыша чигенеп барганда рота командиры Зиннәт Хәсәновның, күкрәген тотып, егылуын күрдем. Аңа ярдәмгә ташланган ике солдатны дошман пулеметы кисеп алды. Шунда ук ике арада

свастикалы авыр танк күренде. Бик азыбыз гына исән килеш үз траншеябызга кайтып егылдык».

Сугыш кырында рота белән идарә иткәндә каты яралана һәм фашистлар кулына әсирлеккә төшә. Фашист әсирлегендә Зиннәт Хәсәнов «Идел-Урал» легионында эләгә. 1942 елның җәендә Демблин лагеренда ул Гайнан Кормаш белән таныша, аның аркылы Муса Җәлил белән дә дуслаша, яшерен антифашист оешмасына керә. Легионда эшләгәндә оратор, сөйләүче, җырчы булып йөри. Аның тавышы, Сарман ягыннан чыккан җырчыларга хас булганча, бик көчле булганга, хорда солист булып йөри. Фашистларга каршы листовкалар таратуда катнаша. Татар язучылары белән берлектә оештырылган качу вакытында (бу качуның башында Муса Җәлил торган) аны һәм башкаларны яңадан кулга алалар.

1944 елның 25 нче августында 12 сәгать 30 минутта Зиннәт Хәсәновның гомере Плетцензее төрмәсендә өзелә. Әсирлектә дә дошманга каршы көрәшен дәвам иткән кыю туганыбызныңилгә исеме генә әйләнеп кайта. Ләкин үзе язып калдырган кыя таштагы кебек булып – мәңгелеккә...

Бәлки, киләчәктә Зиннәт Хәсәнов турында күләмле әсәрләр язылыр. Без анда туп кебек йомры, терекөмеш сыман тиктормас Зиннәтне күрербез. Ул өч-дүрт яшеннән Мөхлисулла абыйсына ияреп, инеш буена төшәр, тау сыртларына менеп, Ябалак тау кыясына үрмәләр, коңгырт күзләрен кыса төшеп, зәңгәр офыкларга карап торыр, ерак илләр турында хыялланыр. Күлмәк-ыштаннарын ертып, тез башларын сыдырып, канатып кайтып кергәндә әнисе ачуланып та, җәлләп тә: «Менмә, улым, андый биеккә, имгәнерсең», – дияр. Әтисе исә, кытыршы бармаклары белән такыр башыннан сыйпап: «Зарар юк, егет кеше бит. Яшьтән чыныгып үссен», – дип яклар. Үзе белән арбага утыртып, кырга алып барыр, революциягә кадәр алпавытныкы булган, хәзер халык кулына күчкән җирләрне күрсәтер, әле генә бу якларда шаулап үткән гражданнар сугышы вакыйгаларын сөйләр...

Бүгенге көндә Иске Кәшер урта мәктәбендә музей эшләп килә. Монда Зиннәт Хәсәновның күп кенә шәхси әйберләре, үз кулы белән ясаган нәрсәләр, документлар саклана. Хәтта музейда Зиннәт Хәсәнов мәктәптә укыган вакыттан калган ул утырган партасы да бар. Авылның нәкъ үзәгендә, мәдәният йорты каршында Зиннәт Хәсәновка багышланган һәйкәл балкып тора. Һәр елны Җиңү бәйрәме көнне сугышта булганнарны искә алу шунда уза. Бу көнне Зиннәт Хәсәнов белән бергә М.Җәлил һәм аның көрәштәшләре дә искә алына. Аларга атап

чәчәкләр куела. (Иске Кәшер авылыннан 500 дән артык кеше фронтка киткән). Мәктәптә әдәбият дәресләрендә дә Муса Җәлил белән берлектә Зиннәт Хәсәнов искә алынмыйча калмый.

Сарманлылар Җәлилчеләрне Беренче дәрәҗә Ватан сугышы ордены белән бүләкләү турында СССР Президенты указын зур канәгатьләнү һәм дулкынланып кабул иттеләр. Алар арасында якташыбыз, Иске Кәшер авылы егете Зиннәт Хөснулла улы Хәсәновның булуы икеләтә шатландыра.Зиннәт Хәсәнов белән Иске Кәшер авылында яшьләр дә, картлар да аның белән горурланалар, аңа баш ияләр.

Мин нәселебездән чыккан Зиннәт Хәсәнов белән бик горурланам. Ул минем өчен маяк булып тора.

Кулланылган әдәбият исемлеге

1. Кашшаф Г.С. По завещанию Мусы Джалиля. Казань: Татарское кн. изд-во, 1984.

2. Корольков Ю.М. Жизнь – песня. Жизнь и борьба поэта Мусы Джалиля.– М., 1959.

3. Мостафин Р.А. Муса Җәлил турында истәлекләр. – Казан: Тат. кит. нәшр., 2006.

4. Мостафин Р.А. По следам поэта – героя. М., 1976.

5. Моабит дәфтәрләре. Факсималь басма. – Казан:Тат. кит. нәшр., 2000.

ҖӘЛИЛЧЕЛӘРНЕҢ БЕРСЕ ЭЗЕННӘН

Фәйзуллаева Динара, 10 нчы сыйныф,
Алексеевск бистәсенең 3 нче мәктәбе
Фәнни җитәкче: **Р.М. Кутуева,**
«Яшь журналист» иҗат берләшмәсе җитәкчесе

Фашистларга каршы тиңе булмаган көрәш алып барган җәлилче – кормашчыларның берсе – якташыбыз Абдулла Баттал булган. Һәм минем эзләнү эшем дә якташым Абдулла Батталның намуслы исемен аклауга, үземнең фикерләремне киң җәмәгатьчелеккә җиткерүгә юнәлтелде.

Минем туган җирем – Алексеевск бистәсе. Алексеевскидан 25 чакрым ераклыкта Олы Тигәнәле авылы урнашкан.

Бик күп язучылар һәм шагыйрьләр Җәлил-Кормаш төркемендәге каһарманнар турында тарихта онытылмаслык әсәрләр иҗат иткәннәр. Шулай ук туганнан туган энесе Фәрит Фоат улының Абдулла Баттал

турындагы гаять зур кыйммәткә ия истәлекләре дә игътибарга лаек.

Җәлилчеләрнең кабатланмас батырлыкларын раслаучы документлар, материаллар, истәлекләр шактый күп тупланган. Минем өчен Абдулла Баттал турындагы истәлекләр бигрәк тә мөһим иде. Иң элек Абдулла Батталның сугышка кадәрге биографиясеннән кайбер мизгелләргә тукталып китәм. Вазыйх ага Батталның курку белмәс улы Абдулла Алексеевск районының Зур Тигәнәле авылында 1916 елның 1 нче маенда дөньяга килә. «Габдулла абый беркемгә дә охшамаган иде, – дип искә ала энесе Фоат үзенең язучы Нәбирә Гыйматдинова белән булган «Узган гомер аккан су димә!..»(«Идел» журналы, март, 1995 ел, 66-69 битләр) – әзрәк әни чалымнарыбар иде. Аксыл йөзле, зәңгәр күзле, сипкелле ир-егет иде.Ул тугач та, әни авырган, һәм Габдулланы күрше хатыны имезгән. Үскәч, абый Казанга, татар-башкорт хәрби мәктәбенә укырга керде. Ләкин, бер еллап укыгач, бәхетсезлеккә юлыкты: пар ат җигелгән арбага утырып, складка азык-төлек алырга барганда, Болакка җитәрәк атлар дулап китә дә, Габдулла, егылып төшеп, аягын сындыра. Аны госпитальгә салалар, ә терелгәч, янә тикшереп, хәрби хезмәткә яраксыз, дип табалар. Шуннан аның аягы әз-мәз аксый торган булып калды. Тик мин Габдулла абыйның төшенкелеккә бирелгән чагын хәтерләмим».

Истәлекләрдән күренгәнчә, Габдулла кире Зур Тигәнәлегә кайта, клуб мөдире булып эшкә урнаша. Нинди генә кичәләр, нинди генә уеннар оештырмый ул анда. Ул клубта эшләгәндә, Зур Тигәнәле авылы гөр килеп яши. Хәтта туганнарыннан гаилә концерты да куйдыра ул. «Җырладык, биедек, ә Салих абый дәртләнеп шигырь сөйләде,» – дип искә ала Фоат бу вакыйга турында. Шигырь дигәннән, Габдулла абый үзе дә лирик шигырьләр яза торган була. Район газетасында бик күп басыла алар. Аның кулдан төпләп ясалган җыентык-дәфтәрләре шактый була. Тәнкыйть мәкаләләре сырларга да бик оста була Габдулла. Әгәр авылда берәр җитешсезлек, берәр кимчелек тапса-күрсә, утка бастыра, ә мәкаләнең астына Г.Баттал дип имза сала торган була. Галимҗан абыйсы, син язасың, миңа бәйләнәләр, дип ачулана. Шуннан Габдулла исемен А.Баттал дип үзгәртергә ният кыла. Берсендә аны радиодан чыгыш ясарга Казанга җибәрәләр. Кулына авыл җитәкчелеген үтереп мактаган текст тоттыралар. Матур гына укый моны Габдулла, аннан тотына үз сүзләре белән боларны тәнкыйтьләргә. Ялганны яратмый, купшылыкны сөйми торган була ул...

...Хәдичә исемле кызга өйләнә. Рәисә атлы кыз балалары туа. Тик сабыйның гомере бик кыска була.

Балаларны үлеп яраткан ул. «Аның тирәсендә гел бала чага – чуалыр, абый аларны ияртеп урманга менәр, шигырь юлларына салып агачлар, үләннәр, чәчәкләр турында кызык экиятләр сөйләр иде. Ул киң холыклы, бик юмарт, ярдәмчел кеше иде.

Үзе теләп фин сугышына китмәкче иде – алмадылар. Язмыш гел бүтәнчә китереп чыгарды. Сизенгән төсле: «Минем гомерем кыска булыр», – дип әйтә иде...»

Бөек Ватан сугышы башлангач, үзе теләп фронтка киткән Абдулла Баттал фашистлар тоткынлыгына эләгә һәм Җәлил-Кормаш яшерен оешмасының әгъзасы була. Кайбер язмалардан күренгәнчә, Абдулла Баттал соңгы мәртәбә Берлинга листовкалар алырга хыянәтче Ямалетдинов белән бергә бара, диелә. Бу фикер танылган публицист, тәнкыйтьче Рафаэль Мостафинның «Җәлилчеләр» дигән китабында да (Казан, 1988 ел), журналист Равиль Енакаевның «Тез чүкмичә» («Заря»,1986 ел, №134) мәкаләсендә дә ассызыклап бирелә. Цитата: «1943 нче елның июль ахыры-август башында Абдулла Баттал яшерен рәвештә фашизмга каршы листовкаларның яңа партияләрен алырга Берлинга җибәрелә. Китәр алдыннан яшерен оешма җитәкчесенең рөхсәте белән аңа легионер Мәхмүт Ямалетдинов та кушыла. Берлинда Батталов Муса Җәлилнең көрәштәшләреннән берсе Абдулла Алиш белән очраша. Очрашкан вакытта Батталов аңа восстаниегә әзерләнүләре турында сөйли. Листовкаларны ала да, берничә көннән Ямалетдинов белән бергә капеллага кайта. Листовкалар фашизмга каршы коралллы көрәшкә чакыралар. Яшерен оешма әгъзалары аларны легионерлар арасында таратырга ниятлиләр. Ә соңыннан... Ямалетдинов хыянәтче булып чыга. Күргәннәре, ишеткәннәре турында бәйнә-бәйнә гитлерчыларга сөйләп бирә. Ул яшерен оешма турында бик аз белсә дә, бу патриот-антифашистлардан рәхимсез үч алу өчен җитә кала... «Ә Рафаэль Мостафинның «Герой-шагыйрь эзләреннән» исемле китабында шундый ук фикер әйтелә: «...Усманов, Ямалетдинов шушы тапшырылган яшерен эш турында сизенмәдеме икән, дип кызыксынгач, Баттал гамьсез генә: «Мин аңа да бер төргәк листовка бирдем!»– дип әйтеп куя... Юлда аларның Ямалетдинов белән сөйләшеп кайтулары ачыклана. Баттал туры сүзле һәм хәйләсез кеше була,... бу кешенең комсомолец булганлыгын белә һәм, форсаттан файдаланып, аны үз ягына аудармакчы була. Дөрес, ул аңа яшерен оешма яшәп килүе турында әйтми, беркемнең дә исемен атамый, ләкин озакламый немецларга кыенга туры киләчәге турында ишарәли.... аны көрәштәше диярлек кеше дип санап, кайту юлында аңа кәгазьгә төрелгән һәм

шпагат белән бәйләнгән листовкалар төргәген тапшыра, нинди дә булса көтелмәгән хәл килеп чыккан очракта, төргәкне сиздермичә генә ташларсың, дип кисәтеп куя».

Беренче карашка, бу язмалар ышандырырлык кебек. Күңелне әрнетеп, күп мәртәбәләр кабатлаган сорау янә килеп баса: «Ни өчен нәкъ менә Абдулла Баттал саксыз адым ясаган соң? Якташыбыз исеменә, турыдан-туры булмаса да, яла ягу шикелле килеп чыга түгелме соң бу?» Моңа һич кенә дә ышанасы килми. Менә яңадан-яңа дәлилләр китерелгән язмалар белән танышам.

Билгеле булганча, 1942 елда гитлерчылар оештырган «Идел-Урал» легионында хәрби әсирләрнең Муса Җәлил, Гайнан Кормаш җитәкчелегендәге яшерен оешма эшчәнлегендә Фәрит Солтанбәков та нәтиҗәле катнаша. Ул – фашистларга каршы яшерен оешманың актив әгъзаларыннан берсе булып, аның эчендә «кайнаган» һәм ватандашларына җәлилчеләр турында чын дөреслекне сөйләп бирә алган батыр йөрәкле милләттәшебез. Ул безне үзенең 2001 елда басылып чыккан»Эш күрсәткән ирне ил онытмас» исемле истәлекләр китабы аша сугыш еллары тарихына алып керә, «Җәлил-Кормаш» төркемеменең кабатланмас батырлыклары турында үзе күргән чын хакыйкатькә таянып сөйли. «М.Җәлилнең «Безгә үлемнән дә көчлерәк булырга кирәк» дигән чакыруы мине һичнәрсәдән курыкмаска, батырлыкка өйрәтте», – дип яза Ф.Солтанбәков үзенең истәлекләрендә. Тетрәнеп, истәлекләрне укуны дәвам итәм: «...Безнең яшерен оешма әгъзаларын фашистлар рәхимсез җәзаладылар. Иптәшләребез, гарипләнеп, йөри алмас хәлгә килделәр.Кормашның нык аксаганы хәтеремдә. Батталның бөтен йөзе шешенде... Ләкин безнең ватан уллары, шундый газапларны күреп тә, бер– берсен сатмадылар, антларына тугры калып, үзләрен горуркыю тотып, дошманга бирешмичә, батырларча һәлак булдылар. Бүген минем шушы каһарманнар арасыннан бигрәк тә **Абдулла Батталга** киңрәк тукталып китәсем килә. Бер үк елда, бер үк айда туган, әмма төп-төгәл ике атнага миннән өлкәнрәк булган әлеге яштәшем – дустым турында үзем белгән чын хакыйкатьне әйтеп бирергә телим». Фәрит Солтанбәков истәлекләреннән күренгәнчә, 50 нче елларның урталарында һәм ахырларында җәлилче-каһарманнар турында истәлек язмалар күренә башлагач, «Идел-Урал» легионында бергә булган иптәшләрнең кайсыдыр тарафыннан саксыз рәвештә: «Абдулла Батталовның, үзе дә сизмичә, сатлык җан Ямалетдиновка артык ышануы, аны тизрәк үз ягыбызга аударырга теләве фашистларга яшерен оешма эзенә төшәргә ярдәм итте кебек», – дигән ялгыш фикер әйтелә. Аннары шул фикернең

М.Җәлил һәм җәлилче каһарманнарның тормыш юлларын өйрәнүче мөхтәрәм язучыларыбызның һәм тарихчы-галимнәребезнең китапларына кереп китүе турында ассызыклап күрсәтелә. Фәрит Солтанбәков моңа үз вакытында тиешле игътибар бирмәвенә **бик үкенүе** турында яза. «Еллар үткән саен, гомер көзенә-кышына якынлашкан саен, үткәннәреңә кат-кат әйләнеп кайтып, барысын да хәтер-күңел җиз иләгеннән җентекләп үткәрәсең икән».

Менә, ниһаять, Фәрит Солтанбәков тарафыннан мин көткән, мин эзләгән сүзләр: «Менә мин дә хәзер, төннәр буе йокламыйча, А. Баттал турында еш уйланам – аңа карата әйтелгән хаксыз сүзләрне тәмам юкка чыгарып, намуслы, пакь исемен сөйгән халкыма кайтарырга телим... Кайбер истәлекләрдә язылганча, Абдулла Баттал соңгы мәртәбә Берлинга листовкалар алырга хыянәтче Ямалетдинов белән бергә бара, диелә. **Бу – дөрес түгел!!!**

Фәрит Солтанбәковның минем өчен бик мөһим булган дәлилләрен, һичшиксез, цитата итеп китерергә тиешмен: «...Минем яхшы белүемчә, Баттал Берлинда нибары ике мәртәбә булды. Беренчесендә – М. Җәлил чакыруы буенча – А.Алиш фатирына «визит» ясаганда, икенчесендә – Тергартен зоопаркына сәяхәт кылганда... һәр ике баруында да Абдулла Берлиннан аякларын авырттырып (әйткәнебезчә, аның аяк бармаклары юк, шуңа һәрчак аксабрак йөри иде), арып-талчыгып кайтты. Шуннан соң Кормаш аны, Берлин белән ике арада йөрүдән тулысынча азат итеп, лагерьда яшерен оешманың элемтәчесе-күзәтүчесе сыйфатында файдалана башлады...

«Берлинда булганда Батталны Ямалетдинов күзәтеп йөргән», – дигән сүзләр белән дә һич килешә алмыйм. Чөнки гестапоның «Идел-Урал» легионындагы «I-це» бүлегендә теге яки бу кешене күзәтү өчен аерым шымчылары булган. Әйтик, шул ук Ямалетдиновка Җәлил белән Кормашны күзәтү йөкләнсә, Исхаков исә Сәйфелмөлеков белән Батталны тикшереп йөрергә тиеш була. (Бу хакта күренекле язучыбыз Рафаэль Мостафин үзенең 1982 елда Казанда басылган «Өзелгән җыр эзеннән» дигән мәгълүм китабында, документларга таянып, бик тәфсилләп сөйли).

Инде лагерьда төннәрен листовкалар тарату мәсьәләсенә килсәк, А.Баттал һәрчак бу операциядә безне саклаучы-күзәтүче буларак катнаша иде. Куркыныч-мазар янаган очракта, Абдулла үзенең кул хәрәкәтләре белән шул хакта белдереп яисә төн кошы булып сайрап-сызгырып, тавыш биреп, безне күп мәртәбәләр дошман капканына эләгүдән коткарды.

Соңыннан, гестапочылар тарафыннан кулга алынгач та, фашистлар өчен «теш үтмәслек каты чикләвек» булды ул. Гайнан Кормаш кебек Муса Җәлилнең дә иң ышанычлы дусларыннан берсе иде Абдулла Баттал. Шуңа шагыйрь үзенең атаклы «Моабит дәфтәрләре»нең берсенә 1943 елның декабрендә теркәгән исемлегендә 11 патриот арасыннан Батталны дүртенче кеше итеп яза һәм: «Болар татар-башкорт легионын таркатуда, совет фикерен таратуда, күмәк качу оештыруда гаепләнәләр», – дип билгеләп үтә.

Үзем дә Муса Җәлилнең якын дусты Гази ага Кашшафка җибәргән һәм «Совет әдәбияты» журналының 1960 елгы март санында дөнья күргән истәлекләремдә (соңгысы «Аларны ил онытмас» дип исемләнгән иде) җәлилче көрәштәшләрем, шул исәптән, Абдулла Батталның яшерен оешмадагы эшчәнлеге турында бары тик үзем күргән-белгәннәрне генә яздым....

Гомумән, без исәннәр, фашист балтасы астында башлары киселгән һәр каһарман-җәлилчегә атап, аерым повесть-романнар язарга бурычлыбыздыр. Чөнки моны бездән моңлы Үткәнебез һәм күзләребезгә сораулы карашын төбәгән Киләчәк таләп итә. Рафаэль Мостафин үзенең «Җәлилчеләр» дигән китабына (Казан, 1988 ел) язган кереш сүзендә бик хаклы әйткәнчә:

«...Шулай да җыр һәм көрәш йомгагының очына җиттек, дип әйтә алмыйбыз әле. Һәм ул мөмкин дә түгелдер. Бу серле йомгакны алдагы буыннар да, алардан соң килүчеләр дә сүтәргә тырышачаклар, җәлилчеләрнең исемнәрен олылап, зур ихтирам белән искә алачаклар...»

ИЛЕБЕЗНЕҢ БАТЫР УЛЛАРЫ

Габдрахманова Айсылу, 8 нче сыйныф,
Сарман районы беренче Җәлил мәктәбе
Фәнни җитәкчесе: **Вахитова Ләйсән Асаф кызы**

Муса Җәлилнең көрәштәшләре дә берсеннән – берсе батыр, берсеннән – берсе туган илләрен яратучы, берсеннән – берсе фашистларны ныграк күрә алмаучы кешеләр булган. Татар егетләренең батырлыгын белеп, дөнья сокланды. Әйе, алар халкыбызның намусын саклап калып, безнең бүгенге көнебез хакына, батырларча һәлак булдылар.Бу егетләр хакында нәрсә генә беләбез соң? Ә бит аларның һәркайсы – Җәлил

кебек үк батыр йөрәкле үзебезнең татар егетләре. Җәлилчеләрнең барысын да өйрәнү һәм зурлауны мин бүгенге көндә актуаль мәсьәләләрнең берсе дип саныйм. Шуңа күрә үз Туган иленең патриоты булган башка җәлилчеләрнең язмышы кызыксындырды: минем алар турында күбрәк беләсем килде һәм эзләнә башладым. Бу эшкә алынуымның тагын бер сәбәбе – А.Батталның абыйсы Салих Батталның минем кулыма килеп кергән китабы *(кушымтаны карагыз).* Сүз «Тылсымлы балдак» дигән кечкенә китапчык турында бара. Минем игътибарымны башлап җәлеп иткән нәрсә шул булды: С.Баттал аны безнең мәктәп укучыларына бүләк иткән. Шулардан чыгып, мин шундый максат куйдым: китап кайда һәм кемгә бүләк ителгәнне ачыклау һәм батыр җәлилчеләрдән булган Абдулла Баттал, һәм аның М.Җәлил белән дус булган Салих абыйсы турында өйрәнү, белгәннәрем белән уртаклашу.

Шушы максаттан чыгып, түбәндәге бурычларны билгеләдем :

1.Китапның мәктәпкә элләгү тарихын ачыклау;

2.Салих һәм Абдулла Батталларның тормыш юллары белән танышу, аларның М. Җәлил белән уртак эшләре булуын исбатлау;

3.Җәлилчеләрнең исемнәрен мәңгеләштерү – исәннәрнең изге бурычы булуын раслау.

Мин үземнең фәнни эшемдә С. Баттал, Ф. Баттал, Р.Мостафин, Д. Гарифуллин хезмәтләрен, «Безнең мирас» журналы материалларын кулландым. Архив матетериаллары белән эшләү, аерым кешеләр белән белән очрашу, алардан интервью алу, төрле хезмәтләрне өйрәнү кебек эш алымнарын кулландым. Эшем кереш, төп өлеш, йомгаклау, кулланылган әдәбият исемлегеннән тора.

Серле китап тарихы

Салих Батталның «Тылсымлы балдак» исемле китабындагы язу мине гаҗәпкә калдырды.

Татарстанның Сарман районы Муса Җәлил исемендәге поселокның беренче урта мәктәбенең бишенче «В» сыйныфы укучыларына бүләгем.

21.10.1987 ел, Казан Автор: С.Баттал

(Энем Габдулла Баттал исемендәге пионер отрядына)

Беренче тышлык битенең эчке ягында да автор тарафыннан бертуган энесе Абдулла Баттал турында бераз мәгълүмат биргән.

Хөрмәтле укучылар!

Мин авылдан Мәскәү ягына киткәндә – 1923 елда энем Габдуллага 7 яшь кенә иде әле. Аннары кайтканда сезнең кебек яшүсмер, укый

иде. 1935 елларда Совет армиясендә хезмәт итте. Шул чакта маневрларда аягы яраланып, бераз аксап калган иде. Шуның аркасында Ватан сугышына бәлки алмаган да булырлар иде, үз теләге белән киткәндер дип уйлыйм.

Без, бер ананың биш улы, сугышта катнаштык, төрле частьләрдә булгач, ул чорда күрешә дә алмый идек. Иң олы – Галимҗан абый, Гражданнар сугышында катнашты, соңгы сугышта һәлак булды...

... Бу җыентыгымның 53 һәм 57 битләрендәге шигырьләр җәлилчеләргә һәм Җәлилгә багышланган.

С.Баттал

Фәнни җитәкчем белән без язучының автограф куелган датасы буенча архив журналларын өйрәндек. Шул елны бишенче сыйныфта укыган балаларның фамилияләрен язып алып, байтагын эзләп таптык. Ләкин, ни кызганыч, күбесе мәктәп чорында нинди отрядта булуын хәтерләми. Кайберләре Абдулла Алиш, Фоат Булатов, Аркадий Гайдар исемен йөрткән отрядларда укуларын искә төшерделәр. Мин үземне юаттым, рәссам Харис Якупов та М.Җәлил турында картина иҗат иткәндә, шагыйрьнең кыяфәтен фоторәсеме, танышларының сөйләве буенча гына сурәтли. Мәктәпкә очрашуга килде, ләкин хәтерләмим, ди. М.Җәлилне хәтерләми! Чынлап та, балачакта булган нәрсә онытылучан була. Мин сөйләшкән абый-апаларга да кырык яшь тулган бит инде. Ул вакытта мәктәп директоры булып эшләгән Роберт Лотфулла улы Хәлиуллин белән очрашып, сорауларыбызны аңа бирдек. Ул хәтерлим, очрашу булды, татар теле һәм әдәбияты укытучысы Махмутова Гөлнур Нәҗип кызы минем ярдәмнән башка оештырды дигәч, күңелгә җылы керде. Вожатый булып эшләгән Гөлгенә апа Марданшина белән дә элемтәгә кердек. А.Баттал исемендәге отряд булуын, С.Баттал белән булган очрашуны, бәлки, ул хәтерлидер. Ләкин Гөлгенә апа шул елларда декрет ялында булган. Элекке укучы Мингазова Резилә Әбүзәр кызы (хәзер Чаллы көллияте укытучысы) үзенең «Туган тел» түгәрәге президенты булуын, язучылардан Мәгъсум Латыйфуллин, Йолдыз Җамалетдинова (Шәрәпова) килүен генә хәтерләвен әйтте. Өлкән яшьтәге укытучылар белән дә сөйләшкәннән соң, без үзебезнең поселок музеенда почетлы кунакларны теркәү китабын да актарып карадык. Бәлкем, бистәбез кунагы буларак, «М.Җәлил» исемендәге дружина укыган мәктәпкә С.Баттал кереп кенә чыккандыр?.. Анда да уңай җавап булмады. Шуннан соң Алексеевск районының Зур Тигәнәле мәктәбе белән элемтәгә чыктык, Батталларның туганы Фәрит Батталның телефон номерын соратып алдык...

Әңгәмә барышында, Ф.Баттал үзенең биш ел элек Җәлил поселогында булуы, ә Салих Батталның 60 нчы еллардан соң Казаннан читкә чыкмавы, ләкин аның белән очрашуның башкалада булу мөмкинлеген дә искәртте. Әнисенең бу елны Казанда булу-булмавы турында Гөлнур ханымның кызыннан да уңай җавап булмады. Ә менә элекке директор урынбасары Хәлиуллина Флүзә Заһит кызы истәлек-китапны 1987 нче елда Гөлнур Мәхмүтова, Казанга белем күтәрү курсларына баргач, очрашудан алып кайтканлыгы турында фикерен әйтә алды. Ничек кенә булмасын, китап бар, ул безнең кулыбызда һәм Муса Җәлил, Салих Баттал, Абдулла Батталларны берләштерүче бер чыганак булып тора.

«Баттал икәнемне онытсам да,
Постта икәнемне онытмам». С.Баттал

Салих Баттал – татар язучысы, шагыйрь, прозаик, драматург. Ватан сугышы чорында Салих Баттал Хәрби Һава Көчләренең Тын Океан флотында хәрби очучы булып хезмәт итә (1941–1945), япон империалистларына каршы сугышта катнаша, шәхси батырлыклары өчен сугыш медальләре белән бүләкләнә. 1934 елда Салих Баттал Язучылар союзы әгъзасы була. Әдәбиятны үстерүдәге хезмәтләре өчен Салих Баттал Хезмәт Кызыл Байрагы ордены белән бүләкләнде (1957). Алексеевск районы Зур Тигәнәле авылының бер урамы, туган якны өйрәнү музее Салих Баттал исемен йөртә *(кушымтаны карагыз).* Музейның бер бүлмәсе тулысынча Батталлар гаиләсенә багышлана. Шулай ук Алексеевск районы Просторная урамының бер өлешенә дә Салих Баттал исеме кушылды.

Салих Баттал Муса Җәлил белән сугышка хәтле үк дуслар булалар. Аның бу шигырьләре М.Җәлил һәм аның көрәштәшләренә багышланган.

«ТАТАРЛАР ЕЛМАЕП ҮЛДЕЛӘР!..»

Исән калырбыз дип, өмет итеп
Үз-үзеңне алдау – нәрсәгә!
...Җәлилчеләр менә күрештеләр
душ алдында соңгы мәртәбә.

Барысы да бер җан, бер тән булып
Көрәштеләр янып бер утта,
Үлгәндә дә алар бер-береннән
Калса калыр ярты минутка.

Бу шигырендә С.Баттал җәлилчеләрнең батырлыкларын, көчле ихтыярлы булуларын, үлем алдыннан да көчле рухлы булуларын шул дәрәҗәдә югары итеп тасвирлый ки, татар егетләре юмор хисен югалтмыйлар. Хәтта моны күреп, палачлар куркып, тетрәнүдән күзләрен йомалар.

Чынлап та, М.Җәлил һәм аның көрәштәшләренең соңгы көннәрен күреп белгән италияле Рениеро Ланфредини дә үзенең хатында болай дип яза: Сәгать унбердә минем камерага патер Георгий Юрытко керде. «Татарлар үлгәндә дә елмаеп үлделәр», – диде ул.

«Совет маркасы» шигырендә С.Баттал хаттагы маркада М.Җәлил рәсеме генә күрсәтелсә дә, энесе Абдулла Батталның да өлеше барлыгын белдерә. Гомумән, барлык көрәшчеләрнең дә рухы чагыла бу маркада, ди ул, һәм шуның белән чиксез горурлана.

Абдулла Баттал – батыр җәлилче

С. Батталның энесе Абдулла Баттал оста башкаручы-декламатор булган, бик күп шигырьләрне яттан белгән. Шуңа күрә әсирләр аны үзен дә шагыйрь дип белгән, күпләр аны Салих Баттал белән бутаган. Сугыш алдыннан берничә ай редакция хезмәткәре булып эшләп алган А.Баттал үзе дә шигырь язган, шигъриияткә омтылган. Әлегә аның бер генә шигыре мәгълүм. Ул Төркиядә, Ә.Симай шигырьләре арасында табылган.

ИДЕЛ

Тирә-ягы аның яшел камыш,
Җил тибрәтә ярсу Иделне!
Дулкыннарга кояш нуры белән
Сәлам хатлар язган шикелле.

Бар кайгымны онытып, мин дә элек
Кочагында йөздем Иделнең;
Минем кебек хәзер күңел ача
Күп яшьләре Туган илемнең.

Батырлар эзеннән Германиягә

Җәлилчеләр турында шигырьләр, сәхнә әсәрләре, фәнни эшләр язылды. Аларда А.Батталны бик ышанучан, күбрәк сөйләп ташлаучанрак кеше итеп бирәләр һәм башка якларын ачыклап тормыйлар. Чыннан да бу шулаймы соң?.. Бу сорау Батталларга да, без туганнары-

на да тынгылык бирми. Шул нисбәттән Батталларның, кече энеләре, Фоат Баталовның улы Фәрит Баталов, 2009 елда Германиягә барып кайтты. Ул анда 29 августтан 4 сентябрьгә кадәр булып, шактый гына мәгълүматлар туплап кайткан. Анда аңа профессиональ тәрҗемәче Джон Нокс бик нык ярдәм иткән. Фәрит әфәнде Плетцензее төрмәсендә, Штауффенберг урамында урнашкан Герман Каршылыгы музеенда булган. Анда музей хезмәткәре Андреас Хербст белән очрашып Абдулла Баттал турында сорашкан, аңа Андреас әфәнде абыйсының гаебе юклыгын, ә күптармаклы гестапо шымчыларының челтәре киң җәелгән булуын кат-кат искәртә. Башка мәгъуматлар булмавын һәм мөмкин булса, яшерен оешма әгъзаларының башкалары турында да мәгълүмат җибәрүләрен үтенә. Фәрит Баттал Берлиндагы Плетцензее төрмәсенең мемориалына ике тапкыр барган. «Мин анда ике төрле тойгы кичердем. 2009 елда без Берлинга җибәргән абыебызның биографиясен компьютерлы стендта күрү күңелле иде, ләкин тагын Җәлилдән башка, бүтән иптәшләренең биографияләре булмау күңелсез хәлдә калдырды. Төркем әгъзаларын үзләре күреп белгәннәре хәзер калмаган диярлек, шуңа күрә аларның биографияләре, минемчә, мәңгегә югалган. Кайбер китапларда китерелгән, анкета җавапларына охшаган сай мәгълүматны биография дип санап буламы соң?!» – ди ул. Шулай ук Шарлоттенбург районы ЗАГСында Абдулла Батталның үлеме турында документ алганнар (кушымтаны карагыз). Бу тарихи моментларны кызы видео-язмага төшерә барган.

Фәрит Фоат улы Батталов биш ел элек, Җәлил бистәсенә килгәч, поселок музеенда да Абдулла Баттал белән бәйле истәлек материаллары калдырып китә *(кушымтаны карагыз).*

1956 елда Җәлилгә, һәлак булганнан соң, Алтын Йолдыз ордены һәм Советлар Союзы Герое исеме бирелә, ә 1957 елда «Моабит дәфтәрләре» Ленин премиясенә лаек була. Ә Җәлилнең көрәштәшләре әлегәчә күләгәдәрәк кала бирә, юкса алар да Җәлил кебек үк иңнеиңгә куеп ватаннары өчен көрәшкәннәр һәм фашизмны җиңү хакына газиз гомерләрен корбан иткәннәр... Җәлилчеләр бер үк шартларда интегеп, бер үк төсле бу якты дөнья белән хушлашканнар, – ди татар галиме **Фоат Галимуллин. –** Аларны тигез итеп карарга кирәк. Сибгат Хәкимнең М. Җәлил һәйкәле ачылгач, языган бер шигыре бар: «Ә күңелдә мин 12», – ди ул. Дөрес алар 11 кеше һәлак ителгәннәр, ләкин алар төркемендә Рәхим Саттар да була бит әле... Шуңа С. Хәким «12» дигән. Һәйкәл заманында чыннан да Җәлилгә генә ачылган иде. Кимчелек төзәтелде, башка егетләрнең дә биредә исемнәре чокып язылды,

барельефлар тезелде. Муса Җәлилгә һәйкәл 1966 елның 3 нче ноябрендә шагыйрьнең 60 ел тулу хөрмәтенә куела. Скульпторы – Владимир Цигаль. Фәкать 1994 елда гына монумент комплексында җәзалап үтерелгән татар геройларының барельефлары урнаштырыла.

Фмкеремне йомгаклап шуны әйтәсем килә: Ватан өчен көрәштә үз гомерләрен биргән батырлар исемлегендә 1944 елның 25 августында Плетцензее төрмәсендә фашистлар тарафыннан җәзалап үтерелгән 11 патриотның исеме дә бер рәткә куелып искә алынырга тиеш.

Кулланылган әдәбият

1. Баттал С. Сайланма әсәрләр. Поэзия. К: Татарстан китап нәшрияты, 1972.

2. Баттал С. Тылсымлы балдак. К: Татарстан китап нәшрияты, 1980.

3. Баттал Ф. Кем ул – Абдулла Баттал?// Безнең мирас, 2014, №9 – Б.46-50.

4. Баттал Ф. Кем ул – Абдулла Баттал?// Безнең мирас, 2014, №10 – 69-75.

5. Гарифуллин Д. Җиде ел дуенында. Яр Чаллы, 2004.

С ЛЮБОВЬЮ К ТЕБЕ, ДЖАЛИЛЬ!

Сафиуллина Адиля, 8 класс,
Сармановский район
Джалильская гимназия
Научные руководители: **Нуриахметова Изетта Николаевна,**
Булатова Гульнара Назифовна

Поселок Джалиль – небольшой населенный пункт. Ему в 2014 году исполнилось 50 лет! Конечно, для истории это незначительный срок. Но для джалильцев этот юбилей значит многое. За это время на чистом поле, с «чистого листа» вырос жилой поселок, преобразившийся в один из самых крупных и благоустроенных населенных пунктов Татарстана.

Велик вклад джалильцев в экономику, социальную жизнь, культуру Татарстана. Поселок Джалиль дал имена известных в стране деятелей культуры, на его спортивной базе воспитаны спортсмены, защищающие честь республики и страны в самых разных видах спорта, нефтяники обогащают страну, добывая «черное золото». А также среди нас жили

и живут люди, которые являются образцом патриотизма. Это люди, узнавшие ужас войны, но вернувшиеся рассказать нам об этом, чтобы мы, люди 21 века, знали и помнили. На сегодняшний день эта тема остается актуальной и очень значимой для воспитания здорового поколения.

Патриотизм – одна из базовых составляющих личности гражданина, выражающаяся в чувстве любви, гордости, признания своему Отечеству, его истории и культуре, традициям, в осознании гражданского долга перед ним, в готовности к защите его интересов, формированию чувства готовности к выполнению своего гражданского долга и конституционных обязанностей.

В нашем поселке пока нет исторических памятников. Но нам есть что рассказать о себе. Ведь самое главное богатство – это люди, живущие здесь и посвящающие свою жизнь Родине. Мы гордимся тем, что наш поселок назван в честь героя-поэта М.Джалиля.

Есть города большие, знаменитые своей историей. О них написано много книг, о них снято множество телепередач. А мы живем в небольшом посёлке, о котором, возможно, знают далеко не все. Он расположен на юго-востоке Татарстана. И это наш родной посёлок Джалиль. В 2014 году мы отметили его юбилей – 50-летие!

В нашем посёлке не велось боевых действий в период ВОВ, а значит, нет и непосредственных материальных свидетельств о событиях войны. Но само название нашего населенного пункта всегда напоминает о настоящих сынах Отечества. «Поселок нефтяников Джалиль назван в честь великого сына татарского народа, героя Советского Союза, поэта-патриота Мусы Джалиля. И это имя на протяжении полувека он носит с гордостью и достоинством. С ним связаны полные молодого энтузиазма годы строительства и обустройства «на семи ветрах», чувство единения, породнившее всех, кто своими руками создавал новый посёлок.

Именем М.Джалиля названы улицы и школы, наш посёлок, океанский лайнер, одна из скал Антарктиды и труднодоступная вершина Памира» [2, с.26].

В нашем поселке есть памятник поэту-герою М.Джалилю. Эта работа принадлежит скульптору, народному художнику республики Татарстан Науфалю Исмагиловичу Адылову. Перед созданием памятника М.Джалилю он со скульптором Цигалем ездил по Татарии, познакомился с бытом и народом. Поездка была очень интересной и познавательной для него. Памятник был открыт 7 мая 1968 г.

В поселке каждый год празднуют день рождения М.Джалиля и не забывают о дне гибели: проходят митинги, торжественные вечера, где поэты читают стихотворения, в школах проходят научно-практические конференции по творчеству поэта-героя.

Известный азербайджанский поэт Самед Вургун сказал замечательные слова о Мусе: «Мир и мировая литература знает много поэтов, обессмертивших свои имена неувядаемой славой, но таких, как поэт-герой Муса Джалиль, увековечивших свое имя и бессмертными творениями и смертью, которая сама является подвигом, не так уж много. Вот они: великий Байрон, славный поэт Венгрии Петефи, герой Юлиус Фучик и, наконец, Муса Джалиль».

1. Миннекаев Рифкат Миннизарифович, Притула Сергей Антонович – они выполнили патриотический долг.

Через Афган прошло около двух миллионов советских солдат и офицеров. Те, кто отслужил 1,5 – 2 года, оставались в живых, демобилизовывались и возвращались в Союз, на их место прибывали новые, необстрелянные. Потери наши огромны: 13833 убитых, 333 – пропавших без вести, почти 50 тысяч раненых, стали инвалидами – 6669.

15 февраля 2014 года исполнилось 25 лет со дня вывода советских войск из Афганистана. Война в Афганистане не прошла бесследно и для нашего поселка.

Есть в поселке и мемориальная доска, установленная в честь Миннекаева Рифката Миннизарифовича. Он оказался в числе одних из первых, испытавших первые месяцы этого ада.

Родился он в 1961 году в деревне Новое ЯкеевоАзнакаевского района. В 1964 году родители переехали в Джалиль. В 1968 году он пошел в первый класс школы №2 и окончил его в 1978 году. В этом же году поступил в Казанский речной техникум, оттуда 15 апреля 1979 года был призван в ряды Советской Армии. Попал в Германию. Обучившись на санинструктора, подал рапорт о переводе в Афганистан. Принимал участие в боевых операциях. Проявил мужество и воинскую доблесть. Неоднократно под огнем противника осуществлял эвакуацию раненых с поля боя и оказывал им помощь. Во время одного ожесточенного боя вынес с поля 14 раненных товарищей. 1 октября 1980 года в одной из атак был смертельно ранен. Награжден медалью «За отвагу» и орденом Красной Звезды (посмертно). Похоронен в п. Джалиль.

Притула Сергей Антонович – еще один наш земляк, жизнь которого оборвалась слишком рано. Родился он 14 февраля 1966 года в городе

Котовск на Украине. Когда ему было 2 года, родители переехали в д. Ново-КашировоАльметьевского района. В 1982 году после окончания восьмого класса в Джалильской средней школе№ 2 поступил в Мензелинское профессионально-техническое училище. После учебы устроился водителем КамАЗа. В сентябре 1984 года был призван в ряды Советской Армии. Служил в Ташкенте. В январе 1985 года отправили в Афганистан, там он тоже был водителем КамАЗа. Перевозили оружие. Во время одного из перевозок, когда остановились на привал, напали душманы. КамАз его взорвался. Он и его сослуживцы погибли. Это произошло 24 марта 1985 года. Похоронен на джалильском кладбище. Он был добрым, отзывчивым, жизнерадостным человеком [5, с. 102].

О мужестве и самопожертвовании наших солдат, в том числе и моих земляков можно говорить бесконечно. Они заслуживают самого высокого уважения, потому что каждый из них выполнял свой патриотический долг перед Родиной.

Галимзян Маннапович Ахмадиев

Галимзян Маннапович Ахмадиев – первый человек, названный почётным гражданином посёлка Джалиль. Это почётное звание было присвоено ему в 1972 г.

Галимзян Маннапович ушел на фронт в конце 1942 года 17-летним юношей, больше пяти лет прослужил он сапером 1-го отдельного запасного полка. Он с честью прошел бои Великой Отечественной войны. Битый военным лихолетьем, двадцатитрёхлетний ефрейтор, не стесняясь юных одноклассников, сел за школьную парту. После войны окончил Московский нефтяной институт. Его биография нефтяника началась в 1954 году в НПУ «Бугульманефть». В 1964-1972 гг был начальником НПУ «Джалильнефть». За десять лет под непосредственным руководством Г.М.Ахмадиева была, в основном, создана инфраструктура поселка. Проблемы нефтедобычи, какими сложными они ни были бы, никогда не заслоняли для Галимзяна Маннаповича насущных, жизненных интересов и потребностей людей. Авторитет его среди джалильцев был непререкаем. Он являлся, фактически, руководителем не только нефтедобывающего предприятия, но и поселка.

Награды: медаль «За отвагу» (1943), медаль «За боевые заслуги» (1943), медаль «За взятие Кёнигсберга» (1945), медаль «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» (1945), медаль «За победу над Японией» (1945), юбилейную медаль «30 лет

Советской Армии и Флота» (1948), юбилейные медали в честь Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг., медаль «За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения Владимира Ильича Ленина» (1970). Он был «инженер от бога», талантливый командир производства, любимец народа. Благодарные коллеги и односельчане в память о своём первом руководителе назвали именем Ахмадиева одну из центральных улиц посёлка. Как можно не гордиться таким человеком!

Николай Константинович Сидоров – солдат бывалый и поэт

Николай Константинович Сидоров – ветеран войны и труда, поэт. Родился он в Самарской области, но большая часть его жизни связана с нашим поселком. В 18 лет для него начались трудные фронтовые дороги. «Меня из-за маленького роста не взяли в армию ни в 41-м, ни в начале 42-го. Но я продолжал ходить в военкомат сначала тайно от родных, потом уже не скрываясь. И вот зимой настала, наконец, и моя очередь. К тому времени почти весь наш класс был мобилизован, многие уже успели побывать в бою. Скажу: из 18-ти моих одноклассников с войны вернулись только Арсентий Акимов, Игар и я». Лихой разведчик пешком прошел Молдову, Украину, Польшу и дошел до Германии. Его грудь украшали ордена Красного Знамени, Отечественной войны первой и второй степеней, Красной Звезды, многочисленные медали.

После войны – партшкола в Самаре, председатель колхоза, партийный работник и более четверти века в нефтяной промышленности – вот лишь некоторые штрихи его биографии.

В поселке его знали как активного общественника, наставника молодежи. Но вот свои стихи читать он не любил, боялся, что не поймут, посчитают делом несерьезным. А ведь поэтический мир Н.К.Сидорова богат и разнообразен. Джалильцы, любители поэзии давно оценили его творческое наследие. Мы гордимся, что среди нас жил, работал и творил Николай Константинович.

Музей Трудовой Славы.

При дворце культуры работает музей Трудовой Славы. Экспозиции музея размещены в пяти залах.

Зал Мусы Джалиля.

На стендах зала широко представлены материалы о Мусе Джалиле и его товарищах. Есть в музее добрая традиция – каждый год,

в феврале, здесь проводятся мероприятия, посвященные его памяти. В музее хранятся личные вещи сестры поэта, реквизит театральных пьес. Сохраняются прочные связи с семьей и родственниками Мусы Джалиля. При музее работают литературное объединение «Искры Джалиля» и клуб преподавателей литературы «Родной язык».

В связи с тем что источников информации о ветеранах войн, живущих или живших в поселке Джалиль, немного, данный материал может явиться интересным и полезным, в первую очередь, учащимся, а также педагогам при подготовке мероприятий, то есть работа имеет прикладное значение.

Список литературы

1. Грядкина Е. Джалильский характер. Казань: Абак-Центр, 2009 г.
2. Дорога длиною в 50 лет. Литературно-художественное издание. Казань: Идел-Пресс,2007 г.
3. Имени Джалиля. Под ред. Шакирова В. Казань: Татарское книжное издательство, 1981 г.
4. Яковлева И. Поселок Джалиль: мечта воплотилась в быль. Казань: Граф и К, 2004 г.
5. 45– возраст зрелости. Литературно-художественное издание. Набережные Челны: Бизнес-медиа, 2004 г.

МУЗЕЙНАЯ КЛИМАТОЛОГИЯ

Сагындыкова Карина, 9 класс,
Сармановский район, Джалильская СОШ №2
Руководители: **Ихсанова Р. И.,**
учитель математики
Талипова Л.Р., учитель химии

Деятельность музеев, библиотек, архивов направлена не только на собирание и изучение памятников, но и на продление их существования как значимых объектов. Наследуя культурное достояние, современное общество также принимает и ответственность за его сбережение. Значимость музейной деятельности по сохранению коллекций трудно переоценить, следовательно, возрастает не только практическое значение, но и научная актуальность разработки проблем музейного микроклимата. В нашей стране ведутся научно-исследовательские работы, издаются практические пособия, методические рекомендации,

стандарты по световому и воздушному режиму музейных помещений. Музейные коллекции с каждым годом становятся старше, и разрушаются в процессе естественного старения. В результате естественного старения бумага документов становится хрупкой и ломкой, желтеет, чернила выцветают. Также объекты культурного наследия нуждаются в защите от негативного воздействия окружающей среды.

История музея трудовой славы. Зал М.Джалиля

Музей Мусы Джалия был создан в 1964 году по инициативе Азата Исмагилова, первого директора школы № 1. Первые экспонаты для него собирали члены клуба «Алая гвоздика». Ребята под руководством преподавателя Раиды Исмагиловой и Валентины Козыревой вели активную переписку с родными поэта, побывали на его родине, в селе Мустафино Оренбургской области, съездили а город Мензелинск, где во время войны Джалиль учился на курсах политработников; в Уфу, Казань.

В 1976 году школьный музей переехал в недавно построенный Дом техники. Его руководителем стала Раиса Ахметова. В разные годы музей посещали жена поэта Амина Залилова, писатель, джалиловец Рафаэль Мустафин, писатель-публицист из Германии Леон Небенцаль, многочисленные отечественные и зарубежные делегации. Через год, в 1977 году, в Доме технике был открыт технический кабинет. При нем создан клуб «Молодой нефтяник», где велась профориентационная работа со школьниками.

В 1982 году музей Мусы Джалиля объединили с техническим кабинетом под общим названием музей Трудовой Славы. В 2002 году помещениях музея был проведен ремонт, открыт новый зал – зал краеведения. Этнографические раздел дополнили жители Сармановского района. Почетным гостями музея были: поэт, заместитель председателя Госсовета РТ Роберт Миннулин; председатель Федерации профсоюзов РТ Татьяна Водопьянова, депутат Государственной Думы РФ Марат Магдеев, народный артист РФ и РТ Ильгам Шакиров, известные писатели и ученые Татарстана.

В октябре 2005 года музей Трудовой Славы пережил свое второе рождение. В рамках подготовки к 100-летию со дня рождения Мусы Джалиля, по инициативе начальника НГДУ «Джалильнефть» Малика Каюмова, здесь провели масштабную реконструкцию. Средства на проведение необходимых работ выделили генеральный директор ОАО «Татнефть» Шафагат Тахаутдинов. Появилось много новых экспонатов

и экспозиций. Открылся дополнительный зал, посвященный истории управления, оформлены многочисленные стенды о жизнедеятельности организаций и учреждений поселка Джалиль. Сегодня в музее ежедневно проводятся экскурсии, в том числе не только для жителей Республики Татарстан.

По следам поэта-героя.

Музей много лет поддерживает связь с семьей поэта, сотрудничает с музеями Джалиля в других городах, организует экскурсии для школьников и гостей поселка. Несомненно, интерес у посетителей вызывают редкие книги, копии ценных документов, личные вещи родных поэта. Среди экспонатов музея есть предметы мемориального значения– Коран и расшитое покрывало сестры Музы Джалиля. В этом зале выставлены научные работы и публицистические произведения известного писателя, джалиловеда Рафаэля Мустафина. Автор нескольких книг о Мусе Джалиле посвятил свою жизнь изучению творческого наследия поэта и поиску подлинных документов, свидетельствующих о героической деятельности группы подпольщиков в Волго-Татарском легионе.

Поездка на родину поэта

22 октября 2005 года большая делегация из НГДУ «Джалильнефть» и поселка Джалиль побывала на родине поэта, в деревне Мустафино Оренбургской области. Неподдельный интерес у джалильцев вызвала экскурсия по деревенскому музею. Мрачная колонна, окутанная колючей проволокой, воссоздает фрагмент тюрьмы, в которой томились и были казнены непокоренный поэт и его боевые товарищи...

Есть в музее уголок, посвященный НГДУ «Джалильнефть» и поселку Джалиль. Среди почетных экспонатов– книги о жизни и деятельности нефтяников, джалильцев. На торжественном митинге от имени нефтяников мустафинцев тепло приветствовал начальник управления Малик Каюмов. Музею, школе и библиотеке были переданы подарки, в том числе 210 книг, изданных фондом духовного возрождения «Рухият» ОАО «Татнефть».

Поездка в Москву

В октябре 2005 года сотрудники компании «Татнефть» и НГЛУ «Джалильнефть» побывали в гостях у вдовы поэта Амины ханум и его дочери Чулпан. Залиловы были искренне тронуты той заботой и

вниманием, которое им оказывают нефтяники, и обрадованы, что в Татарстане, в акционерном обществе, в управлении «Джалильнефть» много делается для увековечивания памяти великого сына татарского народа. Впечатления о твтсречи превзошли все ожидания. В маленькой двухкомнатной московской квартире в каждой вещице, казалось, в самом воздухе присутствовует джалиловский дух. В этой семье любят, помнят и свято чтят память о муже, отце, дедушке, а теперь уже и прадедушке. Члены делегации познакомились с письмами, теплыми и проникновенными, которые Джалиль писал жене и дочери с фронта; с личными книгами и рукописями поэта, его личными вещами. Дочь поэта Чулпан охотно поделилась своими детскими воспоминаниями об отце, о тяжелых временах, когда его считали предателем– в те годы семья ощущала изоляцию даже со стороны самых близких друзей, о поездке в Германию, в тюрьму Плетцензее, о чувствах, которые она испытала, увидев место казни.

Московский период великого поэта занимает особое место в его жизни. Его помнят и чтят не только родные ему люди, но и Москва и москвичи.

В 1976 году именем Джалиля названа одна из новых улиц столицы; на доме №11 в Столешниковом переулке, где он жил до войны, установлена мемориальная плита, а в настоящее время московским правительством принято решение об установке памятника великому поэту-герою, готовится к изданию книга «Джалиль в Москве».

Регулярные наблюдения за музейным микроклиматом приводят к накоплению информации и ставят вопрос о её сохранении, обработке и анализе. Будущее развитие музейной климатологии должно быть основано именно на непрерывном мониторинге параметров микроклимата в режиме реального времени. Результаты всех измерений музейного микроклимата могут заноситься в единую базу данных, в которой должны быть возможности для их обработки и анализа.

Библиография

1. Добрусина С.А. Роль консервации в выставочной деятельности// Экспонирование и сохранность памятников культуры и и истории: Материалы 2-го обучающего семинара. 21-25 октября 1996 г.; Сб. статей. СПб. 1997. С. 20 (Сохранность культурного наследия: наука и практика; Вып.II)

2. Крышкин В.И. Проблемы освещенности при экспонировании культурных ценностей // Экспонирование и сохранность памятников

культуры и и истории: Материалы 2-го обучающего семинара. 21-25 октября 1996 г.; Сб. статей. СПб. 1997. С. 62 (Сохранность культурного наследия: наука и практика; Вып.II)

3. Естествознание с Vernier; производственно-консультационная группа «Развитие образовательных сиситем», 2012

4. Музей трудовой славы, Республика Татарстан п.Джалиль, 2006.

СВЯЗЬ НГДУ «ДЖАЛИЛЬНЕФТЬ С РОДИНОЙ ПОЭТА-ГЕРОЯ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ

Комарова Дарья, 11 класс,
Сармановский район
Джалильская СОШ № 2
Научный руководитель: **Харисова Ильсеяр Музагитовна,**
учитель истории

Село Мустафино, где родился Муса Джалиль, расположено в Шарлыкском районе Оренбургской области. Это «малая родина» поэта, здесь прошли годы его детства и юности. Ещё в 1960-х годах здесь появляется первый школьный музейный уголок, посвященный поэту. А в 1972 году в новом здании школы был открыт музей Мусы Джалиля. Именно на эти годы приходятся активные контакты жителей села с писателями, поэтами, общественными деятелями, которые собирали всю информацию, связанную с поэтом. В 1976 году музей был перемещён в сельский Дом культуры. С 1996 года музей является самостоятельным, ныне муниципальным. В связи с юбилейными датами – 1976г., 1986г., 1996г., 2006г. – осуществлялось обновление музея, создавались новые экспозиции.

Очень важно и то, что в 1964 году в Татарской республике был заложен первый камень в основании нового рабочего поселка. И ничего в этом факте необычного нет. В 1959 году началась разработка нефтяных месторождений площадей севера Ромашкинского месторождения. Создается комиссия для определения места строительства нового населенного пункта. В 1960 году было выбрано место на стыке Сармановского, Альметьевского и Азнакаевского районов. 25 марта 1964 года был издан Указ Президиума Верховного Совета Татарской АССР, о создании вновь возникшего населенного пункта на территории Сулеевского сельского Совета Альметьевского района Татарской

АССР и присвоении ему наименовании поселок Джалиль. И его нефтяное предприятие стало называться НГДУ «Джалильнефть». Эти годы связаны полные молодого энтузиазма, строительства и обустройства чувство единения, породнившее всех, кто своими руками создавал новый поселок.

Именно в этом году на основе школы №1 было решено создать музей поэта-героя Мусы Джалиля, на примере его жизненного и творческого пути. Идею создания музея подхватили с большим энтузиазмом. Возглавил работу первый директор школы Азат Исхакович Исмагилов. При музее был создан школьный клуб «Алая гвоздика», куда входили различные группы: поисковая, художественного оформления, фотографов, экскурсоводов. Они взялись за изучение всего, что раскрыло бы будущим посетителям картину жизни, творчества и подвига поэта. Ученики под руководством учителей Р.С. Исмагиловой и В.И.Козыревой вели активную переписку с родными поэта, побывали на его родине. Непосильную помощь в этом сыграла НГДУ «Джалильнефть», которая помогала в сборе материалов, выдаче транспорта в д. Мустафино для встречи с его родственниками. Как вспоминает учитель В.И.Козырева: «Работа с учениками велась очень кропотливая – одни искали информацию о родственниках поэта, чтобы больше узнать о нем, другие собирали газетные вырезки, третьи искали пути революционной деятельности поэта. Не было ни одного равнодушного ученика, который не захотел участвовать в помощи сбора информации». В 1976 году школьный музей переехал в недавно построенный Дом техники. Первым руководителем музея стала Раиса Ахметова. Позже его объединили с техническим кабинетом и клубом «Молодой нефтяник», при котором велась профориентационная работа со школьниками, и он стал называться музеем Трудовой славы. В разные годы музей посещали супруга Мусы Джалиля Амина Залилова, писатель-джалиловед Рафаэль Мустафин, соратник поэта Рушад Хисамутдинов с супругой, двоюродный брат поэта Тагир Курбанов и др.

Одним из основных приоритетных направлений работы ОАО «Татнефть» является социальная политика, оказывающая большую помощь в поддержке образования, просвещения, культуры, здравоохранения и спорта.

В преддверии столетнего юбилея, старт которого был дан еще 2002 году, Президент РТ Минтимер Шарипович Шаймиев подписал Указ «О праздновании столетия со дня рождения Мусы Джалиля». В НГДУ «Джалильнефть» была разработана обширная программа

мероприятий, которую утвердил и профинансировал генеральный директор ОАО «Татнефть» Тахаутдинов Шафагат Фахразович. Большой годичный марафон состоял из множества различных мероприятий, научно-практических конференций, конкурсов художественной самодеятельности, спортивных состязаний. Была проведена большая реконструкция музея Мусы Джалиля. Экспозиции размещены в пяти залах, повествующие о жизни и творчестве поэта, представлены большие материалы и о его товарищах.

«Если хочешь постичь поэта, побывай там, где он родился», – говорится в одном из высказываний. Побывать на земле, где родился М. Джалиль, вдохнуть атмосферу, увидеть природу, вдохновившую сына татарского народа на великие поэтические строки. Такая возможность была предоставлена жителям нашего поселка. 22 октября 2005 году делегация из 60 человек прибыла на родину Героя Советского Союза Мусы Джалиля в деревню Мустафино. Давняя дружба и творческое сотрудничество между джалильским и деревенским музеями существует много лет, не раз бывали в д. Мустафино и джалильские самодеятельные поэты и учителя. Здесь нефтяников ждали с нетерпением – суетились, повторяли стихи, приводили в порядок музей имени знаменитого татарского поэта, волновались.

Их встречали хлебом-солью депутат Законодательного собрания Оренбугской области И.Н.Халиков, заместитель главы администрации Шарлыкского района Ю.П.Томин, заведующий районным отделом культуры А.И.Головин, главный специалист В.В.Ломакина и односельчане.

На торжественном митинге мустафинцев приветствовали от имени нефтяников, начальник управления НГДУ «Джалильнефть» М. Ш. Каюмов и начальник отдела технико-экономической информации Р.Рафиков. В 11 часов у памятника Мусы Джалиля, на митинге, гости с нефтяного поселка доказали свое уважение к землякам Героя не только на словах. Начальник НГДУ «Джалильнефть» М.Ш.Каюмов передал жителям Мустафино большой привет от генерального директора ОАО «Татнефть», составной частью которого является главное предприятие в поселке Джалиль.

«Наша компания социально ориентированная» – сказал М.Ш.Каюмов и в знак этого подарил музею телевизор и видеомагнитофон, школе – спортинвентарь (лыжи, футбольные мячи), библиотеке – комплекты книг с произведениями татарских писателей и поэтов, изданных фондом «Рухият». Представители художественной школы привезли

две картины – победительницы конкурса имени Мусы Джалиля. Джалильские школьники прочитали стихи великого поэта на родной земле, его пламенные строки, наполненные жаждой свободы и страстным призывом к борьбе, звучали по-особенному выразительно. Подготовили литературный монтаж и мустафинцы.

«Память о поэте-герое, татарине, жива в Шарлыкском районе, – уверил гостей Ю.П.Томин, – и сегодня делается все, чтобы она не исчезла».

С приветственным словом обратился к гостям и жителям села депутат И.Н.Халиков, рассказал о ходе ремонтных работ к столетию поэта и выразил уверенность, что все будет сделано к сроку.

Неподдельный интерес у джалильцев вызвала экскурсия по деревенскому музею. Большая часть экспонатов была посвящена Мусе Джалилю. Вот обстановка жилой комнаты, в которой прошло детство маленького Мусы. Вот материалы, повествующие об активной комсомольской жизни Залилова в Оренбурге. Здесь молодой поэт среди представителей московских литературных кругов. А вот мрачная колонна, окутанная колючей проволокой, воссоздающая фрагмент тюрьмы, в которой томились и были казнены непокоренный узник и его боевые братья.

Заведующая музеем Нафиса Губайдуллина ознакомила джалильцев со многими реликвиями – письмами, фотографиями, газетными вырезками, пожелтевшими и истершимися, но не потерявшими исторической ценности.

Есть в музее и уголок, посвященный нашему управлению и поселку. Среди почетных экспонатов – книги о жизни и деятельности нефтяников, джалильцев – подарок НГДУ. Так что жители деревни владеют информацией о том, как мы живем, чем занимаемся. Они приятно удивились масштабной программе по празднованию юбилея Джалиля и были рады получить в дар фото и видеоматериалы о недавней поездке журналистов и компании в Москву, к самым дорогим людям для Мусы – его супруге Амине-ханум и дочери Чулпан.

Большим подарком землякам поэта стал полуторачасовой концерт. На сцену вышли джалильские артисты, чье творчество глубоко национально, нравственно, и признаться, красиво. По признанию зрителей они испытали душевную радость. Мустафинцы были в восторге и в конце сказали, чтобы приезжали почаще. Начальник НГДУ М.Ш.Каюмов пообещал, что такие встречи станут доброй традицией и будут способствовать взаимообогащению и укреплению дружбы между родной

деревней поэта и поселком, гордо носящим имя поэта. На прощание гости прошлись по мустафинским улицам, молча постояли у дома, на месте которого раньше стоял другой, – тот, где появился на свет будущий поэт. Здесь, именно на этой земле зародились истоки его творчества. Несмотря на капризы погоды, праздник удался. Свидетельство тому – улыбки, дружественные рукопожатия, искренние слова и солнце, переборовшее в этот день тяжелые дождливые тучи.

В 2013 году в с. Мустафино Оренбургской области в рамках реализации межправительственной договоренности между губернатором Оренбургской области и президентом РТ прошла реконструкция музея Мусы Джалиля и создание экспозиции Мемориального музейного комплекса. Музей состоит из 4 залов, каждая из которых имеет свою специфику и рассказывает о различных годах жизни и творчества поэта. В музее создана электронная экспозиция, которая включает сенсорные киоски, фоторамки, видеомаппинг с 3D проекцией. Это стало настоящей кладезью не только для жителей села Мустафино, но и для всех жителей Республики Татарстан и Оренбурга.

Исследуя эту работу, мы еще ближе познакомились с родиной поэта и увидели, что нефтяное предприятие НГДУ «Джалильнефть» вносит большой вклад в увековечивании памяти Мусы Джалиля. Она протягивает руку помощи родине поэта, содействует духовному развитию села и процветанию национальной культуры, ведет активную работу среди населения поселка Джалиль, чтобы все помнили и знали, чье имя носит наш поселок, какой ценою досталась нам мирное небо над головой.

Список использованной литературы:

1. Джалильский характер 50-летию НГДУ «Джалильнефть» посвящается. TATNEFT НГДУ «Джалильнефть», 2009 г.-182-204 с.

2. «На новые рубежи»: Общественно-политическая газета Шарлыкского района, 25 октября 2005 г(№ 128) с.1,7

3. «Нефтяник Джалиля»: газета нефтегазодобывающего управления «Джалильнефть», 31 октября 2005 г, с.6-7

4. Музей Трудовой Славы ОАО «Татнефть» НГДУ «Джалильнефть», с. 24-25

5. Мемориальный музей Мусы Джалиля в селе Мустафино Оренбургской области

КАЗАНДА МУСА ҖӘЛИЛ МУЗЕЙ-ФАТИРЫ

Мотыйгуллина А., 4 нче сыйныф,
Казан шәһәренең 121нче лицее
Җитәкчесе: **Аббазова А.Х.,**
татар теле һәм әдәбият укытучысы

Музей – Казан шәһәре, Горький урамы, 17 нче йорт, 28 нче фатир адресы буенча урнашкан. Бу йортта Муса Җәлил 1940-1941 елларда яшәгән, һәм шушы йорттан ул фронтка киткән. Музей Татарстан Республикасы Дәүләт милли музееның филиалы булып санала. Музей үз эшен 1983 елда башлап җибәрә, ә 1995 елда, күрше фатир бушый һәм шул вакыттан музей ике фатир мәйданын биләп тора. Беренче фатирда әдәби-музыкаль салон урнашкан, ә икенче фатирда – мемориаль бүлмәләр.

Килеп кергәч үк мине «Шигърият. Мәхәббәт. Сугыш» экспозициясе каршы алды. Бу экспозиция бөек шагыйрь тормышының соңгы 5 елы турында мәгълүмат бирә. Шулай ук ачы сугыш еллары, әсирләрнең авыр язмышы турында сөйли.

1942 ел. Волхов фронты. Каты бәрелешләр вакытында, Муса Җәлил часте чолганышта кала. Каты яраланып, бөек шагыйрь фашистларга әсирлеккә эләгә.

Фашистларның үлем лагере. Сорау алу һәм җәзалаулар. Шомлы үлем шәүләсе. Ләкин Җәлилнең рухы сынмый, ул көрәшне туктамый. Шигырьләр яза. Иптәшләренең рухын күтәрә, аларны көрәшкә өнди. Гитлерчылар әсирләрне туган илләренә каршы сугышларга димлиләр һәм ирекле легионнар төзү белән шөгыльләнәләр. Ләкин аларның өметләре акланмый. Муса Җәлил һәм аның көрәштәшләре, легионерлар арасында аңлату эшләре алып барып, немецларның коткысын фаш итә.

Муса Җәлил һәм аның иптәшләре гитлерчыларга каршы кораллы восстание әзерлиләр. Ләкин араларына үтеп кергән бер хыянәтче аларның бу планнарын фашистларга ача. Мусаны һәм аның көрәштәшләрен төрмәгә ябалар.

Тоткынлыкта язган шигырьләрен Җәлил 2 блокнотка туплый. Бер блокнотын Берлин төрмәсеннән Габбас Шәрипов исемле бер тоткын, ә икенчесен моабит төрмәсендә бергә утырган бельгияле Андре Тиммерманс алып чыга.

1956 елның 2 февралендә СССР Верховный Советы Президиумы

Указы белән Муса Җәлилгә Ватан сугышы чорында күрсәткән тиңдәшсез ныклыгы һәм батырлыгы өчен Советлар Союзы Герое исеме бирелде, ә әсирлектә тудырган поэтик иҗаты – бөтен дөньяга мәшһүр «Моабит дәфтәрләре» Ленин премиясенә лаек булды.

«Шигърият. Мәхәббәт. Сугыш» экспозициясендә минем игътибарымны җәлеп иткән экспонатлараның иң күренеклесе – «Муса Җәлилнең Моабит дәфтәрләре» дигән электрон тумба булды.

Бу тумбага Моабит дәфтәрләре сканерланган. Теләгән һәрбер музей кунагы монда килеп, «Моабит дәфтәрләре» циклына кергән шигырьне татар һәм рус телләрендә укый ала.

1957 елда «Моабит дәфтәре» җыентыгы өчен илебезнең әдәбият, сәнгать өлкәсендә бирелә торган югары бүләкләреннән берсе – Ленин премиясы бирелә. Экскурсия эчтәлегеннән мин бу шигырьләрнең рус, инглиз, француз, испан, немец, гарәп, япон, венгр, румын, чех, корея һәм башка чит ил халыклары телләрендә дә кат-кат басылганын белдем.

Экскурсияне дәвам итеп без мемориаль бүлмәләргә күчтек. Мондагы экспозиция Муса Җәлилнең Казан чоры турында сөйли. 1935 елда Муса Җәлил Мәскәүдә Татар опера студиясендә әдәби бүлек мөдире булып эшли башлый. Студия Татар опера театры өчен җырчылар, композиторлар әзерли. Студияне тәмамлаучылар Казанга кайткач, Татар опера һәм балет театры ачыла. Муса Җәлил дә, шул театрның әдәби бүлек мөдире булып, Казанга кайта. 1939 елда Мусаны Татарстан Язучылар берлеге җитәкчесе итеп сайлыйлар.

Музейның мемориаль өлеше Муса Җәлилнең хатыны Әминә Җәлилова, һәм аның замандашлары – шагыйрь С.Хәким, композитор – Н. Җиһанов, язучы Г.Кашшаф истәлекләре буенча төзелгән. Монда герой-шагыйрьнең, аның гаиләсенең шәхси әйберләре һәм эпохага хас предметлар саклана.

Муса Җәлил кабинеты. Монда барысы аны ул үзе яшәгән вакытта кебек үк. Кабинет язу өстәле, урындык, китап шкафы, этажерка, карават белән җиһазланган. Язу өстәлен 1935 елда Муса Җәлил үзе сатып алган. Өстәл өстендә лампа, сәгать, каләм карасын саклый торган тәлинкә, фоторамка – болар барысы да Муса Җәлилнең шәхси әйберләре. Предметларның күбесен музейга шагыйрьнең хатын Әминә, үзе исән вакытта, бүләк итеп калдырган.

Өстәл каршында – карават. Авыр эш көненнән соң Муса Җәлил кайтып, шунда ятып ял итә торган булган. Карават өстендә мандолина эленеп тора. Бу шулай ук шагыйрьнең шәхси әйбере. Махсус музыкаль

белеме булмаса да, Җәлил бик моңлы кеше булган, мандолинада бик оста уйнаган.

Гомумән, кабинет миңа бик нык тәэсир итте. Бөек язучы, герой, шушы өстәл алдына утырып иҗат иткән бит! Ә китаплары әле дә булса аның кул җылысын саклый торганнардыр. Мондагы экспонатларның күбесе төп нөсхә булулары безнең шәһәр өчен зур горурлык.

Экскурсияне дәвам итеп без Муса Җәлилләрнең торак бүлмәсенә күчтек. Муса Җәлилгә хас иң күркәм сыйфатлар бигрәк тә гаилә тормышында чагылган. Ул кайгыртучан ир, киң күңелле ата булган. Бүлмә уртасында түгәрәк өстәл тора.

Монда Җәлил дуслары, иптәшләре, язучылар белән җыелып кичләр уздыра торган булганнар, шахмат уйнаганнар. Өстәл өстендә фотоальбом. Альбомда гаиләсенең һәм дусларының фоторәсемнәре бар.

Тумбочка өстендә хатынына багышлап язылган шигырь кульъязмасы. Ул 1941 елның 9 сентябрендә язылган.

Музей-фатирда тагын бер кызыклы бүлмә бар. Монда «Мусаларда кунакта» дигән күргәзмә эшли. Бу Муса Җәлил туып үскән йорт имитациясе, шул чорның типик йорт җыйналышы.

Кулланылган әдәбият исемлеге

1. Мостафин Р.Ә. «Муса Җәлил турында истәлекләр»
2. Мостафин Р.Ә. «Үлемне җиңгән җырлар»
3. Муса Җәлил музей-фатиры брошюрасы

МУСА ҖӘЛИЛ УРАМЫ БУЙЛАП

Шагалиева Гөлчәчәк, 7 нче а сыйныфы,
Азнакай районы
Актүбә бистәсенең 2 нче мәктәбе
Укытучы: **Кашапова Фәнүзә Әнвәр кызы,**
татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Туган өен белмәгән,
Туган авылын белерме?
Туган авылын белмәгән,
Туган илен белерме?...

Шушы шигъри юллар белән мин үземнең сәяхәтемне башларга телим. Бу сүзләрдә тирән мәгънә ята бит. Әйе, чыннан да шулай бит:

туган авылының, туган өенең, үз эти-әнисенең, туганнарының кадерен белгән кеше генә туган илен, туган җирен, туган халкын яратырга, аның турында кайгыртырга, киләчәге өчен борчылырга мөмкин. Ә үзеңнең кем икәнлегеңне беләсең килсә, туган ягыңны, туган авылыңны исеңә төшер, шунда-балачагыңа әйләнеп кайт.

Мин Татарстанның иң матур бер почмагында – шәһәр тибындагы Актүбә бистәсендә яшим. Ничек инде мин аның тарихын белмәскә тиеш? Актүбә һәм аның урамнарының тарихын белү миңа, туганнарыма, я булмаса, укытучыларыма, сыйныфташларыма кирәк булыр.

Мин тарихи чыганаклар белән эшләргә, матур һәм публицистик әдәбиятны анализларга өйрәндем. Эзләнүләрем мине иҗади фикерләргә, уйларга, тарихи шәхесләребезнең тормышын, иҗатын тирәнтен өйрәнергә этәрә.

Актүбә бистәсе буйлап йөрү, андагы тормышны күзәтү, истәлекле урыннарны һәм урамнан үтеп йөрүче кешеләрне фотосурәткә төшерү нинди кызык! **Әйдәгез, Муса Җәлил урамы буйлап сәяхәткә рәхим итик.**

Экскурсия барышында мин сезгә түбәндәге маршрутны тәкъдим итәм.

Муса Җәлил урамын өйрәнү.

Урамның иң хөрмәтле нефтьчеләре: Әшрәпов Узаман һәм Асия Кәлимуллина белән танышу.

Муса Җәлил урамының иң озын гомерле кешесен табу;

Урамның иң кечкенә гражданины.

Мунча.

«Ислах» мәчете.

Йортның беренче кешеләре.

1958 елның февралендә Азнакай районы Актүбә бистәсендә дә Муса Җәлил урамы барлыкка килде. М.Җәлил урамы Губкин урамына перпендикуляр рәвештә урнашкан. Бу урамда бүгенге көндә 243 кеше яши. Алар ике катлы агач борыстан эшләнгән йортларда яши. Урамда реставрация эшләре дә алып барыла. Ә җәйләрен урам ике яклап гөлбакчага күмелә.

Урамның иң хөрмәтле нефтьчеләре:

Әшрәпов Узаман һәм Асия Кәлимуллина.

Муса Җәлил урамының иң озын гомерле кешесе. 11 нче йортта яшәүче Кудякова Хәдичә әби 27 нче декабрьдә 94 яшен тутырды. Бер гасырга якын тарихы булган әбинең сөйләр сүзләре күп. Хәдичә әби: «Мин Рязань өлкәсе Сосов районы Бостаново авылында 1922 елның

27 нче декабрендә тудым. Илебезнең төрле почмакларында яшәп, 4 бала – 3 малай һәм 1 кыз үстердем. Бүген кызым Кадырмаева Әлимә белән яшим. 8 оныгым, 12 оныкчыгым бар.Тормышымнан бик канәгать»,– ди. Менә шулай дисбесен кулыннан төшерми, кергәнчыкканнарга хәерле юл теләп утыра безнең әбиебез. Янәшәдәге фотосурәткә игътибар белән карагыз әле. Әнисе итәгендә утыручы 1 яшьлек Хәдичә үзенең 2 иртуганы белән. Әнисенең шундый матур күлмәк-калфагы узган гасыр хатын – кызларының милли горурлыгын күрсәтә.

Без урамның иң кечкенә шәхесен ачыкладык. Рәсемдәге урамның иң кечкенә шәхесе Федоренко Дмитрий Сергеевич 2014 елның 7 мартында туган. Гаиләдә беренче бала. 1 яшь ярымлык бу сабый : «Мин дә М. Җәлил урамында яшәвем белән горурланам», – дигән кебек шатланып безне озатып калды.

Мунча: чәчтарашлары, саунасы булган Актүбә мунчасы эшләп килә.

«Ислах» мәчете. Мәчет 2009 елның 29 нчы августында ачылды.

2 ноябрьдән Ханов Рәмис хәзрәт җитәкчелегендә мәчеттә гарәп графикасы һәм ислам дине нигезләрен өйрәтү дәресләре башланды.

Йортның беренче кешеләре. Ә хәзер каршы йортта яшәүче – йортның беренче кешеләре белән сөйләшеп алыйк.Ул – 11 нче йортта яшәүче Гомәрова Мөршидә Мифтах кызы. Мөршидә апа:

– Мин 1914 елның 17 маенда Баулы районы Татар Кандызы авылында тудым. Авылда төрле эшләрдә эшләдем. Мәхмүтхан белән танышкач, ул Бөек Ватан сугышында катнашып, күкрәге тулы орден, медальләр белән кайтты.

1946 елда без тормыш корып, 2 кыз үстердек. Бу йортның иң беренче фатирчылары без булдык. 1960 елның 5 августыннан бирле шушы йортта яшим. Сәламәтлегем җитә, ходай миңа көч бирәдер, – ди ул. Тормыш авырлыгын үз җилкәләрендә татыган әбиләребез бүгенге тормыштан бик канәгать.

Шулай итеп, Муса Җәлил урамы кешеләре **58** ел дәвамында булганына сөенеп, эштән ямь табып, рәхәтләнеп яши бирәләр. Шагыйрьнең үз халкына иткән хезмәте шулкадәр бөек, халыкның һаман да М. Җәлилне өйрәнәсе, аңа тагын да якынаясы килә.

Әдәбият исемлеге

1. «Азнакай тамчылары», издательство Эсклюзив, 2001 г. «Туган якны өйрәнү музее» ннан архив материаллары.

2. Актюба. Издатель ООО «Альмедиа», 2006г.

3. Анализ современного состояния окружающей среды Азнакаевского района. Республики Татарстан. Серия «Экология и природопользование», выпуск 3. К.1997. Большая советская энциклопедия, том 7, 12.

4. Большая советская энциклопедия, том 7, 12.

5. Тайсин А.С.Географии Республики Татарстан. Учебное пособие для 8-9 классов средней общеобразовательной школы. Казань, издательство «Магариф».

МИНЗӘЛӘДӘ ҖӘЛИЛ ЭЗЛӘРЕ

Гыйләҗев Салават, 7 нче сыйныф,
Минзәлә районыКадрәк мәктәбе
Җитәкче: **Ибраһимова Альбина Әбелгаян кызы**

Без Муса Җәлил белән горурланабыз, аннан үрнәк алырга тырышабыз.

Бөек Ватан сугышының беренче көннәрендә үк татар язучыларыннан иллеләп кеше үз теләге белән фронтка китә. Көннәр узган саен, бу сан арта гына бара. Безнең татар язучылары кораллары белән дә, каләмнәре белән дә дошманга каршы күтәрелә. Алар арасында шагыйрь Муса Җәлил дә була. Ул 1941 елның 13 июлендә ил саклаучылар сафына килеп баса. Бераздан аны хәрби-политик курсларга җибәрәләр. Бу курслар фронт полосасыннан ерак булмый, фронт тагы да якынлашкач, курсларны башка урынга күчерәләр, Минзәлә шәһәренә.

Минзәлә – матур як. Аның Минзәлә, Ык, Кама буйлары, күлләре, болыннары ни тора! Максим Горький, бу якларның матурлыгын күргәч, «Исең китәр, йөз тапкыр исең китәр»,– дип язган.

Муса Җәлил нәкъ менә Мәскәү янында фашистларга каршы сугышларның кызган көннәрендә, Марьино курсантлары составында Минзәләгә күчеп килә.

Ул 1942 елның 20 гыйнварында А.Фадеевка язган хатында бу хакта болай хәбәр итә: «Мин сугышның беренче көннәреннән үк мобилизацияләндем. Соңгы алты ай дәвамында Ватан сугышы шартларында хәрби хезмәт мәктәбен үттем. Башта артиллериядә рядовой булдым, анннары Марьинода (Курск өлкәсе) кыска сроклы урта политсостав курсларында укыдым. Аннан соң без Минзәләгә эвакуацияләндек. Мин

анда курсларны бик яхшы билгеләренә тәмамладым һәм НКО приказы буенча өлкән политрук званиесе алдым».

Минзәләдәге бик мәһабәт бер бинада педагогия училищесы (бүгенге көндә көллият) урнашкан. Аннан кайсы якка таба атласаң да, Муса Җәлилнең кайнар эзләрен тоясың кебек. Беренчедән, бу бина Муса Җәлил урамында урнашса, икенчедән, Җәлил исемен йөртә. Курсант – шагыйрь Минзәләдә озак яшәмәгән. Борчулы, авыр 1941 елның ноябрь-декабрь айларын Минзәлә халкы мәңге онытмаячак. Бай, бик нәтиҗәле, тулы канлы тормыш белән яши Җәлил. Авыр сынау чорында ае елга, көне айга, сәгате көнгә тиң була. Шулай да, шагыйрь Минзәләдә политик чыныгу узган. Ул анда дәһшәтле давылларда баш имәскә, хәтта үлем алдында да тез чүкмәскә өйрәнгән. Бу чыныгу аны хөр яшәргә рухландырган, иң фаҗигале көннәрдә дә ышанычын какшатмаган, үлемсезлеккә күчәргә нигез биргән. Муса Җәлил исеме, авыр сугышы юллары үтеп, Минзәләгә кабат әйләнеп кайтты. Аның хөрмәтенә ачылган һәйкәл дә, музей да шуны раслый.

Бу курсларда укучы политкомиссарлар күп була, Казаннан педагогия институты доценты Әхмәт Ишморатов болай дип язган: «Мин, башка бик күпләр кебек үк, бу курсларга 1941 елның көзендә кабул ителдем. Дөресен әйтергә кирәк, курста уку җиңел булмады. Таң белән, чатнап торган салкында, кырга тактик өйрәнүләргә чыгасың, кичен бүлмәләрдә дәвам итәсең. Ләкин шундый авыр шартларда да курсантлар сынатмадылар. Полководец Суворовның «укуда авыр булса, сугышта җиңел булыр» дигән сүзләрен һәркем истә тотты. Бу сүзләрне еш кабатлаучыларның берсе Муса Җәлил булды.

Курсантлар арасында Мусаны белмәгән. Аның белән сөйләшмәгән, фикерен уртаклашмаган кеше булмагандыр. Без тәнәфес вакытларында, кичке бушрак араларда, бергә җыйналып, төрле темага сөйләшә, җор сүзләр әйтешә идек. Ул вакытларда да Муса үзенең активлыгын, илебез язмышы хәл ителә торган бу чорда бурычны дөрес аңлаучы булуын күрсәтә иде.»

Шагыйрь-курсант Минзәләдә мәдәният хезмәткәрләре, укытучылар, укучылар, «Ленин байрагы» исемле район газетасы журналистлары, колхозчылар, Казан рабфагында бергә укыган иптәшләре, танышлары белән очрашып тора. Кайда гына, кем белән генә очрашса да, үзенең шагыйрь икәнен онытмый. Кемнәрнеңдер күңелен күтәреп шигырь укып күтәрә, кемнәргәдер алга куелган бурычны үз йөрәге аша үткәреп ирештерә, кемнәргәдер мәдәни-агарту эшен җанландыру максатында ярдәм кулын суза.

Курсантлар кичләрен төрле оешмаларда, клубларда, мәктәпләрдә яңалыклар, халыкара хәл белән Минзәлә халкын таныштырып торалар, лекция– доклардлар укыйлар, әңгәмәләр үткәрәләр.

Курс җитәкчеләре районлагы оешмалар, предприятиеләр, колзозлар белән тыгыз элемтәдә тора. Политкурс җитәкчеләре рөхсәте белән, илебез җитәкчелеге курсантларны булышлык итү өчен төрле колхозларга җибәрәләр. Муса Җәлил «Кызыл Кичү» колхозына килә. Бу колхоз дәүләткә икмәк тапшыру планын үти, ләкин, эшче көч аз булганлыктан, үстерелгән уңышны җыеп бетерә алмыйлар. Ул кышка кала. «Муса Җәлил шушы эшләрне оештыруда безгә нык ярдәм итте. Ул вакытта район фронтка җибәрү өчен җылы кием һәм азык-төлек хәзерләүгә бик зур игътибар бирә иде. Без бу эшләрне, Муса Җәлил белән берлектә, башка колхозлардан алдарак үтәп чыктык», – дип искә ала «Кызыл Кичү» колхозының председателе Нигъмәтҗан Ханнанов.

Муса Җәлил колхоз тормышы белән ихлас кызыксына: мәктәптә, фермада, бригадаларда була, җыелышларда катнаша, игенчеләрне фронт хәлләре белән таныштыра, шигырьләрен укый, тырыш хезмәткә рухландыра. Һәрчак: «Безнең җиңүебезгә шик юк. Без җиңәрбез!»- дигән фикерне үткәрә.

Ул «Кызыл Кичү» колхозында Дусай-Кичү укытучылары Мирзаһит һәм Сабира Әхмәдиевләр өендә тора. «Муса Җәлил, – дип искә ала Сабира Әхмәдиева, – фермага барды, колхоз хәлләре белән танышып йөрде. Куен дәфтәрен күп кенә фамилия һәм саннар белән тутырды. Колхозыбыз турында зур очерк язып чыгармакчы иде. Әмма, кинәт китеп бару сәбәпле, ул аны бастыра алмады. «Ирекле илнең Иреге» дип, улыма багышлап шигырь дә яза башлаган иде. Ләкин ул тәмамланмый калды. Шагыйрьне тиз генә Минзәләгә чакырып алдылар.»

Сабира апа иптәше өчен оекбаш һәм бияләй бәйләгән була. Аларны Мусага бүләк итә. Җәлил кечкенә бүләкләрне дә зурлап, рәхмәт әйтеп ала. Сабира Әхмәдиева аның: «Бу куллар автоматны нык тотарлар инде», – дигәнен хәтерли.

Сабира апа Дусай-Кичү авылыннан М.Җәлилнең китәсе көннәрен яхшы хәтерли. Муса иртәгә китәсе дигән төнне йокламаган, берничә тапкыр урамнан урап кергән. «Нигә бер дә йокламадың, Муса?» – дигәнгә, ул болай җавап биргән: «Сугышлар бик каты бара, Сабира апа, күңелләр бер дә тыныч түгел, шулай да исән калырга тырышырбыз, җиңеп. Үлеп калсаң да, нәрсә ул бер кеше гомере. Берәүнең дә үләсе килми. Минемчә, геройлык шул үләсе килмәсә дә, барып җанны бирүдәдер, Сабира апа. Сезнең бияләй ике бармаклы, бигрәк шәп,

үзе атар инде дошманнарга», – дип уен-көлке белән сүзен бетергәне хәтеремдә».

Муса Җәлилне «Кызыл Кичү» колхозының барлык кешеләре хөрмәтләп озаталар. Аңа киез итек бүләк итәләр (кыш бик салкын була), артельнең Дунай дигән нәсел айгырын җиктереп Минзәләгә җибәрәләр. Берничә көннән соң Муса Җәлил Мәскәүдән, «Кызыл Кичү» колзозында булуын искә алып, район җитәкчеләренә үзенә зур игътибар күрсәткән өчен рәхмәт әйтеп хат яза: «Миңа шундый игътибар бирүне, мине яхшы колхозга алып җибәрүне ифрат зур шатлык белән, сезнең игътибарыгыз итеп карадым».

Бу колхозның туфрагы юмарт. Җирлектән ике герой чыккан.Берсе– Бикчәнтәй авылыннан Гомәр Һадимөхәммәтов, ә икенчесе Яңа Мәлкән авылыннан Самиул Тапиков. Ә безнең Минзәлә районыннан Советлар Союзы Геройлары да алтау: Фәхрази Галиев (безнең авылдан), генерал-полковник Василий Гордов, Борис Винокуров, Гыймазетдин Вәҗетдинов.

Безнең Кадрәк төп белем бирү мәктәбендә аның кызы Ханнанова Вәсилә Нигъмәтҗан кызы озак еллар биология-химия укытып лаеклы ялга чыкты. Ул безгә түбәндәгеләрне сөйләде:

«Курсларда укыганда, курсантларны колхозларга ярдәм итү максаты белән авылларга җибәрәләр. Муса Җәлил исә районның «Кызыл Кичү» колхозына (Дусай-Кичү) колхозына билгеләнә. Ә бу вакытта «Кызыл Кичү» колхозында минем әтием Ханнанов Нигъмәтҗан Имаметдин улы колхоз рәисе булып эшли. Әтинең сөйләүләренә караганда, Җәлил кечкенә буйлы, бик пөхтә киенгән, үтә дә тере кеше була. Аның да тырышлыгы белән колхоз дәүләт алдындагы планнарын беренчеләрдән булып үти. Чөнки Җәлил колхозда гел кешеләр арасында була: сугыш хәлләре белән таныштыра, заем җыюда катнаша, җыелышларда чыгышлар ясый.Муса үзе фатирда торган укытучылар Мирзаһит абыйны һәм Сабира апаны ярата, хөрмәт итә. Ә уллары Иректне үз баласыдай якын күрә, сөеп-яратып йөри.

Менә аның китәр вакыты да җитә. Аны озатырга бик күп кеше җыела. Хатын-кызлар аңа кулларына кию өчен җылы бияләйләр бәйләп китерәләр. Ә әти исә, колхоз рәисе буларак, аягына кию өчен бер пар киез итек бүләк итә. Мусаны хөрмәт итеп колхозның иң шәп айгырын җигеп, Минзәләгә кадәр илтеп куялар. Ул шуннан фронтка да китә. Фронттан башкарма комитеты исеменә хат язды,– дип әңгәмәсен дәвам итә торган иде әтием. Һәм бу хатларда ул, безне дә искә алып колхоз кешеләренә аны шулай хөрмәтләп озатулары өчен рәхмәт әйтеп, дош-

манны җиңеп илгә кайткач, Минзәләгә килеп, әле алар белән очрашуына зур өмет баглап яза.

Әмма Җәлилгә туган иленә кайтырга насыйп булмый. Үзе үлсә дә, аның исемен Минзәлә халкы, Дусай-Кичү авылы кешеләре кадерләп саклый һәм аның батырлыгы алдында баш ия. Әтием Ханнанов Нигъмәтҗан үзе исән чакта Муса Җәлилнең истәлекләрен халыкка җиткерү, аны тарихта калдыру буенча армый-талмый эшләде. Аңа даими рәвештә республиканың төрле мәктәпләреннән Муса Җәлилнең Минзәлә чоры истәлекләре белән бүлешүен сорап хатлар килә иде һәм ул аларның һәрберсенә вакыт табып, һич иремичә җавап яза иде.

Муса Җәлилнең музеен оештырганда да ул зур өлеш кертте. Музейның беренче җитәкчесе Һадиев Васил Һадиевич белән авыллардан-авылларга йөреп, кирәкле материаллар туплады, истәлекләре белән бүлеште. Соңгы мәртәбә ул Азнакай района Актүбә мәктәбе укучыларына хат язды, дөресрәге ул бу вакытта авыру иде. Хатны миңа әйтеп торып яздырды.

Минзәләдәге Муса Җәлил музеенда керә-керешкә стенада музейны оештыручылар арасында әтием Ханнанов Нигъмәтҗан Имаметдин улы да бар. Ул һәрвакыттагыча үзенең сабыр карашын еракка төбәгән. Ә бу караштa – Муса исән, Муса – үлемсез дигән сүзләрне укырга була.

Әтинең Муса Җәлил белән очрашуы хакында Җәлилнең иҗатын өйрәнүчеләр Р.Мостафин, Шәмси Хамматов һ.б. үз китапларында күп мәртәбәләр яздылар. Менә шуларның кайберләре: Әдип Маликовның «Кайнар эзләр» китабында 29-30 нчы битләрдә әтием хакындагы истәлекләр искә алына. Ш.Хамматов «Муса Җәлил– партия солдаты» дигән китабын автограф белән әтинең үзенә бүләк иткән.

Кызганычка, М.Җәлилгә Минзәләдәге танышлары белән кайтып күрешергә насыйп булмады. Ләкин аның якты истәлеге дошманны җиңеп Минзәләгә дә кайтты. Әйе, Минзәлә бүген дә аны сагына.

Кулланылган чыганаклар һәм әдәбият исемлеге

1. Мустафин Р. По следам поэта-героя.– Казань: Таткнигоиздат, 1973

2. Муса Җәлил. Кечкенә дусларга.– Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1989

3. Муса Җәлил. Шигырьләр, 1том.– Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1975

4. Муса Җәлил. Шигырьләр, 2том.– Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1976

Я ВЕРЮ, ЧТО НУЖЕН НАРОДУ ДУШИ ОТКРОВЕННЫЙ ДНЕВНИК

Шаяхметова Ильнара, 9 класса,
Агрызский район,Девятернинская школа
Руководитель: **Муратова Галия Габдулловна,**
учитель русского языка и литературы

Концлагеря фашистской Германии – страшная машина уничтожения людей.

Изучать эту страницу Великой Отечественной войны в деталях меня подтолкнул случай. При подготовке к уроку русской литературы по изучению жизни и творчества Мусы Джалиля на сайте Интернета я увидела ужасающие фотографии узников фашистских концлагерей. Особенно меня потрясла одна фотография, на которой был изображен штабель истощенных человеческих тел (вернее скелетов, натянутых кожей!) перед крематорием. Страницу за страницей я начала читать...

…Еще в 1899 году на мирной Гаагской конференции 27 стран-участниц приняли конвенцию «О законах и обычаях войны», в которой две статьи касались прав военнопленных. В 1929 году в Женеве по инициативе Международного комитета Красного Креста была принята конвенция о военнопленных, суть которой заключалась в том, чтобы обращаться с ними гуманно. Причем раса, национальность, вера, политические взгляды не должны являться причинами насилия и дискриминации, запрещались медицинские опыты, привлечение к работам, связанным с ведением боевых действий и т.д. Правила считались обязательными для всех стран, если даже они эту конвенцию не ратифицировали. Тем не менее, концлагеря фашистской Германии превратились в страшную машину уничтожения людей, причем не только военнопленных, но и мирного населения захваченных стран. Всего в те годы действовало около четырех тысяч таких лагерей.

Помимо уже имевшихся к началу войны концлагерей, как Дахау, Бухенвальд, Маутхаузен и другие, в 1940-1942 гг. были созданы еще девять лагерей, в том числе Освенцим, а в 1942-1943 гг. и другие лагеря массового уничтожения, например Майданек и Треблинка. Много «лагерей смерти» гитлеровцы построили на оккупированной им территории СССР.

Над узниками проводилось множество медицинских опытов, в результате которых большинство умерли мучительной смертью. Зак-

лючённых инфицировали сыпным тифом, туберкулёзом и другими опасными заболеваниями для того, чтобы проверить действие вакцин против возбудителей этих болезней. Заболевания перерастали очень быстро в эпидемии из-за скученности в бараках, недостаточной гигиены, плохого питания, а также из-за того, что эти заболевания не лечились. Кроме того, в лагерях производились эксперименты по исследованию эффективности различных ядов. В ходе этих экспериментов заключенным в еду тайно добавлялся яд.

Освенцим, Бухенвальд, Дахау, Майданек, Треблинка, Заксенхаузен, Маутхаузен... По приблизительным подсчетам за время фашистской оккупации Европы было уничтожено в лагерях смерти более 12 млн. человек! В лагерях для массовых убийств применялись газовые камеры, круглосуточно дымили трубы крематориев... Тысячи жизней уносили эпидемии, голод.

Казалось бы, невозможно выжить в этих неимоверно тяжелых условиях. Я поставила перед собой **цель** – узнать, не было ли среди ветеранов-односельчан тех, кто прошёл ужасы концлагерей, не было ли среди них вышивших. Если они были, не пересекались ли их пути в фашистском застенке с судьбой Мусы Джалиля? Поиски подтвердили, что один из таких редких людей, испытавший все ужасы концлагерей и выживший в фашистском аду, жил в нашей деревне – это Хази Хикматуллович Хикматуллин, всеми уважаемый учитель, Отличник народного просвещения РСФСР. Каково же было моё удивление, когда я узнала, что Хази Хикматуллович (Хази абый) является мне дальним родственником. И вот я решила серьезно заняться изучением судьбы своего родственника, сильного духом, благородного, доброго и отзывчивого, чей характер не смогли сломить ни тяжелые испытания первых дней войны, ни фашистские концлагеря, ни голод, ни суровые проверки НКВД. Несмотря ни на что, он оставался Человеком с большой буквы. Разве это не геройство?! Не давал покоя ещё и другой вопрос: а не встречался ли он с Джалилем? Основная часть моей работы построена на воспоминаниях Хази Хикматулловича и Архивной справки, полученной из Центрального государственного архива историко-политической документации Республики Татарстан.

По моей просьбе родственники Хази Хикматулловича предоставили мне его тетрадь с воспоминаниями. Эту пожелтевшую тетрадь невозможно брать в руки без содрогания. В ней неописуемая боль, и вместе с тем великий дух.

Об ужасах фашистской неволи написано немало. Едва ли не каждый

год появляются новые книги, пьесы, фильмы на эту тему... Но никто не расскажет об этом так, как это сделали сами узники концентрационных лагерей и тюрем, свидетели и жертвы кровавой трагедии. В их свидетельствах – нечто большее, чем суровая достоверность факта. В них большая человеческая правда, за которую заплачено ценой собственнойжизни.

Читая страницу за страницей, я воочию представляла судьбу Хази Хикматулловича, удивлялась тому, как этого мужественного человека не смогли сломить суровые испытания судьбы, как смог он сохранить в себе великую любовь к жизни, к людям, ко всему живому на земле. Действительно, суровые «жизненные университеты» закалили его дух, зарядили неиссякаемой энергией жизни. Я испытывала те же ощущения, что от чтения стихотворений моабитского цикла М.Джалиля: ледяное дыхание смерти, острую боль души, встретила на страницах старой тетради тоску по воле, горечь и сомнения, ненависть к врагу.

Начало боевого пути.

Хази Хикматуллович, 1920 года рождения, уроженец деревни Девятерни Красноборского района ТАССР, удачно закончив Мензелинское педучилище, проработав в родной школе один год, 30 января 1940 года был призван в ряды Красной Армии. До марта 1941 года служил рядовым 680-го стрелкового полка. После окончания курса в учебном батальоне был откомандирован в мотомехдивизию, где служил командиром отделения разведвзвода. Недалек был и день демобилизации, когда офицер запаса Хази абый вернулся бы в родную деревню, к своим ученикам, если бы... Если бы не началась проклятая война!

Молодых бойцов полка, где служил Хази абый, в первый же день войны поднимают по военной тревоге и отправляют в сторону фронта.

Каждому бойцу выдается по 15 патронов, по 2 гранате без запала, противогазу, запасная одежда, одна лопата на три солдата, немного запасных продуктов. На второй день, когда полк шел в сторону фронта, фашистские самолеты стали бомбить полк. Так бойцы в первый раз встречаются со страшной войной.

Первая встреча со смертью.

27 июня. Солдаты начинают копать окопы, при этом им приходилось пользоваться касками, так как лопат не хватало. В этот же день на них нападают немецкие танки. Этот день для Хази Хикматулловича становится незабываемым, потому что он впервые встречается со смертью с глазу на глаз. Смерть свистела, выла – и, казалось, никуда от нее не уйти.

Проезжавший над окопом немецкий танкист, заметив в окопе бойца, заваливает его землей, желая уничтожить, топчет железными гусеницами. Шевелиться и выйти из-под завалов ему еще мешает штык. Кое-как Хази абый выбирается из окопа.

«Недалеко от шоссе стоит немецкий танк с подбитой гусеницей. Передвигаться не может, но пушка с полным боевым зарядом. Вдруг на дороге показались 10-15 немецких автомашин. Подпустив их немного к себе, мы открыли по ним огонь из их же танка. Угощайтесь, фрицы! Одна машина полетела в воздух, другая, третья задымила. Немецкая автоколонна повернула назад. А нам в тот миг показалось, что вся фашистская армия повернула назад – на Берлин», – читаю записи Хази абыя.

Бойцы чувствуют, что с каждым днем линия фронта с молниеносной быстротой продвигается вглубь страны – на восток, что полк остается в глубоком тылу врага, но с упорством и отвагой продолжают оборону. С каждым часом их становится все меньше и меньше.

Ад по имени концлагерь.

Измученный длительной напряженной борьбой, голодом и жаждой, Хази абый продолжал борьбу до последней возможности. Только на 16-й день войны, 8 июля 1941г., раненный в голову и в правое плечо, в бессознательном состоянии он был взят в плен.

«Когда пришел в себя, встал на ноги и огляделся как следует, сердце будто кто-то плоскогубцами сжал: кругом бойцы валяются, а над нами стоит лай немецких овчарок.Нечего греха таить, вот тут у меня ноги сами собою подкосились, и я упал, как срезанный, потому что понял, что я в плену у фашистов. Вот как оно на войне бывает...» – читаю дальше со слезами на глазах. Это похоже на кадры какого-то страшного фильма...

«Деваться мне было некуда. Нас, тысячи пленных, погнали в концлагеря. Сначала в деревню (ныне город) Красилов, потом в города Староконстантинов, Шепитовка Хмельницкой области на западе оккупированной Украины, Холм (Польша), затем в г. Нейбранденбург (Германия). С октября до декабря 1941 года находился в концлагере Шталаг IIA. Шталагами назывались концлагеря, предназначенные для военнопленных.

А ходок тогда из меня был никудышный, раны кровоточили, измучил голод. Упади я – и фашисты пришили бы меня к земле очередью, но наши подхватили меня, затолкали в середину и вели меня под руку. Пожилой боец шепнул мне: «Боже тебя упаси падать! Иди из последних

сил, а не то убьют». И я из последних сил, но пошел».Медицинскую помощь ему оказали санитары, попавшие в плен раньше него.

Землянки на скорую руку построенного лагеря были очень тесными, в них можно было уместиться, лежа лишь на одном боку. Эти ямы высотой 70-80 см имели худую кровлю из соломы, земляной пол тоже был покрыт соломой. Пленных кормили только один раз в день. Еда состояла из супа с несколькими горошинами, кусочков репы и листьев свеклы. На территории лагеря не осталось никакой живности – все, что можно было употребить в пищу, было съедено. Очередь дошла до солдатских ремней, сапогов... Потом в пищу пошла белая глина... Днем и ночью дымили трубы крематория...

Изнемождённый, уже полуживой, выброшенный в штабель мертвых, ожидавших своей очереди в крематорий, Хази абый с трудом открывает глаза, в последний раз смотрит на солнце. Ах, как хочется выжить, выжить...

Проходящие мимо два француза что – то произносят, показывая пальцем на него, затем подходят, поднимают на ноги, быстро уводят к себе. Целую неделю его кормят печеньем, молоком, шоколадом, какао и помогают набраться сил.

Я сначала удивилась этому обстоятельству. Как это в одном и том же лагере наши пленные голодают, а французы лакомятся печеньем?! Где же тут справедливость? Нашла я ответ на этот вопрос опять же на сайтах Интернета. Оказывается, наша страна отказалась от своих солдат, попавших в плен, считая их предателями Родины, отказала в какой – либо помощи военнопленным, тогда как другие страны высылали своим гражданам, попавшим в плен, гуманитарную помощь на основании международных соглашений по линии Красного Креста.

Так, принятый за француза, Хази абый в декабре 1941 г. был отправлен в деревню Грамбов недалеко от города Шверина к помещику на сельхозработы, где работал до мая 1942 года. С мая 1942 года до осени работал на сельхозработах в деревне Рогиндорф.

Осенью 1942 года пленных, работавших у помещика, отправляют на работу по ремонту и восстановлению железнодорожной линии в города Шверин, Тетерев. Работая там, советские военнопленные стараются навредить фашистам, как только могут. Тут хорошо владеющий немецким языком Хази абый подслушивает разговоры фашистов, является как бы политинформатором, рассказывает пленным об успехах Советской Армии на фронтах. Но кто-то о нем доносит немецкому штабу, и его отправляют в штрафной лагерь в город Нейбранденбург.

После трехнедельного заточения в одиночной камере его отправляют в другую штрафную команду. Оттуда живыми не возвращались... Но Хази Хикматулловичу и тут пришли на помощь природная смекалка, знание языка, которые вырвали его в очередной раз из лап смерти.

Это сладкое слово – свобода!

Война приближалась к концу. Пленных этапами отправляли на запад, в глубь страны. Среди них был и Хази абый. По пути следования вместе с московским парнем Мишей Сапожником он сбежал от немецкого конвоя.29 апреля 1945 года Хази Хикматуллович считал самым счастливым днем в своей жизни – в этот день он присоединился к частям Советской Армии.

Учитель с большой буквы.

Вернувшись на родину в 1946 году, Хази Хикматуллович поступает учиться на заочное отделение педагогического института, продолжает свою любимую работу – учит детей. Его ученики до сих пор с огромной любовью, с глубоким уважением вспоминают уроки химии и биологии, проведенные Учителем.

Слушаешь их и удивляешься... Человек проходит неимоверные испытания, на его плечах все тяготы войны, ужасы фашистских концлагерей, а он всю жизнь оставался чистым, терпеливым, человечным, добрым и самым справедливым. Он был Учителем с большой буквы, способным поставить себя на место учеников, понять их образ мышления. Учил детей всегда принимать верные решения при столкновении с трудностями. Он добрым взглядом, мягким голосом вводил детей в страну знаний. Уроки его всегда были интересные, научные и на удивление доступные всем. Всех, кто бы ни обращался к нему за помощью, внимательно послушает, посоветует, поможет – у него была искренняя, благородная любовь к людям, ко всему живому. Все – и млад, и стар – уважали этого учителя с большим сердцем и доброй душой. Он был самым почтенным человеком нашего села, который был примером подражания для всех. Поистине человек непоколебимого духа, не так ли?

2.6. Сопоставление фактов судьбы двух героев.

Вот я прошла по страшной, смертоносной дороге своего родственника по фашистским концлагерям. Осталось найти ответ на вопрос: могли ли пересекаться пути Хази абыя и Мусы Джалиля? Для того чтобы ответить на вопрос, я составила сопоставительную таблицу:

Дата	Хази Хикматуллин	Дата	Муса Джалиль
8 июля 1941	г. Красилов (Украина)		
	г. Староконстантинов (Украина)		
До октября 1941г.	г. Шепетовка (Украина) г. Холм (Польша)		
С октября до декабря 1941	Шталаг IIA г.Нейбранденбург (Германия)		
С мая 1942 до осени 1942г.	д. Рогиндорф (Германия)	26 июня 1942г.	Волховский фронт – попал в плен
С осени 1942 до осени 1943г.	г. Шверин (Германия)	С июня 1942 до августа 1943г.	г. Демблин, Седлица, Едлино (Польша) г. Берлин (Германия)
С осени 1943г. до 4 мая 1944	Г. Тетерев (Германия)	Август 1943	Моабитская тюрьма в Берлине
		Февраль 1944	Суд над джалиловцами в Дрездене (Германия)
С 4 мая 1944 по 15 июня 1944г.	Штрафной лагерь г.Нейбранденбург		
С июня 1944г. до апреля 1945г.	г. Штрасбург	25 августа 1944г.	Плетцензее – Германия-казнь
29 апреля 1945г.	Присоединился к частям Советской Армии		
ИТОГО	791 день в фашистском аду!		1026 дней в фашистском аду!

Подводя общий итог, необходимо сказать о том, то, что произошло во II Мировую войну, необходимо помнить и все попытки разных категорий людей пересмотреть историю, на мой взгляд, являются преступлением не меньшим, чем преступления самих фашистов, так как способны усиливать идеи национализма, превосходство одних людей над другими.

IV. Список использованной литературы

1. Великая Отечественная война в лирике и прозе. В 2 т.: Т.1. –

М.: Дрофа: Вече, 2002. – (Библиотека отечественной классической художественной литературы).

2. Данилов А.А., Косулина Л.Г. История России, XX век. Казань: Магариф, 1999.

3. Загладин Н.В., История России и мира в XX веке. Москва, «Русское слово», 2004.

РЯДОМ С М. ДЖАЛИЛЕМ: ДРУЖБА, ВЫДЕРЖАВШАЯ ВСЕ НЕВЗГОДЫ

Евсеева Ольга, студентка
1-го курса по направлению подготовки
Дошкольное образование ГАПОУ
«Нижнекамский педагогический колледж»
Научный руководитель: **Цынцарь Елена Владимировна,**
преподаватель общественных дисциплин,
истории и культуры народов
Республики Татарстан

В разное время рядом с М.Джилилем находились не только герои-джилильцы, но и другие люди, присутствие которых порой незримо, о которых не говорят так часто, как о самом поэте, но которые приняли активное участие в его судьбе и судьбе его творчества (Ф. Султанов, К. Симонов, Э. Мюллер, К. Небенцаль и др.).

В 1946 году на Мусу Джалиля заведено розыскное дело органами государственной безопасности. Он обвинялся в измене Родине и пособничестве врагу. В апреле 1947 года имя Мусы Джалиля было включено в список особо опасных преступников.

В разное время рядом с М.Джилилем находились не только герои-джилильцы, но и люди, о присутствии которых, порою, неизвестно.

Ф. С. Султанов. Много сделал для становления юного М.Джалиля член Коммунистической партии Фатих Султанович Султанов. Родился 23 февраля 1895 года в Оренбуржье. В молодости стал подземным рабочим в Соль-Ильцкой шахте, потом многие годы с 1926-1960 года работал в партийных и советских органах. По данным И. Забирова, уже в период 1950 – 1976 гг. Ф.С. Султанов выступал с воспоминаниями о Джалиле более чем в 7000 аудиторий школ, воинских частей, предприятий, колхозов и совхозов, где его прослушало более 220 тысяч трудящихся и жителей Оренбургской области.

Андре Тиммерманс. Цикл стихов написанный в неволе, а именно тетрадь, которая сыграла главную роль в «открытии» поэтического подвига Мусы Джалиля и его товарищей, была сохранена участником антифашистского сопротивления бельгийцем Андре Тиммермансом, который сидел в одной камере с Джалилем в Моабитской тюрьме.

Андре в самые тяжелые дни фашистского заточения стал поэту настоящим другом. В их последнюю встречу Муса сказал, что его и группу его товарищей-татар скоро казнят, и отдал тетрадь Тиммермансу, попросив передать ее на родину. После окончания войны и выхода из тюрьмы Андре Тиммерманс отнес тетрадь в советское посольство, честно выполнив последнюю волю Мусы Джалиля. С Джалилем А.Тиммерманс встретился в берлинской тюрьме Лертерштрассе. В 1968 году он лично прислал письмо И.Забирову: «…Я хотел бы Вам подробно всё описать, но долгие годы отделяют нас от тех дней. Джалиль остался. Детали забыты».

Константин Симонов. Тетрадь со стихами М. Джалиля попала в руки популярному поэту Константину Симонову (1915 – 1979). В конце 1956 года К.Симонов и Павел Антокольский участвовали в международном поэтическом фестивале в Бельгии. Во время одного из выступлений К. Симонов ознакомил участников фестиваля с письмом-обращением жены Джалиля Амины-ханум, в котором она рассказала о трагической гибели мужа и просила бельгийских литераторов розыскать друга мужа А. Тиммерманса..

К. Симонов организовал перевод стихов Джалиля на русский язык, снял клеветнические наветы с поэта и доказал патриотическую деятельность его подпольной группы.

Г. Кашшаф. Лучшим другом Джалиля был Миргази Султанович Кашафутдинов (1907-1975), чье имя тесно связано с именем прославленного поэта и героя Мусы Джалиля. М.С. Кашафутдинов родился 15 апреля 1907 года в деревне Ново-Арсланбеково Туймазинского района Башкирской АССР. Он был одним из ведущих критиков советской татарской литературы.

Гази Кашшаф – главный джалиловед. «В случае моей смерти сбор всех моих рукописей, стихов, песен, поэм, рассказов, пьес, эпиграмм, критических статей, дневников, писем, как в черновом виде, так и в виде беловиков, завещаю и доверяю моему лучшему другу, критику, члену ССП товарищу Кашшафу Гази», – написал 20 марта 1942 года в письме с фронта Муса Джалиль. И он не ошибся. Никто другой не

сделал столько для увековечивания литературного имени отважного Джалиля, как Гази Кашшаф.

В страшные дни заточения Джалиль написал свои знаменитые песни, продолжая тем самым борьбу с ненавистным врагом. Писал, не сдаваясь, хотя уже знал, что и в Москве и в Казани он и его друзья-подпольщики считаются предателями. Так было даже тогда, когда в Союз писателей были доставлены его стихи, в которых он мужественно продолжал борьбу, только теперь при помощи художественного слова.

Джалиль верил, что друзья не поверят клеветникам. И он не ошибся. В том, что так случилось, великая заслуга Гази Кашшафа, которому большую помощь оказали руководители Союза писателей СССР и друзья-журналисты.

Л. Небенцель. В 1967 году берлинец Леон Небенцаль публично рассказал о своей исследовательской работе, посвященной Мусе Джалилю и его группе. В то время еще не было известно место казни Джалиля. После публикации Небенцаля, при помощи западноберлинского адвоката доктора Кауля, удается установить факт казни М.Джалиля и его соратников на фашистской гильотине.

В 1967 году берлинец Леон Небенцаль публично рассказал о своей исследовательской работе, посвященной Мусе Джалилю и его группе.

В то время еще не было известно место казни Джалиля. После публикации Небенцаля, при помощи западноберлинского адвоката доктора Кауля, удается установить факт казни М.Джалиля и его соратников на фашистской гильотине.

Эрих Мюллер. Пламенный антифашист, испытал на себе все ужасы фашистских тюрем. В 1967 году он сообщал, что в ГДР (ныне Германия) стихотворения Джалиля издаются с 1957 года. Фильм «Красная ромашка», автором сценария которого он является, показан на экранах Берлина, Москвы, Софии, Варшавы, Казани и других городов.

Таким образом, проведенное исследование позволяет отметить, что задачи работы реализованы, цель исследования достигнута. Нам удалось систематизировать о друзьях и соратниках М. Джалиля, о которых не говорят так часто, как о самом поэте, но которые приняли активное участие в его судьбе и судьбе его творчества.

Вера М. Джалиля в друзей и соратников не подвела – имена татарских участников легиона вермахта «Идель-Урал», которые вели подрывную работу против фашистского режима, среди которых был и знаменитый поэт Муса Джалиль сегодня чисты и почтенны.

Список используемой литературы

1. Бикмухаметов, Р. Муса Джалиль. Личность. Творчество. Жизнь / Р. Бикмухаметов. – М.: Художественная литература. – 160 с.

2. Забиров, И. Джалиль и джалильцы. Документальные очерки и этюды / И. Забиров. – Казань: Татарское кн. Изд-во, 1983. – 144 с.

3. Мустафин, Р. Муса Джалиль. Жизнь и творчество (довоенный период). – Казань: Татарское кн. Изд-во, 1986. – 383 с.

4. Хамматов, Ш.Х. Муса Джалиль – солдат партии / Ш.Х. Хамматов. – Казань: Татарское кн. Изд-во, 1984. – 168 с.

5. Муса Жәлил. Сайланма әсәрләр. Шагыйрь турында истәлекләр. – Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты (Та РИХ), 2004. – 575 б.

ӘДӘБИ ҮЗӘК БУЙЛАП...

(Җәлил бистәсе үзәген әдәбият үзәге итү проекты)

Әмирханова Зөһрә, Шәйдуллина Айгөл,
8 нче а сыйныф,
Сарман районы, икенче Җәлил мәктәбе
Җитәкчеләр: **Гатин Рафис Исмәгыйль улы,**
информатика укытучысы
Шәйдуллина Ландыш Камил кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Безнең бистәбез 50 елдан артык аның исемен горурланып йөртә. Нефтьчеләр үзләренең хезмәт җиңүләрен герой-шагыйрьгә багышлыйлар. Аның хөрмәтенә төрле спорт ярышлары, сәнгать фестивальләре оештырыла. Бистәнең Дан музеенда, китапханәләрдә, кинотеатрда, музыка һәм сәнгать мәктәпләрендә Муса Җәлилгә багышланган күптөрле чаралар үткәрелә. Мәктәпләр дә бу эшләрдән читтә калмый. Без аның шигырьләрен өйрәнәбез, аның турында язылган әсәрләрне укыйбыз. Бөек Ватан сугышы тарихын өйрәнгәндә җәлилчеләрнең яшерен оешмасы эшчәнлеге белән дә танышабыз.

Безнең Сарман районы элек-электән үзенең иҗат кешеләре белән дан тоткан. Безнең районыбызда бик күп язучылар, җырчылар, композиторлар, күренекле журналистлар туып үскән.

Алар турында сөйли башлаганчы, без зур хөрмәт белән батырларыбызны барлыйбыз. Безнең халык Ватан азатлыгы өчен яуларда Со-

ветлар Союзы герое исеменә лаек булган Александр Казаковны, унбер җәлилче батыр белән бергә Берлинның Плетцензее төрмәсендә җәзалап үтерелгән каһарман якташыбыз Зиннәт Хәсәновны, Җиңү парадында катнашкан Мөбарәк Нуруллин белән Мәүлит Фәрдиевны һич онытмый. Безнең төбәктән Әмирҗан Гәрәев, Василий Коршунов, Марат Лотфуллин, Рәфкать Ризатдинов, Дамир Тимерханов кебек генераллар чыккан. Фәннең төрле өлкәләрендә эшләүче галимнәребезнең саны да шактый. Болар -Гамирҗан Дәүләтшин, Нариман һәм Габдрахман Аитовлар, Әзбәр Габидуллин, Газинур Гайнетдинов, Әзһәр Галләмов, Лира Гарипова, Рамин Гәрәев, Чәчкә Зарипова, Игорь Игнатьев, Марсель Ибраһимов, Илгизәр Миргалимов, бертуган Гөлүс һәм Илшат Мостафиннар, Роза Мөхәммәтшина, Илдар Раббаниев, Фәрит Рәхимов, Хафиз Салихов, Әлфинә Сибгатуллина, Азат Уразаев, Разин Фатыйхов, Фәйзи Фәйзуллин, Заһир Шәйхелисламов, Рәшит Шәкүров, Фәрит Яхин.

Сарманлыларда элек-электән аң-белемгә омтылыш яшәгән. Бу омтылыш безнең ыруг тамырларыбыз барып тоташкан Бикчура ханга, Габдрахман Бикчуриннарга барып тоташа. Аның мәгърифәтчелек эшен 19 гасырда Мәүләви Борһанетдин, Морад Рәмзи, Шәйхелислам Хәмиди кебек күренкле имам-хатыйп һәм мөгаллим-шагыйрьләр дәвам итә. Алардан очкын Мостафа Хәсәнов, Кәшиф Кормашев, Шакирҗан Хәмиди, Вәдүт Мифтахларга күчә. Хәзер әнә күпме галимнәребез бар безнең!

Матур җырлар иҗат итүче композиторларыбыз: Ифрат Хисамов, Сәлимә Шәмсина, Роберт Андреев, Алмас Имаев, бертуган Вәсим һәм Валерий Әхмәтшиннар. Күренекле журналистларыбыз да шактый: Мирхафизан Сафин, Илгизәр Кушаев, Федор Ермаков, Наиф һәм Нәсим Акмаловлар, Разия Абзалова, Рафис Могыйнов, Зинаида Мөхлисова, Изаил Зарипов һәм аның бертуганы Татарстан Республикасының Тукай премиясенә лаек булган журналистыбыз Марсель ага Зарипов.

Танылган җәмәгать эшлекләребез дә бар: Флера Илдарханова, Лилия Имаева, Марсель Таишев, Җәүдәт Салиховлар. Без бүген күптән түгел генә безне калдырып бакый дөньяга күчкән Мөҗип Низамиевны тирән ихтирам хисләре белән искә алабыз.

Рәссамнарыбыз Мәснәви Хәертдинов, Ринат Абзалов, Илдус Мортазин. Чаллы каласын нигезләгән Марат Бабишев, башкалабыздагы Татарстан Рәссамнарның күргәзмә залын төзегән, шул хезмәте өчен Татарстан Республикасының Тукай премиясенә лаек булган Әүфәр Зәкиев кебек төзүчеләр чыккан Сарманнан.

Күренекле артистларыбыз Зөһрә Шәрифуллина, Гөлдания Хәйруллина, Наил Вәлиев, Нәзифә Гайнетдинова, Фәридә Сафина, Фәрит Шиһапов, Рәмзия Фәйзуллина булуы куандыра. Хәзер инде Тукай районына кергән авыллар саналсалар да Яңа Бүләк авылында туган Илһам абый Шакировны, Салих-Тукайда туган Зөһрә апа Сәхәбиеваны без Сарманныкы дибез. Зәй районында туып, тик Сарман белән бәйләнеше бик көчле булган олуг галим Хатип Миннегулов та, Иске Teләнчедә туган Тукай премиясе лауреаты Гөлшат апа Зәйнәшева да безнеке.

Татар әдәбияты үсешенә зур өлеш керткән халык язучысы Аяз Гыйләҗев, Мәдинә Маликова, Хәниф Хәйруллин, Әзһәр Габиди, Дамир Гарифуллин, Адлер Тимергалин, Нияз Акмал, Саимә Ибраһимова, Диләрә Зөбәерова, Вәсимә апа Хәйруллина, Ямаш Игәнәй, Клара Булатова, Рафис Гыйззәтуллин, Сөббух Рәфыйков кебек язучыларны һәм шагыйрьләрне биргән ул Сарман төбәге!.. Бу сәнгать кешеләренең һәммәсенә Сарман төбәгенең челтерәп аккан чишмәләренең суы, сандугачларының моңы, урманнары, таулары илһам биреп, олы иҗат юлына озаткан.

Бистәбездә 30 елдан артык «Җәлил чаткылары» әдәби берләшмәсе эшли. Ул иҗат белән шөгыльләнүчеләрне үзенә туплаган. Монда өлкән яшьтәге абыйлар, апалар да, мәктәп укучылары да йөри. Бистәбезнең 50 еллыгына барлык иҗат эшләрен туплап яңа җыентык та чыгардылар. Бу җыентыкта мәктәптә белем алучы укучыларның эшләре дә кертелгән.

Бу оешманың эшчәнлеге шушы бер җыентык белән генә чикләнми. Мондый китаплар инде берничә. Гадәттә алар менә шундый матур юбилейлар уңаеннан бастырылалар. Зур бәйрәмгә әдәби бүләк булалар алар.

Тик без бүген китап укырга бик яратмыйбыз шул. Я китапханәгә барырга вакыт юк, я мөмкинлек булмый. Эзләсәң, сәбәпне күп табып була инде ул. Ләкин китаплар, яңа шигырьләр белән таныштырасы килә. Шагыйрь исемен йөрткән бистәдә яшәүчеләрнең күңелендә иҗади ялкын көчлерәк булырга тиеш, безнеңчә.

Шушы максат белән безнең «Әдәби үзәк буйлап...» проектын тәкъдим итәсебез килә.

Бу проект тулаем бер сәяхәт программасына кертелергә дә мөмкин. Мәсәлән: бистәгә килгән кунакларны Җәлил һәйкәленнән алып, Дан музеена кадәр шушы маршрут буенча алып барырга һәм бистәнең әдәби йөзен күрсәтергә. Маршрут планын без кушымтада бирәбез.

Проектның паспорты

Проблема: бистәдә яшәүчеләрне әдәбият дөньясына тарту, уку культурасы, уку теләге булдыру

Максатлар: бистә халкын матур әдәбият, шигърият дөньясына чакыру, аларны әдәби әсәрләр белән таныштыру; «Җәлил чаткылары» әдәби берләшмәсе шагыйрьләре иҗатын пропагандалау, алар турында күбрәк белүләренә ирешү; үзебезнең яшьтәшләребезне, гомумән, барлык укучыларны актив китап укучылар итеп үзгәртү.

Фаразлар: иҗат эшенә тартылучыларның, әдәби өлкәдә үз көчләрен сынап карарга теләүчеләрнең саны арту;

«Җәлил чаткылары» әдәби берләшмәсенә яңа көчләр килү.

Нәтиҗә: Үзәк урамда тратуарның ике ягында матур плакат-стендлар урнаштыру;

Стендлар өчен материаллар туплауда ярдәм итү;

Аларның эчтәлеген даими яңартып тору;

Проектны тормышка ашыру өчен шартлар: плакатларны урнаштыру өчен стендлар ясау; плакатларны сыйфатлы материалдан һәм укучыларның игътибарын тартып торырлык итеп ясау; бу стендларның сакланышын тәэмин итү.

Бу проектны без бистә хакимияте һәм «Җәлилнефть» нефть һәм газ чыгару идарәсе ярдәменнән башка тормышка ашырып булмый. Ләкин без тәкъдимебез яклау табар дип ышанабыз. Стендларны ике төрле форматта эшләп була: даими эшләүче һәм вакытлы. Аларны без презентация материалында күрсәтәбез.

Кулланылган әдәбият.

1. Җәлил үрнәгендә тәрбияләү. // Мәгариф. 2013. – №8, 9-10 б.

2. М. Җәлил турында // Сабантуй газетасы. 1996. – №13-14 (4429-4430), 3 б.

3. Үлемне җиңгән шагыйрь. // Мәгариф. 2006. №2. 14-16 б.

«АЛ ГӨЛ» КЛУБЫ ЭЗТАБАРЛАРЫ

Шәйдуллина Рәмилә, 9 нчы сыйныф,
Сарман районы беренче санлы
Җәлил мәктәбе
Фәнни җитәкчеләр: **Шакирова Эльмира Шәрифулла кызы,**
Шәймәрдәнова Лилия Нур кызы

Җәлил диеп, горур яңгырый
Бистәбезнең исеме.
Ватан өчен башын куйган
Бөек герой исеме.
Кешеләргә яшәү дәрте бирә
Хезмәт белән менә үрләргә.
Герой исеменә лаек бистәм
Тирә – юньдә өлге күпләргә.

Әйе, безнең бистәбез Советлар Союзы Герое, Ленин премиясе лауреаты, патриот-шагыйрь Муса Җәлил исемен йөртә. XX гасырның 60 нчы елларында нефтяниклар поселогы барлыкка килә. 1964 елда беренче мәктәп бинасы үзенең укучыларына ишеген ача. Мәктәпнең беренче пионер дружинасы да Муса Җәлил исемен йөртә.

Герой исемен мәңгеләштерү максатыннан мәктәбебезнең бер бүлмәсендә Муса Җәлил музее оештырыла. Эзләнү-тикшеренү группасы – «Ал гөл» клубы барлыкка килә. Ничек барлыкка килә соң ул? Анда кемнәр керә? Алар нәрсә белән шөгыльләнә соң? Шушы сораулар миңа фәнни-тикшеренү эше башларга этәргеч бирде.

Бистәбез Муса Җәлил исемен йөртә башлагач, Җәлил беренче урта мәктәбенең укытучылар коллективы һәм укучылары мәктәпнең бер бүлмәсендә Муса Җәлил исемендәге музей оештырырга уйлыйлар. 1964 нче елда кабул ителгән карар нигезендә, пионер дружинасына Муса Җәлил исемен бирәләр. Ул башта «Чишмә» дип атала, соңрак «Ал гөл» исемен йөртә башлый.Укытучылары Козырева Валентина Ивановна һәм Исмәгыйлова Ираида Сабировна җитәкчелегендә яшь эзтабарлар урындагы һәм үзәк газеталар аша М. Җәлилнең дусларын, туганнарын, аны белүчеләрне эзлиләр.»Ал гөл» клубына рәсем укытучысы Шафеева И.М. җитәкчелегендәге рәсем ясаучылар төркеме, Козырева В.И. җитәкчелегендәге экскурсоводлар төркеме, Исмәгыйлева И.С. җитәкчелегендәге «хатлар аша аралашу» төркемнәре керә. Апалы-

сеңелле Гизатуллиналар, Мисякина З., Клипова Г., Ужаков А., Слободин А., Данилова В., Понарин А., Козырева Т., Ахунзянова С., Р.Аюповаларны иң актив экскурсоводлар дип атыйлар.

Яхшы уңышлары өчен, музей ТАССРның мактау грамотасы белән бүләкләнә. «Ал гөл» клубы әгъзаларына бу эшне башлап җибәрү бик авыр була. Укытучылар белән пионерлар өметләрен өзмиләр. Клуб ТАССР ның республика балалар экскурсион-туристик станциясенә мөрәҗәгать итә. Бу хат республиканың яңа кызыл эзтабарлары җитәкчесе С.С.Носовның «җиңел» кулына килеп эләгә. Ул Муса Җәлил музее ачылып килүче Казанның 31 нче һәм 210 нчы мәктәпләре белән элемтәгә керергә ярдәм итә.

Шуннан соң «Ал гөл «клубы, «Җәлилнефть» нефть һәм газ чыгару идарәсе җитәкчелеге белән берлектә, шагыйрьнең туып үскән авылы Мостафага, яшьлек еллары узган Оренбург шәһәренә, Казанга, хәрби курсларда булган Минзәлә шәһәрләренә барырга дигән карарга килә. Бу сәяхәтләр алда ачылачак музейга материаллар туплау өчен кирәк була.Казанда Нәшрият йорты директоры Камалиев клубка Муса Җәлилнең яңа басылып чыккан портретының беренче экземплярын һәм үзенең автографы белән «Моабит дәфтәрләре»нең татарча һәм русча басмаларын бүләк итә.

Дәүләт музеенда делегация «Алтынчәч» ариясен беренче башкаручы Галия Кайбицкая белән очраша. Аннары Җәлил яшәгән квартирада, М.Җәлил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет театрында, Казанның 10 нчы мәктәп-интернаты музеенда булалар. Бу музейның җитәкчесе – татар теле һәм әдәбияты укытучысы Якупова Муса Җәлилне шәхсән белә.

«Ал гөл «клубы әгъзалары Минзәлә шәһәрендә берничә тапкыр булалар. Бу шәһәрдә Муса политруклар курсын тәмамлап, шуннан фронтка китә. Монда алар Җәлилнең дусларын табып, алар белән хат алыша башлыйлар. Ирле-хатынлы пенсионер Гарифуллиннар бик кызыклы вакыйгалар турында сөйли. Муса Җәлил Минзәләдә чагында аларда яши. Алар музейга Җәлил йоклаган караватны, күзлеген бүләк итәләр, укучыларга Җәлил аякларын чалыштырып утырырга яраткан сандыкны күрсәтәләр. Шул сандыкка утырып, ул берничә минут эчендә тиз генә шигырьләр язып ташлаган.

Бу шәһәрдә тагын педучилище укытучылары, Минзәлә драма театры артисткасы Сәлимова белән очрашулар да була.

Минзәлә шәһәренә барышлый, пионерлар Муса Җәлил исемен йөрткән колхозга кереп чыгалар. Монда Тауасты Тәкермән авылын-

дагы мәктәп завучы Элькарамова Иншар Ахметовна белән очрашалар. Муса Җәлил аңа багышлап шигырь дә язган булган.

Шулай ук «Ал гөл» клубы әгъзалары Минзәләнең КПСС горкомы секретаре Хәкимова, мәдәният йортының элекке директоры Рәхимә Терегулова белән дә очрашалар. Аның сөйләвенчә, Муса Җәлил концертларда һәм спектакльләрдә бик теләп катнаша торган булган. Хәкимова һәм Терегулова музейны оештыручыларга рәхмәтләрен белдерәләр. «Җәлил белән кызыксынуыгыз, аның турында материаллар җыюыгыз өчен бик зур рәхмәт сезгә! Сезнең музеегыз яшь буын өчен кыйммәтле һәм искиткеч мирас булачак. Эшегезне дәвам итегез, бик файдалы эш башкарасыз» – диләр алар.

Клубның беренче рәисе Альбина Мирвалиева сөйләвенчә, алар Минзәлә шәһәрендәге Гөлсәбирә Мәхмүт кызы белән очрашалар. Гөлсәбирә ханым Мусаның тыйнак, ярдәмчел, кешелекле булуына соклана. Ул аның искиткеч оештыручы булуын, лекцияләр укыганда бөтен халыкны авызына каратып торуын искә ала.

«Ал гөл «клубы эзтабарлары Минзәлә шәһәреннән соң Оренбургка юл тота. Алар Оренбург шәһәре архивларындагы материаллар белән танышалар. Күп кенә фотолар, газета материаллары алып кайталар.

Эзләнүләр шагыйрьнең туган авылы Мостафада дәвам итә. Бу авылда аларга Җәлилнең абыйсы Ибраһим, 83 яшьлек Сәйфетдин бабай белән дә очрашырга насыйп була. Сәйфетдин бабай Мусаны кечкенә чагыннан ук белгән. Мусаның әнисенең туганнары Рәхимә апаның да искткеч шагыйрь җанлыклы кеше булуы турында сөйлиләр.

1976 елда мәктәп музее мәдәният йортына күчә. Аның рәисе итеп Рәисә Әхмәт кызы билгеләнә. Төрле елларда бу музейга шагыйрьнең хатыны Әминә Җәлилова, Рафаэль Мостафин, Германиядән Леон Небенцаль, бик күп кенә язучылар килә. Монда бөтен нәрсә дә Муса Җәлил турында сөйли. Стенада – герой-шагыйрьнең портреты. «Мин ант иттем җанны кызганмаска» дип язып куелган. Фотолар, күп кенә китаплар, документлар... Әле берничә ел элек алар аерым кешеләрдә иде. Хәзер Муса Җәлилнең мирасы булып музейда саклананалар. Музейны оештыручы «Ал гөл» клубы Германия укучыларына да хатлар җибәрә. Немец пионерларыннан күп кенә җавап хатлары килә, алар Муса Җәлилнең батырлыгы турында язалар. Шагыйрьнең 60 еллык юбилеена укучылар күп кенә язучыларны һәм журналистларны да чакыралар. Шәһәр комитеты партиясенең беренче секретаре Сабиров Мөхәммәт Галләм улы музейны тантаналы рәвештә ачып җибәрә. 6 нчы сыйныф укучылары Римма Гизатуллина һәм Женя Слободин үзләренең

яраткан шагыйре, эшчеләр посёлогы турында сөйлиләр.

Язучы Гариф Ахунов, Әдип Маликов, шагыйрь Гамил Афзал чыгышларын укучылар бик яратып тыңлыйлар. Бу әдипләр музейга үзләренең китапларын бүләк итәләр.

Йомгак

Җәлил шигырьләрен Бельгия партизаны Андре Тиммерманска тапшыручы Леон Небенцаль «Ал гөл» клубы эзтабарларының эшен югары бәяләп рәхмәтен белдерә: «Бик зур рәхмәт сезгә, «Ал гөл» клубын оештыручылар! Сезнең эшегезне халык бәяләр, киләчәк буын яшьләребезгә сез үрнәк»– ди ул.

Чыннан да, мәдәниятебез, бистәбез өчен Муса Җәлилнең бай мирасын яшь буынга тапшырган эзтабарларны онытып буламы соң? Алар оештырган Җәлил музее кешеләрдә гуманистик тойгылар уята, үсеп килүче яшь буынны яшәешнең матурлыгын күрергә, кадерли белергә чакыра.

«Илен данга күмгәннәрнең исеме ил хәтере кебек мәңгелек» дигән сүзләр белән килешми мөмкин түгел. Без Муса Җәлилнең иҗаты һәм батырлыгы алдында баш иябез. Җәлил белән бер милләттән булуыбыз белән генә түгел, ә аның исемен йөртүче бистәдән булуыбыз белән чиксез горурланабыз.

Кулланылган әдәбият

1. «Хезмәт байрагы» газетасы. – № 26, 1996 г.

2. Мы память сквозь годы несем... 50 лет Джалильской средней школе №1Автор-составитель – Штанько Е.В.

3. Поселок Джалиль. Мечта воплотилась в быль. – Издательский дом «Граф и К» – 2004 г.

М. ҖӘЛИЛНЕҢ ӘСИРЛЕКТӘ УЗГАН ЮЛЛАРЫ

Шәйдуллин Риналь,
Әлмәт шәһәренең №23 «Менеджер» мәктәбе
Җитәкчесе: **Шакирова Суфия Шамил кызы**

1941 елның 13 нче июлендә М. Җәлил сугышка китәргә повестка ала. Башта ул политработниклар әзерләү курсларын уза. Аннан – Волхов фронты. Танылган 2 нче һөҗүм итү армиясенә эләгә. «Отвага» исеме белән чыгучы рус газетасы редакциясе белән Ленинград

тирәсендәге сазлыклы урманнарда сугыша.

М. Җәлил ничек әсирлеккә эләккән соң? Шагыйрьнең сул як беләген снаряд кыйпылчыгы яралый. Шартлау дулкыны аны еракка алып ташлый. Ул аңына килгәндә, тирә – якта фашистлар гына була инде. Шагыйрь өчен фашистларга исән килеш әсир төшү үлем белән бер була. Күп чыганаклар аның үзенә атарга тырышуы турында сөйлиләр. Инде әсирлектә «Кичер, илем» шигырендә М. Җәлил бу авыр мизгел турында болай дип яза.

Нишлим, сугыш дустым-пистолетым
Соңгы сүздән кинәт баш тартты.
Богау салды дошман кулларыма
Һәм хурлыклы юлдан атлатты.

Шуннан башлана инде М. Җәлилнең әсир – каһарман булып узган юлы. Иң элек – Ленинград **өлкәсенең Сиверская станциясендә** урнашкан хәрби әсирләр лагере. Аннары – куркыныч лазарет урнашкан борынгы **Двина крепосте.** Әлеге лазаретта немец табибы әсирләр белән үзенең кансыз тәҗрибәләрен үткәргән. Аннары җимерелгән авыллар аркылы – **Рига, Каунас шәһәрләре.** Шәһәр читендә урнашкан 6 нчы номерлы форпост. Казармалар, ачлык, пычраклык, кыйналулар. Муса үзенең качу планын еш күчеп йөрүләр аркасында тормышка ашыра алмый.

1942 елның октябренең соңгы көннәрендә М. Җәлилне **Польшаның Демблин крепостена** күчерәләр. Салкыннар ул вакытта 10 – 15 градуска кадәр җитә. Әсирләрне ягылмаган казармаларга кертәләр. Ятарга урыннар юк, идәннәргә хәтта салам да җәелмәгән. Һәр иртә фашистның «үлем командасы» салкыннан туңып үлгән 300 – 500 әсирне алып чыгалар.

Шундый коточкыч шартларда М. Җәлил кич, эштән соң татар әсирләренә үзенең шигырьләрен укый. Туган ил турында туган телдә ишетелгән шигырьләр әсирләрнең күңелендә өмет чаткысы кабыза.

1942 елның ноябрь ахырларында Демблинда үзгәрешләр башлана. Әсирләрне милләтләре буенча аера башлыйлар.

Бу нәрсәне аңлата соң? Бу сорауга М. Җәлилнең һәм җәлилчеләрнең тормыш юлын җентекләп өйрәнгән кеше – Рафаэль Мостафин җавап бирә.

1942 елның август аенда «Идел – Урал» легионы төзү турындагы боерыкка кул куела. Сайланган әсирләрне машиналарга төяп, татар легионы частьлары урнашкан **Едлино станциясенә** илтәләр.

Башта М. Җәлил кергән яшерен оешма әсирләр арасында бу легионга кермәскә, каршы торырга дигән агитация алып барырга уйлыйлар. Ләкин соңыннан фронт линиясенә эләгү мөмкилеген кулдан ычкындырмаска булалар. Ягъни көч җыярга, фашистлардан корал алырга һәм совет партизаннары ягына чыгарга.

Фашистларга кулларына корал тотып сугышучы солдатлар гына түгел, ә солдатларны үз иленә каршы сугышырга котыртучы белемле кешләр дә кирәк була. Андый кешеләр булып инженерлар, укытучылар, табиблар, язучылар, журналистлар тора.

1943 елның **гыйнвар** аенда М. Җәлилне башка агитаторлар сафында **Берлин янындагы Вустрау лагерена** алып киләләр. 1941 елның көзеннән 1945 елның көзенә кадәр Вустрау аша 2 меңгә якын әсир уза. Нигездә монда булган әсирләрне басып алынган территорияләрдә административ эшләр башкару өчен әзерлиләр.

Вустрауның ябык лагеренда Җәлил һәм аның фикердәшләре яшерен көрәш алып баралар. Алар бөтенесе фашистлар белән, янәсе, «хезмәттәшлек итәргә» ризалашалар. М. Җәлил аларга «легионны эчке яктан шартлатырга» кирәклеген аңлата.

Март аенда М. Җәлилне һәм аның дусларын **Берлинга** күчерәләр. Муса Татар комитетының Көнчыгыш министрлыгында хезмәткәр булып исәпләнә.

Муса Җәлилнең әсирлектә күрсәткән үлемсез батырлыгы

1943 елның февраль аенда немецлар беренче тапкыр легионерларны Көнчыгыш фронтка җибәрергә булалар. Моның өчен Идел – татар легионының беренче батальоны әзерләнә. Ләкин легионерлар совет гаскәрләренә каршы сугышасы урынга, бөтен фашист офицерларын үтереп, Белорусия партизаннарына кушылалар. Сугышка җибәрелгән меңнәрчә легионерларның җитмеше генә кире кайта. Ә йөзләрчә фашист офицерларыннан берничәсе генә исән кала.

Җәлилчеләрнең очрашулары дусларча очрашу кичәләре рәвешендә уза. Аларның төп максаты – легионерлар восстаниесен оештыру. Яшерен оешма 5 – 6 кешедән торган кечерәк группалардан гыйбарәт була. Яшерен оешмада торган әсирләрнең берничәсе татар газетасында эшли. Аларның бурычы – газеталарда Советлар Союзына каршы булган мәкаләләрне уздырмау. Кемдер радиотапшырулар бүлегендә эшли. Алар Совинформбюродан мәгълүматлар алу эшен җайга сала. Җәлилчеләр шулай ук татар һәм рус телләрендә антифашистик листовкларны машинкада бастыру эшен дә башлап җибәрәләр.

Җәлил яшерен оешманың эшен киңәйтеп җибәрү өчен төрле ла-

герьларга йөри. Ул кирәкле кешләрне эзләп таба, алар белән элемтә булдыра. Гайнан Кормашны, мәсәлән, М. Җәлил Едлин капелласына режиссер итеп урнаштыра.

Җәлилчеләрнең эшчәнлеге сизелмичә кала алмый. Гестапо төрле ысуллар белән җәлилчеләргә каршы тора. 1943 елның июль аенда җәлилчеләрнең барысы турында да шактый мәгълүмат җыелган була.

Җәлилчеләрнең соңгы киңәшмәсе 9 нчы августта үтә. М. Җәлил анда партизаннар һәм Кызыл Армия белән элемтәнең җайга салынуы турында хәбәр итә. Восстание 14 августка билгеләнә. Ләкин 11 август көнне җәлилчеләрнең барысын да ашханәгә чакыралар. Шунда бөтен «артистларны» кулга алалар. Башкларны куркыту йөзеннән М. Җәлилне бөтен тоткыннар алдында бик нык кыйныйлар.

Соңгы көннәр

Кулга бик күп кеше алына. Ләкин гаепне үз өсләренә 11 кеше ала. Алар: Гайнан Кормаш, Муса Җәлил, Абдулла Алиш, Фоат Сәйфелмөлеков, Фоат Булатов, Гариф Шабаев, Әхмәт Симаев, Абдулла Батталов, Зиннәт Хәсәнов, Әхәт Атнашев, Сәлим Бохаров.

Бер ай буе барган коточкыч җәзалардан соң җәлилчеләрне **Берлинның Моабит** төрмәсенә алып киләләр.

М. Җәлил үзенең һәм иптәшләренең үлемгә дучар ителәчәкләрен белә. Үлем алдыннан М. Җәлил дәртләнеп шигырьләрен яза. Ул ашыга-ашыга яза. Чөнки үзенең уйларын кешеләргә калдырырга кирәк. Ул патриотик шигырьләр генә язмый. Шагыйрь шундый шартларда шаян, лирик шигырьләр яза ала!

Моабитта, «таш капчыкта» М. Җәлил белән бергә Бельгия патриоты Андре Тиммерманс та утыра. Ул М. Җәлилгә кәгазь табарга булыша. Беренче блокнотының соңгы битендә М. Җәлил болай дип яза:» «Моны язды татарның билгеле шагыйре М.Җәлил... 1942 елны сугышка килде һәм, әсирлектә күп газаплар чигеп, кырык үлемнән калып, ахырында Берлинга китерелде. Берлинда сәяси яшерен оешмада катнашуда, совет пропагандасын таратуда гаепләнеп кулга алынды. Бәлки аны үлем җәзасына хөкем итәрләр. Ул үләр. Ә аның әсирлектә язган 115 шигыре бар. Ул шулар өчен кайгыра. Шуның өчен алтмышын гына булса да күчереп калдырырга тырышты. Әгәр бу китап кулыңа төшсә, шигырьләрне яхшылап, дикъкать белән акка күчер, сакла һәм сугыштан соң, Казанга хәбәр итеп, үлгән татар шагыйренең шигырьләре итеп дөньяга чыгар, минем васыятем шул. М.Җәлил, 1943, декабрь»

Җәлилчеләргә үлем карарын 1944 елның февралендә чыгаралар. Карар август аенда гына тормышка ашырыла. Тоткынлыкта булган 6 ай

эчендә М. Җәлил шулай ук шигырьләр язган. Ләкин ул шигырьләрнең берсе дә безгә килеп җитмәгән. Тик 93 шигырьдән торган ике блокноты гына сакланган. Беренче блокнотын төрмәдән Нигъмәт Терегулов алып чыккан. Ул блокнотны 1946 елда Татарстан язучылар Союзына тапшырган. Тиздән Терегулов үзе кулга алынган һәм лагерьда һәлак була. Икенче дәфтәрне үзенең шәхси әйберләре белән Андре Тиммерманс дигән Бельгия кешесе әнисенә җибәрә. Бу блокнот 1947 елда Татарстанга кайтып җитә.

1944 елның 25 нче августында 11 җәлилче **Берлинның Плетцензее** төрмәсендә җәзалап үтерелә. М. Җәлилне 5 нче кеше булып, 12 сәг. 18 минутта җәзалыйлар. Җәзага 1 сәгать кала фашистлар җәлилчеләрне мулла белән очраштыралар. Ләкин мулла татарларга әйтергә тынычландыру сүзләрен тапмый. Ул сүзсез генә аларга Коръән китабын суза. Җәлилчеләр кулларын Коръән китабы өстенә куеп, тормыш белән бәхилләшәләр. Әлеге Коръән 1990 елларда Казанга алып кайтыла. Ул музейда саклана.

Использованная литература:

1. Муса Джалиль во время войны. ru.wikipedia.org/wiki/Муса Джалиль

2. ДЖАЛИЛЬ www.kitaphane.ru/ebooks/biogr.shtml

МУЗЕЙ МОЕГО ПОСЕЛКА
(По следам Мусы Джалиля)

Шакирова Чулпан, Саматова Алина,
9 класс, Сармановский район
Джалильская гимназия
Учитель: **Хуснутдинова Ильмира Наиловна**

Мировая литература знает много поэтов, обессмертивших свои имена неувядаемой славой, но таких, как Муса Джалиль, единицы. Его именем названы улицы и школы, океанский лайнер, одна из скал Антарктиды, труднодоступная вершина Памира, а так же и наш посёлок.

В нашем поселке одной из достопримечательностей является музей Трудовой Славы. Он создан для того, чтобы жители нашего поселка смогли побольше узнать об истории родного края, о жизни великих

людей, познакомиться с творчеством писателей и поэтов, двери музея всегда открыты для посетителей. И, несмотря на все сложности сегодняшней жизни, хранительница нашей культуры – Галиахметова Альмира Анасовна с улыбкой встречает гостей, открывает нам удивительный мир истории и искусства.

Музей Мусы Джалиля был создан в 1964 году по инициативе Азата Исмагилова, первого директора школы №1. Первые экспонаты для него собирали члены клуба «Алая гвоздика». Ребята под руководством преподавателей Раиды Исмагиловой и Валентины Козырёвой вели активную переписку с родными поэта, побывали на его родине, в селе Мустафино Оренбургской области, съездили в город Мензелинск, где во время войны Джалиль учился на курсах политработников, в Уфу, Казань.

В 1976 году школьный музей переехал в недавно построенный Дом техники. Когда музей перевозили в новое помещение, экспонаты на время поместили в подвал. Но, к сожалению, случилась авария на водопроводной линии, и многие экспонаты оказались в воде. Некоторые письма и фотографии были безвозвратно испорчены. Несмотря на это музей все-таки восстановился. Его руководителем стала Раиса Ахмедова. В разные годы музей посещали жена поэта Амина Залилова, писатель-публицист из Германии Леон Небенцаль, многочисленные отечественные и зарубежные делегации.

Через год, в 1977 году, в Доме техники был открыт технический кабинет. При нём создали клуб «Молодой нефтяник», где велась профориентационная работа со школьниками. Этот клуб работает и по настоящее время. Десятиклассники трёх школ приходят на различные встречи с людьми разных профессий. Эти встречи стали красивой традицией музея.

В 1982 году музей Мусы Джалиля объединили с техническим кабинетом под общим названием музей Трудовой Славы.

В 2002 году в помещениях музея был проведён ремонт, открыт новый зал – зал краеведения. Этнографический раздел дополнили жители Сармановского района. Почётными гостями музея были поэт, заместитель председателя Госсовета РТ Роберт Миннуллин, председатель Федерации профсоюзов РТ Татьяна Водопьянова, депутат Государственной Думы РФ Марат Магдеев, народный артист РФ и РТ Ильгам Шакиров, известные писатели и учёные Татарстана.

В октябре 2005 года музей Трудовой Славы пережил своё второе рождение. В рамках подготовки к 100-летию со дня рождения Мусы

Джалиля по инициативе начальника НГДУ «Джалильнефть» Малика Каюмова здесь провели масштабную реконструкцию. Средства на проведение необходимых работ выделил генеральный директор ОАО «Татнефть» Шафагат Тахаутдинов. Появилось много новых экспонатов и экспозиций. Открылся дополнительный зал, посвящённый истории управления, оформлены многочисленные стенды о жизнедеятельности организаций и учреждений посёлка Джалиль. Сегодня в музее ежедневно проводятся экскурсии, в том числе не только для жителей Республики Татарстан.

2. Зал Мусы Джалиля

На стендах зала, повествующего о жизни и творчестве поэта, широко представлены материалы о Мусе Джалиле и его товарищах. В музее хранятся личные вещи сестры поэта, реквизит театральных пьес.

Так же в зале Мусы Джалиля есть отдельный стенд, который посвящён командиру роты – Зиннату Хасанову. Он является нашим земляком. Во время тяжёлых боёв Зиннат Хасанов был ранен и попал в фашистский плен. По заданию подпольной организации он вступил в музыкальную капеллу. Выступал как певец и как чтец, и в это время он распространял листовки. К сожалению, среди них оказался предатель, который выдал их фашистам. После тяжёлых пыток, в 26 лет он был уже весь седой. В 2004 году посмертно он был награждён орденом «Великая Победа». В 1982 году в музей приезжали члены подпольной организации, которые знали его лично.

Музей много лет поддерживает связь с семьей поэта, сотрудничает с музеями Мусы Джалиля в других городах, организует экскурсии для школьников и гостей посёлка.

Несомненно, интерес у посетителей вызывают редкие книги, копии ценных документов, личные вещи родных поэта. Среди экспонатов музея есть предметы мемориального значения– Коран, расшитое покрывало сестры Мусы Джалиля, оригинал письма брата Мусы Джалиля – Ибрагима. Также одним стендом выставлены гимнастёрка, солдатские брюки и солдатский ремень, которые являлись реквизитами театра имени Г.Камала. В этих вещах играл роль Мусы Джалиля народный артист России и Республики Татарстан Ринат Тазетдинов в пьесе Туфана Миннулина «Моңлы бер жыр».

В этом зале выставлены научные работы и публицистические произведения известного писателя, джалиловеда Рафаэля Мустафина. Автор нескольких книг о Мусе Джалиле посвятил свою жизнь изучению

творческого наследия поэта и поиску подлинных документов, свидетельствующих о героической деятельности группы подпольщиков в Волго-Татарском легионе.

22 октября 2005 года большая делегация НГДУ «Джалильнефть» и посёлка Джалиль побывала на родине поэта, в деревне Мустафино Оренбургской области. Неподдельный интерес у джалильцев вызвала экскурсия по деревенскому музею. Мрачная колонна, окутанная колючей проволокой, воссоздаёт фрагмент тюрьмы, в которой томились и были казнены непокорённый поэт и его боевые товарищи…

Есть в музее уголок, посвящённый НГДУ «Джалильнефть» и посёлку Джалиль. Среди почётных экспонатов – книги о жизни и деятельности нефтяников, джалильцев.

В октябре 2005 года сотрудники компании «Татнефть» и НГДУ «Джалильнефть» побывали в гостях у вдовы поэта Амины ханум и его дочери Чулпан. Залиловы были искренне тронуты той заботой и вниманием, которые им оказывают нефтяники, и обрадованы, что в Татарстане, в акционерном обществе, в управлении «Джалильнефть» много делается для увековечивания памяти великого сына татарского народа.

Впечатления от встречи превзошли все ожидания. В маленькой двухкомнатной московской квартире в каждой вещице, казалось, в самом воздухе присутствует джалильский дух. В этой семье любят, помнят и свято чтят память о муже, отце, дедушке, а теперь уже и прадедушке.

Члены делегации познакомились с письмами, теплыми и проникновенными, которые Джалиль писал жене и дочери с фронта; с личными книгами и рукописями поэта, его личными вещами. Дочь поэта Чулпан охотно поделилась своими детскими воспоминаниями об отце, о тяжелых временах, когда его считали предателем– в те годы семья ощущала изоляцию даже со стороны самых близких друзей – о поездке в Германии, в тюрьму Плетцензее, о чувствах, которые она испытала, увидев место казни.

В ходе исследования мы не только узнали много нового о музеях и конкретно, о нашем поселковом музее, но и испытали чувство гордости, что в нашем посёлке есть такой музей. Музей, в котором хранятся ценные экспонаты и который имеет такую интересную историю. Нам хочется, чтобы люди чаще заглядывали в музеи, работали там. Ведь только в музее можно получить не только знания, но и увидеть, вдохнуть, почувствовать и осознать исторические корни, свои народные истоки.

Использованная литература:

1. Музей Трудовой Славы: Столетию со дня рождения поэта-героя Мусы Джалиля посвящается. Республика Татарстан п. Джалиль. 2006 год.
2. На семи ветрах. Дамир Гарифуллин. Типография г. Набережные Челны. 2004 год.
3. Кондакова И.В. Культура России. – М., 2005 г.
4. Георгиева Т.С. История русской культуры.– М., 2008.
5. Терминологические проблемы музееведения. – М., 2006.

ТҮБӘН КАМА ШӘҺӘРЕНДӘ МУСА ҖӘЛИЛ ҺӘЙКӘЛЕ ТАРИХЫ

Вәлиева Лилия,
Түбән Кама шәһәренең 9 нчы мәктәбе,
Фәнни җитәкчесе: **Валиева Лейсан Мидхат кызы**

Түбән Кама шәһәрендә куелган М.Җәлил һәйкәленең еллар буена сузылган тарихы бар. Бу һәйкәлне булдыру өчен бик күпләр тырышты. Һәйкәл салу турындагы карар 70нче елларда ук кабул ителә. 1976 елда М.Җәлилнең 70 еллык юбилеена матур һәйкәл булыр дигән изге ният туа. Ул чакта, Түбән Кама шәһәр идарәсе каршындагы бакчага бу проектны нигезләүче истәлек-таш та салалар. Әмма, еллар үтү белән таш та, карар да онытыла. Шәһәребезнең милли тормышын сүндермәскә тырышып йөрүче мөхтәрәм кешеләр әлеге мәсьәләне кат-кат күтәрәләр. Әмма эреле-ваклы түрәләр бу мәсьәләгә битараф булып кала баралар.

Һәйкәл төзелү эшенең икенче этабы 90 нчы еллар ахырында башлана. 1996-2006 елларда мәсьәлә кабат күтәрелә. Ул чакта безнең шәһәребездә эшләүче галим Азат Зыятдиновның сүзенә колак салып, хакимият вәкилләре әлеге идеяне яңадан күтәреп чыкты. Ике төрле вариант тәкъдим ителә. Беренче проектта җәлилчеләрне күмәк гәүдәләндергән гомуми образ тәкъдим ителә. Икенче вариантта гимнастерка кигән якты йөзле сугышчан-шагыйрь образы сынландырыла. Икенче вариант раслана. Яңа һәйкәлнең проекты да эшләнә. Аның авторы фикеренчә, ул Түбән Камада яшәүчеләргә Муса Җәлилнең фашистлар төрмәсендә үткәргән еллары һәм шагыйрьнең батырларча һәлак булуы хакында искәртеп торачак. Һәйкәл Тынычлык проспектында урнашыр дип

көтелә. Тынычлык проспекты да һәйкәлле булуны озак көтә. Әмма бу эш чынга ашмый кала.

Шәһәрдәге җәмгыять оешмалары башлаган изге эшнең тәмамланмавына бик борчылалар. Инде саргая төшкән газета битләрендәге язмалар Җәлил һәйкәлен булдыру өчен көрәш сәхифәләренең бер мизгелен тасвирлаучы юлларга әйләнгәннәр. «Без – Түбән Кама аксакаллары уку йортларында уздырыла торган төрле чараларда катнашабыз, җәлилчеләрнең батырлыгы хакында да сөйлибез. Узган ел барлык уку йортларында аңа багышлап төрле чаралар уздырылды. Аерым алганда, 3 нче, 8 нче, 14 нче мәктәпләрдә булган очрашулар вакытында укучылар еш кына: «Ни өчен шәһәребездә герой шагыйрьгә һәйкәл юк? – дигән сорау бирделәр. Без, билгеле, Җәлилгә инде бронза һәйкәл дә эшләнгән булуы, тиздән һәйкәлне куярга җыенулары, аның урыны да билгеле икәнлеге, хәтта җитәкчеләребезнең бу һәйкәлне шагыйрьнең 105 еллыгына куярга вәгъдә бирүләрен әйтеп, балаларны тынычландырдык. Тик әле 106 еллыгына да һәйкәл куя алганыбыз юк.» – дип борчыла С.Минһаҗев. – Соңгы вакытта матбугатта кайберәүләр, үзләренә дан казануны күздә тотып, каһарман җәлилчеләрнең данын юкка чыгарарга, кара тап ягып, ялган дәлилләр табып, аларның батырлыгын шик астына куярга тырышалар. Җитәкчеләребез дә, шулар шикелле, Җәлилнең батырлыгына шикләнмиләрдер бит? Ә без – аксакаллар шурасы әгъзалары һич тә алай уйламыйбыз. Шагыйрьнең тормыш юлын һәм иҗатын өйрәнүнең, аның исемен мәңгеләштерү йөзеннән һәйкәл куюның балаларга патриотик тәрбия бирүдә роле бик зур. Шуңа күрә, җитәкчеләребез бу сүзләрне ишетерләр һәм ниһаять, һәйкәл булыр, дигән өметтә калабыз» – дигән сүзләрне җиткерә ул.

2006 елдагы вакыйгалар, алда телгә алынган А.Зыятдинов йогынтысында нык алга китә. Шәһәребезнең «Нефтехим» җәмгыяте белән килешеп, берләшмә акчасына Җәлил сынын койдырталар. Инде сын әзер булгач та, куярга рөхсәт бирелми, еллар үтә. Бу хакта «Идел» журналы битләрендә язылa: «Муса Җәлил һәйкәленең биш ел элек үк эшләнүен, әмма әлегәчә төрле сәбәпләр аркасында куела алмавын әйтте. Дәүләттән бер тиен акча сорамыйча булдырылган (бөтен чыгымнарны Түбән Кама «Нефтехим» ачык акционерлар җәмгыяте күтәрә) әзер һәйкәлнең(!)шулкадәр вакыт остаханәдә тузан җыеп ятуы чиксез гаҗәпләндергән иде. Ләкин Азат ага әңгәмәнең ахырына таба мине, шул исәптән, «Идел» укучыларын, гомумән, милли гаме исән һәр адәмне юаткандай итте: «Алла боерса, һәйкәлне ачу тантанасы быел, 25 августта – Җәлилчеләр көнендә булыр дип көтелә».

Әмма, ни кызганыч, 2011 елның 25 августы башка елдагы бу көннән һичнинди аермасыз узып та китте...

– Юк, быел да куймадылар, – телефоннан сөйләшкәндә Азат аганың тавышы моңсу иде...

Мин исә, шундый зур урыннарда утырган һәм шундый күп исем-атлар иясе дә милли баганаларны ныгыту мәсьәләсендә көчсез икән, без фәкыйрьләргә – гади халыкка ни кала, дип уйга баттым...

Бер ел узды... «Бу көннәргә бер ел узгач, 2012 елның 25 августында Түбән Кама шәһәрендә Муса Җәлилгә һәйкәл куела. Вакыйга зур бәйрәм булып үтә. Милләтпәрвәр шәһәрдәшләребез ярдәме белән халык теләге җиңеп чыга. Һәйкәл Техниклар йорты янәшәсендә, Ял паркының матур бер җирендә урын алган. М.Җәлил һәйкәле шәһәребезнең затлы, эчтәлекле һәм кадерле бизәгенә әйләнде.

Сүзне йомгаклап әйткәндә, түбәнкамалылар өчен М.Җәлил һәйкәле – шәһәрнең затлы, эчтәлекле һәм кадерле бизәге һәм тирән эчтәлекле рухи мирасы.

Кулланылган әдәбият

1. Минһаҗев С. Җәлилгә кайчан һәйкәл булыр? / С.Минһаҗев. – «Туган як», 14 февраль, 2012.

2. Мостафин Р.Ә. Тарихларда укып ятларлык. // Әсәрләр: 5т. / М.Җәлил. 1Т. Шигырьләр; кереш сүз авт.Р.Ә.Мостафин. – Казан: Тат. кит.нәшр., 2006. – 10-42 б.

3. Муса Җәлил турында истәлекләр. / төз. авт. Мостафин Р.Ә. – Казан: Тат.кит.нәшр., 2006. – 319 б.

4. Мөхәммәтшин Р. Бер Һәйкәл тарихы./ Р.Мөхәммәтшин, – «Идел». – №11, 2012. – 29-31 б.

ВИРТУАЛЬНАЯ ЭКСКУРСИЯ ПО ПОСЕЛКУ ГОРОДСКОГО ТИПА ДЖАЛИЛЬ

Фаттахова Зарина, Бикмуллина Регина,
ученицы 8в класса,
Сармановский район Джалильская СОШ №2
Научный руководитель **Нуртдинова Лейла Марсовна**

Good afternoon, dear guests and participants! We are glad to welcome you in this conference, which is devoted to Musa Dzhalil. Let us introduce ourselves: my name is Zarina and my name is Regina.We are from Dzhalil school №2.

Well, now we would like to present you a virtual excursion around one of the most beautiful settlements – Dzhalil, which is located in the southeast of our Republic near the river Menzelya. We promise that you will enjoy our short trip, picturesque views of this paradise land. We are going on a special comfortable tourist bus. Please, keep your seat belts fastened at all time. Well, ready? Let's go!

Firstly, about the history of our place and origin of this name. It was founded on the 25th of March in 1964, named after Musa Dzhalil. He was a great tatar writer, who gave his entire life writing poetry and short stories, but sadly died during the Great Patriotic War.

In honor of him there is a monument, which is one of the most important sights of the settlement. Every year February 15th is a significant day for all of us. It is our tradition to gather – at the monument to Musa Dzhalil. The literary Association and other people read his poems.

At first, it was a very small settlement. However, it was growing and developing because of oil. «Black gold» has always been, and still remain the primary source of Dzhalil richness. Unfortunately, our settlement used to work in such a way that the people always received only a tiny fraction of its wealth.Nevertheless, the Mother Nature is always wiser than people. It never gives all its riches right away. Fortunately, there still are some reserves remaining in the bowels of the earth in Dzhalil. Hopefully, the people of Dzhalil will receive their due share from this blessed cup.

Everyday thousands of employees work hard to improve social and cultural level of life. As a result of inhabitants' efforts, in 2001 NGDU «Dzhalilneft» celebrated an extraction of 500 million tons of oil. Now the population is about 14 000 people. And today our settlement is more beautiful.

Secondly, move on to the main attractions and architectures. In front of you is Stella. It is one of the objects of architecture, which was built in honor of celebration of an extraction of 500 million tons of oil.

Take a good look at the Ice Palace. It has been built for developing sport achievements and improving people's health. It is a very comfortable building for playing hockey and figure-skating.

We'd like to point out a well –equipped Sport Complex with a swimming –pool where all inhabitants have involved in sports, here you can play volleyball, basketball, swim, do aerobics, or simply relax in the hottest sauna and play billiards.

In the distance you can see Dzhalil sanatorium which is one of the symbols of the settlement. Our sanatorium offers: double bedrooms, which

are equipped with TV, phone, refrigerator, shower and toilet, delicious three meals a day. For guests, who want to restore their health experienced medical personnel offers physiotherapy, massage, water bathes etc.

Keep your eyes open for the eternal fire dedicated to the veterans. Each year, on the 9th of May, people gather in front of it and put flowers and thank them for the victory and a peaceful life.

As you may have noticed there are 2 schools and a gymnasium. We have knowledgeable and talented teachers. We spend much time at school. We not only study, but also have some extracurricular activities as well.

They are more than schools
The science temple was erected here.
Bring all your children into them,
To get the good fruit of science!

Moreover, we have another tradition. Early in the summer here comes the time of Sabautui: a feast of dreams and hopes, of strength and dexterity, of songs and dances. Old women take their cherished traditional costumes made of velvet of many hues, with necklaces of coins and splendid embroidery out of their chests. Here you can see traditional Tatar embroidered caps –»tyubetey» which are still worn by young and old alike. Velvet kalfak headdress was a compulsory part of the women`s festive costume.

You have just to open your eyes with a little bit of good will and you will learn and enjoy a lot. Dzhalil is worth seeing because of the combination of culture, people and nature. We completely agree with an English proverb «There is no place like home», because we also have a birthplace and we are proud of it.Wherever you appear on the Earth – you certainly will remember our Dzhalil if you visit it once. WelcometoourDzhalil!

ПРОЕКТ «ПАРК ИМЕНИ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ»

Яббарова Алия, Якимова Анастасия,
ученицы 11 б класса
Сармановский район Джалильская СОШ №2
Руководители: **Евстафьева Людмила Федоровна,** учитель математики,
Шайдуллина Ландыш Камиловна,
учитель татарского языка и литературы.

Парки – это массивы зеленых насаждений, которые размещаются в черте города или поселка. Создаются для отдыха и комфортного развлечения жителей и их гостей.

Парки строятся для лучшего применения естественных природных условий, для проведения отдыха и различных развлекательных мероприятий, как для взрослых, так и для детей. В наше время, когда жители не знают даже своих соседей, организация зрелищных праздников, музыкальных мероприятий, спортивных соревнований, различных фестивалей – дает возможность людям сблизиться, отвлечься от проблем.

Мы все знаем наш замечательный парк и хотели бы посвятить его творчеству героя – поэта Мусы Джалиля.

Актуальность проекта.

Поиск новых методов пропаганды творчества героя – поэта.

Гипотеза:

Изучая историю войны, мы должны объединиться в борьбе за мир. А наше поколение, воспитанное на примерах мужества и героизма односельчан, должно сделать все, чтобы не допустить мировую военную катастрофу!

Цель проекта:

1. Создание парка имени Мусы Джалиля, который стал бы мотивацией к культурному обогащению разных поколений.

Это – внимание к духовному развитию нового поколения и поддержанию интеллектуальных стремлений взрослых.

Воспитание уважения к историческому прошлому нашего народа и творчеству Мусы Джалиля.

Формирование активной гражданской позиции у старшеклассников.

Задачи проекта.

- показать актуальность творчества поэта – героя;
- донести смысл патриотизма джалильцев;
- выполнить макет парка;

Основная часть

2.1. Создание парка Джалиля.

Парк должен быть живым, развивающимся, интерактивным, привлекательным для всех слоев населения, всех возрастных групп. В нем не должно быть помпезности советских мемориалов, но – гармония, взвешенное соотношение официального, мемориального и бытового, обыденно необходимого. Необходимо создать возможности для проведения и активного, и тихого досуга, воспитания подрастающего поколения, как на традициях старших, так и на основе современных подходов. Предоставить посетителям возможность самореализации

в рамках общей программы и концепции парка. Для этого предусмотрены Баннеры, информирующие о писателе – герое; возможность установки литературных скамеек, тематические уголки; проведение выставок произведений искусства, как на постоянной, так и эпизодической основе.

Центральную аллею авторами концепции предлагается наполнить навигационной функцией. Войдя в парк, посетитель окажется на яркой разноцветной площади, где каждый цвет обозначает определенный функционал парковой зоны и направляет на соответствующий уровень.

Функционально в нашем парке можно выделить несколько основных зон:

Зона отдыха, включающая в себя открытые площадки, которые могут быть использованы универсально, т.е проводить поэтические вечера, встречи с местными поэтами и любителями литературы; литературные посиделки; цикл благотворительных концертов для инвалидов разных групп «Мы не одиноки»; цикл фольклорных праздников и т.д

Открытая читальная зона устроена таким образом, чтобы обеспечить максимально комфортные условия для погружения в «мир книги». Литературные скамейки послужат не только местом для чтения, но пространством для знакомства со стихотворениями Джалиля.

Зона детского развития – универсальная площадка, основной задачей которой является интерактивное развитие детей, последовательное художественное и культурное воспитание через игровой процесс. Для этого предлагается большая детская игровая зона с современными игровыми комплексами и мультимедийными панелями с доступом к интернету.

Зона информационная. Баннеры с творчеством Мусы Джалиля на русском и татарском языках, которые планируются разместить вдоль всей дорожки по правому периметру парка.

Зона с памятником. Нам бы очень хотелось, чтобы в парке присутствовал кусочек из семейной жизни поэта, и предлагаем поставить скамью с сидящими на ней Мусы и его дочери Чулпан. Там же разместить стенд, посвященный самому писателю и его семье.

Заключение.

В настоящее время все реже люди обращаются за информацией к книгам, журналам, газетам. Мы хотим обратить внимание на это. Поэтому мы решили литературные скамейки выполнить в виде рас-

крытой книги, также выполнить клумбу в виде книги, которая напоминает также о Моабитской тетраде Джалиля.

«Книги – это духовное завещание одного поколения другому, совет умирающего старика юноше, начинающему жить, приказ, передаваемый часовым, отправляющимся на отдых, часовому, заступающему на его место. (А.И.Герцен).

А мы хотели бы передать творчество писателя – героя Джалиля, в честь которого назван наш поселок и увековечить его образ в виде парка имени Мусы Джалиля.

Использованная литература:

1. Музей Трудовой Славы: Столетию со дня рождения поэта-героя Мусы Джалиля посвящается. Республика Татарстан п. Джалиль. 2006 год.
2. На семи ветрах. Дамир Гарифуллин. Типография г. Набережные Челны. 2004 год.
3. Георгиева Т.С. История русской культуры.– М., 2008.
4. Терминологические проблемы краеведения. – М., 2006.

ПОЭТ-ГЕРОЙ МУСА ДЖАЛИЛЬ НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТЫ «НЕФТЯНИК ДЖАЛИЛЯ»

Тахавиева Ания, Рахимова Карина, 3 класс,
Сармановский район Джалильская СОШ №2
Руководители: **Даровских Ольга Васильевна,**
учитель начальных классов,
Евстафьева Людмила Федоровна,
учитель математики

Сияя огнями, стоит величаво
Нефтяников наших прекрасная быль.
Тебе наша радость, тебе наша слава,
Тебе наша песня, поселок Джалиль!

Считается, что в именах и названиях есть какая – то магия, таинственная сила, которая может влиять даже на судьбу именуемого. В какой-то мере это относится к названию нашего посёлка Джалиль. От нее не только поэзией и творчеством, но и мужеством, стойкостью, героизмом, трудовым энтузиазмом и, конечно, национальным духом.

Действительно, несмотря на относительную молодость посёлка, 15500 его жителей хранят верность лучшим традициям наших предков. На сегодняшний день Джалиль – это один из красивейших и благоустроенных посёлков в республике Татарстан. В посёлке царят чистота и аккуратность, гостеприимность и радушие, трудолюбие и склонность к юмору. Возносится в небо многоэтажные дома, развивается частный сектор. Есть две средние школы, гимназия шесть детских дошкольных учреждений, музыкальная, художественная и спортивная школа. Имеется прекрасный Дворец культуры, мечеть, санаторий – профилакторий, больницы, кинотеатр, лыжная база, спорткомплекс и ледовый дворец…

Посёлок Джалиль назван в честь поэта – героя Мусы Джалиля. В нашем посёлке одним из достопримечательностей являются музей и памятник Мусы Джалиля. Памятник был возведён в 1968 году. Его именем названы улицы и школы, наш посёлок, океанский лайнер, одна из скал Антарктиды и труднодоступная вершина Памира. Мы гордимся этим именем. Здесь проживают представители 26 национальностей.

Наши поступки, помыслы, достижения мы связываем с этим именем уже много лет и гордимся трудовыми успехами жителей посёлка. Каждый из нас хорошо знает биографию поэта. Его мы все уважаем и с удовольствием читаем его произведения.

Зал Мусы Джалиля

На стендах зала широко представлены материалы о Мусе Джалиле и его товарищах. Есть в музее добрая традиция – каждый год, в феврале, здесь проводятся мероприятия, посвященные его памяти. В музее хранятся личные вещи сестры поэта, реквизит театральных пьес. Сохраняются прочные связи с семьей и родственниками Мусы Джалиля. При музее работают литературное объединение «Искры Джалиля» и клуб преподавателей литературы «Родной язык», но так было не всегда. Из заметки А.И. Исмагиловав газете «Нефтяник Джалиля» мы узнали, что в 1964 году на одном из педсоветов школы №1 было решено создать музей поэта-героя. Вскоре началась бурная поисковая работа, учителя со школьниками посетили места: Уфа, Казань, с.Мустафино, Мензелинск и т.д. Была организована переписка с друзьями Мусы из Казани, Москвы, Германии. Так появился первый музей. В своё время его посетили поэты из разных концов Татарии, России и Германии. Немецкий писатель Леон Небенцаль первым начал поиски материалов по Моабиту. «Мы преклоняемся перед ними…» выступал он на пресс-конференции в Берлине 15 февраля 1968 года. И только потом музей был переведен в Дом техники.

Об истории газеты «Нефтяник Джалиля».

Мы посетили редакцию газеты в нашем поселке, где нам рассказали, как это было…

Газета «Нефтяник Джалиля» родилась в 1985 году. С начала восьмидесятых годов на втором этаже здания НГДУ висела красочно оформленная, в несколько метров длины, в которой публиковалось немало интересных материалов. Знакомилось с ней минимальное количество народа, хотя вход в здание был свободный. В поселке проблема информации всегда стояла очень остро. Радиосеть не работала, телефонная связь была очень узкой. Поэтому появление первого номера газеты стало большим событием. 5 мая 1985 года было выслано разрешение начальнику НГДУ «Джалильнефть» Нурмухамметову Рафаэлю Саитовичу на выпуск многотиражной газеты. Газета выполняла роль информатора, объединяющая все общественные слои.

20 декабря 1985 года выпускается первая газета «Нефтяник Джалиля» в Сармановской типографии. Поначалу газета была двухполосная и выходила на формате А3. Тираж её составлял 1000 экземпляров. Сегодня «Нефтяник Джалиля» четырехполосная формата А3. Тираж газеты 2000 экземпляров. «Нефтяник Джалиля» – газета нефтегазодобывающего управления «Джалильнефть». В 2015 году газета отметила свое 30 – летие. Мы очень рады, что газета много пишет о нашем любимом поэте. Ведь газету читают многие, и каждый раз узнают что-то новое.

Но мы старались найти необычные факты из жизни поэта на странице газеты «Нефтяник Джалиля». 24 октября 2005 года на страницах газеты появилась заметка «Коль сам умру, так песня не умрет…». Мы с удовольствием прочитали и узнали много интересного. По заданию генерального директора компании Джалиль нефть Шафагата Тахаутдинова и по поручению начальника НГДУ Малика Каюмова наши корреспонденты поехали в Москву, где живет семья героя – жена Амина ханум и дочь Чулпан. Чулпан Мусеевна охотно делилась своими детскими воспоминаниями об отце, о тяжелых временах, когда его считали предателем. Ее воспоминания, чувства, которые она испытала, были описаны в дальнейшем на страницах газеты. В этой семье любят, помнят и свято чтут память о муже, отце, дедушке, а теперь и прадедушке. Заветное желание правнука Мусы – чтобы нашлась третья, «Моабитская тетрадь» пропавшая без вести. Очень много фото и видео материала было тогда передано в музей НГДУ «Джалильнефть» и в музей с. Мустафино Оренбургской области – родине поэта.

Фания Шарифуллина, корреспондент газеты «Нефтяник Джалиля», встретилась с известным во всем мире джалиловедом, профессором Абдулханом Ахтамзяном, из уст которого узнали много нового, доселе нам неизвестного, из жизни и творчества Мусы.

Мы должны знать про Мусу Джалиля. Ведь мы живем в Джалиле, а Джалиль должен жить в наших сердцах. И в память о поэте – патриоте мы должны постоянно заботиться о своем общем доме, славить его трудом и добрыми традициями, гордо носить имя джалильцев.

В краю богатом и лесном
Нам посчастливилось родиться.
Вы приезжайте в гости к нам,
***Джалиль** Вам будет сниться!*

Список литературы:

1. Р.А. Мустафин «Муса Джалиль» – Казань: Татар.кн.изд-во, 2006 год.
2. И.Х. Забиров «Джалиль и джалильцы» – Казань: Татар.кн.изд-во, 1983 год.
3. Газета «Нефтяник Джалиля»

«ЖИТЬ ТАК, ЧТОБЫ И ПОСЛЕ СМЕРТИ НЕ УМИРАТЬ...», ПОСВЯЩЕННОЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВУ ТАТАРСКОГО ПОЭТА МУСЫ ДЖАЛИЛЯ

Внеклассное мероприятие

Зямилова Гульнур Раисовна,
учитель математики
МБОУ «Джалильская СОШ№2»
Сармановского района

Цель:

- познакомить с жизнью и творчеством поэта;

- способствовать пробуждению у подростков интереса и любви к поэзии, понимания

- воспитывать школьников на примере мужественной жизни и поэзии Мусы Джалиля;

- воспитывать чувства патриотизма, мужества, гражданственности.

Оборудование: портрет поэта (1906–1944), под портретом два плаката (на одном приведены слова Указа Президиума Верховного Совета СССР от 2 февраля 1956 г: «За исключительную стойкость и мужество, проявленные в боях с немецко-фашистскими захватчиками в Великой Отечественной войне, звание Героя Советского Союза присвоить поэту Мусе Джалилю (Залилову Мусе Мустафовичу) посмертно»; на втором плакате: «Ленинская премия в области литературы за цикл стихотворений «Моабитская тетрадь» присуждена поэту Мусе Джалилю (посмертно)» – 22 апреля 1957 г.), сборники стихотворений Мусы Джалиля.

Ход мероприятия

Вступительное слово учителя.

Рассказ и презентации учащихся о Мусе Джалиле.

Конкурс на лучшее чтение стихов Джалиля.

Беседа по прочитанным стихам.

Разве можно песней победить врага? Конечно же, можно. Поэзия Мусы Джалиля объединяла всех людей в едином порыве борьбы против фашизма, она была своеобразным призывом не жалеть своей жизни ради победы, носила агитационный и мобилизующий характер. И в этом смысле советская поэзия была в годы войны грозным оружием для врагов.

В каком стихотворении Джалиля звучит наказ будущим поколениям – как жить?

В стихотворении «Один совет» мы читаем:
Жить бесполезно – лучше уж не жить.
На ровном месте кочкою служить.
Свети потомкам нашим, как маяк,
Свети как человек, а не светляк.

Находясь в лагере смерти, Муса Джалиль подавляет мысль о ней, он думает о будущем, и в этом светлом будущем, по его глубокому убеждению, должны жить красивые, духовно богатые, достойные люди.

Подумайте, почему мы верим каждому слову Мусы Джалиля, что придает им особую достоверность.

Стихи Джалиля похожи на исповедь человека, которому выпала трудная судьба. Они очень ліричны, личностны. Автор делает читателя свидетелем огромной внутренней работы своей души.

Подведение итогов. Обобщение.

Чем вас взволновали личность и поэзия Мусы Джалиля?

Следует подвести учеников к выводу, что личность гражданина, патриота Мусы Джалиля и его поэзия мужества – неделимое целое.

Предложим ребятам еще раз всмотреться в лицо Мусы Джалиля, Мужественное, уверенное, лицо настоящего мужчины, воина, который прожил всего лишь 39 лет. До обидного мало было в его жизни соловьиного пения, майского солнца. Но этот человек сам сделал свою судьбу, его воинский и поэтический подвиг увековечены. Муса Джалиль – один из тех, кому отлиты памятники в бронзе и песне, в стихах, книгах за то, что своей короткой жизнью он показал великое предназначение человека на земле.

Погибшие, они остались жить; незримые, они находятся в строю. Поэты молчат, за них говорят строки, оборванные пулей… За них

стихи продолжают сегодня жить, любить и бороться. «Пусть же эти люди будут всегда близки вам, как друзья, как родные, как вы сами!» – сказал Юлиус Фучик. Мне хочется, чтобы эти слова вы отнесли ко всем погибшим поэтам, стихи которых помогли вам узнать что-то новое, помогли открыть для себя прекрасное и светлое, помогли посмотреть на мир другими глазами. Погибшие поэты, как и десятки тысяч их сверстников, так мало успевшие в жизни и сделавшие так неизмеримо много, отдав свою жизнь за Родину, всегда будут совестью всех нас, живущих.

Использованная литература.

1. «Муса Джалиль». Казань. Татарское книжное издательство, 1966 год.
2. «Муса Джалиль». Стихотворения. Казань. Тат.кн. издат., 1979 год.
3. Муса Джалиль «Красная ромашка». Казань. Тат. кн.издат., 1981 год.
4. «По следам поэта героя» Р. Мустафин. Казань. Тат. кн.издат., 1973 г.
5. «История татарской литературы». Казань. Тат. кн. издат., 1989 г.

«ГОМЕРЕМ МИНЕМ МОҢЛЫ БЕР ҖЫР ИДЕ»

(М.Җәлилгә багышланган балалар иртәсе өчен)

Якупова Мөзәянә Әскать кызы,
Фазуллина Гөлнар Изаил кызы,
Сарман районы 1 нче санлы Җәлил мәктәбе»

Мәктәпләрдә ел саен Муса Җәлилнең туган көнен билгеләп үтәләр. Бу язманы без шундый кичәләр өчен материал буларак тәкъдим итәбез. Иртә бер укучының Җәлилнең «Катыйльгә» дигән шигырен укуы белән башлана.

1 нче алып баручы. Хөрмәтле укучылар! Без монда «Гомерем минем моңлы бер җыр иде» дигән иртәгә җыелдык.

Балалар...чәчәкләр...
Барыгыз болынга, балалар!
Йөгрегез, уйнагыз, көлегез!
Елмайсын күреп шат аналар,
Юансын боеккан күңлегез.
Кызыл чәчәкләр...Кызыл ромашкалар...

«Кызыл ромашкалар «җыры яңгырый.

2 нче алып баручы. «Гомерем минем моңлы бер җыр иде...»– ди шагыйрь. Безнең өчен аның исеме дә җырга әверелде, республикабыз чикләрен үтеп, бөтен дөньяга яңгырады.

Батырлыкның сере нәрсәдә? Нигә берәүләр үлемне дә елмаеп каршылый, ә икенчеләре... Җәлил шушы елмаюына гомер буе әзерләнгән...

1 нче алып баручы. Аның туган авылының исеме – Мостафа. Ул Оренбургтан – 120, район үзәге Шарлыктан 10 километр ераклыкта урнашкан. Бәләкәй Мусага шушы авылдан да күркәмрәк, ямьлерәк төбәк юктыр кебек тоела.Чыннан да, аны өч яктан урап, Нит елгасы ага. Елга буенда аллы-гөлле чәчәкләр үсә торган матур болын җәелгән...

2 нче алып баручы. Әтисе Мостафа булдыклы, җитез, уенчак, яшь чагында оста биюче, төрле уеннарны башлап йөрүче, телгә үткен, шаян кеше булган. Ул балаларны яраткан, аларны укытырга тырышкан. Беренче улы Ибраһимга зур өмет баглаган...

Кыскасы, Мостафа абый ярдәмгә юмарт, киң күңелле, әйбәт кеше булган. Шулай да аның тормышы авыр барган. Шуңа күрә аңа гаиләсе белән гел күченеп йөрергә туры килгән. Әле Оренбургка күчеп киткән, әле кире авылга әйләнеп кайткан. Әмма бу күчеп йөрүләрнең файдасы тимәгән. Нәтиҗәдә, ни өе, ни сыеры булмаган Мостафа абзый 1919 елда үлеп киткән. Гаиләсе бер ярдәмчесез калган.

1 нче алып баручы. Әнисе Рәхимә Хөснетдин кызы Җәлилова 1877 елда, ярлы крестьян гаиләсендә туган.14 яшенендән ятим калган. Үги әнисе Рәхимәне Мостафа исемле егеткә кияүгә биргән. Яшь ананың беренче дүрт баласы яшәмәгән.

Беренче исән калган баласы Ибраһим 1901 елда туган. 1906 елда-Муса, аннан соң –Хәдичә, Гайшә, Зәйнәп, аннары Закир белән Зәки дөньяга килгән. Ләкин Гайшә – тугач та диярлек, ә Зәки белән Закир 21 нче елгы ачлык вакытында үлгәннәр. Рәхимә апа барлыгы 11 бала тапкан. Шуларның тик дүртесе генә азмы-күпме яши алган. Ибраһим-социаль-экономика укытучысы, Муса – шагыйрь, Хәдичә – метеоролог, Зәйнәп инженер-химик булган.

2 нче алып баручы. Рәхимә апа бик матур кыз булган. Тышкы кыяфәте белән Мусаны әнисенә охшаталар. Әмма холкы әтисенеке, кызу канлы, күкерт кебек кабынып китүчән. Рәхимә апа 43 яшендә тол кала. 1928 елның июлендә (51 яшендә) дөнья куя.

1 нче алып баручы. Рәхимә апаны якыннан белүчеләр аның искиткеч сабыр холыклы, шигъри җанлы булуы турында әйтәләр. Ул шигъри әсәрләрне яраткан, үзе дә җырлар чыгарган, шигырьләр язган.

Шуңадырмы, М.Җәлил иҗатында ана образы аеруча киң һәм калку сүрәтләнә. («Батрак ана», «Ана», «Ана бәйрәме», «Соңгы үпкә», «Үлем турында» кебек шигырь-поэмалары әнә шундыйлар).

Укучы «Ана бәйрәме» шигырен укый.

2 нче алып баручы. Гомереңең үлем җазасы көтеп яткан соңгы көннәрендә Җәлил «Соңгы үпкә» дигән шигырендә газиз әнисен искә төшерә.

Эчем тулы кайгы,үпкә белән
Китәм инде җирнең өстеннән,
Мескен әни мине юкка гына
Күз нурларын түгеп үстергән.
Юкка гына күкрәк сөтен имезеп,
Бишек җыры җырлап тирбәткән.
Дөньясына нәфрәт,каргыш булып
Чыкты ул җыр минем йөрәктән.

Шагыйрьнең хәлен күз алдына китерик: кулларында богау, яткан урыны-канлы төрмәнең кабер кебек салкын камерасы. Әмма шуңа да карамастан,ул өмет белән яши,туган туфрагына кайтып, әнисе каберенә йөзен куеп үлү турында хыяллана.

1 нче алып баручы. Ирексездән шагыйрьнең 1918 елда 12 яшьтә чакта язган «Ятим бала»дигән шигыре искә төшә. Анда ачлыктан, ялангачлыктан җафа чигеп, тәмам хәлсезләнгән ятим бала сүрәтләнгән.Ул, башка сыеныр урын тапмагач, зиратка бара һәм анда әнисе каберенә йөзен куеп,барлык моң-зарларын сөйли. Соңыннан үзе дә шунда ук мәңгелек йокыга китә...

Иҗатның башы һәм ахыры...Икесендә дә ана кабере, туган туфрак, туган җир. Яшәүнең бөтен мәгънәсе – әнә шуңа турылыклы булуда дигән фикер үткәрә шагыйрь.

1919 елның октябре. Оренбург.»Кызыл йолдыз» газетасы редакциясе. 13 яшьлек Муса үзенең «Бәхет» дигән беренче шигырен укый.

Укучы «Бәхет» шигырен укый.

Бу әсәрендә дә,үлем алдыннан язылган «Дуска» һәм «Җырларым»дигән соңгы әсәрләрендә дә автор «Изге көрәштә үлү – бәхет» дигән идея үткәрә.

1 нче алып баручы. 1919 елның көзендә Оренбургтан авылга кайткач, 13 яшьлек Муса туган авылы Мостафада башта – «Кызыл йолдыз», аннан соң «Кызыл чәчәк «дигән балалар оешмасы төзи. Аның уставын, программасын булдыра, татар телендә «Алга!» дигән исемдә айлык кульязма газета чыгаруны да оештыра.

Оешманың төп бурычы балаларны укырга һәм язарга, тәртипле булырга, җәмәгать эшләрендә актив катнашырга өйрәтүдән гыйбарәт була...

2 нче алып баручы. Карап торуга гап-гади малай була Муса. Рәсемнәр ясый, шигырьләр яза ул. Түгәрәк йөзле,шат күңелле шушы самими малай киләчәктә авыр сынаулар алдына басар да, геройларча һәлак булыр дип беркем дә уйламый, әлбәттә.

Батырлыкның сере нәрсәдә соң? Ул кайдан башлана? Бу – мәңгелек сораулар, аларга һәркем җавап эзли. Кечкенә Муса да уйлагандыр бу турыда.

1 нче алып баручы. М.Җәлилнең шуннан соңгы тормышы, иҗаты да балалар белән, алар өчен чыга башлаган журналлар белән бәйләнгән.

...1927 елның ноябрь санынннан башлап (университет студенты булуы өстенә), М.Җәлил 1924-1928 елларда Мәскәүдә чыккан «Кечкенә иптәшләр» исемле балалар журналының редакторы, ә «Кечкенә иптәшләр» чыгудан туктагач, 1929 елда «Октябрь баласы» журналын оештыручыларның берсе, 1932 елга чаклы аның редакторы да була.

2 нче алып баручы. М.Җәлилнең балалар өчен язган әсәрләрендә үзәккә эшчән бала куела. Шагыйрь аны зур хөрмәт һәм ихтирам белән тасвирлый.

Бу кечкенә йортта нихәтле эш
Үтә синең җитез кулыңнан.
Шигыйрь түгел, роман язар идем
Синең уңган кулын турында -

ди ул «Иншәр сеңелгә» дигән шигырендә. Шагыйрь ялкау, иренчәк балаларны яратмый, аларны тәнкыйтьләү өчен ул «уңмаган», «куркак куян», «борын тартып сөйләшә»,»пычрак», «йокы чүлмәге», «итәгенә борынын сөртә» кебек тупасрак сүзләрне дә куллана.

Редактор булып эшләгән елларында шагыйрь «Октябрь баласы» журналында «Шахмай почмагы» ача. Анда бирелгән кечкенә парчаларда, 1-2 куплетлы шигырьләрендә укуда артта калучы, тәртип кагыйдәләренә салкын карауучы балалар көлкегә алына.

1 нче алып баручы. «Октябрь баласы» журналында Җәлил музыка бүлеге дә булдыра. Аның «Күңелле яшьләр», «Куян», «Беренче вальс» шигырьләре Л.Хәмиди көе белән шул бүлектә басылалар.Нәниләр өчен уенлы, хәрәкәтле җырлар иҗат итүне дә М.Җәлил башлап җибәрә. Шундыйлардан аның «Күрсәт әле», «Куян», «Күңелле яшьләр» кебек шигырьләрен атап үтәргә мөмкин.

Укучылар «Күрсәт әле» җырын башкаралар.

Шул рәвешчә М.Җәлил уен җырларында да хезмәт тәрбиясе бирергә омтыла.1940 елда ул «Балалар өчен беренче альбом» исемле ноталы китап чыгара. Китапка ул үзенең Җ.Фәйзи көй язган «Күке», «Карак песи», «Чишмә», «Беренче дәрес», «Сәгать» һ.б.шигырьләрен кертә.

Укучылар «Чишмә», җырын башкаралар.

Кичә Ф.Әхмәдиевнең Р.Вәлиев шигыренә язган «Яшь җәлилчеләр» җыры белән тәмамлана.

«МУСА ҖӘЛИЛ БЕЗНЕҢ КҮҢЕЛЛӘРДӘ»

(Муса Җәлилнең тормышы һәм иҗатына багышланган музыкаль уен-викторина)

Шәйхелисламова Лилия Фарид кызы,
башлангыч сыйныфлар укытучысы,
Шәйдуллина Ильмира Салих кызы,
музыка укытучысы,
Сарман районы икенче санлы Җәлил мәктәбе

Максат: Муса Җәлилнең тормышы һәм иҗаты белән кызыксыну уяту; патриотизм, горурлык хисе, Туган илгә мәхәббәт тәрбияләү.

Җиһазлау: плакат **«Муса Җәлил безнең күңелләрдә»,** биремнәр язылган карточкалар, баян**.**

Командаларның өй эше:

1) Командага исем, девиз сайларга. Эмблема ясарга.

2) Муса Җәлилнең бер шигырен яттан сөйләргә.

3) Муса Җәлил сүзләренә язылган җырларны өйрәнергә.

Барышы:

– Исәнмесез, укучылар! Без бүген сезнең белән Муса Җәлилнең тормышы һәм иҗатына багышланган музыкаль уен-викторинага җыелдык.

– Быел, 2016 елның 15 февралендә, Муса Җәлилнең тууына 110 ел тула.

Һәр елны февраль аенда без Муса Җәлилнең шигырьләрен укыйбыз, җыр дәресләрендә шагыйребез сүзләренә язылган җырларны өйрәнәбез, аның тормыш юлын искә төшерәбез, класс сәгатьләре, викториналар үткәрәбез. Без аның тормыш юлын һәм шигырьләрен бигрәк тә яхшы белергә тиеш, чөнки без Җәлил бистәсендә яшибез.

– Бүгенге бәйгедә без командаларның белемнәрен дә, шигырь сөйләү, җырлау осталыкларын да, тапкырлыкларын да тикшерербез.

– Командаларның чыгышларын бәяләргә без жюри сайладык. (Таныштыру)

– Бүгенге бәйгедә өч команда катнаша. Әйдәгез алар белән танышып китик.

(Командалар исемнәрен һәм девизларын әйтәләр)

Беренче уеныбыз «Чәчелгән хәрефләр» дип атала.

Сезгә конверттагы хәрефләрдән Муса Җәлил әсәрләренең исемнәрен җыярга кирәк була.

Жюри күрсен өчен, шигырь исемен җыеп бетерү белән команда членнары кулларыгызны өскә күтәрерсез. (Командаларның әзерлек дәрәҗәсенә карап берәр – өчәр шигырь исеме бирергә мөмкин)

«Җырларым» «Бакчачы» «Күршеләр»

Безнең командалар Муса Җәлилнең бер шигырен яттан сөйләргә әзерләп килергә тиеш иделәр. Аларның чыгышларын тыңлыйк әле.

(Яттан шигырьләр сөйләү)

Хәзер бераз ял итеп алыйк, беренче команданың җырын тыңлыйк.

(Муса Җәлил сүзләре, Җ.Фәйзи көе <u>«Сәгать»</u> дигән җыр башкарыла)

Икенче уеныбыз – «Сайлап ал»

Командалар төрле әсәр геройлары исемнәре арасыннан, Муса Җәлил әсәрләре геройларының исемнәрен сайлап алырга тиеш.

Шүрәле, Чулпан, Су анасы, Карак песи, Камырша, Кызыл ромашка,, Әтәч, Акбай, Күке, Күбәләк, Сертотмас үрдәк, Суык бабай, Нечкәбил, Кәҗә белән Сарык, Куян кызы, Марат.

Жюри эшләрне тикшергән арада без икенче команданың музыкаль өй эшен тыңлап китик.

(Муса Җәлил сүзләренә җыр башкарыла)

«Карак песи» «(Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе).

Өченче уеныбыз «Кем күбрәк белә» дип атала.

Мин һәр командага сүзләре төшереп калдырылган текстлар бирәм. Текстлар өчесе дә бер үк. Командалар буш урыннарга тиешле саннар, сүзләр язарга тиеш. Кайсы команда тизрәк һәм дөресрәк яза алыр икән?

Командалар биремне үтәгәндә, без сезнең белән Муса Җәлил сүзләренә язылган тагын бер җыр тыңлыйбыз.

«Әтәч» (Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе).

Соңгы бәйгебез «Онытылмас шигырьләр» дип атала. Муса Җәлилнең шигырләре бик күп, аларның бөтенесен дә белеп бетерергә мөмкин дә түгелдер. Тикшереп карый әле, кайсы команда Муса Җәлилнең күбрәк шигырләрен белә икән.

Һәр команда каршында кәгазь һәм ручка. Кайсы команда күбрәк шигырь исемнәре язар.

Командалар биремне үтәгән арада без сезнең белән Муса Җәлил шигырьләрен укучылар бәйгесенең җиңүчесен тыңлыйк әле.

Өченче команданың да музыкаль өй эшен тыңлыйк әле.

(Муса Җәлил сүзләренә җыр башкарыла)

«Кызыма» (Муса Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе)

Музыкаль пауза. «Күрсәт әле» җырлы уены башкарыла.

Командалар эшләрен тапшырдылар. Бәйге тәмам. Хәзер сүзне жюрига бирәбез.

(Нәтиҗәләр белән таныштыру, бүләкләү)

УМНОЖЕНИЕ МНОГОЗНАЧНОГО ЧИСЛА НА ОДНОЗНАЧНОЕ. ПОВТОРЕНИЕ

(урок математики в 4 А классе)

Бадриева Фарида Раисовна,
учитель начальных классов
МБОУ «Джалильская СОШ №2»
Сармановский район

Основные цели:

Метапредметные: сформировать опыт самостоятельного выполнения заданий, их самопроверки по образцу и подробному образцу...

Личностные: внутренняя позиция школьника на уровне положительного отношения к герою Великой Отечественной войны, татарскому поэту Мусе Джалилю...

Регулятивные: принимать и сохранять учебную задачу...

Познавательные: строить сообщения в устной и письменной форме...

Коммуникативные: адекватно использовать коммуникативные, прежде всего речевые, средства для решения различных коммуникативных задач, строить монологическое высказывание...

Предметные

Тренировать умение составлять программу действий-алгоритм умножения многозначных чисел на однозначное...

Оборудование: портрет Мусы Джалиля, записи песен военных лет, сборники стихотворений поэта

Ход урока.

1. Организационный момент.

– Здравствуйте, ребята!

2. Определение темы урока

Определите тему урока, вычислив произведение 1) 13 и 10, 2) 80 и 10, 3) 100 и 3, 4) 200 и 10

800	130	2000	300
са	Му	лиль	Джа

Ребята, в феврале исполняется 110 лет со дня рождения татарского поэта Мусы Джалиля. Наш урок будет касаться этой темы.

Кто же такой Муса Джалиль. Что мы знаем о нем?...

3. Устный счёт.

Узнайте в каком году родился Муса Джалиль? 19 ·100 + 6 (1906)

Узнайте, сколько ему было лет, когда написал первое стихотворение? (250 + 250) : 50 (10)

В каком году он попал в плен? 3400-1458 (1942)

Сколько стихотворений он написал в тюрьме? (2600 -550) : 10 (115)

4. Решите задачу:

Первая моабитская самодельная записная книжка Мусы Джалиля была размером 9см 5мм на 7см 5 мм. Найдите площадь этой записной книжки. (7125 кв. мм)

5. Повторение

Если вы эту задачу решите правильно, то узнаете какого числа родился Муса Джалиль:

Велосипедист был в пути 3 часа и проехал 45 км. С какой скоростью он двигался? (15 февраля)

6. Физкультминутка

Музыка песни «Әпипә»

Музыка останавливается

Задаются вопросы по теме:

– Как звали мать Мусы Джалиля?

– Как звали отца?

– Как звали дочку?

– Как называлось первое стихотворение?

– Раскажите отрывок из стихотворения Мусы Джалиля.

7. Ребята, Муса Джалиль был очень образованным, умным, смелым человеком. Для этого он очень много работал над собой. Давайте и мы покажем свою образованность. Сделаем самостоятельную работу.

Прежде, вспомним алгоритм умножения однозначного числа на многозначное.

а) Соедини стрелками записи.

4802 ·5 5268

74131 ·2 3276

364 ·9 34088

2634 ·2 24010

8522 ·4 148262

б) Реши выражения:

841 · 5 – 902 · 1 =	351 · 6 – 489 =	194 · 6 =
56 · 5 + 152 · 8 =	5 900 – 208 · 9 =	418 · 2 =

в) Решите задачу на военную тематику:

Во время Великой Отечественной войны на заводах города трудились 10000 человек, из них – 7000 взрослых. Сколько детей работало на заводах города во время Вов?

По дороге жизни, Ладожскому озеру, везли продукты 5 машин. Каждая машина двигалась 3ч со скоростью 40 км/ч. Какой путь преодолели машины вместе?

В первый день боёв советские солдаты уничтожили 147 фашистов, во второй день – 203 фашиста, в третий день – 315. Сколько фашистов уничтожили советские солдаты за три дня?

г) Увеличьте в 5 раз числа

1600, 1490, 1800, 1200, 1090, 1730, 1583. Запишите полученные ответы по порядку, начиная с наименьшего.

Проверка ответов

8. Рефлексия

Своей работой на уроке я доволен (не доволен)

Урок для меня показался коротким (длинным)

– Ваше мнение, какие задания вам надо потренироваться решить

– Отметьте какие задания вам не удалось выполнить и выполните их дома

– Встаньте те дети, кто решил задания на ту отметку, которую планировал в начале урока

– Что вы запомнили о творчестве Мусы Джалиля?

9. Домашнее задание.

– Откройте дневники, запишем домашнее задание. Составьте такую задачу, где ответ равен 110 (Мусе Джалилю 110 лет со дня рождения)

ВНЕКЛАССНОЕ МЕРОПРИЯТИЕ ДЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ. ЗВЁЗДНЫЙ ЧАС.

(Йолдызлы сәгать. Муса Җәлил шигырьләре)

Салихова Нурия Миргасим кызы,
башлангыч сыйныфлар укытучысы,
Сарман районы Сарман урта
гомуми белем бирү мәктәбе

Тема: Йолдызлы сәгать. Муса Җәлил шигырьләре

Максат: Герой-шагыйрь Муса Җәлилнең иҗаты белән ни дәрәҗәдә хәбәрдар булуларын ачыклау; шагыйрьнең шигырьләренә кызыксыну уяту; туган илне ярату, патриотизм хисләре тәрбияләү.

Җиһазлар: ноутбук, проектор, саннар язылган сигнал карточкалар, очко өчен бирелә торган йолдызлар, пазллар – командага бүленер өчен.

Уен барышы.

I. Кереш сүз.

Җыр «Бөек шагыйрь – Муса Җәлил» яңгырый (слайд 2)

Без бүген М. Җәлил иҗатына багышланган «Йолдызлы сәгать» уенына җыелдык.

II. Уенның тәртибе һәм төп шарты.

Хәзер сезгә уенның тәртибен һәм төп шартын аңлатып үтәм.

Иң беренче, командаларга бүленәбез. Минем өстәлдә пазллар. Ул пазлларда Муса Җәлил шигырьләренә иллюстрацияләр ясалган. Сез хәзер, шуларны җыеп, үзегезнең команданы туплыйсыз. Бу уен ярдәмендә сезнең М. Җәлил иҗаты белән никадәрле таныш булуыгыз ачыклана. Сезгә сорау бирелгәч, җаваплар арасыннан дөресен сигнал карточкалары ярдәмендә күрсәтергә тиеш буласыз. Дөрес җавапка йолдыз аласыз. Кайсы өстәл иң күп йолдыз җыя – шул җиңүче. Шулай итеп, «Йолдызлы сәгать» уенын башлыйбыз.

III. Уен «Йолдызлы сәгать

I тур (слайд 4-14)

1. М. Җәлилнең беренче шигырьләре ни исемле газетада басыла? (слайд 5-6)

1. Бәхет <u>2.Кызыл Йолдыз</u> 3. Кызыл гаскәрләргә

2. Җәлилнең беренче китабы ничек атала? (слайд 7-8)

1. Кечкенә дусларга 2.Моабит дәфтәрләре <u>3. Барабыз</u>

3. Бишек җырының исеме ничек? (слайд 9-10)

1. Җырларым <u>2. Кызыма</u> 3. Чулпанга

4. Чишмәгә сусавын басарга килгән батыр егетне үлемнән кем коткара? (слайд 11-12)

1. Кыз <u>2. Сандугач</u> 3. Бүре

5. М.Җәлилнең «Кызыл ромашка» шигырендә батырның кайсы төше яралана? (слайд 13-14)

<u>1. Кулбашы</u> 2. Башы 3. Бармагы

II тур (слайд 15-25)

1. Бу өзек кайсы шигырьдән? (слайд 16-17)

«Сикереп торды Марат,
Күрә эшләр харап»

1. Күке 2. Әтәч <u>3. Сәгать</u>

2. Шигырьнең исемен әйтегез? (слайд 18-19)

Чоландагы ак майга
Иyләшкән күселәр,
Мин чоланны сакларга
Куштым ала песигә

1. Күршеләр 2. Әтәч <u>3. Карак песи</u>

3. Бу юллар кайсы шигырьдән? (слайд 20-21)

Ул вакыт бу җир
Баткак, саз иде.
Без тизәк җәйдек
Түтәл казыдык.

<u>1. Бакчада – өмәдә.</u> 2. Урман 3.Бакчачы

4. Бу юллар кайсы шигырьдән? (слайд 22-23)

Аның батыр ал каны
Тамды минем чукларга,
Минем кызыл күлмәгем,
Бик охшады Чулпанга.

<u>1. «Кызыл ромашка</u> 2. Кызыма 3. Кызыл йолдыз

5. **Бу юллар кемгә багышлана?** (слайд 24-25)

Анының өчен күргән авырлыклар,
Читенлекләр бер дә сизелми.
Кырык чирне алып үз өстемә,
Аны саклап калыр идем мин.

1.Чулпан 2. Джим 3. Яшь ана

III тур (слайд 26-32)

1. Бу җырны күмәкләшеп уйный– уйный җырларга була. (слайд 27-28)

(Күрсәт әле. Уенлы җыр)

2. **Бәйрәмгә килә, ефәк кушак билендә, көмеш балта кулында** (слайд 29-30) (Суык бабай)

3. Көчле ир-егетләрне шушы агачка тиңлиләр. Җәлилнең кайсы шигырендә бу агач искә алына? (слайд 31-32) (Имән)

IV. Йомгаклау. «Йолдызлы сәгать» уенына йомгак ясау. Җиңүчеләрне билгеләү, бүләкләр тапшыру. (слайд 33)

Кулланылган әдәбият:

1. Муса Җәлил. Фотоальбом.Төзүчеләр Гази Кашшаф, Фәһми Акчурин. Казан, Татарстан китабы нәшрияте, 1986

2. Муса Җәлил. Кечкенә дуслар. Казан, Татарстан китабы нәшрияте, 1989

«ТАМЧЫ– ШОУ» ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬ УЕНЫНЫҢ ПРОГРАММАСЫ

Сәлимҗанова Алсу Илдар кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
Сарман районы МБББУ
«Икенче санлы Җәлил урта
гомумбелем бирү мәктәбе»

Максат:

1. Муса Җәлил иҗатын, тормыш юлын өйрәнү, белемнәрне ныгыту, гомумиләштерү...

Җиһазлау*:* Мультимедиа проекторы, китап күргәзмәсе; газета-журнал мәкаләләре; М.Җәлил шигырьләре.

Хәерле көн, укучылар! «Тамчы шоу» уенын башлап җибәрәбез.

Командалар арасыннан иң үткерләрен, зирәкләрен, булганнарын сайлап алырбыз. «Тамчы шоу» уены барыбызга да бик яхшы таныш дип беләбез.

Иң элек уеныбызның барышына һәм укучыларның чыгышларына бәя бирүче жюри әгъзалары белән таныштырып китәбез.

Кем соң ул М.Җәлил?

1 алып баручы: М.Җәлил ул – татар халкының бөек шагыйре. Муса Җәлилнең шигырьләре – чын көрәш поэзиясенең үрнәге. Алар чыннан да йөрәк каны белән язылганнар, аларны тирән дулкынланусыз укып булмый. Без ул шигырьләрдә батыр рухлы шагыйрьнең корыч ихтыярын, дөньяда бернинди көч тә какшата алмаган ныклы ышанычын күрәбез.

2 алып баручы: Шагыйрь бары бер нәрсәдән – кол булып үлүдән курыкты. Анынча, иң хурлыклы һәм иң кызганыч юл – коллык юлы. Ул дошманга каршы көрәш юлын сайларга чакырды. («Кол» шигыре)

1 алып баручы: Шагыйрь фашистлар тоткынлыгының иң газаплы шартларында да рухын төшермәде, кызыклы, мәзәк шаян шигырьләр язар өчен үзендә рухи көч һәм вакыт тапты. «Гыйшык һәм сыер», «Томаулы гыйшык», «Хәдичә», «Сәгать», «Күршеләр» кебек шигырьләре теләсә кемне елмаерга мәҗбүр итәрлек көчле юмор белән язылганнар.

2 алып баручы: Муса Җәлил үзенең кыска гомерен үлмәс батырлык белән тәмамлады. Ул үзенең соңгы минутында да көрәшкә чакырган җырларын җырлады...

Хәзер сүзне үзләре белән таныштырыр өчен командирларга бирәбез.

Укучылар үзләре белән таныштыралар. Исем, девиз әйтелә.

Шулай итеп, беренче турны башлап җибәрәбез.

I тур.

«Муса Җәлилнең бала-чагы»

1. **М.Җәлилнең беренче шигыре**?

М. Җәлил 13 яшендә чын халыкчан пафос белән янып «Бәхет» исемле шигырен яза. Бу шигырь 1919 елда Оренбургта чыга торган «Кызыл йолдыз» газетасының 65 нче санының беренче битендә «Кечкенә Җәлил» имзасы белән басылып чыга.

2. Беренче шигырен ничә яшьтә язган?

3. Иң беренче шигыре басылган гәҗит исеме?

4. М.Җәлилнең әти-әнисенең исемнәре ничек?

5. Муса Җәлил кайда туган?

Укучылар сорауларга җавап бирәләр һәм алдагы турга күчәләр.

М.Җәлилнең «Бәхет» шигырен тыңлап үтик әле *(бер укучы укый).*

II тур.

«Муса Җәлил фронтта».

1. **Сугышта М. Җәлил көрәшкән фронт**

М. Җәлил 1942 елның гыйнварында Волхов фронтының икенче удар армиясенә эләгә. «Отвага» газетасының корреспонденты була.

2. **Сугыш елларында нинди җыентыклары чыга?**

1942 елда Казанда «Тупчы анты», 1944 елны «Окоптан хат» җыентыгы чыга.

3. **М.Җәлил әсирлеккә кайчан төшә?**

1942 ел азагында.

III тур.

«Муса Җәлил тоткынлыкта».

1. **Муса Җәлил тоткынлыкта нинди шигырьләр язган?**

Муса Җәлилнең тоткынлыкта язган 125 әсәренең безгә «Моабит дәфтәре» рәвешендә 93 шигыре һәи ике өзеге килеп иреште. 1946 елның язында илгә ике дәфтәр кайта. (Берсе – кулдан ясалган, 5 яшьлек баланың кул яссуы кадәрлек дәфтәр. Анда гарәп хәрефләре белән язылган 60 шигырь була.)

Бу шигырьләр Моабит төрмәсендә утырганда тупланып язылганга «Моабит дәфтәрләре» исеме астына кертелә.

2. **Моабит дәфтәренең туган илгә кем алып кайта?**

Беренче дәфтәрен 1946 елның язында Нигъмәт Терегулов Язучылар Союзына китерә. Соңыннан аны репрессиялиләр. Икенче дәфтәрен 1947 елны бельгияле Андре Тиммерманс консуллык аша җибәрә. 40 тан артык шигырь – җырларын Гарәф Фәхретдинов алып кайта. Ул 1989 елны гына аклана. Шул Сәбәпле шигырьләре вакытында басылып чыкмый. Шулай да 1957 елда Гази Кашшаф «Совет әдәбияты» һәм «Кругозор» журналында берничәсен чыгара.

3. **Җәлилчеләр кемнәр алар?**

1. Гайнан Кормаш
2. Фоат Сәйфелмөлеков
3. Абдулла Алиш
4. Фоат Булатов
5. Муса Җәлил
6. ГарифШабаев
7. ӘхмәтСимай
8. Абдулла Баттал
9. Зиннәт Хәсәнов (Хөснуллин)

10. ӘхмәтАтнашев

11. ГалләнурБохаров (СәлимБохаров)

Укучылар, җәлилчеләрне атап киттек, әйдәгез аларның фотоларын да карап үтик. *(презентация)*

***IV тур.* «Муса Җәлилнең исемен мәңгеләштерү»**

М. Җәлилнең музей квартирасы кайда кайчан ачыла?

М. Җәлилнең музей квартирасы 1983 елның 15нче февралендә Горький урамы 17 йорт адресы буенча ачыла. Бу М. Җәлилнең сугышка киткәнче яшәгән урыны була. Әлеге музей шагыйрьнең героик тормышы турында сөйли.

Презентация. Муса Җәлилнең музей-квартирасы турында слайдлар карау.

«Кызыл ромашка»кызлар биюе

V тур. Капитаннар ярышы. «Дөрес җавап» уены.

1. **М.Җәлил Моабит төрмәсендә кайчанга кадәр утыра?**

1944 елның 5 июненә кадәр.

2. **М.Җәлил һәм аның көрәштәшләре кайчан һәм нинди төрмәдә җәзалап үтерелә?**

1944 елның 25 августында Плетцензее төрмәсендә.

3. **«Моабит дәфтәренең» төп нөсхәләре кайда саклана?**

Атаклы «Моабит дәфтәренең» төп нөсхәләре 1983 елдан Казанда М. Җәлилнең музей–квартирасында саклана.

4. **М. Җәлилне ничек зурлыйлар?**

Ватан герой-шагыйрьгә тиешле хөрмәтен күрсәтә: 1956 елны аңа үлгәннән соң Советлар Союзы Герое исеме, 1957 елны Моабит дәфтәрләре өчен Ленин премиясе лауреаты исеме бирелә.

5. **М. Җәлилнең Казандагы һәйкәле авторы һәм ачылу елы.**

1966 елны М. Җәлилнең 60 еллыгына Казанда һәйкәл ачыла. Авторы – Цигаль.

6. **Казандагы нинди театр М.Җәлил исемен йөртә?**

7. **М. Җәлилнең либреттолары?**

«Алтынчәч», «Илдар», «Җик Мәргән» либретталарыс әхнәдә уйнала. «Чегән егете» либреттосын язарга уйлаган була.

8. **«Алтынчәч» либреттосы кайчан языла һәм аңа кем көй яза?**

М. Җәлил «Алтынчәч» либреттосын 1936 елда яза. Бу әсәргә көйне беренче Б. Асафьев яза. 1939 елда Н. Җиһанов икенче вариантын эшли һәм ул Госполитиздат тарафыннан 1941 елда бастырыла.

9. **Шагыйрьгә багышланган опера?**

«Җәлил» операсы Н. Җиһанов музыкасы, Ә. Фәйзи либреттосы.

10. **«Хөкемалдыннан» картинасының авторы.**

Х.Якупов

11. **Шагыйрьнең тормыш һәм иҗат юлын өйрәнүчеләр.**

Р. Мостафин, Г. Кашшаф, Н. Юзеев, Юр. Королько, К. Симонов, Леон Небенцаль

12. **М. Җәлил тормышының эпиграфы**.

«Җырларым» шигыре М. Җәлилнең бөтен иҗатының эпиграфы булып тора.

Хөрмәтле кунаклар! Жюри нәтиҗә ясаган арада зал белән уйнап алабыз.

1. «Чәчәкләр» шигыре кемгә атап язылган?Автор чәчәкләрне кем белән тиңли?

Автор чәчәкләрне балалар белән тиңли.

2. Балаларга шагыйрьнең мөнәсәбәте нинди?

Шагыйрь балаларны ярата.

3. Ә «Кызыл ромашка» шигерендә шагыйрь чәчәкләрне ни өчен җанландыра? Кызыл ромашка ни өчен кызарган? Кызыл күлмәк кемгә бик ошый?

4. Ә сез үзегез тагын нинди шигырьләрен беләсез? Әйдәгез, шул шигырьләрне сөйләп күрсәтегез әле.

(Балалар «Карак песи», «Катыйльгә», «Ишек төбендә» шигырьләрен сөйлиләр)

М.Җәлилнең «Җырларым» әсәрен (җырын) тыңлау.

5. М.Җәлилнең бу жыры аның иҗатында нинди роль уйный?

«Җырларым» шигыре М. Җәлилнең бөтен иҗатының эпиграфы булып тора.

Әйе, балалар, Җәлилнең тормышы, иҗаты җырга тиң. Җыр үлемсез булган кебек, аның шигырьләре, исеме дә үлемсез. М.Җәлилнең тормыш юлы безнең өчен үрнәк, нинди шартларда язылуына карамастан, аның шигырьләре безгә тирән белем һәм тәрбия бирә,туган телебезне яратырга, татар булуыбыз белән горурланырга өйрәтә.

Ә хәзер сүзне жюрига бирәбез. Рәхим итегез!

Укучылар, шуның белән безнең уеныбыз тәмам. Үзегез өчен күп кенә кызыклы мәгълүмат алгансыздыр дип ышанып калабыз. Игътибарыгыз өчен зур рәхмәт.

МУСА ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНЫҢ ЧОРЛАРГА БҮЛЕНЕШЕ.

(Ачык дәрес эшкәртмәсе)

Розыева Гөлназ Рафаил кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
Алексеевскрайоны Чишмә урта
гомуми белем бирү мәктәбе

Дәреснең тибы. Яңа темага кереш.

Дәреснең максатлары:

Белем бирү максаты – Муса Җәлилнең биографиясен, иҗатын камилләштерү; аның сугышка хәтле тормышын искә төшерү, белемнәребезне тирәнәйтү.

2. Фикер сәләтен үстерү максаты – Укучыларның логик фикерләү сәләтен, мөстәкыйльлекләрен, иҗади активлыкларын һәм танып-белүне үстерүгә ярдәм итү.

3. Тәрбияви максат – патриотизм хисе, Туган ил һәм аның геройлары белән горурлану, мәхәббәт хисләре тәрбияләү. Бөек язучыбыз – Муса Җәлилгә һәм аның иҗатына карата хөрмәт хисе уяту.

Җиһазлау: компьютер, проектор, экран, тема буенча мультимедиа презентация, карточкалар, рәсемнәр, әдәбият дәреслеге, видеоязма, Муса Җәлил портреты.

Дәреслек: 8 нче сыйныф өчен әдәбият дәреслеге,.

Дәрес технологиясе: үстерешле укыту.

Метод һәм алымнар: Практикум дәрес, биремнәр үтәү, өлешчә эзләнү.

Кулланылган сингапур структуралары:

КЛАССБИЛДИНГ

ТЭЙК ОФ – ТАЧ ДАУН

3-2-1

КОНЭРС

Дәреснең планы.

I. Оештыру моменты.

1.1. Уңай психологик халәт булдыру.

1.2. Исәнләшү.

II. Үткән материалны искә төшерү.

III. Үткән материалны ныгыту.

IV. Төп өлеш.

V. Белем һәм күнекмәләрне ныгыту.

VI.Дәрескә йомгак.

6.1.Өй эше.

6.2. Билгеләр кую.

6.3. Саубуллашу.

Дәрес барышы:

Оештыру моменты.

Укучыларда уңай психологик халәт булдыру.

Исәнләшү.

Исәнмесез, укучылар. Хәерле көн!

Хәерле көн телик җиребезгә,
Хәерле көн телик һәммәбезгә,
Хәерле көн телик кунакларга,
Хәерле көн телик үзебезгә!

Бүген без сезнең белән XX гасырның 20 нче, 30 нчы, сугыш елларына сәяхәт ясарбыз. Нинди истәлекле вакыйгалар булганлыгын искә төшерербез. Шул вакытның матурлыгын, кабатланмаслыгын һәм үзенчәлеген күрербез. Бу сәяхәтебезгә Муса Җәлилнең биографик фактлары булышыр.

Үткән материалны искә төшерү.

1 – тукталыш. – Муса Җәлилгә багышланган газета чыгару. (10 мин)

КЛАССБИЛДИНГ – Балалар 3 командага бүленгән (12 укучы исәбеннән), һәр команданың үзенә ачыклый торган тема бирелә. (Муса Җәлил портреты таратыла).

1 тема Кечкенә Җәлил.	2 тема Муса Җәлилнең сугыш чоры.	3 тема Муса Җәлилнең гаиләсе.

Укучылар газетадагы темаларын ачыклагач, проектларын яклыйлар.

Үткән материалны ныгыту.

2 – тукталыш. – Муса Җәлилнең биографиясен ныгыту.

Укучылар, ә хәзер җылынып алыйк әле. Мин сезгә сораулар бирәм, ә сез сорауга җавапны «әйе» дип санасагыз басасыз, «юк» дип санасагыз утырасыз.

ТЭЙК ОФ – ТАЧ ДАУН – «тордык – бастык»

М.Җәлил 1906 нчы елда туган. – әйе

М. Җәлил Казан губернасы Мәңгәр волосте Кушлавыч авылында туа. – юк

М. Җәлилнең беренче шигыре «Бәхет» исемле. – әйе

М. Җәлил Франциядә яши. – юк

М. Җәлил Волхов фронтының икенче удар армиясенә эләгә. – әйе

М. Җәлил гражданнар сугышында катнаша. – юк

М. Җәлилнең тоткынлыкта язган әсәрләре безгә «Моабит дәфтәре» булып кайтты. – әйе

Җәлилчеләр арасында Г.Тукай да бар иде. – юк

Әфәрин, балалар урыннарыгызга утырыгыз.

Төп өлеш.

Укучылар, ә хәзер без сезнең белән Муса Җәлилнең иҗат чорларын карап үтербез. Нинди чорларга бүленә? Нинди темалар яктыртыла икән?

Әдәбиятчылар М.Җәлил иҗатын ике зур чорга бүлеп өйрәнәләр.

3 – тукталыш. – *20-30 нчы еллар иҗаты. Сугыш алды еллары иҗаты (1919-1941)*

– Башлангыч дәвер иҗаты үзе ике чорны берләштерә. 1919-1932 елларны үз эченә алган эзләнү чоры һәм 1932-1941 еллардагы сугыш алды еллары иҗаты. Эзләнүләр чорында М.Җәлил көрәш һәм гражданнар сугышы ялкынында куәт алган революцион романтизм белән мавыга. М. Җәлил ирек өчен көрәшүче батырлар образы үзәккә куелган. Аның шигырьләрендә сагыштан газапланган лирик герой мәхәббәт шатлыгыннан, сөю ләззәтеннән юану, бәхет табарга омтыла. («Васыять урынына», «Нигә бирдең җиләк», «Хатирә») М.Җәлилнең 1932-1941 еллар иҗаты Бөек Ватан сугышына чаклы иң җитлеккән, лирика һәм лиро-эпикада үлмәс әсәрләр тудырган чоры булып тора. Шигырьләрдә символик образлар аркылы җәмгыятькә җитлеккән караш сизелә башлый. Бу елларда М.Җәлил иҗатында мәхәббәт үзәк темаларның берсе буларак күтәрелә. («Без аерылдык», «Сөю җыры», «Карашларың», «Хат ташучы» һ.б.)

– Түбәндәге шигырь юллары кайсы шигырьләрдән?

...Я сузып кына,
Я бик еш кына,
Кикрикүк. («Әтәч»)

... Сикереп торды Марат
Күрә – эшләр харап.
Тагын соңга калган
Шул йокыга карап. («Сәгать»)

...Хәзер инде ачудан
Кәбестәне ташладым.

Һәм күршегә үч итеп
Бүре асрый башладым. («Күршеләр»)

4 – тукталыш. – *Сугыш чоры иҗаты (1941-1944).*

- М. Җәлилнең бу чор иҗаты шартлы ике өлешкә бүленә:

1941-1942 еллар – фронт лирикасы

1942-1944 еллар – тоткынлык чоры иҗаты.

- Фронт лирикасына караган М.Җәлилнең шигырьләрендә үлем-үлемсезлек төшенчәләре яшәү һәм үлем фәлсәфәсенең төп терәгенә әверелә. Яшәүнең төп максаты хакыйкать белән тәңгәлләшә, ә хакыйкать туган илне дошманнардан саклау рухы һәм шуның гамәлгә ашуы белән бәйләп куела. («Әйдә җырым», «Дошманга каршы», «Соңгы көрәшкә», «Окоптан хат»)

- Тоткынлык чоры иҗаты («Моабит дәфтәрләре») – тоткынлыкта язылган шигырьләрендә яшәү һәм үлемгә, хакыйкатькә мөнәсәбәт яссылыгыннан фәлсәфи ноктада автор бөтенләй башка югарылыкка күтәрелә, яңа эчтәлек белән байый: үлем коллыктан котылу чарасына әйләнә. Туган илгә тугрылыклы раслаган ант һәм ышаныч образлары шагыйрь шәхесе белән Туган ил арасындагы мөнәсәбәтне ачуда төп чарага әверелә. «Моабит дәфтәрләре» циклында фаҗигале сурәтләүнең ике төре урын ала: беренчедән, палач балтасы астында газиз гомере өзеләчәген белгән, илендә әсирләр, ягъни дошманнар исемлегендә йөргән шагыйрьнең шәхси фаҗигале булса, икенчедән, югары мәдәниятле, акыллы алман халкының фашизм колына әйләнүе, кансыз дөнья җәлладына әверелү трагедия буларак кабул ителә. («Алман илендә», «Вәхшәт», «Бүреләр», «Кол», «Хөкем алдыннан», «Таш капчык» һ.б.)

– Әйдәгез, Муса Җәлилнең «Хыял» шигыре белән танышып чыгыйк. («Хыял» шигырен уку)

– Укучылар, шигырьне ике өлешкә бүлик. Шигырьнең беренче өлешендә кайсы тема яктыртыла?

– Төрмә темасы.

– Әйдәгез, шул өлешне укып китик. (Бер укучы укый)

– Икенче өлешендә нәрсә турында сүз бара?

– Хыял темасы.

– Әйдәгез, шул өлешне укып китик. (Икенче укучы укый)

– Ике өлеш арасында нинди каршылык бар?

– Төрмә тәрәзәсе.

– Төрмә сүзе күңелләрдә нинди хис тудыра?

– Хәсрәт.
– Ә хыял сүзе нинди хис тудыра?
– Юаныч.
– Төрмә авырлыгын шагыйрь нинди сүзләр ярдәмендә сурәтли? (Укучыларның җаваплары)

Нәтиҗә: Бикле тормыш, бертөрле, ирексезлек, тарлык, дәртне үтерде, шатлыгымны алды, картлык, кайгы ютәл.

– Ә хыялны нинди сүзләр ярдәмендә сурәтли? (Укучыларның җаваплары)

Нәтиҗә: таң нурлары, бәхетем килә, сөйгән кызы кебек елмая, чакыра, җитәкли, ирек, яшәү, гомер таңы, ләззәтле хыял, җиңү таңы.

Белем һәм күнекмәләрне ныгыту. 3-2-1

Тактага өч сорау языла, укучылар битләргә җавабын язалар.

3 – Исемдә калдырган әһәмиятле моментлар...
2 – Муса Җәлил – бөек шагыйрь – дәлилләгез...
3 – Муса Җәлил иҗаты турында соравым туды...

Йомгаклау.

– Укучылар, без Җәлилнең бик матур шигырьләрен тыңлап киттек. Ә бит Җәлил шигырьләренә композиторларыбыз көйләр язып, бик матур җырлар туган. Сез шуларның кайсыларын беләсез?

(«Карак песи», «Бишек җыры», «Җырларым», «Дулкыннар», «Җиләк җыйганда», «Бөрлегән», «Сагыну») (магнитофон язмасында «Җырларым» җырын тыңлау.)

6.1. Өй эше. КОНЭРС. 2 чат:

1. 20-30 нчы еллар иҗаты. Сугыш алды еллары иҗаты (1919-1941)
2. Сугыш чоры иҗаты (1941-1944).

– Укытучы. Балалар үзегезгә ошаган чатларга басыгыз. Өйдә шушы сайлап алган теманы тирәнрәк ачыкларга һәм сөйләргә өйрәнергә (балалар чатларны сайлыйлар).
– Парларга бүленегез, сез ни өчен бу чатны сайладыгыз?
– Эзләнүләрегезне нәрсәдән башлыйсыз?
– Сезне бу чат ни өчен кызыксындырды? (2мин. бирелә)

6.2. Билгеләр кую. Саубуллашу.

МУСА ҖӘЛИЛГӘ БАГЫШЛАНГАН ӘДӘБИ КИЧӘ

5-8 сыйныфлар арасында (рус төркемнәре өчен)

Рәхмәтуллина Рәмзия Рафик кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
Алексеевск районы, Чишмә урта
гомуми белем бирү мәктәбе

Зал бәйрәмчә бизәлгән. Уртада Муса Җәлил портреты. Аның янында кичәнең эпиграфы итеп шигъри юллар эленгән,чәчәкләр һәм М. Җәлил әсәрләреннән китап күргәзмәсе куелган.

Укытучы: Хәерле көн, хөрмәтле укучылар! Бүген без М.Җәлил иҗатына багышланган кичәгә җыелдык. Барыгызны да бу бәйрәм белән тәбрик итәм. М. Җәлил турында без бик күп белдек. Шулай да искә төшереп китү зыян итмәс. Сүз алып баручыларга бирелә.

1 нче алып баручы:

- Муса Җәлил 1906 елның 15 февралендә Оренбург өлкәсе Мостафа авылында туа.

- (М. Джалиль родился 15 февраля 1906 года в Оренбургской области в деревне Мустафа)...

2 нче алып баручы: Хәзер сүз командаларга бирелә. Беренче команда «Сандугач», девизлары «Укырга, тырышырга! Эзләнергә, табарга!» (өй эше итеп әзерләп килгән биремнәрен кычкырып әйтәләр); икенче команда «Ромашка», девизлары «Берлектә көч!»

М. Җәлилнең тормыш юлы иҗаты буенча белемнәрен тикшерү бәйгесе

«Ромашка» командасы сораулары:

– М. Җәлилнең әнисе кем исемле?

(Рәхимә)...

Сүз жюригә бирелә.

Рәсем конкурсы. Командалар М.Җәлил әсәреннән берәр рәсемне ясыйлар һәм икенче команда кайсы әсәрнеке икәнен белергә тиеш.

М. Җәлил шигырьләре буенча конкурс (сәнгатьле укып күрсәтү).

«Сандугач» – «Бакчачы бабай»

«Ромашка» – «Кызыл ромашка».

Капитаннар бәйгесе

Бирем: Ромашканың таҗ яфракларына 6 сорау язылган:

а) М. Җәлил ничәнче елда һәм кайда туган?
(1906 елда 15 февральдә, Оренбург өлкәсе Мостафа авылында)...
5. **Кроссворд чишү.**
МОСТАФА
ОРЕНБ**У**РГ
АВГУ**С**Т
АЛИШ
ҖЫРЛАРЫМ
ӘМИН**Ә**
ФЕВРА**Л**Ь
МОАБ**И**Т
ЧУ**Л**ПАН
М. Җәлил туган авыл.
М. Җәлилтуган өлкә.
М. Җәлил кайсы айда хөкем ителә.
М. Җәлилнең якын дусты, көрәштәше.
5. Бу юллар нинди шигырьдән?

«Сез үлсәгез мин дә онытылырмын,
Яшәсәгез мин дә яшәрмен».

6. М. Җәлилнең тормыш иптәше.
7. М. Җәлил туган ай?
8. Үзнең үлемсез шигырьләрен ул кайсы төрмәдә иҗат итә?
9. М. Җәлилнең кызының исеме.

Сүз жюри әгъзәләренә бирелә. Йомгаклау, бүләкләр тапшыру.

ҖӘЛИЛЧЕЛӘР ТУРНИРЫ. КАЙДА? КАЙЧАН?

(Муса Җәлилгә багышланган әдәби викторина)

Исмәгыйлева Минзирә Рәсим кызы,
Садыйкова Гөлсинә Солтан кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучылары,
«Татар телендә белем бирүче 3 нче гимназия»

Максат. Герой -шагыйрь Муса Җәлил үрнәгендә гражданлык һәм патриотик тәрбия бирү, шагыйрьнең тормыш юлы һәм иҗаты турында аларның белемнәрен баету, логик фикерләү сәләтен үстерү.

Җиһазлау. Зал матур итеп бизәлә, түргә Муса Җәлилнең портреты, стендка китаплары урнаштырыла.

Чараның барышы.

Алып баручы жюри әгъзалары (исем, фамилияләре әйтелә) һәм төп кагыйдәләр белән таныштыра.

Алып баручы

1. Муса Җәлил кайчан һәм кайда туган? *(1906 елда Оренбург өлкәсендәге Мостафа авылында.)... -16*

17. Түбәндәге юллар кайсы әсәрләрдән алынган?

а)»Кырык чирне алып үз өстемә,

Аны саклап калыр идем мин». *(«Чулпанга»)...*

18. Муса Җәлилнең «Моабит дәфтәрләре» дип йөртелә торган циклында ничә шигыре тупланган? *(Анда барысы 93 шигырь тупланган.)*

19. Моабит циклыннан беренче дәфтәрне Татарстан Язучылар берлегенә кем кайчан тапшыра? *(Аны 1946 елда элекке хәрби әсир Н.Терегулов китереп бирә.)*

20. Икенче дәфтәр кайчан кем тарафыннан тапшырыла? *(1947 елда; төрмәдә Муса Җәлил күршесендәге камерада утырган Бельгия кешесе Андре Тиммерманс тапшыра.)*

21.Татарстанда Җәлил исемен мәңгеләштергән нинди истәлекле урыннар бар? *(Казанда Муса Җәлил музей-фатиры, Муса Җәлил урамы, Казанда Муса Җәлил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет академия театры, Сарман районында Җәлил бистәсе, районнарда шагыйрь исемен йөрткән хуҗалыклар бар.)*

Алга таба укучылар ятлаган шигырьләрен сөйли. Ә жюри әгъзалары нәтиҗә ясый, җиңүчеләргә бүләкләр тапшырыла.

«МУСА ДЖАЛИЛЬ – ПОЭТ-ГЕРОЙ»

(круглый стол)

Хайруллина З.Ф., старший воспитатель
первой квалификационной категории,
Тухбатуллина Р.М воспитатель татарского языка,
МБДОУ – Джалильский детский сад-№5
«Сказка» комбинированного вида Сармановский район

Сегодня у нас круглый стол по теме «Муса Джалиль – поэт-герой». Вы ознакомитесь с жизнью известного татарского поэта Мусы Джалиля, узнаете о его детстве, школьных годах и боевой комсомольской

юности, прочитаете и послушаете стихи, которые он написал, находясь в застенках фашистского концлагеря.

Рассказчик:

– В бескрайних оренбургских степях затерялась небольшая деревушка Мустафино. Это родина Мусы. Здесь прошло его детство. Детство всех деревенских ребятишек было одинаковым. Зимой катались на салазках с ледяных горок. Когда наступали теплые солнечные дни, ребята играли в бабки, ходили в поход, разжигали костры и пекли картошки. Играли в салки, в прятки, лазили по деревьям. Больше всего Муса любил рыбачить. Река Неть – это любимое место для прогулок. Муса, как и все ребята, собирал весной дикий лук и чеснок, лакомился спелой вишней, пас за речкой телят и гусей, ездил с родителями на сенокос.

Рассказчик:

– В раннем детстве маленького Мусы было много эпизодов, которые запомнились на всю жизнь. Однажды Муса принес из рощи птичьи яйца. Когда бабушка увидела яйца, сразу нахмурилась, но ругать его не стала, а рассказала ему легенду про Сака и Сока: «Жили-были два мальчика – Сак и Сок...»

Муса, услышав легенду, побежал в рощу и положил яйца обратно в гнездо. Другим мальчишкам советовал следовать его примеру. Позже он никогда не позволял трогать птичьи гнезда...

После ознакомления с героической биографией поэта учащимся предлагается чтение стихотворения «Мои песни», написанного в 1943 году. Одна из «Моабитских тетрадей» начинается этим стихом. Несомненно, поэт придавал этому произведению большое значение. Оно и в самом деле звучит как завещание, как песня победы. В нем поэт пишет о том, как он понимает истинную поэзию, для чего она существует, какое место занимает песня в жизни самого Мусы Джалиля.

Следующая часть круглого стола посвящается беседе над прочитанным по вопросам:

Что почувствовали вы, читая это стихотворение?

Высказывают свои чувства, впечатления (чувство волнения, гордости за поэта, восхищения его мужеством и стойкостью и т.д.)...

КОНСПЕКТ ИНТЕГРИРОВАННОГО УРОКА РАЗВИТИЯ РЕЧИ В 11-М КЛАССЕ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ИСТОРИИ НА ТЕМУ «ПРОБЛЕМА МУЖЕСТВА И ГЕРОИЗМА В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТА-ПАТРИОТА МУСЫ ДЖАЛИЛЯ»

Гордюшина Лилия Зульфаровна,
учительрусского языка и литературы,
Салимгараева Альфия Мидхатовна,
учитель истории и обществознания
МБОУ «Джалильская средняя
общеобразовательная школа №2»
Сармановского района

Вид урока: интегрированный урок развития речи по русскому языку и истории.

Цели:

Образовательные:

1) изучить особенности функционирования единиц языка разных уровней в художественном тексте, рассмотреть их изобразительные возможности с целью формирования у учащихся представления об эстетической функции русского языка, богатстве и гибкости его системы...

Ход урока

Организационный момент

Слово учителя истории.

Постановка проблемного вопроса.

– Здравствуйте, дорогие ребята. Мы рады приветствовать вас на сегодняшнем уроке. Обратите внимание на эпиграф к нашему уроку. Безусловно, вы очень многое можете рассказать об авторе слов: национальном герое, поэте-герое Мусе Джалиле.

– Что означают слова: «цель жизни – продолжать жить после смерти»?

Предполагаемые ответы учащихся:

Великая Отечественная война была освободительной, велась во имя мира, процветания и благополучия нашей Родины.

II. Актуализация полученных ранее знаний.

1. Учитель истории. Знакомство с историческими комментариями, связанными с жизнью и творчеством М.Джалиля.

2. Учитель русского языка и литературы

Можем ли мы утверждать, что, действительно, «цель жизни – после смерти продолжать жить»? Или дело обстоит иначе?

Ученик 1:

Умирая, не умрет герой –
Мужество останется в веках.
Имя прославляй своё борьбой,
Чтоб оно не мокло на устах!

3. Учитель русского языка и литературы:

Поистине пророческими оказались эти строки поэта-героя Мусы Джалиля, написанные в гитлеровских застенках.

Учитель истории: Навсегда вошел в историю Великой Отечественной войны подвиг Мусы Джалиля, поэта и воина. Повторяя строки стихотворений, вспоминая жизненный и творческий путь поэта, понимаешь, насколько важным было для него единство слова и поступка. Наш долг рассказать всем о его подвиге в застенках концлагеря Моабит (показ презентации).

Ученик 2:

Германия, г. Берлин «Моабит» – бывшая берлинская тюрьма, построена в 1888 году. Представляет собой комплекс из пяти четырехэтажных корпусов, соединенных в форме веера. Сильно пострадала от бомбардировок 1945 года, в 1962 году была отремонтирована. Моабитская тюрьма – одна из известнейших в мире, находится в центре Берлина. С 2001 года входит в состав округа Митте. В прошлом, отличилась пытками и невыносимыми условиями содержания заключенных. В настоящее время, немецкий «Моабит» – учреждение предварительного заключения для лиц мужского пола, достигших 21 года и старше, в которое водворяют по решению суда.

Ученик 3:

Российский его аналог СИЗО, но только по предназначению этих учреждений. А вот методы и условия несколько иные, они прямо противоположны. Штатная вместимость «Моабита» – 1200 заключенных. Администрация и обслуживающий персонал – гражданские лица. В «Моабите» подследственным раз в две недели (а в отдельных необходимых заключенному случаях и чаще) предоставляют свидания. Разрешение дают судья или прокурор. Разговоры во время беседы с адвокатом и переписка с ним не подлежат цензуре. Переписка подследственных заключенных подлежит перлюстрации по решению суда или прокуратуры. Всем заключенным разрешается смотреть свой

телевизор и слушать свое радио. Заключенные могут в известных пределах даже обставлять и декорировать свою камеру (за исключением электрического и санитарного оборудования). Подследственный «Моабита» может заказать себе в камеру книги и периодику. Правила внутреннего распорядка подследственному могут выдать на многих языках, в том числе и на русском. В «Моабите» нет камер более чем на три человека. Размер таких камер составляет около 30 квадратных метров. Но это, чаще исключение: в «Моабите» стремятся, чтобы у каждого заключенного была своя камера. В камере маобитской тюрьмы деревянная мебель. По желанию, некурящих не помещают вместе с курящими. Внутри тюрьмы имеется тренажерный зал. Спальные места в два яруса считаются нарушением Конституции.

Ученик 4:

Известные заключенные. Русские узники сидели в ней годами. В 1911– 1912 гг. – знаменитый разведчик, капитан русского Генерального штаба Михаил Костевич, 1919 г. – Карл Радек – австрийский подданный, видный деятель советского и международного коммунистического движения, позже в 1937 году, Радек был убит уголовниками но уже в советском концлагере. С 1933 г. в «Моабите» несколько лет содержался Эрнст Тельман. В1941г – 1945 г. – интернированные граждане СССР – дипломаты, командированные специалисты, советские военнопленные, обвиненные в агитации среди узников немецких концлагерей; болгарский коммунист Георгий Димитров, осужденный за поджог здания Рейхстага; поэт Муса Джалиль.

5.Учитель русского языка и литературы:

В рассуждениях М. Джалиля нет ни капли сомнения или обреченности, в них трезвое понимание своего долга перед родиной. И, спустя буквально считанные месяцы, он, уже находясь под занесенным над собой топором палача, сумел возвыситься над смертью, нашел в себе мужество и привел в движение все струны своей поэтической души. Он поднялся выше обстоятельств, выше испытаний судьбы и написал обжигающие наши сердца поэтические циклы.

III. Смысловой, речеведческий, языковой анализ текста.

Слово учителя русского языка и литературы:

– Знания, полученные на уроках истории, помогут нам сегодня проанализировать текст Р.Мустафина «Гитлер хотел стать ханом у татар». Навык работы с текстом – это залог успешной сдачи экзамена по русскому языку. Данный материал можно применять и на уроках истории (учащиеся читают текст).

Гитлер хотел стать ханом у татар

(1) В последнее время среди части татарской молодежи начинают распространяться весьма своеобразные представления об Отечественной войне. (2) Усиленно муссируются слухи (видимо, кто-то распространяет их намеренно), что дескать, фашистская Германия собиралась предоставить свободу и независимость угнетенным народам Советского народа. (3) Даже подвиг поэта-патриота Мусы Джалиля ставится под сомнение: он, дескать, отстаивал интересы не своего народа и его государственности, а «колониальную политику имперской России»

(4) Дело доходит до того, что иные юные горячие головы не только скептически оценивают подвиг своих отцов и дедов в минувшей войне, но и ставят под сомнение результаты Отечественной войны. (5) Если бы, дескать, победил Гитлер, мы бы, возможно, жили в независимом татарском государстве, зарплату получали в марках, а по вечерам пили баварское пиво… (по Р. Мустафину)

2. Постановка проблемного вопроса.

Беседа с учащимися по прочитанному тексту Р. Мустафина (тексты распечатаны для каждого ученика).

– Прочитайте текст. Что вы знаете об авторе данного текста? Используйте информацию, предоставленную после текста.

– Какие проблемы поднимает автор в тексте? (На какие вопросы автор отвечает данным текстом?).

– Определяем основную проблему. Какая из перечисленных проблем основная? Выстройте цепочку ваших рассуждений.

– Чтобы не возникали в комментарии речевые ошибки, связанные с повтором слова «автор», замените его следующими словами: публицист, писатель, местоимением «он», фамилией автора текста.

– Комментарий к проблеме текста (если он следует за сформулированной проблемой) должен завершиться тезисом, в котором изложена позиция автора текста по рассматриваемой проблеме.

Этапы работы с текстом:

1) После первого прочтения:

– определение эмоционального впечатления, которое он произвел;

2) восприятие того или иного образа;

3) авторская трактовка вопроса.

II. 1) определить сильные позиции текста, затем – ключевые знаки, на основании чего определяется:

– тема и идея текста;

– выделяется конфликт;

– вывод об образной системе текста.

2) выявить особенности структуры текста, соотнести их с содержанием и определить особенности композиции.

3) провести анализ изобразительно-выразительных средств на всех уровнях языковой системы.

Цель публицистического текста – воздействие на читателя, убеждение его, внушение ему определенных целей, взглядов.

Комментирование проблемы:

Как, на каком материале автор раскрывает проблему?

На чем заостряет внимание?

Какие аспекты (проблемы) рассматриваются в тексте?

Как выражено авторское отношение к изображаемому?

Какие эмоции автора выражены в тексте?

Учащиеся работают с карточкой-информатором.

2. Самостоятельная работа учащихся. Определение проблемы данного текста, позиции автора.

Предполагаемые ответы учащихся:

Проблема жизненного выбора, проблема подвига;

проблема патриотизма;

проблема национальной идеи;

проблема гражданского и писательского долга.

IV. Информация о домашнем задании, инструктаж по его выполнению.

Написать сочинение-рассуждение по данному тексту, соблюдая структуру сочинения

V. Рефлексия. Подведение итогов урока.

ТАТАРНЫ ДӨНЬЯГА ТАНЫТКАН ГЕРОЙ-ШАГЫЙРЬ

(Әдәби-музыкаль кичә)

Бәдертдинова Илсөяр Изаил кызы,
Газизова Рәмзия Асфан кызы,
башлангыч сыйныф укытучылары,
Сарман районы Аерым предметларны
тирәнтен өйрәтүче 1 нче санлы
Җәлил урта гомуми белем бирү мәктәбе»

Класс бәйрәмчә бизәлә. Тактаның сул ягында – Муса Җәлил портреты. Тактаның уң өлешенә «Эш күрсәткән ирне ил онытмас» дигән

шигъри юллар язылган плакат эленә. Муса Җәлил әсәрләреннән китап күргәзмәсе оештырыла. Алып баручы өстәле классның бер почмагына урнаштырыла, ә укучылар түгәрәк итеп тезелгән өстәлләр артында утыра, алларында М.Җәлилнең шигырь китаплары.

Кичәнең барышы.

1.Оештыру.

Кунакларны каршылау.

2.Кичәнең төп өлеше.

Туган илгә багышланган моңсу көй ишетелә (гармунда уйнала).

1 нче укучы уртага чыга. Музыка туктагач,ул М.Җәлилнең «Гармун» дигән шигырен укый.

Алып баручы. Укучылар, бүген без сезнең белән герой-шагыйрь М.Җәлилнең иҗатына һәм тормышына күз салабыз. Дәреслекләргә кермәгән, өйрәнелмәгән мәгълүматлардан Абдулла Алишның улы Алмаз, Нәҗип Җиһановның кызы Светлана, Муса Җәлилнең улы Альберт хатирәләрен искә төшереп үтәрбез. Шулай ук әлегә кадәр китапларда басылмаган истәлекләр белән дә танышырбыз.

2 нче укучы Муса Җәлилнең кыскача биографиясенә туктала.Үзе әзерләгән докладын файдалана.

3 нче укучы Абдулла Алишның улы Алмаз сөйләгән хатирәләрне кунакларга җиткерә.

– Әти 1941елның июль аенда фронтка китә. Октябрь аенда Брянск шәһәре янындагы каты сугышларда чолганышта калып,фашистлар кулына эләгә. Төрле җирләрдә коточкыч авыр шартларда эшләтәләр аларны... Берлин янындагы Вустрауга килеп эләккәч, Муса Җәлил һәм аның көрәштәшләре белән очраша.Алар белән бергә антифашистик оешмада яшерен эш алып бара. Җәлилчеләр йогынтысын үз иткән әсир якташларыбыз, фронтка җитәрәк, немец командирларын юк итеп, безнекеләр ягына чыгалар.

1943 елның августында яшерен оешманың эше ачылып, әтием һәм башка җәлилчеләр кулга алына. Аларны фашистлар суды үлем җәзасына хөкем итә.

Әнием Муса Җәлилнең безгә еш килүе, аларның иҗади бәхәсләре, гомумән, шагыйрьнең әти белән чын дус булуы турында кабат-кабат исенә төшерә иде. Алар моны авыр тоткынлыкта да расладылар.

4 нче укучы. Нәҗип Җиһановның кызы Светлана истәлекләреннән файдаланып сөйли.

– Әтием шагыйрь Муса Җәлил белән бик дус иде. Без Җәлилләр гаиләсе белән бер йортта яшәдек.

«Алтынчәч»операсының ничек иҗат ителүе турындагы мәгълүмат укучылар өчен кызык булыр, дип уйлыйм. «Алтынчәч»нең беренче либреттосы 1938 елда кабул итү комиссиясе тарафыннан расланмый. Яңа либретто язуны М.Җәлилгә тапшыралар. Без Горький урамындагы 17 нче йортка күчкән идек. Муса абый беркөнне либреттосын күтәреп безгә килде. Йөзе көләч, балкып тора.Димәк, эшеннән канәгать. Кыскасы,бу кичне опера туды.

Муса абый сугышка китәр алдыннан, әтием белән кич буе бергәләп Казан урамнарын әйләнделәр.

Әйе, тормышын үз иленә багышлаган кешеләрне ил дә, халыклар да онытмый.

5 нче укучы. Муса Җәлилнең улы Альберт хатирәләрен яңарта.

– Мин нәкъ әти кебек романтик рухлы, бик тиз тәэсиргә бирелүчән булгангадыр, Германиядә хезмәт иткәндә аның үлем көткән камерасын (ул «Моабит дәфтәрләре»н шунда язган), соңгы сулышын алган караңгы биналарны күрергә теләдем. Һәм күрү бәхетенә дә ирештем. Моңа Берлиндагы иптәшләр дә, немец телен бик яхшы белгән хатыным да булышты. Германиядә унике ел хезмәт иттем. Әтинең серле йомгак булып уралган тормышында әлегә ачылып бетмәгән нәрсәләр һаман бар. Аларны ачыклауда тынгысыз әдип Рафаэль Мостафин зур көч куйды. Әллә ничә барды ул алман иленә һәм М.Җәлил турында китаплар бастырып чыгарды. (Һәр укучы чыгышы экранда рәсемнәр белән чагылдырылып барыла. Биредә А.Җәлилов, С.Җиһанова, А.Алиш, Р.Мостафин рәсемнәре кулланыла.)

Алып баручы. Ә хәзер,укучылар, без Җәлил турында тагын бер хатирә белән танышып китик.

– Бу вакыйга 1942 елның язында Волхов фронтында була. Фронтның сәяси идарә башлыгы генерал К.Калашников 2 нче Удар армиянең сәяси бүлек башлыгы И.Гарус белән юлга чыга. Волхов елгасы аша үтеп, шоссе буенча Мясной Борга кадәр машинада җилдерәләр, аннан соң, машиналарын калдырып, җәяүләп китәләр. Уң һәм сул якларда пулемет тавышлары ишетелә. Урман уртасында юлчылар уртача буйлы, кара чәчле офицер белән очрашалар. Әлеге офицер үзен «Өлкән политрук», «Отвага»газетасы хезмәткәре Җәлилов»дип таныштыра.

Генерал Калашников үзенең истәлекләрендә бу очрашуны җентекләп тасвирлый.

«Газета хәбәрчеләре белән фикер алышу мөмкинлеген беркайчан да кулдан ычкындырмыйм. Мәгълүматлы халык! Ауган агач өстенә утырдык. Сөйләшеп киттек. Җәлилов сугышчылар һәм командирлар,

аларның батырлыклары турында мавыгып сөйләде...

Өлкән политрук миңа ошады. Мин аңардан мөмкинлек булу белән яныма кереп чыгуын сорадым. Ул-дөньяны күрә белә һәм күргәннәрен ачык итеп укучыга җиткерә торган кеше.

Аның күренекле татар шагыйре Муса Җәлил икәнлеген мин соңыннан гына белдем. Без аның белән бүтән очрашмадык. Ул яраланып, ачлыктан хәлсезләнгән хәлдә, әсирлеккә эләгә. Аның көрәше һәм батырлыгы турында без соңыннан, фашист концлагеренда йөрәк каны белән язылган данлыклы «Моабит дәфтәрләре» халык хәзинәсенә әверелгәч һәм куркусыз җырчының тавышы бөтен дөньяга таралгач кына белдек».

(Укучылар М.Җәлил шигырьләрен яттан сөйлиләр).

Алып баручы. Татарның йөз аклыгы, намус пакьлеге символына әверелгән герой-шагыйрьне без беркайчан да онытмадык һәм онытмабыз.

(Кичә»Җырларым»дигән җырны башкару белән тәмамлана).

ТЕЛДӘН ЖУРНАЛ: «ҖЫРЫМ БУЛСЫН БҮЛӘГЕМ»

(Патриот шагыйрь Муса Җәлилнең тормыш юлы белән иҗатына багышланган 6 сыйныфның татар төркемнәре дәрес эшкәртмәсе)

Салихова Гөлнара Атлас кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
Әлмәт муниципаль районы Озак вакытлы
дәвалануга мохтаҗ булган балалар
өчен санатор тибындагыДәүләт
бюджет сәламәтләндерү белем бирү
учреждениесе»Яңа Кәшер санатор
интернат-мәктәбе»

Максат: – түбән сыйныфларда үткән материалларга таянып, Муса Җәлилнең тормыш юлы һәм иҗатына күзәтү ясау...

Җиһазлау: ноутбук, интрактив такта, карточкалар, төсле кәгазьләр.

Дәрес барышы.

Дәресне оештыру өлеше.

Һәр төбәкнең дә танылган кешеләре була. Бүгенге дәресебез шундый шәхесләрнең берсе турында булыр. Темабызны ачыклау өчен

портретка игътибар итик әле. Бу кем портреты? (укучылар җавабы)

Көтелгән җавап: Патриот шагыйрь, каһарман сугышчы – Муса Җәлил.

2. Төп өлеш

Темага багышланган презентация экранда күрсәтелеп барыла.

1 бүлек – «Туган як». Бу биттә – М.Җәлилнең «тормыш мизгелләре».

Сорауларга җавап биреп битне тулыландырырбыз.

Бирем. Муса Җәлилнең тормыш юлы һәм иҗаты турындагы фикерем белән кемнәр килешә шулар баса.

(«Муса Җәлил кем ул?» дигән сорауга җавап биргән укучылар баса бара)

1. Муса Җәлилнең әтисенең исеме – Мостафа...

– 10. Балалар өчен язган шигырьләре һәм җырлары? (Укучылар җавабы) (Сорауларга җавап биргәч, ике-өч төркемгә бүленеп утыру)

2 бүлек – «Иҗат җимешләре».

1 төркем

1. Бирем. Шигырьдән алынган өзекләрдә төшеп калган хәрефләрне куеп, шул хәрефләрдән сүзләр төзергә. Хәрефләрне дөрес урнаштырсагыз, М. Җәлил иҗатындагы жанр төре килеп чыга.

1. Шаян кызым син минем,
Таң йолдызым син минем,
Йөрәгемдә кабынган
Шатлык.....ырым син минем. (ж) («Кызыма»)

2.Кул...бызда безнең (ы)
Яңа әлифба.
Менә монысы «а»,
Менә монысы «ба». («Беренче дәрес»)

3.Чоландагы ак майга ияләшкән күселәр,
Мин чоланны сакла....га(р)
Куштым ала песигә. («Карак песи»)

Көтелгән җавап: «Җыр»

2 төркем

2.Бирем: Язучының тормыш юлы һәм иҗатына караган сорауларга җавап биреп, бөтен илгә билгеле булган дәфтәренең исемен табарга тиеш буласыз.

1.Тормыш иптәшенең исеме. (Әминә)

2. Муса Җәлил яраланып, дошман кулына эләккән фронт. (Волхов)

3. Минем кызыл күлмәгем
Бик ошады........... га. (Чулпанга)
4. Беренче шигыре. («Бәхет»).
5. 1929 елда басылып чыккан шигырьләр җыентыгы. («Иптәшкә»)
6.Таң ата бугай,
..... кычкыра: (әтәч)
Кикрикүк, Кикрикүк!

3 бүлек – Гаиләм – ныклы терәгем.

Муса Җәлилнең автобиографиясендә мондый юллар бар: «Өйләнгәнмен (хатыным – электрозавод эшчесе кызы). Кызым бар. Сеңлем һәм абыем – партия членнары. Абыем фронтта. Сеңлем – Кировск шәһәрендә заводта инженер».

М. Җәлил һәм җәлилчеләрнең, яшерен оешма төзеп, фашизмга каршы алып барган героик көрәше, каһарманлыклары турында дистәләрчә китаплар – романнар, повестьлар драма әсәрләре һәм поэмалар язылган, кинофильмнар төшерелгән.

3. Дәрескә йомгак.

Зәңгәр төс. Бу төс «хуҗалары» башкаларның фикерләрен игътибар белән тыңлап, барлык төркемнәрнең җавапларын берләштереп нәтиҗә чыгара.

Көтелгән җавап: Җәлил һәм аның иптәшләре ахыргы сулышларына кадәр Ватан алдында турылыклы булып калалар һәм фашизмга каршы көрәштә тиңдәшсез рухи ныклык, батырлык үрнәге күрсәтәләр. Шагыйрьне үтерсәләр дә, фашистлар аның ялкынлы җырларын, көчле рухын юк итә алмадылар. Муса

Укытучы: – Укучылар, бүген без Сезнең белән дәрестә нинди яңа белемнәр алдык?

Алдагы алым – синквейн. Синквейн – рефлексия этабы өчен иң уңайлы алым.

Өй эше. Китапка кушымта ясарга. Укучыларның үзләренә таныш булган шигырьләреннән тел –сурәтләү чараларына мисаллар язып алырга.

Билге кую.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТВОРЧЕСТВА С. ЕСЕНИНА И М. ДЖАЛИЛЯ (ТЕМА РОДИНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ)

(урок в 11-м классе по русской и татарской литературе)

Гордюшина Лилия Зульфаровна,
учитель русского языка и литературы,
Нуртдинова Гульнар Салихзяновна,
учитель татарского языка и литературы
МБОУ «Джалильская СОШ №2»
Сармановского района

Цели: формирование осознанного, уважительного и доброжелательного отношения к другому человеку, его культуре, к истории, традициям, ценностям народов России и народов мира; готовности и способности вести диалог с другими людьми и достигать в нем взаимопонимания...

Оборудование: выставка сборников стихотворений С.Есенина, М. Джалиля, портреты поэтов, презентация о творчестве М. Джалиля, видеоролики с исполнением песен С. Есенина, распечатанные стихотворения поэтов, электронные пособия со звукозаписями стихов, иллюстрации картин В. Жданова.

Ход урока

I. Организационный момент.

1. Слово учителя русского языка и литературы.

Учитель предлагает прочитать высказывания о Родине и определить авторов этих строк. Высказывания проецируются на экране и записываются учащимися в тетрадях.

Высказывания С. Есенина:

1) «Все мое творчество – о России, Россия – главная тема моих стихов. Без этой темы я не был бы поэтом».

2) «Родина – это то, что просто и весело, ясно; это то, что может устоять против любого урагана».

Высказывания М Джалиля:

1) «Жизнь наша – лишь искра всей нашей Родины».

2) «Не страшно знать, что смерть к тебе идет, коль умираешь ты за свой народ».

Предполагаемые ответы учащихся:

Данные высказывания принадлежат самому лиричному и самому

загадочному русскому поэту XX века С. Есенину и выдающемуся татарскому поэту М. Джалилю.

II. Сообщение целей и задач урока

1. Постановка проблемного вопроса.

Учитель русского языка и литературы:

Что значит любить свою родину: большую и малую?

Любовь к Родине многогранна. Она задумчива, когда хочется поразмыслить, остаться наедине с собой. Она стремительна и легка в минуты безмятежного счастья. Но самое главное – вовремя суметь проявить её.

Видеоролик с исполнением песни С. Есенина «Гой, ты Русь, моя родная».

Слайды с презентацией о творчестве М. Джалиля.

2. Лекция с элементами беседы

Учитель русского языка и литературы:

Творчество любого писателя может нравиться, а может не нравиться. Однако мало в России найдется людей, которым бы не пришлись по душе стихотворения Сергея Есенина. Его стихи, выражающие любовь к Родине, всегда будут любимы людьми. Сергей Есенин навсегда займет место в истории русской литературы как певец своей Родины.

К вершинам поэзии С. Есенин поднялся из глубин народной жизни. Его детство и юность прошли среди рязанских полей.

Ученик 1:

Даже в самые тяжелые минуты одиночества светлый образ Родины согревал душу С.Есенина. Что происходит на родной Руси сегодня, что ожидает ее завтра – все это тревожит поэта.

Татар теле һәм әдәбияты укытучысы:

Кеше һәм туган ил. Бу – ике төшенчә бер-берсенә шулкадәр тыгыз бәйләнгән ки, кешене илсез, ә илне кешедән башка күз алдына китерүе кыен.

Ученик 2:

С. Есенин стал признанным мастером стиха, величайшим поэтом России, достойным преемником пушкинской славы:

О Русь – малиновое поле
И синь, упавшая в реку, -
Люблю до радости, до боли
Твою озерную тоску.

Ученик 3:

Каждый есенинский образ, каждая строка согреты чувством любви к Родине.

Но более всего
Любовь к родному краю
Меня томила
Мучила и жгла.

Ученик 4:

С. Есенин говорил: «Моя лирика жива одной большой любовью, любовью к Родине. Чувство родины – основное в моем творчестве». Несомненно, и творчество поэта М. Джалиля неразрывно связано с Родиной и с народом. Он утверждал: «Свети потомкам нашим, как маяк, Свети, как человек, а не светляк».

Татар теле һәм әдәбияты укытучысы:

Туган җирен, туган илен кем генә яратмый да кем генә аңа табынмый икән? Ә язучы иҗатында туган ил нинди урын алып тора соң? Бүген без сезнең белән Муса Җәлил иҗатында туган ил төшенчәсенә тукталырбыз. Муса Җәлил өчен туган ил нинди урында торган соң?

1 нче укучы:

Шагыйрь Муса Җәлил үзенең бөтен гомерен туган иленә, туган халкына багышлады. Аның бөтен тормышы – героик тормыш ул.

Батырлык һәм илгә тугрылыкны
Шушы үлем белән белдерик, –

ди ул үзе белән бергә тоткынлыкта фашизмга каршы көрәшүче Абдулла Алишка.

Ученик 5:

Тяжелое революционное время, страдания и смерть людей не смогли изменить отношения Есенина к Родине. Он по-прежнему оставался верен своим убеждениям, считая, что у России великое предназначение.

О Русь, взмахни крылами,
Поставь иную крепь.

Ученик 6:

Еще больше патриотизма прослеживается в стихах С. Есенина после возвращения с чужбины. Поэт осознает, насколько дорога ему Россия. Изменившийся строй и власть не сумели сломить дух С. Есенина, он хотел жить на своей Родине и восхищаться своим народом.

2 нче укучы:

Бөек Ватан сугышының беренче көннәреннән үк Муса Җәлил Совет Армиясе сафларына баса. Совет халкы кичергән зур сынау көннәрендә шагыйрь үзенең Ватан алдындагы бурычын тулысынча аңлап эш итә,

үзенең үткен каләмен фашизмны тар-мар итү өчен көрәштә иң көчле коралга әйләндерә.

Җырым, синдә минем гәүдәләнде
Илне сөйгән йөрәк тибешем.
Җырым иде антым:
Яшәсәм дә,
Үлсәм дә тик туган ил өчен!

3 нче укучы:

М.Җәлил иҗатын өч чорга болай бүләргә мөмкин:

чор аерма	20-30нчы еллар	Сугыш башланган еллар	Тоткынлыктагы иҗаты
Тема	Туган ил	Туган ил	Туган ил
Идея	Дөньядагы иң бәхетле, иң бай, иң иркле ил.	Өзлексез сагындырып торучы якын кешеләр, туганнар, туган туфрак.	Туган илгә тугрылыкны, ачы хакыйкатне ничек илгә, туганнарга ирештерергә?

4 нче укучы:

«Җырларым»ны автор 1943 елның 26 нчы ноябрендә язган. Әлеге шигырен ул үзенең иҗат программасын тәшкил иткән, бөтен иҗат һәм тормыш юлын йомгаклый торган шигыре итеп санаган.

Татар теле һәм әдәбияты укытучысы:

Әйдәгез, укучылар, «Җырларым» шигырен яттан укыйк. Кем башкарырга тели? (1укучы шигырьне яттан укый).

Ученик 7:

Поэзия Мусы Джалиля, одухотворенная высокими человеческими идеалами, наполненная горячей любовью к людям, нашла дорогу к миллионам сердец. М. Джалиля знают и почитают не только российские люди, его знают и почитают миллионы людей в Европе, Америке, Азии.

Постановка проблемного вопроса (организация дискуссии).

В чем сила стихотворений Джалиля?

Предполагаемый ответ учащихся:

Каждое стихотворение Джалиля – урок жизни. Они учат нас любить Родину, трудиться во имя ее процветания. Его произведения вошли в золотой фонд нашей литературы. Джалиль оставил потомкам глубокие слова о жизни, отданной во имя великой цели.

5 нче укучы:

«Әйдә, җырым» шигырен автор 1941елның августында яза. (1 укучы шигырьне яттан сөйли)

Учитель русского языка и литературы:

С. Есенин и М. Джалиль – верные патриоты своей Родины, кровно связанные с родной землей, с народом, с его поэтическим творчеством...

Татар теле һәм әдәбияты укытучысы:

Әйе, җырсүзе шагыйрьнең 130 дан артык шигырендә, ягъни һәр дүрт әсәренең берсендә кулланылган.

III. Итог урока

IV. Домашнее задание

Провести сопоставительный анализ стихотворений русского поэта XX века С. Есенина и татарского поэта М. Джалиля (2-3 стихотворения о Родине на выбор: найти образы-символы и определить их роль).

«THELITERARYQUIZ.MUSADZHALIL»

Литературная викторина по английскому языку для учащихся 9 классов:

Мулиина Алия Дуфаковна,
учитель английского языка
МБОУ «Петровскозаводская СОШ»
Сармановского района

Host: Good morning, ladies and gentlemen. Welcome to our literary quiz show! We have already spoken with you about life, biography and works of ***Musa Dzhalil*** and now it's high time to find out which team knows this subject better. You will have several tasks and each team will get a certain number of points for every task.

The winner will be awarded small souvenirs and the most active contestants will get good marks. First, we will choose names and captains for each team.

Ученики придумывают название команд и выбирают капитанов.

OK, you are ready to start the competition now, aren't you?

Pupils: Yes, we are.

We will speak about famous people of our republic, about biography of Musa Dzhalil.

Here you need to read the text about his life and then do the tasks. We

shall give you the text for some time, you must read and understand it for 3-5 minutes. Then you will do the task without the text.

Information

Musa Dzhalil (1906--1944) was a Soviet Tatar poet.

Musa Dzhalil was born in a Tatar village Mustafino, in the former Orenburg province on February 15, 1906 in a rather poor family...

Try to do the tasks correctly and as quickly as possible. Let me know when you are ready. Do you understand the task?

You only have 5 minutes for this activity.

Команды выполняют задания на время.

Task 1. Read the text and tick what it is about.

A famous American writer

A well – known Tatar warrior

A world –known Soviet Tatar poet

A marked Tatar spaceman.

Task 2. Match the parts of the statements.

Musa Dzhalil was born….	… ***Moscow State University***
At the age of six, Musa…	***… he was seriously wounded and***
He entered the philological faculty of	***captured***
the….	***…in the former Orenburg province***
In June of 1942…..	***… he worked as a dramaturge***
After studying literature in Moscow…	***…. he was arrested with his comrades.***
In August of 1943	…. ***began studying in a village school***

Task 3. Put the words in the correct order.

a,born,Musa Dzhalil, in,was, village, in,Tatar,Mustafino, a,poor, rather,family.

of,Communist party, began, He,to publish, as, poems a, and, teenager, became, a member, the

His writings were preserved by Andre Timmermans.

Host: And now let's see how you succeeded. First team, please, call out your variant of answers for the first 3 tasks.

Команды по очереди зачитывают варианты ответов за 3 первых задания.Результаты заносятся в таблицу.

№	Название команды №1		Название команды №2	
	Points for the first contest	…	…	
	…		…	
	…		…	

	…		…	
	…		…	
	Total score	…	Total score	…

Host: Oh, you seem to be extremely knowledgeable of ***Musa Dzhalil!*** But there is another task for you.

Task 4. Name the poems of this writer.

Ученики называют стихи автора, можно на английском языке, можно на русском или татарском. Закаждыйверныйответкомандезачитываетсяпо 1 баллу.

Host: So, dear contestants, you have managed to complete 4 tasks. OK guys, the atmosphere is becoming heated in our competition and we ‘re very close to the end. Well, the next task will be the contest: «Wright or wrong?» I will give you sentences about Tatar poet.

Task5. You will need to decide whether they are right or wrong and try to prove your point of view. Do you understand the task?

Musa Dzhalil's mother's name was Rahima.

In June of 1941, he was seriously wounded and captured.

on August 25, 1944, he was murdered

He had a son

His daughter's name was Gulchachak.

Musa Dzhalil was born on February 15, 1906 in a rather poor family.

The War When the Second World War began, he was not called up to the army.

His father's name is Mustafa.

Host: Well, well, well. The competition is over and we're pleased to announce that team is the winner! Congratulations! And the most pleasant part of our competition is awarding the winner. This certificate is awarded to the winner of the Literary Quiz– (name's) team! Congratulations!

And this certificate is for the team that won the second prize– (name's) team! Here you are. And I have some souvenirs for you. And thank you for taking part in the quiz and displaying excellent knowledge of Tatar literature! I am really proud of you. Good bye!

ҖӘЛИЛ ЭЗЛӘРЕ БУЙЛАП...

(Интеграль дәрес-композиция)

Шәйдуллина Ландыш Камил кызы,
Садыкова Илмира Зөфәр кызы
татар теле һәм әдәбияты укытучылары
МБББУ «Икенче санлы Җәлил урта
гомуми белем бирү мәктәбе»

Максат:

Герой-шагыйрь Муса Җәлил эзләре буйлап үтеп, укучыларның танып-белү эшчәнлекләрен активлаштыру...

Җиһазлау: шагыйрь иҗатын күрсәткән китап күргәзмәсе, аның тормышын чагылдырган фотокүргәзмә, стена газеталары, шигырьләре буенча ясалган иллюстрацияләр күргәзмәсе, магнитофон, җыр язмалары, сүзлек эше өчен терәк сүз һәм сүзтезмәләр язылган таблица.

Дәрес барышы.

«Җырларым» көе яңгырый (М.Җәлил сүзләренә С.Сәйдәшев музыкасы).

I укучы

В просторах Оренбургских степей затерялась небольшая татарская деревушка Мустафино. Зимой её чуть не до крыш заносит сугробами, а летом немилосердно палит солнце.

II укучы

Оренбург өлкәсендә кечкенә генә Мостафа дигән татар авылы бар. Шушы авылның нәкъ уртасында, калкулыкта һәйкәл тора. Һәйкәл итәгендә һәрчак тере чәчәкләр.

Шушы һәйкәл янышнан ерак түгел, елгага төшә торган җирдә, шифер түбәле агартылган йорт тора (рәсем күрсәтелә). Менә шушында 1906 елның 15 нче февралендә М.Җәлил туган.

III укучы

Муса был шестым ребёнком в семье крестьянина, а позднее владельца маленькой бакалейной лавки Мустафы Замилова. Как и все крестьянские дети, он бегал босиком по росистой траве, пас гусей, ходил в ночное, купался в речушке Неть. Слушал протяжные татарские песни, которые пела его мать Рахима.*«Бишек» җыры җырлана*

IV укучы.

Ул Галимә әбисе сөйләгән экиятләрне бик ярата. Ул экиятләрдә

куркыныч дию, аның җир асты патшалыгы, аны җиңгән батыр егет турында сөйләнә.

Укытучы.

Булачак шагыйрь белем алырга омтыла. Хәдичә Җәлилованың (рәсеме күрсәтелә) «Абыем турында» дип аталган китабына күз салыйк (китап күрсәтелә). *Магнитофон язмасында текст тыңлатыла.*

V укучы:

А вскоре Мустафа абзый окончательно разорился. В Оренбурге Замиловы жили в сырой и мрачной комнате во дворе медресе Хусаиния (рәсем күрсәтелә). Здесь было тесно и неуютно. Низкий потолок, стены в подтеках сырости, два крошечных окошка под самым потолком, в которые никогда не заглядывало солнце. В семье Замиловых уже было в это время 7 детей.

VI укучы:

Тик шушындый авыр вакытта да Мостафа абзый балаларына белем бирү турында уйлый. Ул аларны Хөсәения мәдрәсәсенә укырга бирә.

Укытучы:

С первых дней учебы в медресе Муса полюбил учителя рисования и его предмет...

VII укучы:

Бераздан М.Җәлил музыка белән мавыга. Аның бергә укыган бер дустында мандолина була һәм Муса көннәр буе шунда уйнарга өйрәнә.*»Чишмә» шигыре укыла.*

Китапханәче.

Муса Җәлилнең иң яраткан шөгыле – китап уку була. Мәдрәсә янында китапханә урнашкан була. Муса Җәлил бу ике катлы бинага шулкадәр еш килгән, икенче катка менеп күпме кичләр үткәргән!... *(китап күргәзмәсе белән таныштыру).*

Укытучы:

Муса шигырьләрен бик иртә яза башлый. Иң беренче шигырен язганда аңа бары 9 яшь була.

Истәлекләр китабында (*күрсәтелә)* мондый хәтирәгә тап булдым. *(Өзек сәхнәләштерелә)*

Кыз бала: Муса дим, Муса, я әйт инде миңа сереңне?

Муса: Юк, Мәрьям, әйтмим дигәч, әйтмим.

Мәрьям: Әй, әйтмәсәң, мин синең белән дус та булмыйм.

Муса: Я ярый, тик син берәүгә дә әйтмисеңме?

Мәрьям: Юк, тфү, тфү, җир йотсын, әйтмим!

Муса (пышылдап): Минем Тукай кебек шагыйрь буласым килә!

Мәрьям: Кит, чынлапмы?

Муса: Әйе. Менә бу шигырьләрне укып кара әле. Ярарлыкмы? *(кесәсеннән дүрткә бөкләнгән дәфтәр бите чыгара).*

Мәрьям: Үзең яздыңмы? Кит әле, булмас!

Балачак дусты Мәрьям Сәйфетдинова Җәлил шигырьләренең беренче укучысы була, ә соңрак язганнарын бөтен ил белә. *«Ишек төбендә» шигыре укыла.*

VIII укучы:

Муса рос, мужал. Преодолев огромные трудности, он получает образование и несет культуру в народ. Он много пишет. Где бы ни работал, он всюду проявляет молодой задор, неиссякаемую энергию. Он был редактором журналов «Кечкенә иптәшләр», «Октябрь баласы», потом работал в оперной студии и заведующим отдела оперного театра в Казани, был вожаком молодежи. Но начинается Великая Отечественная война.

Звучит песня «Священная война».

Инсценировка «Кызыл ромашка»

Укытучы:

1942 елның 26 нчы июнендә каты яраланган шагыйрь әсирлеккә эләгә. Аны да башка әсирләр кебек лагерьдан лагерьга йөртәләр, ачлык һәм үлем аны сагалап тора. Тик монда да Җәлил коралын төшерми. Ул каләме белән фашистларга каршы көрәшен дәвам итә. *«Вәхшәт» я «Яшь ана» шигыре укыла.*

Укытучы:

Җәлилгә бик авыр була. Ул кызы Чулпанны, хатыны Әминәне бик сагына (рәсемнәре күрсәтелә). Алар турында, туган иле, Ватаны турында уйлана. *«Ышанма» һәм «Не верь» шигырьләре сөйләнә.*

Укытучы:

Фашистлар җәлилчеләрне 1944 елның 25 нче август көнендә җәзалап үтерәләр. Менә алар: *(рәсемнәре күрсәтелә).*

МРК: Зиннур Хәсәновның безнең район егете икәне искәртелә. Алар турында тарих «Татарлар елмаеп үлделәр» дип сөйли. *«Торыгыз Мусалар» шигыре*

МУСА ҖӘЛИЛГӘ БАГЫШЛАНГАН ИНТЕГРАЛЬ КВН КИЧӘСЕ

Гарифуллина Әлфинур Флер кызы,
Садыкова Илмира Зөфәр кызы
татар теле һәм әдәбияты укытучылары,
МБББУ «Икенче санлы Җәлил урта гомумбелем бирү мәктәбе»

Максат:

Герой-шагыйрь Муса Җәлилнең батырлыгын һәм каһарманлыгын искә төшерү, хәтердә яңарту...

Зал бәйрәмчә бизәлгән. Уртада Муса Җәлил портреты. Аның янында кичәнең эпиграфы итеп шигъри юллар эленгән һәм Муса Җәлил әсәрләреннән китап күргәзмәсе куелган. Сәхнәдә бер-берсен сәламләү өчен ике команда укучылары тезелгән.

Укытучы:

Бүген Муса, хатларын укыйбыз, хәтердә яңартабыз. Җәлилнең исеме дөньяда һәр халыкка билгеле...

Безнең бүгенге КВНыбыз да шушы максатка нигезләнгән. Ә хәзер мин сәхнәгә КВН командаларын чакырам. Хөкемдарлар белән танышып китик.

I. СӘЛАМЛӘҮ

Сүз «Сандугач» командасына бирелә.

«Сандугач» командасыннан «Ромашка» командасына ялкынлы кайнар сәлам.

Девизыбыз: Муса Җәлил! Данлы исемең синең
Мәңге калыр безнең күңелдә.

Сүз «Ромашка» командасына бирелә.

«Ромашка» командасыннан «Сандугач» командасына ялкынлы кайнар сәлам!

Девизыбыз: Укырга, тырышырга!
Эзләнергә, табарга!

II. Муса Җәлилнең тормышы һәм иҗаты буенча белемнәрен тикшерү бәйгесе.

«Ромашка» командасы сораулары:

1. Муса Җәлилнең әнисе кем исемле? (Рәхимә.)
2. Муса Җәлил ничәнче елда хөкем ителә? (1944 ел, 25 август.)
3. Муса Җәлилнең бабасы кем булган? (көтүче)

«Сандугач» командасы сораулары:

1. Беренче шигыре ничәнче елда һәм нинди псевдоним астында чыга? (13 яшьтә, Кечкенә Җәлил.)

2. Тоткынлыкка ничәнче елда эләгә? (1942 елда.)

3. Муса Җәлилнең кызының исеме ничек? (Чулпан.)

(Хөкемдарларга сүз бирелә).

III. Пантомима кую буенча ярыш.

(Рус төркеме укытучысы үткәрә)

Һәр командадан командирлар чыгып кәгазь битләре алалар. Битләрдә аерым шигырь исемнәре язылган. Шул шигырьнең исемен әйтмичә, эчтәлеген күрсәтергә кирәк. Икенче команданың бурычы: шигырьнең исемен әйтергә.

IV. Муса Җәлил шигырьләре буенча рәсемнәр бәйгесе.

«Сандугач». «Ромашка».

«Карак песи».	«Бакчачы бабай».
«Куян».	«Карак песи».
«Бишек җыры».	«Яшел тугайда».
«Кызыл ромашка».	«Чаңгы шуганда».
«Бакчачы».	«Көз җитте».

Болельщиклар белән уен.

Муса Җәлил әсәрен сәхнәләштерү бәйгесе.

(Татар төркеме укытучысы үткәрә)

«Сандугач» командасы:

«Бәхет» шигырен редакциягә алып килү.

(инсценировка)

«Ромашка» командасы: **«Ишек төбендә»**

(инсценировка)

VII. Капитаннар бәйгесе.

Бирем: Ромашканың таң яфракларына сораулар язылган:

1) М.Җәлил ничәнче елда һәм кайда туган? (1906 елда 2(15) февральдә. Оренбург өлкәсе Мостафа авылында.)...

VIII. Хөкемдарлар сүзе.

Кичәне йомгаклау, бүләкләр тапшыру.

ХӘДИЧӘ ҖӘЛИЛОВА «АБЫЕМ ТУРЫНДА»

(китап укучылар конференциясе)

Борһанова Алсу Сәгъди кызы,
Садыкова Илмира Зөфәр кызы
татар теле һәм әдәбияты укытучылары,
МБББУ «Икенче санлы Җәлил урта
гомумбелем бирү мәктәбе»

Максат: 1. Герой-шагыйрь Муса Җәлил тормышы һәм иҗаты турындагы белемнәрне яңа мәгълүматлар аша тирәнәйтү..

Җиһазлау: Шагыйрьгә багышлап чыгарылган газеталар, китаплар күргәзмәсе, викторина сораулары белән китапчыклар, шагыйрь әсәрләренә ясалган рәсемнәр, Муса Җәлил тормышын чагылдырган фотокүргәзмә.

Конференциянең барышы.

Китапханә мөдире чыгышы:

Без бүген сезнең белән Муса Җәлилнең кече сеңлесе Хәдичә Җәлилова иҗат иткән «Абыем турында» әсәре буенча китап укучылар конференциясен үткәрергә җыелдык.

Әлеге китап Муса Җәлил талантын һәм иҗатын ихтирам итүчеләрнең үтенечен искә алып язылган.

Әйе, Җәлилгә багышланган китаплар күп басылды. Аларны укыгач күз алдына көрәшче, әдәбиятчы һәм сәнгать эшлеклесе, талантлы шагыйрь образы килеп баса.

Шулай да Муса тормышта нинди иде соң? Ул әнисенең нинди улы иде? Сеңелләренә нинди абый иде? Ибраһим абыйсы, яшьтәшләре, авыл малайлары арасында ул нинди иде? Бергә укыган, эшләгән иптәшләре белән мөнәсәбәте нинди? Якыннарының хәтерендә ул ничек булып торып калган? Бу китап, укучылар, шушы бик күп сорауларга җавап бирер дип өметләнә автор.

Кем соң ул Хәдичә Җәлилова? Ул Муса Җәлилнең кече сеңлесе. Муса Җәлил – 1906 елгы, Хәдичә – 1912 елгы. Хәдичә Җәлилова 2000 елның ноябрь аенда 38 яшендә Оренбургта вафат.

(Китап күргәзмәсенә күзәтү ясала.)

1 нче бүлек

(Хәдичә Җәлилова сөйли)

Безнең авылның исеме Мостафа. Ул Оренбургтан 120, район үзәге Шарлыктан 10 км. ераклыкта урнашкан...

(Мусаның балык тотуы сәхнәләштерелә.)

2 нче бүлек

Абый әкиятләрне бик күңелле сөйли иде. Аларның күбесен ул үзе уйлап чыгарган булган...

3 нче бүлек

Муса авылга кайткан саен өйдә дә, авылда да күңелле көннәр башлана иде. Авылда уеннар, концерт, театр куюлар китә... Муса безне бик ярата, бик игътибарлы була иде безгә карата, безнең белән горурлана иде.

(1919 елның октябре. «Кызыл йолдыз» газетасы редакциясе. 13 яшьлек Муса үзенең беренче «Бәхет» шигырен редакциягә алып килүе сәхнәләштерелә.)

4 нче бүлек

1926 елда Орск өяз комитеты Мусага Коммунистлар партиясенә керергә рекомендация бирде. Бу истәлекле вакыйгага багышлап Муса «Абыема да, сеңелемә дә» исемле шигырен язды...

5 нче бүлек

1927 ел. Көз. Муса Мәскәү университетына укырга китте...

6 нчы бүлек

Озакламый Мусаны Мәскәүгә татарча чыга торган «Октябрь баласы» исемле балалар журналының редакторы итеп куйдылар, ул балалар йортына еш килә башлады...

7 нче бүлек

Мин фабрикада эшли башлагач, кичләрен рабфакта укырга тотындым...

8 нче бүлек

1934 елда мин Заполярьега апа янына киттем. Мин «Кировский рабочий» газетасында эшли башладым...

9 нчы бүлек

Муса белән бергә булганда эч пошу дигән нәрсәне белмисең. Ул бик көлке сүзле, уенчан холыклы, аның шаян сүзләре бик урынлы, үткен була иде...

10 нчы бүлек

Мусаның каты авырганы булмады. Кечкенәдән чыныкканга, авыруга тиз бирешми иде...

11 нче бүлек

1935 елда Муса өйләнде. 1937 елда аның кызы Чулпан туды.

Бу вакытта Муса «Алтынчәч» операсының либреттосын яза иде. Эше күп, бик бирелеп утыра.

12 нче бүлек

1922 елны без бер күренешкә тап булдык. Безнең ишек төбендә бер зур таш ята иде...

13 нче бүлек

1939 елда Казанда беренче опера һәм балет театры ачылды...

14 нче бүлек

Муса икенче хатын инде фронттан язган иде. Рухы нык. Безнең җиңәчәгебезгә ышанычы зур...

Сугыш бетте. Исәннәр әйләнеп кайтты. Безнең Муса абый хәбәрсез югалды. Әмма күңелдә һаман өмет уты яна: ул исәндер, әйләнеп кайтыр кебек. Муса һәлак булды. Аның язмышы үлем белән тәгәлләнде. Йөрәк авыр яра кебек сыкрый, әмма шул ук вакытта ул Муса өчен, аның батырлыгы, фашистлар төрмәсендәге буйсынмас көрәше, таланты өчен горурлана.

Менә нинди булган икән безнең Муса!

Конференцияне йомгаклап балалар белән әңгәмә үткәрелә. Нәтиҗәләр ясала. Чыгыш ясаучы балалар китаплар белән бүләкләнә.

«МУСА ДЖАЛИЛЬ – ГЕРОЙ – ПОЭТ».

(Литературно – музыкальная композиция, посвящённая творчеству и жизни Мусы Джалиля)

Габдулхакова Инсия Зуфаровна,
учитель начальных классов
МБОУ «Джалильская СОШ №2»
Сармановсого района

Цели:

Познакомить с основными сведениями о жизни и творчестве поэта-героя Мусы Джалиля...

Оборудование: Портрет поэта М. Джалиля с надписью «Муса Джалиль, 1906-1944»; детские иллюстрации к стихам М. Джалиля, проектор, презентация «Муса Джалиль – герой – поэт», плакат со словами из его стихотворения

«Песнь свою я посвятил народу.
Жизнь свою народу отдаю».

Звучит татарская народная мелодия.

Ведущий 1.15 февраля 1906 года в деревне Мустафино бывшей Оренбургской области родился татарский поэт Муса Мустафович Залилов (литературный псевдоним – Муса Джалиль)...

Ведущий 2. Первые стихи Муса Джалиль начинает писать в тринадцать лет, увлекается Омаром Хайямом, Саади, Фазули, знал наизусть Тукая. В Оренбурге отец Мустафа Джалиль устраивает сына в медресе «Хусаиния» – мусульманское учебное заведение по типу духовной семинарии, впоследствии преобразованное в Татарский институт народного образования. Первое стихотворение «Счастье» Джалиля было опубликовано в 1919.

Ученик 1. Стихотворение «Счастье»

Если б саблю я взял, если б ринулся с ней,
Красный фронт защищая, сметать богачей,

Ученик 2

Если б место нашлось мне в шеренге друзей,
Если б саблей лихой я рубил палачей,

Ученик 1

Если б враг отступил перед силой моей,
Если б шел я вперед все смелей и смелей,

Ученик 2

Если б грудь обожгло мне горячим свинцом,
Если пуля засела бы в сердце моем,

Ученик 1

Если б смерть, не давая подняться с земли,
Придавила меня кулаком,

Ученик 2

Я бы счастьем считал эту гибель в бою,
Славу смерти геройской я в песне пою.

Ученик 1

Друг-рабочий, винтовку возьми – и в поход!
Жизнь отдай, если надо, за волю свою.

Ведущий 1. Учась на рабфаке (1923-1925) в Казани, Джалиль общается с такими классиками татарской литературы, как Галиаскар Камал, Галимджан Ибрагимов, Шариф Камал. Послушайте стихотворение этих лет.

Учение 3. Стихотворение этих лет «Юные друзья»

Смотри – на дворе наступила весна!
Смотри -пробудился и лес ото сна!
На плечи – лопаты

И в поле ребята!
Работа мы рады и солнышку рады!

Ученик 4.

Земля так тепла– чуть дымится она!
И пашня готова взрастить семена.
Мы грядки копаем,
Мы сеем, сажаем
И знаем, что наша
Работа нужна!

Ученик 3.

Нельзя оторваться от тёплой земли-
До сумерек в поле мы день провели,
Работой и песней
Мы встретили вместе
Весну на приволье,
Где небо да поле!

Ведущий 2. В 1927-1931 годах он учится на литературным факультете Московского государственного университета. Там он становится редактором детских газет. Он любил веселых, озорных, дисциплинированных, старательных и трудолюбивых детей. И сам в детстве был таким. Муса Джалиль создал для детского чтения стихотворения, песни, подвижно – игровые песни, пьесы. А теперь давайте послушаем его стихотворения, написанные для детей.

Укучы 5. «Шакир белән Гали»

Шакир белән Гали кырдан
Кайтып киләләр иде.
Шакир эчтән бер уй уйлап
Ашыгып алга йөгерде

Укучы 6.

Ул чыкты да басмадан
Такталарны тарттырып,
Гали баскач, егылсын, – дип
Куйды чак-чак эләктереп.

Укучы 5.

Бик аз гына киткән иде,
Очрады бер эт аңа,
Куркып кинәт кычкырды да,
Чапты кире басмага.

Укучы 6.

Куркуыннан онытып,
Басмага килеп керде,
Басма китте ычкынып,
Шакир елгага чумды.

Инсценирование стихотворения «Случай в подъезде»

«Ишек төбендә»(автор, малай, абзыкай) шигырен сәхнәләштерү.

Дети исполнят песню «Әтәч» (Петух) М. Җәлил сүзләре, Ж. Фәйзи көе.

Укучы 10. «Карак песи»шигыре.

Укучы 12. «Суык бабай» шигыре

М.Җәлил сүзләренә язылган «Сәгать» җырын җырлау. Ф.Әхмәтов көе

Ведущий 1. В стихотворениях поэта звучат любовь к природе, забота о ней, восхищение красотой. Муса Джалиль призывает детей беречь окружающую среду, приумножать ее богатства, сажая цветы и деревья. А теперь послушайте стихотворение, посвящённое природе.

Ученик 13. «Осень пришла»

И в ельнике грустно,
И в поле так пусто,
От ярких цветов
Не осталось следа... Видите?

Ученик 14

Покрылись озера
Морозным узором,
И лужи покрылись
Скорлупками льда. Видите?

Ученик 13

Ручей не искриться,
И в сумерках птицы
Курлычут: «Прощайте!»
Курлычут: «Пора!» Слышите?

Ученик 14

И улицей длинной,
Как клин журавлиный
Летит прямо к школьным
Дверям детвора. Слышите?

Звучит фонограмма песни» Священная война» (музыка А.Александрова, слова В. Лебедева – Кумача)

Ведущий 2. В июне 1941 года М. Джалиля призывают в Красную Армию. Он работает корреспондентом армейской газеты «Отвага» 2-й ударной армии.В июле 1942 году в боях под Мясным Бором (Волховский фронт) был ранен и попал в плен.

Ведущий 1.М. Джалиль организует группу военнопленных, которая должна была готовить побег. Вскоре на него доносят и ГЕСТАПО заключает поэта в одиночную камеру берлинской тюрьмы Моабит. За это время Муса Джалиль создает свой знаменитый цикл стихотворений– «Моабитская тетрадь». Послушайте стихотворения из этого цикла.

Ученик15. «Палачу»

Инсценирование стихотворения «Красная ромашка» (участвуют: автор, белые ромашки, красная ромашка)

Ведущий 1. В 1956 году поэту посмертно присвоено звание Героя Советского Союза, за цикл стихов «Моабитская тетрадь» присуждена Ленинская премия. Его именем назван город в Татарстане, центральные улицы в разных городах Татарстана и одна из высочайших вершин в Антарктиде. Принято решение об установке мемориальной доски в Москве в Столешниковом переулке.

Ведущий 2. В Казани на площади перед Спасской башней установлен памятник татарскому поэту Мусе Джалилю.Театр оперы и балета в Казани назван в честь поэта М. Джалиля. Наш посёлок носит имя поэта – героя М. Джалиля. В нашем посёлке установлен памятник М. Джалилю, работает музей М.Джалиля. И мы гордимся, что родились и живём в таком красивом уголке Республики Татарстан.

Звучит песня: «Я люблю тебя, Татарстан».

(В течение мероприятия на экране показывается презентация «Муса Джалиль – герой – поэт», слайды соответствуют событиям жизни М.Джалиля).

«МУСА ДЖАЛИЛЬ В НАШИХ СЕРДЦАХ НАВСЕГДА»

(Конспект сценария внеклассного мероприятия в 7 классе)

Обечова Римма Сергбаевна,
МБОУ «Кавзияковская ООШ»
Сармановского района

Цели и задачи:

Расширить и углубить знания учащихся о жизни и творчестве великого татарского поэта М.Джалиля...

Оборудование:

1. Иллюстрации к произведениям Мусы Джалиля.
2. Выставка книг Мусы Джалиля.
3. Выставка детских рисунков к произведениям поэта.
4. Презентация.

Учитель: Его стихи, его смерть-это великий подвиг.

«…И в сердце останется только любовь
К тебе и родному краю,
И строки последние кровью своей
О ней напишу, умирая…»

Поэзия Мусы Джалиля, одухотворенная высокими человеческими идеалами, наполненная горячей любовью к людям, нашла дорогу к миллионам сердец...

Сегодня мы поговорим с вами о герое, который отдал жизнь за счастье других людей. Этот человек-замечательный татарский поэт, Герой Советского Союза М.Джалиль.

Залилов Муса Мустафович – татарский поэт, герой-антифашист. Родился 15 февраля 1906 года в селе Мустафино ныне Шарлыкского района Оренбургской области в семье крестьянина-бедняка. Член ВКП с 1929 года. В 1919 году вступил в комсомол. Участник Гражданской войны. В этот период появились первые его стихи, призывающие рабочую молодёжь на борьбу с врагами революции.

После гражданской войны он активно участвует в организации пионерских отрядов, пишет детские стихи и пьесы. Его избирают членом Бюро Татаро-Башкирской секции ЦК комсомола и направляют в Москву. Здесь он поступает на филологический факультет МГУ. По окончании университета в 1931 году его избирают председателем Союза писателей Татарской АССР и депутатам городского Совета.

В июле 1941 года началась война и Муса был призван в Красную Армию. После окончания шестимесячных курсов политработников был направлен на Волоховский фронт. Год он работал военным корреспондентом армейской газеты «Отвага».

Летом 1942 года фашистам удалось окружить вторую ударную армию, в рядах которой сражался М. Джалиль. В июне 1942 года был тяжело ранен, потерял сознание, попал в плен, заключён в тюрьму Шпандау. В тылу врага Джалиль создал подпольную организацию. Подпольщики устраивали побеги из лагерей, печатали и распространяли листовки. Когда подпольную организацию раскрыли, Фашисты пытали Джалиля и требовали, чтобы он выдал товарищей. Но не добились этого, заперли его в каменном мешке – В Моабитской тюрьме в Берлине. В ожидании смертной казни поэт продолжал писать стихи.

Муса Джалиль записывал свои стихи в маленький самодельный блокнотик, который прятал от надзирателей. Самому поэту было не суждено дождаться свободы. Этот блокнот вынес на свободу сосед Джалиля по камере, бельгийский патриот Андре Тиммермане.

Учащиеся: «ВАРВАРСТВО»

Учащиеся: «Другу»

Учащиеся: «Песни мои»

Учитель: В 1944 году Муса Джалиль был казнён. В 1956 году поэту было присвоено звание Героя Советского Союза. Память о нём навсегда останется в наших сердцах.

… «Я не боюсь смерти. Есть жизнь после смерти в сознании, в памяти народа»…Эти слова замечательного поэта оказались пророческими.

«ИСЕМЕҢ СИНЕҢ ҮЛМӘС БЕР ҖЫР БУЛЫП ТАРИХЛАРДА КАЛДЫ УЕЛЫП!..»

(Сыйныф сәгате)

Закирова Әлфия Ринат кызы,
Мусина Гүзәл Фәрит кызы,
инглиз теле укытучылары,
Сарман районы МБББУ «Икенче санлы
Җәлил урта гомуми белем бирү мәктәбе»

Максат. Укучыларда М.Җәлил иҗатына кызыксыну уяту, кыюлык, батырлык, туган илгә бирелгәнлек, аны саклый белү сыйфатла-

ры тәрбияләү һәм патриотик аң формалаштыру эшен дәвам иттерү; халкыбызның героик үткәне һәм хәзергесе белән горурлану хисе уяту.

Җиһазлау: Муса Җәлилнең китаплары күргәзмәсе, М.Җәлил портреты, Х.Якуповның «Хөкем алдыннан», И.Рафиковның «Җәлилчеләр» картина репродукциясе, җәлилчеләрнең портретлары, компьютер, презентация, укучылар төзегән проектлар, «Муса Җәлил» дигән фотоальбом.

Сыйныф сәгате барышы.

Укытучының кереш сүзе. Кешелек тарихында югалмаска туган исемнәр, югалмаска туган җырлар бар...

- Укучылар, без җирдә нинди эз калдырырга тиеш соң ? Үлемсезлек юлы, озынмы ? Нигә М. Җәлилне бөтен дөнья белә ? Бу сорауларга без бүгенге сыйныф сәгатендә җавап табарга тиеш булабыз. **(Укучылар сөйләгәндә экранда сурәтләр алышынып тора: туган авылы, кечкенә Муса, әти-әнисе, туганнары.)**

Беренче укучы. Муса Җәлил 1906 елның 15 февралендә Оренбург өлкәсе Мостафа авылында, алтынчы бала булып дөньяга килә...

Мусада әдәбиятка мәхәббәт бик иртә уяна. Беренче шигырен ул тугыз яшендә яза.

Икенче укучы. Мусаның әтисе Мостафа абзый алдаша белмәгән, үзенә усаллык эшләүчеләрдән үч кайтармаган, гадел, киң күңелле кеше булган. Шуңа күрә авыл халкы аны бик хөрмәтләгән...

Шигъри осталык та Җәлилгә әнисеннән бирелгән.

Укытучы: Хәзер Туфан Миңнуллинның «Моңлы бер җыр» драмасыннан бер күренеш карагыз. **(Шагыйрь һәм ана) сценарий.**

Укытучы. Әйе, илгә тугрылыклы булып калган баласы белән һәр ана горурлана.

Өченче укучы. Оренбургта ул Хөсәения мәдрәсәсендә укый. 1919 елда «Кызыл йолдыз» газетасында беренче шигырен бастырып чыгара.Ул «Бәхет» исемле була. «Бәхет» шигырен укый.

Дүртенче укучы. Илебезгә фашистлар Германиясенең хыянәтчел һөҗүме шагыйрьнең иҗат планнарын җимерә. Сугышның беренче көннәрендә үк Муса Җәлил, үзе теләп, яу кырына китә. Батырлыкка, үлемсезлеккә илткән юл әнә шулай башлана…

Бишенче укучы: Шагыйрь совет кешеләрен сугышта да, тылда да тулысынча фашизмга каршы көрәшергә чакыра...

Алтынчы укучы. Әсирлеккә эләккәч, үлем сәгате якынайгач,

Җәлилдә яшәүгә сусау тойгысы уяна. Көрәшү өчен яшәргә, кулдан килгән кадәр дошманнан уч алу өчен яшәргә:

Тик бер өмет, дуслар, сезнең сафта
Табар соңгы көрәш теләген,
Яраланган, ләкин тар коллыкка
Баш имәгән керсез йөрәгем.

Җәлил, совет солдатлары арасында ышанычлы әсирләр табып, концлагерьдан күмәк качу оештыра. Листовкалар, прокламацияләр яза, әсирләр арасында тарата, аңлату эшләре алып бара. Фашистлар, кулларына күренекле татар совет шагыйре эләккәнне белеп, Мусаны Берлинга озаталар. Ләкин Муса монда да туктап калмый. Ул немецлар тәкъдим иткән вазифага риза була, чөнки бу эштә аңа партизаннар белән элемтә урнаштырырга мөмкинлекләр булачак. Бу турыда аның «Ышанма» дигән шигыре буенча хөкем йөртергә мөмкин. Муса анда үзенең сөйгән ярына менә шулай дип мөрәҗәгать итә:

Сиңа миннән хәбәр китерсәләр,
«Ул егылган, арып»,-дисәләр,
Син ышанма, бәгърем!
Мондый сүзне
Дуслар әйтмәс, якын күрсәләр
Илдән киттем ил һәм синең өчен
Автоматым асып аркама.
Илемне һәм сине алмаштыргач,
Җирдә миңа тагын ни кала?

Җиденче укучы: Бер сатлык җан яшерен оешма серен дошманнарга сөйләп бирә. Җәлилчеләрне каты сак астына алалар. Моабит төрмәсенең таш капчыгына ташланган, аяк-куллары богауланган, ләкин рухы сынмаган Муса көрәшне туктатмый...

Сигезенче укучы: Батыр көрәшчеләр соңгы сәгатьләр якынлашуын сизәләр. Муса да шигырьләрен төрле кешеләргә тапшыра, аларны туган иленә алып кайтып җиткерүләрен үтенә.

1944 ел, 25 нче август. Бу дәһшәтле көнне патриот шагыйрь Муса Җәлил һәм аның унбер көрәштәшенең тормыш юлына нокта куела...

Укытучы: Батырлык юлы. Муса Җәлилнең гомер юлын әнә шулай атап булыр иде. Моңа шагыйрь махсус әзерләнеп килмәгән, билгеле. Ул аның яшәү рәвеше, тормышы белән бәйле. Бу кеше ныклыгын, иҗатчы рухының көчен үзенең яшәве, эшчәнлеге һәм үлеме белән раслады.

Аның бөтен тормышы – халыкка һәм туган илгә хезмәт итүнең, чын намус һәм керсез күңел белән яшәүнең үрнәге.

Кулланылган әдәбият

1. «Өзелгән җыр эзеннән». Рафаэль Мостафин. Казан Татарстан китап нәшрияты, 1982 ел.

2. «Җәлил эзләре буйлап.» Р. Мостафин. Казан, Т. К. Н., 1973 ел.

3. Муса Җәлил-интернационалист. Ш.Х.Хамматов. Казан Татарстан китап нәшрияты, 1988 ел.

4. Муса Җәлил. Рафаэль Мостафин. Казан Татарстан китап нәшрияты, 1986 ел.

5. Муса Җәлил. Җыентыклар. Казан Татарстан китап нәшрияты, 1973 ел.

ӘДӘБИ ПРОЕКТ «ӘДӘБИ УЕН-КВЕСТ МУСА ҖӘЛИЛ»

Мөхәрләмова Зөбәрҗәт Малик кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
Саба муниципаль районы
Сабабаш төп гомуми белем бирү мәктәбе

(*Квест – инглиз сүзе, «маҗаралар эзләү» мәгънәсенә туры килә. Герой, максатыңа ирешү өчен, күрсәтелгән юл буенча төрле авырлыкларны җиңә һәм маҗаралы хәлләргә юлыга. Хәзерге вакытта яшьләр арасында уйнала торган иң популярь уеннарның берсе*).

Әлеге класстан тыш чара Муса Җәлилнең тормыш юлына һәм иҗатына багышланган. Чараны үткәрү өчен түбәндәге әзерлек эшләре алып барырга кирәк:

Командаларны тупларга.

Командаларга алдан ук нинди темаларны кабатлап килергә икәнлеген әйтергә.

Маршрутларны билгеләргә һәм кодлаштырырга.

Класс-кабинетларны тиешенчә җиһазландырырга.

Организаторларны сайларга.

Укучыларга биремнәр әзерләргә.

Квестның барышы

Уен татар теле кабинетында башланып китә.

1 нче алып баручы. Хәерле көн, укучылар, укытучылар!

2 нче алып баручы. Бүген без бирегә легендар шагыйребез Муса Җәлилнең туган көне уңаеннан җыелдык.

1 нче алып баручы. Безне төрле мавыктыргыч уеннар һәм көтелмәгән хәлләр көтә.

2 нче алып баручы. Болар барысы да Муса Җәлилнең тормышы һәм иҗаты белән белән бәйле булачак.

1 нче алып баручы. Муса Җәлил нәниләр өчен дә, зурлар өчен дә бихисап шигырьләр иҗат итә. Алар безнең күңелләрдә мәңгегә саклана.

2 нче алып баручы. Ә хәзер уенның тәртибе белән танышыр вакыт җитте. Безнең уенда 5-9нчы сыйныф укучыларыннан тупланган 3 команда катнаша. Һәр команда капитаннарны сайлап куйды. Без аларга хәзер уенның маршрутын бирәбез.

1 нче алып баручы. Күрсәтелгән маршрутлар буенча үтеп, төрле уеннар, биремнәр, көтелмәгән хәлләргә очрап, сез уенның төп биремен үтәргә тиеш буласыз.

2 нче алып баручы. Муса Җәлил кечкенә Илдар исемле малай турында шигырь иҗат иткән. Илдар үсеп җиткәч нинди һөнәр иясе булуы турында хыяллана? Сез шушы һөнәрнең **исемен** белергә тиеш. Хәерле юллар, хәерле җиңүләр теләп калабыз! Кире шушы урында очрашырбыз.

(*Укучылар күрсәтелгән маршрутлар буенча төрле станцияләргә таралалар һәм төрле биремнәр үтиләр. Станцияләр итеп кабинет-класслар алдан әзерләнеп куела. Аларның ишекләренә код номерлары ябыштырыла. Кабинет җитәкчеләренә биремнәрне ничек үтәтергә кирәклеген алдан аңлатып куярга кирәк.Кирәкле җиһазлар, презентацияләр дә алдан әзерләнеп куела*)

1 станция «Шигырьне таны».

(Муса Җәлилнең шигырьләреннән өзек слайдларда чыга, укучылар исемен әйтергә тиеш. 5 шигырьне таныгач кына икенче станциягә күчә ала)

2 станция «Җырлыйк әле».

(«Бөек шагыйрь Муса Җәлил» җырын хор белән башкарырга тиеш)

3 станция «Интеллектуаль уен»

(тормыш юлына, аның исемен мәңгеләштерүгә багышланган сораулар тәкъдим ителә, сорауларны үзләре сайлап алалар, дөрес җавап өчен баллар бирелә, барлыгы 1000 балл җыйгач кына икенче

станциягә күчә ала)

4 станция «Буташкан шакмаклар»

(Төрле танылган кешеләрнең фамилияләре язылган шакмаклар күп. Шулар арасыннан җәлилчеләрнекен табып тезеп куярга кирәк)

5 станция «Күңелле физарядка»

(Укучылар түгәрәкләнеп басалар да туп атышып уйныйлар. Үзләре яхшы белгән Муса Җәлил шигырен сөйлиләр. Бер сүзен әйтә һәм тупны икенче кешегә ата. Ул тупны тота, шул шигырьнең икенче сүзен әйтеп, өченче кешегә ата. Шулай шигырь сөйләнеп беткәнче дәвам итә.)

6 станция «Бу кайсы һөнәр икән?»

(Соңгы станция. Шигырьне укып чыгалар, җавапны табып алалар һәм киредән татар теле кабинетына чабалар)

1 нче командага маршрут : 4, 1,5, 3,2,6, татар теле кабинеты

2 нче командага маршрут: 3, 2, 4, 1, 5, 6, татар теле кабинеты

3 нче командага маршрут: 5, 4,3, 2, 1, 6, татар теле кабинеты

(*1, 2, 3 нче станцияләр өчен презентацияләрне дә тәкъдим итәм. Алар интернет материалларыннан алынды: Шафигуллина А.А., Альбина, һ.б.)*

«МУСА АБЫЙ – БАЛАЛАРНЫҢ ЯКЫН ДУСТЫ»

(Муса Җәлил иҗатына багышланган кичә)

Хасанова Эльмира Зямилевна,
Җәлил бистәсе
7 нче балалар бакчасы тәрбияче

(Зал түрендәге экранда М.Җәлил портреты)

Тәрбияче: Кышкы салкын көннәрнең берсендә иксез-чиксез Оренбург далаларының Мостафа исемле татар авылында Мостафа абый белән Рәхимә апа гаиләсендә алтынчы бала булып Муса дөньяга килә. Ул бик хәрәкәтчән, тормыш сөючән бала була. Абыйсы Ибраһимга ияреп 6 яшендә укырга йөри. Тырышып укый, шигырьләр язу белән мавыга. Кичәбезнең исеме «Муса абый – балаларның якын дусты» дип атала.Чөнки ул кызы Чулпан һәм балалар өчен бик күп шигырьләр язып калдыра. Шуңа күрә дә без Муса абыйны дустыбыз дип әйтә алабыз. Ә хәзер сезне шагыйрь туып үскән якларга сәяхәткә чакырам.

(Экранда урман күрсәтелә, кошлар тавышы ишетелә)

Тәрбияче: Муса туып үскән авыл янында гаҗәеп урман җәелеп

киткән. Кечкенә Муса кошлар тавышы тыңлаган һәм «Күке» дигән шигырь язган. Күке нигә моңлана икән тыңлап карыйк әле.

Шигырь М.Җәлил «Күке».

Тәрбияче: Авыл җирендә бик тырыш, уңган, булган кешеләр яши. Алар таң әтәче кычкыруга уяналар һәм эшкә тотыналар.

(Әтәч тавышы яңгырый. Балалар «Әтәч» җырын (М.Җәлил сүзләре, Җ.Фәйзи музыкасы) сәхнәләштерәләр. Җырның кереш өлешендә сәхнәгә әтәч чыга)

Бала. Таң ата бугай,
Әтәч кычкыра.

Әтәч. Кикрикүк, кикрикүк, кикри-күк!

Бала. Йә сузып кына,
Йә бик еш кына:

Әтәч. Кикрикүк, кикрикүк, кикрикүк!

Балалар бергә. Без дә уяндык Әтәч тавышына:

Әтәч. Кикрикүк, кикрикүк, кикрикүк!

Балалар бергә. Бакчага килдек,
Ашыга-ашыга:

Әтәч. Кикрикүк, кикрикүк, кикрикүк!

Бала. Чү, туктагыз, дусларым,
Марат иптәшем кайда?

Балалар. Йокларга бик ярата ул,
Шуңа да соңга кала.

Тәрбияче: Ә шушы авылда яр астында кечкенә генә чишмә дә булган. Авыл халкы су алырга шул чишмәгә йөргән. Әйдәгез, без дә сезнең белән «Чишмә» дигән әйлән-бәйлән уенын уйнап алыйк.

Әйлән-бәйлән уены «Чишмә» (М.Җәлил сүзләре, Җ.Фәйзи музыкасы)

Тәрбияче: Муса ишегалдындагы маэмайны да, өй эчендәге хуҗабикәнең ышанычын яулаган песине дә үзенең дуслары итеп санаган. Ул үзенең көчеге турында бик матур шигырь дә язган.

Шигырь М. Җәлил «Маэмай»

Тәрбияче: Ә менә аның песие нинди хәлгә тарыган хәзер карап китегез.

(Зал уртасында май чүлмәге. Аның тирәсендә күселәр бииләр. Песи керә.)

Песи: Мин җырларга бик оста
Биергә дә мин оста
Хуҗаларым эшкә кушса,
Мин авыру, мин хаста.

Җыр «Карак песи»

Тәрбияче:Мусаның дус малайлары, дус кызлары күп була. Алар бердәм, дус булып төрле уеннар уйныйлар. Шул уеннарның берсе «Күрсәт әле» дип атала. Әйдәгез әле, балалар, шул уенны уйнап алыйк.

Уен «Күрсәт әле».

Тәрбияче: Шулай уеннар уйнап, шигырьләр иҗат итеп Мусаның балачак, үсмер еллары сизелми дә үтеп китә. 1941 елда Бөек Ватан сугышы башлана. М.Җәлил башкалар белән беррәттән туган илен сакларга сугышка китә... Ә хәзер шушы җыентыкка кергән «Кызыл ромашка» шигыренә сәхнәләштерелгән күренеш карап китик.

(Музыка астында Муса Җәлилнең «Кызыл ромашка» шигыренә сәхнәләштерелгән күренеш башкарыла. Алып баручы әсәрне сөйләгән вакытта, кызлар «Чәчәкләр биюе»н башкаралар. Кызыл ромашка залның түрендә моңаепутыра.)

Тәрбияче. Иртәнге таң нурыннан
Уянды ромашкалар.
Елмаеп, хәл сорашып,
Күзгә-күз караштылар.
Назлады җил ал арны,
Тибрәтеп ак чукларын,
Таң сипте өсләренә
Хуш исле саф чыкларын.
Чәчкәләр, кәефләнеп,
Җай гына селкенделәр.
Һәм кинәт шунда гаҗәп
Бер яңа хәл күрделәр.

Чәчәкләр. Ерак түгел моңаеп
Утыра ромашка кызы,
Тик чуклары ак түгел,
Кан шикелле кып-кызыл.
Ромашкалар бар да ак,
Аерылмый бер-береннән;
Ничек болай берүзе
Ул кызылдан киенгән?

Тәрбияче. Әйттеләр:

1 нче чәчәк. Син, сеңелкәй,Ник үзгәрдең? Нишләдең?

2 нче чәчәк. Нидән кызыл чукларың?

3 нче чәчәк. Нидән алсу төсләрең?

Тәрбияче. Әйтте кызыл ромашка:

Кызыл ромашка. Төнлә минем яныма
Ятып батыр сугышчы
Атты дошманнарына.
Ул берүзе сугышты
Унбиш укчыга каршы;
Чигенмәде, тик таңда
Яраланды кулбашы.
Аның батыр ал каны
Тамды минем чукларга.
Минем кызыл күлмәгем
Бик ошады Чулпанга.
Егет китте, мин калдым
Канын саклап чугымда,
Көн дә аны сагынып
Балкыйм мин таң нурында.

Тәрбияче: М.Җәлил язган шигырьләр аша без аның Ватанына тугрылыклы булуын беләбез. М.Җәлил шигырьләрендә туган ягын, табигатен, аның матурлыгын тасвирлап яза. Шулай ук хезмәт белән көн күргән кешеләрне мактый, балаларны кече яшьтән үк эшкә өйрәнергә, хезмәтне яратырга өнди. М.Җәлил бөек шагыйрь һәм ул безнең күңелләрдә мәңге сакланыр.

ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТА КОНСТРУИРОВАНИЯ УРОКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СРЕДСТВ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Валиахметова Заря Азатовна,
Нуретдинова Айгуль Гамирзяновна,
учителя английского языка МБОУ
«Джалильская СОШ№2»
Сармановского района

Предмет, класс	Английский язык, 5-й класс
Тема урока Место урока в системе по данной теме	«Культуроведение: Биг Бен и музей М. Джалиля» Модуль 6d **Culture corner: Landmarks** УМК «Spotlight 5 «авторы Ю.ЕВаулина, Дж. Дули, О.Е. Подоляко, В.Эванс

<table>
<tr><td>Дата проведения:</td><td colspan="3">18.01.2016</td></tr>
<tr><td>Тип урока</td><td colspan="3">Комбинированный с использованием ИКТ</td></tr>
<tr><td>Форма урока</td><td colspan="3">Заочная экскурсия по Лондону и по поселку Джалилю</td></tr>
<tr><td>Актуальность использования средств ИКТ</td><td colspan="3">Стимулирует познавательный интерес учащихся, облегчает зрительное восприятие материала и разнообразит урок</td></tr>
<tr><td>Цель урока</td><td colspan="3">Развитие умений диалогической и монологической устной речи по теме «Достопримечательности Лондона и поселка Джалиль»</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Задачи урока</td><td>обучающие</td><td>развивающие</td><td>воспитательные</td></tr>
<tr><td>1. Активизировать лексику по теме «Достопримечательности «
2. Провести практику диалогической и монологической речи в процессе общения учащихся друг с другом на основе материала изучаемой темы.
3. Тренировать учащихся в чтении про себя и вслух, учить составлять логически связанный текст.</td><td>1. Развивать память, внимание, логическое мышление, эмоциональную сферу личности.
2. Развивать умение применять полученные знания в конкретной ситуации</td><td>1. Формировать познавательный интерес к культуре и истории страны изучаемого языка
2. Воспитать культуру общения</td></tr>
<tr><td>Виды используемых на уроке средств ИКТ</td><td colspan="3">Презентация в Power Point
Аудио-приложение</td></tr>
<tr><td>Необходимое аппаратное и программное обеспечение</td><td colspan="3">Мультимедийныйпроектор
Программы Microsoft Office (Power Point, Word);
Windows Media player</td></tr>
</table>

Планируемый результат	Предметные умения	УУД
	Формирование языковых навыков фонетических, орфографических, лексических) в рамках темы Вести диалог по теме, соблюдая нормы речевого этикета (базовый уровень) Читать аутентичные тексты с выборочным пониманием значимой информации (базовый уровень) Развитие навыков аудирования, чтения, в рамках предложенной темы Формирование социокультурной осведомлённости	Личностные: формирование ответственного отношения к учению, готовности к саморазвитию и самообразованию, формирование коммуникативной компетенции в общении и сотрудничестве со сверстниками, формирование и развитие интереса к иностранному языку. Регулятивные: осуществление регулятивных действий самонаблюдения, самоконтроля, самооценки в процессе коммуникативной деятельности на иностранном языке. Познавательные: построение логических рассуждений, включающее установление причинно-следственных связей; освоение ознакомительного чтения Коммуникативные: формулировка собственного мнения и позиции, способность аргументировать и координировать ее с позициями партнеров в сотрудничестве при выработке общего решения в совместной деятельности; умение задавать вопросы и отвечать на них; адекватно использовать речевые средства для решения различных коммуникативных задач.

Организационная структура урока

Этап урока	Деятельность учителя	Деятельность учащихся
Организационный. (2 минуты)	Приветствуетучащихся. -Good morning girls and boys! -How are you? -I`m OK! Thank you!	Отвечают на приветствие. -Goodmorningteacher! -Fine, thanks! And you?

Проверка домашнего задания. (5 минут) Warming up (2 минуты)	-What can you tell us about today`s day?  -Let`s check your homework. What was it? – Listen to the sounds. – Do you know this building? -Which city is it? -How did you guess?	-It is the … of …. It is … (день недели). All students are present. The weather is fine today. It is winter now. -To make up your own sentences using Present Continuous. (Учащиеся зачитывают свои предложения). Слушают бой часов. -It is a clock. -It is London. -We study English. In London people speak English.
Актуализация знаний учащихся.(5 минут) Цель: повторить названия достопримеча-тельностей Лондона. Речевая разминка. Фонетическая разминка. Работа по карте Лондона.	Задаётвопросы: – London is the capital of Great Britain, isn't it? – Is London one of the most interesting cities in Europe? – Would you like to visit London? – Are there a lot of places to visit in London? Предлагает вспомнить названия достопримечатель-ностей. Now listen to the tape and pronounce the names of places carefully Look at the screen and read the words(слайд 4) Показываетслайд 5 Look at the map of London. Find the places you know about. Find and name new places, please.	Отвечают на вопросы. Находят упражнение, слушают запись и повторяют вслух. Читают вслух. Рассматривают карту, называют знакомые достопримеча-тельности Находят и читают названия незнакомых мест (Buckingham Palace, Tower Bridge).

III. Заочная экскурсия по Лондону. Цель: Организация говорения в диалогической и монологической форме по теме «Достопримеча-тельности Лондона». (5 минут) Физкультминутка. (2 минуты)	Предлагает совершить заочную прогулку по Лондону Imagine we are in London. We are tourists. Our guides are ready to show us some places of interest in London. Let's start our tour! Помогает гидам, просит туристов высказать своё мнение о достопримечатель-ностях. – Do you like Big Ben? – What do you think about Westminster Abbey? Благодарит гидов, просит оценить их работу. Предлагает учащимся отдохнуть. -I see you like travelling, don't you? -Let`s do some exercises for your eyes. Look left, right Look up, look down Look around. Look at your nose Look at that rose Close your eyes Open, wink and smile. -Well done.	Первая группа учащихся инсценирует диалог между гидом и туристами. Учащиеся-гиды рассказывают о достопримечатель-ностях Лондона, демонстрируя слайды 6, 7, 8, 9. Учащиеся высказывают своё мнение об увиденном. Отвечают на вопрос. Рассказывают рифмовку и выполняют движения. -We like travelling by car -We like travelling by bus -We like travelling by plane -We like travelling by train -We like travelling by boat -But most of all we like to walk. Глазами влево, вправо Глазами вверх, вниз Глазами по кругу Смотрят на нос Одну руку вытягивают как будто держат цветок, и смотрят Закрывают глаза Открывают, моргают и улыбаются

IV. Чтение текста с полным пониманием и построение логически связного высказывания. (7 минут) Цель: Знакомство с достопримеча-тельностью Лондона «Биг Бен» и музеем М.Джалиля в нашем поселке. Закрепление понимания прочитанного текста в письменной форме. (5 минут) Введение в беседу о достопримечатель-ностях своего поселка (используя в речи PresentSimple) (7 минут)	**Упр. 1, с. 81.** Прочитайте название страницы Landmarks и заголовок текста TopTouristAttractionsb определитt значение этих слов/выражений. landmark – веха, ориентир, зд. символ; toptouristattractions – главные туристские достопримеча-тельности, основные объекты, привлекающие туристов. После прослушивания текста задается вопрос: Isthisbuildingalandmark? -I want you to open your exercises-books and write down the date. You should do exercise 3 at page 81.The task is to complete the sentences. I give you 5 minutes. -What is our town famous for? -What do you know about the Halls of our museum? – Their names are: The Hall of Musa Djalil, The History of «Djalilneft», The Pioneers Hall, The Hall of Oil, The Hall of Fame of Labor».	Учащиеся читают текст. Затем учащиеся отвечают на вопросы задания и проверяют правильность ответов, читая первый абзац текста. Учащиеся самостоятельно выполняют задание в тетради. -There are a lot of interesting places in Djalil: the museum of Musa Djalil, the monument, Sport Complex, Ice Palace and others. -There are 5 halls in this museum. -We can see his books with poems, his photos and other things. -We go to the Museum every February.

	-What can we see in The Hall of Musa Djalil? -Do you often go the Museum of Musa Djalil? -You know that great Tatar poet Musa Djalil was born on the 15th of February. -What poems of Musa Djalil do you know? -На английский они переводятся: To Amine, Farewell My Sweet Maiden, The Spring, The Barbarism.	 -Амине, Прощай, моя умница, Родник, Варварство
V. Рефлексия. (5 минут) Цель: Завершение заочного путешествия по Лондону, впечатление о музее М.Джалиля. Информация о домашнем задании. Подведение итогов и выставление оценок.	Просит высказать учащихся своё мнение о том, понравилась ли экскурсия. -So, boys and girls our tour is coming to the end. -Did you like it? -How do you like London? -Is it different from Djalil? -What interesting information did you know? Сообщает домашнее задание -Your homework is to do exercise 5 at page 81. You should write a short text about the Museum of Musa Djalil. -Thank you for the lesson! The lesson is over. Good bye!	Высказывают своё мнение об экскурсии, отвечают на вопросы. Записывают домашнее задание. -Goodbye!

МӘКТӘП ШАРТЛАРЫНДА М.ҖӘЛИЛ ИҖАТЫН ЯҢАЧА ТЕХНОЛОГИЯЛӘРГӘ НИГЕЗЛӘП ӨЙРӘНҮ

Сәхәбиева Альбина Мансур кызы,
Әхмәтшина Айгөл Фаукат кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучылары,
Алабуга районы «2 нче урта
гомуми белем бирү мәктәбе»
гомуми белем муниципаль
бюджет учреждениесе

Кереш

Соңгы берничә елда әдәбият укытуда шактый яңалыклар кертелде. Аларның күбесе белем бирүнең Федераль дәүләт белем бирү стандартларына нигезләнүе белән бәйле. Нинди генә шартларда да күренекле Тукайларыбыз, каһарман Җәлилләребезне өйрәнү мәктәп программасында урын алачак. Педагогик, методик эшчәнлекне ватанпәрвәрлекнең югары ноктасы үрнәген үз тормышы, эшчәнлекләре, иҗатларын кулланып оештыру бүген аеруча актуаль яңгырый. Әмма яңа шартларда укыту мөгаллимнән дәрескә яңача якын килүне таләп итә. Шуннан чыгып, әлеге эшнең темасы М.Җәлил иҗатын өйрәнүдә яңача технологияләрне куллану ысулларын барлау буларак билгеләнде. Максатка ирешү өчен, түбәндәге бурычларны чишү кирәк:

– М.Җәлил тормышы һәм иҗатының мәктәп программасында тоткан урынын ачыклау;

– урта мәктәп шартларында М.Җәлил иҗатын яңача технологияләргә нигезләп өйрәнүнең ысулларын билгеләү.

Кулланылган тикшерү метод һәм алымнары: биографик, чагыштырма-тарихи, мәктәп программларын өйрәнү.

Фәнни эшнең гамәли әһәмияте. Тәкъдим ителгән материал мәктәптә практика үтүче югары белем бирү йортлары студентлары, укытучылар тарафыннан кулланылырга мөмкин.

Эшнең структурасы – кереш, ике бүлектән торган төп өлеш, йомгаклау һәм кулланылган әдәбият исемлеге.

Беренче бүлек. Мәктәптә әдәбият программасында М.Җәлил иҗатының урыны һәм роле

Мәктәптә М.Җәлилнең тормыш юлын һәм иҗатын өйрәнүгә шактый күп вакыт бирелә. Шагыйрьнең биографиясе турында мәгълүмат

китерелә, Бөек Ватан сугышы иҗаты, «Моабит дәфтәрләре» тәфсилле өйрәнелә, әсирлектәге эшчәнлегенә объектив бәя бирелә, хәзерге заманда М.Җәлил шәхесе һәм иҗатының роле ассызыклана. Алдагы таблицада мәктәпләрдә М.Җәлил иҗатын өйрәнүгә программа буенча билгеләнгән сәгатьләр саны китерелә. Шушы таблицада ук каһарман-шагыйрь иҗатының мәктәп программасында зур урын алуы күренә.

Беренче таблица

Сыйныф	Үтелә торган әсәрләре	Җәлил иҗатын өйрәнүгә бирелгән сәгатьләр	Гомумән сәгатьләр саны
2 нче сыйныф, «Перспективалы башлангыч мәктәп» программасы	«Көз җитте»,»Күке»	1 сәгать (барлык дәресләрнең 1.5%ы)	68 сәгать
5 нче сыйныф	Кызыл ромашка», «Җырларым», «Ана бәйрәме» «Бүреләр	3 сәгать (барлык дәресләрнең 4.3%ы)	70 сәгать
6 нчы сыйныф	«Вәхшәт», «Имән», «Чәчәкләр»	2 сәгать (барлык дәресләрнең 2.9%ы)	70 сәгать
8 нче сыйныф	М.Җәлилнең биографиясе, «Тик булса иде ирек», «Соңгы җыр», «Серле йомгак», «Сандугач һәм Чишмә» шигырьләре һәм балладасы	4 сәгать (барлык дәресләрнең 5.7%ы)	70 сәгать
11 нче сыйныф	МҖәлилнең тормышы, 20-30 еллар иҗаты («Хат ташучы» поэмасы, «Алтынчәч» драматик поэмасы); сугыш чоры иҗаты (1943 елның августына кадәр язылган әсәрләренә күзәтү); «Моабит дәфтәрләре» циклына күзәтү	4 сәгать (барлык дәресләрнең 5.7%ы)	70 сәгать

Шунысы игътибарга лаек: әдәбият дәресләрендә М.Җәлил әсәрләре генә түгел, ә төп герое Җәлил булган яисә М.Җәлилгә багышланган әсәрләр дә үтелә. 4 нче сыйныфта Ш.Маннурның «Муса Җәлил» шигыре, 7 нче сыйныфта Т.Миңнуллинның М.Җәлилгә багышланган «Моңлы бер җыр» драмасы өйрәнелә. Әлеге әсәрләр дә укучылар алдында каһарман шагыйрь образын тулырак ачалар. Шулай ук М.Җәлил иҗатына багышланган сыйныфтан тыш эшләр: әдәби викторина, әдәби КВН, әдәби-музыкаль кичәләр үткәрелә, Бөек Җиңүгә багышланган тантаналарда еш кына Җәлил шигырьләре яңгырый.

Нәтиҗә ясап, шуны әйтергә теләр идек: М.Җәлил иҗаты программада лаеклы урын алып тора. Укытучының максаты – бирелгән вакыттан нәтиҗәле, максатчан файдалану. Ә моңа традицион дәрестә кулланыла торган алымнарны гына түгел, ә заманча технологияләр, яңа алымнарга нигезләнеп эшләгәндә генә ирешергә мөмкин.

Икенче бүлек. М.Җәлил иҗатын өйрәнүнең кайбер юллары һәм алымнары

(алтынчы сыйныф программасы нигезендә)

М.Җәлил иҗатын нәтиҗәле өйрәнү өчен мөгаллимнәр заманча ресурслар, мәгълүмати чаралардан да файдалана алалар. Мәсәлән, татар әдәбияты дәресләрендә 5-11 нче сыйныфларда Муса Җәлилнең тормыш юлы һәм иҗаты буенча 2006 елда Мәгариф һәм фән министрлыгы заказы буенча эшләнгән «Гасырларда калыр батырлык» мультимедияле программасы, «Ана бәйрәме» поэмасы буенча эшләнгән мультфильм кулланыла.

Алтынчы сыйныфта М.Җәлил иҗатын яңа белемнәр ачу мультимедиа дәресе тибында үткәрү уңышлы. Әлеге сыйныфта үткәрелгән дәреснең максаты программа буенча «Муса Җәлилнең сугыш чоры иҗаты белән танышу» буларак билгеләнә [Хәсәнова, 2014: 72]. Дәрестә патриот шагыйрьнең сугыш чоры иҗатына караган «Имән», «Чәчәкләр», «Вәхшәт» шигырьләрен уку һәм анализлау; сугыш китергән фаҗигаләрнең шигърияттә чагылышы белән танышу; сәнгатьлек уку күнекмәләре өстендә эш алып бару; фашизмга нәфрәт, сугыш вакытындагы авыр хәлләргә калганнарга теләктәшлек хисләре тәрбияләү өстендә эш алып барыла. Әмма дәресне шигырь укудан башлау максатка ярашлы түгел, XXI йөз башы баласы Бөек Ватан сугышы елларындагы тормыш, вәзгыятьне аңламый, күз алдына китермичә, шагыйрь әсәрләренең кыйммәтен тоя алмаячак. Шуны истә тотып, укытучы

балаларга сорау бирә: «Сезнең сугыш темасына нинди кинолар караганыгыз бар?». Менә шул хакта әңгәмә корганда, укучы өчен сугыш китергән вәхши картина күз алдына килеп басачак, сугышның шаһиты, актив катнашучысы булган шагыйрь иҗатын кабул итәргә әзерлек формалашачак. М.Җәлил шәхес буларак балаларга тагын да якынайсын өчен, дәреслек авторлары теманы өйрәнүгә бирелгән вакытның бер өлешен шагыйрьнең музей-фатиры турында сөйләшүгә багышларга киңәш итәләр [Галимуллин, 2005: 51]. Заманча технологияләр дәрес вакытында да музейга виртуаль сәяхәт оештырырга мөмкинлек бирәләр. Әлбәттә, моны чынбарлыктагы экскурсия, гидларның чыгышы белән чагыштырып булмас, әмма Казаннан ерак торган, шагыйрь тормышы һәм иҗаты белән кызыксынучыларга, шул исәптән, дәрестә М.Җәлил темасын өйрәнүче укучыларга музей сайтларыннан алынган аерым экспозицияләрне, шагыйрьнең эш кабинетын, фатирындагы бүлмәләрне күрсәтү дәрескә җанлылык кертеп җибәрер, дип уйлыйбыз. Мондый эш М.Җәлил тормышының Казан чоры белән танышырга мөмкинлек бирә).

Шагыйрь биографиясе, иҗаты укучылар күңеленә эмоциональ яктан көчле тәэсир ясасын өчен, музыка сәнгате мөмкинлекләреннән дә файдалану уңышлы, дип саныйбыз. Әнә шундый әзерлек эшләреннән соң гына яңа белемнәр бирелергә тиеш: «Вәхшәт» шигыре укыла, «Имән», «Чәчәкләр» шигырьләре укып анализлана. Дәреснең белемнәрне ныгытуга караган этапларында дәреслек белән эш, тест эшләү, фашизмның ерткыч асылы турында әңгәмә кору рәвешендә оештырырга мөмкин, укучыларга «Вәхшәт» шигыре, аның идея эчтәлеге, мәгънәсе турында әсәрдән цитаталар китереп сөйләргә тәкъдим итү дә уңышлы алым булып тора. Балалар «Әнием, бәгърем, килми үләсем!»; «Ауды җиргә бергә ике тормыш, Бер-берсенә ябышып, сарылып»; «Үлем булсын нуры, ана канын, бала канын эчкән вәхшигә!» юлларына салынган тирән мәгънә, табигать тасвирларының мәгънәви йөкләмәсен аңлатып карый алалар.

Методист-галимнәр теманы өйрәнүне «Барысы да фронт өчен» проект эшен башкару рәвешендә дәвам итәргә тәкъдим итәләр [Хәсәнова, 2014: 73]. Болардан икенче бирем кайбер искәрмәләр бирүне таләп итә. Чын мәгънәсендә проект эшен башкару әзерлек һәм укытучы тарафыннан юнәлеш бирүне таләп итә. Бирелгән темага тупланган слайдлар җыелмасын да «проект» дип атау дөрес түгел. Әмма мәсьәләгә җитди якын килеп, аны төрле яклап өйрәнеп эшләгәндә генә проектлар методы көтелгән нәтиҗәләргә китерә ала. Таяныч рәвешендә укытучы тарихчы галимнәрнең «гамәлдәге армия рәтләрендә Татарстаннан 700000

кеше катнаша. Шуларның яртысы Ватаннары өчен сугыш кырларында һәлак була. Азык-төлек, сугыш киемнәре һәм кораллары фронтка тоташ агым булып килә тора. Шул дәһшәтле еллар буыны патриотлык һәм гражданлык бурычларын намус белән үтиләр», – дигән фикерләрен тәкъдим итәргә мөмкин [Иванов, 2001: 189].

Мәктәптә М.Җәлил иҗатын өйрәнү әдәбият дәресләре белән генә чикләнергә тиеш түгел. Шагыйрь иҗатына багышланган КВН, викторина, брейн-ринг, түгәрәк өстәлләр оештыру тәҗрибәсе бар һәм зур. Хәтта гомуми педагогика буенча язылган фундаменталь хезмәтләрдә дә кушымта рәвешендә «Мәгариф турындагы» законнар, тәрбия эшләренең тематикасы һәм планнары белән бер рәттән каһарман шагыйрь иҗатына багышланган кичә үрнәге тәкъдим ителә [мәсәлән: Хуҗиәхмәтов, 1999: 496-497].

Кыскасы, М.Җәлил иҗаты татар әдәбияты буенча эш программасында шактый зур урын били. Заманча чаралар, технологияләр дәресне тагын да җанлы, кызыклы итеп үткәрү өчен шартлар тудыралар.

Кулланылган әдәбият исемлеге

1. Галимуллин Ф.Г. Татар әдәбияты: рус телендә урта гомуми белем бирүче мәкт. 6 нчы с-фы өчен дәреслек-хрестоматия. – Тулылан. 3 нче басма. – Казан: Мәгариф, 2005. – 206 б.

2. Иванов А.А., Харисова Л.А. В годину суровых испытаний // История Татарстана: учебное пособие / ред.В.И. Пискарев. – Казань: ТаРих, 2001. – С. 189 – 207.

3. Мустафин Р. Страницы героической жизни (Муса Джалиль) // Силуэты: литературные портреты писталей Татарстана. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2006. – 351 с.

«ЧӘЧӘК КЕНӘ, ГӨЛ ГЕНӘ БЕЗНЕҢ ТУГАН ИЛ ГЕНӘ»

(Әдәби– музыкаль кичә)

Тазирова Валентина Валериановна,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы
Зәй районы муниципаль
бюджет гомуми белем учреждениесе
«Сарсаз-Баграж төп гомуми белем мәктәбе»

Максат: Укучыларга Муса Җәлил үрнәгендә гражданлык тәрбиясе һәм патриотик тәрбия бирү...

Зал бәйрәмчә бизәлә. Сәхнә түренә М.Җәлил портреты эленә. Стенада – М.Җәлилнең тормыш һәм иҗат юлын чагылдыручы, укучылар көче белән әзерләнгән газеталар, шагыйрь әсәрләренә иллюстрацияләр, ян-якта – китап күргәзмәсе. Кичә «Кызыл очкыч» җырын (марш) тыңлау белән башланып китә.

1 нче алып баручы. Муса Мостафа улы Җәлилов (М.Җәлил) 1906 елның 2 (15) февралендә Оренбург губернасы (хәзерге Оренбург өлкәсе) Мостафа авылында крестьян гаиләсендә туа. Аның әтисенең исеме Мостафа, әнисенең исеме Рәхимә. Гаиләдә дүрт бала үсәләр: Ибраһим, Муса, Хәдичә, Зәйнәп.

Бишек янында.

Бәби Гали яткан ак бишеккә,
Яшь әнкәсе аны тирбәтә:
– Әлли-бәлли, бәгърем, бәүки лә,
Йокла, җаным, ятып бишкеңә.
Ак куллары белән «чәп-чәп» итә,
Матур җырлар җырлап өйрәтә:
– Әлли-бәлли генә, бәгърем, бәү,
Тыныч кына йокла, яшь Гали.
– Әлли-бәлли, бәбкәм, бәүлики:
Көйлим икән сиңа нинди көй?!

2 нче алып баручы. Муса алты яшендә авыл мәктәбенә укырга керә.Ул бик тиз вакыт эчендә 1 сыйныф материалын үзләштерә. Җыр дәресләрендә беренче булып җыр башлый**.** Укучылар, сез Муса Җәлил шигырьләренә язылган нинди җырлар беләсез?

Җавап. «Карак песи», «Бишек җыры», «Әтәч», «Сәгать» һ.б.

«**Карак песи» җыры сәхнәләштерелә**. (Җ.Фәйзи көе) *Зал уртасында май чүлмәге куела. Чүлмәк тирәли «күселәр» йөгерешеп йөриләр.*

Хуҗабикә.

Чоландагы ак майга ияләшкән күселәр,
Мин чоланны сакларга куштым ала песигә:

Балалар.

– Мияу-мияу, пескәем!
Барчы, зинһар, чоланга!
Майны сакла күседән,
Оясыннан чыгарма!

Хуҗабикә.

Песи күргәч, күселәр койрыкларын кыстылар.
Йөрмәделәр чабышып, ярыкларга постылар.

Балалар

– Мияу-мияу, пескәем!
Колак салдың сүземә!
Каравылдан бушагач, сөт бирермен үзеңә!

Хуҗабикә.

Иртә белән майга дип,
Керсәм, күзем акайды:
Явыз песи берүзе
Ялт иттергән ак майны!

Балалар.

Мияу-мияу, пескәем,
Хыянәтче икәнсең,
Саклый торган маеңны
Үзең ашап беткәнсең!

Хуҗабикә песине куып чыгара.

1 нче алып баручы. Бу юллар кайсы шигырьдән?

Шаян кызым син минем,
Таң йолдызым син минем,
Йөрәгемдә кабынган
Шатлык җырым син минем.

Җавап. «Кызыма» исемле шигыре, бишек җыры.

Алып баручы. Муса Җәлил кызының исеме ничек?

Җавап. Чулпан.

(бергәләп «Кызыма» бишек җыры башкарыла.)

2 нче алып баручы. 1919 елда Муса үзенең туган авылында «Кызыл чәчәк» исемле балалар оешмасын җитәкли. Ул үзе бу оешманың «уставын», «программасын» төзи. Әлеге оешма авыл балаларына патриотик, интернациональ тәрбия бирү юнәлешендә эшләгән.

1 нче алып баручы. Беренче шигырьләре ничәнче елда һәм нинди псевдоним белән чыга?

Җавап. 13 яшьтә. «Кечкенә Җәлил» имзасы белән. Ул үзенең шигырьләрендә Кызыл армиянең җиңүен һәм ак бандаларга нәфрәтен чагылдыра.

(Укучы яттан «Маэмай» шигырен сөйли.)

2 нче алып баручы. 1922 елның көзенедә М. Җәлил Казанга килә һәм 1923-1925 елларда Казан педагогия институтының рабфагында укый. Ул анда танылган кешеләр, язучылар белән аралаша. Үзе дә шигырьләр, мәкаләләр яза. 1925 елда М.Җәлилнең «Барабыз» исемле беренче шигъри җыентыгы дөнья күрә.»Иптәшкә» (1929) дигән шигырь

җыентыгы аның шагыйрь булып җитлегеп килүен раслый.

1 нче алып баручы. 1931 елда шагыйрь Мәскәү дәүләт университетының әдәбият бүлеген тәмамлый. Шул чорда «Кечкенә иптәшләр», «Октябрь баласы» исемле татар журналлары чыгаруда катнаша, аларның җаваплы редакторы була.1935 елдан, сугыш башланганчы Казанда төзелгән опера театрының әдәби бүлек җитәкчесе булып эшли. 1939 елда татар совет язучылары М.Җәлилне Татарстан совет язучылары союзы идарәсенең җитәкчесе итеп сайлыйлар.

Балалар барысы бергә «Әтәч» җырын (Ж.Фәйзи көе) җырлыйлар.

2 нче алып баручы. 1941 елда Җәлил туган илне сакларга сугышка китә. Аның гимнарстерка кесәсендә шигырьләр язылган куен дәфтәре була. Ул редакциядә утырмый, һәрвакыт частьларда, подразделениеләрдә йөри. Солдатлар арасында яши һәм үзенең мәкаләләренә, шигырьләренә материаллар җыя (бергәләп «Җырларым» шигыренә язылган җыр башкарыла.)

1 нче алып баручы. Бөек Ватан сугышы башлангач, Муса Җәлил сугышка китә. Ләкин кайда гына булмасын ул иҗат эшен туктатмый. 1942 елда фронт шигырьләре «Тупчы анты» исемле җыентык булып басылып чыга. Ләкин 1942 елның җәендә Волхов фронтында, дошман чолганышында калып, авыр яраланган хәлдә фашистлар кулына әсирлеккә эләгә. 1942 елның азагында Польшадагы Демблин лагерена озатыла.Биредә фашистлар милли легионнар төзү белән шөгыльләнәләр. М.Җәлил «Идел-татар»легионы оештыра. Ул бу легионда мәдәни-агарту эше алып барырга килешә.»Подпольщик» дуслары белән берлектә фашистларның ниятен юкка чыгарыр өчен көрәшә. Моабит төрмәсендә утырганда күп шигырьләр, поэма иҗат итә.

2 нче алып баручы. 1943 елның августында гестапо Җәлил оешмасының эзенә төшә. Шагыйрь һәм аның көрәштәшләре төрмәгә ташлана, төрле җәзалауларга дучар ителәләр. Моабит төрмәсендә дә М.Җәлил шигырьләр язуын дәвам итә.

(Укучы «Катыйльгә» шигырен сөйли.)

1 нче алып баручы. 1944 елның 25 нче августында Плетцензее төрмәсендә М.Җәлил һәм аның көрәштәшләре җәзалап үтерелә. Менә алар җәлилчеләр: Фуат Булатов, Абдулла Батталов, Сәлим Бохаров, Зиннәт Хәсәнов, Әхмәт Симаев, Гариф Шабаев, Фуат Сәйфелмөлеков, Әхәт Атнашев, Муса Җәлил, Абдулла Алиш, Гайнан Кормаш.

(Укучы «Соңгы җыр» шигырен сөйли.)

2 нче алып баручы. М.Җәлилнең әсирлектә язган шигырьләре бөтен дөньяга билгеле.Туган илгә аның ике дәфтәре кайтты. Беренче

дәфтәре Казанга 1946 елда кайтып җитә. Дәфтәрне җәлилчеләр утырган төрмәдән 1944 елның февралендә алып чыгалар, Франциягә аны Габбас Шәрипов алып килә, ул шигырьләр югалмый. Аларны әсир Нигъмәт Терегулов 1946 елда Татарстан язучылар союзына тапшыра. Икенче дәфтәрен бельгиялеләр саклап кала. Җәлил бу дәфтәрен бер камерада утырган бельгияле Андре Тиммерманска Моабит төрмәсендәге судка җибәргәнче ярты ай элек тапшыра. Тиммерманс аны саклый, әнисенә әйберләре белән Бельгиягә җибәрә һәм ул совет илчелеге аша дәфтәрне язучылар советына җибәрә. Шулай итеп, безгә Җәлилнең Моабиттан 93 шигыре һәм ике парчасы (егермеләп шигырь ике дәфтәрдә дә кабатлана) кайта. Дистәләрчә шигырьләре һәм бер поэмасының әлегәчә табылганы юк.

1 нче алып баручы. Бөек Ватан сугышы елларында фашист илбасарларына каршы көрәштә гадәттән тыш ныклык һәм батырлык күрсәткәне өчен, СССР Югары Советы карары нигезендә 1956 елның 2 февралендә Муса Җәлилгә Советлар Союзы герое исеме (үлгәннән соң) бирелә. Ә 1957 елда аңа «Моабит дәфтәрләре»ндәге шигырьләре өчен Ленин премиясе бирелә. Муса Җәлил–әлегә илебездә бу ике иң зур дәүләт бүләгенә лаек булган язучылардан бердәнбер кеше.

(Укучы «Ышанма» шигырен сөйли.)

2 нче алып баручы. Җәлилнең «Моабит дәфтәрләре»күп гасырлык татар әдәбиятының горурлыгы һәм даны булып санала. Аның гражданлык тойгысы, кешелек дәрте, поэтик көче әлегәчә барыбыз өчен дә үрнәк булып тора. Шуның өчен дә без бу иҗатка олы хөрмәт белән якын киләбез.

(Кичә «Җилләр» шигыренә язылган җыр белән тәмамлана). (З. Хәбибуллин музыкасы).

Кулланылган әдәбият:

1. Муса Җәлил Сайланма әсәрләр. Шагыйрь турында истәлекләр.– Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты (ТаРИХ), 2004.– 575б.
2. Муса Җәлил Моабит дәфтәрләре.Факсимиль басма.– Казан: Татар.кит.нәшр., 2000.– 216 бит.
3. Мостафин Р.Ә. Өзелгән җыр эзеннән: әдәби-документаль повесть. Рафаэль Мостафин.– Казан: Татар.кит.нәшр. 2011.– 438 б.
4. Җәлил Муса Кечкенә дусларга: Шигырьләр, поэма. Ф.Ибраһимова.– Казан: Татар.кит.нәшр., 1989.– 159 бит.

«ОБРАЗ ПОЭТА-ГЕРОЯ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ»

(урок внеклассного чтения)

Хасанова Венера Шамсимухаметовна,
учитель русского языка и литературы
МБОУ «Лешев-Тамакская ООШ»
Сармановского района

Цель: ... содействовать воспитанию патриотических чувств на примере жизни поэта – героя Мусы Джалиля.

Оборудование: презентация «Муса Джалиль в изобразительном искусстве», словари, портреты художников, репродукции картин, фотоальбом «Муса Джалиль».

Ход урока:

I. Организационный момент.

– Добрый день, дорогие ребята. Сегодня мы с вами поговорим о жизни поэта-героя Мусы Джалиля.

II. Актуализация.

– Нет, наверно, человека, который не знал бы об этом человеке. Интересно было бы узнать, насколько хорошо вы знаете этого поэта. Поэтому я проведу викторину, на вопросы которой вы отвечайте быстро и коротко.

Вопросы викторины:

1. В каком году родился Муса Джалиль? (15 февраля 1906 году.)

Сколько лет ему исполнилось бы в этом году? (110 лет.)

2. Как звали отца Муса Джалиля? (Мустафа.)

3. Сколько лет было Мусе Джалилю, когда он написал первое стихотворение?

(6-7 лет.)

4. Когда впервые было напечатано его стихотворение? (В 13 лет.)

8. 22 июня 1941г. на нашу страну напала фашистская Германия. Кем отправился Муса Джалиль на войну? (Военным корреспондентом.)

9. Как оказался в плену наш поэт?

10. Кому отдал Муса Джалиль свою тетрадь со стихами перед смертью?

(Андре Тиммермансу.)

11. С каким татарским детским писателем сидел в тюрьме Муса Джалиль? (Абдулла Алиш.)

12. Назовите достопримечательности города Казани, посвященные Мусе Джалилю? (Памятник, театр оперы и балета, дом – музей.

– Молодцы! Вы очень хорошо знаете жизнь и творчество поэта.

III. Получение новых знаний.

– У нас сегодня необычный урок. Мы с вами поговорим о Мусе Джалиле. А чем же он будет отличаться от других уроков? Ребята, вы к сегодняшнему уроку приготовили материал о художниках, которые рисовали Джалиля. Вы учились элементам урока-проекта. Вам пришлось самостоятельно определить цель своей работы, ставить и формулировать задачи. Также самостоятельно планировали пути достижения цели, осознанно выбирали эффективные пути решения задач. Но всем я дала однотипные задания и клише способов решения задач.

Вспомним этот план (проецируется на экран)

Проблема: как найти картины, где изображен поэт-герой Муса Джалиль?

Цель – найти и описать картины о Джалиле военного времени.

Задачи-этапы-способы решения:

- найти репродукцию картин художников, рисовавших Джалиля военного времени;
- рассмотреть репродукцию картины;
- составить план к описанию репродукции, собрать материал в таблицу;
- написать черновик, используя материал из таблицы;
- проверить содержание;
- представить работу для обсуждения.

IV. – Итак, представляете работы для обсуждения. Если все готовы, послушаем выступления.

Бикбавова Алина рассказывает о художнике Харисе Якупове и о его картине «Перед приговором».

Васикова Рената –Василь Маликов «Скульптурный памятник Джалилю»

Гарифуллина Айгиза – Виктор Аршинов «Бессмертная песня»

Нуриева Ляйля – Ахмет Китаев «Муса Джалиль в Моабитской тюрьме»

Ризатдинов Динар – Амир Валиахметов «Герой – поэт Муса Джалиль»

Сахапов Ильвир – Накий Бикташев «Портрет Мусы Джалиля»

Халимов Ильдар – Виктор Федоров «Красные ласточки. Джалильцы»

Шайдуллин Алмас – Искандер Рафиков «На пороге бессмертия»

Юнусов Марсель – Ринат Курамшин «Портрет Джалиля»

– Хорошо. Всех, кто подготовился, мы послушали. Молодцы! Отлично поработали.

V. Проведем физкультминутку.

VI. – Ребята, вы наизусть учили стихотворения Мусы Джалиля. Давайте, послушаем эти стихотворения (учащиеся рассказывают стихотворения поэта наизусть).

VII. Рефлексия. Теперь письменно ответим на вопросы :

– самый интересный этап урока?

– какие из поставленных задач реализовали?

– что не получилось?

Собираем ответы, а на следующем уроке мы с вами обсудим эти вопросы.

VIII. Просмотр презентации, подготовленной Гарифуллиной Ильвиной, по теме «Муса Джалиль в иэобразительном искусстве» будет завершающим этапом.

IX. Подведение итогов.

«ЖИЗНЬ МОЯ ПЕСНЕЙ ЗВЕНЕЛА В НАРОДЕ, СМЕРТЬ МОЯ ПЕСНЕЙ БОРЬБЫ ПРОЗВУЧИТ!»

(Литературный вечер, посвященный жизни и творчеству Мусы Джалиля)

Муратова Галия Габдулловна,
учитель русского языка и литературы
МБОУ «Девятернинская основная
общеобразовательная школа им. Л.Айтуганова»
Агрызского муниципального района

Цели и задачи:

Пробудить в учащихся интерес к поэзии и жизни Муссы Джалиля через его биографические данные, отметив трагические страницы его жизни...

Оборудование: компьютерная презентация к внеклассному занятию, портрет Мусы Джалиля, книжная выставка, высказывания о подвиге джалиловцев.

Предварительная работа: подбор материалов, разучивание стихотворений.

План:

Вступительное слово учителя.

Литературный монтаж-композиция.

Выводы и обобщения.

Заключительная часть занятия.

(Помещение затемнено. На доске портрет поэта, только на него направляется свет. Учащиеся сидят группами, на каждом столе томики стихотворений Мусы Джалиля, свеча. В глубине класса сидит ученик (или учитель), исполняющий роль поэта. За ним – очертания тюремного окна. Играет тихая медленная музыка «Песни мои». Ученики разделены на группы:

1-я группа – ведущие (готовят сообщения о жизни поэта);

2-я группа – учат наизусть стихи, готовят краткий анализ;

3-я группа – «Музыканты» (готовят музыкальное сопровождение).

Ход мероприятия

1. Вступительное слово учителя:

– Добрый день! 15 февраля – день памяти поэта – героя Мусы Джалиля. Сегодня мы все собрались, чтобы еще раз вспомнить основные этапы жизни и творчества великого поэта, почтить его память.

1 ученик.

Инде мин ничэнче мәртәбә
Гасырлар китабын актардым!
Батырлар утларга керделәр
Тик исән булсын дип Ватаным!
Сез кайсы халыктан, дисәләр
Батырлар исемен атадым.
Батырлар утларга керделәр
Тик исән булсын, дип
Тик исән булсын, дип, Ватаным.

Ведущий 1: Мир и мировая литература знают много поэтов, обессмертивших свои имена неувядаемой славой, но таких, как поэт-герой М.Джалиль, увековечивших свое имя и бессмертными творениями, и смертью, которая сама является подвигом, не так уж много. Вот они: Великий Байрон, славный народный поэт Венгрии Петефи, герой Юлиус Фучики, наконец М.Джалиль, – так мудро и проникновенно сказал о Джалиле азербайджанский поэт Ахмед Вургун.

Ведущий 2: Действительно, великий сын татарского народа М.Джалиль прославил свой народ всей своей жизнью, смерть его стала гимном Человеку нового мира. Поэтому мы решили сегодняшний вечер

памяти вести на двух языках: родном татарском и русском, ибо наш Джалиль достоин того, чтобы о нем говорили на всех языках мира.

Ученик в роли Джалиля: Я не боюсь смерти. Это не пустая фраза. Когда мы говорим, что мы смерть презираем, это на самом деле так. Есть жизнь после смерти, в сознании и в памяти народа.

Если я при жизни делал что-то важное, бессмертное, то этим я заслужил эту другую жизнь – жизнь после смерти... Цель жизни в этом заключается: жить так, чтобы и после смерти не умирать.

Ведущий 1: В этих словах и определение, и объяснение великого человеческого и творческого подвига, совершенного поэтом, чье имя стало символом стойкости, героизма, беззаветной преданности Родине.

Ведущий 2: Подвиг поэта был подготовлен всей его жизнью. Это было не минутная вспышка, не мгновенный пламенный порыв…

Ученик в роли Джалиля: Родился я 15 февраля 1906 года в селе Мустафино, был шестым ребенком в семье. Как и все дети, бегал босиком по росистой траве, пас гусей, ходил в ночное, купался в речке Неть, протекавшей неподалеку от деревни. Слушал протяжныетатарские песни, которые пела мне мама. Любил слушать сказки бабушки Галимы про страшного Дива и храброго Батыра.

Ведущий 1: Мусе не было шести лет, когда он, увязавшись за своим старшим братом Ибрагимом, впервые пришел в сельский мэктэб. Несмотря на то, что он был младшим среди своих одноклассников, за год усвоил программу всех четырех классов начальной школы.

Поэтические способности Джалиля начали проявляться еще в деревенской школе…

Ученик в роли Джалиля: У меня рано проснулась тяга к знаниям. С 6-ти лет пошёл в школу, в школе за год прошел программу начальной школы. Еще до школы старший брат познакомил меня с творчеством Г.Тукая...

Ведущий 1: «Около него, – вспоминает башкирский писатель С.Агиш о жизни Джалиля в медресе, – всегда толпились ребята, Муса не только хорошо учился, но и был хорошим товарищем, умел говорить с ребятами, писал стихи, одноактные пьески из детской жизни, которые тут же и ставил в медресе». «За светлый ум, большую человечность и организаторские способности сверстники уважали Мусу. Он всегда был в окружении товарищей,» – вспоминает его одноклассник Ш.Булатов.

Ведущий 2: Шел 1919 год. Оренбург в кольце белогвардейцев.

13-летний Муса пишет стихи, полные ненависти к белогвардейцам и веры в победу Красной армии.

Ведущий 1: Муса рос, мужал. Наступил 1922 год. Муса приезжает в Казань. В 1923 г. он поступил на рабфак. А в 1925 г. вышел его первый сборник стихов «Барабыз». С 1922 г. его стихи печатаются в журнале «Безнен юл», который затем переименовался в журнал «Огни Казани». В 1927 году Мусу Джалиля переводят на работу в Москву, там он поступает учиться в МГУ. Закончив литературный факультет, работает ответственным редактором детских журналов «Кечкенэ иптэшлэр», «Октябрь баласы»...

Ведущий 1: В июле 1941 г. в Москве должна была быть декада татарского искусства. Театр оперы и балета готовился показать в столице «Алтынчэч». 20-го июня 1941 г. (за два дня до войны) Муса написал письмо сестре с приглашением на премьеру.

(Звучит отрывок из оперы «Алтынчэч»).

Но творческие планы обрываются. Началась Великая Отечественная война.

(Звучит песня «Священная война»)

23-го июня 1941года – на второй день войны, он попросился на фронт. Стал военным корреспондентом армейской газеты «Отвага» на Волховском фронте.

2 ученик. Читает наизусть стихотворение «Волки» М. Джалиля на татарском языке.

Ведущий 2:

26 го июня 1942 г. тяжело раненный, потерявший сознание, старший политрук М.Джалиль попал в плен. Его считали пропавшим без вести, а в то суровое время пропавшие без вести, попавшие в плен значились отверженными, их считали трусами, предателями, пленение было позором для родных и близких.

Ученик в роли Джалиля читает стихотворение «Ышанма» («Не верь»)....

Учитель: Дорогие ребята, невозможно за один урок проследить весь славный путь Джалиля к бессмертию, невозможно за один урок познакомиться всем творческим наследием великого поэта-героя. Я надеюсь, что вы продолжите эту работу самостоятельно. Только у народа, помнящего своих героев, есть будущее. Спасибо за внимание!

МИН СИНЕ ШУНДЫЙ САГЫНДЫМ...

(2 нче сыйныфта класстан тыш уку дәресе)

Хәмзина Миләүшә Данил кызы,
башлангыч сыйныф укытучысы
Яр Чаллы шәһәре
52 нче гомуми урта белем бирү мәктәбе

Патриотик тәрбия бирү татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә уңышлы тормышка ашырыла. Татар әдәбияты программаларына кертелгән әсәрләрнең күбесе нәкъ менә укучыларда Ватанга мәхәббәт, илгә хезмәт итү, намуслылык, гаделлек кебек сыйфатларны тәрбияли. Яшь буынга тәрбия бирүдә әдәби әсәрләрдәге геройларның, тарихи шәхесләрнең роле зур. М. Җәлил, А.Алиш, Г.Кутуй, Ф.Кәрим кебек Бөек Ватан сугышында катнашкан шагыйрьләребезнең биографияләрен өйрәтү барышында ук укучыларда туган илгә мәхәббәт, горурлык хисләре тәрбияләнә.

Планлаштырылган нәтиҗәләр:

Метапредмет – балаларга Муса Җәлилнең патриот шагыйрь икәнлеген, каһарман сугышчы булуын тарих белән бәйләп аңлату.

Предмет – герой шагыйрь Муса Җәлилнең тормыш юлы һәм иҗаты буенча белемнәрне ныгыту, «Вәхшәт» шигырен өйрәнү.

Шәхескә кагылышлы – балаларга язучының үлем куркынычы астында да туган илгә, халкыбызга тугрылык саклап калган шагыйрь икәнлеген аңлату. Азатлык өчен көрәшүче сугышчыларга карата ихтирам тәрбияләү.

Материал: Муса Җәлилнең «Вәхшәт» шигыре, Интернет челтәреннән алынган мәгълүматлар.

Җиһазлар: М. Җәлилнең портреты, шагыйрьгә багышланган презентация, кроссворд, китаплар,мультимедиа проекторы, экран, аудио язмалар.

Дәрес барышы.

I. Мотивлаштыру-ориентлаштыру

1. Дәресне оештыру.

Исәнләшү. Уңай психологик халәт тудыру.

2. Актуальләштерү. Юнәлдерүче сораулар ярдәмендә өйрәнгәннәрне искә төшерү.

Бар җырымны илгә багышладым,
Гомеремне дә бирәм халкыма.

Балалар, бу юлларны кем язган икән?

(Балаларның җавабы)

3. Уку мәсьәләсен кую.

– Әйе, бөек, үлемсез шагыйребез Муса Җәлил шигыреннән өзек бу. Димәк, дәресебездә без герой-шагыйрь Муса Җәлил турында сөйләшербез.

– Балалар, 2016 нчы елның 15нче февралендә Муса Җәлилнең тууына 110 ел тулуын билгеләп үтәбез. Бөтен татар халкына билгеле булган бу олы датаны без бер дә онытырга тиеш түгел. Әйдәгез, шагыйрь турында нәрсәләр беләбез икән, искә төшерик әле.

а) III.Шагыйрьнең тормыш юлын искә төшерү.

Муса 1906 елның 15 февралендә элекке Оренбург губернасы Мостафа авылында дөньяга килә. Әтисе – Мостафа, әнисе – Рәхимә, туганнары – Ибраһим, Хәдичә, Зәйнәп.

Ул 6 яшендә авыл мәктәбенә укырга керә. Бер ел эчендә 3 класс материалын үзләштереп 4 нче класска күчә. Җыр дәресләрендә беренче булып җырлый башлый. Ул халык җырларын күп белә. Беренче язган шигырьләре кунак галошы эчендә китә. Җәйгә чыккач, тормыш авырлыклары аркасында, Мостафа агай шәһәргә, Оренбургка китә. Җәлил шул чорда данлыклы булган Хөсәения мәдрәсәсендә белем ала. Беренче шигырен 13 яшендә яза. Ул «Бәхет» дип атала, «Кызыл йолдыз» газетасында басылып чыга.

1922 елның көзендә М. Җәлил Казанга килә, татар рабфагына укырга керә. Ул анда танылган кешеләр, язучылар белән аралаша. Үзе дә шигырьләр мәкаләләр яза.

1925 елда шагыйрь Мәскәү дәүләт университетын тәмамлый.

1941 елда Җәлил туган илне сакларга сугышка китә.

1942 елда Муса Җәлил каты яраланып токтынлыкка төшә. Ул токтынлыкта 791 көн була. Моабит төрмәсендә утырганда бик күп шигырьләр, поэма иҗат итә. Аның беренче дәфтәрен төрмәдән Габбас Шәрипов алып чыга. Икенчесен, бельгияле Андре Тиммерманс Бельгиядәге илчелеккә илтә һәм аны совет илчелеге Казанга җибәрә.

Шпандау хәрби төрмәсендә, 1944 елның 25 августында Муса Җәлил җәзалап үтерелә.

Бөек Ватан сугышы елларында фашист илбасарларына каршы көрәшкән өчен СССР Югары Советы карары нигезендә 1956 нчы елның 2 нче февралендә Муса Җәлилгә Советлар Союзы Герое исеме бирелә. «Моабит дәфтәләре» Ленин премиясенә лаек була. Җәлилнең

батырлыгы мәңгелек. Аны һәр илдә дә беләләр, укыйлар.

б) Шагыйрьгә багышланган презентация белән танышу.

в) «Мообит дәфтәрләре» белән танышу.

– Менә бу китапта аның Мообит төрмәсендә язган 115 шигыре кергән. Ул шигырьләрен нинди кәгазь кисәге тапса шуңа язып барган. Үлем сәгатен көткәндә дә җанны иркәләрлек шигырьләр язуы бер батырлык булса, ул шигырьләрне үз илеңә кайтару – икенче батырлык. Бергә тоткынлыкта булган иптәше бу шигырьләрне туган илебезгә кайтарып җиткерә ала.

г) Китап күргәзмәсен карау.

д) Өйгә бирелгән шигырьләрне тыңлау.

– Сезгә өй эше итеп Муса Җәлилнең бер шигырен яттан өйрәнергә һәм шигырьгә карата рәсем ясарга бирелгән иде. Әйдәгез, хәзер шуларны карыйк һәм яттан өйрәнгән шигырьләрне тыңлыйк. (Рәсемне карау, шигырьләрне тыңлау).

II. Уку мәсьәләсен өлешләп чишү

– Балалар, без бүген сугыш темасына бик дулкынландыргыч «Вәхшәт» шигыре белән танышырбыз. (Шигырьне аудио язмада).

Шигырь буенча беренче уй-кичерешләр белән уртаклашу.

(Җавапларны тыңлау).

III. Ял итү минуты.

«Күрсәт әле үскәнем» дигән җырлы уенны без барыбыз да беләбез. Бу җырның сүзләрен шулай ук М. Җәлил язган, ә көе – Латиф Хәмидинеке.

IV. Белемнәрне ныгыту.

1. Балалар шигырьне эчтән укыйлар, сәнгатьле укуга конкурс оештыру.

Таблица буенча бәяләү:

Ничек укый?	Авазларны ничек әйтә?	Интонациясе?
Кычкырып укый – 1балл	Авазларны дөрес әйтә – 1 балл	Дөрес интонация белән укый – 1 балл
Кычкырып укымый – 0 балл	Авазларны дөрес әйтми – 0 балл	Дөрес интонация белән укымый – 0 балл
Дөрес укый – 1 балл		
Тиз укый – 1 балл		
Әкрен укый – 0 балл		
Бик әкрен укый – 0 балл		

2. М. Җәлил сүзләренә язылган җырларны искә төшерү.

(«Җырларым», «Суык бабай», «Өтәч», «Сәнгать», «Бишек җыры», «Карак песи»). «Карак песи» җырын җырлау.

3.Кроссворд чишү.

1) Җилләр, җилләр әйттеләр:
– Мондый ил тик бер генә.
Чәчәк кенә, гөл генә
Безнең туган ил генә. («Җилләр»).

2) – Аталар бит, әнием,
Яшер мине,

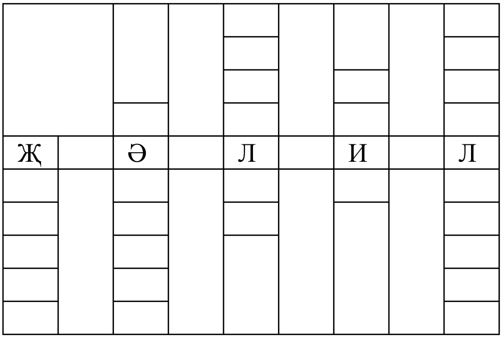

Әнием, бәгърем, килми үләсем. («Вәхшәт»).

3) Кешеләр сугыша, кан коя,
Киселә меңнәрчә гомерләр.
Төн буе улашып якында
Иснәнеп йөриләр... («Бүреләр»).

4) Ул төн тышта буран иде,
Җилләр улады.
Эмма, мескен Джимны кочаклап
Үусеп елады. («Джим»).

5) Җыр өйрәтте мине хөр яшәргә,
Һәм үләргә кыю ир булып,
Гомерем минем моңлы бер җыр иде,
Үлемем дә яңгырар җыр булып. («Җырларым»).

V. Рефлексия

2. Бәяләү. Укытучы белән бергәләп, үз эшен, иптәшләренең җавапларын бәяләү.

3. Өй эше. 1. Шигырьне сәнгатьле укырга. 2. Батырлык турында мәкальләр җыеп, китапчык ясарга.

«ОБРАЗ ГЕРОИЗМА. ПОРТРЕТЫ М.ДЖАЛИЛЯ» (7 КЛАСС)

(Разработка урока)

Гиниятуллина Танзиля Язкаровна,
учитель ИЗОМБОУ «Джалильская СОШ № 2»,
Сармановского муниципального района

Цели:

– систематизировать знания учащихся о Мусе Джалиле...

Тип урока: бинарный (ИЗО + литература).

Наглядность: презентация «Портреты М.Джалиля», живописные портреты Мусы ДжалиляН.А.Бикташева**,** «Перед приговором» Х.Якупов, бюст М.Джалиля Б.Урманче

Ход урока

I часть. Организационный момент

Организация рабочего места

II часть. Сообщение темы урока

Ребята, сегодня мы познакомимся с портретами поэта-героя Мусы Джалиля, будем слушать и анализировать стихи великого поэта, попробуем себя в роли исследователей и попытаемся раскрыть тайны его внутреннего мира и связать их с творчеством...

III часть. Беседа о роли Мусы Джалиля в жизни каждого из нас.

– Ребята, вспомните, как Муса Джалиль вошел в вашу жизнь?

– Какие его произведения вы читали?

Подготовленные ученики декламируют стихотворения М.Джалиля **ЗВОНОК, КРАСНАЯ РОМАШКА**

Дети следят за чтением учителя по распечатанным заранее листкам.

– Посмотрите, пожалуйста, на доску, там записан очень важный вопрос:

Как внутренний мир поэта отражается на его внешнем облике?

– В конце урока вы попробуете ответить на этот вопрос.

– Никто из нас не в силах припомнить, когда увидел впервые лицо М.Джалиля. Мы живем в окружении портретов Джалиля, нам кажется, что мы всегда знали его неповторимый облик.

IVчасть. Составление словесного портрета Мусы Джалиля.

(используя такие выражения как грусть, сдержанность, внимательность, внутренняя взволнованность, отзывчивость, гордость, просто-

та, задумчивость, ощущение трагичности, страстный порыв, ясность мысли, человечность).

V часть. Анализ портретов-образов поэта, созданных известными художниками.

Сообщение ученика о Н.А.Бикташева и анализ портрета «М.Джалиль».

Замечательный татарский художник Н.А.Бикташев создал живописные портреты «М.Джалиль»(1971г.), «Джалиль и Тиммерманс в Моабитской тюрьме»(1984г.)

Работая над портретом Джалиля, Бикташев открывает нам образ поэта-героя, патриота своей родины. (Приложение)

Рассказ о художнике Х.Якупове и его картине «Перед приговором». (Приложение)

Рассказ о бюсте М.Джалиля работы Б.Урманче. (Приложение)

Бюст выдающегося татарского поэта, Героя Советского союза Мусы Джалиля, выполнен более 50 лет назад знаменитым скульптором Баки Урманче.

VI часть. Творческое задание.

– Ребята, а каким вы представляете поэта?

Попробуйте нарисовать портрет Мусы Джалиля или иллюстрацию к любимому вами стихотворению поэта. (Используя навыки рисования портрета)

VII часть. Итог урока

– Итак, как внутренний мир поэта отражается на его внешнем облике?

– Для многих поколений Джалиль был и остается вечным спутником патриотизма, героизма, преданности. Характер отношения к поэту, особенности интереса к нему, его творчеству входят в культуру, отражаются в ней, символизируют её.

…Как волшебный клубок из сказки,
Песни – на всем моем пути.
Идите по следу до самой последней,
Коль захотите меня найти, –

Используемая литература

1. «Воспоминания о Мусе». Казань. Татарское издательство, 1964 г.

2. Муса Джалиль «Красная ромашка».– Казань. Татарское издательство, 1981г.

3. «Муса Джалиль» Казань. Стихотворения. – Татарское книжное издательство. 1979 г.

«ГОМЕРЕ АНЫҢ МОҢЛЫ БЕР ҖЫР!»

(герой – шагыйрь Муса Җәлил иҗатына багышланган йолдыз сәгате)

Хабирзянова Гөлүсә Әмир кызы,
башлангыч сыйныф укытучысы,
Әлмәт муниципаль районы муниципаль белем бирү учреждениесе «Югары Мактама гомуми төп белем бирү мәктәбе»

Төп максат: Муса Җәлилнең иҗаты һәм шәхесенә ихтирам, милли үзаң, горурлык хисе тәрбияләү.

Зал бәйрәмчә бизәлә. Түрдә шагыйрь портреты, әсәрләренә күргәзмә куела. Стеналарда балалар ясаган рәсемнәр эленә.

Алып баручы. Хәерле көн, хөрмәтле укучылар, укытучылар! Карлы-буранлы кыш азагында, безнең яраткан шагыйребез Муса Җәлил туган. Без бүген Муса Җәлилнең туган көне уңаеннан «Йолдыз сәгате» уенына җыелдык. Ә хәзер мин бирегә катнашучыларны чакырам. (Әкрен генә «Бәйрәм бүген» көе яңгырый. Уенчыларның фамилияләре әйтелеп тора, алар үз урыннарын ала торалар).

Уенда башлангыч сыйныф укучылары зур сыйныфта укучы абый-апалары белән 5 пар укучы катнаша. Һәр пар үзенең Муса Җәлил иҗатына багышланган (шигырь, җыр, рәсем) күчтәнәч тапшыра.

I турда шагыйрьнең биографиясенә бәйле даталарны ачыклау бурычы куела:

1. М.Җәлил ничәнче елда туа?

1.1906 ел 15 февралендә

2.1806 елның 15 февралендә

3.1916 елның 15 мартында

2. М.Җәлил кайда туа?

1. Башкортстан Республикасының Малаяз авылында

2. Казан губернасы Чистай өязе Яңа Дума авылында

3. Оренбург өлкәсенең Мостафа авылында.

3. М.Җәлилнең әтисе исеме...

1.Гыйлаҗетдин

2. Сибгатулла

3. Мостафа

4. М.Җәлилнең әнисе исеме...

1. Рәхимә
2. Рәхилә
3. Мәрьям
5. М.Җәлилнең кызының исеме ничек?
1. Йолдыз
2. Чулпан
3. Зөһрә
II турда шагыйрьнең танылган шигырьләрен тану:
1. «Сикереп торды Марат,Күрә эшләр харап…»
1. «Карак песи»
2. «Сәгать»
3. «Күке».
2. «Ул кояш белән бергә кузгала, Күрәген ала, җиңен сызгана...»
1. «Бакчачы»
2. «Дулкыннар»
3. «Чәчәкләр».
3. «Ул берүзе сугышты Унбиш укчыга каршы...»
1. «Сандугач һәм Чишмә»
2. «Имән»
3. «Кызыл ромашка».
4. «Иртә белән майга дип, Керсәм, күзем акайды: «
1. «Бүреләр»
2. «Карак песи»
3. «Куык».
5. «Ул – минем шатлыгым, ул – йөрәк ялкыным. Ул – батыр, сөйкемле, нәкъ сезнең шикелле».
1. «Әтәч»
2.»Дулкыннар»
3. «Кызыл ромашка».
III турда укучылар Муса Җәлил шигырьләренең исемнәрен язалар.
Уен барышында тамашачылар Муса Җәлилнең «Кызыл ромашка», «Сәгать», «Карак песи» шигырен сәхнәләштереп күрсәтәләр.
IV турга үткән укучылар «Муса Җәлил» сүзтезмәсенә кергән хәрефләрдән яңа сүзләр төзиләр. Җиңүчеләрне бүләкләү.

СООБЩЕНИЕ ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ

Власова Эльвира Николаевна,
учитель начальных классов
МБОУ «СОШ № 21» г.Альметьевска

Как учитель с многолетним стажем, я с грустью наблюдаю за тем, что со страниц наших учебников литературного чтения ушли имена таких детских писателей, как Аркадий Гайдар, Самуил Яковлевич Маршак, Валентин Катаев и, к великому сожалению, нет там и имени Мусы Джалиля, поэта-героя, нашего земляка, подвиг которого может стать достойным примером для подрастающего поколения.

Желание познакомить ребят с творчеством Мусы Джалиля родилось у меня совершенно случайно. Я, как и поэт, однажды стала свидетелем картины, когда двое мальчишек, позвонив в дверь соседской квартиры, убежали. И я сразу же вспомнила стихотворение Мусы Джалиля «Звонок». Когда на следующий день рассказала об этом случае своим ребятам и прочитала стихотворение «Звонок», они долго смеялись. Никто из них, к сожалению, не знал имени поэта. А когда я сказала им о том, что оно написано нашим земляком поэтом-героем Мусой Джалилем, они захотели более подробно узнать об этом человеке и его подвиге. Уже на следующий день они принесли кое-какой материал. Так родилось во мне желание включить стихи Джалиля в программу по внеклассному чтению.

Изучение жизни и творчества я распределила на четыре года.

В первый год мы познакомились с детскими стихами поэта. «Вороватый котенок», «Мой пес», «Петушок», «Часы», «Весна», Праздник урожая».

Во втором классе мы изучили цикл стихотворений, посвященных поэтом любимой дочери Чулпан, благодаря которым ребята узнали, каким он был любящим отцом.

Как известно, в мировой литературе существует несколько устойчивых тем, которые повторяются из века в век в творчестве самых разных писателей и поэтов. Среди них – тема Родины, любви, природы.

Зная, что для многих Муса Джалиль – это прежде всего поэт-гражданин, поэт-воин, в стихах которого огромное место занимает патриотическая тема и потому, если кто-то из учителей и знакомит своих воспитанников с поэзией Джалиля, то в большинстве случаев это стихи о войне, накануне Международного женского дня 8 Марта в

третьем классе мне захотелось рассказать ребятам о женщине-матери, воспитавшей такого сына, которымгордиться вся страна. Мне захотелось донести до ребят, что тема Родины в творчестве поэта тесно перекликается с темой матери. Родина и мать для него неразделимы,

На ранних этапах поэт оговорит о матери очень скупо. О ней можно услышать разве только в сравнениях. Например, в стихотворении «Лес», написанном в 1939 году он напишет:

Старый лес! Ты от летнего зноя
Охранял нас как добрая мать…

Но за этим сравнением мы чувствуем, что мать для поэта источник тепла, надежности и мира.

Он сын своей матери, Рахимы апы, женщины требовательной, не баловавшей и не потакавшей детским прихотям. От нее услышал он слова: «Настоящий человек лишь тот, кто в первую очередь думает о других, а не о себе» и впитал их всем сердцем. Но он еще и сын «свободной страны», которую он любит «сердцем, полным огня». И он готов умереть за эту «отчизну-мать»

Наиболее отчетливо образ матери начинает проявляться у поэта в стихотворениях последних лет. Истерзанный врагом в фашистских застенках, поэт обращается к самым дорогим образам: образу матери и родного дома.

Последние строчки его стихотворения «Праздник матери» : «Мы будем вечно прославлять Ту женщину, чье имя –Мать» подтолкнули меня к идее провести вечер для мам: «Ваше величество Родина! Ваше величество женщина! Ваше величество мать!».

Мы начали его со стихотворения «Праздник матери». Говоря о всепобеждающей и жертвенной материнской любви, дети узнали о роли матери в воспитании поэта и о том, каким он был сыном. В этот день на вечере прозвучали стихи, посвященные матери: «Молодая мать», «Сон ребенка». И конечно же стихи о безграничной любви Джалиля к дочери Чулпан и любимой жене Амине. А потом мы с родителями читали им стихи «Прощай, моя умница», «Любимой», «Дороги» «Моей дочери Чулпан», «Сон ребенка», «Когда она росла», «Лекарство» и др. Прослушав их, ребята пришли к выводу, что человек по-настоящему любящий мать, обязательно станет хорошим сыном, мужем, отцом и достойным гражданином своей страны, каким стал Муса Джалиль.

Темой варварства фашистских захватчиков в четвертом классе завершаю изучение жизни и творчества поэта-героя Мусы Джалиля.

К этому дню ребята готовят материал о том, какие объекты культуры носят имя поэта. Увековечению имени поэта в сердцах детей во многом служат экскурсии в краеведческий музей и посещение библиотек. Передавая свой класс новому учителю литературы, я прошу продолжить преемственность по изучению творчества поэтов-героев-земляков.

ВНЕКЛАССНОЕ МЕРОПРИЯТИЕ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПОСВЯЩЕННОЕ ПАМЯТИ ВЕЛИКОГО ТАТАРСКОГО ПОЭТА МУСЫ ДЖАЛИЛЯ
для учащихся 7-9 классов

Махмурахманова Зульфия Шавкатовна,
МБОУ «Лякинская основная
общеобразоательная школа»
Сармановского района

Цели мероприятия: *Познакомить учащихся с жизнью и творчеством поэта*

Ход мероприятия

Pupil 1:»There are many poets in the world whose names became immortal, but there are few poets who have won immortality both by their unfading works and by the gallant sacrifice of their lives. They are: the great Byron, the renowned poet of the Hungarian people Petofi, the heroic Julius Fucik and, finally, Musa Jalil.»

Pupil 2: Dear children and guests! Today we are gathered for an activity devoted to well-known Tatar poet Musa Dzhalil. Our pupils want to tell you about some facts of his life and learned some of his poems by heart for you in Tatar, Russian and English languages.

Brave in battle you must be, jigit.
Hope in battle never leaves the brave.
Freedom goes with courage, they are granite.
If you have no courage, you are a slave!

Pupil 1: Musa Dzhalil was born on the 15th of February, 1906, in a small Tatar village Mustafino in Orenburg region. He grew up in a big family and was the same boy that you do. He was a very talented child. Being a little boy he liked to listen to his grandmother's fairy tales and to his mother's songs.

Musa was only nearly 6 years old when he wanted to go to school

with his brothers and sisters. He really wanted to learn to read. At first his father was against it but then he changed his mind and took his son to school himself. Little Musa became a good student. He learned to read, to write and to count very quickly. At the age of 9 he began writing poems. These poems were about butterflies and geese, native river Net. One of his first poems «Bekhet» («Happiness») was printed in the newspaper «Kyzyl yoldyz» («Red Star»). Listen to excerpts from these poems:

Pupil 2: Бәхет

Pupil 3: In 1927 he went to Moscow and entered Moscow University on philological faculty and in 1931 he successfully passed his final examinations.

At the same time Jzhalil became an editor of the children's magazines «Kechkene ipteshler» (Little Comrades) and «Oktyabr balasy» («The Children of October»).

Jzalil had a lot of creative ideas. He devoted all his knowledge to make tatar press progressive. He wrote ballade, songs, poems and sent them to different tatar newspapers and magazines.

Pupil 4: But in a quiet morning of June in 1941 our country was attacked by the fascist. The next day Musa Jzhalil went to the military enlistment office and asked to send him to the front. Unfortunately, he did not return home.

A HANDKERCHIEF

We said goodbye, and with embroidered border
Shawl native hands gave me...

Pupil 5: In 1942 he was wounded and taken prisoner. But even being in captivity M. Jzhalil didn't stop his struggle against fascism. The group of opposition was organized there under his leadership.

At prison he wrote his famous works and poems named «Moabit notes»

which called his nation for the struggle against the enemy. These poems gave the people courage, belief in victory. He wrote them in a little handmade notebook and carefully hid it from the guards..

On the 25th of August in 1944 the great Tatar poet was tortured to death by fascists.

THE CONDEMNED MAN

They today the verdict out are spelling:
And his sentence – execution is...

ОСУЖДЕННЫЙ

Pupil 6:THE LAST SONG

The Earth is so vast,
Spacious, lovely!
And my prison is
Dark and stinking.
ПОСЛЕДНЯЯ ПЕСНЯ

Pupil 7: «Moabit notes» fell into the hands of the poet Konstantin Simonov, who organized the translation of poems into Russian language and proved Patriotic activities of Jzhalil and his comrades.

«Moabit notes» is a wonderful literary monument. The poet Musa Jzhalil was awarded the Lenin prize for them.

A lot of streets, museums and theatres are named in his honor. There is a settlement named after Musa Jzhalil in the Republic of Tatarstan.

Many years have passed, but people don't forget their hero!

Last year we celebrated the 70th anniversary of the victory over fascism. There were a lot of people who gave their lives to save the Motherland during the war. They showed their courage and endurance. And we are grateful to those who never returned from the war and gave their lives for our future!

«БЕЗ – ҖӘЛИЛ ОНЫКЛАРЫ»

(1 нче сыйныф укучылары өчен класс сәгате эшкәртмәсе)

Михайлова Әлфия Мостафа кызы
Сарман муниципаль районы,
Ләке төп гомуми белем бирү мәктәбе

Максат: Герой шагыйрь Муса Җәлил иҗаты белән таныштыру...

Җиһазлау: Муса Җәлилнең китапларыннан күргәзмә, тест үткәрү өчен карточкалар, кешенең төрле хисләрен аңлатучы рәсемнәр, презентация.

Сыйныф сәгатен үткәрү планы:

Кереш әңгәмә.
Китап белән файдалану кагыйдәләрен искә төшерү.
Муса Җәлил иҗаты белән танышу.
«Карак песи «шигыре өстендә эш.
Йомгаклау.
Өй эше бирү.

Сыйныф сәгатенең барышы:

I Кереш әңгәмә.

1. Китап турында табышмак әйтү:

Агач түгел– яфраклы, тун түгел– тегелгән, кеше түгел– сөйли. Ул нәрсә?

2. Сорауларга җавап бирү:

Кем китап укырга ярата? Ни өчен? Китап булмаса, нәрсә булыр иде? Сез китапларны каян аласыз?

3. Мәкальләрне ничек аңлыйсыз

– Китап– тормыш көзгесе.

– Китап– галим, телсез мөгаллим.

– Китапсыз йорт– кояшсыз көн.

– Китап язмышы– халык язмышы.

4. Нинди китаплар була?

(әдәби китаплар, дәреслек, Кызыл китап, Хәтер китабы, сүзлекләр һ. б.)

II. Китаптан файдалану кагыйдәләрен искә төшерү

1. Китаплар чирләргә мөмкинме?(җаваплар тыңлана -нинди очракларда һәм аны ничек дәваларга) 1 укучы Х.Халиковның «Китап докторы» шигырен сөйли.

2. Сингапур структураларыннан «ТЭЙК ОФ – ТАЧ ДАУН» структурасы буенча эш (уңай җаваплар булганда укучылар басалар һәм кул чабалар)

1. Кем соң тоткан кулына чиста, тышланган китап(+)

2.Аның китапларында юк пычрак. Юк бер тап.(+)

3. Аның китабы эчендә ята ручка, карандаш (-)

4. Монысы китап укый, авызына каба аш.(-)

5. Бөгәрләмә битләрен дип, ул өйрәтә энесен(-)

6. Кил инде, укы инде, дип, аптырата әнисен.(-)

7. Чиста кулы белән ача тотып китап битләрен (+)

8.Ә бу малай ертып алган татар теле битләрен.(-)

9. Китап тотып теннис уйный, бу тагын нинди бала?(-)

10 Походка барган чакта да ул һәрчак китап ала.(+)

11.Китапны шкаф эчендә саклый икән бу бала.(+)

12 Ә монысы эзли китап, тик таба гына алмый. (–)

13. Бусы хәтта тузанын да сөртә икән китапның.(+)

Кем икән аны өйрәтте яратырга китапны?

3. «Китап» (И. Гайфетдинов) җырын башкару.

III. Муса Җәлил иҗаты белән танышу.

1. Кайсы авторларның китапларын яратып укыйсыз?

– Безнең Татарстаныбыздан нинди язучы, шагыйрьләрне беләсез?

2. М Җәлил турында белгәннәрен сөйләтү шагыйрьнең иҗатын презентация буенча тулыландыру.

3. Берничә бала «Бакчачы «, «Урман», «Акбай», «Күке», «Сәгать» шигырьләрен яттан сөйли.

4. Бу шигырьләрне тыңлаганда нинди хисләр кичердегез? (курку, шатлану, аптырау һ.б. – рәсемнәр арасыннан тиешлесен табып күрсәтү).

IY «Карак песи» шигырен тыңлау һәм балалар белән фикер алышу

Бу песине ничек итеп күз алдына китердегез? Аның кайсы яклары сезгә ошады? Автор бу әсәре аша безгә нәрсә әйтергә теләде икән? Бу песи сезнең песигә охшаганмы?

Y. Йомгаклау. Тест.

1. Җәлилнең исеме ничек?

а) Абдулла

ә) Муса

б) Ямаш

2. Ул кайда туган?

а) Казан шәһәрендә

ә) Ләке авылында

б) Мостафа авылында

3. Кайсы песиМ Җәлил шигыреннән?

а) шофер песи

ә) академик песи

б) карак песи

4. Кайсы әсәрне М Җәлил язган?

а) «Карак песи»

ә)»Нечкәбил»

б)»Батыр песи»

YII. Өй эше.

Карак песинең рәсемен ясарга.

ПО СЛЕДАМ ПОЭТА-ГЕРОЯ МУСЫ ДЖАЛИЛЯ

(из опыта работы)

Гатауллина Надежда Рахимовна,
учитель русского языка и литературы
МБОУ «СОШ № 21»г. Альметьевска

«Храбрый – это не тот,… который не боится, а храбрый тот, который умеет свою трусость подавить. Другой храбрости не может быть. Вы думаете, идти на смерть, под пули, под снаряды – это значит ничего не испытывать, ничего не бояться? Нет, это именно, значит и бояться, и испытывать, и подавить боязнь» Этими словами А.С.Макаренко я начинаю уроки, связанные с творчеством Мусы Джалиля, которые объединяю общим названием «По следам поэта-героя».

Обычно я оставляю их на май месяц. И делаю это не только потому, что отмечаем день Победы. А еще потому, что могу взять своих пятиклашек и отправиться в лес, потому что убеждена, что именно природа является сильнейшим средством воздействия, прекрасным методом, которым мы почти не пользуемся и которым так необходимо овладеть.

Май месяц самое лучшее время для того, чтобы пойти с ребятишками в лес, подняться по длинной лестнице на высокую гору за городом и, встав вместе с ними на краю, обратить внимание на полет птиц в небе, а потом негромко прочитать:

Какая вдали земля
Просторная, ненаглядная!..

Ребята в недоумении смотрят на меня, а я начинаю свой рассказ о Джалиле. Так он входит в их жизнь с его любознательностью, неуемной тягой ко всему новому и сообщением про плен и казнь.

В пятом классе я стараюсь донести до своих ребят только цикл детских стихов поэта. Им очень нравятся веселые стихотворения «Звонок», и «Вороватый котенок», после анализа которых я обязательно задаю сочинение-миниатюру «Джалиль улыбнулся бы, глядя, как…». Фантазия детей не имеет границ. В своих сочинениях они вспоминают истории шуточных проказ.

В силу того, что в поэзии Мусы Джалиля особенно ярко выделяется шесть основных направлений, считаю, что тема дружбы *для шестого класса* самая подходящая, так как именно в это время в каждом ребенке

рождается острая потребность в настоящей *дружбе и товариществе,* и пример Джалиля для них может быть достойным образцом.

Начинаю с того, что веду своих шестиклашек к городскому памятнику Джалиля и читаю его стихотворение «О героизме». А потом мы идем в городской парк, который находится неподалеку, уходим куда-нибудь в тихий, безлюдный уголок и я рассказываю своим ребятишкам о том, за что подвиг Джалиля получил широчайшую, поистине мировую известность.

«Но ведь Джалиль был не один»,– говорю я.– Рядом с ним, плечом к плечу встретили смерть десять его боевых товарищей, и все они достойно лицом к лицу встретили смерть. Ни один из них не дрогнул, не встал перед палачом на колени»...

Тему любви к Родине, народу начинаю с рассказа о последних ста четырнадцати шагах героев-джалильцев, пройденных ими перед смертью от тяжелых дверей центрального блока тюрьмы Плетцензее до приземистого кирпичного строения в глубине двора, где в бараке их ждала семидесятипятикилограммовая гильотина. Затаив дыхание, ребята слушают о том, как с улыбкой на лицах умирали герои. Фотографии с места казни производят неизгладимое впечатление. А затем задаю вопрос: «Что могло подвигнуть этих людей на такой величественный подвиг?» И ребята безошибочно говорят: «Любовь Родине и своему народу». И снова даю задание подготовить проект «Стихи о Родине в творчестве Мусы Джалиля». Чтением стихов у памятника воинам-альметьевцам, павшим в Великой Отечественной войне, заканчиваем мы *седьмой класс*.

Изучение темы *фашистского варварства* начинаем *в восьмом классе* с чтения стихотворения «Варварство». К этому моменту несколько подготовленных ребят читают стихотворения «Перед судом», «Палачу», «Каменный мешок» и др. В ходе беседы говорю, что Мусу Джалиля называют вторым Юлиусом Фучиком. Имя это редко кто слышал в этом возрасте. Его знают разве только некоторые, да и то только по запомнившимся словам: «Репортаж с петлей на шее». Прошу провести исследовательскую работу и найти сходство в поэтическом творчестве этих двух великих поэтов– героев. Так ребята узнают имя чешского героя Юлиуса Фучика, и оба имени встают в один ряд, как символ беспримерного подвига.

В девятом классе,изучая тему любви в творчестве А.С.Пушкина и М.Ю.Лермонтова, мы отводим ей отдельный урок. Весной каждого года, говоря о Мусе Джалиле, в девятом классе этой теме я тоже отво-

жу один час и обращаю внимание ребят на то, каким замечательным отцом, сыном и мужем был этот человек. В ходе беседы зачитываем стихи, посвященные поэтом любимой матери, дочери Чулпан, жене Амине: «Когда она росла», «Прощай, моя умница», «Моей дочери Чулпан», «Праздник матери» и др. Знакомимся с письмами, написанными поэтом с фронта. Каждое слово, произнесенное поэтом в стихах или письмах, прорываясь сквозь годы, зажигает в сердцах ребят дух патриотизма, увековечивая в их душах память о поэте-герое Мусе Джалиле.

Тема *веры* в грядущее *торжество светлого дня* включена мной в программу *десятого класса.* Она изучается накануне дня Победы. Рассказываю ребятам о том, что в стенах Моабита поэт не переставал верить в то, что враг будет разбит, и уже тогда в прошедшем времени писал стихи о войне и мирном строительстве после неё: «Цветы», «После войны» и др. Так велика была его вера в торжество дня Победы.

В старших классах уроки, посвященные Мусе Джалилю, уже как бы итоговые, обобщающие, и связаны они со всем циклом творчества поэта.

Готовясь к этой научно-практической конференции, мы очень долго обсуждали темы наших выступлений. Хотелось, чтобы ребятам было интересно вести исследовательскую работу.

Хотелось бы, чтобы эта работа не ограничивалась лишь тем, что в этом году юбилей поэта-героя, так как самоотверженность и патриотизм татарского поэта-героя Мусы Джалиля должны стать образцом мужества для всех, особенно для подрастающего поколения.

«МУСА ҖӘЛИЛ – ИҖАТ ҺӘМ БАТЫРЛЫК ҮРНӘГЕ»

(Дәрестә һәм дәрестән тыш чараларда Муса Җәлилнең тормыш юлын һәм иҗатын өйрәнүдә эш тәҗрибәсе белән уртаклашу)

Мөхаҗиева Гөлзирә Хаҗи кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
мәктәпнең туган якны өйрәнү музее җитәкчесе,
Азнакай шәһәре 7 нче гомуми белем бирү мәктәбе

Мин, Мөхаҗиева Гөлзирә Хаҗи кызы Азнакай шәһәренең № 7 нче урта мәктәбенең югары категорияле татар теле һәм әдәбияты укытучысы, мәктәпнең туган якны өйрәнү музее җитәкчесе. Эш стажым 30ел.

Безнең мәктәп 1990 елда ачыла. 1996 елдан коллектив, балаларны туган якның тарихын, мәдәниятен, табигатен өйрәнү максатыннан «Чатыртау» программасы буенча эш башлый. Җыелган материаллар нигезендә мәктәптә музей почмагы булдырыла. 2004 елдан туган якны өйрәнү музей почмагы белән җитәкчелек итү вазифасы миңатапшырылды. 2005 елда махсус кабинет бирелде. Музей советы җитәкчелегендә укучылар, бигрәк тә «Туган як гореф-гадәтләре һәм традицияләре» берләшмәсе әгъзалары музейны экспонатлар белән тулыландыру, туган якның тарихын, мәдәниятен, табигатен өйрәнү максатыннан күптөрле эш алып барды.

«Мәктәп музейларының патриотик тәрбия бирүдә роле», «Мәктәп музейлары тарихы республика һ.б.конкурсларда призлы урыннар алуга ирештек.

Нәтиҗәдә 2006 елда «Мәктәп музее» статусы, 2013 елда Россия Федерациясенең «Туган якны өйрәнү музее» статусы алдык. (Свидетельство № 11870 от 29.09.2013г.) (2нче слайд)

Музей экспозицияләре арасында экспонатларга, истәлекләргә, кульязмаларга, эзләнү эшләренә, стендларга, фото-видео материалларга һ.б. иң бае – Бөек Ватан сугышына багышланганы...

Төп өлеш.М.Җәлилнең иҗаты һәм тормышы – патриотизмның иң зур үрнәге. Шуны истә тотып, Бөек Җиңүнең 60еллыгы алдыннан Герой-шагыйрь Муса Җәлилгә багышланган стенд булдырылды. (3нче слайд). Музей җитәкчесе һәм, бигрәк тә татар теле һәм әдәбияты укытучысы буларак, шагыйрьнең иҗаты, тормыш юлы, көрәштәшләре буенча укучылар белән берлектә эзләнү эшләре алып бару һәм аның патриотик язмышын пропагандалау буенча байтак эшләр башкарылды. Шагыйрьнең 100 яшенә, материаллар күбәю сәбәпле, «Җиңүгә 70ел» экспозициянең аерым бүлеге итеп оештырылды. Бу булек патриот-шагыйрь М.Җәлилнең 110 еллыгына тагы да киңәйтелде һәм баетылды...

Башлангыч класс укучылары белән балалар өчен язган шигырьләрен сәхнәләштерү, җырларын («Күке», «Чишмә», «Әтәч», «Карак песи»һ.б) өйрәнүне оештырам, «Күрсәт әле, үскәнем» кебек җырлы уеннарны үткәрәм, рәсемгә оста булганнарга иллюстрацияләр ясарга тәкъдим итәм. 5класс укучылары, бик рәхәтләнеп, «Кызыл ромашка», югары класслар «Ана бәйрәме» һ.б әсәрләрен сәхнәләштерәләр.

Йомгаклау. Муса Җәлилнең тормышы һәм иҗаты буенча үткәрелгән әдәбият дәресләре, оештырылган барлык чаралар, ягъни шагыйрьнең иҗатын, героик язмышын пропагандалау аның үрнәгендә укучыларда патриотик интернациональ хисләр һәм өлкән буын кешеләренә хөрмәт тәрбияләргә, милли үзаң үстерергә ярдәм итә.

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ М.ДЖАЛИЛЯ И ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ.

Мартынычева Гульфира Мисхатовна,
учительтатарского языка и литературы,
МБОУ «СОШ №1» г.Альметьевск

Происходящие в нашей стране политические и социально-экономические преобразования обострили актуальность задач формирования у подрастающего поколения гражданского самосознания, высоких нравственных, морально-этических качеств, среди которых особое значение имеет патриотизм, гражданственность.

Патриотизм – сложная черта и включает в себя такие качества как любовь к Родине, любовь к малой родине, чувство гордости за свой народ. В то же время в условиях многонационального государства важно формирования гражданско-социальной позиции. Для этого необходимо воспитывать у школьников чувство гордости за исторические и культурное наследие своего региона, приобщать их к изучению национальной культуры и народного искусства, прививать глубокое уважение к своему народу...

Одним из наиболее показательных мероприятий, демонстрирующих специфику личностно-деятельностного подхода при формировании патриотического мировоззрения учащихся, является декада «Джалиль и джалильцы». Она проводится в рамках месячника «Военно-патриотического воспитания».

На одном из первых этапов подготовки декады перед учащимися ставится следующая задача: найти и изучить материал о жизни и творчестве героя-поэта Мусы Джалиля. Решение данной задачи способствует не только углублению знаний в области литературы и истории, но также развивает аналитические способности, умение общаться друг с другом во внеурочной деятельности, навыки совместной работы. Ребята активно включаются в поисковый процесс: из различных источников находят материалы, характеризующие жизнь той исторической эпохи, записывают музыку времён Великой Отечественной Войны, знакомятся с творчеством и личной перепиской Мусы Джалиля. Учащиеся открывают для себя многогранный талант поэта, который не только писал стихи, но и прекрасно рисовал.

Данная деятельность учащихся позволила перейти ко второму этапу работы – посещение музеев, библиотек, всевозможных выставок,

где выступают поэты, писатели, интеллигенция города, победители школьных конкурсов чтецов. Важно, что учащиеся уже подготовлены к восприятию новой информации, имея определенный теоретический «багаж» по изучаемой проблеме, что способствует более полному пониманию жизни и творчества Джалиля.

Третий этап данного мероприятия включает в себя подготовку и проведение литературно – музыкального вечера, посвященного поэту. Для подготовки и написания сценария литературно-исторического вечера создается творческая группа, которая разрабатывает и готовит презентацию, подбирает стихи и музыкальное сопровождение, пишет сценарий мероприятия.

Актуальность изучения духовного наследия жизни и творчества выдающегося поэта-антифашиста сегодня неоспорима. Так как это способствует

– воспитанию и дальнейшему развитию гармоничной личности;

– приобщению к духовно-нравственным и культурным ценностям...

В завершение выступления, хочу перечислить различные виды деятельности по организации изучения творческого наследия поэта и организации учебно-воспитательной работы...

Поэзия Мусы Джалиля, одухотворенная высокими человеческими идеалами, наполненная горячей любовью к людям, нашла дорогу к миллионам сердец. Его стихи, его смерть-это великий подвиг.

В Казани Мусе Джалилю поставлен памятник. Вот что сказала сестра поэта Х.Джалилова об этом памятнике: «…стоит Муса, подняв голову, гордый, величественный в своей непокорности, всем своим существом стремящийся к свободе. Горящие глаза его устремлены вдаль…».

В одном из стихотворений он писал: «Цель-то жизни в этом и заключается: жить так, чтобы и после смерти не умирать…». Действительно, даже после смерти поэт продолжает жить, жить в своих бессмертных стихах.

ТАМЧЫ – ШОУ «БЕЗ МУСА ҖӘЛИЛНЕ БЕЛӘБЕЗМЕ?»

Фазлыева Гөлфия Соббух кызы,
башлангыч сыйныф укытучысы,
Сарман муниципаль районы
Сарайлы төп гомуми белем бирү мәктәбе

Максат:

Герой шагыйрьнең тормышы, иҗат юлы һәм җәлилчеләр белән якыннан танышу;шагыйрьнең иҗатына карата кызыксыну уяту...

Укычыларда кыюлык, батырлык, туган илгә бирелгәнлек, аны саклый белү сыйфатлары;үзара дуслык, ярдәмләшү хисләре тәрбияләү.

Җиһазлау: М.Җәлил портреты, шагыйрь турында әйтелгән сүзләр язылган плакат, китаплар күргәзмәсе, компьютер, слайдлар, һәр командага өстәл, бубиннар, фишкалар.

Кичә барышы.

А.б.: – Кадерле укучылар, хөрмәтле кунаклар һәм укытучылар! Һәр милләттә исеме телгә алынуга ук ихтирам уята торган шәхесләр була. Муса Җәлил әнә шундыйларның берсе. Без бүген халкыбызның легендар шагыйре Муса Җәлилнең 110 еллыгы уңаеннан оештырылган «Тамчы – шоу» бәйгесенә җыелдык.

Кичәбезне «Муса Җәлил» җыры белән башлап җибәрәбез.

А.б.: – Хәзер, дуслар, көч сынашыйк,
Кыюлар алга чыксын.
Һәр укучы «Тамчы – шоу»да
Зирәклеген, тапкырлыгын,
Булганлыгын күрсәтсен!

Уенда катнашучы укучыларны бирегә чакырабыз. Сез тартмадан төсле фишкаларны аласыз һәм шулай итеп, ике командага бүленәсез. Командагызга исем, командир сайлагыз һәм девиз әзерләгез.

Беренче команданың исеме – **«Дуслык»,** икенче командабыз – **«Татулык»** булыр.

– Ә хәзер, хөрмәтле укучылар, безне үзегез белән таныштырып китмәссезме икән? (укучылар үзләре белән таныштыралар)

А.б.: – Рәхмәт, балалар. Бүгенге уенның хөкемдарлары белән дә танышып узыйк әле. (жюри әгъзалары белән таныштыру)

А.б.: – Балалар, уеныбыз күңелле башланып китсен өчен командалар бер-берсен сәламләсен иде. Рәхмәт, укучылар.

А.б.: – Бәйгебезне башлап җибәрәбез. (слайдта I тур) Беренче турның девизы – «Батыр – берне, белемле меңне егар»

I тур сораулары

А.б.: М.Җәлил кайчан һәм кайда туа? (1906 нчы елның 15 нче февралендә Оренбург өлкәсе Мостафа авылында туа)...

А.б.: – Молодцы, укучылар! I турга нәтиҗә ясау өчен сүз жюри әгъзаларына бирелә.

А.б.: – Әйдәгез, бераз ял итеп алыйк. 3 сыйныф укучылары М.Җәлилнең «Карак песи» җырын тәкъдим итә.

А.б.: – Уеныбызны дәвам итәбез. (слайдта II тур)

– **II тур биремнәре** белән танышабыз. Беренче бирем – «Шигырьне таны» дип атала. Аудиоязмадагы шигырьләрдән өзекләрне тыңлап, М.Җәлилнең кайсы шигыреннән икәнен әйтергә кирәк.

(1 – «Әтәч», 2 – «Бишек җыры», 3 – «Күке», 4 – «Чәчәкләр»)

А.б.: – Ә хәзер алдагы бирем белән танышып китик. (слайдта рәсем) Рәсемнәрне игътибар белән карыйбыз һәм сорауга җавап бирәбез.

1 нче рәсемдә Мостафа авылындагы М. Җәлил музееннан күренеш күрәсез. (слайдны япкач, сорау бирелә)

– Әлеге рәсемдә өстәл өстендә нәрсә бар иде? (самовар)

2 нче рәсемдә Харис Якуповның «Хөкем алдыннан» картинасын күрәсез.

– Картинада ничә кеше сурәтләнгән?

А.б.: Молодцы, укучылар! II турга нәтиҗә ясау өчен сүз жюри әгъзаларына бирелә.

А.б.: – Бераз ял итеп алыйк әле. «Сәгать» җыры. Башкара 2 нче класс укучылары.

А.б.: - Бәйгебезне дәвам итәбез. III турга күчкәнче, экранга карагыз әле. Бу хәрефләрдән нинди сүз төзеп була икән? (батырлык)

Ә сезгә мондый бирем: 1 минут эчендә яңа сүзләр уйлыйсыз. Башладык.

А.б.: – Булдырдыгыз, балалар! III турга нәтиҗә ясау өчен сүз жюри әгъзаларына бирелә. Җиңүчеләр хөрмәтенә «Бакчачы» шигыре яңгырый.

– Ярышыбызны дәвам итеп, IV турга күчәбез. «Командирлар ярышы» – сорауларга тиз генә «әйе» яки «юк» дип җавап бирәсе.

Командирларга сораулар

«Дуслык» командасына:

1.М.ЖәлилМостафа авылында туган. (әйе)

2. М.Җәлилнең беренче шигыре «Бәхет» (әйе)

3. М.Җәлилнең кызының исеме Йолдыз (юк)
4. «Кызыклы шәкерт» Муса Җәлилнең шигыре. (юк)
5. А.Алиш Муса Җәлилнең көрәштәше. (әйе)
6. Казанда М.Җәлил һәйкәле бар. (әйе)
7. М.Җәлил Бөек Ватан сугышында катнаша (әйе)
8. М.Җәлил 27 ел яши (юк)
9. «Карак песи» шигыре көйгә салынган. (әйе)
10. М.Җәлил герой-шагыйрь (әйе)

«Татулык» командасына:

1. Муса Җәлил 1906 нчы елның 15 нче февралендә туган. (әйе)
2. Муса Җәлил беренче бала булып дөньяга килгән. (юк)
3. «Эшкә өндәү» М.Җәлил шигыре. (юк)
4. Муса «Кызыл ромашка» шигырен язган. (әйе)
5. Муса «Хөсәения» мәдрәсәсендә укыган. (әйе)
6. «Су анасы» М.Җәлил әкияте. (юк)
7. Зиннәт Хәсәнов Муса Җәлилнең көрәштәше. (әйе)
8. Казанда Муса Җәлил исемендәге опера һәм балет театры бар. (әйе)
9. Муса җәлил сугыштан кайта. (юк)
10. М.Җәлилнең төрмәдә язган шигырьләр җыентыгы «Моабит дәфтәрләре». (әйе)

А.б.: – Жюри әгъзалары IV турга нәтиҗә ясап алсын әле.

– Кадерле балалар, герой шагыйребез Муса Җәлилнең иҗатына һәм тормышына багышланган интеллектуаль уеныбыз ахырына якынлашты. Гомуми нәтиҗә ясап, җиңүчеләребезне билгеләгәнче, шагыйрьнең «Җырларым» шигыренә язылган җырын тыңлап үтик әле.

– Рәхмәт. Ә хәзер йомгаклау өчен сүз жюри әгъзаларына бирелә.

Җиңүчеләрне бүләкләү.

ИГРА «ПОЛЕ ЧУДЕС» НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ ПО ТЕМЕ «МУСА ДЖАЛИЛЬ»

Зарипова Гузель Аминовна,
учитель английского языка
МБОУ «Большенуркеевская
средняя образовательная школа»
Сармановского района

Цели: актуализация знаний по теме «Муса Джалиль»...

Оборудование: вращающийся круг с указательной стрелкой, по-

верхность которого разделена на равные доли (секторы), означающие определённое количество баллов (5,10,15,20 и т.д.). Среди них есть сектор «+» (игрок имеет право открыть любую букву в заданном слове на классной доске) и сектор «приз» (возможность игроку взять приз или продолжить игру).

- карточки с буквами, которые крепятся на доску обратной стороной.
- призы.
- музыкальное оформление.
- презентация «Страны мира»

Ход игры:

Mistress : Good morning, dear boys and girls! I am happy to see you in our popular game «FIELD OF WONDERS». And I am the Mistress of the ceremony. The theme of the game is about one of the famous poets of tatar literature. Look at his portrait and try to guess his name.

Pupils: Musa Dzalil.

Mistress : Yes, you are right. Now listen to the rules of the game! You should turn the circle and get points. If your sector is «plus», you can open any letter in the world you like. If your sector is «prize» you can either take the prize or continue the game. Sector 0 (nil) – you miss your turn. You have to name the letters and try to guess the word. The winner is the pupil who will guess the whole word.

So let's start!

The first round.

Mistress: We have guests from different parts of our world.

Let'sgreetthem. (Все хлопают, приветствуя участников.)

Glad to see you at our game. Please, introduce yourself?

(участники – первая тройка рассказывают о себе).

P_1: Hi! My name is Nick Roebuck. I am from Wales. Wales is a part of Great Britain. It is a country of lakes and mountains. The Wales Valleys are wonderful. There are many daffodils in Wales Valleys. Daffodil is the symbol of Wales. It's capital is Cardiff. (СлайдобУэльсе)

Mistress: Thank you very much. Now listen to the task for the first round. In 1941 Musa Dzalil was drafted into the army. He fought in the Leningrad and Volkhov fronts and was the correspondent for the newspaper.

Question: What was the name of this newspaper? («**Courage**»)You have to guess the word of 7 letters.Turn the drum. You've got 5 points. Name the letter, please.

(Участникигрыназываетбукву. Если ошибается, ход переходит ко второму участнику).

Mistress: It's your turn now. Where are you from?

P2. Hello, everybody. My name is Marina Smirnova. I am from Russia. Russia is the biggest country in the world. It is rich in gold, silver and other minerals.

Mistress: Thank you. Will you turn the drum, please? You are lucky! **Sector +.** You have the right to open any letter you like. Which letter would you like to open? Is it the first one? Ok! Let's open the first letter («O»). Now look attentively. Can you guess the word? No? Then turn the drum and name the letter.

P3. Hi! My name is Becky White. I am from Scotland. (СлайдоШотландии). Scotland is famous for its wonderful castles, mountains and lakes. The Scots like to sing and dance very much.

Mistress. Thankyouverymu (Участник называет следующую букву)

Mistress: Will you spin the top, please? How many points are there? The arrow shows 50 points. Congratulations! Name the letter, please. Can you guess the word? Yes, you are right. You are the winner of the first round.

T: Now all participants of the first round will get little prizes.

(Участникам первого раунда вручают мини-призы

The second round

Mistress: I declare the second round of our game. Dear guests, will you introduce yourself?

P_4: Hi! My name is Rustam Hadiev. I am from Tatarstan. Tatarstan is rich in oil, black and brown coal, mineral waters and medical muds.

Mistress: Thank you. Now listen to the task for the second round. Musa Dzalil took part in the World War II and in 1942 he was captured. In what city was a prison where Musa Dzalil was executed ? (**Berlin**)

(P5: Hi! My name is Jack Brian. I am from Australia. The symbol of my country is a Kangaroo. This Kangaroo is a present for you. (СлайдобАвстралии)

Участники крутят барабан и угадывают буквы).

Mistress: That's right. We have the letter «N» in this word (or: No, it's a pity we have no letter in this word);

P6. Hi. My name is Roy Conrad. I am from Canada. The capital of Canada is Ottawa. The maple leaf is the official emblem of Canada.

Mistress: Thank you. Will you turn the drum, please?

Sector 0 (nil) – you miss your turn.

Mistress r: Do you remember the task? Name the letter please.

P: No, I refuse from the prize (or yes, I'll take the prize).

Mistress r: Shall we bargain with you?

P: No (or yes, let's try).

Mistress r: 50 points for the prize (or a «4»). Do you agree?

P_6: No, I'll take the prize.

The third round

Mistress: I declare the third round of our game. Dear guests, will you introduce yourself?

P7: My name is Jack Frost. I am from the USA. America is famous for its skyscrapers. Jeans first appeared in America. Now my friends will present their dance.

Mistress: Thank you. Listen to the task for the third round. When Musa Dzalil was in prison, he continued writing poems. His poems are stored in Moabit Notebook. In this notebook he wrote: «««I am a poet Musa Jalil, imprisoned in Moabit prison, which brought political charges, and probably will soon be shot. If someone from the Russian gets the record, let me say hello from fellow – writers in Moscow, informed the family «. Name the man who brought Moabit Notebook. (**Timmermans**)

P_8: Hi! My name is Adam Cloth. I am from New Zealand. The capital is Wellington. New Zealand is famous for its beautiful nature-mountains and lakes, forests and beaches.

(Участники крутят барабан и угадывают буквы).

Mistress : Thank you. Our last participant is from England. Will you introduce yourself?

P_9: Hi! My name is Fred. I am from England.

Mistress: Thank you. Now turn the drum please. Nametheletterplease (Участник крутит барабан, угадывает слово). Can you guess the word? You've guessed the word – Open the letters, please. You are the winner of the third round. My congratulations! Let's count the points of the winner. You have got 150 points. Here is the list of prizes. What do you want for your points?

The winner: I'd like to have:

Mistress: Well, you may have them. Now what's your decision? Will you play a super game or not?

Winner: I'll play a super game.

The super game

Mistress: Now we'll choose your prize. Here are the names of the prizes

for the super game. Now listen to the task for the super game. What does the name Musa mean? You can name only 2 letters and then guess the word. Guess the word.

(Участникотгадываетслово)

That’s right! You’ve guessed absolutely. (**wise).** You’ve won the game and the super prize is yours.

(Or: it’s a pity, you’ve lost the game. But still you are the last winner.)

Congratulations. Thank you for the game.

ХӘСӘН ТУФАН ИҖАТЫНДА МУСА ҖӘЛИЛ ТЕМАСЫ

(Әдәбият дәресләре өчен өстәмә материал)

Шәйдуллина Рәзилә Арслангали кызы,
Казан шәһәренең 62нче мәктәбе

Х.Туфан-татар әдәбиятының үсеш-үзгәрешен, тема һәм заман проблемаларын чагылдырган язучыларыбызның берсе.

Ул гомере буена хакыйкать өчен көрәшүче авторларыбыздан. Әдип иҗатында даими рәвештә иҗтимагый-сәяси проблемалар, заман үзгәрешләре кебек мөһим мәсьәләләр күтәрелә. Ул заман кешеләрен, чорга хас үзенчәлекләрне эвалюцион үзгәрештә сүрәтли. Әдип тормышны бизәмичә, кешеләрнең катлаулы язмышларын шомартмыйча яза.Ул символлар, читләтеп әйтү мөмкинлекләрен уңышлы кулланып, хакыйкатьне тасвирлауның кулай ысулларын таба. Шигырьләренең күбесендә совет хакимияте шартларында шәхес ирегенең чикләнүе үзәк урынны алып тора.

Х.Туфанның М.Җәлил һәм җәмилчеләр истәлегенә багышлап язылган лирик әсәрләре дә әнә шундыйлардан. Нигездә алар сугыш темасына карыйлар.

«Чәчәк сибелә җилдә» (1947) шигырендә М.Җәлилнең геройларча һәлак булу күренеше тасвирлана. Әсәрдә автор-хикәяләүче үзәктә тора. Лирик геройны атарга алып баралар, әмма аның күңелендә үлем түгел, ә табигать белән соклану урын алган.Дошманнарның аны яшерен генә юк итү максаты тормышка ашмый: ай лирик геройның соңгы юлын яктырта; җил-юлына чәчәк сибә; «үтерәләр бит кешене» дип, урман үкереп куя; бәхилләшеп калыйм дигәндәй, офыктан кояш килеп чыга. Лирик геройның гүре дә ялгыз, салкын кабер түгел:

Уйлады ул:
- «Шулай яшерен үлгәч,
Кем белсен, – дип, – соңгы хәлемне?..
«Үксеп искән җилдә чәчәк сибелә,
Чәчәк күмә
Яңа каберне... (2,296)

Шулай итеп, фашистлар шагыйрьнең үлемен яшерергә торышсалар да батыр эзссез югалмый, аның шаһитлары кала. Үлемгә хөкем ителгән геройның бөтен гаебе – туган иленә тугры калуында.М.Җәлилнең нәфрәт белән фашистларга: «Башыма төшә фашист, минем җаным шунда, башымда», – дип әйтүе, аның какшамас рухын күрсәтә. Шул рәвешче шагыйрь лирик геоойның батырлыгын, бөеклегенраслый.

«Моабитны күрдем төшемдә» (1947) шигырендә автор җәлилчеләрне искә төшерә, аларның кылган батырлыкларының, кан белән диварларга язып калдырган сүзләренең хәтердән ягалмаячагын искәртә. Шунысын да әйтеп китергә кирәк әсәрдәге вакыйгалар агышы лирик геройның күргән төше аша бирел. Биредә төш аламы авторның үзенең фикерләрен бирү өчен кертелә. Ягьни төштә күргәннәрнең өндә булуы искәртелә. Гомумән, төш мәдәничт тарихында традицион алымнарның берсе. Һәр оста әлеге алымны үзенчә кулланып, яңа мәгьнә сала. Әдәбият сигимволик, мифологик киңлеккә йөз тоткан дәверләрдә төш һәм башка шундый тирән сурәтләү чараларына игътибар арта. Х.Туфанда шушы алым ярдәмендә фашистларның ерткычлыгын күрсәтү белән ул совет хакимиятенең җинаятьчел сәясәтен ачып бирә. Халыкның ирексезлегенә басым ясала. Тимер тәрәзәләр, йозаклы ишекләр барысы да шуңа ишарә итәләр. Әлеге тема Х.Туфанның «Ә җир барыбер әйләнә!» шигырендә дә яктыртыла. «Моабитны күрдем төшемдә » дән (1947) аермалык буларак, монда ил күләмендә барган ерткычларга карата халыкның карашы ачык чагыла. Халыкның үзенең каһарман улларының исеме, кылган батырлыклары киләчәк буыннарга тапшырылуы сурәтләнә. Көрәшчеләрнең үтереләү белән генә халыкны юк итеп булмавы әйтелә:

Галилейны, безнең Җәлилләрне
Хет –ас, хет– кис, алда, хәйләлә, -
Җир өйләнә барыбер, инквизитор! -
Коммунизм ягына әйләнә! (2, 222)

Мондый әсәрләр Х.Туфан иҗатында тирән фикерле, тәэсирле, үтемле булып торалар. Х.Туфанның күпчелек әсерләрендәге сыман

биредә дә аның шәхси кичерешләре, аянычлы язмышы урын ала. Шунысын әйтеп китү кирәк, табигать сурәтенә мөрәҗәгать итеп, автор шәхес рухын, хис– кичешләрен, үлем белән үлемсезлекне бирә. Алга таба бу тема язучының соңгырак чор иҗатында үстерелә. «Россияннар » (1956), «Без уникәү идек » (1961) кебек шигырьләре М.Җәлил һәм аның иптәшләренә, сугыш темасына карыйлар. Аларда җәлилчеләр кылган батырлыкларның очраклы хәл булмавы искәртелә. Татар халкының улларының күпчелеге шундый батырлыкларга сәләтле булуына басым ясала.

Биредә автор халык рухына, аңа хас булган сыйфатларга таянып эш итә. Язучының дөньяга карашы, чорның иҗтимагый вакыйгаларына мәнәсәбәте тулы кузаллана. Шуларны тасвирлавы белән Х.Туфан иҗаты бугенге чор язучыларына үрнәк булырлык. Әсәр татар халкының азатлык турындагы уйларына барып тоташкан.

Гомумән, М. Җәлилгә атап язылган әсәрләрендә Х.Туфан сугыш башлаучыларның вәхшилеген генә ачуны, фаш итүне генә максат итеп куймый, ә гомуми проблемаларны күтәрә. Аларда шагыйрьнең шәхси язмышы, фаҗигасе ачыла.

Дәһшәтле сугыш чорына туры килгән халыкның рухи халәтен ача. Ул алып килгән фаҗигаләрнең кеше тойгыларына тәэсирен тасвирлый. Психологиясенә ни рәвешле тәэсир итүенә, чагылыш табуына игътибар итә. Әдип тормышны бизәмичә, кешеләрнең катлаулы язмышларын шомартмыйча яза. Шул ук вакытта, ул символлар, читләтеп әйтү мөмкинлекләрен уңышлы кулланып, хакыйкатьне тасвирлауның кулай ысулларын таба.

Әдәбият

1. Гыйнетдинов М.В. Дөреслеккә ирешү юлында / М.В.Гайнетдинов – Казан.

2. Туфан Х.Сайланма әсәрләр: ике томда / Х.Туфан. – Казан: Татар. Кит. Нәшр., 1974. – 1т. – 352 б.

3. Туфан Х. Әсәрләр: биш томда / Х.Туфан.– Казан: Татар. Кит. Нәшр., 2007. – 1т.– 478 б.

ҖЫРЫМ КАЙТТЫ ТУГАН ИЛЕМӘ

(1-4 нче сыйныфлар өчен Герой – шагыйрь Муса Җәлил иҗатына багышланган уен-сәяхәт)

Шамгунова Роза Рафаил кызы,
2 нче сыйныф укытучысыМБББУ
«Иске Кәшер урта гомуми белем бирү мәктәбе»
филиалы Сарайлы төп гомуми белем бирү мәктәбе

Максат:

1. Герой-шагыйрь Муса Җәлил тормыш юлы һәм иҗаты турында булган белемнәрне системага салу...

Җиһазлау: презентация, 1,2,3,4 цифрлары язылган сигнал карточкалары, «Җырларым» язмасы

Хәерле көн, укучылар! Бүгенге бәйрәмебез татар халкын бөтен дөньяга таныткан, һәр милләт кешесендә үзенә карата хөрмәт, соклану хисләре уяткан, зур батырлыгы өчен Советлар Союзы Герое исеме бирелгән, әдәбият һәм сәнгат өлкәсендә аеруча күренекле казанышлары өчен Ленин премиясе белән бүләкләнгән, халкыбызның сөекле улы, сезнең яраткан шагыйрегез Муса Җәлилгә багышлана. Муса Җәлилнең тууына быел 110 яшь тула. Сыйныф сәгатьләрендә без Муса Җәлил һәм аның көрәштәшләре турында сөйләштек, шигырьләрен укыдык, ятладык.

Кадерле укучылар, мин сезне Муса Җәлил эзләре буйлап сәяхәткә чакырам. Сәяхәтебез ялыктырмасын, кызыклы һәм мавыктыргыч булсын өчен миңа сезнең ярдәмегез кирәк.

Уен-сәяхәтебездә сораулар биреләчәк, ә җавапларны һәрбер укучы саннар язылган карточкалар белән күрсәтә. Дөрес җавапларга йолдыз бирелә. Иң күп йолдыз җыйган укучы җиңүче була.

Рәсемдә 4 шагыйрь күрсәтелгән. Без ул шагыйрьләр һәм аларның әсәрләре белән таныш. Шулар арасыннан Муса Җәлилнең портретын күрсәтегез.

1 2 3 4

А. Алиш А.С.Пушкин М.Җәлил Г.Тукай

(укучылар үзләре сайлаган шагыйрь портреты астындагы сан язылган сигнал карточкасын күтәрәләр)

Муса Җәлил кайчан туган?

1 2 3 4

26 апрель 15 февраль 30 февраль июнь

1886 ел 1906 ел 1906 ел 2000 ел

Муса Җәлилнең туган җирен атагыз

1 2 3 4

Арча районы Башкортстан Оренбург өлкәсе Казан шәһәре

Кушлавыч авылы Уфа шәһәре Мостафа авылы

Әйе, укучылар, Муса Җәлил 1906 елның 15 февралендә Оренбург өлкәсе Мостафа авылында урта хәлле крестьян гаиләсендә, этисе Мостафа ага белән әнисе Рәхимә апаның алтынчы баласы булып дөньяга килә. Муса кечкенәдән үк бик тырыш, аңлы, белем алырга омтылучан бала була. 13 яшендә «Бәхет» дигән беренче шигыре «Кызыл йолдыз» газетасында басыла. басылып чыга.

Балалык һәм яшьлек еллары бик тиз үтә. Муса Җәлил Казан, Мәскәү шәһәрләрендә укый, җаваплы урыннарда эшли. Аның да өзелеп сөйгән гаиләсе, нәни кызчыгы, яраткан дуслары була.

М. Җәлилнең кызының исеме ничек?

1 2 3 4

Чулпан Йолдыз Зөһрә Венера

Ләкин тыныч күкне болыт каплый. 1941 елның 22 июнь таңында илебезгә немец илбасарлары басып керә.Туган илен өзелеп яраткан Муса Җәлил дә үз теләге белән сугышка китә. Яраланган М.Җәлил дошманнар кулына әсирлеккә эләгә. Фашист әсирлегендә М.Җәлил 791 фаҗигале көн һәм төн үткәрә. Бу көннәрдәге төрмә авырлыкларын, сагыну газапларын сөйләп бетерерлек кенә түгел. Шагыйрь үзенең хисләрен шигъри сүзләргә салган. Муса Җәлилнең тоткынлыктагы тормышын искә төшерик әле.

Фашист әсирлегендә Җәлил кем белән очраша?

1 2 3 4

Г.Тукай Ф.Кәрим Г.Ибраһимов А.Алиш

Безнең якташыбыз, Сарман районы Иске Кәшер авылы егете, Муса Җәлилнең көрәштәше

1 2 3 4

Гайнан Зиннәт Хәсәнов Абдулла Баттал Фоат Булатов

Кормаш

М.Җәлилнең Ленин премиясенә лаек булган җыентыгы

1 2 3 4

«Шүрәле» «Шигырьләр» «Кечкенә дусларга» «Моабит дәфтәре»

Озын юллар үтеп безнең илгә кайткан «Моабит дәфтәрләре» җыентыгында Муса Җәлилнең фашистлар тоткынлыгында иҗат иткән 93 (94) шигыре тупланган. Сезнең сыйныфташларыгыз берничә шигырь-

не ятлады. Әйдәгез, шуларны тыңлап үтик. («Бакчачы», «Чәчәкләр», «Дару», «Кызыл ромашка» һ.б шигырьләре тыңланыла).

«**Моабит дәфтәрләре**» – Татарстан Республикасы Милли музее фондларында саклана торган кыйммәтле әдәби һәм тарихи истәлек.

1944 нче елның февралендә Җәлил һәм аның көрәштәшләренә Дрезден шәһәрендә хөкем була. Империя суды аларны «дәүләткә каршы җимерү эше» алып баруда гаепләп үлем җәзасына хөкем итә. Үлем карары 1944 елның 25 августында тормышка ашырыла.Җәлил һәм аның 10 иптәшенең гильотинада башлары киселә.

М.Җәлилнең күп шигыре киләчәк буынга, ягъни безгә атап язылган. Ул шигырьләренең озын гомерле булуын теләгән. Аның теләге кабул булды.

Әсәрләре дә, Муса Җәлилнең исеме дә үлемсез. Ул иҗат иткән шигырьләргә көйләр язылган, Либреттолары сәхнәдән төшми уйналына.

М.Җәлилнең исеме ничек мәңгеләштерелгән?

Казандагы Татар дәүләт опера һәм балет театры аның исемен йөртә.

Төрле шәһәрләрдә Җәлил музейлары эшли.

Казанда Казан Кремле каршында һәйкәл куелган;

Әдәбият һәм сәнгать өлкәсендә эшләүчеләргә 1968 елдан М.Җәлил исемендәге премия бирелә;

Ә безнең Сарман районында М.Җәлил исеме ничек мәңгеләштерелгән?

Сарайлы авылыннан ерак түгел төзелгән бистәгә Җәлил исеме бирелгән;

Сарайлы авылының төп урамы Муса Җәлил исемен йөртә.

Укучылар, Муса Җәлил урамында кайсыларыбыз яши? (җаваплар. Беренче сыйныф укучыларының урам исемен белүләренә игътибар итәргә)

Кадерле укучылар, бүгенге сыйныф сәгатебез татарның мәшһүр улы Муса Җәлилгә багышланды. Йолдызларны санагыйк әле, бөек шагыйрь турында иң яхшы белүче кем икән? (нәтиҗә ясала).

Алдагы сөйләшүләрдә без бу теманы дәвам итәрбез. Хәзер сыйныф сәгатебезне М.Җәлилнең «Җырларым» җырын тыңлап йомгаклыйк.

МУСА ҖӘЛИЛ ТУРЫНДА ИСТӘЛЕКЛӘРНЕ 9 НЧЫ СЫЙНЫФ УКУЧЫЛАРЫН (ТАТАР ТӨРКЕМЕ) БРТНА ӘЗЕРЛӘНҮ ӨЧЕН КУЛЛАНУ ТӘҖРИБӘСЕННӘН

Шәйдуллина Чулпан Камил кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
Сарман муниципаль районы
Икенче санлы Җәлил
урта гомуми белем бирүмәктәбе

Эш башкару өчен күрсәтмә

Бердәм республика тесты материалларының барлык бүлекләрендәге биремнәрне үтәү өчен, 2 сәгать 30 минут (150 минут) вакыт бирелә. Бу вакыт эчендә укучылар 2 бүлектән торган эшне башкарып чыгарга тиеш.

Беренче бүлек 20 биремне (1 – 20) үз эченә ала. Беренче бүлектәге биремнәр укылган текст нигезендә эшләнә.

1 – 20 нче биремнәрнең җавапларын эзлекле тәртиптә сүз (сүзтезмә), саннар ярдәмендә языгыз.

Хаталы җавап язсагыз, аны сызыгыз да янына дөресен язып куегыз.

Икенче бүлек шул ук текст нигезендә эшләнелә.

Икенче бүлектәге биремнәрне эшли башлаганчы, тәкъдим ителгән ике биремнең (21.1 яки 21.2) берсен генә сайлап алыгыз һәм дәлилле киңәйтелгән җавап языгыз.

Бу биремнәр кулланмада – махсус калдырылган буш юлларда, ә тест үтәү вакытында, җаваплар бланкында эшләнә.

Бердәм республика тесты материалларының барлык бүлекләрендәге биремнәрне үтәгәндә, орфографик сүзлектән файдаланырга рөхсәт ителә.

Биремнәрне үтәгәндә, карамаладан файдаланырга ярый. Шуны истә тотыгыз: карамаладагы язмаларыгыз эшне бәяләгәндә исәпкә алынмаячак.

Балларны бергә кушканнан соң, гомуми балл чыгарыла. Шуңа күрә мөмкин кадәр күбрәк биремнәргә дөрес җавап бирергә һәм күбрәк балл җыярга тырышыгыз.

Уңышлар телибез!

Текстны укыгыз һәм 1 – 20 биремнәрне үтәгез.

Муса турында

(1) Безнең Мостафа авылы бик матур елга буена урнашкан. (2) Бу кечкенә генә елга шактый тирән һәм балыклы. (3) Муса бала чакта буш вакытларын шул елга буенда уздырырга ярата иде. (4) Мин дә аның белән балыкка йөри идем. (5) Ул – кармаклар, мин селәүчән савытын тотам. (6) Тугайлыктагы тирәнрәк җиргә килеп туктыйбыз. (7) Кармакларыбызны әкрен генә суга салабыз<...> калкавычларны күзәтеп утырабыз.

(8) Менә беренче балыкны Муса тартып чыгара. (9) Аның турында кызыклы берәр нәрсәәйтмичә калмый иде ул. (10) Бу юлы да ярда ялтырап яткан кызылканат әллә нинди маҗараларга очраган икән! (11) Балык үзе белән булган хәлләрне безгә сөйләде дә бирде. (12) Муса табигатьне бик ярата иде. (13) Без еш кына ерак тегермәнгә бара торган идек. (14) Тегермән буасының суы мөлдерәмә тулы. (15) Як-якта куе әрәмәлек. (16) Елга яры буйлап исәпсез-хисапсыз чәчәкләр белән бизәлгән болынлык сузылып китә. (17) Аннан үзенә бертөрле матурлыкка төрелгән урман күренеп тора. (18) Муса әнә шул гүзәллеккә сокланып карый. (19) Аннары, куен дәфтәрен чыгарып, шушы бай табигать күренешен кәгазьгә төшерә.

(20) Балачакта ук алган тәэсирләр, батырлыкны күрергә омтылышы, тормышны кызык итәргә тырышу аның тормыш юнәлешен билгеләде. (21) Ул һәрчак беренче булырга омтылды. (22) Хәер, ул бүген дә беренче. (23) Бүген дә алда.

Зәйнәп Җәлилова истәлекләреннән

1 – 20 нче биремнәрне укылган текст нигезендә башкарыгыз. Җавапларны сүз (сүзтезмә) яки саннар белән языгыз. Һәр хәреф яки цифр аерым шакмакка язылырга тиеш. Сүзләр яки цифрлар, санап үтелгәндә, буш урынсыз, өтерсез һәм башка билгеләрсез языла. Җавапларны язганда буш шакмаклар калдырырга ярамый.

А1. Кайсы мәгълүмат түбәндәге сорауга җавап була ала?

Муса Җәлилнең фантазиягә бай булуы каян күренә?

1) Аннары куен дәфтәрен чыгара, шушы бай табигать күренешен кәгазьгә төшерә.

2) Муса әнә шул гүзәллеккә сокланып карый.

3) Менә беренче балыкны Муса тартып чыгара.

4) Аның турында кызыклы берәр нәрсәәйтмичә калмый иде ул.

А2. **Сынландыру** булган җөмләне табыгыз

1) Тугайлыктагы тирәнрәк җиргә килеп туктыйбыз.

2) Балык үзе белән булган хәлләрне безгә сөйләде дә бирде.

3) Кармакларыбызны әкрен генә суга салабыз, калкавычларны күзәтеп утырабыз.

4) Менә беренче балыкны Муса тартып чыгара.

А3. 11 нче җөмләдәге әйтелеше язылышына туры килмәгән сүзне табыгыз. Җавап: __________________

А4. 21 **нче җөмләдәге әйтелеше язылышына туры килмәгән сүзне табыгыз.** Җавап: __________________

А5. 3 нче җөмләдәге эшсезсүзенә **синоним** булган берәмлекне табып языгыз.

Җавап: __________________

А6. 14 нче җөмләдән **баш кисәкләрне** табып языгыз.

Җавап: __________________

А7. 5-7 нче җөмләләр арасыннан **тиңдәш кисәкләр булган җөмләнең номерын** языгыз.

Җавап: __________________

А8. 8-11 нче җөмләләрдән **тойгылы** җөмләнең номерын языгыз.

Җавап: __________________

А9.Аерымланган хәлгә бәйле куелган өтерләрнең номерын языгыз.

Аннары, (1) куен дәфтәрен чыгарып, (2) шушы бай табигать күренешен кәгазьгә төшерә (3).

Җавап: __________________

А10. Кереш сүзгә бәйле куелган **тыныш билгесенең** номерын языгыз.

Ул һәрчак беренче булырга омтылды. (1) Хәер,(2) ул бүген дә беренче. (3)

Җавап: __________________

А11. 5 нче җөмләдә ничә **гади җөмлә** бар? Җавапны сан белән языгыз.

Җавап: __________________

А12. 7 нче җөмләдә <...> тамгасы урынына кайсы **тыныш билгесе** куелырга тиеш? Җавапны сүз белән языгыз.1

Җавап: __________________

А13. 8-11 нче җөмләләрдән **инкярь** җөмләнең номерын языгыз.

Җавап: __________________

А14. **Тиңдәш кисәкләргә** бәйле куелган өтерләрнең номерларын языгыз.

Балачакта ук алган тәэсирләр, (1) батырлыкны күрергә омтылы-

шы, (2) тормышны кызык итәргә тырышу аның тормыш юнәлешен билгеләде. (3)

Җавап: ________________

А15. 13 нче җөмләдән *якын, кул сузымы гына* сүзләренә **антоним булган берәмлекне** табып языгыз.

Җавап: ________________

А16. 11 нче җөмләдән **зат алмашлыгын** табып языгыз.

Җавап: ________________

А17. Калын хәрефләр белән бирелгән фигыльнең төрен билгеләгез.

Ул һәрчак беренче **булырга** омтылды.

1) боерык фигыль

2) инфинитив

3) шарт фигыль

4) хикәя фигыль

А 18 10 нчы **җөмләдән кушма сүзне табып языгыз.**

Җавап: ________________

А19. **16 нчы җөмләдән [ы] авазы [о] лашып әйтелә торган сүзне табып языгыз.**

Җавап: ________________

А20. **12 нче җөмләдән төшем килеше кушымчасы ярдәмендә бәйләнгән сүзтезмәне табып языгыз**

Җавап: ________________

Барлык җавапларны, тестны үтәү өчен күрсәтмәдә әйтелгән тәртиптә, 1нче номерлы бланкка күчереп язарга онытмагыз.

2 нче бүлек

Укылган текстны файдаланып, 21.1 яки 21.2 биремнәренең БАРЫ ТИК БЕРСЕН ГЕНӘ үтәгез. Әлеге биремнең җавабын 2нче номерлы җаваплар бланкына языгыз. Яза башлар алдыннан сайлаган биремнең номерын күрсәтегез.

21.1 С1. «Балачакта ук алган тәэсирләр, батырлыкны күрергә омтылышы, тормышны кызык итәргә тырышу аның тормыш юнәлешен билгеләде. Ул һәрчак беренче булырга омтылды. Хәер, ул бүген дә беренче. Бүген дә алда.»

Текст ахырында китерелгән бу сүзләрнең мәгънәсен аңлатып, сочинение языгыз.

Укылган тексттан фикерләрегезне раслый торган 2 дәлил китерегез.Мисаллар китергәндә, кирәкле җөмләләрне языгыз яки аларның номерларын күрсәтегез.

Сочинениенең күләме 100 сүздән ким булмаска тиеш. Сочинениене пөхтә һәм аңлаешлы итеп языгыз.

21.2 «Муса Җәлил – батырлык үрнәге» темасына сочинение языгыз. Тезисыгызны раслый торган 2 дәлил китерегез: дәлилнең берсен укылган тексттан алыгыз, икенчесен тормыш тәҗрибәгездән чыгып формалаштырыгыз.

Сочинениенең күләме 100 сүздән ким булмаска тиеш. Сочинениене пөхтә һәм аңлаешлы итеп языгыз.

МУСА ҖӘЛИЛ ИҖАТЫНДА ОБРАЗЛАР ДӨНЬЯСЫ

(Осталык дәресе эшкәртмәсе)

Шайхулова Гөлназ Фаяз кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
Әлмәт районы Яңа Кәшер санаторинтернат-мәктәбе

Максат:

Муса Җәлилнең иҗаты турында белгәннәрен уен технологияләре...

Җиһазлау:

М. Җәлил портреты, китаплары күргәзмәсе, темага кагылышлы карточкалар, слайдлар.

Дәрес барышы

1. Оештыру өлеше.

Дәрескә карата уңай психологик халәт тудыру.

Укучылар, мин дәресемнең темасын ачык калдырам. Без аны сезнең белән бергәләп ачыкларбыз.

Актуальләштерү.

Мин сезгә хәзер «Исемен тап» уены тәкъдим итәм. Һәркайсыгызга карточкалар бирелә, сез урыннарыгыздан торып, парларыгызны табарга тиеш буласыз. Кайбер карточкаларда шигырьләрдән өзекләр китерелгән, ә икенчеләрендә әлеге шигырьләрнең исемнәре. Биремне үтәү өчен 30 секунд вакыт бирелә.

Контроль: эшнең дөреслеген тикшерү.

Бу юллар кайсы шигырьдән?

Карточка №1. Иртәнге таң нурыннан
Уянды ромашкалар.

Елмаеп, хәл сорашып,
Күзгә-күз караштылар. («Кызыл ромашка»)

Карточка №2. Кешеләр сугыша, кан коя,
Киселә меңнәрчә гомерләр.
Төн буе улашып якында
Иснәнеп йөриләр бүреләр. («Бүреләр»)

Карточка №3. Алар... Алар җыйнап аналарны,
Балаларны кырга кудылар.
Казыттылар чокыр, ә үзләре
Читтән, көлеп, карап тордылар... («Вәхшәт»)

Карточка №4. Сездә минем бөтен тойгыларым,
Сездә минем керсез яшьләрем.
Сез үлсәгез, мин дә онтылырмын,
Яшәсәгез, мин дә яшәрмен. («Җырларым»)

Карточка №5. Шаян кызым син минем,
Таң йолдызым син минем,
Йөрәгемдә кабынган
Шатлык җырым син минем. («Кызыма»)

Карточка №6. Мең ел элек кемдер монда
Җир казыган, тир тамызган
Һәм беренче кат имәннең
Яшәү иртәсен кабызган. («Имән»)

– Укучылар, бу шигырьләрне нәрсә берләштерә?

– Аның авторы.

– Димәк, бүгенгә дәрестә без кемнең иҗаты турында сөйләшербез?

– Муса Җәлил иҗаты турында.

1. Төп өлеш

– Алдагы уенызбыз герой-шагыйребезнең үз иҗатында кулланган образларны ачыклау.

Алдыгызда Муса Җәлил шигырьләреннән өзекләр язылган карточкалар ята. Сезнең бурыч Җәлил кулланган образларны атап, аларны «Халык йөрәгенә юллар эзләп...» тәлгәшенә урнаштыра бару.

Карточка №1. Кызганып егетне, елыйлар
Миләүшә һәм лалә чәчәге;
Тәгәри үләнгә чык түгел,
Гөлләрнең гөнаһсыз яшьләре. («Бүреләр»)

Әдипнең әлеге шигырендә яралының авыр язмышын нинди образ уртаклаша?

Табигать образлары.

Әйе, әйдәгез без аны үзебезнең тәлгәшкә урнаштырыйк.

Карточка №2.

Эчем тулы каргыш, үпкә белән
Китәм инде җирнең өстеннән.
Мескен әни мине юкка гына
Күз нурларын түгеп үстергән.
Юкка гына күкрәк сөтен имезеп,
Бишек җыры җырлап тибрәткән...
Дөньясына нәфрәт, каргыш булып
Чыкты ул җыр минем йөрәктән.

Гомеренең соңгы көннәрендә, үлем җәзасын көткәндә Муса кемне исенә төшерә? Әнисен.

Шагыйрь хәлен күз алдына китереп карагыз. Кулларын дуслары түгел – богаулар кыскан. Яткан урыны үз каны белән юылган, төрмә камерасы салкын кабергә әверелгән... Әмма шундый шартларда да Җәлил үз җанын саклап калу турында түгел – туган туфрагына кайтып, әнисе каберенә йөзен куеп үлү турында хыяллана...

Бу образны ничек исемләрбез?

Ана образы.

Җәлил үз әнисе турында язса да, күпләр бу образда үз аналарына хас сыйфатларны күрәләр. Шулай итеп, ана образы зур гомумиләштерүгә ия була. Алай гына да түгел әле, ул Җәлил иҗатында бүтән образларга да барып тоташа. Бу образны без алдагы өзектән чыгып ачыкларбыз.

Карточка №3.

Мин оныттым күптән үксезлекне,
Югалтсам да туган әнине,
Бар нәрсәдән якын һәм сөекле
Туган илем – минем әнием. (1938 ел)

Соңгы строфага игътибар итегез әле. Үз әнисе дип тагын нинди образны атый ул?

Ватан – ана, Туган ил образларын.

Карточка №4.

Өч баламны очар кош итеп,
Мин очырдым иркен далага,
Әйтегезче, зинһар, үз итеп,
Сагыш белән кипкән анага,
Кайда йөри минем улларым?–

(«Ана бәйрәме» балладасы)

Биредә ана улларын ничек атый? Ул сугыш кырын ничек итеп күз алдына китерә?...

Монсын да тәлгәшебезгә урнаштырыйк. Менә безнең «Халык йөрәгенә юллар эзләп...» тәлгәше тулып та бетте. Күргәнегезчә, Җәлил баштанаяк – хисләре, фикерләре, теле, бизәкләре белән халыкның үз улы. Шагыйрь үз йөрәген факел итеп яктыртты. Аның үлемсез әсәрләре хәзер дә кешеләрнең йөрәген җылыта, барыр юлларын яктырта.

4. Рефлексия.

– Бүгенге дәрестә нәрсәләр турында сөйләштек?

– Үзегезнең һәм иптәшләрегезнең дәрестәге эшчәнлегенә нинди бәя бирерсез?

ИСЕМЕҢ КАЛДЫ МОҢЛЫ БЕР ҖЫР БУЛЫП, ҮЗЕҢНӘН СОҢ КИЛГӘН БУЫНГА

(Муса Җәлил туган көнгә багышланган әдәби-музыкаль кичә)

Шакирова Эльмира Шәрифулла кызы,
Шәймәрдәнова Лилия Нур кызы
татар теле һәм әдәбияты укытучылары, МБББУ «Аерым фәннәрне тирәнтен өйрәтүче
Җәлил беренче урта гомуми белем бирү мәктәбе»

Тын зал. Әкрен генә «Җырларым» көе яңгырый. (М. Җәлил сүзләре, С.Сәйдәшев музыкасы). Иң уртада шагыйрь портреты. Плакатта шундый сүзләр язылган:

Дөньяда шундый итеп яшәргә кирәк,
Үлгәннән соң да үлмәслек булсын.
М. Җәлил

Музыка фонында диктор тавышы: «Мин үлемнән курыкмыйм. Бу – буш сүз түгел.Үлем турында башка – берәр уй килеп төшә икән, болай фикер йөртәсең: үлемнән соң да яшәү бар бит әле, халык күңелендә, халык аңында яши торган тормыш бар. Исән чакта нинди дә булса әһәмиятле, үлми торган эш эшләп калдыра алсам, моның белән мин икенче кабат яшәргә – үлгәннән соң да яшәргә хокук алам. Әгәр мин шуңа ирешә алам икән, ни дип үлемнән куркырга? **Дөньяда шундый итеп яшәргә кирәк, үлгәннән соң да үлмәслек булсын – яшәүнең бөтен максаты шунда түгелмени?»**

А.Б. Чикләнсә дә гомер, яшьлек безнең

Эзсез сүнә диеп уйлама!
Әйтсен яшьләр, «Менә шулай яшәп,
Шулай үлсәң иде дөньяда».

А.Б. Дулкынланмыйча укырга мөмкин булмаган бу юлларны тыңлау белән, безнең каршыбызга сөекле шагыйребез Муса Җәлилнең фашист палачларга каршы куркусыз көрәшеп, үлемне җиңеп, бөтен халык йөрәгенә мәңгелеккә урнашкан образы килеп баса.

А. Б. Батыр үлә, үлмәс ат алып,
Батырлыклар белән макталып,
Исмең калсын үзең үлсәң дә,
Тарихларда укып ятларлык.

А.Б. Син күрсәттең, Муса, үзең теләп,
Матурлыкның ничек туганын.
Син күрсәттең безгә үзең эшләп,
Батырлыкның ничек булганын.

Сәхнәгә **Ана** чыга.

Ана. Иртә торсам да көтәм,
Кичен ятсам да көтәм..

(Шагыйрь чыга)

Шагыйрь. Саумысез!

Ана. Саумы-сәламәтме, балам?!

Ш. Мин сезгә ничек эндәшергә дә белмим...

А. Рәхимә әби дип әйтсәң килешер, бәбкәм.

Ш. Юк, мин Сезгә алай гади итеп кенә эндәшә алмыйм.

А. Син үзең кем соң, балам?

Ш. Киләчәктән килдем сезнең янга.

А. Алай икән. Йомышың ни иде соң, балам?

Ш. Сез – М. Җәлилне дөньяга бүләк иткән ана.

А. Бүләк иттем дә менә, күрә алмый тилмерәм.Үсәләр дә китеп югалалар, үсәләр дә китеп югалалар.

Ш. Балаларыгыз югалмады, бөек Ана.

А. Кайтмыйлар бит.

Ш. Исәннәре илгә хезмәт итә. Киткәннәре якты эз калдырып китте.

А. Муса улым кайларда йөри, белмисеңме?

Ш. Халык күңелендә. Сез дөньядан иртәрәк киттегез. Мусаның бөеклеккә ирешкәнен күрә алмый киттегез.

А. Рәхмәт әйт үзләренә, балам. Ил алдында этиләрен, әниләрен хур итмәгәннәре өчен рәхмәт әйт.

Ш. Сез аны илгә тугрылыклы булырга өйрәткәнсез.

А. Илгә тугрылыклы булырга аларны Ил өйрәтте, балам. Мин аларга матур яшәгез, яхшы булыгыз дип кенә әйтә килдем...

Шагыйрь. Дәвам итегез, сөйләгез Муса турында.

Ана. Ни сөйлим. Тапкач та ак биләүләргә биләдем, күкрәк сөтемне имездем. Ә менә күрергә тилмердем.

Шагыйрь.Телисезме, бөек Ана, мин сезне улыгыз белән күрештерәм.

Ана. Кайсы ананың үз баласын күрәсе килмәс...

Муса. Әнкәй...

Ана. Синме, Муса улым?

Муса. Мин, әнкәй.

Ана. Улым!

Муса. Әнкәй!

Ана. Кулыңа ни булды?

Муса. Ялгыш егылдым, Син борчылма, озакламый төзәлә ул.

Ана. Алдыңа карап йөр дип күпме әйттем.

Муса. Һәрвакыт алга карап йөрдем, әнкәй, артка караганым булмады.

Ана. Күлмәгеңнең якасы нишләп ертылган?

Муса. Ертылмагандыр.

Ана. Алдашма. Кем ямады? Яканы шулай ямыйлармыни.

Муса. Ямау түгел ул, әнкәй. Хәзер модасы шундый.

Ана. Миннән нидер яшерәсең, улым. Сине бөеклеккә ирешкән диделәр.

Муса. Бөеклекнең ни икәнен белеп бетермәгәннәр әйтә аны, әнкәй.

Ана. Әллә нишләгәнсең син.

Муса. Синең Мусага охшамаган әллә, әнкәй?

Ана. Охшавын охшаган да. Шулай да әллә ничек.

Муса. Кеше үзгәрми тормый.

Ана. Шулай да, бер-ике сүз әйтсәм, акыл өйрәтә дип ачуланма. Илеңне, телеңне, халкыңны, моңыңны онытма. Үз моңын оныткан – бүтәннәрнең моңын ишетми башлый. Иманыңнан яза күрмә. Боларны мин сиңа әйтәм, син бүтәннәргә әйт. Бүтәннәр үзләреннән соң килгәннәргә әйтеп калдырсын.

Муса. Рәхмәт, әнкәй.

Ана. Язасыңмы?

Муса. Язам, әнкәй...

Ана. Укып күрсәтәсеңме соң?

Муса. Укыйм, Әнкәй.

Шагыйрь. Муса, синең шигырьләрең бөтен дөньяга таралды, сине белмәгән кеше юк! Мин сезне хәзер яшь буын җәлилчеләр белән очраштырам. Синең үлмәс җырларыңны йөрәкләргә үтәрлек итеп укучылар безнең арада да бар. Әйдәгез, шуларны тыңлыйк.

«Имән» шигыре укыла.

А.б. Муса Җәлил җирдә аз яшәде,
Күпме күрде, күпме кичерде!
Йөрәк утын, сүнмәс ялкын итеп,
Мәңге үлмәс җырга күчерде.

А.Б. Сугыш кызды таңда яңадан,
Ут шәүләсе Волхов өстендә.
Тирә-яктан дошман камаган,
Безнекеләр боҗра эчендә.

А.Б. Курыкмадым өстән яңгыр төсле
Яуганда да туплар, ядрәләр,
Каушамадым кан һәм үлек белән
Тулганда да тирә-әйләнәм.

А.Б. Мин теләдем көрәш давылында
Колач җәеп батыр йөзәргә,
Тик чикләнде гомрем коллык белән,
Бу коллыкка ничек түзәргә?

А.Б. 1942 елның июненнән Җәлилнең легендага тиң героик тормышы башлана. Каты сугышларның берсендә ул авыр яраланып әсирлеккә төшә.

Әкияттәге серле йомгак булып,
Җырым калды сүтелеп юлымда.
Сез табарсыз, килеп шушы эздән
Мине соңгы йөрәк җырымда.

дип яза ул үзенең «Серле йомгак» шигырендә.

«Кичер, илем» шигыре укыла.

А.Б. Фашист әсирлегендә Муса Җәлил 791 фаҗигале көн үткәрә. Бу көннәрдәге төрмә авырлыкларын, сагыну газапларын сөйләп бетерерлек кенә түгел. Шуның өстенә рухи газаплар...

«Ышанма» шигыре укыла.

А.Б. Төрле лагерьлар буенча күчереп йөртә торгач, Җәлил Берлинга китерелә. Бу 1943 енның башлары була...

А.Б. Тоткынлыкта Җәлилнең көрәштәш дуслары күп булган. Җәлилчеләрнең бер төркеме үз эшчәнлеген Берлинда җәелдереп

җибәрә, икенче бер төркеме Польшадагы Радом лагеренда. Аларның эше нәтиҗәсез калмый...

А.Б. Яшерен оешма 1943 елның 14 августында әсирләрне кораллы восстаниегә күтәрү өчен әзерлек алып бара. Ләкин гестапо яшерен оешманың эзенә төшеп өлгерә һәм восстаниегә берничә көн калганда җәлилчеләр кулга алына...

А.Б. 1944 елның февралендә Җәлил һәм аның көрәштәшләренә Дрезден шәһәрендә хөкем була. Империя суды аларны «дәүләткә каршы җимерү эше» алып баруда гаепләп үлем җәзасына хөкем итә.

«Катыйльгә» шигыре укыла

А.б. Әйтче, Муса, шундый батырлыкны
Кай җирендә саклап йөреттең?
Кемнән алдың мондый горурлыкны,
Нинди ялкыннарда чныктың?

А.Б. Җиңәр өчен шундый дошманнарны
Корычтан булгандыр беләгең.
Сөйләр өчен палач битенә төкереп,
Куш булгандыр синең йөрәгең...

А.Б. Җәлил шигырьләре әсир солдатларда туган илгә мәхәббәт тәрбияли. Аларда ныклык һәм өмет чаткылары уята.

«Дуска» шигыре укыла

А.Б. Җәлилнең күп кенә шигырьләре көйгә салынган. Әсирләр аларны концертларда яратып башкаралар. Ул җырлар аша Туган илгә булган сагыну хисләрен белдерәләр.

«Чишмә» җыры башкарыла

А.Б. Тик кызганам, җирнең матурлыгын
Бик аз күрдем, бик аз яшәдем;
Бик аз яздым, бик аз ялкынландым,
Илем өчен бик аз эшләдем.

А. Б. Гомере чикле кеше үлем көтә,
Торган килеш кабер кырында;
Ә ул җырлый
Яшьлек Һәм мәхәббәт,
Турылык һәм дуслык турында.

А.Б. Шагыйрьнең «Моабит дәфтәрләре» китабына күз салыйк. Нинди генә темага язылмаган алар: туган илгә тугрылык, фашизмга нәфрәт, дусларга ышаныч, сөйгән ярга мәхәббәт, балаларны ярату һ.б. хисләр ярылып ята аның шигырьләрендә.

А.Б. Муса Җәлил кырыс төрмә шартларында да елмаерга, юморис-

тик шигырьләр язарга үзендә көч таба алган.

«Ишек төбендә» шигыре укыла

А.Б. Муса Җәлил дошманның күмәк көч белән тар-мар ителүенә ышана. Җәлилчеләрнең үзләрен үлем алдыннан тыныч тотуы төрмә сакчыларын таң калдыра, гаҗәпләндерә. Батырлыкның серен белмиләр алар. Ә сер менә моннан гыйбарәт була:

А.Б. Син сөйләрсең җанлы әкият итеп
Безнең авыр яшерен көрәшне.
Бу әкияттә күпме ялкын барын
Зирәк яшьләр әллә күрмәсме?...

«Солдатлар» биюе башкарыла

1 нче укучы. Муса белде безнең буыннарга
Җырларының кирәк буласын,
Авыруга дәва булачагын,
Көрәшләргә терәк буласын.

2 нче укучы. Каның белән язган шигырьләрең
Тетрәп укый синең бөтен җир,
Буыннардан буыннарга килер,
Мәңге үлмәс, Муса, синең җыр.

3 нче укучы. Эзе калсын керсез намусыңның,
Ни үтсә дә синең кулыңнан.
Көчлелегең белән горурланма,
Кешелегең белән горурлан!

4 нче укучы. Син яшәмә җирдә файдасыз бер
Түмгәк булып тигез урында.
Янып калсын гомрең, маяк булып,
Үзеңнән соң килгән соң килгән буынга.

5 нче укучы. Арабыздан үзе югалса да,
Юк, суытмас һични бу эзне.
Көрәштәге Муса, солдат Муса,
Йөрәктәге Муса ул безнең.

6 нчы укучы. Кыен чакта өметләрем киселеп,
Тормышымнан күңел суыса.
«Көрәш, дускай, көрәш, туктама» – дип,
Эндәшәсең кебек син, Муса.

7 нче укучы. Каның белән язган шигырьләрең
Тетрәп укый синең бөтен җир,
Буыннардан буыннарга килер,
Мәңге үлмәс, Муса, синең җыр!

8 нче укучы. Көрәшкә бир бөтен гомереңне,
Әгәр күңлең яшәү теләсә:
Син яшәрсең, әгәр ил яшәсә
Син үлмәссең, халык үлмәсә.

А.Б. Рәхмәт, шагыйрь!
Соңгы сулышта да
Тугры булдың изге антыңа;
Үлемең белән
Үлемсезлек яулап,
Кайттың, шагыйрь,
Илгә, халкыңа.

А.Б. Урал кыясыдай горур булдың,
Чыдамлыкта – каты корычтай
Ә шигырең палач йөрәгенә
Кадалды нәкъ үткен кылычтай!
Батырларның батыры син, Җәлил,
Исемеңне данлый Туган ил!

«Салют сиңа, Муса Җәлил!» җыры башкарыла

МУСА ҖӘЛИЛ ЛИБРЕТТОЛАРЫНДА ТЕМАЛАР ТӨРЛЕЛЕГЕ

Гулумова Диләрә Әнәс кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы
Муниципаль бюджет гомумбелем
бирү учреждениесе
«Яшьләр бистәсе урта гомумбелем бирү мәктәбе»
Әлмәт муниципаль районы

Һәр халыкның милли-мәдәни йөзе, аң үсеше дәрәҗәсе, беренче чиратта,энҗе бөртегедәй балкыган җәүһәрләре, горурлыгын үткәнен һәм киләчәген билгеләгән иҗади мирасы белән бәяләнә. Чал тарихлы XX йөз татар әдәбиятын үлемсез шигырьләре белән халык йөрәгендә мәңгеләшкән, милли шигъриятне дөнья киңлекләренә чыгарган, яшәү мәгънәсен туган халкына хезмәттә күргән, Ватан азатлыгы хакына газиз башын салган, үлемен батырларча кабул иткән көчле рухлы Муса Җәлил исеме бизәп тора.

Муса Җәлилнең иҗаты моңа кадәр тел һәм әдәбият галимнәре тарафыннан шактый өйрәнелсә дә, аның татар опера сәнгатенә керткән

өлеше, либреттолары киң катлам укучысының игътибарыннан читтә кала. Шуны истә тотып, әлеге囲 эштә шагыйрьнең опера өчен язылган либреттоларына күзәтү ясарбыз.

XX нче гасырның 20 нче елларында Казанда беренче оперaлар иҗат ителә – «Сания», «Эшче» опералары. Ләкин алар камиллектән ерак була, һәм татар операсы йолдызы әкренләп сүнә һәм бары тик 1939 нчы елда гына кабат кабына.

1934 елда Мәскәү консерваториясе каршында Татар опера студиясе ачыла. Шул ук вакытта студия репертуар да әзерләргә тиеш була.

«Опера әдәби материалдан туа. Операның нигезе – драматик яктан яхшы, югары әдәби эчтәлекле либретто», – дип яза Муса Җәлил. 1935 елда студия каршында әдәби сектор оештырыла, аның җитәкчесе итеп Муса Җәлил билгеләнә. Шагыйрь музыканы яхшы белә. Ул югары зәвыклы, яхшы оештыручы була.

Опера студиясенең әдәби бүлеге беренче елларда рус операларын тәрҗемә итү белән шөгыльләнә. Муса Җәлил «Фигаро туе» либреттосын тулысы белән тәрҗемә итә.

Тәрҗемә эше Җәлил җитәкчелегендәге зур эшчәнлегенең бер өлеше генә була. Ул татар телендә оригиналь әсәрләр иҗат итәргә омтыла.

Муса Җәлил «Алтынчәч», «Балыкчы кыз», «Илдар», «Беренче яз». либреттоларын яза. Театр сәхнәсендә шагырьнең бары тик ике либреттосы буенча «Алтынчәч» һәм «Илдар» опералары гына куела.

«Алтынчәч» поэмасы халык әкиятләренең темаларын һәм төп сюжет корылышларын саклап, шул нигездә әдәби әсәр иҗат итү тәҗрибәсен истә тотып, яңа әсәр итү тәртибендә эшләнә. Шунлыктан аңарда вакыйганың тарихи дөрес булуы, нинди дә булса конкрет тарихи фактның чагылуы күзәтелми.

Либретто үзенең бөтен образлары һәм сюжеты белән әкият планында эшләнгән. Аңарда реаль тормыш фантазия элементлары белән бергә бәйләнеп алып барыла.Шунлыктан халыкның ханнар золымына каршы күтәрелеше кебек җитди эчтәлек әкияткә хас булган беркатлылык белән чишелгән. Либреттоның образлары конкрет шәхес түгел,әсәрнең эчтәлеген тәшкил иткән гомумиләштерелгән образ-характерлар булып тора.

М.Җәлилнең «Алтынчәч», «Балыкчы кыз»(«Дулкыннар»), «Илдар» либреттоларында темалар бирелеше аеруча үзенчәлекле. Бу әсәрләрнең һәркайсы билгеле бер тарихи чорны сүрәтли. Шулай булуга карамастан, аларда яктыртылган темалар бер-берсенә авздаш.

Туган ил, аның азатлыгы өчен көрәш, үз-үзеңне аямау, ил азат-

лыгын үзеңнең гомереңнән артык күрү, илне саклау өчен сугыш кырында гына түгел, хезмәт фронтында батырлык күрсәтү темасы бу либреттоларның һәркайсына хас.

М.Җәлил «Балыкчы кыз» либреттосы белән операда совет тормышын чагылдырырга, совет геройларын гәүдәләндерергә омтыла. Либреттода берничә тема алына: мәхәббәт, көнчелек, сыйнфый дошман белән көрәш, ялгызак тормышка караганда коллектив хуҗалыкның өстенлеге.

Мәхәббәт темасын тикшергәндә «сөю өчпочмагы»на тап булабыз. Айтуган-Гөлчирә-Саттар. Айтуган белән Гөлчирә бер-берсен ярата. Айтуган – балыкчылар бригадиры, ә Гөлчирә – балыкчы кыз. Алар икесе дә күмәк хуҗалыкта тырышып хезмәт куялар. Гашыйклар өчен колхоз эше үз мәнфәгатьләреннән югарырак тора.

Саттар – балыкчылар колхозының завхозы, элеккеге промысел хуҗасының улы. Ул да Гөлчирәне яратып йөри. Аны үзенеке итәр өчен, Саттар Айтуганны ярык каекка утыртып давыллы диңгезгә чыгарып җибәрә. Мәхәббәт темасы либреттоның төп сюжет сызыгы – сыйнфый көрәш темасы белән бергә үрелеп бара. Сирай Айсылуны ярата, тик аның үтенүләренә карамастан, колхозга керергә теләми. Саттар котыртуы буенча, Сирай колхоз балыгын урлап, шәһәргә спекулянтларга озата. Айсылуны Айтуган белән чуала дип, Сирайда көнчелек уты кабыза. Көнчелектән сукырайган Сирай диңгезгә чыгучы Айтуганның каегын яраксыз хәлгә китерә. Тик соңыннан гаебен танып, Айтуганны коткарырга булыша.

Әлбәттә, либреттоның сюжеты тормышчан. Тик әсәрдә ышандырырлык булмаган, ясалма моментлар очрый. Драматик яктан йомшак эшләнгән бу либреттоны М. Җәлилнең үзен дә канәгатьләндереп җиткермәгән, шуңа ул аны бастырырга ашыкмаган.

«Балыкчы кыз» либреттосы уңышка очрамаса да, Җәлил социалистик чынбарлыкны опера сәнгатендә күрсәтү максатыннан, совет кешеләрнең югары мораль сыйфатларын ача торган, совет халкының батырлыгын күрсәткән героик опера – «Илдар» операсын иҗат итә. Бу либретто да сәхнәгә менгәнче, күп тапкырлар үзгәртелә. Эш процессында либреттоның идея эчтәлеге тирәнәя, сюжет линияләре киңәя. 1939 елны барган фин сугышында совет кешеләренең бердәмлекләре дә, батырлык сыйфатлары ачыла. Менә шуңа да Муса Җәлил либреттодагы вакыйгаларны фин сугышына бәйләп бирә, совет кешеләренең тыныч, бәхетле тормышларын күрсәткән күренешләрне дә тасвирлый. «Илдар» либреттосында туган илгә хезмәт итү, Ватанны саклау, дус-

лык һәм мәхәббәт темаларын күзәтергә була. Әсәр тыныч тормыш, күмәк хезмәт күренеше белән башлана. Кызлар җырлый-җырлый алма җыялар. Җырларында хезмәт кешесен зурлау, туган илне саклаучыларга дан җырлау.

«Илдар» либреттосында да мәхәббәт темасы «сөю өчпочмагы» аша күрсәтелә. Хәрби өйрәнүләрдән кайтып баручы сугышчылар авылга туктагач, Саҗидәнең игътибарын яшь лейтенант Арслан җәлеп итә. Аның моңсу күзләре яшь кызның күңелен иләсләндерә. Арсланда да кызга карата җылы хисләр бөреләнә. Саҗидә үзендә булган үзгәрешләргә гаҗиз була.

Нәкъ менә шушы Саҗидәнең Арсланга игътибары, аларның дусларча аралашуы, Илдарда көнчелек хисләре уята. Ул Саҗидәнең аңлашырга тырышуына карамастан, хыянәттә гаепләп, араларын өзә.

Акфиннар белән сугыш башлануы турында хәбәр килеп, сугышка китәр чак җиткәч тә, көнчелек хисе Илдарны калдырмый. Хәтта Арслан белән сугыш кырында очрашкач та, шул авыруыннан арына алмый.

Тик дошманнарга каршы көрәштә совет кешеләренең туган илләрен сөю хисенең көчле һәм шәхси интереслардан өстен чыга. Фронтта көндәше белән очрашкач, ил бурычы, командир язмышы турында сүз барганда Илдар Арсланга булган шәхси ачуларын оныта һәм тормышын, куркыныч астына куеп Арсланны үлемнән коткара.

Либреттода мәхәббәт темасы үзәк темадан аерым яшәми, туган илгә хезмәт итү, халкыңа тугрылык, Ватанны саклау, **фидәкарь** хезмәт темасын ачарга ярдәм итә.

Туган илне бысып алучылардан азат итү темасы мәхәббәт темасы белән тыгыз үрелеп бара. Алтынчәч белән Җик бер күрүдә бер-берсенә гашыйк булалар. Тик алар арасындагы хисләрне сынаулар көтә.

Муса Җәлилнең күпкырлы иҗатының йөзек кашы булган либреттоларында күтәрелгән темалар актуальлеген югалтмый.

«Балыкчы кыз» – алдагы язылачак әсәрләргә нигез, тәҗрибә мәйданы булып тора. «Илдар» әсәрендә шагыйрь тыныч тормышның фин сугышы белән бәйләнеше, туган җир кадерен, ана-бала мәхәббәтен Ватан мәхәббәте дәрәҗәсенә күтәрә. Милләтебезнең асыл үткәнен, данлы тарихын яктырткан «Алтынчәч» әсәре үзенең камиллеге, төгәлләнлеге белән аерылып тора.Әлеге әсәр М. Җәлилнең либретто жанрындагы иҗатының югары ноктасы дип әйтсәк тә була.

Герой-шагыйһь Муса Җәлилнең тоткынлыктагы үлемсез иҗатының нигезе, ил, туган халык алдындагы бурычы әлеге либреттолардан башланып киткәне ачык чагыла.

Кулланылган әдәбият.

1. Әсәрләр.М.М.Җәлил.Том 2. Татар китап нәшрияты 2006. Тат-книгофонд.RU

2. Мәктәп китапханәсе. XXXI том.Муса Җәлил.ТаРИХ,2004.

3. Муса Җәлил. Әсәрләр. «Мәгариф» нәшрияты.2004.

«ГОМЕРЕМ МИНЕМ МОҢЛЫ БЕР ҖЫР ИДЕ...»

(Муса Җәлилнең тууына 110 еллыкка
багышланган әдәби монтаж)

Фәрхетдинова Тәслимә Флер кызы,
Бариева Фәнүсә Фоат кызы,
Сарман районы икенче санлы
Җәлил урта гомуми белем бирү мәктәбе

Максат:

Герой – шагыйрь Муса Җәлил иҗаты белән танышу...

Җиһазлау. Зал матур итеп бизәлә, түргә Муса Җәлилнең портреты, стендка китаплары урнаштырыла.

Әзерлек эше. Бу чарага алдан ук әзерлек эшләре алып барыла. Укучылар шагыйрьнең тормыш юлы, иҗаты белән таныша, шигырьләрен өйрәнә

Кичә барышы:

Алып баручы:

Герой-шагыйрь Муса Җәлил – грек мифологиясендәге мәңьяшәр тылсымлы кош Феникс кебек мәңге үлемсез һәм, һичшиксез, яшәү көченә ия...

1 укучы

Париот шагыйрь, Советлар Союзы Герое Муса Җәлилнең тууына 110 ел. Муса Җәлилнең исемен бөтен дөнья белә. Шагыйрь исеме – үлемсез!

2 укучы

Син яшәмә җирдә файдасыз бер
Түмгәк булып тигез урында,
Янып калсын гомрең маяк булып
Үзеңнән соң килгән буынга

3 укучы

Муса Җәлил 1906 елның 15 февралендә Оренбург губернасының

Мостафа авылында туа. Бу көн – кешелеккә күңеле җырларга бай, йөрәге яктылыкка омтылучы шагыйрьне тудырды.

1 укучы

Муса Җәлилнең туган авылы Мостафа кечкенә Нит елгасы буена утырган. Елга кечкенә булса да. авыл тирәсендә ул шактый тирән һәм балыклы. Муса буш вакытын шул елга буенда уздырган. Ул кечерәк буйлы, кара чәчле, коңгырт күзле бик җитез малай була. Гаиләсе бик ярлы яшәсә дә, Мостафа абый балаларына белем бирергә тырыша. Муса алты яшендә авыл мәдрәсәсендә укый башлый. Ул зирәк укучы була. Бер елда дүрт класс программасын үзләштерә. «Беренче дәрес» шигыре

4 укучы

1934 елда Җәлилевлар гаиләсе Оренбургка күчә. Муса анда мәдрәсәгә укырга керә һәм китапханәгә йөри башлый. Ул үзе өйдә китапханә булдырырга уйлый. Моның өчен ул китап язарга ниятли. Гади дәфтәрне дүрткә бөкләп, китап ясый һәм аңа әкият, шигырь, җырлар яза.

2 укучы

Кече яшьтән үк гаять зирәк, шигри табигатьле, рәсем ясарга һәм җырга сәләтле Мусада әдәбияткә мәхәббәт бик иртә уяна. Беренче шигырен Муса 9 яшендә яза.

3 укучы

Үзе шигырьләр яза, җырлый, бии, рәсем ясый, ә үсә төшкәч, мандолинада уйнарга өйрәнә. Иптәшләрен үзе артыннан ияртеп, кызыклы уеннар оештыра. Шуларның берсе– «Күрсәт әле, үскәнем» дип атала. Хәзер бергәләп уйныйк.

«Күрсәт әле, үскәнем» уены уйнала.

5 укучы

1919 елда 13 яшьлек Мусаның «Кызыл йолдыз» газетасында «Кечкенә Җәлил» имзасы белән «Бәхет» дигән беренче шигыре басыла. Ул әлеге шигырендә Ватан өчен гомерне дә кызганмаска өнди.

6 укучы

1922 елда Муса үзенә киңрәк мәйдан алырга, яшь һәм өлкән язучылар белән иҗади багланышка керергә, язучы булып җитлегергә исәп тотып, Казанга килә, рабфакта укый. Студентлар белән тулай торакта яши. Газета-журналлар чыгаруда актив катнаша.

1 укучы

1927 елда Мәскәү университетына укырга керә. Ә 1928 елда «Иптәшләр» китабы басыла. Аның әсәрләре нинди генә чорда язылмасын,

аларның иң зур максаты– туып-үскән илгә мәхәббәт, аның болытсыз зәңгәр күкләренә соклану, искиткеч матурлык тудырган кешенең батырлыгына дан җырлау.

7 укучы

Шушы елларда Мусаның татар комиозиторлары белән иҗади дуслыгы башлана. 1931нче елда Мәскәү дәүләт университетын тәмамлый. Теоретик яктан да төпле белем алган шагыйрь иҗатын тагын да җәелдерә.

Җәлил кайда гына эшләмәсен, һәрвакыт шигырьләр яза. Балалар өчен ул бик күп шигырьләр язып калдырган. Без аның шигырьләрен яратып сөйлибез, җырларын яратып җырлыйбыз. «Сәгать» җыры башкарыла.

8 укучы

Муса Җәлил үзенең шигырьләрендә табигатьне сакларга, аның байлыкларын арттырырга, агачлар һәм чәчәкләр үстерергә өнди.

«Күке», «Гөлләрем», «Чишмә» шигырьләрен сөйлиләр.

5 укучы

Муса Җәлил шигырьләрендә дус-тату яшәргә һәм эшләргә кирәклеген аңлата. «Әйдәгез, дуслар», «Маэмай», «Кечкенә дуслар» шигырьләрен сөйлиләр

8 укучы

Бөек Ватан сугышы башлану белән ул армия сафларына баса. 1942 елда Волхов фронтында ул пленга төшә. Тоткында да ул туктаусыз ялкынлы шигырьләр яза. Аның бу шигырьләре «Моабит дәфтәре» иселе җыентыкка тупланган. «Егет көче» шигыре сөйләнә

10 укучы

Муса Җәлилнең фашистлар тоткынлыгында язган шигырьләре туган илгә кайтты. Аларны хәзер бөтен дөнья белә. Муса Җәлил иҗаты вакыт үткән саен яктырак булып нур сибүче йолдыз кебек.

2 укучы

Сугышта һәм әсирлектә күрсәткән батырлыклары өчен Муса Җәлилгә Советлар Союзы Герое исеме бирелә. Сөекле шагыйребез Муса Җәлил үзенең бөтен гомерен туган иленә, туган халкына багышлады.

Батырлык һәм илгә тугрылыкны

Шушы үлем белән белдерик! – дип яза ул үзенең иң якын дусты Абдулла Алишка...

Халкыбызның олы җанлы, батыр улын бар кешелек дөньясы зур ихтирам белән телгә ала. Аның данлы исеме буыннан-буынга күчә.

Муса Җәлилнең исемен һәрбер халык тирән ихтирам белән искә ала, аның батырлыгы каршында баш ия. Үлемсез шигырьләрен үзенеке итеп күңеленә сала.

ИНТЕГРАЦИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИТОГОВОЙ АТТЕСТАЦИИ ВЫПУСКНИКОВ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ

(английский язык и татарская литература)

Калимуллина Гулии Анваровна,
учитель английского языка,
МБОУ «Петровскозаводская СОШ»
Сармановского муниципального района

Интеграция знаний – определяющая тенденция современного образования. В условиях изучения отдельных предметов учебного плана в современном обществе закономерно возникают вопросы: Как идет усвоение знаний о природе вещей, обществе, человеке? Формируется ли в сознании молодого члена общества целостная картина мира?

Ни для кого не секрет, что в мощном потоке информации, который нахлынул на современного ученика, ему зачастую очень сложно вычленить необходимую и важную. Поэтому, при окончании школы учащиеся вроде и владеют неплохими знаниями по отдельно взятым предметам– областям науки, а использование данных знаний на практике, достижение комплексности полученных знаний остается одной из больших проблем современной школы.

Закон «Об образовании в Российской Федерации «отмечает, что содержание образования должно обеспечивать формирование у обучающегося адекватной современному уровню и уровню образовательной программы картины мира. Значит, особая роль в процессе обучения должна отводиться развитию системного мышления, умению пополнять свои знания, ориентируясь в потоке информации различной степени сложности, языковой и социально-культурной направленности. Первостепенное значение здесь приобретают компоненты образования, отражающие тенденции интеграции научного знания. Именно интеграция определяет сегодня стиль научного мышления и мировоззрения человека.

Философский словарь дает следующее толкование этих понятий: **Интеграция** – сторона процесса развития, связанная с объединением в

целое ранее разнородных частей и элементов. **Интеграция** – ведущая тенденция развития научного познания в современных условиях. Она проявляется в синтезе знаний, повышающих эффективность научного исследования.

Интеграция предметов языкового цикла позволяет более тесно связать учебный материал с жизнью, вызвать интерес к познанию окружающей действительности, расширить словарный запас и кругозор школьников, повысить их уровень воспитанности.

Интеграция в нашем понимании рассматривается не только с точки зрения взаимосвязей знаний по предметам, но и как интегрирование технологий, методов, и форм обучения. Педагогическая деятельность – это сплав нормы и творчества, науки и искусства. Поэтому важно интегрировать, правильно сочетать то разнообразие приёмов учебной деятельности, которое существует. От этого будет зависеть успех, а значит и результат обучения. Таким образом, в профессиональной деятельности учителя всегда есть простор для поиска, педагогического творчества и уже не на уровне традиционной методики, а на уровне интеграции знаний по предметам и технологий обучения.

Вашему вниманию предлагается интегрированная структура, используемая при подготовке учащихся к государственной итоговой аттестации в формате ОГЭ по английскому языку и татарской литературе. В основу положен фактический материал о жизни и творчестве великого татарского поэта – героя Мусы Джалиля. Данная интегрированная структура по своему построению полностью аутентична формату ОГЭ по английскому языку.

Интеграция знаний такого уровня преследует по крайней мере две цели. Во первых, использование национально – регионального компонента воспитывает у учащихся чувства патриотизма. Во вторых, в совокупности с обобщением и систематизацией знаний учащихся о великом татарском поэте– герое Мусе Джалиля проводится подготовка учащихся к ГИА по английскому языку в формате ОГЭ.

Раздел 2 (задания по чтению)

Прочитайте тексты и установите соответствие между текстами и их заголовками: к каждому тексту, обозначенному буквами А-Е, подберите соответствующий заголовок, обозначенный цифрами 1-7. Используйте каждую цифру **только один раз.** В задании есть **один лишний заголовок.**

Geographical position　　　　Charged with treason

The name means «wise»	The scientific research
Birth place of Musa Djalil	Cruelty of people

Orenburgskaya oblast in Russia is a very beautiful place. It is rich in forests, rivers and small mountains. There are a lot of different berries there. Not only forest but even deserts are found in Orenburgskaya oblast. Village Mustafino is situated in this oblast. Musa Djalil-great Tatar poet was born there.

In this poem events take place in the field of battle during the Great Patriotic War. Badly wounded Russian soldier lies near the tree. Wolves are waiting for the prey. But they don't t kill the wounded man. People kill him, they don't save helpless man. Wolvesarenot so cruel as people are.

In 1946 MGB of the USSR opened an investigative work on Musa Djalil. He was accused of treason and aiding the enemy. In 1947 the name of Musa Djalil was included in the list of dangerous criminals. However, his poems, that were written in prison, particularly his Moabit notebook, played an important role in «opening» poetic feat of Djalil and his friends.

Tatarstan is situated in central part of the Russian Federation. It is a big region, that has a rich agriculture and developed industry. Thetotal-areaofTatarstanis 67 836 squarekilometers.

In 1906 in the family of a small trader a son was born. He was the 6thchild. In honour of the newborn his parent arranged a celebration. A lot of relatives and neighbors were invited. They gave a lot of presents. At last Mulla(a priest) came. He named the boy «Musa». Thatmeans «wise».

Прочитайте текст. Определите, какие из приведенных утверждений **10-17** соответствуют содержанию текста **(1-True)**, какие не соответствуют **(2-False)** и о чем в тексте не сказано, то есть на основании текста нельзя дать ни положительного, ни отрицательно ответа **(3–Notstated).** В поле ответа запишите одну цифру, которая соответствует номеру правильного ответа.

Musa Djalil
(a passage from the biography)

Musa Djalil was born in 1906 and died in 1944. When the Great Patriotic war begun, Musa Djalil wrote an application to go to the war. Soon he was sent to military courses to Minzalya city. After finishing the courses, he was sent to Volkhov front as a political instructor. He worked as a journalist in «Otvaga» newspaper. This enabled him to be in front lines of the war. In 1942 in June he was in the second army...

German army begun to arrange legions from prisoners, in order to fight

with Russian army. So, the first Tatar-Bashkir battalion was formed. Musa Djalil had a plan: he wanted to move freely in the concentration camp to make a secret group from the prisoners. That's why he joined such battalion. Now he could communicate with other prisoners.

10 Musa Djalil was born in December 1906.
True 2) False 3) Not Stated

11 Djalil was forced to go to the war.
1) True 2) False 3) Not Stated

12 He went to Minzalya by train.
1) True 2) False 3) Not stated

13 He worked as a journalist in «Otvaga» magazine.
1) True 2) False 3) Not stated

14 Germans divided into small groups to get to Russians.
1) True 2) False 3) Not stated

15 Djalil lost his hope to be free.
1) True 2) False 3) Not stated

16 He wrote his poems being in concentration camp.
1) True 2) False 3) Not stated

17 Djalil wanted to make a secret group in jail.
1) True 2) False 3) Notstated

Раздел 3 (Задания по лексике и грамматике)

Прочитайте приведенный ниже текст. Преобразуйте слова, напечатанные заглавными буквами в конце строк, обозначенных номерами **18-32**, так, чтобы они грамматически и лексически соответствовали содержанию текста. Заполните пропуски полученными словами. Каждый пропуск соответствует одному заданию**18-32**.

18	Musa Djalil is a world-famous Tatar poet. He ________ in 1906.	BE BORN
19	He _______ to military courses.	SEND
20	During the Second World War ______army was attacked	HE
21	by ______ army.	GERMANY
22	His friend and he __________ prisoners.	TAKE
23	However he _______.	NOT/GIVE UP

24	Djalil ______ a secret group to communicate with his friends.	ARRANGE
25	Musa and his friends _______ leaflets.	WRITE
26	They made a kind of «actor's group». They _______ concerts in Polish and German prisons.	SHOW
27	A lot of leaflets _____________.	PUBLISH
28	Thanks to Djalil and his friends the _______ Battalion was sent to the front.	ONE
29	They destroyed a lot of ___________.	ENEMY
30	But the _______ of Germans has increased after that.	ACTIVE
31	Most of partisan groups ________.	ARREST
32	And in 1944 ____ members of the group were executed.	ACT

Раздел 4 (заданиепописьму)

Для ответа на задание **33** используйте отдельный лист. При выполнении задания **33** особое внимание обратите на то, что ваши ответы будут оцениваться только по записям, сделанным на отдельном чистом листе. Никакие записи черновика не будут учитываться экспертом. Обратите внимание также на необходимость соблюдения указанного объема письма. Письма недостаточного объема, а также часть текста письма, превышающие требуемый объем, не оцениваются.

33 You have **30** minutes to do the task.

You have received a letter from your English-speaking pen friend, Ben.

....Recently I've been to Kazan with my mom and dad. We've been lucky to visit a lot of sightseeing. Best, I liked poet Musa Djalil's museum... What do you know about his life?

What kind of poems did he write? Did you read any of his poems and which one you preferred? ...

Write him a letter and answer his **3** questions.

Write **100-120** words. Remember the rules of letter writing.

МУСА ҖӘЛИЛ ТОРМЫШ ЮЛЫҺӘМ ИҖАТЫНА БАГЫШЛАНГАН БӘЙГЕ

Вахитова Люция Мансур кызы,
Ризатдинова Эльвира Хәниф кызы,
башлангыч сыйныфлар укытучылары,
Сарман районы икенче санлы
Җәлил урта гомуми белем бирү мәктәбе

Максат:

Герой-шагыйрь Муса Җәлил тормыш юлы һәм иҗаты турында булган белемнәрне системага салу...

Җиһазлау: Компьютер, интерактив такта.

Бәйге барышы.

Укытучы. Хәерле көн, хөрмәтле укучылар, укытучылар! Бүгенге бәйгебез татар халкының бөек улы, Советлар Союзы Герое, Ленин премиясе лауреаты, патриот шагыйрь – Муса Җәлилгә багышлана.

4 нче сыйныф укучысы. Муса Җәлил... Бу исем һәр татар кешесенә, һәр мәктәп укучысына яхшы таныш. Ул халык йөрәгендә Ватанга тугрылык, үлемсезлек, батырлык һәм каһарманлык символына әверелгән. Әйе, Муса Җәлил Советлар Союзы Герое, татар халкының каһарман улы. Аның белән әле киләчәктә татарның бик күп буыны горурланыр.

2 нче сыйныф укучысы. Карлы-буранлы кыш азагында, безнең яраткан шагыйребез туган. Без бүген Муса Җәлилнең туган көне уңаеннан «Шагыйрь тормыш юлын һәм иҗатын кем күбрәк белә?» бәйгесенә җыелдык. Кечкенә Муса сәләтле, тырыш була. Укырга да тиз өйрәнә. М. Җәлил балалар өчен кызыклы шигырьләр яза. Кайбер шигырьләренә көй языла. Ул балаларны укырга, эшне яратырга, табигатьне сакларга өйрәтә.

Укытучы. Иң элек без бүгенге бәйгене бәяләячәк жюри әгъзалары белән танышып үтик (укытучы бәяләячәк жюри әгъзалары белән таныштыра).

Укытучы. Ә хәзер уенда катнашучы 2нче һәм 4нче сыйныф укучыларына сүз бирелә.

(Биремнәрне 4нче һәм 2нче сыйныф укучылары әзерләгән. Биремнәр интерактив тактага чыгарыла.) **(1 слайд)**

I бирем «Шагыйрь тормышында даталар» (2 слайд)

1. Муса Җәлил кайчан туган? (Муса Мостафа улы Җәлилов 1906 нчы елның 15 нче февралендә туа)

2. Шагыйрь кайчан тоткынлыкка эләгә? (1942 елда эләгә)

3. М. Җәлил кайчан хөкем ителә? (1944 елның 25 августында)

II бирем «Шигырьне таны» (3-4 слайд)

Бигрәк күңелле май башларында,
Каеннар яфрак ярган чагында. *«Бакчачы» шигыре*
Ак куллары белән чәп-чәп итә,
Матур җырлар җырлап өйрәтә... *«Бишек янында» шигыре*
Көннәр суынды,
Чишмәләр тынды... *«Көз җитте» шигыре*
Җил искәндә иелеп кала
Читкә үскән камышы. *«Чишмә» шигыре*
Картлар артыннан
Шаулаша яшьләр... *«Әтәч» шигыре*
Ул окоптан окопка
Хат ташырга өйрәнсен! *«Маэмай» шигыре*
...Әллә ничә урманлы,
Шат кояшлы, көндезле
Тагын берәр ил бармы? *«Җилләр» шигыре*
Ул ялгыз яши,
Чыгармый бала... *«Күке» шигыре*
Койрыкларынкыстылар.
Йөрмәделәр чабышып... *«Карак песи» шигыре*

III бирем «Шагыйрь тормышында истәлекле урыннар» (5 слайд)

Шагыйрь кайда туган? (Муса Җәлил Оренбург өлкәсе Шарлык районы Мостафа авылында туа)

«Хөсәения» мәдрәсәсе кайсы шәһәрдә урнашкан? («Хөсәения» мәдрәсәсе Оренбург шәһәрдә урнашкан)

3. 1931 елда кайда университет тәмамлый? (Мәскәү шәһәрендә)

Укытучы. Музыкаль пауза. Сезнең алда 4нче сыйныф укучысы. Аның башкаруында «Кызыма» җырын тыңлагыз. Муса Җәлил сүзләре, Җәүдәт Фәйзи көе.

IV бирем «Сез игътибарлымы?» (6 слайд)

– Дүртенче бhistorically биремдә экран сезгә үзенең 4 рәсемен күрсәтә. Сез шул рәсемнәрне игътибар белән карап мөмкин кадәр истә калдырырга тырышыгыз.

Укытучы. Жюри әгъзалары 1– 4 биремнәргә нәтиҗә ясаган арада

«Кызыл ромашка» шигыре укыла (шигырь укучы кызның кулында ромашка чәчәге). **(7 слайд)**

М. Җәлил «Кызыл ромашка» шигыре.

V бирем «Серле чәчәк» (8 слайд)

Укытучы. Укучылар, безнең чәчәк «серле» икән. Аның таҗларында сораулар да бар. Шул сораулар 2нче һәм 4нче сыйныф капитаннарына тәкъдим ителә (акчәчәк таҗлары капитаннарга бирелә).

1-6. «Бәхет» исемле шигыре ничәнче елда язылган? *(1919 елда)...*

VI бирем «Башваткыч» (9 слайд)

Муса Җәлил туган авыл *(Мостафа)*

Муса Җәлил туган өлкә *(Оренбург)*

Муса Җәлил кайсы айда хөкем ителә *(Август)*

Муса Җәлил якын дусты, көрәштәше *(Абдулла Алиш)*

Бу юллар нинди шигырьдән:

«Сез үлсәгез мин дә онытылырмын,
Яшәсәгез мин дә яшәрмен».(«Җырларым»)

Муса Җәлил тормыш иптәше *(Әминә)*

Муса Җәлил туган ай *(Февраль)*

Үзенең үлемсез шигырьләрен ул кайсы төрмәдә иҗат итә? *(Моабит)*

Муса Җәлилнең кызының исеме *(Чулпан)*

(экранда башваткыч җаваплары күрсәтелә)

Укытучы. Һәр халыкның үлемсез шагыйрьләре, телдән телгә сөйләнеп йөри торган легендар батырлары була. Муса Җәлил – шундый каһарманнарның, язучыларның берсе. Аның тормышы фашистларның кулында фаҗигале финал белән тәмамланса да, шигъри язмышы бәхетле. Ул – үлем аша үлемсезлеккә атлаган бөек шәхес. Еллар үткән саен Муса Җәлилнең кеше күңеленә үтеп керү осталыгы, рухи көче, тәэсирлеге, нәфислеге арта гына бара.

Укытучы. Сүз жюри әгъзаларына бирелә. Бәйгегә нәтиҗәләр ясала. Йомгаклау.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ВО ВНЕУРОЧНОЕ ВРЕМЯ НА ЗАНЯТИЯХ «ЗДРАВСТВУЙ КНИГА!»

(на примере изучения стихотворения М. Джалиля «Колыбельная дочери»)

Мияссарова Ляйля Кабировна,
учитель начальных классов
МБОУ «Джалильская СОШ №2»
Сармановского района

Работая много лет с младшими школьниками, я заметила, что с каждым годом становится все больше детей, которые не знают и не любят читать книги, отечественным детским художественным и мультипликационным фильмам предпочитают американские, японские и т.д., среди которых есть, безусловно, и высокохудожественные, но большинство не отличаются ни эстетикой, ни нравственностью. Просто то, что плохо, мы, взрослые, не смотрим, а дети еще не в силах отличить и поэтому смотрят все подряд.

В связи с этим я разработала программу кружка по внеурочной деятельности «В гостях у книги».

Программа разработана с учетом методических рекомендаций авторов ТРИЗ Г. Альтшуллера, М. Шустермана, методических разработок Л. Б. Фесюковой «Воспитание сказкой».

Программа «В гостях у книги «реализует познавательное направление во внеурочной деятельности обучающихся 1 класса, и является механизмом интеграции, обеспечения полноты и цельности содержания программ по предметам, расширяя и обогащая его.

Цель программы: формирование духовной культуры и эстетическое развитие личности ребенка, формирование первоклассников как квалифицированных читателей, формирование интереса к книгам, в которых их можно найти; расширение читательского кругозора первоклассников.

Работа с детьми строится на взаимосотрудничестве, на основе уважительного, искреннего, деликатного и тактичного отношения к личности ребенка.

Осознать содержание произведений детям помогает использование на занятиях таких современных форм и методов, как беседа-диалог, познавательные и сюжетно-ролевые игры, инсценирование и театрали-

зация. Значительное количество занятий направлено на практическую деятельность, на самостоятельный творческий поиск детей в различных формах: рисование, аппликация, лепка, сочинительство, изготовление кукол, декораций, постановка спектаклей. В ходе занятий младшие школьники будут не только овладевать необходимыми теоретическими и практическими знаниями по содержанию программы, но и смогут проявить себя в духовно привлекательных, личностно значимых для них формах творческой деятельности.

Первоклассник – читатель и слушатель особенный. Поэтому надо выбрать те поэтические образы, которые ему близки и понятны. Живем мы в поселке Джалиль. На занятиях обязательно знакомимся со стихотворениями поэта-героя Мусы Джалиля.

Новизна программы состоит в использовании нетрадиционных методов и приемов работы с литературным произведением в разработке универсальной методической схемы и модели, отражающей его идею. Работа с текстом произведения включает в себя разделы:

· Воспитание добрых чувств.

· Речевая зарядка.

· Развитие мышления и воображения.

· Литература и математика.

· Литература и и экология.

· Развиваем руки.

На примере работы со стихотворением М.Джалиля «Колыбельная дочери» хочу познакомить с приемами работы с текстом.

Тема занятия «М.Джалиль. «Колыбельная дочери » Слова Мусы Джалиля, перевод с татарского Юрия Кушака

<u>Нравственный урок:</u>

При солнышке тепло, при матери добро.

<u>Воспитание добрых чувств:</u>

Прослушивание аудиозаписи

Мне очень нравится эта колыбельная. Почему – угадайте? А вам?

<u>Литература и математика:</u>

Зашифруйте литературный текст с помощью геометрических фигур.

<u>Речевая зарядка:</u>

Как поются колыбельные?

Попробуем сами придумать колыбельную

Этимология слова «колыбельная» (песня, которой убаюкивают ребенка.).

Отражает ли смысл произведения пословица: «И журавль тепла ищет»?

Литература и экология:

Для чего спит человек?

Развитие мышления и воображения:

Сочиним сказку про волшебный сон, который продолжался много дней.

Развивеам руки:

Изобразите на мокрой бумаге ваши сны.

Литература:

1. Григорьев Д.В. Внеурочная деятельность школьников. Методический конструктор. Пособие для учителя. М.: Просвещение, 2010.

2. Русские народные сказки. – М.: Институт инноваций в образовании им. Л. В. Занкова: Издательство Оникс, 2008. – 160 с.: ил. – (Библиотека младшего школьника).

3. Фомина Н.В. Работа кружка «В гостях у сказки» /Фомина Н.В.// Начальная школа.-2005.– №2 с. 34 – 39.

Шагыйрь иҗатын кем яхшырак белә?

(бәйге)

Җиһангирова Гөлшат Таһир кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы
Сарман районыныңМБББУ
«Аерым фәннәрне тирәнтен
өйрәтүче Җәлил беренче урта
гомуми белем бирү мәктәбе»

Максат:

Герой-шагыйрь Муса Җәлил тормыш юлы һәм иҗаты турында булган белемнәрне системага салу...

Зал бәйрәмчә бизәлгән. Уртада Муса Җәлил портреты. Аның янында кичәнең эпиграфы итеп шигъри юллар эленгән һәм М. Җәлил әсәрләреннән китап күргәзмәсе куелган.

Алып баручы. Хәерле көн, хөрмәтле укучылар, укытучылар! Бүгенге кичәбез татар халкының бөек улы, Советлар Союзы Герое, Ленин премиясе лауреаты, патриот шагыйрь – Муса Җәлилгә багышлана.

Муса Җәлил... Бу исем һәр татар кешесенә, һәр мәктәп укучысына яхшы таныш. Ул халык йөрәгендә Ватанга тугрылык, үлемсезлек, батырлык һәм каһарманлык символына әверелгән. Бу исем кыюлык, фидакарьлек, ватанпәрвәрлек сүзләре белән төрләнә.

Без бүген Муса Җәлилнең туган көне уңаеннан «Шагыйрь иҗатын кем яхшырак белә?» уенына җыелдык. Ә хәзер мин уенда катнашучы

6 – 7 нче класс укучыларын чакырам.

I тур. Муса Җәлилнең тормыш юлы һәм иҗаты буенча блицтурнир

Муса Җәлил кайда туа?...

II тур. «Шигырьне таны»

III тур «Кроссворд»

Җәлилнең сеңлесенең исеме?

Җәлилнең көрәштәше, экиятче

Җәлилнең абыйсының исеме?

…, шытып сез йөрәгемдә

Җәлилнең кызының исеме?

Төн буе улашып якында

Иснәнеп йөриләр...

Җәлилнең улының исеме?

Җәлилнең хатынының исеме?

Җәлилнең энисенең исеме?

10.Җәлилнең көрәштәшләре?

IV тур «Яшерелгән исемнәр»

а н й а Г н р ш К о м а

а о т Ф э ф й ө л м е С л е о в к

б л д а л А у л ш и А

о а Ф т л т а о в у Б

с М а у э и л Җ л

а и р ф Г а в б е а Ш

э т м Ә х м а и С е в

д б л у л а А а т Б л а т о в

н и н З э т с н о в э Х э

Ә т х э т н а е в ш А

л м и э С х а о в р о Б

V тур. «Бөркет балалары»

Һәр халыкның үлемсез шагыйрьләре, телдән телгә сөйләнеп йөри торган легендар батырлары була. Муса Җәлил – шундый каһарманнарның, шагыйрьләрнең берсе. Аның тормышы фашистларның кулында

фаҗигале финал белән тәмамланса да, шигъри язмышы бәхетле. Ул – үлем аша үлемсезлеккә атлаган бөек шәхес. Еллар үткән саен Муса Җәлилнең кеше күңеленә үтеп керү осталыгы, рухи көче, тәэсирлеге, нәфислеге арта гына бара.

ЛИТЕРАТУРНО – МУЗЫКАЛЬНЫЙ ВЕЧЕР «ЖИЗНЬ КАК ПЕСНЯ», ПОСВЯЩЕННЫЙ ТВОРЧЕСТВУ ГЕРОЯ – ПОЭТА МУСЫ ДЖАЛИЛЯ

(интегрированное мероприятие)

Нуртдинова Раушания Равиловна,
учитель татарского языка и литературы
Габдрахманова Гульназ Раситовна,
учитель русского языка и литературы
МБОУ «Старомезелябашская основная общеобразовательная школа им.А.Тимергалина»
Сармановского муниципального района

Цель:

познакомить с жизнью и творчеством поэта, рассказать об интересных фактах из его биографии...

(Звучит мелодия песни «Песни мои», «Җырларым», музыка С.Сайдашева)

Ведущий: В Казани, неподалеку от Кремля, где всегда оживленно и многолюдно, стоит памятник человеку, воину, поэту Мусе Джалилю. Замедляется у памятника шаг школьника, ветерана войны, гостей города. Замедляется, чтобы не нарушить той особой торжественности, которая как бы окружает и охраняет памятник. Кто же этот человек, воплощенный скульптором В. Цигалем в бронзе? Чем он снискал уважение людей, их признательность?.. **Җыр: «Бәлли – бәү».**

Алып баручы: Кышкы салкын көннәрнең берсендә иксез-чиксез Оренбург далаларының Мостафа исемле татар авылында Мостафа абый белән Рәхимә апа гаиләсендә кечкенә Муса дөньяга килә. Ул бик хәрәкәтчән, тормыш сөючән бала булып үсә: уйный, көлә, урманга йөри, күлдә су коена. Абыйсы Ибраһимга ияреп, 6 яшендә үк укырга йөри башлый. Муса бик тырышып укый, шигырьләр язу белән мавыга.

Ведущая: Муса родился в деревне Мустафа Оренбургской области.

Он был очень подвижным и жизнерадостным ребенком. Он любил играть, в лес ходить, купаться в озере. В 6 лет с великим желанием начинает с братом Ибрагимом ходить учиться в медресе. Очень способный Муса быстро переходит из класса в класс, подрастает, в 13 лет начинает писать стихи.

Муса очень любил свою дочь Чулпан, детей, понимал их и очень много писал для них. Вот послушайте стихотворение «Сәгать».

Алып баручы: Муса туып-үскән авыл янында гаҗәеп матур урман җәелеп киткән. Кечкенә Муса анда һәрвакыт күке тавышын тыңларга яраткан. Күкенең моңлы тавышы аңа «Күке»шигырен иҗат итәргә ярдәм иткән.

Ведущая: В деревне, где родился Муса, леса были такими просторными, густыми. А маленький Муса всегда любил слушать пение птиц,а кукушка помогла ему писать стихотворение «Кукушка». ***Укучы:*** Стихотворение «Кукушка».

Алып баручы: Мусаның туган авылында, яр астында, көмештәй саф суларын эчәргә дәшеп, чишмә челтерәп аккан. Муса үзенең дуслары белән еш кына чишмә буенда ял итәргә яраткан. Чишмәгә рәхмәтен белдереп, «Чишмә»шигырен язган.

Ведущая: В родной деревне Мусы был волшебный родник. Он со своими друзьями очень любил там отдыхать и в благодарность написал стихотворение «Родник».

Ведущая: Для нас зайка – трусишка, а вот Муса смог увидеть в нем храбреца, который не нуждается в чьей-то помощи.

Ученик: Стихотворение «Храбрый заяц».

Алып баручы: Авыл җирендә бик тырыш, уңган кешеләр яши. Алар таң әтәче кычкыруга уяналар, эшкә тотыналар.

Ведущая: Ребята, в деревне живут очень трудолюбивый народ. Они встают вместе с петухами и начинают трудиться.

Укучылар «Әтәч» җырын башкара (М. Җәлил сүзләре, Җ. Фәйзи көе).

Ведущий: Муса считал своими друзьями и щенка дворняжку, и кошку, которая вошла в доверие своей хозяйки. Он написал стихотворение «Мой пес».

Ученик: Мой пес».

Ведущая: А вот в какой ситуации оказалась его любимая кошка.

Посмотрите, пожалуйста, инсценировку»Карак песи».

Ведущая:Дочка Мусы Чулпан так хотела быть похожей на своего отца и написала стихотворение: «Бер шигырь».

Укучы: «Бер шигырь».

Ведущая: Дочь Чулпан может гордиться своим отцом. Муса был человеком с большим именем. Это не только имя, но и символ с глубоким смыслом. Муса рос, мужал. Преодолев огромные трудности, он получает образование и несет культуру в народ. Он много пишет. Где бы ни работал, он всюду проявляет молодой задор, неиссякаемую энергию. Но творческим планам поэта не суждено было осуществиться. Началась Великая Отечественная война. (Звучит отрывок из песни «Священная война»). «Кызыл ромашка»шигырен сәхнәләштереп күрсәтү.

Ведущая: В июне 1942 года тяжело раненный Муса Джалиль попал в плен. Фашистские застенки. Пытки. Голод. Но и здесь Муса не сложил оружия. Он продолжает бороться против фашистов своим испытанным оружием – пером.

«Вәхшәт»шигырен бер укучы сөйли.

Ведущая: Нелегко приходилось Джалилю. Особенно он тосковал по своей маленькой дочурке Чулпан, по жене Амине, по матери. («Кызыма»җыры башкарыла).

Сөйгәне Әминә:

Мин озаттым аны сугышка,
Йөрәгемнең сүнмәс кояшын.
Мин озаттым аны сугышка,
Мәхәббәтем булсын юлдашы.

Муса:

Көрәш озак,юлы урау булыр,
Син көт,бәгърем,өзмә өметеңне!
Уттан,судан мсән алып кайтыр
Мәхәббәтең сөйгән егетне.

Сөйгәне Әминә җырлый («Сагыну»М.Җәлил сүзләре,З.Хәбибуллин көе)

Кояш батты күптән, ә мин һаман
Авыр уйлар тулы күңелдә.
Күз алмыйча күрше урманнардан
Басып торам ишегем төбендә.

Муса:

Сиңа миннән хәбәр китерсәләр,
«Муса инде үлгән «,-дисәләр,
Син ышанма, бәгърем,мондый сүзне
Дуслар әйтмәс,сине сөйсәләр.

Ведущая: Но его угнетали не физические страдания, даже не близость смерти, а разлука с Родиной.

Стихотворение «Не верь!» читается на русском языке.

Сәхнәгә Мусаның әнисе чыга.

Ана. Иртән торсам да көтәм,
Кичен ятсам да көтәм...

Шагыйрь чыга.

Шагыйрь. Саумысез.

Ана. Саумы – сәламәтме, балам.

Шагыйрь. Мин сезгә ничек эндәшергә дә белмим.

Ана. Рәхимә әби дип әйтсәң килешер, бәбкәм.

Шагыйрь. Юк, мин Сезгә алай гади итеп кенә эндәшә алмыйм.

Ана. Син үзең кем соң, балам?

Шагыйрь. Киләчәктән килдем сезнең янга.

Ана. Алай икән. Йомышың ни иде соң, балам?

Шагыйрь. Сез – Муса Җәлилне дөньяга бүләк иткән ана.

Ана. Бүләк иттем менә, күрә алмый тилмерәм.Үсәләр дә китеп югалалар, үсәләр дә китеп югалалар.

Шагыйрь. Балаларыгыз югалмады, бөек Ана.

Ана. Кайтмыйлар бит.

Шагыйрь. Исәннәре илгә хезмәт итә. Киткәннәре якты эз калдырып китте.

Ана. Муса улым кайларда йөри,белмисеңме?

Шагыйрь. Халык күңелендә. Сез дөньядан иртәрәк киттегез. Мусаның бөеклеккә ирешкәнен күрә алмый киттегез.

Ана. Рәхмәт, әйт үзләренә, балам. Ил алдында әтиләрен, әниләрен хур итмәгәннәре өчен рәхмәт әйт.

Шагыйрь. Сез аны тугрылыклы булырга өйрәткәнсез.

Ана. Илгә тугрылыклы булырга аларны Ил өйрәтте, балам.Мин аларга матур яшәгез, яхшы булыгыз дип кенә әйтә килдем...

Ведущая: Никогда не покидало вдохновение Джалиля, даже тогда, когда топор палача был уже занесен над его головой. 25 августа 1944 года Муса Джалиль был казнен, но его песни дошли до Родины.

(Читается стихотворение «Песни мои» на русском языке, исполняется песня «Жырларым» на татарском)

Ведущая: «Моя жизнь была одной грустной песней», – писал поэт. А для нас имя его стало песней, прозвучавшей на весь мир. Народ был потрясен, прочитав его стихотворения, созданные в плену, перед казнью.

Читаются стихотворения: «Один совет», «Бер үгет».

Ведущая: Подвиг Мусы Джалиля высоко оценен Родиной. Ему присвоено звание Героя Советского Союза.

Когда пройдет, как песня жизнь моя,
Когда замолкну, близких покидая,
Не думайте, что умер я, друзья, –
В сердцах миллионов буду жить всегда я.

Поэт мечтал увидеть Победу, встретиться с друзьями, с женой. Но не суждено было сбыться его мечте. Остались недопетыми его песни о детях, о близких, о Родине. Но и те, которые он создал, навеки бессмертны.

Алып баручы: М.Җәлилнең әсәрләре кешеләрдә матур, гуманистик тойгылар уята, аларны тормыштагы матурлыкны күрергә һәм шул матурлык өчен көрәшергә чакыра. Аның җырлары үлмәде, үлмәячәк! Муса Җәлил – үлемсез шагыйрь.

«Салют сиңа, Муса Җәлил» җыры (Муса Җәлил сүзләре, Заһид Хабибуллин көе) белән тәмамлана.

ФЕДЕРАЛЬ ДӘҮЛӘТ БЕЛЕМ БИРҮ СТАНДАРТЛАРЫНА КҮЧҮ ҺӘМ ГАМӘЛГӘ АШЫРУ ШАРТЛАРЫНДА ПРОЕКТ ЭШЧӘНЛЕГЕ АРКЫЛЫ УКУЧЫЛАРГА РУХИ-ӘХЛАКЫЙ ТӘРБИЯ БИРҮ

Хадиуллина Рузалия Хәсән кызы,
татар теле һәм укытучысы,
Зәй районы бюджет учреждениесе «
Александр Бистәсе төп гомуми белем мәктәбе»

XX гасыр яшь буынны гуманлы, патриотик, рухи-әхлакый кыйммәтле шәхес итеп үстерүдә мәктәп каршына зур бурычлар куя. Укучыларның шәхси үсешен тәэмин итә торган тирәлекне тудыру максатыннан яңа стандартларга күчү һәм гамәлгә ашыру шартларында тәрбия бирү эшем өч ел дәвамында (2012-2013 уку елында ул «Мин яратам сине, Татарстан!», 2013-2014нче уку елында «Мин татарча сөйләшәм!», 2014-2015 уку елында «Туган җирем – туган илем!») проект формасында алып барылды. Һәр проект эше үз эченә түбәндәге тәрбияви юнәлешләрне ала: танып-белү һәм иҗади эшчәнлекне үстерү, экологик тәрбия бирү һәм туган якны өйрәнү юнәлеше, патриотик тәрбия эшчәнлеге юнәлеше.

Проект эшләренең максатлары: укучыларның үз-үзен формалаштыруына омтылыш уятуга шартлар тудыру; Ватанга, халыкка, кешеләргә, әйләнә-тирәгә гуманлы, эстетик карашлы, рухи-әхлакый тәрбияле толерант шәхес тәрбияләнүенә шартлар тудыру, укучыларның фикерләү сәләтен үстерү, иҗади сәләтләрне барлау һәм ныгыту.

Патриотик тәрбия эшчәнлеге юнәлеше туган якны, татар халкының батырларын, җирдәшләребезне, бәйрәмнәребезне өйрәнүдән, телебезне пропагандалаудан гыйбарәт. Һәр уку елының февраль аенда 5 сыйныф укучылары арасында Газинур Гафиятуллин һәм Александ Матросов батырлыгына багышланган кече проект эшен тормышка ашырабыз. Проект нәтиҗәсе булып укучыларның бу теманы конкурс биеклегенә күтәреп чыгулары тора. Әфган сугышын үткән авылдашларыбызны мәктәпкә чакырып, чаралар үткәрәбез. Бу чара вакытында Әфганстанда һәлак булган якташларыбыз батырлыгы белән танышабыз. Эшнең дәвамы булып бу темага иҗади эш һәм конкурсларда катнашу торачак («Мәңгелек хәтер» Ионов Виталий,муниципаль турда җиңүче. Республика бәйгесе «Место подвига – Афганистан», 2014 ел. Зәй шәһәре)

Татар әдәбияты әсәрләрнең күбесе нәкъ менә укучыларда Ватанга мәхәббәт, илгә хезмәт итү, намуслылык, гаделлек кебек сыйфатларны тәрбияләүгә шартлар тудыра. Яшь буынга тәрбия бирүдә әдәби әсәрләрдәге геройларның, тарихи шәхесләрнең роле зур. Муса Җәлил, Абдулла Алиш, Габдрахман Әпсәләмов, Фатих Кәрим кебек Бөек Ватан сугышында катнашкан шагыйрьләребезнең биографияләрен, иҗатын өйрәтү барышында ук укучыларда туган илгә мәхәббәт, горурлык хисләре тәрбияләп була. Проект нигезендә Советлар Союзы Герое патриот-шагыйрь Муса Җәлилнең тормышта күрсәткән батырлыгы белән укучылар һәр уку елында таныштырыла. Бу шәхесләр татар халкының гына геройлары түгел, ә Ватаныбыз, анда яшәгән халыкларның да уртак геройлары. Рус телле балалар өчен безнең проект эшләребез – ул әдәбият дәресләре, милләтләр арасында аралашу культурасы тәрбияләүче бер бозҗра.

Муса Җәлил истәлегенә багышланган проектларны балалар үзләре әзерлиләр. Яңа материаллар табарга тырышалар, кичәдә Муса Җәлилнең шигырьләре, җәлилчеләр тормышына кагылышлы аудиоязмалар, яңгырый, Муса Җәлил сүзләренә җырлар тыңланыла, китаплары белән таныштырыла.

Муса Җәлилгә кагылышлы проектларның максаты 1.М.Җәлилнең тормыш һәм иҗат юлы, «Идел-Урал» легионының эшчәнлеге, җәлилчеләр турында тулы мәгълүмат бирү, Җәлил әсәрләре белән таныштыру.

2. Таныпбелүэшчәнлеген, иҗади фикерләү сәләтен камилләштерү; укучыларны эзләнү-тикшеренү эшчәнлегенә тарту, нәтиҗә ясарга юнәлеш бирү. 3.Муса Җәлил әсәрләренә, шигърияткә карата, татар әдәбиятына, мәдәниятенә хөрмәт, кызыксыну тәрбияләү; 4. Укучыларда толерантлык тәрбияләүгә шартлар тудырудан гыйбарәт.

Сыйныф күләмендә эшләнелгән проект эшенең алгоритмы:

1. М.Җәлилнең, тормыш юлыһәм иҗаты белән танышу.
2. Муса Җәлилнең виртуаль музейларында экскурсиядә булу.
3. Муса Җәлилгә багышланган викторина оештыру.
4. Батырлык темасына иншалар язу.
5. Муса Җәлил шигырьләрен сәнгатьле уку бәйгесе оештыру.
6. Проектларны төгәлләп, нәтиҗә ясау.

Мәктәп күләмендә оештырылган проект эшенең алгоритмы:

Муса Җәлилнең тормыш юлы, иҗаты, «Идел-Урал» легионы, җәлилчәләр турында сорау алу(опрос) уздыру.

Сорау алу(опрос) нәтиҗәләреннән чыгып чараның программасын төзү

Һәр сыйныфка эш һәм бурычлар йөкләү: шагыйрьнең балачагын, тормыш юлын, иҗатын презентацияләр, кинолар ярдәмендә тыңлаучыга җиткерү, бәйрәм эчтәлегенә туры килгән җырлар, биюләр, викториналар, инсценировкалар, күргәзмәләр, виртуаль музейга сәяхәт әзерләү.

Һәр сыйныфның эшчәнлеген истә тотып бәйрәм программасы төзү һәм бәйрәм оештыру.

Мәктәп күләмендә Муса Җәлил шигырьләрен сәнгатьле уку бәйгесе оештыру.

Уздырылган бәйрәм турында фикерләр җиткереп иншалар язу бәйгесе оештыру.

Проектка нәтиҗәләр ясау, киләчәк эшләргә бурычлар кую.

Проект эшләренең өлешләрен шулай ук балалар бакчасында, әти-әниләр җыелышында да күрсәтәбез.

Гомумиләштереп әйткәндә, нинди генә эшебезне анализласак та, без балаларның логик фикерләвен, хәтерен, дөрес нәтиҗәләр ясый белү сәләтен үстерергә, үз – үзләренә бәя бирергә өйрәтергә тиеш. Җәмгыятебезнең киләчәге укучыларны гражданлык сыйфатларына, чын патриотлар булып үсүенә бәйле. Үз иле, үз халкы белән горурланган кеше генә башка халыкның телен, мәдәниятен, әдәбиятын хөрмәт итә. Безнең киләчәгебез– яңа буын бүген күбрәк мәктәптә формалаша. Бүгенге балаларда әхлакый нигезләр, тирә – яктагыларга карата ихтирам һәм толерант мөнәсәбәт, патриотлык, гражданлык хисе һәм узара тату яшәү культурасы тәрбияләү мөһим.

«МУСА ДЖАЛИЛЬ»

(План-конспект урока. Класс: 9)

Шакирова Сожида Шамильевна,
учитель английского языка
МБОУ «Лешев-Тамакская ООШ»
Сармановского района

Цели: Обучение критическому мышлению через чтение. Формирование лексических навыков чтения и говорения...

Материальное обеспечение: карточки с заданиями, видеосюжет, мультимедийная презентация лексического материала в PowerPoint.

ХОД УРОКА

1. Организационный момент.

-Good-morning,doys and girls! Nice to see you again.
– How are you?
-What's the weather like today?
-Dear students. Today We'll have a talk about MussaJalil.

2. Изучение нового материала

-Today We shall learn some new words.

Celebrate	Праздновать
Anniversary	Юбилей
German fascists	Немецкие фашисты
to fight	бороться
considerable	значительный
heroically	героически
outstanding	выдающиеся
to be among	быть среди
didn't return	не вернуть
was awarded	был награжден
was born	родился
vagrant	залет
libretto	либретто
guillotined	гильотина

– look at the blackboard
– repeatafterme
– readonebyone
– look at the blackboard

– answer my questions
– Do you know this man?
– I think that everybody knows this man. His name is MussaJalil.
– The year 2015 was very special for our country because we celebrated the 70th anniversary of Great Victory of Russian people over German fascists in the Great Patriotic War. Millions of people of different nationalities went to fight against German fascists. A considerable part of them didn't come back from this war. A lot of people from the Republic of Tatarstan fought heroically on the fronts of the Great Patriotic War. The outstanding Tatar poet Musa Jalil was among them. He didn't return from that war.

Student1:
I've learnt the freedom from the song,
Songs tell me die as fighter but be strong.
My life for people sang for so long,
And ever doom will be my battle song.
(November 26, 1943 MussaJalil.)

Student2:
The road of righteous struggle I trod,
To reach my goal I failed
My foes have severed with a hot
Bullying the thread of fate….
(1921-1923)

-An outstanding Tatar writer and poet, the Hero of the Soviet Union, who was awarded the Lenin Prize for authoring «The Moabit Notebooks».

He was born in Mustafino, a village in the Orenburg guberniya in the family of Junkman. In 1921 he left home so the family would have one hungry mouth less to feed and became a vagrant in the city of Orenburg. He slept in the streets, ate what he picked up in the marketplace but never gave up.

-After German's invasion of the Soviet Union in June 1941, Musa Jalil arrived at the Volkhov Front and became a war correspondent in the Otvaga newspaper. On August 10, 1943 he was arrested and sent to Moabit Prison in Berlin. He was sentenced to death and guillotined at Prison, on August 25.

Student3:
In hostile country I am held a captive,
An orphan without liberty or home.
But to my foes I'm nonetheless destructive,
And so my life has been confined in stone.

-His friends kept the three notebooks in which he had written his beautiful poems. The first book contains sixty poems in closely-written Arabic ligature. It was presented to the Tatar Union of Writers in 1946. The second book, containing fifty poems written in Tatar with Latin letters, was handed in at the Soviet Consulate in Brussels in 1947. It had been preserved by Andre Timmermans, a Belgian antifascist who had shared the same cell as Jalil in Moabit. Lateronanotherbookcametolight.

Student4:

Don't take it hard, my friend, this too – soon exit.
Immortal life... who bought, or made a deal?
You see, the kind of life a fellow chooses
Marks off his years and on them sets its seal.

3. Закрепление нового материала

– Describe this monument.

(The poet adopts a dynamic pose. He looks like he is going to speak his last verses, thundering against his fascist executioners…)

Student5:

I swore an oath: I swore I'd give my life for
My people, country – all that they imply!
For this, though years by hundreds lay before
you,
Now wouldn't even you this moment die?

4. Подведение итогов.

– And at the end of our lessonI want to say that Musa Jalil is always alive for us, he is a famous poet and hero we all know and love. He is still fighting, educating people with his own example, he participates in all our undertakings and talks with the living as he still alive. We are all grateful to MussaJalil for each line of his works. He is a great poet combining a brilliant talent with civil courage. His name is associated with our love for the Motherland, and the best in our life.

– Thank you for your attention. I wish you luck. Goodbye.

МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ ГЕРОЙ-ШАГЫЙРЬ ҺӘМ ПЕДАГОГКА ӘЙЛӘНҮЕНЕҢ АЛШАРТЛАРЫ

Салихова Фәйрүзә Рафис кызы,
биология укытучысы,
Сарман районы Кәүҗияк
төп гомуми белем бирү мәктәбе

Бөек шагыйрьнең тормыш юлын, иҗатын өйрәнү әле дә дәвам итә. Аның саен Муса Җәлилнең батырлыгы тагы да тирәнрәк ачыла, тагын да аңлаешлырак була бара.

«Муса Җәлил... Бөек Ватан сугышына кадәрге иҗатында ул самими, беркатлы, идеологиягә бирелгән, кайгы-борчу белмәс, тормышны яратучы шагыйрь булып күз алдына килә» – дип яза Ленар Шәех шагыйрьгә багышланган китабында.

Эшемнең максаты, аның балачак һәм яшьлек чорын өйрәнеп, ул вакытның Муса Җәлил өчен каһарманлык рухын үстерүдә, туган иленә тугрылык хисе уятуда зур йогынты ясавын өйрәнү, аның кечкенәдән алган принципларына таянып яшәвенә багышланган.

Муса Җәлилнең үзенә тарту көче, тынгысызлыгы шаккатыра. Ул уенның балаларга эмоциональ йогынты ясавын һәм аның иҗтимагый файдалы ягын күрә, бәяли. Үен күп вакыт хезмәт белән бәйләп алып барыла. Без моны җәйге кыр эшләре вакытында, балаларның утын кисүләрендә, су ташуларында, өлкәннәргә ярдәм итүдә күрәбез.

Муса агитатор эшенә җәлеп ителә.Ул авыл хезмәт ияләре арасында күп эшли, аларда киләчәккә өмет тудыра. Шагыйрьнең үзенең тануы буенча, бу эш аның политик карашын киңәйтү, тормыш тәҗрибәсен баета.

М.Җәлил бигрәк тә тәрбиясез калган балалар белән эшләүгә игътибар бирә.Ул елларда меңнәрчә ятим, ялангач һәм ач балалар – бер кисәк икмәк эзләп йөрүчеләр Оренбург губернасында әллә никадәр була. Аларны балалар йортларына урнаштыру, укыту, яисә әзерләү дәүләткүләм бурыч итеп карала.

Муса Җәлил даими рәвештә балалар йортларына шефлык итә. Бер төркем танылган артистлар белән алар концертлар куялар, күңелле әңгәмәләр үткәрәләр. Балалар белән генә тугел, хәтта тәрбиячеләрнең үзләре белән дә шундый чаралар үткәрәләр. Бу яңа тәрбия чараларын үткәрү ул чорда гаҗәп зур кыюлык таләп итә.

Җәлилнең педагог буларак осталыгы формалашуда, аңа йогынты

ясаучы педагоглардан һәм әдипләрдән тыш, аның туганнары була. Балачак елларында аңа үрнәк һәм ярдәм итүче бертуган абыйсы – Ибраһим Җәлилов.Ул энекәше Мусаны укырга, җәмәгать эшләре башкарырга җәлеп итә.

Шулай ук Нургали Надиев исемен әйтеп китәргә кирәк. Н. Надиев – прогрессив татар педагогы, мәгариф өлкәсендә күп хезмәтләр калдырган белгечләрнең берсе. Аның эшләре халык мәгарифе системасында, мәктәптә һәм гаиләдәге тәрбия мәсьәләләренә кагылган мәкаләләре бүген дә әһәмиятләрен югалтмаганнар. Татар халык мәгарифе институтын тәмамлаганнан соң, аның киңәше һәм ярдәме белән, Муса Казанга килә.

1923 елда М.Җәлил теләгенә ирешә: ул Казанның Көнчыгыш педагогия институты каршында төрки-татар эшчеләр факультетына укырга керә.

Әйе, укытучы эше, кайсы чорга карамастан, кешедән үз һөнәренә тулысынча тугры булу белән, тормышыңны балаларга багышлау белән аерылып тора. Өстәмә һәр дәвернең үз проблемалары өстенлек итә. Мусаның пионервожатый һәм укытучы буларак эшчәнлеге авыр шартларда башлана. Китап, журналлар, газеталар күтәреп, Җәлилгә өязнең ерак почмакларына җәяүләп барырга туры килә. Башкорт, казах һәм башка телләрне яхшы белү нәтиҗәсендә, ул милли мәсьәлә буенча партиянең политикасы, яшь буынны интернациональ рухта тәрбияләү турында чыгышлар ясый.

Шулай итеп, шагыйрь – герой безнең күңелләрдә талантлы укытучы – методист, лектор, журналист, культура-агарту эшлеклесе буларак та истә калырга тиеш. Ул табигатьне дә, кошны да, чәчәкне дә, музыканы да һәм намуслы хезмәтне дә, ялкынлы иҗатны да, тиңдәшсез илен дә шулай ук янып, кайнарланып сөйгән. Һәрвакыт үз эшен тирәнтен аңлау һәм аның интеллектуаль дәрәҗәсе югары булу сәбәпле Муса Җәлил кешеләр арасында тирән ихтирам казана.

Герой-шагыйрь әдәбиятны «кешенең рухи дөньясына йогынты ясау коралы» итеп карады, балаларның хисенә һәм акылына тәэсир итү максаты белән эшләнергә тиеш дип уйлады.

Ул шәхеснең мораль сыйфатлары формалашуында төп әһәмияткә ия булган әхлак тәрбиясенә лаеклы урын бирә. Үз тормышында һәм хезмәтәрендә ул балаларның ата-аналарга карата тирән ихтирамлы, кешелекле һәм кечелекле булуларын таләп итә. Аның кечкенәдән үк канына сеңгән ярдәмчелек, кешелеклелек гадәтләре фронтта вакытта тагын да киңрәк ачыла төшә һәм яңа сыйфатлар белән байый.

Укытучы эшен башкарганда М.Җәлил киләчәк буынны бар яктан камил шәхес итеп үстерегә тырыша. Гуманлылык, идеялы, Ватанга тугрылык, батырлык,сәламәт, фидакарь сәләтләрен үстерүдә зур көч куя.Шагыйрьнең сүзе белән тормышы һәм көрәше арасында беркайчан да, бернинди аерма булмады.

Шулай итеп, хәзерге чорда да бөек шагыйрь, даһи укытучы күтәргән темалар актуальлекләрен югалтмый. Без, укытучы буларак, Муса Җәлилнең эшен дәвам итәргә, безгә калдырган мирасын җентекләп, өйрәнеп яшь буынга калдырыга тиешбез.

...Син яшәмә җирдә файдасыз бер
Түмгәк булып тигез урында.
Яныл калсын гомрең, маяк булып,
Үзеңнән соң килгән буынга. («Бер үгет»)

Әдәбият исемлеге.

1. Ахметшина Г. Военно-патриотическое воспитание старших школьников/ Г. Ахметшина // Мәгариф.– 2013.– №9.– Б.66-68.

2. Бөек Ватан сугышы чоры поэзиясе: шигырьләр һәм поэмалар. – Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты, 2005.

3. Гатауллин Р. Патриотик тәрбиягә – игътибар/ Р. Гатауллин // Мәгариф.-2005.– №5.– Б.57.

ВИКТОРИНА-КОНКУРС «...ЖИТЬ ТАК, ЧТОБЫ И ПОСЛЕ СМЕРТИ НЕ УМИРАТЬ» ПОСВЯЩЕННОЙ 110-ЛЕТНЕМУ ЮБИЛЕЮ ВЕЛИКОГО ТАТАРСКОГО ПОЭТА

Якупова Гузалия Фаизовна,
Хамидуллина Алсу Хусяиновна,
учителя начальных классов
МБОУ «Джалильская СОШ №2»
Сармановского района

Как есть «вечные темы» в общечеловеческой истории, так появляются и вечные темы в судьбе каждого народа, к которым просто необходимо возвращаться постоянно, чтобы не потерять нить истории. Предлагаем вам ответить на вопросы и задания викторины-конкурса.

1. В просторах оренбургских степей затерялась небольшая татарская

деревня. Зимой ее чуть ли не до крыш домов заносит сугробами. Летом немилосердно палит солнце. В самом центре, на возвышенности, – бюст Мусы Джалиля. У подножия бюста – живые цветы. Недалеко, у спуска к речке, – аккуратно побеленный домик под шифером. Когда-то на этом месте стоял другой дом, в котором 15 февраля 1905 года родился Джалиль.

Вопрос: Как называется деревня, в которой родился Муса Джалиль?

2. Муса был шестым ребенком в семье крестьянина, а позднее владельца маленькой бакалейной лавки Мустафы Залилова. В детстве очень любил слушать сказки бабушки Гильми. Это были страшные сказки про дива, сосущего кровь у людей, про его подземное царство с семью запорами и храброго батыра, побеждающего злые силы. Позднее, много лет спустя, в Моабитской тюрьме, Джалиль вспомнит об этих сказках.

Вопрос: Назовите стихотворение и приведите соответствующие строки.

3. Впечатлительный, живо реагирующий на события жизни, не годам начитанный, Муса рано начал писать стихи. Двоюродная сестра Мусы и подруга его детских игр Марьям Сайфетдинова рассказывала, как под большим секретом, Муса признался ей, что мечтает стать поэтом, как Тукай. Вытащил из-за пазухи лист тетрадной бумаги, исписанной красивым четким почерком, и, взяв честное слово, что она никому не скажет, прочитал два стихотворения. В одном из них описывалась природа родной деревни. Другое было посвящено весеннему солнышку. Это и были самые первые поэтические опыты М. Джалиля.

Вопрос: В каком возрасте М. Джалиль написал свои первые стихи?

4. Весть о Февральской революции дошла до Оренбурга с запозданием: власти пытались скрыть ее от народа. И только в первых числах марта по городу пронесся ошеломляющий слух; царя скинули! Занятия в медресе, где учился Джалиль, отменили. Муса целый день бродил по людным, оживленным улицам, боясь пропустить самые интересные, самые волнующие события.

Вопрос: Именно этот день в жизни Мусы Джалиля связан с историей об атласных башмачках. Что это за история?

5. В 11 лет Муса Джалиль написал свою первую одноактную пьесу. В ней было всего три действующих лица – два мальчика и сестренка одного из них. По воспоминаниям башкирского писателя Сагита Агиша, который учился вместе с Джалилем в Оренбурге, действие

ее было довольно непритязательным и развивалось вокруг банки с вареньем, которым дети собирались полакомиться. Пьеса изобиловала смешными ситуациями к комическими положениями. Зрители вдоволь посмеялись во время спектакля.

Вопрос: Как называется первая пьеса, написанная Мусой Джалилем?

6. В августе 1919 года в Оренбурге начала выходить татарская газета «Кызыл юлдуз» («Красная звезда») – орган политотдела Туркестанского фронта. Именно там было первое опубликованное стихотворение Джалиля «Счастье».

Вопрос: Каким именем оно было подписано?

7. В 1927 г. Джалиля выбирают членом татаро-башкирской секции ЦК ВЛКСМ. Он переезжаете Москву. Вскоре Центральный Комитет комсомола назначает Мусу ответственным редактором татарского детского журнала. Писателей, пишущих для детей, было мало, материала постоянно не хватало. Муса пишет стихи, баллады и поэмы для детей, привлекает к работе в журнале известных писателей, художников, композиторов, создает широкую сеть юных корреспондентов.

Вопрос: Как назывался татарский детский журнал, редактором которого был Муса Джалиль?

8. Когда началась Великая Отечественная война, в последних числах июля М. Джалиль получил направление на курсы политработников. Выпуск состоялся в конце декабря 1941 г. Джалилю присвоили звание старшего политрука. На вечере, посвященном этому событию, после доклада и затянувшихся утомительных выступлений, слово предоставили Мусе Джалилю. Он вышел на сцену, не спеша оглядел большой, нетопленный, до отказа набитый народом зал и вдруг, неожиданно для многих, прочел свое шуточное, только что написанное по этому случаю стихотворение. Стихотворение сразу разрядило немного скованную атмосферу вечера и вызвало оживленную реакцию зала.

Вопрос: Как называется стихотворение Джалиля, прочитанное на вечере по случаю окончания им курсов политработников?

9. Военкор Джалиль работал в газете много и с увлечением. Часто бывал на передовой, собирая необходимый материал. За день проходил по 20–25 километров. «Только на передовой линии можно видеть отважных героев, черпать материал, следить за боевыми фактами, без которых невозможно сделать газету оперативной и боевой, – писал Джалиль с фронта. – Моя жизнь сейчас проходит в боевой обстановке и в кропотливой работе и походе. Поэтому я сейчас ограничиваюсь

фронтовой лирикой, а за большие вещи возьмусь после победы, если останусь жив».

Вопрос: Перечислите некоторые из стихотворений, написанных поэтом в трудные фронтовые будни.

ПРОЕКТ «БАРЫСЫ МУСА ҖӘЛИЛ ТУРЫНДА»

Шәйдуллина Гөлнара Индүс кызы,
Сарман районы Ләшәү Тамак
«Таң» балалар бакчасы тәрбиячесе

Проектның исеме: «Барысы да Муса Җәлил турында»

Җитәкче: Шәйдуллина Гөлнара Индүс кызы

Консультантлар: Борһанова Н.Ә.– мәктәпнең тәрбия эшләре буенча директор урынбасары, Кәлимуллина Ф.Р. – китапханәче, Галиәхмәтова А.Ә. – Җәлил бистәсендәге Дан музее җитәкчесе.

Проектта карала торган өлкә: шигърият, балаларга патриотик тәрбия бирү.

Төп темага якын булган башка шөгыльләр: хезмәт шөгыле: кәгазь, пластилин белән эшләү; рәсем (иллюстрацияләр ясау); сәнгатьле сөйләү; аудирование; сәяхәткә чыгу.

Проектта катнашучыларның яше: 4-7 яшь.

Проектның төре: нәтиҗәле күрсәтмәле эшчәнлек.

Проектның максаты: Муса Җәлилнең тормыш һәм иҗат юлын тирәнтен өйрәнү. Батырлар үрнәгендә тәрбияләү. Әти-әниләр белән бергә хезмәттәшлек итү.

Бурычлары: балаларны татар халкының легендар улы белән таныштыру; аларда милли үзаң формалаштыру, халкыбыз белән горурлык хисләре тәрбияләү; тарихыбызга карата кызыксынучанлык формалаштыру.

Дәвамлылыгы: сентябрь 2015 ел – май 2016 ел.

Кирәкле җиһазлар: Муса Җәлил иҗаты һәм тормышы турында материаллар, М.Җәлилнең шигырь җыентыклары, тыңлау өчен язмалар, рәсем, макет эскизлары.

Проектның актуальлеге: һәр халыкның милли геройлары була. Муса Җәлил – халкыбызның әнә шундый батыр улы. Ул батыр сугышчы, талантлы шагыйрь, югары әхлак үрнәге. Мондый көчле рухлы кешеләр сокландыра, батырлыкка омтылыш уята. Җәлил бистәле районда, җәлилче батыр туган төбәктә яшәп, бу каһарманнар турында

белмәү, тарихыбыз белән кызыксындырмау – һич рөхсәт ителми торган эш. Балалар белән эшчәнлек аша без ата-аналар белән дә эшчәнлеккә чыгабыз. Бу исә аларнында милли хисләрен яңарту өчен бик нәтиҗәле алымбулып тора.

Эш нәтиҗәсе: Муса Җәлилнең юбилее алдыннан зур әдәби чара оештырып, ел дәвамында эшләнгән эшчәнлеккә нәтиҗә ясау. Проект тулысынча Җиңү көне алдыннан бистәдәге Хезмәт Даны музеена экскурсия үткәрү белән тәмамлана.

Эш төрләре:

Оештыру этабы (сентябрь, 2015 ел)

а) фәнни әдәбият белән танышу, эш юнәлешләрен, срокларны билгеләү, эшчәнлек төрләрен планлаштыру;

ә) ата-аналар комитеты белән уртак эшчәнлек планы төзү;

б) максат һәм бурычларны билгеләү; биремнәр әзерләү.

2. Төп этап: (октябрь-ноябрь, 2015 ел)

а) батырлык турында әңгәмәләр, «Батыр кеше нинди була?», «Мин нәрсәләрдән курыкмыйм (куркам)?», «Нәрсә ул батырлык?» кебек темаларга сөйләшү;

ә) каһарман шагыйрь, аның иҗаты белән таныштыру;

б) көзге бәйрәмгә Муса Җәлилнең хезмәт турындагы шигырьләрен өйрәнү;

в) ана-аналар белән Җәлил почмагы булдыру турында сөйләшү, макетын эшләү.

3. Төп өлеш (декабрь, 2015 ел)

а) Шагыйрьнең «Суык бабай» шигыренә рәсемнәр ясау. Табигый материалдан чыршы макеты ясау. Иҗади мирасы белән танышуны дәвам итү: аудирование, сәнгатьле сөйләү;

ә) «Җәлил почмагы» өчен материаллар туплау, аны эстетик бизәүне планлаштыру;

4. Төп өлеш (гыйнвар, 2016 ел)

а) Шагыйрьнең иҗади мирасы белән танышуны дәвам итү: аудирование, сәнгатьле сөйләү;

ә) Каһарманның тормыш юлы буенча сораулар төзү, ата-аналар белән викторина оештыру;

б) рәсем шөгылендә иллюстрацияләр ясау;

в) «Җәлил почмагы»н үзгәртү;

5. Төп өлеш (февраль – март, 2016 ел)

а) төркемнәрдә стена газеталары чыгару (әти-әниләр белән берлектә)

ә) эти-әниләр һәм балалалр арасында сәнгатьле уку бәйгеләре, интеллектуаль уеннар; аппликацияләр, кар фигуралары ясау.

б) «Җәлил почмагы»н баету

6. Йомгаклау өлеше (апрель-май, 2016 ел)

а) Һәйкәлләр турында әңгәмәләр; Бөек Ватан сугышы турында сөйләшүләр; батырлык турында шигырьләр белән эшләү, аппликацияләр ясау;

ә) Җәлил бистәсенә баруны оештыру, шагыйрь һәйкәле янында, музейда булу.

Проектның барышы презентацион кушымтада: эшләнгән эш үрнәкләре, шөгыль конспектлары, уртак макетлар, рәсем конкурслары материаллары, фоторәсемнәр, стена газеталары үрнәкләре.

КЕЧКЕНӘ ДУСЛАРГА

(Муса Җәлилнең 110 еллыгына багышланган балалар иртәсе)

Афзалова Алия Мөнәвир кызы,
татар теле тәрбиячесе
Абубакирова Гүзәл Ринат кызы,
музыка җитәкчесе
Сарман районы Җәлил бистәсенең
гомуми үсеш төрендәге
1нче «Каенкай» балалар бакчасы

Максат:

Балаларның герой – шагыйрь Муса Җәлил турындагы белемнәрен яңа мәгълүматлар белән тулыландыру...

Җиһазлар:

Мультимедия экраны, Муса Җәлилнең иҗатына, тормышына багышланган презентация, иллюстрацияләр, проектор, этәч, малай, ромашка, куян костюмнары, түбәтәй, уенчык песи, «Балалар бакчасында әдәп-әхлак тәрбиясе» һәм «Бир кулыңны, булсын матур түгәрәк» дисклары.

Балалар иртәсенең барышы:

М.Җәлилнең З.Хәбибуллин көенә язылган «Гөлләрем» җыры яңгырый, балалар көйгә атлап залга керәләр, урындыкларга утыралар. Кулларына чәчәкләр тоткан зурлар төркеме балалары бәйрәмне башлап җибәрәләр.

Балалар чыгышы:

1. Муса Җәлил җирдә аз яшәде,
Күпне күрде, күпне кичерде!
Йөрәк утын, сүнмәс ялкын итеп,
Мәңге үлмәс җырга күчерде.
2. Арабыздан үзе югалса да,
Юк, суытмас берни бу эзне.
Көрәштәге Муса, солдат Муса,
Йөрәктәге Муса ул безнең.
3. Синең гомрең җыр булып
Янар бәхет илендә,
Йолдыз булып янарсың
Син туган ил күгендә.
4. Батырларның батыры
Син, Җәлил,
Исемеңне данлый
Туган ил!

(Балалар урындыкларга утыралар).

Тәрбияче: Балалар, бу шигырь юллары кем турында? (Җаваплар)

– Дөрес, балалар, бүгенге бәйрәм Муса Җәлил иҗатына багышлана. (1слайд)

– Кем соң ул Муса Җәлил?

– Шагыйрь.

– Бүгенге бәйрәмебез «Кечкенә дусларга «дип атала. Ул табигатьне, ел фасылларын бик яраткан. Кошларга, җәнлекләргә, хайваннарга атап шигырьләр язган. Муса ишегалдындагы маэмайны да, өй эчендәге песине дә үзенең дуслары итеп санаган. (2 нче слайд).

Т: Хәзер безгә уртанчылар төркеменнән ...... **«Маэмай»** шигырен сөйләп күрсәтә.

«Маэмай» *җыры яңгырый. (З.Хәбибуллин көе). Йөгерә-йөгерә бер малай килеп керә. Ул елый, күзләре яшьләнгән.*

Т: – Нәрсә булган? Ник елыйсың? Кил, энем!

Нишләдең? Ник әйтмисең? Кайда телең?

Гали: Капты да бүрегемне маэмай, ул наян

Менде абзарга, әле төшми һаман! *(М.Җәлил»Маэмай белән»)*

Т: – Елама, Гали,әйдә безнең белән «Түбәтәй» уенын уйна. Кәефең дә күтәрелер.

Татар халык уены «Түбәтәй», уртанчылар төркеме.

Җыр ахырында түбәтәй кемдә кала, шуңа җәза бирелә. Балалар

М.Җәлилнең «Куян», «Әтәч «шигырьләрен сөйләп күрсәтәләр.

Т: Балалар, уен ошадымы сезгә? Гали, син елама, без сиңа түбәтәй бүләк итәбез.

Гали: Рәхмәт сезгә, балалар! Миңа китәргә вакыт, Акбаем мине эзлидер, саубулыгыз!

Т: Муса Җәлил **«Карак песи»** дигән шигыре аша балаларны урлашмаска өйрәткән. Безгә аны мәктәпкә әзерлек төркеменнән **.....** сөйләп күрсәтә.

Т: Муса кечкенәдән үк татар халык әкиятләрен тыңлап, уеннарын яратып уйнап үсә. Шуңа күрәдер, үзе дә балалар өчен шактый җырлы уеннар яза. Әйдәгез, «Күрсәт әле» уенын уйнап алыйк.

*Җырлы-биюле уен **«Күрсәт әле».** Зурлар төркеме.*

Әтәч тавышы яңгырый. Музыка астында залга әтәч керә.

(3слайд)

Т: Балалар, карагыз әле, безнең җырлаганны ишетеп, әтәч тә килеп житкән! Әтәч, син каян килеп чыктың соң?

Әтәч: Кикрикүк-кикрикүк! Минем дә сезнең белән уйныйсым, җырлыйсым килә.

Т: Балалар, без сезнең белән Муса Җәлил иҗатын тирәнтен өйрәндек, әйдәгез әле Җәлил шигырьләре буенча «Ялгышларны төзәт» дигән уен уйнап алыйк.

1.Сәгать суга: «Даң-даң!»
Хәбәр бирә *кичтән.* (таңнан)
Чоландагы ак майга
Ияләшкән *кешеләр.* (күселәр)
Мин чоланны сакларга
Куштым ала *көчеккә.*(песигә)
Калын урманда,
Гел кичкә каршы
Ишетелә моңлы
Бер кошның тавышы:
– Кар-р-р, кар-р-р!(Кәккүк,кәккүк)
– Кар-р-р, кар-р-р.
4. Таң ата бугай
Тавык кычкыра: (әтәч)
– *Кыт-кытак! Кыт-кытак!* (Кикрикүк, кикрикүк)

Әтәч: Минем дә сезгә бер табышмагым бар.
Нәкъ унике күзе бар,
Сиңа әйтер сүзем бар,

Колагымны бор гына
Уятырмын, тор гына.
Ул нәрсә?

Балалар. Сәгать!

Т: Әйдәгез карап китик әле, дөрес җавап бирдегез микән. (4 слайд) Бик дөрес, булдырдыгыз балалар. Муса Җәлил кечкенә дусларына багышлап «Сәгать» шигырен язган, әйдәгез бергәләп бу җырны тыңлыйк.

«Сәгать» җыры (Җ.Фәйзи көе). Мәктәпкә әзерлек төркеме.

Әтәч: Бу җыр безне нәрсә турында кисәтә? (Җаваплар) Дөрес, балалар, соңга калып йөрмәскә, һәр нәрсәне үз вакытында эшләргә кирәк. Миңа да китәргә вакыт, эшләрем бик күп, саубулыгыз!

Т: Муса Җәлил үзе туып-үскән якның табигатенә гашыйк кеше буган. (5 слайд). «Көз җитте»шигырен безгә мәктәпкә әзерлек төркеменнән .... сөйләп бирер.

«Көз җитте».

Т: Рәхмәт, ...! Бик матур һәм сәнгатьле итеп башкардың! Шигырьдә сүз кайсы вакыт турында барды, балалар? Хәзер кайсы вакыт? Зурлар төркеменнән .... **«Яз көне»** шигырен әзерләп килгән.

Т: Мусаның туган авылында, яр астында, көмештәй саф суларын эчәргә дәшеп,чишмә челтерәп аккан. Муса үзенең дуслары белән еш кына чишмә буенда ял итәргә яраткан. Чишмәгә рәхмәтен, соклануын белдереп, «Чишмә»шигыре туа.

*Мәктәпкә әзерлек төркеменнән .... **«Чишмә»** шигырен сөйли.*

*Җырлы-биюле уен **«Куш кулым».***

Т: Белгәнегезчә, сугыш башлангач, М.Җәлил фронтка китә, яраланып, дошманнар кулына эләгә. Анда да ул бирешми, каләме белән көрәшүен дәвам итә. Күп шигырьләр яза. Шуларның берсен искә төшереп үтик. «Кызыл ромашка» шигырен зурлар төркеменнән........ сөйләп күрсәтә. (6 слайд). *(**«Кызыл ромашка»** әсәренә композиция).*

Т: М.Җәлил туган иленә әйләнеп кайта алмый, мәңгегә чит җирләрдә ятып кала. Ләкин без аны беркайчан да онытмабыз, чөнки хәзерге матур, тыныч тормышта яшәвебездә аның өлеше бик тә зур. Муса Җәлил исеме дөньяда яшәүче һәр халыкка билгеле. Аның исеме белән урамнар, шәһәрләр аталган. Безнең бистәбез дә Муса Җәлил исемен йөртә, аңа багышлап бистәбезгә һәйкәл куелган (7 слайд). Ярты гасырдан артык вакыт узса да, татар халкының үлемсез шагыйре Муса Җәлил образы, һаман да безнең белән, безнең янәшәдә яши. Без үзебезнең геройларыбызны беркайчан да онытмабыз! Кадерле балалар, бүгенге бәйрәмебез ахырына якынлашты. Игътибарыгыз өчен зур рәхмәт!

МУСА АБЫЙ БАЛАЛАРНЫҢ ЯКЫН ДУСТЫ.

(Герой-шагыйрь Муса Җәлил иҗатына багышлана)

Давлетзянова Регина Дамир кызы,
татар теле тәрбиячесе
Насырова Нурия Габделхай кызы,
музыка җитәкчесе
Сарман районы Җәлил бистәсе
6 нчы «Теремок» балалар бакчасы

Максат: Бөек Ватан сугышы герое Муса Җәлил белән танышу...

Кичә барышы:

Тәрбияче: Балалар, бүген без герой-шагыйрь Муса Җәлил иҗатына багышланган әдәби-музыкаль кичәгә җыелдык. Җайлап утырыгыз. Кичәне башлыйбыз.

Алия: Кышкы салкын көннәрнең берсендә Мостафа исемле татар авылында Мостафа абый белән Рәхилә апа гаиләсендә кечкенә Муса дөньяга килә. Ул бик хәрәкәтчән, тормыш сөючән бала булып үсә. Абыйсы Ибраһимга ияреп 6 яшендә укырга китә. (1нче слайд.)

Ильяс: Муса бик тырышып укый, үсеп буйга җитә, шигырьләр яза. Аның шигырьләренә композиторлар көйләр язалар. (2нче слайд.)

Гүзәл: Чибәр егет Муса, Әминә белән гаилә төзиләр һәм аларның Чулпан исемле кызлары туа.Ул Чулпанны бик ярата, аңа багышлап «Бишек җыры «шигырен язган. (3нче слайд.)

Муса Җәлил сүзләре «Кызыма» җырын җырлау.

Айзилә: Муса туып-үскән авыл янында гаҗәеп матур урман җәелеп киткән. Кечкенә Муса анда һәрвакыт күке тавышы тыңларга яраткан. (4 нче слайд)

Алия: Күкенең моңлы тавышы хәтерендә калып, аңа «Күке» шигырен иҗат итәргә ярдәм иткән.

«Күке» шигыре белән Арсланова Арина таныштырыр.

Камиль: Авыл җирендә бик тырышып, уңган кешеләр яшиләр. Алар таң әтәче «кикрикүк»дип кычкыруга уяналар, эшкә тотыналар. (5 нче слайд)

(Әтәч тавышы яңгырый).

Балалар барысы бергә «Әтәч» җырын (Ж. Фәйзи көе) җырлыйлар.

Тәрбияче: Мусаның дус малайлары һәм кызлары күп була. Алар вакытларын бушка уздырмыйлар, төрле уеннар уйныйлар. Муса үзе дә балалар өчен бик күп уеннар иҗат иткән. Шул уеннарның берсен,

йдәгез без дә уйнап алыйк.(6нчы слайд)

(Барлык балалар белән «Күрсәт әле үскәнем» уены уйнала).

Алия: Муса ишегалдындагы маэмайны да, өй эчендәге песине дә үзенең дуслары итеп санаган. Ул көчеге турында бик матур шигырь дә язган.

(7нче слайд)

«Маэмай»шигыре

Камил: Ә менә аның песие нинди хәлгә тарыган, хәзер карап китегез (8нче слайд)

«Карак песи»җыры

Алия: Мусаның туган авылында, яр астында, көмештәй саф суларын эчәргә дәшеп,чишмә челтерәп аккан. Муса үзенең дуслары белән еш кына чишмә буенда ял итәргә яраткан.Чишмәгә рәхмәтен, соклануын белдереп,»Чишмә» шигыре туа, ә соңрак ул дуслык турында «Себерке»әкиятен яза. (9нчы слайд)

«Себерке» әкияте.

(Милли киемнән бабай чыгып утыра, итеккә олтан сала, янында эш кораллары һәм бер себерке ята; шаулашып, бер-берсен төрткәләп өч малай керә).

Бабай: Балалар, ник ачуланышасыз? Болай ярамый. Яхшы гына уйнагыз (бабай эшен дәвам итә, ә балалар һаман төрткәләшәләр).

Бабай: Улларым, килегез әле бирегә, сезгә әйтер сүзем бар. Менә бу себеркене күрәсезме, ягез әле, шуны сындырып карагыз әле (себеркене бирә).

Малайлар себеркене чиратлашып сындырырга тырышалар, тик берни килеп чыкмый.

1 нче малай: Бабай, сындырып булмый бит.

Бабай: Балалар, менә шушы себерке кебек һәрвакыт бердәм, дус булсагыз, сезне дошманнар да җиңә алмас.

Аерым яшәсәгез,
Һич оешмассыз
Һәм берләшмәсәгез -
Дошман сезне җиңеп
Сындырыр да ташлар.

Малайлар: Бабай, без аңладык хәзер. Без һәрвакыт дус, бердәм булырбыз.

«Чишмә» шигыре.

Камиль: Шулай матур итеп яшәп ятканда Бөек Ватан сугышы

башлана. Волхов фронтындагы каты сугышлар вакытында шагыйрь каты яралана, дошман кулына эләгә.Ул тоткынлыкта да шигырьләр яза,рухын төшерми. (10нчы слайд.)

«Ышанма» шигырен мәктәпкә әзерлек төркеме баласы сөйли.

Тәрбияче: Әммә Муса соңгы чиккәчә Ватанына тугрылыклы булып кала, ләкин фашистлар Мусаны Моабит төрмәсендә җәзалап үтерә. Әйдәгез барыбыз да аны 1 минутлык тынлык белән искә алыйк.

«Кызыл ромашка» бию. (11нче слайд.)

Тәрбияче: Балалар,без сезнең белән Муса Җәлил иҗатын тирәнтен өйрәндек, әйдәгез әле сезнең белән Җәлил шигырьләре буенча «Ялгышларны төзәт» дигән уен уйнап алырбыз.

Сәгать суга: «Даң-даң!»
Хәбәр бирә кичтән.

Чоландагы ак майга
Ияләшкән кешеләр.
Мин чоланны сакларга
Куштым ала көчеккә.

Калын урманда,
Гел кичкә каршы
Ишетелә моңлы
Бер кошның тавышы:
-Кар-р-р, кар-р-р!
Кар-р-р, кар-р-р.

Таң ата бугай
Тавык кычкыра:
- Кыт-кытак! Кыт-кытак! Һ.б.

Тәрбияче: Балалар, Муса Җәлил шигырьләре аша без аның туган авылы, ул авылның табигате, шагыйрьнең балачак тормышын күз алдына китердек. Ә хәзер кичәбез ахырына якынлаша, сәгатьтә нәкъ шул турында искәртә.

Балалар «Сәгать» җырын башкаралар.

Тәрбияче: Ярты гасырдан артык вакыт узса да, татар халкының үлемсез шагыйре Муса Җәлил образы, һаман да безнең белән, безнең янәшәдә яши. Аның истәлегенә багышланган хәзер карап китәсе язма да шуны дәлилли. (Ильназ Сафиуллин башкаруында Муса Җәлилгә багышланган «Шагыйргә» исемле видио язма күрсәтелә).

МУСА ҖӘЛИЛ – ПАТРИОТ ШАГЫЙРЬ

(татар әдәбиятыннан 5 нче сыйныфлар (рус төркеме) өчен дәрес эшкәртмәсе)

Садикова Индира Фәрит кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
Әлмәт шәһәрендәге 12 нче урта мәктәп

Максат: балаларга М.Җәлилнең патриот шагыйрь икәнлеген, каһарман сугышчы булуын тарих белән бәйләп аңлату...

Дәрес барышы

I. Мотивлаштыру-ориентлаштыру

Дәресне оештыру.

Исәнләшү.Уңай психологик халәт тудыру.

2. Актуальләштерү. Сораулар биреп, укучылар белән М.Җәлил турында әңгәмә оештыру.

– М.Җәлил кем ул?Аның турында нәрсәләр беләсез?Бу исем белән бәйле нәрсәләр беләсез?

3. Уку мәсьәләсен кую.

Бүгенге дәрестә герой-шагыйрь М.Җәлил иҗаты белән танышачакларын, «Сагыну» шигырен өйрәнәчәкләрен әйтү.

II. Уку мәсьәләсен өлешләп чишү

Соңгы тапкыр кичә көлде дөнья
Соңгы тапкыр кояш баеды.
Таң атмады бүген,көн тумады
Алды җирне сугыш ялкыны.

Ә сез сугыш турында нәрсәләр беләсез? (укучыларның җаваплары төрле булырга мөмкин: сугышның башланган һәм беткән көннәре; сугыш барган урыннар; Татарстаннан киткән сугышчыларның исемнәре һ.б).

Сугышта катнашкан нинди язучыларны, шагыйрьләрне беләсез?

Твардовский, М.Җәлил, Ф.Кәрим, А.Алиш, Н.Дәүли, К.Симонов һ.б..

Әйе, укучылар, сугыш кешегә бик күп газап, михнәт, кайгы, хәсрәт алып килгән...

Тарих укытучысы сөйли. (Бөек Ватан сугышы турында презентация тәкъдим ителә). Ватан сугышы татар халкы өчен дә зур сынау була...

Дəреснең темасы: ***Муса Җəлил – патриотик шагыйрь***

Дəреснең максаты: Бүгенге дəрестə герой-шагыйрь М.Җəлил иҗаты белəн танышачакларын,»Сагыну» шигырен өйрəнəчəклəрен əйтү.

М.Җəлилнең тормыш юлы, иҗаты турында мəгълүмат алу.

– Укучылар, сез М.Җəлил турында нəрсəлəр белəсез?

– Шагыйрьнең нинди шигырьлəрен белəсез?

– Ə кайсыгыз аның яшəгəн елларын белə?

Укучылар, М. Җəлил турында тагын да тулы мəгълүмат алу өчен сезгə, шагыйрьнең җыентыкларын һəм истəлеклəрен укырга киңəш итəм. (күргəзмəдəге китаплар белəн таныштырып китү).

IV. Белем һəм күнекмəлəрне ныгыту.

Эш дəфтəрендə эш. М.Җəлил тормыш юлына бəйле хронологик таблицаны тутырырга кирəк.Таблицаны чылбырлап тутырырга яки укучылар мөстəкыйль формада эшлəп, аннары бергəлəп тикшерергə мөмкин.

1. Сүзлек белəн эш.

1) Укытучы сүзлəрне укый, укучылар арттан кабатлыйлар. Авыр сүзлəрне аерым укучылардан кабатлаттыра.

2. М.Җəлилнең «Соңгы җыр» шигырен уку.

1) Укытучы сорау бирə:

1. Ничек уйлыйсыз, ни өчен шигырь «Соңгы җыр» дип атала?

2) Укытучы шигырьне сəнгатьле укый.

3) Шигырьне укучылар үзлəре укыйлар.

4) Шигырьне тəрҗемə итəлəр.

5) Берничə укучы шигырьне кычкырып укыйлар.

3. Эш дəфтəрендə биремнəр эшлəнə.

V. Рефлексия.

I. Өй эше бирү. Дəреслектəге материалны укырга, сорауларга җавап бирергə.

1 нче вариант. М.Җəлилнең берəр шигырен сəнгатьле укырга өйрə-неп килергə.

2 нче вариант. М.Җəлил турында замандашларының истəлеклəрен укып килергə килергə. Беренче шигыренең исеме.

II. Билге кую (билгелəр аңлатылып куела).

БЕЗ – ҖӘЛИЛ ОНЫКЛАРЫ

(зурлар төркеме өчен әдәби-музыкаль кичә)

Халикова Рушания Минзаһит кызы,
Әлмәт районы Габдрахман авылы
«Ландыш»балалар бакчасы тәрбиячесе

Максат: Балаларны Муса Җәлилнең тормыш юлы, иҗаты һәм сугышта күрсәткән батырлыклары, Җәлилчеләр белән таныштыру; М.Җәлил шәхесе һәм Җәлилчеләр белән горурлану, соклану хисләре тәрбияләү; Сөйләм телен үстерү, баету.

Зал бизәлеше: Кичә буласы зал бәйрәмчә бизәлә. Түрдә Муса Җәлилнең портреты һәм китаплары күргәзмәсе, Җәлилчеләргә багышланган стенд, слайдлар, балаларның тынычлык темасына карата ясалган рәсемнәр күргәзмәсе һәм түбәндәге сүзләр язылган плакатлар:

Хәтерләүдән курыкма син!
Батырларны онытма син!
Без – Җәлил оныклары
Әй, шагыйрьләр!
Зур сугышның кайтавазы булып,
Яңгырасын үлмәс җырыгыз!
Һәрвакыт булсын кояш!
Һәрвакыт булсын һава!
Һәрвакыт булсын әни!
Һәрвакыт булыйм мин!

Тәрбияче: Хәерле көн кадерле балалар, кунаклар! Бүген без сезнең белән герой шагыйрь Муса Җәлилнең тууына 110 ел тулуга багышланган «Без – Җәлил оныклары» дип исемләнгән кичәгә җыелдык.

Магнитафон язмасында Нур Хөсәенов башкаруында «Ышанма» әсәрен тыңлау.

Бала

Язлар белән туган якка
Килә Җиңү бәйрәме.
Онытмабыз батырларны
Без – Җәлил оныклары!

«Солдатлар» җыры башкарыла
(Ф.Әхмәдиев музыкасы, Р.Әхмәтҗәнов сүзләре)
Балалар сөйләгәндә интерактив тактада Муса Җәлилнең тормы-

шына багышланган рәсемнәр: әти-әнисе, үзенең шәкерт чагы, солдат киемендәге сурәте, һәйкәлләре һ.б. күрсәтелә

Муса Җәлил... Бу исем һәркемгә яхшы таныш. Шагыйрь, сугышчы, көрәшче. Бөек Ватан сугышы каһарманы.

Ул 1906 елның 15 февралендә Оренбург өлкәсендә туа. Кечкенәдән үк әдәбият белән кызыксына. «Бәхет» исемле беренче шигыре «Кызыл йолдыз» газетасында басыла. Мусага ул вакытта 13 яшь була.

1922 елда ул Казанга килә. Укырга керә. Аннары Мәскәүдә «Кечкенә иптәшләр» дигән балалар журналы редакциясендә җаваплы редактор булып эшли башлый. Бик күп шигырьләр яза. Гитлерчылар белән сугыш башлангач, Муса Җәлил фронтка китә.

Бала: Илем! Алдыңда синең мин ант итәм
Шаһит булсын кулым ярасы.
Гитлер явын тар-мар итми торып
Якты күрмәс күзем карасы.

дип яза ул.

Әдип бер минут вакытын да әрәм итми дошманга каршы корал белән дә ялкынлы шигырьләре белән дә көрәшә.

М.Җәлилнең «Ромашкалар» шигыре сәхнәләштерелә.

1942 елда ул әсирлеккә төшә – фашистлар кулына эләгә. Җәлил һәм аның иптәшләре тоткынлыкта да дошманга каршы көрәшәләр. Гитлерчылар моны белеп алып, аларны җәзага тарта.

Муса Җәлил белән бергә аның ун көрәштәше дә үлем җәзасына хөкем ителә. Аларның исемнәрен хәтеребездә тотыйк!

Интерактив тактада шигырьләр тәртибендә Җәлилчеләрнең сурәтләре күрсәтелеп бара

Бала

Муса абый ялгыз түгел, -
Иптәшләре бар ич:
Бер иптәше – әкиятче
Абдулла Алиш!

Бала:

Син – халкымның батыр улы,
Исемең мәңге онытылмас:
Һәрчак безнең йөрәктә син –
Гайнан абый Кормаш!

Бала:

Язмыш кайчак бик аяусыз –
Төрле яклап сыный;

Сынатмадың, халкым улы –
Әхмәт абый Симай?

Бала:

Батырларны барлыйм, дисәң,
Тарих дәфтәрләрен актар:
Шундый батырларның берсе –
Абдулла абый Симай!

Бала:

Батырлар турында һәркөн
Шигырьләр, җырлар туа...
Җыр булып яши күңелдә
Хәсәнов Зиннәтулла!

Бала:

Кайчандыр безнең шикелле
Булгандыр ул бер сабый...
Һәрчак безнең күңелдә син –
Шабаев Гариф абый!

Бала:

Дошманга каршы батырлар
Көрәшкәннәр берләшеп.
Ул батырларның берсе син –
Әхмәт абый Әднәшев!

Бала:

Исемнәре мәңге балкый
Якты йолдызлар кебек.
Кыю иптәш һәм көрәштәш
Фәрит абый Сәйфелмөлек.

Бала:

Көннәр матур, ак кар ява,
Күңелдә дәрт уятып...
Тынычлык өчен көрәшкән
Фоат абый Булатов!

Бала:

Ил-Ватанга ант итә
Газиз халкым уллары...
Антыңа тугры калдың син –
Сәлим абый Бохаров!

Безгә тынычлык бүләк иткән Җәлилчеләрне, Җәлил абыйны онытмыйк!

Җәлил абый шигырьләрен
Бик яратып укыйбыз.
Сугыштагы батырлыгын
Үрнәк итеп сөйлибез.
Дошман кулында булса да
Баш имәгән ул аңа.
Авырлыкларга да түзгән
Тугры калган антына.

Бергә

Муса абый, сине һәрчак
Хәтерләрдә сакларбыз.
Курку белмәс, шигъри җанлы
Син шагыйрь абыебыз!
Син батыр абыебыз!

Тәрбияче: Балалар, шушындый матур, тыныч тормышта яшәвебез белән без Муса Җәлил кебек шагыйрьләргә, Җәлилчеләргә, кадерле ветераннарыбызга бурычлы. Безнең авылдан да Бөек Ватан сугышына 267 ир-ат китә. Аларның бары тик 112се генә авылыбызга әйләнеп кайта.

Безнең теләк бер: илләр, көннәр тыныч, күгебез аяз, һәркем бәхетле, шат булсын! Сугышлар булмасын!

Җыр «Без бәхетле, шат балалар».

«КЫЗЫЛ РОМАШКА»

(татар төркеме балалары белән оештырылган кичә)

Рахматова Айгөл Фаил кызы,
татар теле тәрбиячесе,
Җәлил бистәсе МБМББУ № 4»
Кызыл калфак» балалар бакчасы

Максат: Бөек татар шагыйре Муса Җәлил иҗаты турында белемнәрен тирәнәйтү. Мәктәпкәчә яшьтәге балаларны патриотик рухта тәрбияләүне дәвам итү.

Җиһазлау: слайдлар, патриотик, моңсу, бишек җырлары көйләре, уенчык бишек, сәгать, этәч костюмы, ромашка бию өчен ясалма чәчәкләр.

Залны бәйрәмчә бизәү.

Кичәнең барышы:

«Кызыл ромашка» шигырен сәхнәләштерү

Ромашкалар биюе (ак ромашкалар чыгып китә, кызылы кала)

Алып баручы: Ромашка, син нигә кызыл төскә кердең?

Ромашка:

«Төнлә минем яныма
Ятып батыр сугышчы
Атты дошманнарына.
Яраланды кулбашы.
Аның батыр ал каны
Тамды минем чукларга.
Шул батырны эзләп чыктым юлга,
Рәхмәт әйтим дип аңарга»

Алып баручы: Шул вакыт Ромашка чишмәне күреп ала һәм суы белән юына.

Чишмә:

Яр астыннан чишмә ага,
Чылтыр – чылтыр тавышы,
Җил искәндә иелеп кала
Читтә үскән камышы.

Ромашка: Чишмә, син монда яралы батырны күрмәдеңме?

Чишмә: Күрдем мин аны, китте ул шул авылга таба.

Алып баручы: Кызыл ромашка авылга таба батырны эзләп китте. Юл бик озын була. Төн уза. Матур итеп сызылып таң ата. Авылдан килә әтәч тавышы.

Әтәч җыры

Алып баручы: Әтәч тавышына Марат йокысыннан сикереп тора, тагын инде ул соңга кала шул йокысына карап.

Шигырь «Сәгать»

Алып баручы: Кызыл Ромашка, бакчага ашыккан Маратны, күреп туктатып кала.

Ромашка: Әйтче, егет, күрмәдеңме син яралы батырны?

Марат: Күрдем. Теге якка китте, шунда барып кара. Ә мин ашыгам, соңга калам.

Алып баручы: Кызыл, Ромашка Менә күрәсеңме, тегендә портрет, ул син эзли торган батыр. Бу Муса Җәлил. Ә әнә тегендә бер әни баласын бишектә тирбәтеп утыра. Ул Муса Җәлилнең иптәше Әминә, кызы Чулпанга этисе язган бишек җырын җырлап утыра. Әйдәле, бергә тыңлап алыйк. ***Кызыма.***

Ромашка: Бик матур җыр бу.

Алып баручы: Әйе, кызыл ромашка. Муса Җәлил бик күп матур шигырьләр дә язган. Сиңа да ул бүләк калдырды. Менә шушы китапны. Син аны иптәшләреңә укы. Ә батырны син инде эзләмә, табалмасың син аны, ул үзенең гомерен туган ил өчен бирде, бар инде аланыңа кайт.

Ромашка: Рәхмәт. Мин аның батырлыгы турында барсына да сөйләрмен.

Алып баручы: Кадерле кунаклар, безнең әзерләнгән кичәбез шуның белән тәмам. Игътибарыгыз өчен рәхмәт.

МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ 110 ЕЛЛЫГЫНА БАГЫШЛАНГАНӘДӘБИ-МУЗЫКАЛЬ ВИКТОРИНА

Талибуллина Гөлнара Рәис кызы,
татар теле тәрбиячесе
Сарман районыҖәлил
бистәсенең 3нче санлы
«Аленушка» балалар бакчасы

Максат:

М.Җәлилнең тормыш юлы, әсәрләре белән таныштыруны дәвам итү

Җиһазлау:

М.Җәлилнең портреты; «Муса Җәлил» презентациясе слайдлары; «һәйкәл» күренеше; сәхнәләштерү өчен маскалар, әби, бабай киемнәре; авыл өе күренеше, 2 кармак; фишкалар; карават, сәгать, чәчәкләр; ромашка кызларына баш киемнәре-таҗлар; түбәтәй, кыңгырау; йомшак уенчык этләр; җырларга аудиоязмалар, аудиоязмада җил тавышы.

Барышы:

Алып баручы: Хәерле көн, кадерле балалар, хөрмәтле кунаклар! Безнең бакчада зур бәйрәм – бүген татар халкының йөзек кашы, патриот-шагыйрь, герой Муса Җәлилнең туган көне.

«Җырларым» җыры яңгырый, залга чәчәкләр тотып кыз һәм 2 малай керәләр.

Малай:

Бәйрәмнәрең алда икән әле,
Кара шагыйрь бүген текәлеп:

Халкың килде сиңа мәхәббәтен
Ал чәчәкләр белән күтәреп.

Кыз:

Ул юк инде, ләкин югалмады
Мәхәббәте туган иленә
Ал чәчәкләр җыеп киләбез без
Һәр ел аның туган көненә.

Малай:

Кызыл байрак аның каберен бизи
Җиңеп чыккан хезмәт илендә
Батыр егет! Данлы исемең синең
Мәңге калыр безнең күңелдә!

Почмактагы «һәйкәлгә» чәчәкләрен куялар, балалар басалар, бераз басып торалар, утыралар.

Алып баручы: Без, балалар, шагыйрь исемен йөрткән бистәдә яшибез һәм шуның белән горурланабыз. Муса Җәлил турында инде күп беләбез. Хәзер белемнәребезне сынап карарбыз. Бүген биредә 7нче һәм 8нче мәктәпкә әзерлек төркеме балалары көч сынаша. Алар шагыйребезнең әсәрләрен, җырларын өйрәнеп килгәннәр. Мин сорау бирәм, кайсы төркем беренче кул күтәреп җавап кайтара-шуңа фишка бирелә. Бәйге азагында фишкалар саны буенча җиңүчене билгеләрбез. Башладык!

Сораулар:

– Кем ул-Муса Җәлил?
– Әгәр дә исән булса, аңа быел ничә яшь тулыр иде?
– Муса Җәлил кайда туган?
– Әти-әнисенең исеме ничек?
– Муса мәктәпкә ничә яшендә барган?
– Шагыйрь кайда укыган?
– Беренче шигыре ничек дип атала?

Алып баручы: Рәхмәт, балалар.

Муса кечкенә вакытта нинди булган икән? Әйдәгез әле, карап китик.

Сценка «Кечкенә Мусаның балыкка баруы»

Алып баручы: Авыл. Зариф дусты Мусаның өенә килә.

Зариф: – Әй, Муса, әйдә балык тотарга барабыз!

Муса: – Әйдә! Хәзер, бераз көт, мин суалчаннар гына казып алыйм.

(*Малайлар елга буена китәләр)*

Зариф: – Мин бүген менә мо-о-ндый балык тотачакмын!

Муса: – Ә мин менә мондыйны!

Алып баручы: – Малайлар елга буена килеп җитәләр һәм елга ярына балык тотарга дип утыралар. Ләкин балык чиртмәде. Зариф түзмәде:

Зариф: – Муса, әйдә башка җиргә барып утырабыз, монда балык юк!

Муса: – Тукта, Зариф, тагын бераз утырып карыйк инде...

Алып баручы: – Муса кармагын елгага ташлый, шул чакта кармак җебе аның муенына урала һәм кармак малайның борынына кадала.

Муса – Ай, ай, авырта!

Зариф: – Шәп балык тоттың син! Ха-ха-ха!

Алып баручы: – Муса кармакны борыныннан алырга тырыша, ләкин барып чыкмый. Муса сызлана, аның көлеп торган Зарифка ачуы килә.

Зариф: – Муса, мин авылга ядәмгә йөгерәм, ә син мине монда көтеп тор.

Алып баручы: – Зариф Мусаның әбисен алып килә.Ул Мусаны кулыннан тотып Нигмәтҗан картка алып бара. Карт кармакны Мусаның борыныннан тартып ала.

Нигмәтҗән карт: – Син түземле һәм батыр икәнсең, улым!

Алып баручы: Кечкенәдән үк Муса Җәлил шундый түземле, сабыр булган икән. Муса Җәлилнең берничә шигырен тыңлап үтик. Җыр **«Маэмай»** М.Җәлил сүз., Ф.Яруллин муз. *(аудиоязма «Балалар бакчасында әдәп-әхлак тәрбиясе» 90нчы трэк).*»**Бакчачы», «Бер шигырь»**

Алып баручы: Муса кечкенә вакытта дуслары белән уйнарга яраткан, мандолинада уйнаган. Без дә уйнап алыйк әле.

Татар халык уены **«Түбәтәй»** (7нче төркем)

Татар халык уены **«Кыңгыраулы Миңлебай»** (8нче төркем)

Һәр уен өчен командаларга фишка бирелә.

Алып баручы: Командалар, сезгә бирем: табышмак әйтәм, тыңлагыз:

Йөртә ул озын колак,
Үзе гаҗәеп куркак.
Уйланма инде озак,
Нәрсә ул? Я, уйлап бак!

Дөрес, куян. Җавап биргән командага фишка. Муса Җәлил куян турында уен язган. Әйдәгез, карап үтик.

«Куян» уены.

Бер бала куян, ул сүзләргә карап хәрәкәтләр ясый, сорауларга җавап бирә. Балалар аны «табып» алып киләләр, кишер белән сыйлыйлар, башыннан сыйпыйлар.

Алып баручы: Викторинаны дәвам итик.

– Унбиш дошманга каршы сугышып яраланган батыр турындагы шигырь ничек дип атала?

– Саклаган әйберен үзе ашап бетергән йорт хайваны турында шигырь ничек дип атала?

– Муса Җәлил язган әсәрләрне атагыз. (Һәрбер яңгыраган әсәр исеменә бер фишка бирелә)

Булдырдыгыз, командалар. Мин сезне Муса Җәлилнең «Күрсәт әле» уенына чакырам. **«Күрсәт әле»** җырлы уен

Алып баручы: Безнең балалар шагыйрьнең җырларын да өйрәнеп килгәннәр.

«Әтәч» җыры М.Җәлил сүз., Җ.Фәйзи муз. *(аудиоязма «Балалар бакчасында әдәп-әхлак тәрбиясе» 20нче трэк)*

«Карак песи» җыры М.Җәлил сүз., Җ.Фәйзи муз. *(аудиоязма «Балалар бакчасында әдәп-әхлак тәрбиясе» 63нче трэк)*

Алып баручы: Шагыйребезнең әсәрләре бик күп телләргә тәрҗемә ителгән. Дорогие друзья, давайте послушаем произведения Мусы Джалиля на русском языке. **«Кого Шакир перехитрил»** шигырен сәхнәләштерү. **«Родник».**

«Вольные ветры»

Алып баручы: Командалар, табышмак әйтәм – тыңлагыз, җавабын тиз уйлагыз:

Нәкъ унике күзем бар,
Сезгә әйтер сүзем бар,
Колагымны бор гына,
Уятырмын, тор гына!

«Сәгать» инсценировка

Алып баручы: Менә шулай матур гына яшәп ятканда безнең илгә немец фашистлары һөҗүм итәләр. Илебезнең барлык ирләре сугышка, илебезне коткарырга китәләр. Алдагы сораулар сугыш чоры турында.

– Муса Җәлил фронтта нишләгән?

– Шагыйрьнең фронттан хатыны һәм кызына ялкынлы хатлар язган, аларны бик сагынган. Җәлилнең хатыны һәм кызының исемнәре ничек, беләсезме?

– Ул әсирлеккә ничек эләккән?

-Муса Җәлилнең төрмәдә язган шигырьләре җыентыгы ничек дип атала?

-Муса Җәлилгә нинди исем һәм нинди премия бирелә?

-Муса Җәлил исемен нәрсәләр йөртә?

Алып баручы: Булдырдыгыз, дуслар. Муса Җәлилнең бик күп шигырьләре фашистларга каршы сугышкан солдатлар, аларның батырлыгы турында.

«Кызыл ромашка» сәхнәләштерү

Кызлар сүзләргә туры китереп хәрәкәтләр ясыйлар, бераз биеп алалар.

«Чәчәкләр» шигырен тәрбияче укый.

Шигырьгә композиция-кызлар чәчәкләр тотып бииләр.

Алып баручы: Менә бәйрәмебез ахырына якынлаша. Әйдәгез, кайсы команда җиңгәнен белик.

Фишкалар санала, җиңгән төркемгә Муса Җәлилнең «Парашютсыз курчак» китабы бирелә, һәрбер команда балаларына рәсем ясау өчен альбомнар таратыла.

Алып баручы: Кадерле дуслар, бүгенге кичәбез ахырына якынлашты. Төгәл, матур җавап бирдегез, бик актив булдыгыз, рәхмәт! Муса Җәлил кебек намуслы, акыллы, батыр булып үсегез. Илләребез имин, тыныч булсын!

Татар халык җыры **«Яшә син, Туган илем!»** яңгырый, балалар таралалар.

(аудиоязма «Балалар бакчасында әдәп-әхлак тәрбиясе» 149 нчы трэк)

DZHALIL IS MY NATIVE LAND.

Учебное пособие для учащихся среднего и старшего звена.

How fair you are, my native land.

Nurtdinova Leyla Marsovna,
a teacher of English,
Dzhalilsecondaryschool №2.

Dzhalil is the most beautiful settlement in Tatarstan. It is located on the southeast of our Republic. It was founded in 1964. The population is about 15 thousand people. Its name is Dzhalil in honour of the great tatar poet Musa Dzhalil.

My life talls as a song among people
And my death will sound like song of the fight.
M.Dzhalil.

We have a monument which commemorates the Tatar poet – hero Musa Dzhalil, who displayed the highest qualities of his people during the Second World War. In the Berlin Moabite Prison, where he was confined for anti – fascist activities, as he awaited his inevitable execution he wrote the immortal poems which make up the anthology «The Moabite Notebooks» translated into many languages.

Dzhalil has many places to visit. One of them is a well –known museum of labour fame in the Palace of Culture.

The museum opened its doors to the public in 1975. There are four halls there: the hall of Musa Dzhalil, the hall of regional studies, the hall of oil, the hall of labour fame. Walking through the halls visitors will be able to follow the history of development of the settlement Musa Dzhalil and its people. One can see a vast collection of photographs of old and present – day Dzhalil, picture postcards and posters. The ethnographic fund consists of clothes of Tatars, such as traditional dresses.

Velvet kalfak headdress was a compulsory part of the women`s festive costume. Kalfaks are made with gold embroidery. When going out, women put a silk shawl –»shal» over the kalfak.

Collect information from the museum of Musa Dzhalil and write a report about his life.

Trauslate one of his poems into English.

Why are museums so important for people?

Make a poster about Dzhalil museum.

Discussion.»Museums»: «for» and «against».

Work in a group of four. Imagine... all the museums in the world have disappeared. Is that a good thing?

Composition –expressing an opinion:»Museums are just a waste of money.»

What does a national costume reflect?

The «for» and «against» composition. «A national dress in future».

A Tatar costume –a knowledge quiz.

Choose the definitions to these Tatar words.

chalbar b) *a silk shawl*
shal a) *a velvet jacket without sleeves*
kamzol c) *dark trousers*
kalfak d) *a man`s headdress*

alka e) *a woman`s headdress*
tyubeteika f) *earrings*
yozek g) *a ring*

The President of our republic Mintimer Sharipovich Shaimiev often comes here to see our people. I like my president very much. I think, he does everything he can. I am glad to meet him with salt and bread, with the basket of flowers. He is very kind, honest, caring and sociable.

However busy, the President finds time for everyone.

Make a video film in English «The president of our republic M. S. Shaimiev».

Make a picture vocabulary in three lauguages English, Russian and Tatar.

Do you remember any songs, poems about animal, flowers, trees?

Make a concert.

Have a walk in the forest, look around attentively, keep your eyes open. Draw the pictures of animals and plants of our settlement and glue them on a big paper panorama of Dzhalil scenery.

Dzhalil people have a great wealth of talent.

Listen to the musical extract F. Yarullin «Shurale» from the famous ballet, think and say:

What ideas come to you when you listen to the musical description of Shurale and the forest?

What can you imagine while listening to this music?

Has a forest always been important for Dzhalil people? Why?

What is the name of the great Tatar poet who wrote a wonderful poem about Shurale?

Showing all richness and beauty of Dzhalil you can admire a fabulous world of roses, irises, chrysanthemums, and scores of other flowers.

Similarly to the art of other peoples it reveals the ethnic specificity that stems from the historical development of its cultural, economic and domestic life, religion and world outlook.

Divide into groups and choose one of these pictures, make a short description of it.

What preseut –day persons do you consider great or outstanding? Why?

The best feature of our people is hospitality. If someone, acquaintance of yours, invites you to the settlement you may know in advance that the next day you will feel sick from food and gluttony.

Women keep their houses in good order and cleanliness: they are experts

at bread baking and the most delicious and thick cream can be offered only by our women, especially our kaimak and melted cream as thick as a skin.

«Echpochmak» is a pastry filled with chopped meat, potatoes, onions and pepper. There is also original soup with self –cut thin noodles.

Compare the Russian and the Tatar cuisines; mention their similarities and differences.

What will people eat in the third millennium?

Make a picturesque poster about the Tatar cuisine.

Serve a tea lunch for the class. Each student presents a self – made meal with its recipe and a short history.

Show a vidio –film about how your favourite food is cooked.

Carrying eggs in spoons between the teeth is also very popular.

Wrestling attracts the biggest crowd of spectators because they love to watch the competitors showing off their strength and skills. The winner in each competition is awarded a prize, the top one being a ram, taken home on the winner`s shoulders.

The festival continues until late at night, when the air throbs with cheerful songs, the ground vibrates with energetic dancing, and the neighbourhood is filled with the tender sounds of the kurai.

Read and write out the names of all the contests held at Sabantui.

Choose one of the contests and imagine that you are a commentator. Describe the contest to the class.

Oil is the wealth of the settlement. «Black gold» is always been, and still remain the primary source of Dzhalil wealth. I have fallen in love with the green cradle of mine.

Composition –explaining an opinion. «Why I am proud of Dzhalil».

«В ЖИЗНИ ВСЕГДА ЕСТЬ МЕСТО ПОДВИГУ...»

(о жизни и творчестве татарского поэта М. Джалиля)

(литературно – музыкальная композиция, посвященная творчеству Мусы Джалиля)

Салихова Айгуль Робертовна,
учитель истории и обществознания
МБОУ «Джалильская СОШ №2»
Сармановского района

Цель: познакомить учащихся с биографией, творчеством поэта Мусы Джалиля…

Ход

Звучит фонограмма песни «Хуш авылым» (музыка С.Сайдашева).

Учитель: (на фоне музыки).

Давно отбушевала военная гроза. Давно уже на полях, где проходили жаркие сражения, колосится густая рожь. Но народ хранит в памяти имена героев минувшей войны. Великая Отечественная... Наш рассказ о тех, кто бесстрашно и гордо шагнул в зарево войны, в грохот канонады, шагнул и не вернулся, оставив на земле яркий след – свои стихи.

Учащиеся:

Вершины освещает солнца диск.
Над пропастью, где вороны кружат,
Стоит простой солдатский обелиск,
Под ним солдаты русские лежат.

Мне только 20 лет, а я уже
Успел познать все ужасы войны.
Я видел смерть друзей на рубеже
И в том, что выжил, нет моей вины.

Нас дома не учили убивать,
А здесь тревожный сон и снова бой.
О, как нам не хотелось умирать,
Тем более, когда вот-вот домой.

Пойдём домой, ребята, по весне,
Но этих гор вовек нам не забыть,
И будем только ночью мы во сне
С погибшими друзьями говорить.

Учитель:

Сегодня мы поговорим с вами о герое, который отдал жизнь за счастье других людей. Этот человек – замечательный татарский поэт, Герой Советского Союза Муса Джалиль. Он предстанет перед нами совсем ещё мальчишкой, юношей, зрелым мужчиной. Мы попытаемся найти истоки его подвига, может, они во всей его недолгой, но такой яркой и самоотверженной жизни.

Имя татарского поэта Мусы Джалиля – героя Советского Союза (1906-1944) широко известно не только в нашей стране, но и далеко за ее пределами.

Учащиеся

Жизнь моя для народа, все силы ему,
За народ свой я голову, может, сложу-
Собираюсь служить до могилы ему.

Учитель:

«В жизни всегда есть место подвигу...». Я часто задумываюсь над этими словами великого классика литературы Максима Горького. Откуда берутся герои, откуда берутся люди, способные пройти через все испытания, перетерпеть адские муки и пытки ради других людей. Ведь они обыкновенные люди, они так же как и мы состоят из плоти и крови, они так же испытывают боль и страх смерти. Откуда же берут эти люди силы и мужество, где находят источник нечеловеческого терпения и стойкости? Может, причина в обстоятельствах, в которые они попадают? А давайте представим себя на их месте, смогли бы мы выдерживать зверские пытки и издевательства, смогли бы мы не сломаться? Мы можем сказать: сейчас не те времена. А так называемые «горячие точки»? Ведь совсем недавно там совсем ещё юные солдаты прошли через настоящий ад.

Стихотворение «К немецкому солдату» (на татарском языке)

Учащийся:

Я не боюсь смерти. Это не пустая фраза. Когда мы говорим, что мы смерть презираем, это на самом деле так... Есть жизнь после смерти... в сознании, памяти народа. Если я при жизни делал что-то важное, бессмертное, то этим я заслужил эту другую жизнь – «жизнь после смерти»... Цель-то жизни в этом и заключается: жить так, чтобы и после смерти не умирать».

Учитель:

В этих словах великого поэта и определение, и объяснение человеческого и творческого подвига, свершённого поэтом, чьё имя стало символом стойкости, героизма, беззаветной преданности Родине, верности.

Талант поэта развернулся в суровые дни Великой Отечественной войны.В первые же месяцы войны Джалиль становится в ряды защитников Родины.Сначала – на курсах политработников, затем, в звании старшего политрука.

Звучит фонограмма мелодий «Татарская классика «(музыка С.Сайдашева).

Учащийся: (Можно прочитать не все стихотворение, а только отрывок)

ПРОЩАЙ, МОЯ УМНИЦА.

В апреле 1942 года, прорываясь с воинской частью из окружения, тяжелораненный в бессознательном состоянии, Джалиль оказался в плену.

В стихотворении «Прости, Родина!» он с горечью писал:

Читают стихотворение «Прости, Родина»

Учитель: Ни страшные пытки, ни грозящая опасность смерти не могли заставить замолчать поэта, сломить несгибаемый характер этого человека. Гневные слова бросал он в лицо врагам. Песни его были единственным его оружием в этой неравной борьбе, и они звучали обвинительным приговором душителям свободы, звучали верой в победу своего народа

Фашиский концлагерь не сломила поэта. Он организовал подпольную группу, устраивал побеги пленных. Почти целый год просидел Мусса в камере смертников. Приговоренный к казни поэт написал свыше 100 стихотворений.

Звучит фонограмма песни «Азатлык маршы «2 часть (музыка С.Сайдашева).

Стихотворение «Перед судом»

Учащийся: В тюрьме Муса Джалиль создал подпольную организацию, которая всячески поддерживала пленных и готовила восстание. Но нашёлся предатель, который выдал подпольщиков. Начались дни и ночи допросов, пыток. Гестаповцы сломали левую руку поэта, отбили почки. Его тело было исполосовано электрическим шнуром и резиновыми шлангами. Раздробленные пальцы распухли и почти не гнулись. Но Муса Джалиль не сдался. Он и в тюрьме продолжал схватку с фашизмом – теперь уже оружием песни.

Учащиеся:Друг Не горюй, что рано умираем…

Учитель:

Читая стихи Джалиля, ни на минуту не забываешь о том, что их написал человек, над головой которого навис топор палача. Сила духа поэта не в том, что он совсем не знал страха смерти, а в том, что он сумел преодолеть этот страх и гордо, спокойно смотрел в лицо смерти. («Палачу», 1943 г., перевод С. Липкина).

Задыхаясь во мраке фашистской ночи, Джалиль тоскует о солнце знания, передовой культуры. Его вера в торжество разума, жизни и света над мраком и безумием, что в самый разгар войны, в ноябре 1943 года, он пишет о войне в прошедшем времени, как будто уже одержана победа.

Учащиеся:

(«Цветы», 1943 г., перевод С. Липкина)

Учитель:

Веря в победу, автор создал как бы цикл «послевоенных» стихотворений: «После войны», «Уходи горе», «Раны» и другие. «Моабитская тетрадь» поставила Мусу Джалиля в один ряд с такими выдающимися художниками слова, как Шандор Петефи, Федерико Гарсиа Лорка, Юлиус Фучик.

Учащиеся:

Если жизнь проходит без следа,
В низости, в неволе,что за честь ?
Лишь в победе жизни красота!
Лишь в отважном сердце вечность есть!
(«О героизме», 1943 г., перевод А. Шпирта)

Учитель:

Две «Моабитские тетради» стихотворений дошли до Родины. В 1946 году бывший военнопленный Нигмат Терегулов принес в Союз писателей Татарии маленький блокнотик с шестью десятками стихов Джалиля.

Учащиеся:

(«Другу»,1943 г., перевод А. Шпирта)

Учитель:

Вторая записная книжка, которую передал советскому консулу бельгийский антифашист Андре Тиммерманс, товарищ Джалиля по заключению, включает пятьдесят стихотворений. Одно из них – «Каменный мешок».

Учащиеся («Каменный мешок», 1943 г., перевод А.Шпирта)

Учитель:

В стихах поэта звучит вера в торжество дела, за которое он отдал свою жизнь. До сих пор неизвестно, сколько же всего было записных книжек. За цикл стихов «Моабитская тетрадь» в 1957 году Мусе Джалилю присуждена Ленинская премия, а в 1956 году – звание Героя Советского Союза (посмертно). Жизнь поэта стала легендой, примером творческого взлета человеческой личности. Пророчеством стали его строки...

Учащиеся:

(«Мои песни», 1943 г., перевод С. Липкина)

Учитель:

Все дальше в прошлое уходят события Великой Отечественной

войны. Выросло уже не одно новое поколение, которое знает о войне лишь по книгам и фильмам. Но никогда не померкнет в веках подвиг Мусы Джалиля. Его имя носит наш поселок,океанский теплоход и Казанский театр оперы и балета. В Казани возведен памятник поэту. Его именем названы улицы.Но лучшим памятником поэту герою и всем погибшим в той войне стали стихи Мусы Джалиля.

Звучит фонограмма песни «**Песни** мои (**Жырларым**) из вокального цикла «В Моабитском застенке». (Музыка Рустам Яхин, слова Муса **Джалиль**.)

РУС ТЕЛЕНДӘ БЕЛЕМ АЛУЧЫ 4 НЧЕ СЫЙНЫФ УКУЧЫЛАРЫНЫҢ ТАТАР ТЕЛЕНӘН БЕЛЕМ ҺӘМ КҮНЕКМӘЛӘРЕН ТИКШЕРҮ ӨЧЕН МУСА ҖӘЛИЛ ТУРЫНДАГЫ ИСТӘЛЕКЛӘРНЕ ФАЙДАЛАНУ

(эш тәҗрибәсеннән)

Ризатдинова Эльвира Хәниф кызы,
башлангыч сыйныфлар укытучысы,
Сарман районы икенче санлы
Җәлил урта гомуми белем бирү мәктәбе

\

Максат: 4 нче сыйныф укучыларының татар теленнән белем һәм күнекмәләре сыйфатын ачыклау**.**

Нигез чыганак: Татарстан Республикасы Мәгариф һәм фән министрлыгы тарафыннан расланган программа (Казан, «Мәгариф» нәшрияты, 2010).

Кулланылган әдәбият: Гази Кашшаф «Балалык һәм яшьлек еллары» (Муса Җәлил турында истәлекләр) / Муса Җәлил. Әсәрләр. – Казан: Мәгариф, 2004. – 271 б.

Контроль формасы: Тест биремнәре.

Эш эчтәлеге: ике өлештән тора – «А» һәм «В» өлешләре.

«А» өлеше 5 биремне эченә ала. Һәр биремгә 3 әр җавап варианты тәкъдим ителә.

«В» өлеше 5 биремне эченә ала.

Бәяләү: һәр өлешнең дөрес җавабын 1әр балл белән бәяләргә тәкъдим ителә.

Нәтиҗә түбәндәгечә ясала:

95 – 100 % күрсәткеч – «5» (эффектив);

81– 94 % – «4» (оптималь);

50 – 80% – «3» (канәгатьләнерлек – *допустимый*);

49 % һәм аннан да түбән – «2» (канәгатьләнмәслек – *критический*)

ВАРИАНТ 1

Мостафа элек Оренбург губернасына караган. (2) Хәзер Мостафа – Оренбург өлкәсе Шарлык районына керә торган кечкенә бер авыл. (3) Авылдан Оренбургка кадәр 140 километр. (4) Бу араны Мусага бала вакытыннан ук бик еш таптарга туры килә.

Тест биремнәрен үтәгез.

Текстта ничә ялгызлык исем бар? (кабатланулар белән)

а) 6

ә) 7

б) 4

Баш килештәге исемнәрдән генә торган рәтне табыгыз

а) Мостафа, губернасына, өлкәсе

ә) районына, авылдан, Оренбургка

б) Мостафа, Муса, авыл

Сан янында килгән исем ничек дип атала?

а) сыйфатланмыш

ә) саналмыш

б) ανыкланмыш

Кечкенә сүзенең антонимын күрсәтегез.

а) зур

ә) озын

б) тар

5. Тартым белән төрләнгән исемнәр рәтен күрсәтегез.

а) Мостафа, Оренбургка, районына

ә) губернасына, өлкәсе, вакытыннан

б) авылдан, Мусага, араны

В өлеше

1 нче җөмләнең иясе белән хәбәрен табарга ______________________

____

2 нче җөмләдәге **районына** сүзенең килешен билгеләргә __________

____

3 нче җөмләдәге санның төркемчәсен күрсәтергә ________________

____

Вакытыннан сүзен иҗекләргә бүлеп язарга _____________________

____

Муса Җәлил турында тагынниләр беләсез. Языгыз. Язмагыз 50 сүздән артмасын.

ВАРИАНТ 2

Мусаның әнисе – Рәхилә апа шиг…ри күңелле кеше була. (2) Ул үзе шигырьләр, мөнәҗәтләр чыгара. (3) Балалары төрле якка укырга, эшкә таралып беткәч язылган мөнәҗәте хәзер дә Мостафа авылында саклана. (4) Рәхилә апада артистлык сәләте көчле була.

Тест биремнәрен үтәгез.

Текстта ничә ялгызлык исем бар? (кабатланулар белән)

а) 6

ә) 7

б) 4

Баш килештәге исемнәрдән генә торган рәтне табыгыз

а) әнисе, кеше, балалары

ә) Мусаның,авылында, мөнәҗәте

б) Мостафа, балалары, сәләте

Сан янында килгән исем ничек дип атала?

а) сыйфатланмыш

ә) саналмыш

б) аныкланмыш

Көчле сүзенең антонимын күрсәтегез.

а) нык

ә) көчсез

б) матур

5. Тартым белән төрләнгән исемнәр рәтен күрсәтегез.

а) Мусаның, авылында, шигырьләр

ә) мөнәҗәтләр, эшкә, апада

б) әнисе, балалары, авылында

В өлеше

1 нче җөмләдәге сүзне төшеп калган хәрефне куеп күчереп языгыз

____

Тиңдәш кисәкләре булган җөмләләрнең санын язарга ___________

____

Чыгара фигыленең заманын язарга ___________________________

Артистлык сүзен иҗекләргә аерып язарга _____________________

Муса Җәлил турында тагын ниләр беләсез. Языгыз. Язмагыз 50 сүздән артмасын.

ВАРИАНТ 3

Муса Җәлилнең әтисе Мостафа абый Мостафа авылы көтүчесе Әбүбәкер картның төпчек улы булган. (2) 8 яшендә аны Госмановларның Шарлыктагы кибетенә эшкә биргәннәр. (3) Ул анда кибетчеләргә самовар куеп, азык ташып, төрле йомышлар үтәп торган. (4) Ул, яланаяк килеш мәдрәсәгә йөреп, гарәпчә укырга-язарга өйрәнгән.

Тест биремнәрен үтәгез.

1. Текстта ничә ялгызлык исем бар? (кабатланулар белән)
а) 6
ә) 7
б) 4

2. Баш килештәге исемнәрдән генә торган рәтне табыгыз
а) Әтисе, улы, кибетчеләргә
ә) Госмановларның, йомышлар, эшкә
б) Көтүчесе, Мостафа абый, улы

3.Сан янында килгән исем ничек дип атала?
а) сыйфатланмыш
ә) саналмыш
б) анықланмыш

4. Яланаяк сүзенең ясалышы ягыннан төрен күрсәтегез.
а) кушма
ә) парлы
б) тамыр

5. Тартым белән төрләнгән исемнәр рәтен күрсәтегез.
а) Җәлилнең, авылы, Госмановларның
ә) кибетенә, улы, яшендә
б) кибетчеләргә, йомышлар, мәдрәсәгә

В өлеше

4 нче җөмләнең баш кисәкләрен языгыз ________________________
____

Тиңдәш кисәкләре булган җөмләнең санын язарга _______________
____

Өйрәнгән фигыленең заманын язарга ________________________

Мәдрәсәгә сүзен иҗекләргә аерып язарга ____________________

Муса Җәлил турында тагынниләр беләсез. Языгыз. Язмагыз 50 сүздән артмасын.

ВАРИАНТ 4

Габдулла Усманов – Муса Җәлилнең беренче укытучысы. (2) Аның бу турыда истәлеге бар. (3) «Мин Мусага мәдрәсәгә килергә, тыңлап утырырга рөхсәт бирдем», – дип яза ул. (4) Ләкин Муса килеп утыручы, тыңлап утыручы гына булмый. (5) Бала үзенең зирәклеге белән башкалардан тиз аерыла.

Тест биремнәрен үтәгез.

1. Текстта ничә алмашлык бар?

а) 6

ә) 5

б) 4

2. Баш килештәге исемнәрдән генә торган рәтне табыгыз

а) укытучысы, мәдрәсәгә, бала

ә) Усманов, истәлеге, зирәклеге

б) Мусага, мәдрәсәгә, истәлеге

3.Беренче саны төркемчәсе ягыннан нинди сан?

а) микъдар

ә) чама

б) тәртип

4. Тиз сүзенең антонимын табыгыз.

а) әкрен

ә) җитез

б) көчле

5. Үткән заман хикәя фигыльләр рәтен күрсәтегез.

а) яза, аерыла, бирдем

ә) була,укый, утыра

б)бирдем, тыңлады, аерылды

В өлеше

5 нче җөмләнең баш кисәкләрен языгыз ______________________

____

Туры сөйләм булган җөмләнең санын язарга ___________________

____

Мәдрәсәгә сүзенең килешен язарга ____________________________

____

Укытучысы сүзен иҗекләргә аерып язарга __________________

Муса Җәлил турында тагын ниләр беләсез. Языгыз. Язмагыз 50 сүздән артмасын.

ВАРИАНТ 5

Оренбургка күчеп килгәч, Муса «Хөсәения» мәдрәсәсенең хәзерлек сыйныфына укырга керә. (2) Ул монда тырышып укый, зирәклек күрсәтә. (3) Рәсем буенча дәрес бирүче Сәләх Камал Мусаның «Хөсәения» мәдрәсәсендә иң яраткан укытучысы була. (4) Ул аңардан майлы буяу белән матур пейзажлар ясарга өйрәнә.

Тест биремнәрен үтәгез.

1. Текстта ничә ялгызлык исембар? (Кабатланулар белән)

а) 6

ә) 5

б) 4

2. Баш килештәге исемнәрдән генә торган рәтне табыгыз

а) Оренбургка, мәдрәсәсенең, дәрес

ә) буяу, Сәлах Камал, пейзажлар

б) Мусаның, мәдрәсәсендә, зирәклек

3.Майлы сыйфатының дәрәҗәсен күрсәтегез.

а) чагыштыру

ә) артыклык

б) гади

4. Матур сүзенең антонимын табыгыз.

а) яңгырлы

ә) төссез

б) ямьсез

5. Тартымлы исемнәрдән торган рәтне күрсәтегез.

а) сыйныфына, мәдрәсәсендә, укытучысы

ә) буяу, мәдрәсәсенә, рәсем

б) сыйныфына, Оренбургка, укытучысы

В өлеше

1 нче җөмләнең баш кисәкләрен языгыз ______________________

____

Ясалма сыйфат булган җөмләнең санын язарга _______________

____

Хәзерлек сүзенең тамырын язарга ____________________________

____

Хөсәения сүзен иҗекләргә аерып язарга ______________________

Муса Җәлил турында тагын ниләр беләсез. Языгыз. Язмагыз 50 сүздән артмасын.

«МУСА ҖӘЛИЛ – ҖЫРЛАР ЯЗГАН ШАГЫЙРЬ»

(1 нче сыйныф өчен интегральләштерелгән дәрес эшкәртмәсе)

Ихсанова Лилия Фаез кызы татар
теле һәм әдәбияты укытучысы,
Шәйдуллина Ильмира Салих кызы,
музыка укытучысы
Сарман районы МБББУ «Икенче санлы
Җәлил урта гомуми белем бирү мәктәбе»

Класс: 1 нче А сыйныфы

Тема: «Муса Җәлил – җырлар язган шагыйрь»

Максатлар:

Муса Җәлилнең юбилее уңаеннан, аның балалар өчен язган шигырьләрен, җырларын барлау;

Сөйләм телен, фикерләү, музыкаль ишетү сәләтен үстерү, җырлау осталыгын камильләштерү;

Туган ягыбыз каһарманнары үрнәгендә гражданлык хисләре тәрбияләү.

Дәрес тибы: интегральләштерелгән дәрес(музыка, әдәби уку).

Җиһазлау: шагыйрь М.Җәлил портреты, «М.Җәлил – балалар шагыйре» исемле китаплар күргәзмәсе, композитор М.Мозафаров портреты, «дәрес эчтәлеге буенча презентация, кроссворд, плакатлар, компьютер, баян, мини диск, интерактив такта.

Дәрес барышы

Оештыру өлеше.

1) музыкаль исәнләшү:

– Исәнмесез, укучылар!

– Исәнмесез!

2) – Без бүген, укучылар, кызыклы – җырлы дәрескә килдек.

Төп өлеш

Тактага игътибар итегез(тактаның тышкы ягында предметлы кроссворд бирелә)

Мәктәп М Укучы У Сумка С Альбом А	Җиләк Җ Әлифба Ә Линейка Л Икмәк И Ландыш Л

Нинди сүз чыкты? (М.Җәлил)

Балалар, кем ул М.Җәлил? (шагыйрь)

(интерактив тактада М.Җәлил портреты, аның турында язылган сүзләр күрсәтелә)

Муса Җәлил – татар халкының бөек, үлмәс шагыйре, батыр улы ул. Бу исем һәр татар кешесенә, һәр мәктәп баласына яхшы таныш. Быел Җәлил һәм аның иптәшләрен җәзалап үтергәнгә 70 ел вакыт үтеп киткән...

– Без яши торган бистә дә горур рәвештә Муса Җәлил исемен йөртә.

М.Җәлил балалар өчен дә бик күп шигырьләр иҗат иткән. Аның шигырьләренең күбесенә көйләр язылган. Без сезнең белән бүген М.Җәлил шигырьләренә язылган җырларны җырлап, берничәсен тыңлап, уеннарын искә төшереп китәрбез.

– Балалар, М.Җәлилнең иң беренчче җыр булып киткән шигыре «Бишек янында» әсәре була. Ул аны 16 яшендә яза. Моннан тыш ул язган «Бишек җыры» исемле шигырь дә җырга әйләнә. Аңа көйне атаклы композитор Җәүдәт Фәйзи иҗат итә. Хәзер шушы җырны тыңлап үтик. Җырны тыңлаганда уйлап утырыгыз. Ни өчен М.Җәлил бишек җырлары язды икән?

(Музыка укытучысы башкаруында «Бишек җыры» әсәрен тыңлау).

Укучылар, җыр ошадымы? Җыр нинди характерда язылган? (тыныч, салмак, сагышлы)

Җырның темпын билгелик. (Балалар җавабы).

Җырның сүзләренә тагын бер кат игътибар итик әле.

Шаян кызым син минем,
Таң йолдызым син минем,
Йөрәгемдә кабынган
Шатлыклы җырым син минем,
Синең гомерең җыр булып
Яңгырар бәхет илендә,
Йолдыз булып янарсың
Син туган ил күгендә.

Бу юллары белән шагыйрь нәрсә әйтергә теләде икән? (җаваплар)

Балалар, бишек җырлары кешенең иң беренче ишетә торган җыры ул.... Без тыңлап үткән җырның характерын сагышлы, моңлы диеп билгеләдек. Әмма Муса Җәлил гел сагышлы шигырьләр генә иҗат

итмәгән. Без аның балалар өчен язылган әллә күпме шаян шигырьләрен дә беләбез әле. Хәзер безгә бер укучыбыз «Сәгать» шигырен сөйләп китәр. *(«Сәгать» шигыре)*

Музыка укытучысы:

Укучылар, без Җәүдәт Фәйзи хакында әйтеп киткән идек инде. Ул Муса Җәлилнең күп кенә шигырьләренә көйләр язган композитор дигән идек. («Күке», «Чишмә», «Әтәч» һ.б.). Җыр дәресендә без аның нинди җырларын өйрәндек?(«Әтәч», «Сәгать»)

«Әтәч», «Сәгать»җырларын хор белән башкару

Фикультминутка. «Куян» шигыренә.

Музыка укытучысы:

Муса Җәлилнең шигырьләре шулкадәр музыкаль булганнар, композиторлар аның әсәрләренә бик теләп музыка язганнар. Шундый композиторларның тагын берсе – Латыйф Хәмиди. Ул «Күрсәт әле», «Октябрь баласы», «Куян» шигырьләренә көй иҗат иткән композитор. Әйдәгез, Л.Хәмидинең М.Җәлил сүзләренә язган «Күрсәт әле» уен-җырын күмәк уйнап китик.

«Күрсәт әле» уен-җырын күмәк уйнау.

Булдырдыгыз, балалар. Ә хәзер тактага карап үтик.

Анда иллюстрацияләр бар. Бу нинди җырларга иллюстрацияләр? («Сәгать», «Карак песи», «Әтәч»).

Шушы җырларның кайсысында хыянәтче песи турында сүз бара? (Укучылар җавабы).

– Әйдәгез, шул җырны башкарып китик әле.

– Афәрин, укучылар, булдырдыгыз.

М.ҖӘЛИЛ ШИГЫРЬЛӘРЕ АША УКУЧЫЛАРГА ТӘРБИЯ БИРҮ

Миннешәехова Фирүзә Дөлкәфил кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы
Яр Чаллы шәһәре 53 нче урта
гомуми белем бирү мәктәбе

Күренекле мәгърифәтчебез, галим – педагог Р.Фәхретдиннең яшь буынны тәрбияләүдә әйтеп калдырган гыйбарәсе бүгенге көндә дә актуаль.

Халык хәтерендә җуелмас эзләр калдырган вакыйгалар күп була. Аларның әһәмияте вакытлар узу белән дә кимеми. Кайберләре исә,

торган саен игътибарны ныграк җәлеп итә.

Бөек Ватан сугышының меңләгән корбаннары арасында Җәлил һәм җәлилчеләр аерым бер урын алып тора. Алар шушы рәхимсез көрәштә үлемсезлек дигән биеклеккә ирешкәннәр. Инде ярты гасырдан артык вакыт узса да, аларның батырлыклары безне бүген дә тирән дулкынландыра. Муса Җәлилнең «Моабит дәфтәрләре» шигырьләре туган җиребезгә, халкыбызга, туган телебезгә карата булган хисләребезгә кайнарлык өсти, фашизмга нәфрәт уята.

Бүген исә Муса Җәлил исеме, татарларга гына түгел, дөньяда яшәүче һәр халыкка билгеле. Аның әсәрләрен дәресләрдә өйрәнәбез, батыр геройлары белән горурланабыз, аларның яхшы сыйфатларын үзебездә дә булдырырга тырышабыз.

Укучыларга әхлакый тәрбия бирүдә матур әдәбият әсәрләренең әһәмияте бик зур. Шуңа күрә дә ватанпәрвәрлек хисләрен тәрбияләүдә әдәби әсәрләрне куллану бик отышлы булыр, дип уйлыйм. Бу язмамда үземнең эш тәҗрибәм белән уртаклашасым килә.

Татар балалар әдәбиятында әхлаклылык, патриотизмның югары ноктасы – Муса Җәлилнең тормышы һәм иҗаты, дип уйлыйм мин. Аның әсәрләре белән балалар кечкенәдән ук таныша башлыйлар. Ә башлангыч сыйныфларда аның балалар өчен язган кошлар һәм хайваннар турында шигырьләре яратып өйрәнелә. Бу шигырьләр экологик тәрбия бирүдә әһәмиятле. Туган якның табигатен яраткан, аның үсешенә үзеннән өлеш керткән кеше генә чын патриот була аладыр. Кечкенә яшьтәге балалар да, Җәлил шигырьләрен укып, табигатьнең матурлыгын тоя, күрә белергә өйрәнәләр.

Шагыйрь М.Җәлилнең шигырьләре, күпме генә вакыт үтсә дә, үзенең кыйммәтен югалтмый. Һәм аларны тәрбия максатында файдалану укытучының педагогик, методик осталыгыннан тора.

Рус мәктәбе булганга күрә, бездә чиста татар гаиләсеннән булган балаларның саны 20% кына тәшкил итә. Татар, рус, удмурт, чуваш, мари милләтеннән булган балалар укый. Мәктәбебездә Җәлил иҗатын барлык укучылар да яратып өйрәнә. Күп кенә әсәрләре татар әдәбияты программасына кертелгән. Алар укучыларда Ватанга мәхәббәт, илгә хезмәт итү, намуслылык, гаделлек кебек сыйфатларны тәрбияли.

Мисал өчен, 8 нче сыйныфта «Бер үгет», «Имән» шигырләрен өйрәнәбез. Имән образы аша шагыйрь туган илгә, аның кешеләренә хезмәт итүне, игелеклелек үрнәкләрен гәүдәләндерә. Хезмәтне, эшне сөйгәндә генә муллыкка, байлыкка, илнең иминлегенә ирешергә, чын кеше булып калырга мөмкин, ди

Син яшәмә җирдә файдасыз бер
Түмгәк булып тигез урында. («Бер үгет»)

Җәлил иҗатында хатын-кыз, ана образы аерым бер җылылык белән сугарылган. Аналарга хөрмәт тәрбияләүче, дан җырлаучы «Яшь ана», «Ана бәйрәме» әсәрләре белән автор яшь буынга мөрәҗәгать итә.

Шулай ук Җәлил әсәрләрендә мәхәббәтнең көче зур. Мәхәббәт мөмкин булмаганны да булдыра алуга сәләтле көч итеп бирелә. Ул шигырьләре белән автор изге хисләрне сакларга, тугры булырга өнди. («Хуш, акыллым», «Ышанма» һ.б.)

Бүгенге көндә гражданлык тәрбиясе бирү чарасы буларак, фашизмның чын йөзен, кешелексезлеген ачуда Бөек Ватан сугышы турындагы әсәрләр аеруча әһәмиятле. Ә фашизмның чын йөзен бары тик фашистларның вәхшилеген үз җилкәсендә татыган шагыйрь генә шулай үтемле итеп яза аладыр, минемчә.

Мәктәп дәреслекләрендә бирелгән «Вәхшәт», «Кошчык», «Бүреләр», «Катыйльгә», «Җырларым», «Кызыл ромашка» әсәрләре – укучыларга патриотик тәрбия бирүдә әдәбият укытучыларының төп коралы. Әлеге әсәрләрне укып анализлаганда укучыларның күзләрендә ялтыраган очкыннарны күреп сөенәсең.

Палач балтасы астына «башын куйган килеш» тә мәхәббәт кебек матур хисләр, балалар язмышы, туган илнең киләчәге турында уйлый алыр өчен никадәр киң күңелле, сабыр, батыр йөрәкле булырга кирәк. Муса Җәлилнең сынмас рухлы, үз Ватанына, халкына, гаиләсенә тугрылыклы булуы татар халкын гына түгел, дөнья халкын баш ияргә, горурланырга мәҗбүр итә.

МУСА ҖӘЛИЛГӘ БАШЛАНГАН КИЧӘ

(5 сыйныф укучылары өчен)

Хәйруллина Альбина Алмас кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы,
Казан шәһәренең Яңа Савин районы
179 нчы урта мәктәбе

А.б.: Исәнмесез хөрмәтле укытучылар, кунаклар, укучылар. Бүген без сезнең белән шушы матур залга Муса Җәлилгә багышланган кичәгә килдек..

Бер укучы кыз чыга (әни образында) кулына бала тотып

М.Җәлилнең «Бишек җырын» көли-көйли сөйли.

А.б.: Бөек Ватан сугышы башлангач, ул үзе теләп сугышка китә. Аның өендә хатыны Әминә, кызы Чулпан кала. Ул аларны бик сагына. Кызы Чулпанга багышлап «Кызыма» шигырен яза.

Муса Җәлилнең «Кызыма» шигырен бер укучы сөйли.

А.Б. Муса Җәлилнең балачагы, үсмер чагы табигать кочагында үткән, шуңа ул табигатьне бик яраткан, тирә-юньгә карап сокланган. Бу темага күп шигырьләр язган.

Муса Җәлилнең «Маэмай» шигырен бер укучы сөйли

Берничә бала бергә «Әтәч» җырын (Җ. Фәйзи көе) җырлыйлар.

А.Б. Муса Җәлилнең тормыш юлы җиңел булмаса да, ул юмористик әсәрләр дә язган.

Муса Җәлилнең «Сәгать» шигырен ике укучы сәхнәләштерә

А.Б. М.Җәлил үзенең үлемсез шигырьләрен фронтта да язуын дәвам итә. Ул шигырьләрендә җиңүгә ышаныч, бәхетле киләчәк, матур тормыш хыяллары чагыла. Сугышчыларыбыз батырлыгына дан җырлый.

Укучылар «Кызыл ромашка» биюен бииләр.

А.Б. М.Җәлил яраланып, әсирлеккә элегә. Анда язган шигырьләре «Маобит дәфтәре» исеме астында басылып чыга. Шигырьләре белән илгә батырның даны, намуслы исеме кайта.

Муса Җәлилнең «Сагыну» шигырен бер укучы сөйли

Муса Җәлилнең «Ышанма» шигырен бер укучы сөйли

А.Б. Муса әсирлектән котыла алмаячагын аңлый. Шулай да төшенкелеккә бирелми. Иле өчен, халкы өчен үлүдән ул курыкмый.

Муса Җәлилнең «Соңгы җыр» шигырен бер укучы сөйли

А.Б. Муса Җәлил исеме, батырлыгы безгә үрнәк булып тора. Илебезнең матур киләчәге, тыныч тормышыбыз өчен гомерләрен кызганмаган батырлар исеме онытылырга тиеш түгел. Без аларны беләбез, үрнәк алабыз, аларга охшарга тырышабыз.

ЯНЫП КАЛСЫН ГОМЕРЕҢ МАЯК БУЛЫП ҮЗЕҢНӘН СОҢ КИЛГӘН БУЫНГА

Исмәгыйлева Зөлфия Минсалих кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы
Әлмәт шәһәренең 1 нче номерлы
лицей-интернаты

Муса Җәлил хезмәтләре – кыйммәтле чыганак. Аларны өйрәнү, хәтердә калдыру, урынлы файдалану иҗади үсеш технологиясе нигезендә укыту-тәрбия эшен оештыру укучыларның өлгереш, сыйфат, белемлелек дәрәҗәсен генә түгел, ә иҗади үсеш дәрәҗәсен тикшерү җирлеге тудыра. Укучыларның белем дәрәҗәсен тикшерү аларның үсешен күзәтеп барырга, алга таба эш юнәлешен билгеләргә, сәләтле балаларны ачыкларга мөмкинлек бирә: белемнәрне үзләштерүдә укучыларга фәнни-тикшерү һәм эзләнү ысулы белән эш итәргә өйрәтү юнәлеше бик отышлы.

Укучы шәхесен формалаштыруда класстан тыш чараларның әһәмияте бәяләп бетергесез. Әдәби-музыкаль кичәләр, үз төбәгебездә яшәп иҗат итүче язучылар, театр артистлары, ветераннар, күренекле шәхесләр белән очрашулар, музейларга экскурсияләр әхлак темасына юнәлтелгән. «Ялкын» журналы баш редакторы Йолдыз Миңнуллина һәм Татарстанның иң яшь редакторы Раилә Сабирова безнең лицей шәкертләре өчен көтеп алынган кунаклар. Гаҗәеп очрашуларда укучыларның таланты ачыла. «Егетләрегезнең шулкадәр сәләтле булулары турында күптәннән легендалар йөри. Хәтта Казанда да күп кенә кешеләрдән лицеегыз турында җылы сүзләр ишетергә туры килде. Менә легенданы үз күзләребез белән күрәбез,» – дип Йолдыз Миңнуллина лецеистларга иҗади канатлар куеп кына калмый: үзе язган шигырьләрен укый, көйләрен гитара алып җырлап та җибәрә.

Язучылар оешмасы белән тыгыз элемтәдә яшибез. Очрашуга килеп, Әлмәт шәһәре язучылары Илүсә Нәбиуллина, Рифкать Шаһиев,Әсгать Сәлахов, Минзифа Хөснетдинова укучыларга иҗатка килү юллары, иҗади илһам ничек туа, әлеге минутларда язучы нинди хисләр, шатлыклар кичерә; туган телнең бөеклеге турында, Г.Тукайдан илһам алып иҗат иткән әсәрләреннән өзекләр укып,тел өйрәнү өчен уңайлы шартлар булдыру,аралашу вакытында үзара ярдәмләшү мохите тудыруда, укучының иҗади мөмкинлекләрен тулырак ачуда, алган белемнәрен тирәнәйтү инициативасын тагын да үстерүдә юнәлеш бирәләр. 8нче сыйныф укучысы Хәсәнов Илназның шигъри сәләте ачыла.

...Туган халык аны һич тә оныта алмас,
Батыр йөрәк биргән анасы.
Яшәр Җәлил, данлы батырлыкка
Халкыбызга юллар саласы.

Прозаик язучы Альберт Хәсәнов белән очрашулар лицей шәкертләрендә бик җылы һәм тирән эзләр калдыра. Бергәләп иҗатыннан стиль күренеше буларак вакыт һәм урын төшенчәләрен барлыйбыз...

«...Кешеләр үзара сөйләм теле белән аралашалар. Сөйләм теле аша бер кеше икенчесенә нидер хәбәр, фикер әйтә. Ә менә кичерешләре турында сөйли башласа, кулларын хәрәкәткә китерә, кашларын җыера, күз карашын үзгәртә, тавышын әле көчәйтә, әле киметә, – дигән фикерләр белән әдип әңгәмәгә уучыларны алып кереп китә. Ниндидер урында сөйләүдән туктап тора. Шул рәвешле сөйләүче әңгәмәдәшеннән нинди дә булса җавап көтә һәм көткән җавабын ала да...» Язучы да үзенең әсәрендә укучылары белән әңгәмә алып бара. Гадәттә язучылар әңгәмә өчен башка юл сайлыйлар: укучылары белән диалог алып бару өчен сәнгатьнең үзенә генә хас сәнгать алымнарыннан файдаланалар. Язучы үзенең укучысыннан җавап көтә, ягъни аның үз фикерен әйтүен, үзенчә хискә бирелүен тели. Шундый җавапны алу өчен, әсәр сюжетындагы төрле вакыйгалар-урыннарны һәм сүзләрне, күренер – күренмәс кенә җепләрне табарга куша. (Җитмәсә, әсәрләренең бер өлешенең эчтәлеген укучыга сөйли дә...иң кызыклы урынында туктап калып... инде үзегез укып чыгыгыз да нәтиҗә ясагыз, ди әдип.) Җепләр табылу белән, алар тоташтырган сүзләр яки вакыйгалар як – якларына мәгънә нурлары сибә башлыйлар. Нурлар бәйләнешкә турыда – туры катнашмаган башка вакыйгаларны һәм сүзләрне дә яктырталар. Шулай итеп, башка бәйләнешләр дә табыла. Ә менә прозаик Альберт Хәсәнов укучысы белән әңгәмә корыр өчен үзе яраткан, үзенә генә хас булган, үзе еш кулланган сәнгать алымнарына игътибар итә. Шуңа да татар әдәбиятында язу стиле, тематикасы, романтик рухы, сурәтле фикерләү рәвеше белән үзенчәлекле. Әсәрләренә эчкерсезлек хас. Иҗатын яратып укучылар өчен, кош-кортларга, кыргый җәнлекләргә карата мәхәббәт хисләре уяту, беренчедән, кызыл тасма булып барса; икенчедән, укучысын авырлыклар алдында югалып калмаска чакыра; өченчедән, табигатькә карата кызгану хисе булган кеше башкаларны кыерсыта алмас, дип искәртә. Иң яратып укыла торган китаплары арасыннан, беренчеләрдән булып:» Мин, әлбәттә, «Озын аяк» исемле китабын атар идем, – дип яза Альберт Хәсәновның онысы Искәндәр Хәйбулов.

Китапта шундый кызык хикәя бар: нефть скважинасындагы бораулаучы мастерлар янына пошилар гаиләсе чыгып йөри башлый. Ата поши бик зур, гайрәтле, мөгезе коточкыч, як-якка тырпаеп тора. Ана поши кечерәк, мөгезсез, бик юаш. Аларның быел гына туган уллары бар. Менә шул нәни поши (аның исеме Озын аяк) бер дә курыкмыйча бораулаучылар янына килеп йөри башлый. Озын аякны нефтьчеләр дә яратып өлгерәләр. Һәркөн аңа иртән күчтәнәч, ипи алып киләләр: тәмле сыйлар белән кунак итәләр. Озын аяк та алар кулыннан теләп ала.» Бу хикәядәге эчке көй, ягъни интонация, әсәрдән күренеп тормый. Укучы аны алымнар аша-биредә хикәяләү алымы аша укыган чакта тоя. Шундый күренми, ишетелми торган алымны нигә өйрәнү кирәк, дигән сорау туа. Язучы стиленең бик әһәмиятле күренеше буларак интонация укучылар белән самими әңгәмәгә керү өчен теле, күңеленең сүз белән әйтеп бетерә алмый торган ихласлылыгында чагыла да инде. Озын аякны сурәтләгәндә, әдипнең пошиларны яхшы белүе, яратуы күренә. Укучы күңеленә пошиларга мәхәббәт хисе сала. Вакыйга булган урыннарның (урындагы әйберләрнең) да, төп вакыйга белән кереп, бәя бирү вазифасы үтәвен «Яратмый мөмкин түгел» дигән китабындагы «Тормыш мәктәбе», «Үтерә күрмәгез!», «Чиләктәге әсир», «Тол сыерчык» «Шаян кәккүк», исемле хикәяләрендә күренә, шуңа күрә әдипнең вакыт – урын күренешләрен әдәби алым итәргә яратуы аның стилен күрсәтүче сыйфат, дип әйтергә була. Бер үк идеяне төрле шартларда кабатлау белән бәйли. Һәр әсәрендә, хикәяләрендә диярлек игелекле, шәфкатьле, булдыклы кешеләр юньсезлек белән көрәшергә кирәк, дигән нәтиҗәгә киләләр. «Талантлы булу бәхет кенә түгел, фаҗигадер дә. Күңелендә шуның чаклы моң сакланган кешенең күңел кыллары да бик нечкәдер.Ул без сизмәгәнне сизәдер, без тоймаганны тоядыр. Ә дөнья, тормыш вакыты – вакыты белән шактый тупас. Шушы тупаслык талантның нечкә кылларына килеп бәреләдер дә, кылларның берсе шартлап өзеләдер», – дип яза Туфан Миңнуллин. Безгә исә, укучыларның мөмкинлекләрен, кызыксынуларын, сәләтләрен исәпкә алып шул кыллар белән эш итәргә кирәк тә.

БАТЫР ДАНЫ КАЙТТЫ ИЛЛӘРГӘ...

(уен-сәяхәт)

Ихсанова Резедә Минзаһит кызы,
Хәйруллина Рания Рәсим кызы,
Әлмәт районы Тайсуган төп гомуми
белем бирү мәктәбенең
башлангыч сыйныф укытучылары

Максат: Муса Җәлилнең тормышына, иҗатына кыскача күзәтү ясау.

Җиһазлау: Шагыйрьнең портреты, шигырьләре, проектр, укучылар иҗатыннан рәсем күргәзмәсе, плакатлар – «Шәхесен ватмады, Ватанын сатмады!», «Гомерем минем моңлы бер җыр иде»

Зал бәйрәмчә бизәлгән. Уртада Муса Җәлил портреты. Аның янында кичәнең эпиграфы итеп шигъри юллар эленгән һәм М. Җәлил әсәрләреннән китап күргәзмәсе куелган.

«Гомерем минем моңлы бер җыр иде...»

Алып баручы: Муса Жәлил батырлыгы һәм иҗаты тарихка үлемсез жырлары белән теркәлгән. Бу исемне телгә алуга, күз алдына ниндидер гадәттән тыш кеше килгәндәй була. Ул – ялкынлы шигырьләр язган шагыйрь дә, илнең азатлыгы өчен курку белмәс көрәшче дә, үлемне ирләрчә батыр каршылаган каһарман да. Шушы патриот шагыйребез М.Җәлилнең истәлегенә багышланган уен-сәяхәтебезне башлыйбыз.

Алып баручы: Хәзер сүз командаларга бирелә.

Командалар сәлам алышалар.

«Җырларым» җыры башкарыла.

Бәйгене башлыйбыз.

1нче командага сорау:

М.Җәлилнең «Маэмай» шигырендәге геройның исеме?

М.Җәлил кайсы авылда туа?

М.Җәлил кайчан туа?

2 нче командага сорау.

Муса Җәлил кем ул?

М.Җәлилнең әнисенең исеме кем?

М.Җәлилнең «Моабит дәфтәрләре «җыентыгын туган илгә кем алып кайта?

Җыр «Дулкыннар»

Сүз жюрига бирелә.

Алып баручы. Бөек шагыйрь Муса Җәлил үзенең батырлыгы белән бөтен дөньяга танылды.

Зур киләчәк якты булсын өчен
Йөрәген ул
Сүнмәс факел итеп яндырган,
Яндырган да
Тынган,
Ә йөрәген
Җырларына биреп калдырган.
Муса Җәлил җирдә аз яшәде,
Күпме күрде, күпме кичерде!
Йөрәк утын, сүнмәс ялкын итеп,
Мәңге үлмәс җырга күчерде!

М. Җәлилнең тормыш юлы иҗаты буенча белемнәрен тикшерү бәйгесе. «Кем тизрәк җавап бирә?»

1. Туган авылы.
2. Укыган мәдрәсәсе.
3. Әтисенең исеме
4. Җәлилчеләр ничәү ?...

Музыкаль пауза.

Алып баручы: Ә хәзер рәсем конкурсы. М.Җәлилнең шигырьләре буенча, һәр командадан берәр укучы күз бәйләп рәсем ясый.

«Карак песи», «Куян».

Сүз жюрига бирелә.

Кроссворд чишү.

1 нче команда

1. Шигырьдәге агач исеме
2. Кызына багышланган шигыре
3. А.Алишка багышланган шигыре
4. Җәлилнең кечкенәвакытында уйнаган уен коралы.
5. Ул шигырьләрен башка исем белән атый
6. Явызлык шигыренең синонимы
7. Шагыйрьнең көрәштәше
8. Багышлармын калган гомеремне...... өчен изге көрәшкә
9. Аны һәркем яратып кабул итә.

2 нче команда

1. Мусаның туган авылы
2. Таң йолдызының исеме

3. Солдатны үлемнән саклаган кош
4. Шагыйрьнең әсирлектәге шигырьләр җыентыгы
5. «Сездә минем бөтен тойгыларым» кайсы шигырь юлларыннан?
6. Шагыйрьнең тормыш иптәше
7. Шагыйрьнең көрәштәше
8. Шагыйрь өчен иң газиз булган кешенең исеме
9. «Барыгыз болынга, балалар» шигыренең исеме

Музыкаль пауза. Җыр «Чишмә».

Сүз жюрига бирелә.

Капитаннар бәйгесе.

1. М. Җәлил Казанга кайчан килә?
2. «Хөкем алдыннан» картинасының авторы
3. «Моабит дәфтәрләре» дигән циклда ничә шигырь бар?
4.»Моабит дәфтәре кем тарафыннан һәм кайчан кайтарыла?
5. 2 нче дәфтәр кем тарафыннан тапшырыла?
6. Муса ничәнче елда ничек үлә?
7. Т.Миңнуллинның Җәлилгә багышланган драмасы
8. Җәлилгә нинди исем бирелә?

М.Җәлил иҗатын беләсезме?

1 команда.	**2 команда**
Я сузып кына,	Сикереп торды Марат
Я бик еш кына	Күрә эшләр харап
Кикрикүк	Тагын соңга калган
Кикрикүк (әтәч)	Шул сәгатькә карап (сәгать)
Суык бабай, кил безгә	Калын урманда
Яңа ел бәйрәменә	Гел кичкә каршы
Чыршы әйләнәсендә	Ишетелә моңлы
Җыр җырлап әйләнергә. (Суык бабай)	Бер кош тавышы.(Күке)
Тау астында җырлап чишмә ага	Кайгырма, күз нурым!
Камышлыкка кереп югала	Ул килсә эчәргә,
Татлы суы, дәртле җыры белән	Коткарам мин үзем
Гөлчәчәкле җирне сугара.	Мин беләм нишләргә.
(Чишмә)	(Сандугач һәм чишмә)

Алып баручы: Муса Җәлилнең батырлыгына инде күпме еллар үткән, әмма ул хәзер дә безнең күңелләрдә яши, бөтен татар милләтенә үрнәк булып тора. Аның турында күбрәк белгән саен соклану хисе арта бара, татарның шундый бөек шәхесе булуына горурланасың.

Сүз жюри әгъзаларына бирелә. Йомгаклау, бүләкләр тапшыру.

ӘДӘБИЯТ ДӘРЕСЛӘРЕНЕҢ ДӘРЕСТӘН ТЫШ ЭШЧӘНЛЕГЕНӘ ТЕХНОЛОГИК КАРТА ТӨЗҮ ҮРНӘГЕ

Замалеева Гөлия Нәбиулла кызы
Татарстан Республикасы
Әлмәт шәһәре 1 нче гомуми
урта белем бирү мәктәбе

Мәгълүмати белем бирү мохитында проект компонентларына нигезләнеп төзелгән уку-укыту процессы мөмкинлекләре зур игътибарга ия. Алар беренче чиратта бүгенге мәгълүмати белем бирү мохитының элек укытучы арсеналында булмаган ИКТ чараларын куллану нигезендәге дидактик мөмкинлекләр: мохитның төрле вариантларга җайлаша, төрле уку-укыту бурычларын чишүгә юнәлтелә алуында. Уку-укыту процессын проектлаштыру мәгълүмати белем бирү мохитында билгеле бер тәртиптә (эзлеклелектә) этапларны тормышка ашыруны күздә тота. Боларны дәреснең технологик картасы үз эченә ала, ә үткәрелгән дәрес беркетмәсе ирешелгән һәм ирешелмәгән нәтиҗәләрне төгәл күрсәтә. Шуңа күрә хәзерге көндә уку-укыту процессында һәр дәрескә технологик карта төзү бурычы тора. Технологик карта укытучы эшен дә, укучыларның эш-гамәлләрен дә күзаллый. Укучылар үзләрен тәрҗемәче итеп хис итәләр. Эш барышында укучыларның шәхсән яклары, шигырь эчтәлеген аңлау, тәрҗемә итә алуга әзерлек дәрәҗәләре күренә.

Проектның практик яктан әһәмияте рус балалары белән эшләүче укытучыларга кулланма өчен материал була алуында.

МАКСАТ

5 нче сыйныфта «Журналист Тәлгать Миңлебаевның шигырьләрен тәрҗемә итү» дигән тема буенча технологик карта төзү

БУРЫЧЛАР

1. Укучыларның белемен тикшерүгә, бәяләүгә карата ФГОС таләпләрен өйрәнү.

Укучылар белемен тикшерү, бәяләүне технологик карта эшкәртмәсенә кертү.

Технологик карта эшкәртмәсен кулланып үткәрелгән дәрескә беркетмә төзү һәм эшкәртмәнең нәтиҗәлелеген бәяләү һәм төзәтмәләр кертү

КӨТЕЛГӘН НӘТИҖӘЛӘР

Без барыбыз да узганга нәтиҗә ясыйбыз, киләчәккә планнар корабыз. Бу традиция белем бирү сферасын да читләтеп узмады. Бүген үк

инде белем бирү системасын камилләштерү, белем сыйфатын үстерү юллары эзләнелә. Мәктәпләрдә шәхесләр тәрбияләүгә укучы шәхесенә юнәлдерелгән яңа педагогик технологияләр куллану ярдәм итә. Бүген педагогика алдында укыту процессын кызыклы һәм файдалы итү проблемасы төп проблемаларның берсе. Укытучылар үз эшләрендә төрле метод һәм алымнар кулланып эшлиләр. Иң отышлы юлларның берсе дәрескә технологик карта төзү. Картаның нәтиҗәлелеге анык төзелешендә чагыла: универсаль уку гамәлләре һәм аларны куллану нәтиҗәләре алдан күзаллана. Үткәрелгән дәреснең беркетмәсе нигезендә дәрес максатлары үтәлеше, укытучы һәм укучы тарафыннан башкарылган эш-гамәлләрнең нәтиҗәлеге, отышлы-отышсыз яклары бәяләнә. Укытучы да, укучылар да үз эшләрен бәяли ала. Бу алым укучыларга эзләнү, иҗади эшләү мөмкинлекләрен ачып бирә.

«Журналист Тәлгать Миңлебаев шигырьләрен тәрҗемә итү» темасына технологик карта

Дәрес темасы : **«Журналист Тәлгать Миңлебаев шигырьләрен тәрҗемә итү»**

Дәреснең максатлары:

Татар журналисты Тәлгать Миңлебаевның тормыш юлы һәм иҗаты белән таныштыру.

Укучыларның иҗади шигъри тәрҗемә күнекмәләрен булдыру.

Өлкәннәргә карата хөрмәт хисләре тәрбияләү.

Бурычлары:

Булган сүзлек байлыгын һәм сүзлектән файдаланып тәрҗемә эшенә өйрәтү.

Укучыларның шигъри тәрҗемә аша иҗади эшчәнлеген активлаштыру.

Дәрес төре: Белемнәрне ныгыту, камилләштерү.

Җиһазлау: компьютер, такта, экран.

Дәрес этабы, вакыты	Дәрестә укытучы эшчәнлеге	Дәрестә укучы эшчәнлеге	Универсаль уку гамәлләре

<table>
<tr><td colspan="3">ГОМУМИ ӨЛЕШ</td></tr>
<tr><td colspan="2">Фән. Татар әдәбияты</td><td>Класс 5</td></tr>
<tr><td colspan="3">Дәрес темасы. «Журналист Тәлгать Миңлебаев шигырьләрен тәрҗемә итү»</td></tr>
<tr><td colspan="3">Планлаштырылган белем бирү нәтиҗәләре</td></tr>
<tr><td>Фән буенча. Журналист Тәлгать Миңлебаевның тормыш юлы һәм шигырьләре белән танышу</td><td colspan="2">Предметара шигырьне рус теленә тәрҗемә итү
Шигырьнең эчтәлегенә кереп китү</td></tr>
<tr><td>Чишелә торган эчтәлекне аңлау</td><td>Проблемалар</td><td></td></tr>
<tr><td>Дәрестән тыш өйрәнелә.
Журналист Тәлгать Миңлебаевның тормыш юлы һәм шигырьләре.</td><td>Төп аңлатмалар (понятия) тәрҗемә</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Дәрестә кулланылган ИКТ төрләре. компьютер, экран</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">ИКТ чараларының методик кирәклеге. Өй эшен тикшерү, укытучы, укучыларнын презентацияләре</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Җиһазлар һәм программа белән тәэмин итү. Программа, экран</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Белем бирү интернет-ресурслары</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Дәреснең оештыру структурасы</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">ЭТАП 1. Дәреснең темасына керешү һәм яңа материалны аңлап үзләштерү өчен шартлар булдыру</td></tr>
<tr><td colspan="2">Төгәл белем нәтиҗәсе/ белем нәтиҗәләре формалашуы
Укучылар белән исәнләшү. Тема, максаты,бурычлары белән таныштыру, тәржемә һәм тәржемә төрләре турында төшенчәләрне аңлату</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Этапның дәвамлылыгы</td><td>5 мин</td></tr>
<tr><td colspan="2">Укучыларнын өй эшен тикшерү, әзерләгән презентацияне карау
(Журналист Тәлгать Миңлебаев тормышы турында презентациясен карау)</td><td>2 мин</td></tr>
</table>

Бирелгән белем нәтиҗәсен формалаштыруга юнәлтелгән төп уку эшчәнлегенең төре	шәхси; академик; регулятив; коммуникатив
Укыту методлары	Репродуктив, аңлату, илюстратив
Бу төр уку эшчәнлеген тормышка ашыру өчен ИКТ чаралары	компьютер, экран, презентация
Укучы эшчәнлеген оештыру формасы	мәгълүмати чыгыш, әңгәмә
Бу этапта укытучының роле (функцияләре)	лекция, әңгәмә оештыру
Укытучы эшчәнлегенең төп төрләре	Күрсәтмәле аңлату, әңгәмә оештыру, өй эшен бәяләү
ЭТАП 2. Материаны үзләштерү барышында укучыларның оешу һәм үзоешуы. Кире элемтә оешуы	
Төгәл белем нәтиҗәсе/ белем нәтиҗәләренең формалашуы	шигырь белән танышу, эчтәлеген аңлау, темасын, идеясен билгеләү
Этап дәвамлылыгы	10 мин
Бирелгән белем нәтиҗәсен формалаштыруга юнәлтелгән төп уку эшчәнлегенең төре	шәхси; академик; регулятив; коммуникатив
Белем бирү методлары	Күрсәтмәле (иллюстратив) аңлату

Бу төр эшчәнлекне тормышка ашыру өчен ИКТ чаралары	компьютер, экран, презентация
Укучылар эшчәнлеген оештыру формасы	әңгәмә
Бу этапта укытучының роле (функцияләре)	лекция, әңгәмә оештыру
Укытучы эшчәнлегенең төп төрләре	Күрсәтмәле аңлату, әңгәмә оештыру
ЭТАП 3. Практикум	
Төгәл белем нәтиҗәсе/ белем нәтиҗәләренең формалашуы	Шигырьләрне тәрҗемә итү эше
Этапның дәвамлылыгы	7 мин
Бирелгән белем нәтиҗәсен формалаштыруга юнәлтелгән төп уку эшчәнлегенең төре	Юлара тәрҗемә
Белем бирү методлары	Иҗади-мөстәкыйль эш
Бу төр эшчәнлекне тормышка ашыру өчен ИКТ чаралары	
Укучы эшчәнлеген оештыру формалары	төркемләп эшләү
Бу этапта укытучының роле (функцияләре)	ярдәм итү, аңлату
Укытучы эшчәнлегенең төрләре	регулятив, коммуникатив
ЭТАП 4. Алынган нәтиҗәләрне тикшерү. Төзәтмәләр кертү	
Этапның дәвамлылыгы	10 мин
Бирелгән белем нәтиҗәсен формалаштыруга юнәлтелгән төп уку эшчәнлегенең төре	шәхси; академик; регулятив; коммуникатив
Бу төр эшчәнлекне тормышка ашыру өчен ИКТ чаралары	

Контроль методлары	нәтиҗәне тактага язу
Төзәтмәләр кертү ысуллары	
Укучы эшчәнлеген оештыру формалары	Үзконтроль, үзбәяләү
Функцияләр/бу этапта укытучының роле	регулятив
Укытучы эшчәнлегенең төрләре	контроль, бәяләү
ЭТАП 5. Йомгаклау	
Ирешелгән яки ирешелмәгән белем нәтиҗәләренә рефлексия	әңгәмә
Өй эше: Тәлгать Миңлебаевның шигыре «Көнбагышлар?» тәрҗемәсенең үз вариантын язып карарга	

ЙОМГАКЛАУ

Татар теле һәм әдәбияты укытучыларының төп бурычлары – укучыларны татар теленнән оста итеп файдалана белергә, фикерне ачык, анык, төгәл, дөрес һәм матур итеп бәян итәргә өйрәтү. Телне белү – дөрес язу һәм уку гына түгел, ул дөрес сөйли белүне дә, тел хәзинәсен, аның үзенчәлеген тоя алуны да аңлата.

Татар телен өйрәтү авыр да, кызыклы да. Бөтендөнья белем бирү процессының мөһим һәм тотрыклы тармагы – белем бирүдә заманча информацион технологияләр куллану. Заманча технологияләр файдаланып белем бирү:

- укучыда телгә кызыксыну уята;
- аның танып белү активлыгын үстерә;
- укучыларның иҗади мөмкинлекләрен камилләштерә;
- белемнәрен тирәнәйтә.

Дәрес материалы югары дәрәҗәдә була, укучының шәхси сыйфатларын ачыкларга мөмкинлек бирә, контроль һәм үзконтроль дәрәҗәсе югары була.

Телне өйрәнү процессы барышында тәрҗемә эшен башкаруда ике телне куллану балаларның гомумкультура дәрәҗәләрен күтәрә, зәвыкларын үстерә. Мәктәптә тел һәм әдәбият гыйлемен өйрәнү барышында укучылар теоретик белем үзләштерү белән генә чикләнеп калмый, гамәли тәрҗемә эшләре аркылы шагыйрь әйтергә теләгән уй-фикерләрне үз шигъри тәрҗемәләрендә җиткерәләр. Укучыларның сөйләм һәм язма тел культурсын үстерү, грамоталылыгын тагын да күтәрү өчен иҗади тәрҗемә итү эшчәнлеге бик уңышлы. Бу эшчәнлекне алар татар шагыйрьләре иҗаты белән танышканда дәресләрдә һәм үзлектән проектлар эшләгәндә куллана алачаклар.

БАТЫРЛЫК ҺӘМ ТАЛАНТ

(10 сыйныфта М.Җәлилгә багышланган проект яклау дәресе)

Замалиева Илсөяр Хәниф кызы,
татар теле һәм әдәбияты укытучысы
Алексеевск районы «Аерым предметлар
тирәнтен өйрәнелә торган
2нче Алексеевск урта гомуми белем мәктәбе»

Дәреснең максаты: герой-шагыйрь Муса Җәлилнең героик тормышы һәм иҗаты турында укучыларның белемнәрен баету... Әзерлек эшләре:

Укучыларга биремнәр:

1. Муса Җәлилнең шигырьләре белән танышырга.
2. Түбәндәге сорау өстендә уйланырга:Ни өчен шагыйрь «Бар җырымны илгә багышладым,гомеремне дә бирәм халкыма» дип язган?
3. Укучылар төркемнәренә кыска чыгышлар әзерләргә,чыгышны «Ә сез беләсезме?» дип башларга.
4. Җәлил шигырьләренә рәсемнәр ясарга.
5. Укучыларны проект төркемнәргә бүлү, аларга эзләнү өчен биремнәр бирү, чыгышлар әзерләү.

Җиһазлау:

1. М.Җәлил портреты.
2. «Герой-шагыйрь һәм аның үлемсез җырлары» темасына китап күргәзмәсе.
3. Шигырьдән өзек:

   Бар җырымны илгә багышладым,
   Гомеремне дә бирәм халкыма.

   М.Җәлил, «Җырларым».
4. Әдәби газета.»Халкыбыз горурлыгы»
5. М.Җәлил шигырьләренә ясалган рәсем күргәзмәсе.
6. М.Җәлилнең тормыш юлы турында фотоальбом.
7. «Минзәләдә Җәлил музее» фотоальбомы.
8. М.Җәлил тормышыннан слайдлар.

Дәрес барышы:

Укучылар төркемнәргә бүленеп утыралар. Алларында төркем темалары язылган. «Тормыш юлы», «Мәктәптә», «Муса Минзәләдә», «Моабит дәфтәрләре».

Актуальләштерү.

Укытучы дәреснең темасы, максаты белән таныштыра.

Әңгәмә.

Проект яклау

Укытучы. Һәр милләттә исеме телгә алынуга ук ихтирам уята торган шәхесләр була. Муса Җәлил әнә шундый исемнәрнең берсе. Бу исемнең синонимнары булып батырлык, кыюлык, каһарманлык, талантлылык, ватанпәрвәрлек кебек сүзләр тора. (Чыгыш ясар өчен сүз «Тормыш юлы» проект төркеменә бирелә).

1 укучы.

Муса Мостафа улы Җәлиловның тормыш юлын күзәткәндә,шуңа игътибар итәсең: ул үз алдына һәрвакыт зур бурычлар гына куя һәм шул максатына ирешүне яшәвенең мәгънәсе итеп әверелдерә. Әйтик, унөч яшьлек малай «Бәхет» исемле шигырь яза, аны Оренбургта чыга торган фронт газетасы «Кызыл йолдыз»да бастыралар. Бу гражданнар сугышының иң кискен көннәрендә була. Кечкенә автор үз әсәрендә зур фикерләр әйтә, яшәү мәгънәсенең фәлсәфәсен ачып бирә, җиңелми алга баруны, кирәк икән һәлак булуны ул үзе өчен изге эш итеп санавын белдерә. Яшүсмернең күңеле дөрес сизенгән икән: бу шигырь аның гомер программасы була. «Бәхет» шигыре язылып 24 ел үткәч, ул 1943 елның 26 ноябрендә бөтен гомеренә йомгак ясап, «Җырларым» шигырен яза. («Бәхет» шигыре укыла. «Җырларым» җыры башкарыла. Слайдлар күрсәтелә)

Укытучы.

Бар җырымны илгә багышладым,
Гомеремне дә бирәм халкыма..

Әңгәмә.

– Ни өчен шагыйрь шулай дип язган? (шагыйрьнең иҗаты да, яшәве дә ил өчен булганлыгын аңлата)

– Үлем нәрсә белән чагыштырыла? (Җыр белән)

– Шагыйрь үзенең яшәвен, үлемен, иҗатын нәрсәгә багышлый? (Ил өчен)

Тактага схема сызыла.

ҖЫР

ЯШӘҮ ҮЛЕМ

ИЛ ӨЧЕН

Без Муса Җәлилнең яшәү схемасын сыздык.

2 укучы.

Җәлилнең бөтен аңлы тормышы «Бәхет» һәм «Җырларым»

шигырьләре арасына сыя.Кулына 1919 елда алган көрәш байрагын ул 1944 елның 25 августына кадәр беркайчан да җиргә төшермәде.

Укытучы. Муса кечкенәдән нинди малай булган? Аның балачагы, мәктәп еллары турында «Мәктәптә» төркеме нинди кызыклы мәгълүматлар тапты икән? Хәзер аларга сүз бирелә.

(«Мәктәптә» проект төркеме чыгышы. Слайдлар күрсәтелә.)

1 укучы. Алты яшендә мәдрәсәгә укырга килгән Муса үзенең зирәклеге белән аерылып тора. Ул вакытта дүрт класс укучылары бер бүлмәдә, бер укытучы тарафыннан укытыла, 1 класс беренче рәттә, 2 класс икенче рәттә, 3 класс өченче рәттә, аннары 4 класс 4 рәт булып утыралар.

Муса бик тиз вакыт эчендә 1 класс өчен бирелергә тиеш белемне үзләштерә. Ә инде уку елы ахырына ул 4 класска утыртыла. Ул мәктәптә күп нәрсә белән кызыксына.

2 укучы.

Оренбургта заманында дан тоткан ике мәдрәсә булган. Муса Хөсәения мәдрәсәсендә укыган. Анда укыганда шигырьләр, балалар тормышыннан бер пәрдәлек пьесалар яза. Шундый пьесаларның берсе- «Варенье»...

(Сүз «Муса Минзәләдә» проект төркеменә бирелә. Слайдлар күрсәтелә.)

Укучы. Минзәләдә аның зур шагыйрь икәнен белмәгән кеше булмагандыр...

Укытучы. Хәзер Минзәлә педколледжында Җәлил музее эшли...

(«Нәфис сүз остасы» конкурсы үткәрелә. Укучылар «Моабит дәфтәрләре» җыентыгыннан шигырьләр укыйлар.)

(«Моабит дәфтәрләре «проект төркеменә сүз бирелә.)

Укучы. Җыентыктагы шигырьләр үлемсез корал ролен үтиләр. Яшәү белән үлем арасында булу, кайгы-хәсрәт, кан һәм яшь тулы вакыйга-күренешләр шигырьләр булып әверелә...

Укытучы. М.Җәлил турында сез тагын нинди мәгълүматлар таптыгыз? Чыгышны «Ә сез беләсезме?» дип башларга.

1 укучы. Ә сез беләсезме? Татарстанның Дәүләт музеенда Муса Җәлилнең тормышы, иҗаты, батырлыгы турында бай мәгълүмат бар. Монда аның атаклы Моабит дәфтәре саклана.

2 укучы. Ә сез беләсезме? Бу музейда аның фронтта төшкән соңгы фоторәсемен, әдәби васыятен, хатларын табарга була.

3 укучы. Ә сез беләсезме ? 1 Май мәйданында Казан Кремленең Спасс башнясы янында М.Җәлилгә һәйкәл куелган.

4 укучы. Ә сез беләсезме? М.Җәлилнең исеме нигез салуга үзенең көчен биргән опера һәм балет театрына бирелгән.

5 укучы. Ә сез беләсезме, атаклы кыргыз язучысы Ч.Айтматов: «Оныкларыбыз да Мусага, аның поэзиясенә, көрәшенә безнең кебек үк сокланырлар... Бөек солдат һәм бөек шагыйрь МусаҖәлилне тудырган татар халкы алдында баш иям,» – дип язган?

Йомгаклау

Укытучы. Рәхмәт, укучылар! Минемчә, проект якланды. Һәр проект төркеме үз фикерләрен М.Җәлил иҗатына нигезләнеп җиткерделәр. Проект авторлары (укучылар)шагыйрь иҗатын шактый тирән өйрәнгәннәр. Шунысы куанычлы: һәркем үз фикерен әйтергә, үзе нәтиҗә ясарга омтылды. Күп өстәмә әдәбият файдаланылган.

Өйгә эш. (төркемләп бирелә)

1.Үткәрелгән дәрескә карата фикерләрегезне язып килегез.

2. «Батырлык һәм талант» темасына хәзерге тормыштан нинди мисал китерә аласыз? Шул турыда мини-инша язгыз.

3. «Безнең буын яшьләреннән Җәлилгә электрон хат «язып килергә.

«МУСА ҖӘЛИЛ БЕЗНЕҢ ЙӨРӘКЛӘРДӘ»

(шөгыль конспекты)

Кашапова Гөлназ Марс кызы,
Сарман районы Сарман авылы
«Лилия» балалар бакчасы тәрбиячесе

Программа эчтәлеге:

Герой – шагыйрь Муса Җәлилнең иҗаты һәм тормыш юлы белән таныштыру.

Шигырьнең эчтәлеге буенча җавап биргәндә авторның шигъри юлларын кулланырга өйрәтү.

Балаларның кабул итү сәләтләрен, хәтерен, күзәтүчәнлеген үстерү.

Муса Җәлил иҗатына кызыксыну тәрбияләү.

Алдан эшләнелгән эш: шагыйрьнең шигырьләре белән таныштыру.

Сүзлек өстендә эш: мандолина, карак.

Эшчәнлеккә материаллар: М.Җәлил портреты, китап күргәзмәсе, шагыйрьнең тормыш юлы һәм иҗаты буенча презентация.

Таратма материал: ваза ябыштырылган ак бит, балалар санынча ромашкалар һәм яфраклар, клей, пумала.

Эшчәнлек барышы.

Оештыру.

Исәнмесез! Хәерле иртә, балалар! Кәефләрегез ничек?

Тәрбияче: Балалар, мин хәзер сезгә бик матур бер шигырь укыйм: (Тәрбияче «Җырларым» шигыреннән өзек укый).

– Балалар, бу шигырьне кем язган икән? Дөрес, балалар бу шигырьне халкыбызның яраткан шагыйре Муса Җәлил язган. Әгәр дә Муса Җәлил исән булса, аңа 15 нче февральда 110 яшь тулыр иде.

Төп өлеш.

Тәрбияче: Муса Җәлил Оренбург өлкәсе Мостафа авылында алтынчы бала булып дөньяга килә. Муса кечкенәдән әкиятләр, шигырьләр тыңларга ярата. Бик яхшы укый, китаплар ярата. Үзенең хыялын тормышка ашыра – шагыйрь була. Ул бик балалар яраткан. Балалар журналы редакторы була. Балалар өчен бик күп шигырьләр язган. Кызы Чулпанга әкиятләр укый, шигырьләр яза, мандолинада уйный торган булган.

Хәзер безгә Алина, кызы Чулпанга багышланган,» Кызыма» шигырен сөйли.

Тәрбияче: Булдырдың, Алина. Балалар, без аның тагын нинди шигырьләрен беләбез әле? («Әтәч», «Карак песи», «Кызыл ромашкалар»). Бик дөрес, балалар. Хәзер безгә Илназ аның «Әтәч» шигырен сөйли.

Тәрбияче: Молодец, Илназ.

Балалар, Муса Җәлилнең балачагы авылда үткән. Ул башка балалар сыман уйнарга яраткан. Әйдәгез әле бездә сезнең белән **«Чума үрдәк, чума каз»** дигән татар халык уенын уйнап алыйк.

– Балалар, сугыш башлангач, илебезне саклау өчен Муса Җәлил сугышка киткән.Ләкин ул бик каты яраланган һәм пленга эләккән. Ләкин ул пленда да иҗат итүен дәвам иткән. Ул шулай итеп безнең илебезнең җиңүенә зур өлеш керткән. Ә хәзер мин сезгә аның бер шигыреннән өзек укыйм.

Балалар, шигырьдә нинди чәчәк турында сүз барды?

Ромашкалар.

Ромашка нинди төстә?

Ак.

Ромашка нинди төскә кергән?

Ромашка кызыл төскә кергән.

Ромашка ни өчен кызыл төскә кергән?

Сугышчының каны ромашка таҗларына эләккән.

Балалар бездә сезнең белән кызыл ромашкалар ясарбыз.Өстәлләргә утырыйк. Иң элек безгә дөрес итеп таҗларын, яфракларын урнаштырырга кирәк. Ә аннан без аларны ябыштыра башларбыз. (Балалар ябыштыралар.)

Булдырдыгыз, балалар! Менә нинди матур кызыл ромашкалар килеп чыкты! Дөрес, чиста, пөхтә итеп эшләдегез.

Йомгаклау.

Балалар, без бүген кемнең иҗаты белән таныштык?

Муса Җәлил белән.

Сез аның нинди шигырьләрен истә калдырдыгыз?

Сез бүген барыгызда бик яхшы шөгыльләндегез. Ә безнең матур открыткаларыбызны без әниләребезгә бүләк итәрбез.

«МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ ШИГЫРЬЛӘРЕН ЯРАТАБЫЗ»

(уртанчы төркем балалары өчен сөйләм үстерү һәм әвәләү эшчәнлекләре буенча конспект үрнәге)

Хадиева Миләүшә Әзһәр кызы,
Сарман авылының икенче санлы
«Лилия» балалар бакчасы тәрбиячесе

Максат: М. Җәлилнең иҗаты белән балаларны таныштыру, балаларның сүзлек запасын баету; үз фикерләрен әйтергә, тәэсирләнә, хисләнә белергә өйрәтү.

Пластилин белән эшләргә, пөхтә эшләү күнекмәләрен ныгыту.

Патриотизм хисе, Туган ил һәм аның геройлары белән горурлану, мәхәббәт хисләре тәрбияләү.

Җиһазлау: шагыйрьнең портреты, китаплары, һәйкәлләрнең фото рәсеме, әсәрләренә иллюстрацияләр.

Эшчәнлек барышы:

Т. Без эшчәнлекне башлыйбыз. Әйдәгез, бер-беребезгә елмаеп, хәерле көн телик.

– Бүген без Муса Җәлил турында сөйләшүебезне дәвам итәрбез. Муса Җәлил татар шагыйре һәм язучысы. М. Җәлил 1906 елда Оренбург

губернасы Мостафа авылында туа. Ул кечкенәдән үк әкият, шигырь тыңларга яраткан. Яхшы укыгач, күп китап уку белән шөгыльләнгән. Муса үскәч, шагыйрь һәм язучы булган. Ул балаларны да бик яраткан, алар өчен бик күп шигырьләр язган. Алдагы эшчәнлекләрдә без сезнең белән шагыйрьнең «Карак песи» исемле шигырен укып киткән идек. Хәзер шул шигырьне искә төшерик. «Карак песи».

– Балалар, бу шигырь юллары сезгә танышмы?

– Нинди әсәрдән алар?

– Кем язган ул шигырьне?

– Кем соң ул М. Җәлил?

(Балаларның җаваплары тыңлана)

– Булдырдыгыз, балалар, сорауларга дөрес җавап бирдегез. Хәзер берничә баланың шигырьләрен дә тыңлыйк:

«Әтәч», «Сәгать», «Куян».

– Мусаның дус малайлары һәм кызлары күп була. Алар вакытларын бушка уздырмыйлар, төрле уеннар уйныйлар. Шул уеннарның берсен без дә уйнап алыйк.

Уен: «Кап та коп».

– Эшчәнлекне дәвам итәбез. Сугыш башлангач, язучы туган илне сакларга сугышка китә. Ул анда яралана, әсирлеккә төшә. Әсирлектә булганда Муса Җәлил Туган илне, табигатьне, хатынын, кызын сагына. Анда бик күп шигырьләр яза. Әсирлектә язылган «Кызыл ромашкалар» шигырен мин сезгә укып күрсәтәм. Ә сез сорауларга җавап бирергә тырышырсыз.

«Кызыл ромашкалар»

– Шигырьнең исеме ничек атала?

– Шагыйрь аны кайсы вакытта яза?

– Шигырьдә нинди чәчәк турында сүз бара?

– Ромашка нинди төстә?

– Ромашка нинди төскә керә?

– Ромашка ни өчен төсен үзгәртә?

(Балаларның җаваплары тыңлана)

Т. Ә хәзер балалар без сезнең белән ромашкалар ясарбыз. Ромашкаларны пластилиннан әвәләрбез. Өстәл тирәли килегез, урындыкларга утырыгыз.

(Балаларның эше)

– Эшчәнлегебез ахырына якынлашты, балалар сезгә бүгенге эшчәнлек ошадымы?

– Сез бүген нинди шагыйрьнең иҗаты белән таныштыгыз?

– Балалар, сез Муса Җәлилнең нинди шигырьләрен исегездә калдырдыгыз?

– «Әтәч», «Сәгать», «Кызыл ромашка», «Батыр куян», «Күке», «Карак песи».

– Сау булыгыз..

ТЕМА: «ГЕРОЙ ШАГЫЙРЬ – МУСА ҖӘЛИЛНЕҢ ШИГЫРЕ АША РӘСЕМЛӘҮ»

(Уртанчы төркеме балалары өчен комплекслы сөйләм теле белән рәсемләү эшчәнлек конспекты)

Ихсанова Раушания Мөдәрис кызы,
Сарман авылының икенче санлы
«Лилия» балалар бакчасы тәрбиячесе

Бурычлар:

Балаларны герой – шагыйрь Муса Җәләл турындагы белемнәрен тулыландыру, патриотизм хисләре тәрбияләү...

Җиһазлау: песи рәсемнәре, буяулар, карандаш, бетергеч, пумалалар, су, компьютер, проектор, экран.

Эшчәнлек барышы.

1. Исәнләшү.

– Хәерле көн, балалар! Кәефләрегез ничек?

2.

Чоландагы ак майга
Ияләшкән күселәр.
Мин чоланны сакларга
Куштым ала песигә».

– Балалар, бу шигырь юллары сезгә танышмы?

– Әйе.

– Нинди әсәрдән соң алар?

– «Карак песи» шигыреннән.

– Кем язган бу шигырьне?

– Муса Җәлил язган.

Кем соң ул Муса Җәлил?

– Шагыйрь.

Әйе балалар, М.Җәлил ул шагыйрь генә түгел, ә бөек татар шагыйре, герой-шагыйрь, һәм сезнең, балаларның бик якын дусты. М.Җәлил

турында без инде сезнең белән бик күп сөйләштек, аның шигырьләре белән таныштык.

Ә хәзер «Карак песи» мультфильмын карыйбыз, игътибарлы булыгыз, песине күзәтегез, аның үзенең тотышын, йөрешен.

3. «Карак песи» мультфильмын карау.

-Муса абыегыз нәрсә әйтергә теләгән?

– Урлашмаска, кеше әйберенә тимәскә.

– Ә песинең үзен тотышы нинди иде?

– Хәйләкәр, күзләре ялтырый, әкрен генә керә.

– Песине рәсемләгәндә, шушы хәйләкәрлеген күрсәтергә тырышыгыз.

4. Песи турында бүтән шагыйрьләрдә шигырьләр язганнар, тыңлагыз әле..

5. Песи рәсемен ясау эзлеклелеген аңлату.

6. Тактада рәсем ясау эзлеклелеген күрсәтү.

7. Физкультминутка.

8. Мөстәкыйль эш. Рәсем ясау. Индивидуаль ярдәм итү.

9. Йомгаклау.

– эшләргә анализ ясау;

– эшләрдән күргәзмә.

10. Өй эше: Үз песиегез турында кыскача хикәя төзеп килергә.

ЭЧТӘЛЕК

Баш сүз. **Хатыйп Миңнегулов** 3
Муса Җәлил шигырьләре – батырлык һәм намус үрнәге. **Җәләев Динар** 6
Җәлил иҗатында су образы. **Сафиуллин Дамир** 9
Муса Җәлил шигырьләрендә фразеологизмнарның кулланылышы.
Шиһапова Гөлназ. 13
Муса Җәлилнең балалар әдәбиятындагы эшчәнлеге. **Фаррахова Ләйсән** 16
Муса Җәлил әсәрләрендә татар милләте. **Зарипов Рөстәм** 18
Муса Җәлил балладалары. **Багаутдинова Илнара** 21
Муса Җәлил әсәрләрендә сугыш афәтенең бирелеше. **Шамсов Айрат**. 24
Муса Җәлил шигырьләрендә фронт лирикасы**. Шәйхетдинова Лилия** 27
Муса Җәлил иҗатында ана образы. **Гыйләҗева Алинә** 30
«Моабит дәфтәрләр»ендә юмор. **Трофимова Сафия** 33
Муса Җәлил иҗатында хатын-кыз образының бирелеше. **Бахтина Елизавета**. . 38
Муса Җәлил иҗатында мифонимнар. **Исхакова Резедә** 40
Муса Җәлил һәм Фатих Кәримнең фронт лирикасын чагыштырып өйрәнү.
Зайцева Валерия 43
Батырлыкка әверелгән гомер. **Зиннәтуллин Рәмис** 46
Муса Җәлил һәм халык авыз иҗаты. **Фатхуллина Динара** 48
Шигырьләрдә шагыйрь шәхесе **Галиева Илүзә**. 51
Муса Җәлил Волхов фронтында **Гаффарова Гөлназ** 54
Педагогика фәне алдына куелган бүгенге таләпләрнең М.Җәлил иҗатында
чагылышы. **Әминов Идрис** 58
Еллар аша дәшә безгә Муса абый. **Афзалова Резедә**. 60
Журналистская деятельность Мусы Джалиля. **Моторина Анастасия** 62
Муса Җәлил – патриот шагыйрь. **Сәетова Резедә** 65
Муса Җәлил әсәрләрендә тел–сурәтләү чаралары. **Хәмидуллина Чулпан** 67
Художественно-выразительные средства (тропы) в творчестве Мусы Джалиля.
Фролов Александр 70
Тема войны в поэзии М.Джалиля, К.Симонова. **Тукманова Гульназ**. 73
«Моабитская тетрадь» – гимн бесстрашию, стойкости и силе человеческого духа.
Малышев Дмитрий 77
Муса Җәлилнең «Ана бәйрәме» поэмасының сәнгатьчә эшләнеше. **Суфьянова Фәридә** 81
Муса Җәлил иҗатында кызы Чулпан образы. **Хамзина Алсу** 84
Җәлил иҗатында йолдыз образы. **Асадова Әдилә**. 88
Коль сам умру, так песня не умрет. **Маталыгина Кристина**. 90
Муса Җәлилнең «Хат ташучы» поэмасында образлы, предметлы сурәтләү
чаралары. **Әшрәпова Инзилә** 93

Үлемсезлеккә юл. **Әхмәдишина Алия** 97
Муса Җәлил шигырьләрендә чагыштырулар. **Хөсәенова Инзилә** 101
Бөек Ватан сугышы елларында М. Җәлил, К. Симонов, П. Хузангай шигырьләрендә патриотизм. **Сәләхетдинова Карина** 104
Образ времени в поэзии Мусы Джалиля. **Зайнуллина Алия, Зарипова Сабина** 108
Муса Җәлил шигырьләренең тәрбияви әһәмияте. **Баширяк Нурия** 110
М.Җәлилнең «Ана бәйрәме» әсәренә лингво-стилистик анализ. **Нәбиуллина Лилия** 112
Муса Җәлил иҗатында мәхәббәт һәм нәфрәт мотивлары. **Шәрәфиева Азалия** . 115
Мотив счастья в лирике Мусы Джалиля. **Хайруллина Айгуль** 117
Математика и журналистика. **Альмеева Резеда**. 120
Әдәбиятта, музыкада, сынлы сәнгатьтә Муса Җәлил образы. **Сабанова Любовь** 125
Муса Җәлил тормышында музыка. **Ягудина Динә** 129
Муса Джалиль – образец творчества и героизма. **Гарифуллина Миляуша**. 131
Иллюстрации Алсу Тимергалиной к сборнику стихов Мусы Джалиля для детей «Кызыл ромашка». **Салимгараева Азалия** 134
Муса Джалиль и театр. **Яруллин Ришат** 136
Шагыйрь образының картинада чагылышы. **Вильданова Динара** 139
Түбән Кама шәһәрендә М.Җәлил һәйкәле тарихы. **Вәлиева Лилия** 141
Муса Җәлил һәм театр. **Мифтахова Индира** 144
Муса Джалиль в творчестве Хариса Якупова. **Якимова Анастасия** 146
Влияние песен на стихи Мусы Джалиля на живые организмы. **Салихова Айсылу** 148
Муса Джалиль и искусство. **Гимазетдинов Наиль** 152
Вклад Мусы Джалиля в татарское музыкальное искусство. **Шайхутдинова Альмира** 155
Муса Җәлил мандолинасы. **Галиуллина Илгизә** 159
Образ Мусы Джалиля на картине Виктора Куделькина «Стихи политрука». . . . . .**Ибрагимова Гузель** 161
Татар әдәбиятында һәм сәнгатендә Җәлил образы. **Ибраһимова Гөлзада**. 164
Муса Җәлил һәм татар опера театры. **Муллина Лиана** 166
Муса Җәлилнең татар музыка сәнгатендәге эшчәнлеге. **Солтанов Илназ**. 168
Үлемсез җырлар чишмәсе. **Гыйльметдинова Аида** 172
Муса Җәлил иҗатында опера сәнгате. **Нәбиева Зөлфия** 175
Татар сәхнә әсәрләрендә Муса Җәлил образы. **Субботина Екатерина**. 177
Муса Җәлил һәм татар театры. **Бакирова Эльмира** 179
Он в памяти народной... **Купаева Алина** 182
Образ М.Джалиля в произведениях искусства. **Гатауллина Гульфия** 184
Җыр һәм Муса Җәлил. **Мирсәетова Илүзә** 187
Муса Җәлил исеме һәрбер йөрәктә. **Әмиров Фәрхәт** 188
Муса Җәлилнең опера һәм музыка сәнгатенә керткән хезмәте. **Әхмәтҗанова Алсу** 191
Язмышым минем җыр... **Закирова Гөлназ**. 193
Эстетический идеал в творчестве Мусы Джалиля. **Шайхрамов Ленар** 196
Авылдашыбыз җәлилче-герой Абдулла Баттал тормышыннан мизгелләр. **Замалиев Илназ** 200
Бер сәяхәт язмасы. **Файзрахманова Лилия**. 205

Иң кадерле вә иң бәһале кеше. **Абдразакова Камилә** 210
Муса Җәлил музее экспонатлары тарихы һәм эшчәнлеге. **Москова Регина** 213
Дәреслекләр буйлап сәяхәт. **Бәдретдинов Илһам** 217
Җәлилче Гариф Шабаев эзләре буйлап... . **Ситдикова Лилия** 219
Муса Җәлил тормышы – хатларда. **Павлова Вероника** 221
Джалиль в моей деревне. **Хусаинова Динара** 228
Бессмертный подвиг. **Гарифуллина Аделя, Филюта Виктория** 231
Минзәләдә Җәлил эзләре. **Салихова Алия** 235
Мы помним подвиг поэта-героя. **Идиятуллина Айгуль, Кулёмина Анна** 242
In the footsteps of Musa Dzhalil. **Туктарова Айя** 244
Поэзия, любовь, война. **Астафьев Александр** 246
Батырлык күрсәт биргән антыңа. **Исламова Гүзәл** 248
Зиннәт Хәсәнов – Муса Җәлилнең көрәштәше. **Харисова Эльвина** 254
Батырлар эзе буйлап. **Җиһаншина Азалия** 259
Җәлилчеләрнең берсе эзеннән. **Фәйзуллаева Динара** 264
Илебезнең батыр уллары. **Габдрахманова Айсылу** 269
С любовью к тебе, Джалиль! **Сафиуллина Адиля** 275
Музейная климатология. **Сагындыкова Карина** 280
Связь НГДУ «Джалильнефть с родиной поэта-героя Мусы Джалиля.
Комарова Дарья 284
Казанда Муса Җәлил музей-фатиры. **Мотыйгуллина А.** 289
Муса Җәлил урамы буйлап. **Шагалиева Гөлчәчәк** 291
Минзәләдә Җәлил эзләре. **Гыйләҗев Салават** 294
Я верю, что нужен народу души откровенный дневник. **Шаяхметова Ильнара** 299
Рядом с М. Джалилем: дружба, выдержавшая все невзгоды. **Евсеева Ольга** . . . 306
Әдәби үзәк буйлап... . **Әмирханова Зөһрә, Шәйдуллина Айгөл** 309
«Ал гөл» клубы эзтабарлары. **Шәйдуллина Рәмилә** 313
М. Җәлилнең әсирлектә узган юллары. **Шәйдуллин Риналь . . . .** 316
Музей моего поселка. **Шакирова Чулпан, Саматова Алина** 320
Түбән Кама шәһәрендә Муса Җәлил һәйкәле тарихы. **Вәлиева Лилия** 324
Виртуальная экскурсия по поселку городского типа Джалиль.
Фаттахова Зарина, Бикмуллина Регина 326
Проект «Парк имени Мусы Джалиля». **Яббарова Алия, Якимова Анастасия** . 328
Поэт-герой М. Джалиль на страницах газеты «Нефтяник Джалиля». **Тахавиева Ания, Рахимова Карина** 331

Эш тәҗрибәсе белән уртаклашу

«Жить так, чтобы и после смерти не умирать...». **Зямилова Гульнур Раисовна** 335
«Гомерем минем моңлы бер җыр иде». **Якупова Мөзәянә Әскать кызы, Фазуллина Гөлнар Изаил кызы** 337
«Муса Җәлил безнең күңелләрдә». **Шәйхелисламова Лилия Фарид кызы. . . .** 341
Умножение многозначного числа на однозначное. Повторение.
Бадриева Фарида Раисовна 343
Внеклассное мероприятие для начальной школы. Звёздный час.
Салихова Нурия Миргасим кызы 346
«Тамчы – шоу» интеллектуаль уенының программасы.
Сәлимҗанова Алсу Илдар кызы 348
Муса Җәлил иҗатының чорларга бүленеше. **Розыева Гөлназ Рафаил кызы** . . 353

Муса Җәлилгә багышланган әдәби кичә. **Рәхмәтуллина Рәмзия Рафик кызы** . 358
Җәлилчеләр турниры. Кайда? Кайчан? **Исмәгыйлева Минзирә Рәсим кызы, Садыйкова Гөлсинә Солтан кызы** 359
«Муса Джалиль – поэт-герой». **Хайруллина З.Ф.** 360
Конспект интегрированного урока развития речи в 11-м классе по русскому языку и истории на тему «проблема мужества и героизма в жизни и творчестве поэта-патриота Мусы Джалиля». **Гордюшина Лилия Зульфаровна, Салимгараева Альфия Мидхатовна**. 362
Татарны дөньяга таныткан герой-шагыйрь. **Бәдертдинова Илсөяр Изаил кызы, Газизова Рәмзия Асфан кызы** 366
Телдән журнал: «Җырым булсын бүләгем». **Салихова Гөлнара Атлас кызы** . . 369
Сопоставительный анализ творчества С. Есенина и М. Джалиля (тема Родины в творчестве поэтов). **Гордюшина Лилия Зульфаровна, Нуртдинова Гульнар Салихзяновна** 372
«Theliteraryquiz.Musa Dzhalil». **Мулиина Алия Дуфаковна . . . .** 376
Җәлил эзләре буйлап...**Шәйдуллина Ландыш Камил кызы, Садыкова Илмира Зөфәр кызы** 379
Муса Җәлилгә багышланган интеграль КВН кичәсе. **Гарифуллина Әлфинур Флер кызы, Садыкова Илмира Зөфәр кызы** 382
Хәдичә Җәлилова «Абыем турында». **Борhанова Алсу Сәгъди кызы, Садыкова Илмира Зөфәр кызы**. 384
«Муса Джалиль – герой – поэт». **Габдулхакова Инсия Зуфаровна . . . .** 386
«Муса Джалиль в наших сердцах навсегда». **Обечова Римма Сергбаевна**. 391
«Исемең синең үлмәс бер җыр булып Тарихларда калды уелып!..». **Закирова Әлфия Ринат кызы, Мусина Гүзәл Фәрит кызы** 392
Әдәби проект «Әдәби уен-квест Муса Җәлил». **Мөхәрләмова Зөбәрҗәт Малик кызы** 395
«Муса абый – балаларның якын дусты». **Хасанова Эльмира Зямилевна** 397
Технологическая карта конструирования урока с использованием средств информационно-коммуникационных технологий. **Валиахметова Заря Азатовна, Нуретдинова Айгуль Гамирзяновна** 400
Мәктәп шартларында М.Җәлил иҗатын яңача технологияләргә нигезләп өйрәнү. **СәхәбиеваАльбина Мансуркызы, Әхмәтшина Айгөл Фаукат кызы**. 407
«Чәчәк кенә, гөл генә Безнең туган ил генә». **Тазирова Валентина Валериановна** 411
«Образ поэта-героя в изобразительном искусстве». **Хасанова Венера Шамсимухаметовна** 416
«Жизнь моя песней звенела в народе, смерть моя песней борьбы прозвучит!». **Муратова Галия Габдулловна** 418
Мин сине шундый сагындым... **Хәмзина Миләүшә Данил кызы** 422
«Образ героизма. Портреты М.Джалиля» (7 класс). **Гиниятуллина Танзиля Язкаровна** 426
«Гомере аның моңлы бер җыр!». **Хабирзянова Гөлүсә Әмир кызы** 428
Сообщение из опыта работы. **Власова Эльвира Николаевна** 430
Внеклассное мероприятие по английскому языку посвященное памяти великого татарского поэта Мусы Джалиля. **Махмурахманова Зульфия Шавкатовна** . . . 432
«Без – Җәлил оныклары». **Михайлова Әлфия Мостафа кызы** 434
По следам поэта-героя Мусы Джалиля. **Гатауллина Надежда Рахимовна** 437
«Муса Җәлил – иҗат һәм батырлык үрнәге». **Мөхаҗиева Гөлзирә Хаҗи кызы** 439

Изучение творческого наследия М.Джалиля и организация учебно-воспитательной работы. **Мартынычева Гульфира Мисхатовна** 441
Тамчы – шоу «Без Муса Җәлилне беләбезме?» **Фазлыева Гөлфия Соббух кызы** 443
Игра «Поле чудес» на английском языке по теме «Муса Джалиль». **Зарипова Гузель Аминовна** 445
Хәсән Туфан иҗатында Муса Җәлил темасы. **Шәйдуллина Рәзилә Арслангали кызы** 449
Җырым кайтты туган илемә. **Шамгунова Роза Рафаил кызы** 452
Муса Җәлил турында истәлекләрне 9 нчы сыйныф укучыларын (татар төркеме) БРТна әзерләнү өчен куллану тәҗрибәсеннән. **Шәйдуллина Чулпан Камил кызы** 455
Муса Җәлил иҗатында образлар дөньясы. **Шайхулова Гөлназ Фаяз кызы**. . . . 459
Исемең калды моңлы бер җыр булып, Үзеңнән соң килгән буынга. **Шакирова Эльмира Шәрифулловна, Шәймәрдәнова Лилия Нуровна** 462
Муса Җәлил либреттоларында темалар төрлелеге. **Гулумова Диләрә Әнәс кызы** 468
«Гомерем минем моңлы бер җыр иде...». **Фәрхетдинова Тәслимә Флеровна, Бариева Фәнүсә Фоатовна** 472
Интеграция знаний учащихся при подготовке к государственной итоговой аттестации выпускников основной школы **Калимуллина Гулия Анваровна**. . . 475
Муса Җәлил тормыш юлы һәм иҗатына багышланган бәйге. **Вахитова Люция Мансур кызы, Ризатдинова Эльвира Хәниф кызы**. 480
Развитие творческих способностей младших школьников во внеурочное время на занятиях «Здравствуй книга!». **Мияссарова Ляйля Кабировна**. 483
Шагыйрь иҗатын кем яхшырак белә?*(бәйге)*. **Җиһангирова Гөлшат Таһир кызы** 485
Литературно – музыкальный вечер «Жизнь как песня», посвященный творчеству героя – поэта Мусы Джалиля. **Нуртдинова Раушания Равиловна, Габдрахманова Гульназ Раситовна**. 487
Федераль дәүләт белем бирү стандартларына күчү һәм гамәлгә ашыру шартларында проект эшчәнлеге аркылы укучыларга рухи-әхлакый тәрбия бирү. **Хадиуллина Рузалия Хәсән кызы**. 491
«Муса Джалиль». **Шакирова Сожида Шамилевна** 494
Муса Җәлилнең герой-шагыйрь һәм педагогка әйләнүенең алшартлары. **Салихова Фәйрүзә Рафис кызы**. 497
Викторина-конкурс «...Жить так, чтобы и после смерти не умирать» посвященной 110-летнему юбилею великого татарского поэта. **Якупова Гузалия Фаизовна, Хамидуллина Алсу Хусяиновна** 499
Проект «Барысы Муса Җәлил турында». **Шәйдуллина Гөлнара Индүс кызы** . 502
Кечкенә дусларга (Муса Җәлилнең 110 еллыгына багышланган балалар иртәсе). **Афзалова Алия Мөнәвиркызы, Абубакирова Гүзәл Ринат кызы** 504
Муса абый балаларның якын дусты. **Давлетзянова Регина Дамир кызы, Насырова Нурия Габделхай кызы** 508
Муса Җәлил – патриот шагыйрь. **Садикова Индира Фәрит кызы** 511
Без – Җәлил оныклары. **Халикова Рушания Минзаһит кызы** 513
«Кызыл ромашка» **Рахматова Айгөл Фаил кызы** 516
Муса Җәлилнең 110 еллыгына багышланган әдәби-музыкаль викторина **Талибуллина Гөлнара Рәисовна** 518

Dzhalil is my native land. **Nurtdinova Leyla Marsovna**. 522
«В жизни всегда есть место подвигу...». **Салихова Айгуль Робертовна** 525
Рус телендә белем алучы 4 нче сыйныф укучыларының татар теленән белем һәм күнекмәләрен тикшерү өчен Муса Җәлил турындагы истәлекләрне файдалану. **Ризатдинова Эльвира Хәнифовна**. 530
Муса Җәлил – җырлар язган шагыйрь. **Ихсанова Лилия Фаезовна, Шәйдуллина Ильмира Салиховна** 536
М.Җәлил шигырьләре аша укучыларга тәрбия бирү. **Миннешәехова Фирүзә Дөлкәфиловна**. 538
Муса Җәлилгә башланган кичә. **Хәйруллина Альбина Алмасовна** 540
Янып калсын гомерең маяк булып Үзеңнән соң килгән буынга. **Исмәгыйлева Зөлфия Минсалих кызы** 542
Батыр даны кайтты илләргә... **Ихсанова Резедә Минзаһит кызы, Хәйруллина Рания Рәсим кызы** 545
Әдәбият дәресләренең дәрестән тыш эшчәнлегенә технологик карта төзү үрнәге. **Замалеева Гөлия Нәбиулла кызы**. 548
Батырлык һәм талант. **Замалиева Илсөяр Хәниф кызы** 554
«Муса Җәлил безнең йөрәкләрдә». **Кашапова Гөлназ Марс кызы** 557
«Муса Җәлилнең шигырьләрен яратабыз ». **Хадиева Миләүшә Әзһәр кызы** . . 559
Муса Җәлилнең шигыре аша рәсемләү. **Ихсанова Раушания Мөдәрис кызы**. . 561